Magyar Pszichológiai Szemle

MTA Pszichológiai Intézete KÖNYVTÁR
1984 MÁJ 23

1984/1

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE

ВЕНГЕРСКИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HUNGARIAN JOURNAL OF PSYCHOLOGY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA PSZICHOLÓGIAI BIZOTTSÁGA ÉS A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLI. kötet Új sorozat 25. 1984. 1. szám

Szerkesztő bizottság:

ÁDÁM GYÖRGY, BÁNYAI ÉVA, GLAUBER ANNA (technikai szerkesztő), HEGEDŰS T. ANDRÁS, KALMÁR MAGDA, KARDOS LAJOS, KLEIN SÁNDOR, KULCSÁR ZSUZSANNA, LÉNÁRD FERENC, MOLNÁR IMRE, MOUSSONG-KOVÁCS ERZSÉBET, PALOTÁS GÁBOR, POPPER FERENC (főszerkesztő), SALAMON JENŐ, UNGÁRNÉ KOMOLY JUDIT, VARGA ZOLTÁN, VÁRINÉ SZILÁGYI IBOLYA

Szerkesztőség:

Rovatvezetők: BUDA BÉLA, HÓDOS TIBOR, HUNYADY GYÖRGY, MÜNNICH IVÁN, PLÉH CSABA, RANSCHBURG JENŐ

Munkatársak: JÓNI ANNA (olvasó szerkesztő), FÜREDI JÁNOS, FEUER MÁRIA, PÁZMÁNDY GYÖRGYI (szerkesztőségi titkár)

Szerkesztőség: 1083 Budapest, Bókay János utca 54. Telefon: 340-790, 343-743

Akadémiai Kiadó
1363 Budapest, Alkotmány u. 21. Telefon: 111-010

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes példányok beszerezhetők az 1055 Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. sz. alatti hírlapboltban.

Előfizethető és példányonként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál: 1363 Budapest V., Alkotmány u. 21. Telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215-11488, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban: 1368 Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185-680.

Előfizetési díj egy évre: 150 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat H-1389 Budapest, Pf. 14.

A tanulmányok közlési feltételeit lásd a borító negyedik oldalán.

TARTALOMJEGYZÉK

Füredi János—Holnai Ilona—Pataki Sándor: A családi nagycsoport 3
Telkes József: A családterápia irányzatai I. A pszichodinamikus és élménycentrikus családterápia 21
Kostyó Györgyi: A baleseti veszélyeztetettség néhány mutatója ismételten balesetet szenvedett nehézipari dolgozóknál 37

SZEMLE

Balogh Tibor: Az „egyensúly" fogalmának különböző értelmezéseiről 50

FÓRUM

Révész Gézára emlékezünk 57
Révész Géza életútja *(Gábor Éva)* 66
Révész Géza tudományos munkássága *(Csillagné Gál Judit)* 71

HÉTKÖZNAPOK

Egy nem hétköznapi ember születésnapjára *(Popper Péter)* 77

KÖNYV

Nevelési és oktatási tapasztalatok (Szerk.: *Tóth Béla*) *(Kozéki Béla)* 79
Császár Gyula—Juhász Erzsébet: A gastrointestinalis rendszer két megbetegedésének (ulcus, colitis) pszichológiai vizsgálata *(Magyar Imre)* 81

FOLYÓIRAT

The American Journal of Clinical Hypnosis, 1980 *(Horváth Krisztina)* 84
A pszichológiai élet hírei 90

A CSALÁDI NAGYCSOPORT*

FÜREDI JÁNOS – HOLNAI ILONA – PATAKI SÁNDOR
Központi Állami Kórház

Szerzők pszichoterápiás osztály munkarendjébe illesztettek be egy irodalmi előzményekkel alig rendelkező új terápiás módszert, a család-nagycsoportot. Közleményükben ismertetik elhatározásuk indokait, interakció- és tematikai elemzéssel végzett vizsgálataik eredményeit.

Megállapítják, hogy az egyes ellenállások leküzdésének, a visszailleszkedés elősegítésének, az önismeret fokozásának jó eszköze a családi nagycsoport.

A helyszín

Az 1977-ben létrehozott Pszichiátriai és Pszichoterápiás Osztályunknak a mindennapos feladatok ellátásának kötelezettségén túl kezdettől fogva célja volt a modellkísérlet. A kérdés úgy merült fel, hogy az országos átlagnál alacsonyabb ágyszámmal, de magas személyzeti aránnyal és korszerű szociál-, pszicho- és farmakoterápiás módszerek alkalmazásával lehet-e megfelelő ellátást nyújtani a kezelést igénylő betegeknek. Osztályunk munkamódszeréről, terápiás lehetőségeiről és stratégiáiról két alkalommal is (Füredi 1979 és Lajti 1982) készült ismertetés. Így jelenleg csupán utalni kívánunk arra a keretre, ahol egy új terápiás módszer kialakításának gondolata megfogant. Pszichoterápiás Rehabilitációs Egységünk különálló épületben, 14 bentfekvő és napi átlagban 10—25 nappali szanatóriumos beteggel működik. (A nappali szanatóriumos betegek szóródása azért olyan nagy, mert egyesek naponta, mások a hét öt napjának csak egy részén járnak az osztályra.) A terápiás stratégia az egyéni-, a család- és a nagycsoportos pszichoterápiák, valamint a foglalkoztatások váltakozó rendszerén alapul. Zárt rendszerű kiscsoport ezen az egységen nincs, de integrált osztályunk járóbeteg-rendelésén több éve működnek non-direktív verbális vagy pszichodráma csoportok. A nagycsoporton és a foglalkozásokon való részvétel elvileg mindenki számára kötelező; a betegek hozzátartozóival, ha csak lehet, minden terapeuta egy héten belül felveszi a kapcsolatot. Szervezett egyéni-, pár- vagy családterápiás kezelés csak a team közös döntése alapján indul.

A probléma

Megfigyeltük, hogy a különböző csoportüléseken gyakran kerül szóba a társadalom negatív megítélése a pszichiátriai betegekkel kapcsolatban, pácienseink visszatérési nehézsége a szűkebb szocio-kulturális miliőjükbe. E kérdésekben az üléseken részt vevő személyzet cselekvési lehetősége meglehetősen behatárolt. Csak részlegesen képviselhetik a külső világ realitását, nehogy erősöd-

* Jelen közlemény az Eü.M. által 15/7—03/165 számon támogatott kutatás eredményeiről számol be. Társszerzők az OTKI Pszichiátriai és Klinikai Pszichológiai Tanszéke által szervezett posztgraduálisképzés keretében tevékenykedtek a Központi Állami Kórházban mint az oktatás egyik bázisintézményében, Holnai Ilona munkahelye: Városi Tanács Kórháza, Karcag; Pataki Sándoré: Megyei Tanács Kórháza, Kerepestarcsa.

jön az amúgy is feltételezett autoriter szerepük. Ugyanakkor nélkülözhetetlen az empátia nyújtása az ülésen résztvevő pácienseknek. A tematika kognitív pontosságát nyilvánvalóan torzítják a betegekben meglevő ellenállások, projekciós tendenciák, azaz hogy nehézségeik okát másban, elsősorban családi, munkahelyi környezetük magatartásában keresik. Az intézeti „steril környezetben" az ilyen esetekben *hiányzik a külvilág kontrollja*, napi realitása. A betegek munkatársainak bevonása a kezelésbe még egy nagyon jó szociális szervezési gárda segítségével is nehezen lenne megoldható, legfeljebb *a családterápia látszik járható útnak*. El kell azonban ismernünk, hogy nincsenek meg a lehetőségeink a minden családdal történő egyedi terápia megszervezésére, sőt, elméleti szempontból sem tarthatjuk helyesnek a családterápia teljeskörűvé tételét. A hagyományos család- vagy párterápiás kezelés megkezdésének ugyanis ma már nemcsak indikációit, hanem ellenjavallatait is ismerjük.

Családterápia javasolt, amikor a családi kapcsolatok zavara jelenti a nyilvánvaló problémát, illetve nyíltan vagy valószínűsíthetően hozzájárul a beutalt beteg tüneteihez. Családterápia lehet indikált, amikor más kezelési forma eredménytelen, amikor a beteg tüneteinek csökkenése egy másik családtag feszültségeinek növekedésével jár; továbbá amikor nyilvánvaló családi krízis esete áll fenn, vagy ha a beteg ragaszkodik valamely családtagjának jelenlétéhez. A családi kezelés megkezdéséhez elengedhetetlen, hogy a családtagok közötti kapcsolat lehetővé tegye, illetve motiválja a tagokat a rendszeres összejövetelre és a közös munkában való részvételre. Ha a családtagok a kezelést egymás kihasználására vagy destruálására használják, akkor, legalábbis kezdetben, egyéni terápia bevezetése látszik szükségesnek. Akut pszichotikus vagy nyugtalan stádiumban nem javasolt a családterápia, mivel ezek az állapotok nyilvánvalóan zavarják a nyílt kommunikációt.

A családterápia *relatív kontraindikációjáról* beszélhetünk, amikor egy vagy több tag ragaszkodik az egyéni kezelés intimitásához; amikor a család a nyilvánvaló fölbomlás folyamatában van, és a tagokban nincs meg a visszaállításra való törekvés; amikor már történt kísérlet ilyen terápiás kapcsolatra és ez nyilvánvaló kudarcot vallott; végül, amikor nyilvánvaló családi előítélet áll fenn a pszichiátriai beavatkozással szemben (Frances 1981).

Két jelenséget kellett még szem előtt tartani: a betegeink nagy része a pszichoterápiás egységben történő kezelés során strukturált környezetben él, és ennek elhagyása, a *családi környezetbe való visszatérés* újabb szorongások forrása lehet. Ugyanakkor a személyiségben történő változást, a komplex pszichoterápiás ráhatás következtében létrejött szemléletváltozást a hozzátartozók nem tudják megérteni, és ugyanazzal az attitűddel vagy éppen kórosan eltorzulttal (pl. túlvédővel) fognak a beteghez visszanyúlni.

A másik megfigyelés, hogy a pszichiátriai betegség egészét, az azzal járó megváltozott interperszonális viszonyokat és szociális-gazdasági terheket a hozzátartozók eleinte értetlenséggel, haraggal vagy kétségbeeséssel fogadják, majd a vitathatatlan terhek hatására *védekező mechanizmusok*, esetleg pszichés zavarok léphetnek fel náluk. Mindez még nem követeli egyértelműen és mindenkinél a pár- vagy családterápia megindítását, azonban feltétlenül szükségessé teszi a *családtagok valamilyen bevonását a kezelésbe*, illetve annak a lehetőségnek a megteremtését, hogy a hozzátartozók *bepillantást nyerhessenek* az osztály munkamódszerébe.

Elméleti megfontolások

Nemrégiben egy Washington városában végzett vizsgálat kimutatta, hogy a pszichiátriai betegek hozzátartozóinak több mint 80%-a számára komoly szorongást jelentett a családtagok betegsége (Kint 1977). A szorongások kiemelkedő oka a válaszolók szerint az volt, hogy *nem kaptak semmilyen szakmai segítséget* a tekintetben, hogyan viszonyuljanak nap mint nap beteg hozzátartozóik magatartási megnyilvánulásaihoz. Egy brit vizsgálat (Creer 1975) szerint a családtagok számára a legtöbb nehézséget a beteg magába zárkózása, érdeklődéshiánya és önmagának elhanyagolása jelentette. Bizonytalanok voltak a családtagok, hogy magára hagyhatják-e betegüket, vagy sem. Ezek a vizsgálatok kimutatták, hogy a pszichiátriai betegség, különösen a pszichózis, milyen terheket ró a családra, hogyan dezorganizálja a családi életet, milyen anyagi, elhelyezési gondokat okoz, milyen bűnösségérzet alakul ki a családon belül is. E kérdések egyikét, a családra nehezedő terhet sokan nem szívesen veszik figyelembe, pedig nem elhanyagolható, hogy az anyagi dolgokban, a családi munkákban és kikapcsolódásokban, valamint a napi interakcióban való részvétel hiánya milyen *romboló tényezők*et jelent, és milyen mértékben fejleszt ki rizikófaktorokat a pszichiátriai beteg családjára is. A családi terhek kialakulásáról felméréses vizsgálatok állnak rendelkezésre Angliából, Amerikából és Indiából egyaránt (Klein, Person és Itil 1972; Shalia, Apai és Kapur 1981; Hoenin és Hamilton 1966). Wing (1964) pl. kimutatta, hogy a családra nehezedő stresszeknek milyen jelentős szerepe van a betegek visszakerülésére a kórházba.

Korábban említettük a családok bűnösségi érzetét. Nem elhanyagolható ugyanis, hogy az utóbbi idők szakmai és szépirodalmi alkotásai (Bateson 1956; Laing 1960; 1961; Lidz 1965) egyaránt olyan hangulatot fejlesztettek ki, melyek szerint a hozzátartozók betegségéért (különösen a fiatalok szkizofrén folyamatának kialakulásáért) *egyértelműen a családtagok tehetők felelőssé*. Az irodalmi adatok trendje ugyanis arra mutatott, hogy a kóros tünetek kialakulásának eredőjét a familiáris fejlődésben lehet keresni. Plummer (1981) szerint ez az irányzat túlzásokhoz vezetett, és elfogadhatatlan, hogy az egész család beteg, illetve, hogy a családtagok ostorozása bármi haszonnal járhat. Elfogadhatatlan az, hogy bár a szakember tudja legjobban a problémák okát és megoldását, azonban ezt a tudását nem oszthatja meg a családdal, mivel a kezelés csak akkor lesz hatásos, ha a belátáshoz az egyén maga jut el, azaz esetünkben a család. Ez a modell, mely a neurotikus betegek kezeléséből származik, szerinte nem alkalmazható a szkizofrénokra és azok családterápiájára. A családok az előbb említett helyzetben túlzott felelősséget, elhagyottságot, bizonytalanságot éreznek, s ez feszültségeket, agressziókat válthat ki. Ebben a megközelítésben

— a családoknak rengeteg teherrel kell megküzdeniük a mindennapi életben a szkizofrén betegekkel való bánásmódban;

— ezeknek a családoknak nagyon kevés lehetőségük van másokkal megosztani nehézségeiket, gondjaikat;
— a családok számára szervezett csoportok hathatós eszközök lehetnek a kiváltott feszültségek csökkentésére és lehetséges tanulási gyakorlatot adhatnak a szkizofrén pácienssel való bánásmódhoz.

Jelen dolgozatunkban nem kívánunk állást foglalni egyik irányzat mellett sem. Elméleti megfontolásainkhoz az a felfogás áll a legközelebb, hogy a beteget abban a társaslélektani környezetben kell kezelni, ahol a betegség keletkezett, illetve ahová a visszatérés útjai vezetnek. Közelebb áll hozzánk az a szemlélet, hogy akár a hibás kommunikációrendszer váltotta ki a betegséget, akár ez utóbbi jött létre a betegség következtében, *mindenképpen patológiás a helyzet* a krízisben levő pszichotikus vagy neurotikus betegek családjában. Az egyensúlyt sokszor éppen a patológiás kapcsolatok tartják fenn, azonban amikor a család egyik tagja kórházba kerül, nem kétséges, hogy a homeosztázis felbomlásával kell számolnunk. Ebben a helyzetben a családoknál kétfajta magatartást figyelhettünk meg: az egyik forma az, amikor a család, megszabadulva a terhektől, *refrakter pihenési stádiumba kerül*, nem érdeklődik a beteg iránt, látogatásai formálisak, „az orvosra bízzák a gyógyítást". A másik, amikor a *feszültségek továbbra sem csökkennek*. Ennek egyik megnyilvánulási formája, hogy a hozzátartozók bizonytalanságaikat átviszik a kezelőszemélyzetre, végigkérdeznek orvost, pszichológust, nővért, hátha valamelyikük mást mond, és a bizonytalanság tovább fokozódik.

Előzmények

Egyikünk (FJ) korábban már dolgozott olyan terápiás közösségben (Clarc és Yeomans 1969), melynek célkitűzése a betegnek a családtagokkal együtt történő kezelése volt. Révész Gabriellával közösen beszámoltunk (1978) többcsaládos csoportterápiával folytatott kísérleteinkről, ahol e módszer irodalmi összefoglalását is megadtuk.

Osztályunk stratégiájában nélkülözhetetlen szerepet tulajdonítottunk a különböző pár- és családterápiás módszereknek. Úgy gondoltuk, hogy a család a leginkább megragadható mikroszociális miliő, s a pszichoterápia számára olyan strukturális változások érhetők el a beavatkozás során, melyek a résztvevő személyek pszichés egyensúlyának stabilizálódásához vezethetnek.

Fentebb már vázoltuk, hogy nem minden család vonható be a szervezett pszichoterápiás kezelésbe, ugyanakkor hibának tartanánk, ha nem lennénk figyelemmel a pszichiátriai betegségek *minden* családot demoralizáló hatására, továbbá, hogy a pszichiátriai betegek rehabilitálásában milyen nagy segítséget kaphatunk a hozzátartozóktól. Ebben a helyzetben arra az elhatározásra jutottunk, hogy *egy új terápiás forma, a családi nagycsoport bevezetésével kísérletezünk.* Rendelkezésünkre állt néhány régebbi és újabb irodalmi adat (Berman 1966;

Isohanni 1977; Leihter és Schulman 1968; Thornton 1981), melyek többcsaládos, támogató jellegű nyitott csoportokról, illetve esetenként a hozzátartozókkal való találkozásokról számolnak be. Saját tapasztalataink is arról győztek meg bennünket, hogy betegeink családtagjai szeretnék megérteni, mi történik pszichoterápiás részlegünkön a különböző foglalkozások alkalmával. Hozzátartozóik elbeszélése alapján főleg a nagycsoport volt számukra nehezen érthető terápiás forma, különösen azért, mert arról a páciensek nagy érzelmi intenzitással számoltak be. Mindezek azt a lehetőséget vetették fel, hogy miért is ne éppen a nagycsoportot tegyük nyílttá a családok számára. Így éppen a terápiás közösségünk fókuszában levő nagycsoportos terápiát ismerhetik meg, involválódnak benne, és az egész folyamat mindenki számára áttekinthetőbbé válik.

A módszer

Családnagycsoport-üléseinket 1981 októberében kezdtük meg, hetente egy alkalommal, délután 5-től 6 óráig. A személyzet tagjai közül egy nővér, a szociális munkatárs, egy vagy két orvos vett részt. A regisztrációkat két vagy három pszichológus, illetve a nővérek végezték. Jegyeztük az üléseken elhangzott témákat, az ülésrendet, az interakciók számát és arányát.

A betegeket előzőleg felkértük, hogy bentfekvésük alatt lehetőség szerint hívják meg az ülésekre családtagjaikat vagy barátaikat, továbbá ha kedvük van, akkor is jöjjenek vissza, amikor nappali szanatóriumosokká válnak vagy esetleg már dolgozni mennek. 35 ülést regisztráltunk, a résztvevők száma 30—40 fő között ingadozott. A résztvételi arány nem volt azonos, a hozzátartozók a csoport összlétszámának általában kb. 1/3-át tették ki. (Sok vita volt a kezdési időpontot illetően, mert egyesek arra való hivatkozással nem jöttek, hogy túl korán van az ülés, nem érnek oda a munkából, mások szerint viszont túl későn, mert akkor már a gyerekek hazajönnek az óvodából, iskolából stb.)

Első ülésünkön olyan instrukciót adtunk, hogy „*ez olyan összejövetel, ahol osztályunk betegei és azok hozzátartozói, barátai vesznek részt. Minden kérdés megbeszélésére lehetőség nyilhat, azonban érdemes lenne kihasználni az alkalmat a családokkal kapcsolatban levő kérdések megbeszélésére*".

A továbbiakban újabb instrukciót nem adtunk, de kezdetben a terápiás hagyományok megteremtése érdekében egyikünk mindig felolvasta az előző heti ülés tematikai összefoglalását. Terveink szerint a vezetők az esti nagycsoporton aktívabb szerepet vállalhattak, mint a délelőtti osztályos terápiás közösségi üléseken, főleg a szokatlan forma és a ritkább alkalmak miatt.

Interakció-elemzések

A *regisztrálás során jelöltük a résztvevők minden verbális interakcióját és azok irányát.* Első ábránkon a résztvevők összinterakcióinak százalékos megoszlását tüntettük fel.

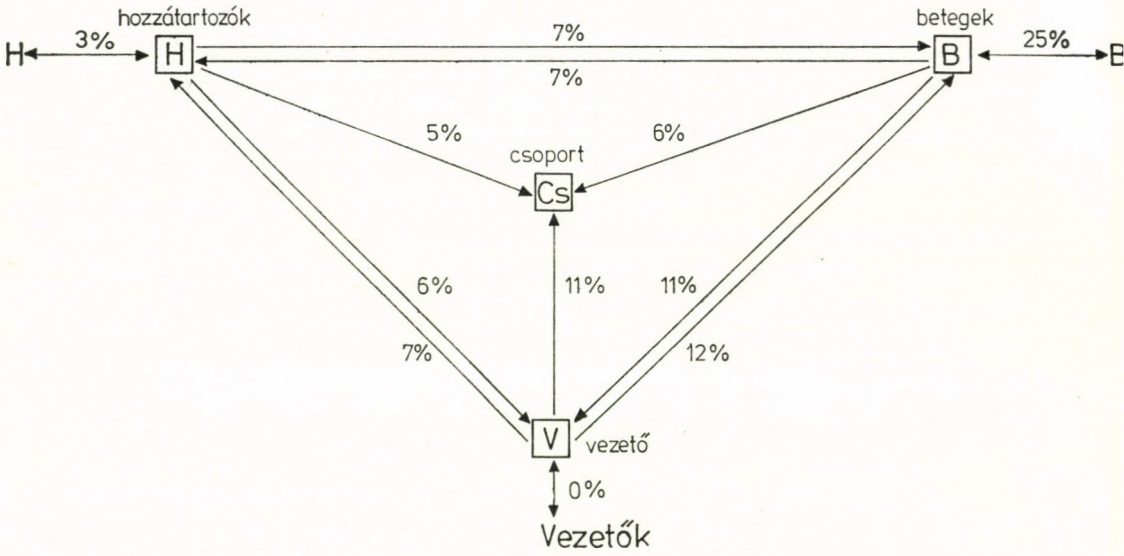

1. ábra. A megtartott családnagycsoport-foglalkozások összesített interakcióinak százalékos megoszlása

Könnyen áttekinthető, hogy az összes megnyilvánulások több mint *felét (56%-át) betegeink interakciói teszik ki,* míg a hozzátartozók, illetve a vezetők interakcióinak száma közel azonos (20, illetve 24%). E megoszlás magyarázatául leginkább az hozható fel, hogy a betegek számára megszokott volt a csoportpszichoterápiás helyzet, a helyi körülmények, az osztály kultúrája. Betegeink többsége a nap 24 óráját együtt tölti, így sok olyan utalás is elhangzott a beszélgetések folyamán, melyek a nap vagy az előző napok eseményeit hívták vissza. A hozzátartozók számára mindez ismeretlen volt, s e helyzet szorongást váltott ki belőlük. Egyébként is a családok komoly problémája — mint később kiderült —, hogyan viszonyuljanak betegeikhez, egyszóval, egy mozdulattal nem okoznak-e fájdalmat a számukra. *A vezetői interakciók magas számában* szerepet játszott a fokozott aktivitás előre el-

1. táblázat

Betegek, hozzátartozók, vezetők saját átlagukhoz viszonyított interakcióinak %-os megoszlása a családnagycsoportokon

	Betegek interakciói %	Hozzátartozók interakció %	Vezetők interakciói %
Betegekhez	44	49	48
Hozzátartozókhoz	19	8	15
Vezetőkhöz	25	25	3
Csoporthoz	12	18	34
Összesen	100	100	100

határozottsága mellett az is, hogy ebben a csoportban kezdetben nagyon erősen érvényre jutott az a vágy, hogy a szakember, jelen esetben a vezető legyen az egyetlen kompetens személy a problémák okának felderítésében, a megoldás megkeresésében.

Jegyzőkönyveink alapján megvizsgáltuk azt is, hogy ki *kivel kommunikál* az üléseken. Szembetűnő, hogy mind a hozzátartozók, mind a vezetők s maguk a betegek is *a betegekkel kommunikálnak a leggyakrabban.* A hozzátartozókhoz szóló megnyilvánulások száma viszonylag alacsony, a vezetőkhöz irányuló beteg-, illetve hozzátartozói megszólalások %-os megoszlása megegyezik.

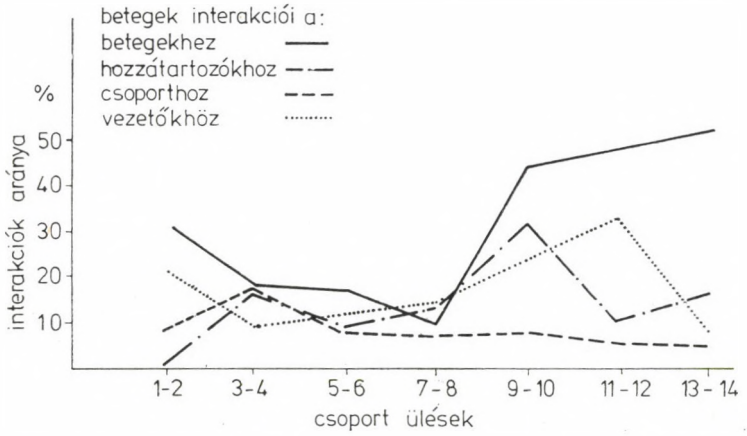

2. ábra. A betegek interakcióinak változása a csoportülések alatt

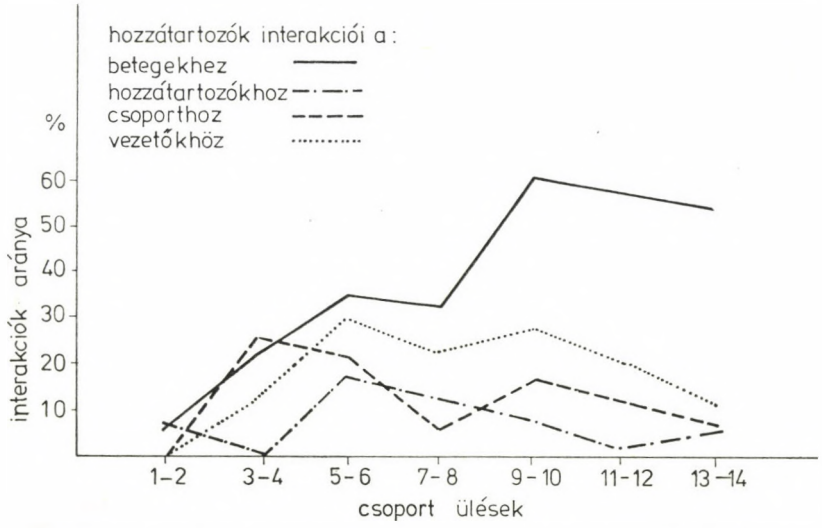

3. ábra. A hozzátartozók interakcióinak változása a csoportülések alatt

Érdekes megfigyelni, hogy a csoport egészéhez szóló vezetői megnyilvánulások száma mennyivel magasabb, mint a hozzátartozók, illetve a betegek hasonló akciói. Ez azzal magyarázható, hogy a családi nagycsoport *nem annyira homogén közösség*, mint az osztályos nagycsoport, s így az együttes élmény kognitív összetevői mások. Ennek megfelelően a vezetők irányító, ventillálást elősegítő, helyzetmagyarázó szerepe lényegesen növekszik, s ezzel a csoporthoz szóló interakciói is gyakoribbak.

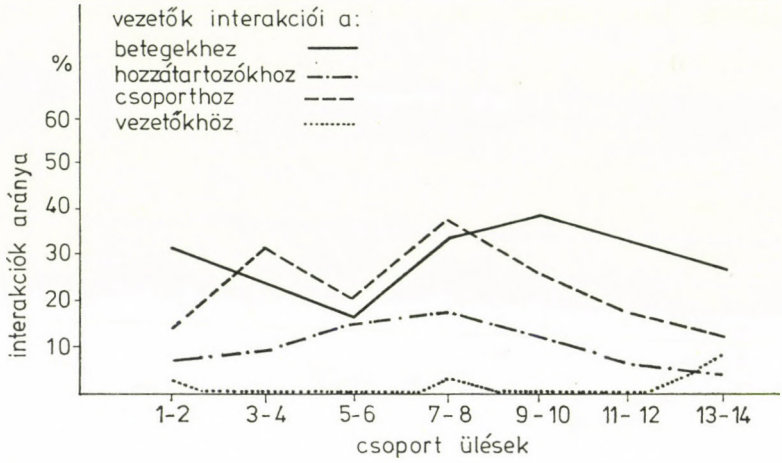

4. ábra. A vezetők interakcióinak változása a csoportülések alatt

A hónapok előrehaladásával nyomon követtük az interakció változását. A változás tendenciáját grafikonon rögzítettük. Látható, hogy a betegek aktivitása hullámzik leginkább. Egymás közötti kommunikációjuk nagymérvű emelkedésével csökken a hozzátartozók és a vezetők aktivitása. Jól látható az is, hogy amikor a csoporttörténések során átmenetileg csökken a csoporttagok aktivitása, olyankor emelkedik a vezetői megnyilvánulások száma. (Egy más regisztrációs módszerünk alapján azt is megfigyelhettük, hogy ezekben az időszakokban fokozódott az egymás közötti sugdosás, és a nonverbális kommunikáció száma is nőtt.) E jelenséget azzal magyarázhatjuk, hogy a gyors forgalmú osztályon működő nyílt csoportban a vezetőknek *újból és újból létre kellett hozni az ún. terápiás hagyományt*, és ez időszakonként nagyobb aktivitásra serkentett bennünket.

A témák

Vizsgálatunkhoz tartozott a folyamatosan vezetett jegyzőkönyvek alapján a témák kigyűjtése is. Gyakorisági sorrendben 4 nagyobb témakört figyeltünk meg. Ezeket az alábbiakban részletezzük:

1. *A betegség*

Meglepőnek tűnik, de más nagycsoportokhoz hasonlóan a családi összejövetelek egyik leggyakrabban felmerülő témaköre is a pszichiátriai megbetegedés. A páciens félelmeihez, szorongásaihoz, fantáziáihoz hozzáadódnak a családtagok kérdései, ismeretigényük, *a betegséggel kapcsolatos bizonytalanságuk*. Pl.: egyik PMD-s betegünk és felesége többször szóba hozzák, hogy az ilyen betegség után a férjnek milyen nehéz visszatérnie munkahelyére, vezető állásba. Javasolták, hogy változtassuk meg az osztály bélyegzőjét, írjunk más diagnózist, mert az megkönnyítené a helyzetüket. De egyáltalában kérdésként merült fel a csoporton az is, hogy a pszichiátriában lehet-e betegségről beszélni, vagy inkább csak állapotról, kiborulásról, „másságról", mely különbözővé teszi pácienseinket a többi embertől. A betegség lényegével voltak kapcsolatosak azok a megnyilvánulások, amelyekben a hozzátartozók a pácienst hibáztatták gyógyulásának elmaradásáért. Nagyon leegyszerűsítve úgy gondolták, hogy csak akarat kellene a változtatáshoz. Jól követhető volt, hogy a már több csoportülésen részt vett tagok egyre tájékozottabbnak érzik magukat a pszichiátriai betegségekkel kapcsolatban, szívesen mondják el ismereteiket, tapasztalataikat, tanácsokkal szolgálnak a többiek számára.

2. *A beteg és család viszonya*

Gyakoriság tekintetében e témának több rétege van. Legtöbbször abban a kontextusban merül fel, hogy *ki kinek van a terhére*. Vonatkozik ez egyrészt arra, hogy a beteg menynyire van a család terhére, másrészt, hogy a hozzátartozók rendszeres életvitele mennyire zavarja a beteg gyógyulását. Általában a túlzott óvatosság jellemzi ezt a viszonyt, melynek kapcsán könnyen kiderül, hogy a családtagok között csak ritkán jönnek létre valódi kommunikációk. Egy beteg elmeséli, hogy a hétvégét otthon töltötte, és a felesége úgy akart a kedvében járni, hogy a kedvenc ételét főzte. Páciensünk ezt örömmel vette, háláját úgy akarta kifejezni, hogy minél többet egyék, hiszen ezt várta tőle a felesége. Az eredmény: erős gyomorrontás és ágyban fekvés az egész víkend alatt.

A személyes problémák kibontásakor gyakran észlelhető, hogy a családtagok csak felületesen figyelnek egymásra, nem képesek egymás helyzetébe beleélni magukat. Egy páciens ki is mondja: „egy idegenhez könnyebb alkalmazkodni, mint egy családtaghoz". Ez a kapcsolódási probléma áttevődik a betegeknek az osztályon való helyzetére is. Egyesek szerint itt mindenki sokkal elfogadóbb, őszintébb egymáshoz. A hozzátartozók egy része értetlenül áll a betegeknek azzal a vágyával szemben, hogy — a nagyobb biztonságra való hivatkozással — a megengedett hétvégi eltávozásról a szükségesnél hamarabb térnek vissza az osztályra. Sokan ki is fejezik az *osztállyal szembeni féltékenységüket*.

3. *A segítség lehetősége*

Lényegében az előző két téma konkrét megjelenési formája. A hozzátartozók szeretnének segítséget nyújtani, a betegek több megértésre vágyódnak. Van olyan hozzátartozó, aki a csoporttól, a vezetőtől kér pontos útmutatást, *hogyan kell viselkednie* a beteg családtaggal. Panaszkodik „nem kapunk eleget a hátizsákba, mit kell tenni a beteggel". Ez az igyekezet a páciensek számára sokszor fárasztó. Van, aki úgy érzi, hogy férje „számon tartja a segítséget". Egy fiatal férfibetegünk dependencia vágyában nem elégszik meg azzal, hogy anyja és fivére rendszeresen megjelenik a csoporton, azt kívánja elérni, hogy vegyük rá apját, legyen itt, értse meg őt..., „mert ő most inkább keresztrejtvényt fejt, meg azt mondja, kinőttem már a szülői értekezletekből". A valódi segítségről nemcsak beszélgetés folyik, hanem egy visszatérő család be is mutatja, hogyan sikerült azt megvalósítania. A volt alkoholista férfi nem fogyaszt semmiféle szeszes italt, amióta hazament, pedig a régi cimborák egyre unszolják, hogy fizetnek neki. Ehelyett feleségével együtt eljárnak a szomszéd város alkoholellenes klubjába, kirándulásokon vesznek részt, több időt töltenek együtt. Ezt a történetet a férj és a feleség egymás szavába vágva mesélte, közben a feleség gyakran fogta meg volt betegünk kezét, nyugtatgatta az időnként elérzékenyülő férjet. A kézfogást a csoport tagjai észrevették, és valódi támogatásnak tartották, nem úgy, mint néhány más esetben, amikor ez a mozdulat a visszatartás vagy tiltás jele volt.

4. *Személyes problémák*

A csoport nyílt formája és a heti csak egyszeri találkozás óhatatlanul forrása lehet az egyéni problémák felszínre kerülésének. Bár többször találkoztunk meglehetősen szélsőséges kérdésekkel, mégis a *fiatalok és az idősek, a szülők és a gyermekek szembenállása képezi* e csoporton felmerülő témák többségét. Egy anya arról beszélt, hogy mekkora bűntudata van leányával kapcsolatban, mert inkább a munkájával, mint vele foglalkozott. Egy apa értetlenül áll lánya szuicid kísérlete előtt, és azt kérdi, „miért nem őszintébbek a mai fiatalok". Ezzel szemben néhány fiatal páciensünk arról számol be, hogy a szülőknek csak formális elvárásaik vannak velük szemben, nem is érdekli őket igazán, milyenek valóban, mit szeretnének, hogyan élnek. A személyes problémákhoz a csoport sokszor igyekszik segítséget nyújtani, máskor inkább az általános tanulságokat igyekeznek levonni az esetekből.

További eredmények

A csoportülések során folyamatosan regisztráltuk az *ülésrendet* is. Kezdetben a családtagok kizárólag beteg hozzátartozójuk mellé ültek; azok a betegek, akiknek nem jelent meg családtagjuk, elszigetelődve, betegtársaik mellett foglaltak helyet. Gyakran előfordult, hogy a beteg s hozzátartozója szinte „egymásba kapaszkodva" ült a csoport alatt. Később mindez oldódott, mintha elveszítette volna a jelentőségét, hogy ki ki mellett ül.

Összehasonlítás céljából a szociometriás megoszlás és a téma szempontjából is megvizsgáltuk azt a két ülésünket, amelyen a résztvevők *legnagyobb, illetve*

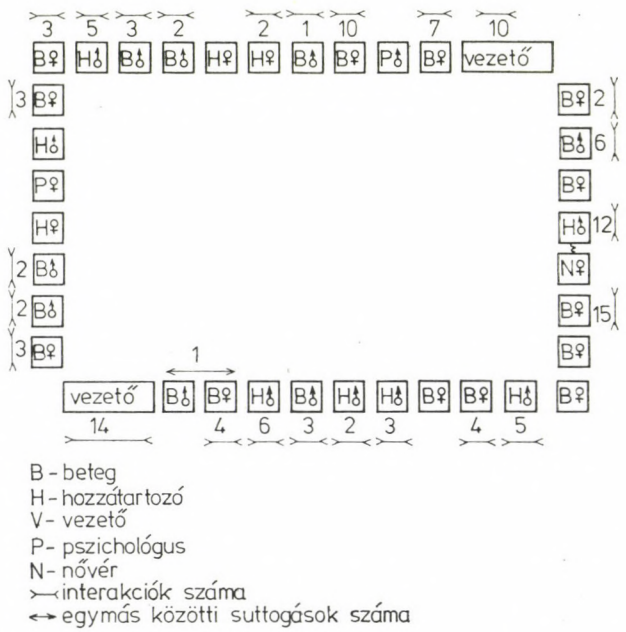

5. ábra. Az 1982. 03. 16-án megtartott család—nagycsoport ülésrendje a személyenkénti interakciók feltüntetésével

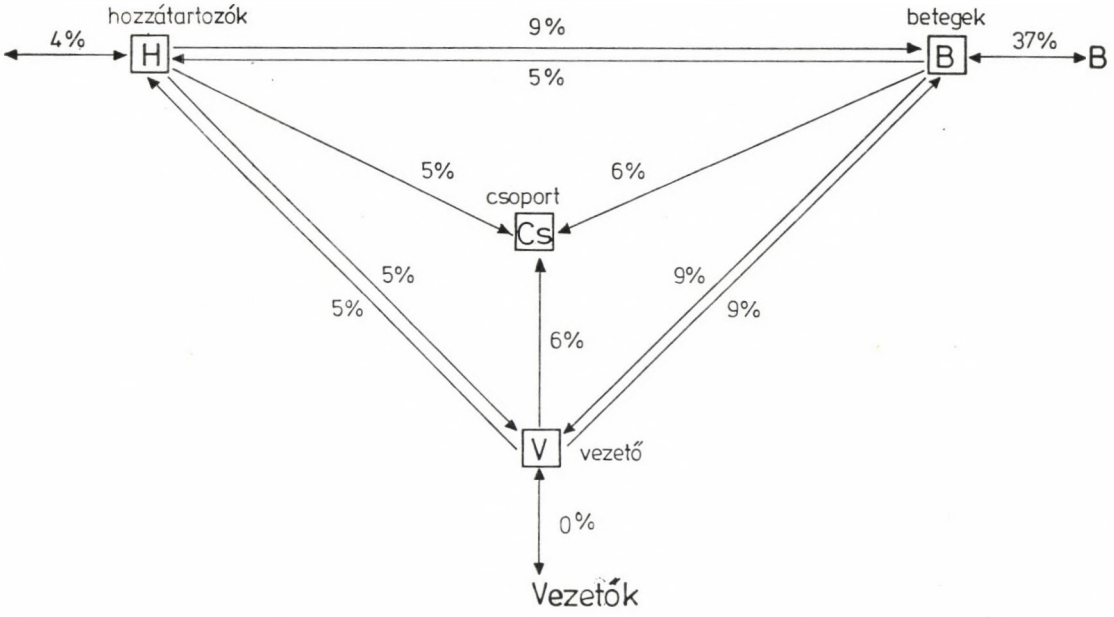

6. ábra. Az 1982. 03. 16-án megtartott család—nagycsoport összes interakcióinak százalékos megoszlása

legkisebb számban szólaltak meg. 5. ábránkon mutatjuk be a legtöbb megszólalással (16 beteg, 7 hozzátartozó) bíró csoport ülésrendjét, a 6.-on ennek a csoportnak interakciós kapcsolatrendszerét. A 7. és 8. ábra ugyanilyen szempontok szerint mutatja be a legkevesebb megszólalóval (7 beteg, 3 hozzátartozó) jellemzett nagycsoportot. Az 5. és 6. ábrán bemutatott csoport a 16-szor megszólaló nőbeteg sírásával kezdődött. Mikor megkérdezték, miért sír, elmondta problémáját, hogy férje nem hajlandó eljönni az összejövetelre; igen komoly viták vannak otthon; s lehet, hogy 30 évi házasság után elválnak. Kezdetben a csoport alig reagált erre a problémára, hanem az egyik férfibeteg saját adaptációs nehézségeit, egy apa pedig leánya önállótlanságát panaszolta. Ekkor a csoport az ilyen helyzetekben követhető magatartás nehézségeit kezdte vitatni. A kérdés az volt, lehet-e konkrét tanácsot adni a fenti problémákra. Polarizálódott a társaság, mert egyesek szerint „hogyan adhatnánk tanácsot mi, akik magunk is tanácsra szorulunk", mások úgy gondolták, „tanácsot lehet adni, mert különben sincs valódi határ egészséges és beteg között" (egy hozzátartozó véleménye). Ebbe a vitába majdnem mindenki bekapcsolódott, részben az elhagyott asszonnyal való együttérzés, részben az ilyen kiélezett helyzetben való konkrét segítség vagy az érzelmi támogatás bizonytalanságának megvitatása végett. A vélemények sok tekintetben megoszlottak. Volt, aki azt javasolta, vágassa le a beteg a haját, fesse magát, csábítsa vissza a férjét, míg mások szerint „nem lehet receptet adni az ilyen

helyzetben, mi magunk új férjet nem szerezhetünk neki". A résztvevők nagy többsége a családi kötelékek erősítése, egymás jobb megértése érdekében nyilatkozott, melytől a hasonló tragédiák elkerülhetőségét remélték.

A 7. és 8. ábrán bemutatott ülést néhány beteg, illetve házaspár problémája uralta. A 19 alkalommal megnyilvánuló beteg, enyhén felhangolt állapotban, a fiával szembeni irreális elvárását taglalta többször és hosszan. Valódinak tűnő problémát kívánt szembeállítani ezzel a 21 megszólalást mutató hozzátartozó nő és mellette ülő férje. Elmondták, hogy fiuk újszülött gyerekétől barátnőjéhez költözött, s ezt ők évek óta nem tudják elfogadni. A csoport mindkét téma megtárgyalását kínosnak élte meg, és hiába fokozódtak a vezetői interakciók, nagyon kevés résztvevő bevonását lehetett elérni. Egy nőbeteg volt aktív a kérdezésben (17 megszólalás), és 1 házaspár (10 + 2 megszólalás) reagált saját példájával a szülők és gyermekek közötti félreértésre.

Érdekes volt megfigyelni, hogy az interakciók száma közel azonos volt (128, illetve 125 megszólalás), de míg az előbbi alkalommal a betegek és hozzátartozók 75%-a (betegek 52%, hozzátartozók 23%) vett részt a beszélgetésben, addig a második alkalommal csupán 32%-uk (22%, illetve 9%). A vezetői megszólalások az ellenkező irányba mutatnak, mert az összinteraktiószám 19%-át teszik ki az előbbi, 30%-át az utóbbi alkalommal. Megfigyelhető volt az is, hogy a részvételi arányszám növekedésével jelentősen csökkent az egymás közti suttogások száma.

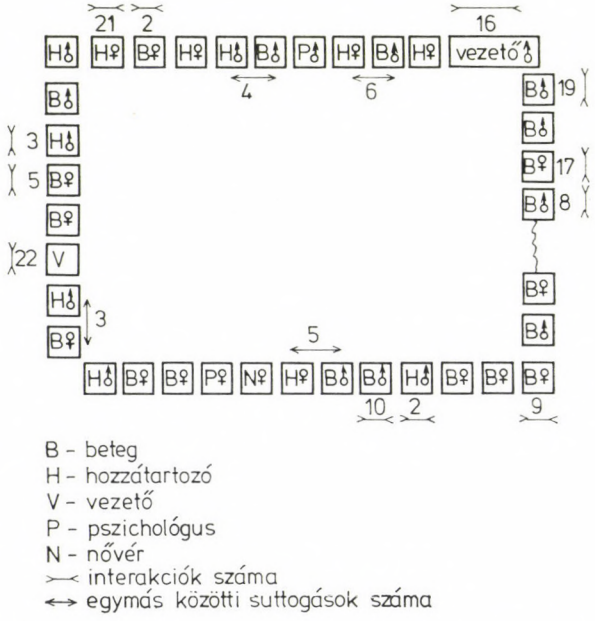

7. ábra. Az 1982. 02. 02-án megtartott család—nagycsoport ülésrendje a személyenkénti interakciók feltüntetésével

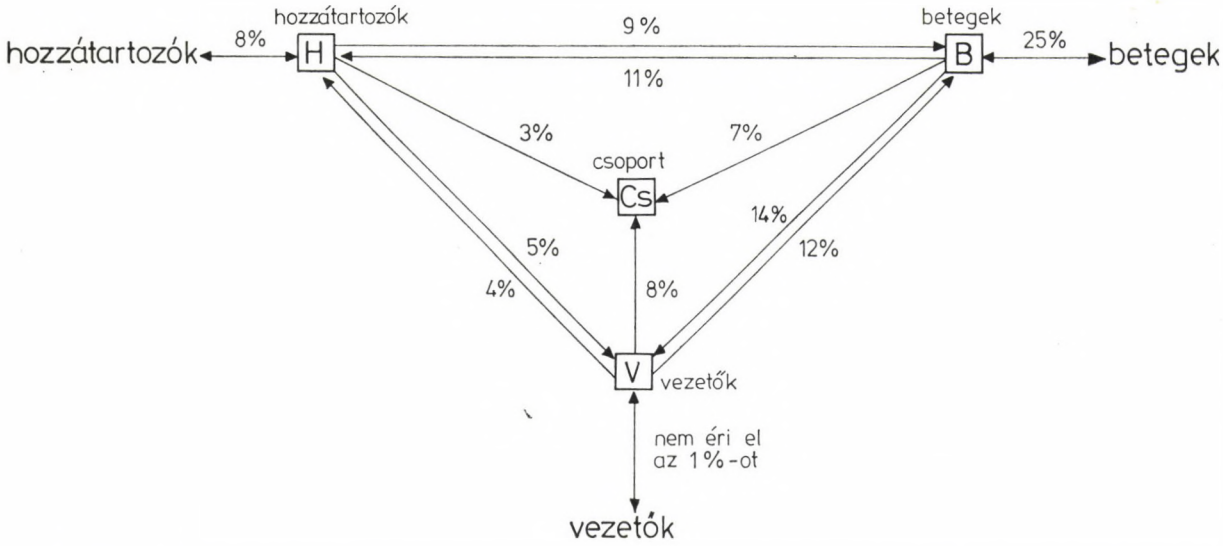

8. ábra. Az 1982. 02. 02-án megtartott család—nagycsoport összes interakcióinak százalékos megoszlása

A két ülés megnyilvánulásainak és interakcióinak összehasonlítása arra utal, hogy a résztvevőknek a családcsoport folyamatába való involválódása több tényezőtől függ. A résztvevők személyisége, aktivitási késztetése, csoportterápiás gyakorlata mind olyan tényező lehet, melyek befolyást gyakorolhatnak az ülés dinamikájára. A felmerülő tematika csak az egyik összetevő, mely jelen esetünkben magyarázatot adhat az interakcióban részt vevők létszámára és megnyilvánulásaik gyakoriságára.

A családnagycsoportokon történő interakciók alakulásának értelmezéséhez — úgy gondoltuk — segítséget nyújt, ha a bentfekvő és a bejáró betegek részvételével rendszeresen (hetente 4 alkalommal, reggel 9-től 10 óráig) megtartott *osztályos nagycsoportokon* is folyamatosan regisztráljuk az interakciók megoszlását.

2. táblázat

Osztályon hoszpitalizált betegek, bejáró betegek, vezetők saját átlagukhoz viszonyított interakcióinak %-os megoszlása a nagycsoportokon

	Bejáró betegek interakciói %	Bentfekvő betegek interakciói %	Vezetők interakciói %
Bejáró betegekhez	28	25	33
Bentfekvő betegekhez	31	36	36
Vezetőkhöz	16	16	0
Csoporthoz	25	23	31
Összesen	100	100	100

Ha összehasonlítjuk az 1-es és 9-es ábrát, jól látható, hogy a vezetői interakciók száma csökken, ugyanakkor a betegek csoport felé mutató megnyilvánulásainak száma jelentősen nő. Úgy véljük, ez azzal függ össze, hogy az osztályos nagycsoport hagyományainak állandósága sokkal jelentősebb, mint a családnagycsoporté. A vezetők nem siettetik a folyamatok alakulását, kevesebb alkalommal kell beavatkozniok az ülések menetébe. Ezzel egyidőben a csoporttagokban kialakul a közösség élménye, tudatukban is megjelenik a csoport egységének fogalma. Az 1-es és 2-es táblázat összehasonlítása megmutatja, hogy a bejáró és bentfekvő betegek egyaránt jóval ritkábban szólnak a vezetőkhöz, továbbá hogy a vezetők interakciói is sokkal egyenletesebben oszlanak meg. Ez azt a szemléletet tükrözi, hogy az osztály mindennapos rendszerében, a viták menetében, a megoldások keresésében elsődlegesen a betegek kapnak szerepet az ülések folyamán. A bejáró betegek interakciójának a bentfekvőkhöz viszonyított elmaradása azt a megfigyelésünket látszik alátámasztani, hogy a nap teljes 24 órájában folyamatosan az osztályon tartózkodó pácienseink vesznek részt legintenzívebben az osztály életében. A bejáró betegek közül sokan a részleges hospitalizáció miatt lassabban ismerik meg a terápiás rend-

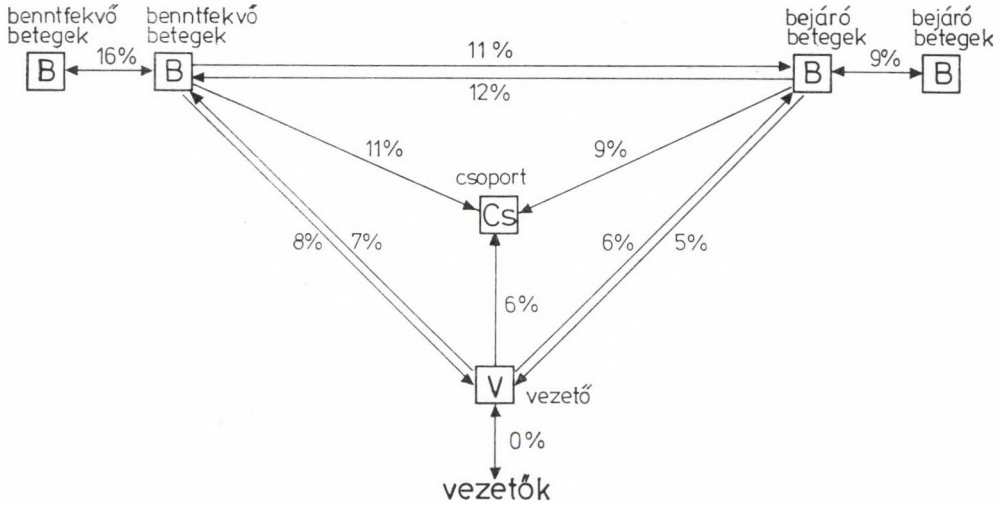

9. ábra. Az osztályos nagycsoport-foglalkozások összesített interakcióinak százalékos megoszlása

szert, illetve azok, akik bentfekvő kórházi kezelés után válnak nappali szanatóriumos betegekké, már igyekeznek fokozatosan távolodni az osztály problematikájától, megkezdik visszailleszkedésüket a mindennapok életébe.

Visszaemlékezések

D. család: „A beteg otthon is problémát jelent, akár bevalljuk, akár nem. Ez a betegség nem olyan egyértelmű, mint ha valakinek eltörik a lába. Mi a jobb? Ha ápoljuk, vagy ha kevésbé figyelünk oda? Nem tudtuk, mi a jobb. Ez az összejövetel lehetőség arra, . . .nem, hogy megmondják nekünk, mit kell tenni, de talán jobban megértjük. Érdekesen alakult a helyzet ott, ahol a hozzátartozók nem úgy álltak a dologhoz, mint ahogy kellene. Még ilyenkor is közelebb került egymáshoz beteg és családtag. Sok hasonlóság van a problémák között. Kiderül, hogy nem is olyan egyediek az ügyek. Ez az egész hozott valami újat a család és az intézmény kapcsolatába".

Esetünkben a feleség a beteg, s a férj rendszeresen részt vett az üléseken. A közös interjú során elmondták, hogy a férj szorongásokkal jött a csoportokra, de végül is hasznosnak érezte, mert betekintést nyert a pszichoterápiába. A feleség elbeszélése alapján másként képzelte el az egész dolgot. Úgy véli, ha rejtetten is, legtöbbször a bizalomról van szó. A kérdés az, a betegnek valóban az-e a baja, amit gondolnak, s hogy az orvos helyesen kezeli-e? Az ő esetükben közösen jobban el tudták fogadni, hogy a feleség szomatikus panaszai mögött pszichés tényezők húzódhatnak meg. Úgy érzik, közös élményt és evidenciát kaptak a pszichés betegség lényegéről. Ennek egyik érdekes megnyilvánulása volt a feleség számára az egyik betegtárs esete, aki számos alkalommal elmondta a délelőtti csoporton és a napközi beszélgetések során, hogy milyen jól él a feleségével, és csak az esti csoporton vált nyilvánvalóvá a megértés és az együttérzés teljes hiánya. A csoportok menetét illetően a férj észleli a vezetés stílusát, a kérdésekkel való irányítást, azonban kevesli az összefoglalást, ami egy ülés lezárásakor elhangzik, várnák a tanulságok összefoglalását. A feleség ugyanakkor direktívebbnek érezte a vezető stílusát a délelőtti betegcsoporton, mint este.

L. család: „Már az agyvérzés közelében járt az egész család. Szeptemberben eleinte idegfáradtságot tételeztünk fel, pedig sohasem volt betegállományban. Mindannyian

kiborultunk. Szívesen jöttünk erre az összejövetelre, reméltük, hogy valamit megérthetünk ebből a számunkra teljesen érthetetlen dologból".

Esetünkben a férj a beteg, a feleség és a 17 éves fiú minden ülésen megjelent. A feleség szerint itt látták, hogy nemcsak a papa van „kiborulva", hanem mások is. Kaptak egy családi mintát, legalábbis egy stílust, hogyan kell a pácienssel beszélgetni. Növekedett a toleranciájuk az egész helyzettel szemben. A fiú tűrőképessége, viselkedése is megváltozott, a kamaszkor tüskéi lecsiszolódtak. Igyekezett beteg apja kedvében járni, figyelmesebb lett, sőt, tanulmányi eredménye is javult. Úgy látják, jó alkalom az esti csoport az osztály és a családtagok közötti kapcsolat kialakulására. A férj szerint a családcsoporton aktívabb a vezető, de szükség is van erre, hiszen a személyzet kisebb számban van jelen. Jónak tartaná, ha nem pontosan 60 perc leteltével fejeződne be a beszélgetés, hanem „rá lehetne tenni" esetleg még 10 percet, ha a téma megkívánja.

Megbeszélés

A pszichiátriai kezelés társaslélektani megközelítése egyre nagyobb súlyt helyez a *környezeti tényezők minél szélesebb körének bevonására a terápiás folyamatba.* A terápiás közösség elvein alapuló csoport megpróbálja úgy befolyásolni a beteg személyiségét, de társas hálózatát is, hogy új és minél kevésbé kóros egyensúly jöjjön létre. Ehhez azonban nem elég a beteg részvétele a terápiás folyamatban, hanem indokolt bevonni a családokat és barátokat is a gyógyítás rendszerébe. Ezzel a megközelítéssel a pszichoterápiás rendszerben a személyzet és a beteg kapcsolatán kívül megjelenik a harmadik elem, a család. Régi megfigyelés, hogy a *beteg gyógyulásával párhuzamosan szociális kapcsolatai is javulnak.* Hiba lenne nem hasznosítani a fordított lehetőséget is, azaz hogy *a szociális kapcsolatok javulása játsszon szerepet a beteg gyógyulásában.* A család részvétele a kezelésben segít tisztázni a terápia fókuszának kérdését is, ti. hogy vajon csak a beutalt páciens vagy esetleg a család másik, szintén tüneteket mutató tagja is igényli-e a kezelést. A hagyományos pár- és családterápiák is mindig arra törekedtek, hogy a család legyen képes megoldani konfliktusait a saját keretein belül, a maga szociokulturális környezetében. A terápia menetében a gyógyító folyamat a destruktív megoldási módok ellen küzd, és igyekszik megerősíteni az összes résztvevő családtag személyiségét a tünetek fokozatos megszüntetése érdekében.

Amikor osztályunkon az új módszerrel kezdtünk kísérletezni, a fentieken kívül a terápiás közösségeknek azt a tapasztalatát is figyelembe kívántuk venni, hogy a nagycsoporttal létrejön egy olyan fórum, mely *lehetővé teszi az összes esemény, konfliktus nyílt színen, a közösség minden tagjának részvételével történő megbeszélését* (Füredi 1979). Terápiás rendszerünkben ennek megfelelően azért is éreztük lassan nélkülözhetetlennek a családnagycsoport mint új terápiás forma beillesztését, mert egyre gyakrabban vált megfigyelhetővé pácienseink azon elhárító manővere, hogy a *belső történések megfigyelése, megértésének vágya helyett összes problémáik okát szűkebb vagy tágabb környezetükben keresték.* A családtagok megjelenése az osztályon megszüntette — legalábbis ezen ülések időtartamára, de reméljük, bizonyos mértékig hosszabb távokra is — ezeket a

manővereket. Természetesen megfigyelhettünk újabb ellenállási formákat is (pl. nagyobb a vezetői autoritás elvárása), de egészében a családterápiás nagycsoportok magasabb hőfokon, ritka őszinte légkörben zajlottak le. Még mindig nem sikerült azonban olyan számban bevonni a hozzátartozókat, mint ahogyan szerettük volna. Feltételezhető, hogy sokak számára nem jelentett még igazi vonzerőt az ismeretlen és a hagyományos kultúrától még idegen csoportpszichoterápiás foglalkozás. Szerencsére azt tapasztaltuk, hogy azon családtagok többsége, akik ellenállásukat leküzdve vagy erőteljes rábeszélésünkre végül is megjelentek a foglalkozásainkon, később rendszeres látogatóivá váltak csoportunknak, egészen páciensünk felgyógyulásáig; sőt, voltak olyan családtagok, akik ezt követően is visszajártak összejöveteleinkre. Egészében véve a 8 hónapot felölelő kísérleti időszak eredményei alapján *hasznos módszernek kell tartanunk a családnagycsoportot*, mely jól illeszkedik a pszichoterápiás osztály munkájának rendszerébe. Elmondhatjuk, hogy ma már tevékenységünk nélkülözhetetlen részévé vált.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1982. IX. 8.

IRODALOM

1. Bateson, G. et al.: Towards a theory of schizophrenia. — Behavioral Sience. 1956. 1: 251—264.
2. Berman, K. K.: Multiple family therapy: its possibilies in preventing readmission. — Mental Hygiene. 1966, 50: 367—370.
3. Clarc, A. W.—Yeomans, N. T.: *Fraser Hause:* Theory, practice and evoluation of a therapeutic community, Springfeld, New York. 1969.
4. Creer, C.—Wing, J.: Living with a schizophrenic patient. — Brit. J. Hosp. Med. 1975. 14: 73—82.
5. Frances, A.—Clarkin, J.: Differencial Therapeutic guide to treatment selection. — Hosp. Comm. Psychiat. 1981. 32: 537—546.
6. Füredi J.: Az integrált pszichiátriai ellátás lehetőségei. — Népegészségügy. 1979. 60: 272—280.
7. Füredi J.: Therapiás közösség kialakítása és szociálpszichiátriai vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1979.
8. Hoenin, G.—Hamilton, M. W.: The schizophrenic patient in the community and his effect on the household. Int. J. Soc. Psychiat. 1966. 12: 165—176.
9. Isohanni, M.: Experience of relatives meetings in a therapeutic community. Psychiatria Fennica. 1977. 171—180.
10. Kint, M. G.: Problems for families vs problem families. — Schizophrenia Bulletin. 1977. 3: 355—356.
11. Klein, H.—Person, T.—Itil, T.: Family and enviromental variades as predictors of social outcome in chronic schizophrenia. — Compr. Psychiat. 1972. 13: 317—334.
12. Laing, R.: The Divided Self: An Existential Study in Sanity ad Madness. Tavistock Publ. London, 1960.
13. Laing, R.: The Self and Others: Further Studies in Sanity and Madness. Tavistock Publ. London, 1961.
14. Lajti R.: A Központi Állami Kórház pszichoterápiás munkájáról. — Magyar Pszichológiai Szemle. 1982. 39: 83—89.
15. Leihter, E.—Schulman, G. L.: Emerging phenomena in multifamily group treatment. Int. J. Group Psychotehr. — 1968. 18: 56—69.
16. Lidz, T.—Fleck, S.—Cornelison, A.: Schizophrenia and the Family. Int. Univ. Press. New York. 1965.

17. Plummer, E. et al.: Coping with schizophrenia: a group approach with relatives. — J. Psychiatric Treatment and Evaluation. 1981. 3: 257—262.
18. Révész G.—Füredi J.: Több családból álló csoport pszichotherápiájának folyamata. — Magyar Pszichológiai Szemle. 1978. 36: 459—466.
19. Shalia, Apai—Kapur, R. L.: The burden on the family of a psychiatric patient. — Brit. J. Psychiat. 1981. 138: 332—335.
20. Thornton, J. F. et al.: Schizophrenia: Group support for relatives. — Can J. Psychiat. 1981. 26: 341—344.
21. Wing, J. K. et al: Morbidity in the community of schizophrenic patients discharged from London mental hospitals. — Brit. J. Psychiat. 1964. 110: 10—21.

ГРУППОВАЯ ТЕРАПИЯ БОЛЬНЫХ С ПРИВЛЕЧЕНИЕМ ИХ СЕМЕЙ

ЯНОШ ФЮРЕДИ—ИЛОНА ХОЛНАИ—ШАНДОР ПАТАКИ

В работу психотерапевтического отделения авторы включили новый психотерапевтический прием — групповую терапию больных с привлечением их семей. Этот метод терапии едва описан в литературе. В статье сообщаются причины ввода нового метода, а также результаты исследований, проведенных с помощью интерактивно-тематического анализа.

Было обнаружено, что группа больных отделения, принимавших участие в терапии, стала более открытой вследствие привлечения в лечебный процесс семей больных. Большая группа явилась эффективным средством для преодоления сопротивления некоторых больных, для оказания им помощи в «обратной адаптации», в повышении их уровня самопознания.

FAMILY LARGE GROUP THERAPY

FÜREDI, JÁNOS—HOLNAI, ILONA—PATAKI, SÁNDOR

A new therapic method namely the family large group therapy which has hardly any precedents in the literature has been fitted into the practice of the authors' ward. They report the reasons of their decision and the results of their study carried out with interactional and thematical analysis.

It could be established that by involving the family members of all the patients on the ward into the therapipentic process overcoming resistances, adapting again to society, increasing self-knowledge becomes easier.

A CSALÁDTERÁPIA IRÁNYZATAI I.
A PSZICHODINAMIKUS ÉS ÉLMÉNYCENTRIKUS CSALÁDTERÁPIA

TELKES JÓZSEF
Pécsi Orvostudományi Egyetem Ideg- és Elmeklinikája

Tanulmányunkban a nyolcvanas évek kurrens családterápiás irányzatainak áttekintésére vállalkoztunk. A közlemény első részében a pszichodinamikus felfogások, Murray Bowen iskolája, valamint az élménycentrikus családterápia főbb koncepcióit, elméleti alapjait és terápiás módszereinek általános jellemzőit foglaljuk össze.

Bevezetés

A családterápia a pszichoanalízissel ellentétben nem valamely „alapító" új elmélete vagy technikája nyomán fejlődött ki. Kibontakozása fokozatosan, szinte lappangva, különböző diszciplínákban dolgozók munkájából történt. Noha napjainkban a különböző irányzatok és megközelítések már egybefonódnak, és szemlátomást a szintézis felé haladunk, a terület heterogenitása és sokszínűsége — legalábbis részben — a szerteágazó gyökérzet következménye. Voltaképpen a házassági-családterápia *konceptuális története* elsősorban a családterápia története; a házasságterápia jóval azután fogadta el a családelméletet, miután már régen kialakult a házasságterápia mint intervenciós stratégia.

A tanulmányban házasságterápia és családterápia között nem teszünk különbséget, annak ellenére, hogy a klinikai gyakorlatban két, viszonylag különálló módszerről van szó. Három okból döntöttünk így: 1. a házaspár a család centrális alrendszerének tekinthető, 2. elméleti áttekintésről lévén szó, a felajánlott problémától, a vezető tünettől függetlenül tárgyaljuk az egyes irányzatokat, 3. sok esetben nem házassági problémák esetén is „szülőterápiát" végeznek, leggyakrabban gyermekkori viselkedészavarok esetén. Jóllehet, házassági tanácsadók, később házasságterapeuták inkább több szociológiai koncepciót vettek át, míg a családterápiában — minthogy alkalmazói döntően pszichiáterek voltak — sokkal több pszichoanalízisből származó szakkifejezést találunk, a különbség egyre jobban elmosódik, mint ezt folyóiratok, társaságok elnevezésének változása is tükrözi. Magában a pszichoanalitikus elméletben is egyre inkább előtérbe került a páciens és környezete *interakciójának* fontossága, elsősorban Mayer, Adler, Sullivan, Mahler munkáiban. A családterápia igazán nagy fellendülését és megerősödését a rendszerelmélet megtermékenyítő hatása jelentette; ez a szemléleti keret indította el az irányzatok összeolvadásának folyamatát is.

A 60-as éveket a technikák burjánzása jellemezte, melynek az volt az eredménye, hogy a *„családterápiás mozgalom"* különálló iskolákra bomlott egy-egy széles körben ismert terapeuta köré.

A nyolcvanas évek elejére a családterápia viszonylag önálló, jóllehet heterogén *elméletrendszer* és széles körben alkalmazott *kezelési módszer* szerte a világon. 1970 és 1979 között több mint 1500 közlemény, 200 könyv jelent meg a témáról. Húsz fölé emelkedett a családterápiás szaklapok száma, az amerikai családterápiás szövetségeknek pedig csaknem 8000 bejegyzett tagja van.(33) Az amerikai pszichiátriai kórházakban — azok típusától függően — a betegek 9—19%-a részesül családterápiában, általában más kezelési módszerekkel kombinálva (17). Szaporodnak a különféle (szexuális, házassági, válási, nevelési stb.) tanácsadások, a speciális rendelések és osztályok, és egyre több a családterápia művelésére és kutatására létrejött önálló intézmény is.

Európában kevésbé látványos a családterápia térhódítása, viszont a kezdetektől jobban integrálódott a meglevő mentálhigiéniai struktúrákba, különösen Angliában a fejlett szociális gondozáshoz kapcsoltan. Hazánkban néhány közlemény, valamint a Magyar Pszichiátriai Társaság keretében működő *Családterápiás Munkacsoport* létrejötte jelzi a remélhetőleg ígéretes fejlődés kezdeteit.

Tanulmányunkban a legjelentősebb családterápiás irányzatokat tekintjük át. Nem fordítunk figyelmet a családterápia klinikai felhasználásának lehetőségeire, indikációs és kontraindikációs szempontjaira, és kibontatlanul hagyjuk szemléleti, paradigmatikus jelentőségét is. Már bevezetésül is ki kell azonban emelnünk, hogy minden családterápia közös sajátossága, hogy — tekintet nélkül az elméleti és módszerbeli eltérésekre — a családot a maga *egészében*, teljességében érzékeli és értékeli; *maga a család a „páciens"*.

A családterápiák felosztása

A családterápiás irányzatok közös kiindulópontja, hogy *az egyéni élmény és viselkedés szociális kontextusban jelenik meg, és a szociális terek közül legjelentősebb a család.* A családterápia — történetéből következően — jelenleg annyira sokszínű, szerteágazó, művelői annyira sok szakmából származnak, hogy — Gurman (19) szerint — „a családterápiát csak azon meggyőződés alapján lehet megkülönböztetni, hogy a kapcsolatok legalább annyira fontosak az emberek magatartásában és élményvilágában, mint a tudattalan intrapszichikus események". Glick és Kessler (16) szerint formájától függetlenül minden olyan eljárást családterápiának lehet tekinteni, amely *közvetlenül a család interakciós rendszerének befolyásolására törekszik.* A családterápia fogalmának legtágabb meghatározására példa a fenti két idézet, a szűkebb értelemben vett családterápia általában a nukleáris családot tekinti a kezelés egységének.

A családterápiás irányzatokat tucatnyi módon igyekeztek csoportokba osztani, osztályozni. Szisztematikus felosztási kísérlet Levant (25) is, amelyet magunk is követni fogunk.

1. ábra

Pszichodinamikus irányzat

Jóllehet a klasszikus pszichoanalízis hangsúlyozta a család jelentőségét a személyiség fejlődésében (pl. Oedipus-komplexum), a kezelés során szándékosan kerülte a páciens hozzátartozóival való találkozást, mert az bonyolítaná vagy áttekinthetetlenné tenné az indulatáttételes viszonyulást.

Az analitikusok figyelme a 30-as években fordult jobban a család felé, ennek jelzése, hogy az 1963-as Nemzetközi Pszichoanalitikai Kongresszust „A családi neurózis és a neurotikus család" témájának szentelték. Azt az ortodox pszichoanalitikus szabályt, hogy az analitikusnak csak egyetlen személyt szabad kezelnie a családban, Oberndorf (31) és Mittelman (28) törte meg, mindketten különkülön analizáltak házastársakat.

A családterápia kialakulásában jelentős szerepet játszottak azok a tapasztalatok is, amelyeknek során felfigyeltek arra, hogy az egyéni pszichoterápiában a páciens ellenállása gyakran a közeli hozzátartozók rejtett, a kezelés során csak közvetve észlelhető hatásának következménye, másrészt azok a megfigyelések, amelyek szerint a pszichoterápia hatására a páciens panaszainak javulásával, személyisége érésével párhuzamosan valamelyik „egészséges" hozzátartozó mutat tüneteket vagy viselkedési zavarokat.

Az sem ritka, hogy a gyermek gyógyulása után, megszűnvén a házassági zavarokat leplező közös probléma összetartó ereje, a szülők elválnak.

Az első családterapeuták szinte kivétel nélkül pszichoanalitikus képzettségűek voltak. Ez a magyarázata annak, hogy kezdetben az ismert pszichoanaliti-

kus koncepciók családi megfelelőjét igyekeztek megtalálni; (családi tudattalan, családi ego, családi ellenállás stb.). Mivel azonban a személyiség belső történéseinek leírására alkotott fogalmak automatikus átvitele a családra elméleti szempontból is kifogásolható, a pszichodinamikus irányzat sohasem vált egységes, összefüggő elmélettel jellemezhető áramlattá, sőt, egyre inkább közeledni látszik a családot rendszerként értelmező elméletekhez. *Ma pszichodinamikus családterápiának azokat az eljárásokat tekintjük, amelyek jelentős hangsúlyt helyeznek az egyes családtagok intrapszichés dinamikájára,* és a kezelés során hangsúlyozzák az indulatáttétel és a személyiségen belüli, valamint a családtagok közötti tudattalan történések fontosságát.

A pszichodinamikus családterápia a többi irányzatnál nagyobb mértékben támaszkodik az egyes családtagok személyiségfejlődésére, múltbeli tapasztalataira, érzéseire és fantáziáira, amelyeknek felszínre hozatala és átdolgozása a terápiás folyamat egyik legfontosabb célja és eszköze. Ennek megfelelően a terápiás eljárás az interpretatív paradigmát követi; a terapeuta intervenciói elsősorban arra szolgálnak, hogy a családtagokban tudatossá váljanak és módosuljanak kölcsönös szükségletek, vágyak és késztetések, az aktuális viselkedés rejtett mozgatói, tudattalan motívumai, mindenekelőtt a gyermekkorban átélt élmények és az aktuális családi viszonyulások közötti összefüggések.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a pszichodinamikus irányzat egyes képviselői a belátás, az értelmezés és az átdolgozás fogalmát kétféle értelemben is használják, és a két változat szinonim használata sok félreértés forrása lehet. Az első változat a fenti fogalmakat *intrapszichés* vonatkozásban, lényegében a pszichoanalitikus felfogás szerint értelmezi. Határozottan meg kell különböztetni ettől a *viselkedésbeli* változatot, amikor nem múltbeli történések, tudattalan gondolatok vagy érzések megértése a cél, hanem aktuális kölcsönös viselkedési sémák és kölcsönhatások tudatosítása. Ilyen értelemben használja az értelmezés fogalmát például Bell (7), amikor arról ír, hogy az interpretációk lényeges feladata az, hogy az egyes családtagok közötti rejtett kapcsolódásokat tudatossá és nyílttá tegye, hogy ezáltal a család több információ birtokában választhassa meg interakcióit. A kétféle értelmezés persze sokszor összekapcsolódik. Gyakori például, hogy nem verbális jelzéseket értelmezünk, amelyek egyszerre tükröznek intrapszichés folyamatokat és interperszonális viszonyulást.

A pszichodinamikus irányzatban mindkét értelemben vett belátásnak viselkedésváltoztató hatást tulajdonítanak, jóllehet ez a felfogás elsősorban a kommunikációs iskola részéről sok kritikát kapott.

Az indulatáttétel értelmezése és szerepe is némileg változik a családterápiában, noha ez az a jelenség, amelynek hangsúlyozása a többi irányzattól egyértelműen elkülöníti a pszichodinamikus iskolákat. A családterápiában az egyéni kezelésekhez viszonyítva kevésbé hangsúlyozzák a családtagok és a terapeuta közötti indulatáttételes-viszontindulatáttétel relációkat — többek között azért, mert lehetetlen a mozgalmas társas helyzetben tartósan semleges

„fehér vászonnak" maradni —, sokkal lényegesebbek a családtagok közötti projekciós folyamatok, amelyek a közös üléseken valóságosan, „in vivo" jelennek meg és érthetők meg. Az egyéni terápiában sokak szerint lényeges szerepet játszó regresszió hasonló okok miatt nem is lehetséges, de nem is szükséges a változáshoz.

A kezelés viszonylag hosszú, a legáltalánosabb, hogy heti egyórás üléseken kettős vezetéssel, szupervíziós háttérrel kezelik a családot. Az üléseken a terapeuta az egyéni terápiához viszonyítva lényegesen aktívabb és direktívebb, nagyobb figyelmet szentel az aktuális „itt és most" történéseknek.

A pszichodinamikus családterápiák abban az értelemben (és olyan mértékben) „analitikusak", ahogyan az interjúk során nyert komplex anyagot, a tüneti viselkedést vagy a házassági feszültségeket a pszichoanalitikus személyiségelmélet felhasználásával értelmezik, ugyanakkor *aktuális terápiás intervencióikat tekintve szükségszerűen pragmatikusak és eklektikusak.* Már csak azért is célszerű a pszichodinamikus gondolkodás és a terápiás intervenciók között különbséget tenni, mert nagyon sok nehézség származhat abból, ha az egyéni kezeléseken megszokott szabályok szerint próbálunk dinamikusan orientált családterápiát végezni. A terapeuta fokozott aktivitását, az interakciókba történő kontrollált involválódását nem csupán a terápiás helyzetből fakadó kényszerként, hanem nagy terápiás potenciált — és nem kevesebb veszélyt — hordozó alapvető és újszerű viszonyulásmódként kell felfognunk.

A következőkben vázlatosan áttekintünk néhány fontosabb terápiás koncepciót, a teljesebb elméleti ismertetés igénye nélkül abból a célból, hogy példákkal illusztráljuk az előbbiekben általánosan ismertetett sajátosságokat, és jelezzük, hogy a pszichodinamikus irányzat önmagában is sokszínű áramlatot képvisel, amely több, mint a korábban ismert pszichológiai elveknek a családra történő alkalmazása.

Ackerman (1, 2, 3) volt az első, aki pszichoanalitikusan képzett gyermekpszichiáterként a 40-es évek végén már kísérletezett családterápiával, és már 1938-ban arról írt, hogy a család saját pszichológiai és szociális jellemzőkkel bíró önálló egység (1). Ackerman a szociális szerepben találta meg azt a koncepciót, amely mint „az akcióban levő személyiség alkalmazkodási egysége", „szociális self"-je, szemipermeábilis membránként működve lehetővé teszi a környezet és a személyiség interakcióját. Hangsúlyozta, hogy a pszichiátriai betegség egymás mellett létező komponensei az intrapszichikus és az interperszonális jelenségek mellett a teljes családegység pszichoszociális sémái. A személyiség identitását, valamint viselkedésének relatív állandóságát a szerepek biztosítják, a fejlődéshez azonban a szerepeknek rugalmasnak, alkalmazkodóképesnek kell lenniük. A családi patológia lényegét a szerepkölcsönösség kudarcában látta. A kezelés során egyaránt fontosnak tartotta a családtagok személyiségének jobb integrálását, az interperszonális konfliktusok feloldását és a család egésze számára „új életstílus" kialakítását. A terapeuta sze-

repei közé tartozik, hogy „aktivátor", támogató, konfrontáló, értelmező legyen egyszerre.

Ackerman felfogásában együtt találjuk még azokat az intrapszichés, interperszonális és családszintű magyarázó elemeket, amelyek később differenciálódva, színképeire bomolva és felerősödve, az egyes irányzatok markáns arculatát adják.

Böszörményi-Nagy (11, 12, 13) a családi patológia lényegét közös fantáziák és a kölcsönösen igényelt gratifikációs sémák speciális szerveződésében látja. Jelentős morális-etikai tartalmú koncepciója az egzisztenciális pszichoterápiákéhoz hasonló. Nagy súlyt helyez a származási családhoz kötő láthatatlan érzelmi szálak fontosságára, amely hidat jelent a személyiség és a családrendszer között. Az embernek egyszerre kell saját magához és a családhoz lojálisnak lennie, ha ez az összeegyeztetés sikerül, egyfajta „jogosultságérzés" („entitlement") az eredmény, ha nem, az egyoldalú választás ára fájdalom és bűntudat. Családi mítoszok és titkok, a generációk közötti elintézetlen morális egyenlegek, „kielégítetlen számlák" eredményezik a családi diszfunkciót. Az előző generációktól kapott örökségek teljesítése vagy nem teljesítése befolyásolja az egyes családtagok „Érdemek főkönyvét", ez a forrása az igazságos vagy igazságtalan kezelés, valamint a személyes integritás és értelmes élet érzésének egyaránt. Kielégítetlen számlák azzal a veszéllyel járnak, hogy a család egyes tagjai kizsákmányolhatók, és a rendszer egésze korrupcióssá válik. A terápiás üléseken a tudattalan érzelmi viszonyulások megértése és átdolgozása, a lojalitásviszonyok nyílttá tétele történik, és arra bátorítják a családtagokat, hogy „... új és pozitívabb utakat találjanak a megfelelő lojalitásviszonyok rendszerére" (13, p. 167) egyfajta igazságosabb egyensúly megteremtése érdekében.

A látszólag különleges fogalomrendszer ellenére sok párhuzamosságot találunk más családterápiás felfogásokkal, például az etikai értékek cseréje hasonlítható a szociális csereelmélet koncepciójához, a lojalitásviszonyok koncepciója pedig bizonyos fokig az indulatáttételes viszonyulásokra emlékeztet. A terapeuta ugyanakkor nem pótszülő már a páciens számára, hanem azt keresi, hogy milyen módon lehet az egész család segítségére.

Stierlin (41, 42, 43) közvetlenül felhasználja Böszörményi-Nagy legfontosabb koncepcióit, miközben további, a pszichoanalitikus elméletből származó fogalmakat vezet be. Véleménye szerint a családtagok kapcsolati viszonyait mindenekelőtt individuációjuk szintje határozza meg. A sikertelen vagy hibás individuáció három típusa a szimbiotikus fúzió, a merev autisztikus izoláció, valamint a két szélsőség közötti, az egészséges középállapot hiányával jellemezhető oszcilláció. Az individuáció növelése érdekében Stierlin az első üléstől kezdve ragaszkodik ahhoz, hogy a család minden tagja saját nevében beszéljen, közlései egyértelműek legyenek és vállalja a felelősséget azokért.

Az integrációs szeparációs dinamikában két jellegzetes tranzakcionális módot különít el. A felnövekvő gyermeknek a szülőhöz való kötődése (binding) a

személyiség mindhárom szintjén általában kombináltan jelenik meg. Az ösztön Én szintjén érzelmi kötés zajlik, amely elsősorban a gyermek dependenciaszükségleteit használja ki. Az Én szintjén kognitív úton történik, a szülő mintegy rákényszeríti a gyermekre saját torzult énjét. A felettes-én szintjén a gyermek lojalitás iránti szükségleteit manipulálják, amelynek következménye a szülőkhöz való intenzív elkötelezettségérzés, ahol minden, akárha gondolatban történő elszakadási kísérlet is nagyfokú bűntudatot vált ki a gyermekben.

Az *elűzés* (expelling) az előbbivel ellentétes előjelű tranzakciós séma, a gyermeket elhanyagolják, érzelmileg elutasítják. Az ilyen gyermek centrális élménye az érzelmi üresség a másik emberrel kapcsolatban.

A *küldetés* (delegáció) — Stierlin legeredetibb koncepciója — a fenti centrifugális és centripetális erők együttes hatásának eredménye. A küldetés létrejöttének egyik feltétele a szülőkhöz való erős morális kötődés, amely a korai szülő-gyermek, elsősorban az anya-gyermek kapcsolatban alakul ki. A jelenség másik oldala, hogy a szülők valamilyen feladatot rónak a gyermekre, amely az életpályáját felnőttként is meghatározza. Lényeges, hogy a küldetés nem szükségszerűen patológiás folyamat, ellenkezőleg, sok kreatív életpálya értelmezhető a segítségével. Probléma akkor jelentkezik, ha a misszió ellentétben van a gyermek adottságaival, személyisége tartalékaival vagy a külső körülmények adta lehetőségekkel. Ilyen eset pl., amikor az átlagos képességű gyermektől nagy teljesítményeket várnak művészi, tudományos téren vagy sportban, általában olyasmit, amire a szülők maguk is vágytak, de elérniük nem sikerült. Hasonlóképpen zavart okoz, ha ellentmondásos a küldetés tartalma. Például egy lánytól egyszerre várják azt, hogy erényes és házias legyen, ugyanakkor élje ki anyja titkos, elfojtott szexuális vágyait. A két szülő tudattalan elvárásai egymással is ellentmondásban lehetnek. (Hamlet története klasszikus példa erre.) Ilyen esetben a delegáltnak szükségszerűen bűntudattal kell szembenéznie az egyik szülővel, miközben a másik szülő vágyait próbálja megvalósítani.

Stierlin felfogása sok rokon vonást mutat a *tárgykapcsolatok elméletével.* (Fairbairn, Bálint, Winnicott), amely az újabb pszichoanalitikus elméletek közül a legnagyobb hatást gyakorolta a családterápiára, és amely azzal foglalkozik — a család szempontjából tekintve —, hogy az interperszonális kapcsolatok hogyan determinálják az intrapszichikus struktúrákat a személyiségben, és hogy ezek a struktúrák hogyan reaktiválnak hasonló kapcsolatokat egy későbbi időpontban. Az elmélet szerint gyermekkorunk jelentős személyeiről, elsősorban a szülőkről belső képzeteket alakítunk ki, és ezeket tartósan megőrizzük, még azt követően is, hogy reális kapcsolatunk már nincs vagy megváltozott ezekkel a személyekkel. A belsővé tett tárgyak rendkívül fontosak aktuális kapcsolatainkban, azok reprezentációit keressük jelenbéli életünkben, és részben úgy kapcsolódunk hozzájuk, mintha az eredeti tárgyak lennének. A tárgykapcsolatok elméletén alapuló családterápiában a terapeutával való érzelmi

kapcsolatban az értelmezés és az átdolgozás azt a célt szolgálja, hogy a családtagok feladhassák az eredeti, introjektált tárgyakhoz történő ragaszkodásukat, hogy ily módon „tisztábban", kevesebb torzítással viszonyulhassanak egymáshoz és családon kívüli kapcsolataikhoz. A tárgykapcsolatok elméletét többek között Skynner (39, 40) próbálta beilleszteni családterápiás modelljébe. Iskolája azért is jelentős, mert a legrégibb európai, a tengerentúli fejlődéstől függetlenül kialakult családterápiás módszer. Skynner hangsúlyozza, hogy a terápiás ülés eseményeinek megértése a terapeuta saját személyiségén keresztül történik, ahol integrálódnak a kezelendő családról nyert információk, a terapeuta saját családi élményei és háttere, valamint a könyvekből, folyóiratokból, tréningből, azaz a „családterapeuták családjából" származó szakmai ismeretek.

Zinner és Shapiro (49, 50) elsősorban Bion csoportdinamikai elméletére épít, amely szerint a kiscsoport viselkedését döntően meghatározzák a csoporttagok közös tudattalan fantáziái. Adoleszcensek kezelése során azt tapasztalták, hogy a szülők saját el nem vállalt személyiségrészeiket vetítik a gyerekre, aki azután projektív identifikációs mechanizmusok révén másodlagosan azonosul ezzel az elvárással. A családterápia során döntően a projekciós folyamatok interpretálása történik.

A pszichodinamikus irányzat jellemzéséhez további illusztrációnak szánjuk a *pszichodinamikus házasságterápia* rövid ismertetését. A pszichodinamikus felfogás szerint a házastársválasztást jelentős mértékben tudattalan motívumok határozzák meg. Voltaképpen ez az egyedüli irányzat, amely ezt a kérdést problémaként kezeli és magyarázó elveket nyújt a házassági kapcsolat kialakulásához. Általában hangsúlyozzák az intrapszichés és interperszonális határok fontosságát, a két szinten zajló folyamatokat interdependensnek tartják.

Az intim kapcsolatokban részt vevők viselkedését nagymértékben a személyiség belső igényei, mindenekelőtt a szorongás csökkentésére való törekvés határozza meg. Az együttes viselkedést rejtett szerződés szabályozza, amely sajátos összejátszás lévén mindkét partner együttműködését igényli. A kapcsolat és a kapcsolati szerződés egyik funkciója, hogy a partnerek történetileg kielégítetlen szükségleteit teljesítse, és egyúttal védelmet jelentsen a konfliktussal teli intrapszichés és intraperszonális élményektől (14, 36, 37, 38), fenntartsa a résztvevők rendezett énképét. A házassági konfliktusok maguk is célorientáltak, arra szolgálnak, hogy védelmet nyújtsanak a kapcsolat intimitásának növekedése által gerjesztett tudattalan konfliktusok, a feldolgozatlan korai szülőkapcsolatok traumáiból származó vagy megoldatlan oedipális konfliktusokkal szemben. A kezelés során észlelt ellenállást is intrapszichés eredetűnek tartják, amelyben azonban kolluzív módon mindkét partner kiveszi a részét.

Jól szemlélteti a generációk közötti kapcsolatok jelentőségét Framo (15) házasságterápiás módszere. Csoportos párterápiát kombinál külön a férjjel, külön a feleséggel, szüleik, testvéreik részvételével tartott ülésekkel. Utóbbiaknak a célja részben annak a megértése, hogy a házastársak eredeti család-

jukból mit projiciáltak egymásra, másrészt az eredeti, a szülőkkel és a testvérekkel kapcsolatos konfliktusok korrektív tapasztalat útján történő módosítása.

Számos dinamikusan orientált terapeuta, miközben megtartotta a pszichoanalitikus gondolkodás fontosabb elemeit, terápiás technikáit illetően „nyitott" más irányzatok felé. Sagar (36, 37, 38) és Martin (27) például kiképzésük és beállítottságuk szerint egyértelműen pszichoanalitikusok, mégis alapvetően ugyanolyan kontraktuskötési stratégiákat alkalmaznak, mint amilyeneket behavioristák fejlesztettek ki, pl. O'Leary, Turkewitz (32), Weiss és mtsai (44, 45) annak ellenére, hogy — mint említettük — a házassági szerződést jórészt tudattalannak tartják. Nadelson és mtsai (29) szintén pszichodinamikus házasságterápiát végeznek, stratégiáik között mégis szerepelnek a „kommunikációs sémák tisztázása", a „hatékony problémamegoldó eszközök kifejlesztése", valamint konkrét és specifikus kérdések (pl. házimunka megosztása) megvitatása.

A pszichodinamikus családterápiát gyakran vádolják azzal, hogy egyoldalúan intrapszichés beállítottságúak, lineáris gondolkodásúak, és nem vesznek tudomást a rendszerelmélet eredményeiről. Megítélésem szerint ez a kritika túlzott, és a legtöbb esetben megalapozatlan. A pszichodinamikus családterapeuták, mindenekelőtt a tárgykapcsolatok elméletét felhasználók, nagymértékben hozzájárultak a családban zajló affektív és projekciós folyamatok megértéséhez, amelyek egyszerre járulnak hozzá a személyiség és a család homeosztatikus egyensúlyának fenntartásához.

A továbbiakban Bowen rendszerszemléletű felfogását ismertetjük, amely szintén jól illusztrálja a multigenerációs gondolkodást és a pszichodinamikai szempontok családi kontextusban történő kezelését.

Bowen családterápiás elmélete

Bowen (8, 9, 10, 22) kimagasló alakja a családterápiás mozgalomnak, sajátságos elméletével és terápiás gyakorlatával mindmáig meglehetősen különálló iskolát teremtett. Saját újságjuk van, külön konferenciákat (14, 26, 35) rendeznek a washingtoni Georgetown Egyetemen stb.

Az ötvenes évek közepétől schizophren családokat kezelt kórházi osztályon, ezzel párhuzamosan viselkedési zavarokat mutató gyermekeket kezelt családterápiával, ahonnan magát a beteg gyereket 1960-tól kezdve kizárta a kezelésből, feltételezve, hogy az alapprobléma a szülők közötti kapcsolatban rejlik, és ha ezt sikerül megszüntetni, a gyermek tünetei automatikusan megszűnnek.

Elméleti koncepcióiban Bowen érzelmi életünket mélyen a biológiai létünkben gyökerezőnek tartja. „Az emocionális betegséget sokkal mélyebb jelenségeknek tartom, mint azt a legtöbb pszichológiai elmélet tartja. Az emocionális

mechanizmusok ugyanolyan automatikusak, mint a reflexek, ugyanolyan szabályossággal jelennek meg, mint azok az erők, melyek a napraforgót a nap felé fordulva tartják. Úgy gondolom, hogy az ember emocionális működését irányító törvények alapvetően ugyanolyanok, mint amelyek más természeti rendszereket irányítanak." (8. p. 170.)

Különbséget tesz az emocionális rendszer (emotional system) és érzőrendszer (feeling system) között, az előbbi szerves kapcsolatban áll szomatikus, celluláris folyamatokkal, az utóbbi pedig hidat képez az emocionális rendszer és az intellektuális rendszer között. *A terápia általános célja, hogy fejlessze a családtagoknak azt a képességét, hogy éretten, ,,értelemmel" válaszoljanak, nem pedig automatikusan, érzelmileg reagáljanak a másikra.*

Elméletének legfontosabb alapfogalma az érzelmi háromszög, amely egy három személyből álló érzelmi rendszer, és egyben minden nagyobb szociális rendszer molekulája, alapvető építőköve. A háromszöget nyugalmi állapotban egy egymással harmonikus kapcsolatban levő kettős és egy kívülálló alkotja. A kettős igyekszik fenntartani az együttességet (togetherness), feszültségek esetén azonban a kettős valamelyik tagja szorongása hatására másutt, legelőször a háromszög harmadik tagjánál keres érzelmi kötődést.

Ha a háromszögön belül a feszültség ,,tologatásával" nem oldható meg a probléma, a kettős közül az egyik személy háromszögkapcsolatba fog lépni egy negyedikkel (,,triangulál"), meghagyva az eredeti háromszög harmadik tagját a kettős másik tagjának. Ilyen módon a családban számos háromszögkapcsolat jön létre, sőt, ha nagy a feszültség, és az elérhető háromszögek kimerülnek, a család valamelyik tagja családon kívüli személlyel létesít háromszögkapcsolatot.

A szociális rendszerekre az a jellemző tehát, hogy a rendszer egyik részében kialakuló feszültség a rendszer egy másik részében bukkanhat felszínre.

A másik központi fogalmát, a *differentációt Bowen* olyan értelemben használja, hogy egy szoros érzelmi kapcsolatban az egyik résztvevő énje milyen mértékben különül el, vagy ellenkezőleg, mennyire fuzionál a másik személy énjével. Minden emberre jellemző énjének bizonyos differenciáltsági foka, amelyet egy elméleti skálán ábrázolt is. A ,,self-differentációs skála" 0-val jelölt végpontján teljes a fúzió, elméletileg nincs én (,,no self"), a másik 100-zal jelölt végpontján a teljesen differenciált, autonóm én áll. Az alacsony differenciáltságú személyeket a ,,pseudoself" kifejezéssel jelöli. Bowen szerint az alacsonyan differenciált személy a legtöbb élethelyzetben megfelelően funkcionálhat, de egy intensiv érzelmi kapcsolatban fusio jelenik meg, az egyik partner *funkcionális self*-fé, míg a másik *funkcionális no self*-fé válik. Idővel az utóbbi betegséget, magatartászavart stb. fejleszthet ki. Általában minél alacsonyabb a self differenciáltsága, annál nagyobb az érzés- és indulatvezérelt viselkedéselemek aránya. A nagymértékben patológiás rendszereket (pl. szkizofrének családját) *differenciálatlan családi énmassza* jellemzi, a házasságra vonatkozóan pedig azt

mondja, hogy az emberek hajlamosak magukhoz hasonló differenciáltságú énnel rendelkező személyt választani.

A nukleáris család szempontjából nézve háromféle következménye lehet a fusiónak, amelyek alternatívaként kezelendők, vagyis egyik vagy másik következmény uralhatja a tüneti képet, helyettesítheti egymást, vagy nagyfokú differenciálatlanság esetén mindhárom következmény megjelenhet:

1. Konfliktusos házasság.
2. A problémák kivetítése a gyermekre.
3. Az egyik házastársban mutatkozó viselkedészavar vagy tünet.

A családokban több generációs projekciós folyamat zajlik, amelynek során a differenciálatlan szülők differenciálatlan gyermekeket nevelnek, akik azután magukhoz hasonlóan éretlen partnert választva, ismét differenciálatlan gyermeket nevelnek, és így tovább. Bowen családterápiás stratégiájának kiindulópontja az, hogy ha *sikerül az emocionális rendszerben egyetlen háromszög funkcióját módosítani, miközben ennek a háromszögnek a tagjai kontaktusban maradnak a nagyobb rendszerrel, akkor az egész rendszer módosulni fog.*

A családterapeuta feladata tehát kettős; egyrészt el kell tudni kerülni, hogy „triangulálódjék", másrészt biztosítani kell, hogy érzelmi kapcsolatban maradjon a családdal.

A háromszög módosítása egyetlen személyen keresztül is lehetséges. Ha egy háromszög valamelyik tagja változik, akkor a háromszög maga is és az egész rendszer módosul. Ennek a tételnek terápiás következménye, hogy a teljes családot meg lehet változtatni egyetlen tagján keresztül, ha annak elégséges motivációja van a változáshoz. A *„családterápia egy családtaggal"* magában foglalja a motivált családtag megtanítását az emocionális rendszerek jellemzőire, majd szupervideálják azon erőfeszítéseit, ahogyan újra meg újra visszatér a családjához, hogy minél többet tudjon meg róla és hogy egyre növekvő kontrollt szerezzen szüleire, testvéreire való emocionális reagálása fölött. Ezt az eljárást alkalmazzák olyan házaspároknál is, ahol csak az egyik partner motivált a kezelésre, valamint fiatal, még nem házas embernél, abból a célból, hogy származási családjuknál magasabb differenciáltságot érjenek el. Hasonló módszerrel folyik a terapeuták kiképzése is.

Házaspárok együttes kezelésekor a terapeuta négy fő funkciója a következő:

1. A házastársak közötti kapcsolat tisztázása és meghatározása,
2. Az én leválasztása a család emocionális rendszeréről,
3. Az emocionális rendszerek funkcióinak megtanítása,
4. A differenciáció demonstrálása az ún. „I-position" (l. később) fenntartásával a terápia folyamán.

Bowen 1962 óta megszüntette azt a korábbi instrukcióját, hogy a partnerek közvetlenül beszéljenek egymással a kezelés során, ehelyett arra biztatja a párokat, hogy tárgyilagosan a lehető legnyugodtabban a terapeutával beszéljenek. Miközben a másik hallgat, lehetősége van arra, hogy figyeljen a másikra

és valóban „meghallja", amit mond, anélkül, hogy emocionálisan reagálna. Főként a kezelés kezdeti fázisában törekszik arra, hogy minél kisebb legyen az érzelmi feszültség és az érzelmek kifejezése, az interjú intellektuális, racionális hangon folyik. Az ülés tipikus lefolyása, hogy a terapeuta először az egyik partnert kérdezi, hogy milyen haladás történt az előző ülés óta, azután a másikhoz fordul, és megkérdezi, hogy mire gondolt, miközben a másik beszélt, majd ismét a másikhoz fordul ezzel a kérdéssel és így tovább.

A terapeuta csak a kezelés későbbi szakaszában érdeklődik a házastársak érzései után, ekkor is azonban az érzésekről való beszélgetésen (talking about) van a hangsúly, nem pedig azok kifejezésén. A terápia során Bowen nagy figyelmet szentel a házastársak egymásra való nem tudatos, automatikus érzelmi reagálásának, gyakori ugyanis, hogy az egyik fél kicsinek tűnő emocionális stílusára a másik aránytalanul nagy, kontrollálatlan érzelmi reakcióval felel. A terápia része az ilyen reakciós sémák minél pontosabb elemzése és megértése is.

A terapeuta operátor funkcióba igyekszik kerülni a családdal, megőrzi differenciáltságát, és saját gondolatainak vállalásával, elkülönült helyzetének demonstrálásával (ún. „I-position") modellt nyújt a családtagoknak saját differenciálódásukhoz. Mindez csak akkor lehet sikeres, ha a terapeuta megfelelően differenciált saját családjától. Bowen maga példamutató volt e tekintetben; egy 1967 márciusában tartott konferencián saját családjával való hosszas munkáját ismertette (15). A terápiás munka lényeges feltételének tartják tehát a terapeuta saját családjával kapcsolatos anyagának alapos feldolgozását, hiszen „nehéz a családtagoknak túlhaladnia terapeutájának differenciáltsági szintjét" (22).

A terápia fázisai a következők: az első szakaszban a házastársak jobban kezdik „ismerni" egymást, a valóságnak jobban megfelelően szemlélik a másik helyzetét és érzéseit, respektálják „másságukat". A tünetek gyakran már ebben a szakaszban eltűnnek.

A második szakaszban a cél a self differenciálása a házastárstól. A folyamat alternálva, apró lépésekben zajlik, miközben az egyik partner a differenciálódás irányában dolgozik, a másik általában igyekszik aláásni törekvéseit (ellenállás).

Amilyen korán csak lehet, a terapeuta elkezdi a megfelelő ismereteket tanítani. Ez a folyamat is az elsőhöz hasonlóan szakaszosan zajlik, minden jelentős lépést általában változások követnek a tágabb családban is, gyakran jelentős szorongással kísérve.

Ideális esetben a kezelés akkor fejeződik be, ha a családtagok kellő mértékben „detrianguláló dtak" eredeti családjuktól, és eközben olyan differenciáltsági szintet értek el, amely lehetővé teszi, hogy autonóm módon a későbbiekben is sikerrel oldjanak meg problémás helyzeteket. Mindez a személyiség fejlesztésére irányuló célkitűzésből fakadóan hosszú, gyakran évekig tartó folyamat eredménye.

Élménycentrikus (experienciális) irányzat

Az experienciális, a családtagok élményeinek, érzéseinek szerepét hangsúlyozó irányzat legjelentősebb képviselői Whitaker (46, 47, 48), Napier (30) és Keith. Terápiás felfogásukat egzisztenciális orientáció jellemzi, a korrekciós élményeken keresztül történő személyes és családi fejlődést hangsúlyozzák, amelyet elősegít a terapeuta személyiségének felszabadult használata, a terapeuta saját irracionalitása, Whitaker kifejezésével élve bolondsága (crasyness). Elméleti összefoglalóról lévén szó, mindenekelőtt azt kell megemlítenünk, hogy Whitaker maga teóriaellenes, az szerinte akadályozza a pszichoterápiás munkát (47). Amikor azonban családterápiás megközelítését mégis meg kell fogalmaznia (pl. Gurman – Kniskern Családterápiás kézikönyvében (19)), kiderül, hogy a családról alkotott felfogása messzemenően hasonló a többi irányzatéhoz. Az egészséges családok jellemzésekor hangsúlyozza a családi fejlődés szakaszos folyamat jellegét, a szerepek rugalmasságának, időleges felcserélhetőségének fontosságát a generációs határok határozott épsége mellett, továbbá az együttesség és autonómia hullámzóan változó egyensúlyát.

A diszfunkcionális családokról alkotott felfogásában keverednek a több generációs tudattalan kapcsolatokat hangsúlyozó (mítoszok, küldetés) elemei a kríziskoncepcióhoz hasonló szemlélettel. Hangsúlyozza, hogy a szülők jelentős küzdelmet folytatnak azért, hogy utódaik az általuk nyújtott modellt kövessék, mintegy létüket megörökítendő a következő generációban. A felnőtt gyermekek házasságában azután az otthonról hozott szerepek, elvárások, a személyiségbe épült programok összekeverednek, és e keveredés a konfliktus lehetőségét hordozza magában. A család pozitív (pl. „fehér lovas királyfi") vagy negatív („fekete bárány") szerepeket oszthat ki az egyes családtagok számára. Másrészt a család, miközben különböző fejlődési fázisokon halad keresztül, az átmeneti szakaszokban (ilyen lehet pl. gyerekszületés, valamelyik családtag elvesztése stb.) holtpontra kerülhet, zsákutcába juthat. (A fejlődési fázisok kritikus szakaszaiban való sérülékenység hangsúlyozása hasonlít Erik Eriksonnak a személyiség identitáskríziseit hangsúlyozó elméletére.)

Whitaker családról alkotott elképzeléseire összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az sajátosan eklektikus, kevéssé kifejtett a többi irányzat családfelfogásához képest. Mégis az ilyen „elmélet nélküli elmélet" azért tanulságos, mert benne olyan közös magvakat fedezhetünk fel, amelyeket az egyes irányzatok kifejtenek és megfogalmazottá tesznek, azaz egy élménycentrikus családterapeuta is akarva-akaratlanul ugyanolyan vagy nagyon hasonló képet rajzol magának a családi egészségről és betegségről, mint az, aki egy ilyen teória kialakítására tudatosan törekszik. Whitaker a családterápia során tehát az új, korrekciót jelentő tapasztalatok megszerzését tartja fontosnak, a fejlődést hangsúlyozva, a felkínált problémákkal kevésbé foglalkozik.

Whitaker módszerének egyediségét a *spontaneitás, a terápia „happening"*

jellegének erőteljes kidomborítása adja. A teoretikus megfontolások ellenzése mellett elutasít bármiféle terápiás stratégiát, tudatos manővert, előre kiokoskodott intervenciók alkalmazását. A terapeuta megengedheti magának — sőt szerinte éppen ez a képessége a legfontosabb —, hogy intuícióira támaszkodva szabadon, minden kötöttség nélkül reagáljon a terápiás ülés eseményeire, kifejezze saját érzéseit is, vagy akár regresszív módon viselkedjék. Jellemző példaként említem a pályája elején néhány évig alkalmazott ,,funkcionális piknolepsziának" elnevezett módszerét, amely nem állt másból, mint hogy az interjú közepén elaludt, és az előtte ülő páciensről, a vele való kapcsolatáról álmodott, majd az álmát ismertette a pácienssel, ami az interjú részévé vált (48).

A watzlawick-i értelemben vett ,,jobb féltekei' stratégiákat, a metaforákat, a páciens problémáinak abszurd túlhangsúlyozását (,,exaggeration") kedveli. (Utóbbi klasszikus példája, hogy amikor a gyermek sikít, mi még jobban sikítunk.) A páciens tünetének, helyzetének vagy közléseinek egyes elemeit megnagyobbítja, tovább fokozza egészen az abszurditásig, addig a pontig, ahol a tüneti viselkedés abszurd jellege a páciens számára is érzékelhetővé válik. E módszer különösen jól használható az agresszív viselkedés terápiás kezelésekor (46).

A terapeutának akár ,,bolond" módon is szabad viselkednie, ha aktuális érzései erre indítják, mivel mindennél fontosabbnak tartja a terapeuta egyedi, kreatív reagálását. ,,Acting in"-nek nevezi azt a viselkedést, amikor a terapeuta frusztrált, tehetetlen helyzetében feladja szokásos ,,terapeutai" viselkedését, és enged indulatainak, amelynek nyomán kreatív fordulatot vehet a holtpontra. jutott terápia.

Egy 1980-ban adott interjújában (6) a pszichoterápiát az absztrakt festészethez hasonlítja: ,,Az ujjaidat kell követned. A teljes énedet kell követned". Módszere sok rokon vonást mutat Milton Erickson módszerével.

Azt hiszem, hogy szokatlan és kezdő családterapeutának egyáltalán nem ajánlható technikáit annak megfelelően kell elfogadnunk és értékelnünk, hogy azokat Ericksonhoz vagy Rogershez hasonlítható, eredeti személyiségű, tapasztalt pszichoterapeuta végzi. Ami a hatását illeti, véleményem szerint nem tesz mást, mint — a stratégiás családterápia paradox módszereihez hasonlóan — felborítja a család megmerevedett patológiás egyensúlyát, megtöri a család diszfunkcionális viselkedési sémáit, és ezáltal késztet változásra. A másik hatótényező a spontán viselkedés modellnyújtása lehet, a biztonságos, játékos légkör feszültségcsökkentő hatású, és lehetővé teszi, hogy az ilyen ,,mindent szabad" légkörben szabadon kísérletezhessenek a családtagok új viselkedésmódokkal.

Az élménycentrikus irányzathoz sorolhatjuk a *Gestalt-családterápiát* (20, 21), valamint a *klienscentrikus* családterápiát is, amely a családrendszert minden tagjában inherens módon jelenlevő szubjektív jelenségként fogja fel. Nagy jelentőséget tulajdonítanak a teraputa személyiségének, mindenekelőtt erede-

tiségének, minden családtagra vonatkozó feltétel nélküli elfogadásának és annak az attitűdnek, hogy bízik abban, hogy ha a megfelelő körülményeket megteremtjük, a családtagok maguktól megtalálják a bennük rejlő helyes megoldásokat és döntéseket. A terapeuta viszonyulása minden egyes családtaghoz meleg, elfogadó és gondoskodó (23, 24, 34).

Közleményünk első részében a számos rokon vonást mutató pszichodinamikus és élménycentrikus családterápiás felfogásokat ismertettük. A második részben a tünetcentrikusabb, pragmatikusabb, kommunikációs és rendszerelméletre építő irányzatokat tárgyaljuk.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1982. VII. 21.

IRODALOM

1. Ackerman, N. W. 1938: Archives of Pediatrics, 55: 51.
2. Ackerman, N.W. 1958: The Psychodynamics of Family Life. New York, Basic Books.
3. Ackerman, N. W. 1966: Treating the Trobuled Family. New York, Basic Books.
4. Adres, F. D. (ed.) 1974: Georgetown Family Symposia. Vol. I. (1971—72): A Collection of Selected Papers. Georgetown University, Washington.
5. Anonymous 1972: On the Differentation of Self. In: Framo, J. (ed.): Family Interaction: A Dialogue Between Family Researchers and Family Therapists. New York, Springer.
6. Barrows, S. E., Zeig, J. K. 1981: American Journal of Family Therapy, 9: 3.
7. Bell, J. E. 1961: Family Group Therapy. Public Health Monograph, No. 64. Washington, Department of Health, Education and Welfare, Public Health Services.
8. Bowen, M. 1971: Family Therapy and Family Group Therapy. In: Kaplan H., Sadock, B. (eds.): Comprehensive Group Psychotherapy. Baltimore, Williams and Wilkins.
9. Bowen, M. 1976: Theory and Practice of Psychotherapy. In: Guerin, P. (ed.): Family Therapy. New York, Gardner Press.
10. Bowen, M. 1978: Family Therapy in Clinical Practice. New York, Aronson.
11. Böszörményi-Nagy, I. 1972: Archives of General Psychiatry, 27: 374.
12. Böszörményi-Nagy, I., Spark, G. 1973: Invisible Loyalities: Reciprocity in Intergenerational Family Therapy. New York, Harper and Row.
13. Böszörményi-Nagy, I., Ulrich, D. N. 1981: Contextual Family Therapy, In: Gurman, A. S., Kniskern, D. P. (eds.): Handbook of Family Therapy. New York, Brunner/Mazel.
14. Dicks, H. V. 1967: Marital Tensions. New York, Basic Books.
15. Framo, J. L. 1961: The Integration of Marital Therapy Sessions With Family of Origin. In: Gurman, A. S., Kniskern, D. P. (eds.): Handbook of Family Therapy. New York, Brunner/Mazel.
16. Glick, I. D., Kessler, D. R. 1980: Marital and Family Therapy. New York, Grune and Stratton.
17. Goldman, H. H. 1980: Journal of Marital and Family Therapy, 6: 447.
18. Grotjahn, M. 1960: Psychoanalysis and the Family Neurosis. New York, Norton.
19. Gurman, A. S., Kniskern, D. F. 1978: Research in Marital and Family Therapy. In: Garfield, S. L., Bergin, A. E. (eds.): Handbook of Psychotherapy and Behavior Change. New York, Wiley.
20. Kempler, W. 1967: Psychotherapy: Theory, Research and Practice, 4: 166.
21. Kempler, W. 1973: Principles of Gestalt Family Therapy. Oslo, Nordahls Trykkery.
22. Kerr, M. E. 1981: Family Systems Theory and Therapy. In: Gurmann, A. S., Kniskern, D. P. (eds.): Handbook of Family Therapy. New York, Brunner/Masel.
23. Levant, R. F. 1978: Journal of Marriage and Family Counseling, 4: 35.
24. Levant, R. F. 1978: International Journal of Family Counseling, 6: 31.
25. Levant, R. F. 1980: American Journal of Family Therapy 8: 3.
26. Lorio, J. P. et al. (eds.) 1975: Georgetown Family Symposia. Vol II. (1973—74), Washington, Georgetown University.
27. Martin, P. 1976: A Marital Therapy Mannual. New York, Brunner/Mazel.
28. Mittelman, B. 1948: Psychoanalytic Quarterly, 17: 182.

29. Nadelson, C., Bassuk, E., Hoppe, C., Boutelle, W. 1977: Psychiatric Quarterly, 56: 91.
30. Napier, A. Y., Whitaker, C. A. 1978: The Family Cruciable: The Intense Experience of Family Therapy. New York, Harper and Row.
31. Oberndorf, C. P. 1938: Psychoanalytic Rewiew, 25: 453.
32. O'Leary, K. D., Turkewitz, H. 1978: Marital Therapy from a Behavioral Perspective. In: Paolino, T. J., McCrady, B. S. (eds.): Marriage and Marital Therapy. New York, Brunner/Mazel.
33. Olson, D. H., Russel, C. S., Sprenkle, D. H. 1980: Journal of Marriage and the Family, 42.
34. Raskin, N. J., Van der Veen, F. 1970: Client-Centered Family Therapy: Some Clinical and Research Perspectives. In: Hart, J. T., Tomlinson, T. M. (eds.): New Directions in Client-Centered Therapy. Boston, Houghton-Mifflin.
35. Sagar, R. R. (ed.): 1977: Georgetown Family Symposia, Vol. III. (1975—76). Washington, Georgetown University.
36. Sagar, C. J., 1976: Marriage Contracts and Couple Therapy, New York, Brunner/Mazel.
37. Sagar, C. J., Hunt, B. 1979: Intimate Partners. New York, McGraw-Hill.
38. Sager, C. J. 1981: Couples Therapy and Marriage Contracts. In: Gurman, A. S., Kniskern, D. F. (eds.): Handbook of Family Therapy. New York, Brunner/Mazel.
39. Skynner, A. C. R. 1976: Systems of Marital and Family Psychotherapy. New York, Brunner/Mazel.
40. Skynner, A. C. R. 1981: An Open-Systems, Group Analytic Approach to Family Therapy. In: Gurman, A. S., Kniskern, D. P. (eds.): Handbook of Family Therapy, New York, Brunner)/Mazel.
41. Stierlin, H. 1974: Separating Parents and Adolescents. New York, Quadrangle.
42. Stierlin, H. 1978: Psychoanalysis and Family Therapy. New York, Aronson.
43. Stierlin, H., Rucker-Embden, I., Wetzel, N., Wirsehing, N. 1980: The First Interview with the Family. New York, Brunner/Mazel.
44. Weiss, R. L., Hops, H., Patterson, C. R. 1973: A Framework For Conceptualizing Marital Conflict. A Technology For Evaluating It In: Hamerlynck, L. A., Handy, L. C., Mash, E. J. (eds.): Behavior Change: Methodology, Concepts and Practice, Champaign, Research Press.
45. Weiss, R. L., Birchler, G. R., Vincent, J. 1974: Journal of Marriage and the Family, 36: 321.
46. Whitaker, C. 1975: Family Process, 14: 1.
47. Whitaker, C. 1978: The Hindrance of Theory in Clinical Work. In: Guarin, P. J. (ed.): Family Therapy: Theory and Practice. New York, Gardner Press.
48. Whitaker, C., Keith, D. 1981: Symbolic-Experiential Family Therapy. New York, Brunner/Mazel.
49. Zinner, Shapiro 1972: International Journal of Psycho-Analysis, 43: 523.
50. Zinner, Shapiro 1974: International Review of Psycho-Analysis, 1: 179.

НАПРАВЛЕНИЯ В СЕМЕЙНОЙ ТЕРАПИИ. СООБЩЕНИЕ I. ПСИХОДИНАМИЧЕСКАЯ СЕМЕЙНАЯ ТЕРАПИЯ. СЕМЕЙНАЯ ТЕРАПИЯ, БАЗИРУЮШАЯСЯ НА ОБРАБОТКЕ ВПЕЧАТЛЕНИЙ

ЙОЖЕФ ТЕЛКЕШ

В статье дается обзор направлений в семейной терапии 80-х годов. В первой части работы рассматриваются основные положения психодинамического подхода, школы Murray Bowen, а также концепция семейной терапии, безирующаяся на обработке впечатлений, теоретические основы и общие характеристики терапевтических приемов.

TRENDS OF FAMILY THERAPY. I. PSYCHODYNAMIC AND EXPERIENCE-CENTERED FAMILY THERAPY

TELKES, JÓZSEF

We attempted to review the current trends of family therapy in the eighties. In the first part of the study the main concepts, theoretical bases and general features of the therapic methods of Murray Bowen's school and those of the experience-centered family therapy are summarized.

A BALESETI VESZÉLYEZTETETTSÉG NÉHÁNY MUTATÓJA ISMÉTELTEN BALESETET SZENVEDETT NEHÉZIPARI DOLGOZÓKNÁL

KOSTYÓ GYÖRGYI
Csepel Vas- és Fémművek, Budapest

A szerző tanulmányában bemutatja a balesetekkel foglalkozó lélektani munkákban a balesetek előfordulásának okaira vonatkozóan található ellentmondásos nézeteket. Elfogadja azt az elképzelést, amely szerint az egyént mennyiségi és minőségi értelemben egyaránt változó baleseti veszélyeztetettségi szint jellemzi. A balesetek lélektani kutatása egyik fontos feladatának az egyéni veszélyeztetettség összetevőinek meghatározását tekinti.

150 ismételten balesetet szenvedett nehézipari dolgozó vizsgálatát végezte el a szerző. Az ismételten balesetezők vizsgálati eredményeit összehasonlította életkor, nem és foglalkozási csoport szerint azonos összetételű, egy éven belül nem, öt éven belül legfeljebb egy alkalommal balesetet szenvedő dolgozók vizsgálati eredményeivel. Feltételezte, hogy az ismételten balesetet szenvedő dolgozóknál baleseti veszélyeztetettségre utaló sajátosságokat talál.

Jelen beszámolóban a szerző az egyéni veszélyeztetettséget feltehetően befolyásoló pszichés determinánsok közül a figyelem és az affektivitás vizsgálatának eredményeit ismerteti. Az ismételten balesetező és a kontrollcsoport között értékelhető különbségeket talált a figyelem minősége és a pszichovegetatív tónus jellege tekintetében. Az ismételten balesetezők figyelemkoncentrációja alacsony funkcionális nívójú.

A kontrollcsoport pszichovegetatív tónusának ergotrop jellegével szemben az ismételten balesetezők csoportját trofotrop tónuseltolódás jellemzi. A különbség a vizsgálati és a kontrollcsoport között a fenti eredményekben erősen szignifikáns.

A balesetek létrejöttében szerepet játszó okokat kutatók alapvetően két eltérő kiindulópontból közelítették meg a problémát: a kutatók egyik csoportja a balesetet szenvedők egyedi sajátosságaiból, másik csoportja a környezeti feltételek elemzéséből indult ki. Történetileg a probléma kutatásának egy-egy szakaszában a két kiindulópont mindegyike kizárólagos érvényességre törekedett. A balesetet szenvedők egyedi sajátosságaiból való kiindulás a „balesetes ember" elméletéhez vezetett. (Greenwood, H., Woods, H. M., 1919; Marbe, K., 1926). A kezdeti munkákban az eltérő baleseti gyakoriság volt a baleseti affinitás döntő kritériuma. Mintz, A. és Blum, M. L. (1949) tanulmányukban felvetették, hogy az egyes személyek eltérő baleseti aránya egyszerű statisztikai törvényszerűséggel is magyarázható. A balesetek gyakorisági eloszlásainak vizsgálata — egyenlő baleseti kockázatnak kitett csoportok tagjaira vonatkoztatva is — meglepően ellentmondásos megállapításokra vezetett mind a régebbi, mind az újabb tanulmányokban (Newbold, E. M. 1926; Schneider, B., 1965; Burkardt, F., 1970). Korszerű eloszlásvizsgálatokkal (Poisson; Pearson II, III; negatív binomiális eloszlás) egyes szerzők azt tapasztalták, hogy a várt értékek jobban illeszkedtek az empirikus értékekhez, azonban arra is találtak példát,

hogy a negatív binomiális eloszlás semmilyen egyezést nem mutatott a tényleges baleseti eloszlással (Häkkinen, S., 1958; Burkardt, F., 1970).

A szerzők a vitatott „baleseti hajlam" problematikán túl abban egyetértenek, hogy az emberi magatartásnak jelentős szerepe van a balesetek keletkezésében. Olyan nézettel is találkozunk, amely szerint az egyre nagyobb technikai fejlettség elérésével, egyre jobb előírások és szabályok bevezetésével a balesetek abszolút száma mind kisebb lesz, az embertől függő balesetek relatív száma pedig növekedni fog (Mittenecker, E., 1962).

A balesetekkel foglalkozó lélektani munkák legnagyobb része azon összefüggések felderítésével foglalkozik, amelyek a balesetek és a különböző diagnosztikai eljárások között állnak fenn, annak érdekében, hogy meg tudják határozni az időbelileg viszonylagosan konstans, interindividuálisan variálódó pszichológiai ismertetőjegyeket. A balesetbekövetkezési valószínűség szempontjából vizsgálták az érzékelést, észlelést, intelligenciát, figyelmet, pszichomotorikát, szakmai alkalmasságot. Vizsgálatokat végeztek nem projekciós és projekciós személyiségtesztekkel is. A legtöbb vizsgálat az adottság- és képességdiagnosztika területéről származik. Részletes áttekintés található ebben a tárgyban a következő szerzőknél: Mittenecker, E., 1962; Schneider, B., 1965; Burkardt, F., 1970. Megemlítjük az ipar területén az utóbbi évtizedekben végzett vizsgálatok közül a balesetkritériumok, valamint az intelligencia- és tudástesztek (Bornemann, E.; Burkardt, F.; Drösler és Ehlers, in: Hagenkötter, M., 1973), a motorikus képességek és az észlelés (Drösler, és Ehlers, Kephart, N. C. és Tiffin, J. (1950); Whitefield, D. in: Hagenkötter, M.; Schulte, B., 1972; Grebnyák, V. P., 1978), teljesítménymotiváció (Ehlers, T., 1965) közötti összefüggések feltárására vonatkozókat. Ezek a vizsgálatok az ismertetőjegyek és a balesetkritériumok között vagy semmilyen, vagy enyhén szignifikáns összefüggéseket találtak. A centrális személyiségjegyek és a balesetek közötti összefüggés kutatása főleg a közlekedés-lélektan területéről származik. A klasszikus vizsgálatok, amelyekben gépjárművezetők baleseti gyakorisága, valamint életrajzi adataik és szociális hátterük között találtak szignifikáns összefüggéseket, szempontokat figyelembe vevő kutatásokkal egészültek ki. (Tillmann és Hobbs, Mittenecker és Veis, Jenkins, J., Hoyos, O., Drösler és Ehlers, in: Hagenkötter, M., 1973; Speroff, B. és Kerr, W., 1952) Ezek a vizsgálatok azt mutatták, hogy a szociális beilleszkedés hiányosságai, a kockázatos és agresszív magatartás, a törvényes rendelkezések figyelmen kívül hagyása szoros összefüggésben vannak a nem biztonságos vezetésmóddal és feltehetőleg a nem biztonságos munkavégzési móddal is.

A vitatott „baleseti hajlam" fogalom helyébe az egyéni veszélyeztetettség elképzelése lépett. E szerint a veszélyeztetettség az egyén olyan jellemzője, amely „mennyiségi és minőségi értelemben egyaránt változó az ember életkörülményeinek, szervi állapotának, pszichikus felkészültségének és az alkalmazkodásra való hajlandóságának függvényeként" (Bálint I.—Murányi M.,

1968). A kutatások feladata e nézet szerint az, hogy feltárja, ki milyen körülmények között van fokozott mértékben kitéve baleseteknek, vagyis milyen tényezők milyen mértékben és milyen állandósággal befolyásolják az egyéni baleseti veszélyeztetettséget. Ez a felfogás a balesetek okainak elemzésében a személyiség és a munkakörnyezet mindenkor konkrét kölcsönhatásából indul ki. Hagenkötter, M. (1973) a „relatíve balesetes ember" fogalmat ajánlja, amely szerint a baleseti affinitás parciális, azaz a baleseti valószínűség az egyes embereknél bizonyos ténykedésekben és különböző életszakaszokban eltérő nagyságú.

Ma a kutatók egyetértenek abban, hogy a baleset létrejötte általában nem vezethető vissza egyetlen tényezőre, hanem számos faktor egymásra hatásának eredménye. Ha egy tényezőt kiemelünk és azt mint a baleset okát kezeljük, nagy fokban egyszerűsítünk. A baleseti veszélyeztetettség összetevői azonban megismerhetők, és a balesetmegelőzésben felhasználhatók. A baleseti veszélyeztetettség lélektani összetevőinek sorában kiemelkedik a dolgozó védekezési mechanizmusainak aktualizálási lehetősége, ami az objektív veszélyszint mellett az egyéni veszélyeztetettség döntő komponense.

Jelen vizsgálatunkban a tevékenység két jelentős determinánsának, a figyelemnek és a vegetatív-affektív rendszernek a sajátosságait keressük ismételten balesetet szenvedőknél. Feltételezzük, hogy azoknál a dolgozóknál, akik a statisztikai átlagnál több balesetet szenvednek, veszélyeztetettségre utaló sajátosságokat találunk ezekben a funkciókban.

Vizsgálati személyek és módszerek

A vizsgálatban egy ipari nagyvállalat 150, a vizsgálatot megelőző 1 éven belül ismételten (2 vagy több alkalommal) 3 napon túl gyógyuló balesetet szenvedett fizikai dolgozója vett részt. A kiválasztást a következő meggondolás alapján végeztük. Az utóbbi években az 1 fizikai dolgozóra eső bejelentett üzemi baleset 30 és 40 ezrelék között mozog mind a népgazdaság, mind az említett vállalat statisztikája szerint. Azok a dolgozók tehát, akik 1 éven belül ismételten szenvednek balesetet, az 1 fizikai dolgozóra eső baleseti hányadot jelentősen meghaladják.

A következő táblázatban bemutatjuk az ismételten balesetet szenvedők (a továbbiakban B csoport) megoszlását életkor és foglalkozási csoport szerint.

Összehasonlításképpen közöljük ugyanezen ipari nagyvállalat összes baleseteinek százalékos megoszlását 5 évre (1975–1979) vonatkozó átlagban. Az életkor és foglalkozási csoport szerinti megoszlást azért kell külön-külön összehasonlítanunk, mert ezekről az adatokról a balesetekkel kapcsolatban nincs egymásra vonatkoztatott statisztika.

A dolgozók életkor és foglalkozási csoport szerint különböző százalékarányban vesznek részt az összes balesetekben. Úgy értékelhetjük reálisan a kapott

1. táblázat

Az ismételten balesetet szenvedett dolgozók megoszlása életkor és foglalkozási csoport szerint

Foglalkozási csoport / Életkor	Szakmunkás fő	Betanított munkás fő	Segédmunkás fő	Összesen fő	Összesen %
—18	4	—	8	12	8,0
19—30	22	23	4	49	32,7
31—50	20	44	14	78	52,0
51—	2	6	3	11	7,3
Összesen fő	48	73	29	150	100,0
%	32,0	48,7	19,3	100,0	

megoszlást, ha a balesetgyakoriságot összevetjük a vállalat összes dolgozójának ugyanezen kategóriák szerinti megoszlásával.

A megoszlások összehasonlításából kitűnik, hogy a balesetet szenvedők kevés értékelhető különbséget mutatnak a foglalkoztatottak egész csoportjának ezen

2. táblázat

A vállalat összes dolgozójának és a baleseteket szenvedő dolgozóknak életkor szerinti megoszlása

Életkor	A vállalat összes dolgozója n = 21534		A balesetet szenvedők összesen n = 5318		Ismételten balesetezők n = 150	
	n	%	n	%	n	%
—18	505	2,3	254	4,8	12	8,0
19—30	4930	22,9	1757	33,0	49	32,7
31—50	11993	55,7	2453	46,1	78	52,0
51—	4106	19,1	854	16,1	11	7,3
Összesen	21534	100,0	5318	100,0	150	100,0

3. táblázat

A vállalat összes dolgozójának és a baleseteket szenvedő dolgozóknak foglalkozási csoportok szerinti megoszlása

Foglalkozási csoport	A vállalat összes dolgozója n = 21534		A balesetet szenvedők összesen n = 5318		Ismételtén balesetezők n = 150	
	n	100	n	%	n	%
Szakmunkás	8125	37,7	2103	39,5	48	32,0
Betanított munkás	6050	28,1	2078	39,1	73	48,7
Segédmunkás	964	4,5	865	16,3	29	19,3
Egyéb	6395	29,7	272	5,1	—	—
Összesen	21534	100,0	5318	100,0	150	100,0

kritériumok szerinti megoszlásához képest. Ez a megállapítás mind az egy éven belül egy alkalommal, mind az egy éven belül ismételten balesetet szenvedők csoportjára vonatkozik. Egyedül a segédmunkások csoportja vett részt a balesetekben vállalati létszámarányánál szignifikánsan nagyobb mértékben ($p < 0{,}01$).

Ha megnézzük a vállalati baleseteket tevékenységfajták szerinti bontásban, arra gondolhatunk, hogy a segédmunkások nagyobb aránya a balesetekben valószínűleg összefügg az erre a munkára jellemző tevékenység nagyobb veszélyességével is.

4. táblázat

A balesetek tevékenységfajták szerinti megoszlása
(1975—1979-re vonatkozó átlag, százalékban)

Anyagmozgatás	
—Kézi	20,3
—Gépi	10,9
Gépi megmunkálás	
—Forgácsolás	10,4
—Hideg-megmunkálás	2,1
—Egyéb gépi megmunkálás	7,4
Melegüzemi munka	
—Öntödei	6,5
—Kovácsolás	0,6
—Egyéb melegüzemi	8,3
Szerelés	
—Lakatos, gépszerelő munka	8,2
—Vasszerkezeti hegesztő	2,0
Üzemi közlekedés	10,7
Egyéb	12,6
Összesen	100,0

A vállalati összes dolgozó, valamint a baleseteket szenvedők életkor és foglalkozási csoport szerinti igen hasonló arányú megoszlása arra enged következtetni, hogy az életkor és a foglalkozási csoport nem tekinthetők lényeges meghatározóknak a vizsgált időszak baleseteinek bekövetkezésében.

Az egyéni veszélyeztetettséget feltehetően időlegesen vagy tartósan befolyásoló pszichés tényezők közül az alábbiak vizsgálatának eredményeiről számolunk be ismételten balesetet szenvedőknél.

Vizsgált paraméter	*Vizsgáló eszköz*
Figyelem	Pieron-teszt (5 perces)
Vegetatív-affektív rendszer	Lüscher-teszt

A kontrollcsoportot a vizsgált csoporttal életkor és foglalkozási csoport szerint megegyező megoszlásban olyan fizikai dolgozók alkotják, akik a vizsgá-

latot megelőző 1 évben nem szenvedtek balesetet, a megelőző 5 évben pedig legfeljebb 1 balesetük volt. (A továbbiakban K csoport).

A vizsgált paraméterek kiválasztása a baleseti jegyzőkönyvekben szubjektív baleseti okként leggyakrabban szereplő megállapítások alapján történt.

A vizsgálatokra a legutóbb elszenvedett baleset után 1—2 hónappal került sor.

Eredmények

1. *Figyelemösszpontosítás*

A baleset megelőzése gyakran attól függ, hogy a dolgozó képes-e időben felismerni a veszély bekövetkezését előre jelző információkat. A szenzomotorikus koncentrálóképesség és a szelektív ráirányulás, vagyis a szenzomotoros figyelem kétségtelenül a baleseti veszélyeztetettségben (illetve védettségben) szerepet játszó faktor. Az ismételten balesetet szenvedettek figyelemösszpontosító képességét Pieron-teszt segítségével mértük.

Az alábbiakban közöljük az ismételten balesetet szenvedettek és a kontrollcsoport figyelemvizsgálati eredményeit.

5/a táblázat

A csoportok Pieron-teszt teljesítményeinek gyakorisági eloszlása mennyiség szerint ($N = 0-400$)

Csoportok	—100	101—150	151—200	201—250	251—300	301—350	351—400
B n = 150	9	21	50	35	18	9	8
K n = 140	1	16	41	34	32	10	6

Megjegyzés: Mennyiség szerint a B és K csoportok Pieron-teszt teljesítményeinek különbözősége nem szignifikáns ($X^2 = 9{,}28$; + $p > 0{,}05$)

5/b táblázat

Pieron-teszt teljesítmények gyakorisági eloszlása minőség szerint ($T\%$)

Csoportok	—89,9	90—91,9	92—93,9	94—95,9	96—97,9	98—99,9	100
B n = 150	17	7	11	28	30	43	14
K n = 140	5	6	6	15	26	66	16

Megjegyzés: Minőség szerint a B és K csoportok Pieron-teszt teljesítményeinek különbsége igen erősen szignifikáns ($X^2 = 46{,}11$; $p < 0{,}001$)

[1] A Pieron-teszt viszonylag egyszerű, monoton körülmények között működő figyelemkoncentráció mérésére szerkesztett feladat. A vizsgált személynek adott idő (5 perc) alatt 400 jelből kell 4 fajta megadott jelet kiválogatnia. Mérhető az átvizsgált jelek mennyisége és a kivitelezés pontossága.

Az 5/a táblázatból látható, hogy a Pieron-teszt eredmények mennyiség szerinti gyakorisági eloszlásában a B csoport a kisebb teljesítmények felé tolódott el, azonban a B és a K csoport mennyiség szerinti teljesítményének különbözősége a χ^2 próba tanúsága szerint *nem szignifikáns* ($p > 0{,}05$). A feladat megoldásának minősége szerint (l. 5/b táblázat) értékelhető különbség mutatkozott a B és a K csoport között, ez a különbözőség *igen erősen szignifikáns* ($p < 0{,}001$). A kapott szignifikanciaszintekért a mennyiségi és minőségi eloszlás egyes osztályai (cellái) nem egyformán felelősek. A B és a K csoport Pieron-teszt megoldása közötti különbség természetének közelebbi bemutatására közöljük a következő táblázatot.

5/c táblázat

A Pieron-teszt teljesítmények gyakorisági eloszlása mennyiség (N) és minőség ($T\%$) szerint

Mennyiség	Minőség								
	0—95,9%			96—100%			Összesen		
	Csoportok		B—K különbözősége	Csoportok		B—K különbözősége	Csoportok		B—K különbözősége
	B	K		B	K		B	K	
0 —200	34	18	4,09*	46	40	0,07ns	80	58	
201—400	29	14	4,52*	41	68	13,03***	70	82	3,65+
Összesen	63	32		87	108	8,07**	150	140	

A táblázatban használt jelek:

ns = a különbségek között nincs szignifikáns eltérés
\+ = a különbségek közötti eltérés megközelíti a szignifikanciát
* = $p < 0{,}05$
** = $p < 0{,}01$
*** = $p < 0{,}001$

Az 5/c összesített táblázatból látható, hogy a legnagyobb különbséget a B és a K csoport között a mennyiségileg és minőségileg magasabb teljesítményben kaptuk ($N = 200-400$; $T\% = 96$ felett). A különbség ebben a szektorban *igen erősen szignifikáns* ($p < 0{,}001$).

A B csoport mind az alacsonyabb, mind a magasabb mennyiségi osztályban szignifikánsan kisebb teljesítményszázalékkal dolgozott, mint a kontrollcsoport ($N = 0-200$, $T\% = 0-95{,}9$ $p < 0{,}05$; $N = 0-400$, $T\% = 0-95{,}9$ $p < 0{,}05$).

2. *Affektivitás*

Az érzelmek a tevékenység szabályozó funkcióiban való részvételükön keresztül jelentős szerepet játszanak a baleseti veszélyeztetettség alakulásában. A következő affektív összetevőket hasonlítottuk össze az ismételten balesetet szenvedettek és a kontrollcsoport Lüscher-teszt felvételei alapján.

Mutató

Aktuális probléma és konfliktus	8-szín választás
Konfliktusfeszültség	Alapszínhárítás
Pszichovegetatív tónus	Ergotrop-trofotrop hányados

— Aktuális probléma és konfliktus. 8-szín választás.

Az alábbi táblázatban feltüntetjük az egyes színeknek a Lüscher-teszt 8 színsorában elfoglalt, csoportonként számított átlagos helyét és az átlagok sorrendjéből kialakult színsorokat.[2]

6/a táblázat

A B és a K csoport 8-szín választásának átlagsora és a választott színek skálaérték

		Ranghely							
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
B	8_{sz}	2	3	5	1	4	6	0	7
	$SÉ_{sz}$	3,13	3,90	4,00	4,32	4,68	4,92	5,00	6,08
K	8_{sz}	3	2	5	4	6	0	1	7
	$SÉ_{sz}$	3,13	3,68	3,88	4,18	4,58	4,92	5,31	6,67

A két csoport átlagszínsorában a kék szín (1) helyezésében szignifikáns eltérést találunk ($p < 0{,}01$).

A preferencia-sorrend utolsó három helyén választott (elutasított) alapszínek aktuális problémát, esetleg konfliktust jeleznek. Az átlagsor a K csoportnál mutat aktuális problémát (az 1 szín a 7. helyen). Lüscher értelmezése szerint a kék szín hárítása a kötöttségektől való szabadulásvágy, az állhatatlan magatartás jele. A csoport vörös színnel való kompenzálást mutat, azaz a nyugalom elől izgató, izgalmas élményekbe való meneküléstörekvését.

— Konfliktusfeszültség vizsgálata, Alapszínhárítás.

A következő táblázatban az alapszínek hárításának megoszlását tüntettük fel a B és a K csoportokban.

Összességében az alapszínek közötti hárítás megoszlásában a B és a K csoport szignifikánsan különbözik ($\chi^2 = 11{,}58$, $p < 0{,}01$).

A B csoport a *heteronomaktív* magatartásforma reprezentánsát utasítja el legnagyobb arányban, míg a K csoport a *heteronompasszív* magatartást reprezentáló színt.

A különbség a négymezős kontingenciatáblázat segítségével elvégzett χ^2 próba szerint szignifikáns. (Sárga. $\chi^2 = 19{,}20$, $p < 0{,}001$; Kék. $\chi^2 = p < 0{,}01$).

[2] Az átlagsorokat súlyozási eljárással számítottuk ki. A skálaértékeket az $SÉ_{sz} = 9 - \Sigma\overline{X}_s$ képlet alapján határoztuk meg, ahol $\Sigma\overline{x}_s$ az adott szín egyes ranghelyeken nyert, súlyozott értékeinek összegzett és 1 főre jutó átlagértéke (Rókusfalvy és mtsai, 1971).

6/b táblázat

Az alapszínek elutasításának százalékos megoszlása (Az összes alapszín-elutasítás százalékában)

Csoportok	A hárított alapszínek százalékos megoszlása				Összes alapszín-hárítás
	Kék 1	Zöld 2	Vörös 3	Sárga 4	
B Százalék	29,4	12,3	18,3	40,0***	100
Eset	50	21	31	68	170
K Százalék	46,6**	20,5	11,2	21,7	100
Eset	75	33	18	35	161

A táblázatban használt jelek:

** = $p < 0{,}01$
*** = $p < 0{,}001$

A B csoportban a kék és a sárga szín együttesen magas arányú elutasítása emocionális feszültség jelenlétét, az affektív egyensúly megbomlásának valószínűségét jelzi.[3]

— Pszichovegetatív tónus. Ergotrop-trofotrop hányados.

A Lüscher-tesztnek a vegetatívum vizsgálatára való alkalmasságát kísérleti eredmények bizonyítani látszanak. A Lüscher-teszt alapján számított vegetatív indexek és mérlegelvű vegetatív skálák összehasonlításakor mindig azonos irányú, noha eltérő mértékű eltolódást tapasztaltak. A színteszt a skálákkal ellentétben a kisebb, kóros szomatikus jelenségeket még nem okozó vegetatív tónuseltolódásra is érzékenynek mutatkozott (Rókusfalvy és mtsai, 1971).

A Sípos Kornél (1971) által ismertetett módszer szerint a 8 színsor alapján vegetatív hányadosokat számítottunk.[4] Az alábbi táblázatban feltüntetjük a 8-szín választás alapján számolt vegetatív hányadosok alakulását a B és K csoportokban.

A vizsgált populáció nagysága mellett az adatok megoszlásában a csoportok közötti különbség szignifikáns akkor, ha a differencia eléri a tíz százalékot. Ezt a feltételt a megoszlás sehol sem teljesíti, azonban a B csoportnál közel ilyen arányban billen az ergotrop-trofotrop mérleg a trofotrop oldalra (B csoport = 16%, K csoport = 6,4%).

A differenciáltabb elemzés érdekében tovább bontottuk a normál értéknek tekintett övezetet, A 8-színsor optimális tónust jelző vegetatív hányados értéke — Lüscher felnőttekre megadott ideál sorából — 1-nek adódik. Ezt tekintettük

[3] A Lüscher-teszt 1969-es kiadásában a kék színnek a sárgával együtt való negatív választása (−1, −4) három csillaggal jelölt konstelláció, a személyiség affektív egyensúlyának súlyos megbomlását jelenti.

[4] $V.\ I._{8\text{-sz.s.}} = \dfrac{\text{vörös helyértéke} + \text{sárga helyértéke}}{\text{kék helyértéke} + \text{zöld helyértéke}}$

6/c táblázat

8-szín választás alapján számított ergotrop-trofotrop hányadosok megoszlása a B és a K csoportoknál

		B csoport	K csoport
V. I. 8-sz. s. $\bar{x}$		1,05	1,42
	SE	0,053	0,073
Trofotrop túlsúly 0,20–0,46	Százalék	16,0	6,4
	Eset	24	9
Normál övezet 0,47–2,31	Százalék	78,66	82,85
	Eset	118	116
Ergotrop túlsúly 2,32–5,0	Százalék	5,33	10,71
	Eset	8	15

a továbbiakban középértéknek, és a „normál övezetet még két, a szélső értékek felé eső sávra bontottuk. (N_T, N_E) A vegetatív hányadosok ilyen bontásban kapott megoszlását a következő táblázat tünteti fel. Ebben a bontásban világosabban kirajzolódik a B és a K csoport vegetatív tónus értékeiben mutatkozó különbség tendenciája.

6/d táblázat

8-szín választás alapján számított ergotrop-trofotrop hányadosok normál övezetének további bontása a B és K csoportoknál

		B csoport	K csoport
N_T 0,47–0,99	Százalék	34,0	19,28
	Eset	51	27
N 1,0	Százalék	13,33	13,57
	Eset	20	19
N_E 1,01–2,31	Százalék	31,33	50,0
	Eset	47	70

A B csoportból az N_T övezetben (trofotrop jelleg) tartozók száma szignifikánsan nagyobb, mint a K csoportban. A K csoportban az N_E övezetbe (ergotrop jelleg) tartozók száma szignifikánsan nagyobb, mint a B csoportban. Kiszámítottuk a vegetatív hányadosokat a variációs színek (oszlopösszegarányok) alapján is. A variációs színek szerinti vegetatív hányadosok megoszlása ugyanazt a tendenciát mutatta, mint a 8-színsor alapján számított vegetatív hányadosok megoszlása. A B és a K csoport közötti különbség a variációs színek szerinti számításkor kevésbé volt kifejezett, ezért megelégedtünk a 8-színsor szerinti vegetatív hányadosok megoszlásának bemutatásával.

Az irodalomba Hess, W. (1949) által bevezetett ergotrop-trofotrop fogalompár a pszichés komponenst is figyelembe veszi a vegetatív tónus kialakulásában. Az ergotrop hangoltság teljesítményre való beállítottságot, aktivitást, válaszadási készenlétet, a külvilág felé való fordulást,; a trofotrop tónuseltolódás anyagcserefolyamatokra való hangoltságot, passzív befeléfordulást jelez.

Vizsgálati eredményeink arra utalnak, hogy a baleseti védettség szempontjából a trofotrop tónuseltolódás kedvezőtlenebb, mint az ergotrop hangoltság. A kontrollcsoport vegetatív hányadosának szignifikánsan magasabb átlaga (B csoport = 1,05; K csoport = 1,42) azt a következtetést sugallja, hogy a biztonságos munkavégzéshez — természetesen a vizsgálatba bevont ipari dolgozók munkafeltételei között — az optimálisnál magasabb ergotrop tónus a kedvező.

Összefoglalás

A tevékenység két jelentős komponensének, a figyelemnek és a vegetatív-affektív rendszernek a sajátosságait vizsgáltuk. Feltételeztük, hogy azoknál a dolgozóknál, akik munkakörükben a statisztikai átlagnál több balesetet szenvednek el, a tevékenység jelentős komponenseiben valamilyen veszélyeztetettség konkretizálódik.

A vizsgálati anyagunkban értékelhető különbségeket találtunk a balesetező és a kontrollcsoport között mind a figyelemkoncentráció színvonala, mind pedig a pszichovegetatív tónus vonatkozásában.

A vizsgált paraméterek és a vizsgált csoportok (B és K csoport) eredményeinek összefoglalása:

	Különbség a B és K csoport között
Figyelemkoncentráció	
— A teljesítmény mennyisége	nem szignifikáns
— A teljesítmény minősége	B csoport: kisebb teljesítményszázalék $p < 0{,}001$
Affektivitás	
— Aktuális probléma és konfliktus. 8 színsor kék szín (1) elutasítása	K csoport $p < 0{,}01$
— heteronóm-aktív magatartás elutasítása	B csoport $p < 0{,}001$
— heteronóm-passzív magatartás elutasítása	K csoport $p < 0{,}01$
— Pszichovegetatív tónus trofotrop jelleg	B csoportnál domináló $p < 0{,}01$
ergotrop jelleg	K csoportnál domináló $p < 0{,}01$

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1982. V. 20.

IRODALOM

1. Bálint I.—Murányi M. (1968.) A balesetelhárítás pszichológiája. Tankönyvkiadó, Budapest.
2. Burkardt, F. (1970.) Handbuch der Betriebspsychologie, Kapitel Arbeitssicherheit. Koblenz. 385—399.

3. Ehlers, T. (1965.) Über persönlichkeitsbedingte Umfallgefährdung. Archiv für gesammte Psychologie, 117, 3/4.
4. Grebnyák, V. P. (1978.) Voproszü pszichologii. 1.
5. Greenwood, M.—Woods, H. M. (1919.) The incidence of industrial accidents upon individuals, with special reference to multiple accidents. London. Industrial Fatigue Research Board, Report No. 4.
6. Hagenkötter, M. (1973.) Szakértői jelentés a munkavédelem elméleti alapjaival foglalkozó szakirodalomról. 111. sz. kutatási jelentés. Dortmund. (Nyersfordítás.)
7. Häkkinen, S. (1958.) Traffic accidents and driver charasteristic, Helsinki.
8. Kephart, N. C.—Tiffin, J. (1950.) National Safety News, 62. 90—91.
9. Marbe, K. (1926.) Praktische Psychologie der Unfälle und Betriebsschäden, München.
10. Mintz, A.—Blum, M. L. (1949.) A re-examination of the accident-proneness concept. Journal of Applied Psychologie, 33. 195—211.
11. Mittenecker, E. (1962.) Methoden und Ergebnisse der psychologischen Unfallforschung, Wien.
12. Rókusfalvi P.—Povázsai É.—Sípos K. Halmi Gy. (1971.) Az affektivitás vizsgálata, a Lüscher-teszt alkalmazási lehetőségei és standardizálásai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
13. Schulte, B. (1972.) Verhaltensvariabilität des Menschen als Unfallursache, 3. Zwischenbericht zum Forschungsauftrag F 12, 25—32.
14. Schneider, B. (1965.) Methoden zur Ermittlung betrieblicher Unfallschwerpunkte. Moderne Unfallverhütung, 53—60.
15. Speroff, B.—Kerr, W. (1952.) Journal of Clinical Psychology, 8. 89—91.
16. Undeutsch, U. (1977.) A „balesetezők" személyisége és előfordulásuk gyakorisága a gépjárművezetők között. In: Réti László (szerk.), Ember—jármű—út. Közg. és Jogi Könyvkiadó, 1977. Budapest.

НЕКОТОРЫЕ ПАРАМЕТРЫ ПСИХИЧЕСКОЙ УГРОЖАЕМОСТИ НЕСЧАСТНЫХ СЛУЧАЕВ У РАБОТНИКОВ ТЯЖЕЛОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ, ПЕРЕНЕСШИХ НЕОДНОКРАТНЫЕ НЕСЧАСТНЫЕ СЛУЧАИ

ДЬЁРДИ КОШТЬО

Автор статьи описывает противоречивые мнения, существующие в психологической литературе относительно причин несчастных случаев. Он принимает точку зрения, согласно которой как в количественном, так и в качественном отношении индивида характеризует меняющийся уровень психической угрожаемости несчастных случаев. Одной из важнейших задач психологического исследования несчастных случаев автор считает определение составляющих индивидуальной угрожаемости.

Было проведено исследование 150 работников тяжелой промышленности, перенесших неоднократные несчастные случаи. Результаты исследования были сопоставлены по возрасту, полу и специальности с контрольными группами, в которых индивидуумы в течение одного года не перенесли ни одного несчастного случая или же в течение пяти лет однажды пострадали от несчастного случая. Предполагалось, что у работников, неоднократно перенесших несчастные случаи, могут быть обнаружены особенности, указывающие на психическую угрожаемость несчастных случаев.

В данной работе среди психических детерминантов угрожаемости автор останавливается на результатах исследования внимания и аффективности. Между группой, перенесшей несколько несчастных случаев, и контрольной группой были обнаружены значимые различия в области качества внимания и характера психовегетативного тонуса. У индивидуумов, перенесших не один несчастный случай, отмечался низкий функциональный уровень концентрации внимания. Контрольная группа характеризовалась наличием психовегетативного тонуса эрготропного характера, в то время как группа, перенесшая несколько несчастных случаев, имела ярко выраженный трофотропический характер тонуса. Различия между двумя группами значимы.

SEVERAL INDICES OF ENDANGEREDNESS FOR ACCIDENTS IN HEAVY INDUSTRY WORKERS

KOSTYÓ, GYÖRGYI

The author presents the contradictory views concerning the reasons of accidents in the literature dealing with the psychology of the issue. She accepts the view according to which a person can be characterized by an altering qualitative and quantitative level of endangeredness for having an accident. The definition of the components of individual endangeredness is one of the main tasks of psychological research of accidents. The author examined 150 heavy industry workers having repeatedly had accidents. Their results were compared to those of the control subjects according to age, sex and profession. The control subjects had no accident within a year or only one within 5 years. The author supposed to find features indicating endangeredness in case of the 150 examined people.

From among the hypothetical psychological determinants influencing endangeredness the results concerning attention and affectivity are reported now.

There was a valuable difference in the quality of attention and the psycho-vegetative tone between the „accident" and the control group. The „accident" group members have an attention-concentration of a low functional level. While the controls showed an „ergotrophic" psychovegetative tone the „accident" group can be characterized by a „trophotrophic" shift in vegetative tone. The differences between the examined and the control groups proved to be significant.

SZEMLE

AZ „EGYENSÚLY" FOGALMÁNAK KÜLÖNBÖZŐ ÉRTELMEZÉSEIRŐL

BALOGH TIBOR
Szegedi Orvostudományi Egyetem

Az *egyensúly* fogalmát különböző tudományok használják, értelmezik. Él ezzel a fogalommal a biológia, a pszichológia, a közgazdaságtan, a kibernetika, az etika, az esztétika — illusztris gondolkodók teóriáira hivatkozhatnánk, ha példákat szeretnénk mondani, állításunkat alátámasztandó. A felsorolt — és nyilván bővíthető — diszciplínák közül a mostani alkalommal a biológia és a pszichológia érdekes számunkra; az előbbi alig több mint említés erejéig, az utóbbi részletezőbben. Pontosabban fogalmazva: nem is az *egyensúlyt* kitüntető, hanem az *egyensúlytalanságot* favorizáló, vagy a kettőt mint normális, tipikus állapotot, tendenciát összekapcsolva leíró elméletekre irányul figyelmünk.

A biológiában konstatálható — az inaequilibrium-elvet szerintünk figyelemre méltóan kidolgozó — vállalkozások közül Bauerére hivatkozunk. Bauer (1935) szerint a környezetükből érkező hatásokra válaszoló élő szervezetek nem az ingerreakció elvével jellemezhetők, hanem — mivel saját energiáikat mozgósítják, mivel az ingerek csak töredékét alkotják annak az energiának, amely ingerületként a receptorokban keletkezik — e mobilizáció sajátosságainak bemutatásával írható le módosulásuk-változásuk lényege. Bauer azt állítja: az „*élő*" fogalma akkor illet meg valamely objektumot, ha

1. munkavégző képességgel rendelkezik, tehát változatlan környezetben sincs egyensúlyban — szükségszerű külső hatások nélkül is kiegyenlítődő potenciálkülönbségekkel bír;
2. a környezet állapotának hatására, módosulására szükségszerűen munkát végez, módosítva ezzel a külső hatás által involvált állapotváltozásokat;
3. munkája — bármely környezeti feltétel esetén — „annak az egyensúlynak a bekövetkezése ellen irányul, amelynek az adott környezetben és az adott rendszer kezdeti állapota alapján fel kellene lépnie." (Bauer, 44. o.)

Az élő rendszerek állandó inaequilibriumának elvéről azt írja Bauer: csakis az élő rendszereket jellemzi az egyensúlytalanság; szabadenergia-tartalmuk terhére állandóan annak az egyensúlynak a beállta ellenében munkálkodnak, amely egyensúlynak az adott külső feltételek esetében — fizikai és kémiai törvények értelmében — létre kellene jönnie.

Az inaequilibrium elvének adekvát voltát azzal az oppozícióval is erősíti Bauer, amellyel elutasítja a „dinamikus egyensúly"-t: fizikai szempontból helytelennek, hibás biológiai következtetésekhez konkludálónak tartja. Az evolúció lényegét keresve Bauer az élő anyag alapvető tulajdonságainak fokozódásáról, erősödéséről számol be, s az élő anyag potenciáljának növekedését összekapcsolja az inaequilibrium-állapot egyre aktívabb biztosításával.

Bauer 1935-ös művének említésekor nem mellőzhetjük a Prigoginere történő utalást. Prigogine (1979) új kapcsolatokat keresve, a tudományok metamorfózisáról értekezve kifejti: az élő rendszerek egyensúlyhiányosak. Egyensúlyhiányos mivoltuknak betudhatóan képlékenyek-labilisak — e rendszerek története különböző irányokba ágazhat az interakcióknak és az anyagkoncentráltság sajátos értékeinek megfelelően.

Érthető ezek után, hogy az élőhöz hasonlító jelenségek létrehozásához viszonylag hosszú periódusok alatt kell fenntartanunk az egyensúlyhiányt, fluktuációt kell kialakítanunk a rendszerben, s eközben a rendszernek viszonylag stabilnak kell maradnia. Az evolúció a termodinamikai egyensúlytól való eltávolodás folyamata, az élő rendszer entrópiája csökkenésének, szabadenergia-tartalmának és komplexitása növekedésének processzusa.

Tudatában vagyunk annak, hogy a biológia tudományának területéről vett példákat is fel kellene sorakoztatnunk azért, hogy Bauer és Prigogine teóriáját evidensként elfogadtassuk. Az elmondottak utalásjellege különösen problémás a jelenlegi esetben, hiszen pszichológusok gyanakodva fogadhatják a biológiai analógiákat, redukcionizmust sejthetnek. Szeretnénk elkerülni a metafizikus, jogtalan visszavezetést. A biológiai expozíciót azzal mentegethetjük: az Allport (1961) által „kvázi-mechanikus szemlélet"-nek titulált felfogás szerint a biológiai hajtóerő (a drive) valamely egyensúlyzavarból származik, a motiváció pedig nem egyéb, mint a feszültség csökkentésére, a drive redukálására irányuló kényszer. Így azt állítanánk: magatartásunk sem egyéb, mint az egyensúlyra, a megnyugvásra, a homeosztázisra való törekvés manifesztálódása, nem egyéb, mint menekülés a feszültség elől. A most mondottakkal szembeni oppozícióját Allport — talán kissé patetikusan — így summázza: „Az ember ... nem homeosztatikus teremtmény. Nem az önmagán belüli vagy a környezet és saját maga között fennálló egyensúlyra tör. Nyugtalansága rendszeres, túl mélyen gyökerezik ahhoz, hogy időleges kielégítések eltakarhatnák. Életének szilárdabb alapképletét keresi, olyasmit, amelynek birtokában legyőzheti az elidegenedést és a szenvedést. A homeosztázis folyamatában van valami vérszegény. Ez a lustaságnak kedvez, és meghazudtolja azt a sajátosan emberi képességünket, hogy önmagunkat felülmúljuk." (Allport, 576. o.)

Az igen elterjedt drive-redukciós magyarázatok tehát biológiai hajtóerőket kutatva s ezeket jellemezve mintegy intencionálják figyelmünket az ellentétes hipotézis biológiai alapjainak felderítésére. Allport idézett kifogását — legalábbis a drive-redukciót illetően — egyébként megerősíteni látszik pl. Grastyán (1979) fejtegetése.

Grastyán (a drive-redukciós feltételezéstől eltérően) nem tapasztalta azt, hogy a tanulás kritikus megerősítő faktora a motivációs állapot hirtelen megszűnésével kapcsolatos idegi esemény lenne. Kísérleteit értékelve konstatálta: a mesterségesen okozott drive hirtelen megszűnésekor nem a drive hiánya, hanem egy rövid, nagy intenzitású, indukált drive-folyamat észlelhető (magatartási- és bioelektromos mutatók által demonstrálva). Grastyán a tanulást, a tartós rögzítést nem a drive egyszerű megszűnésével, hanem a jelzett izgalmi folyamattal hozta kapcsolatba.

Az elmondottak annak a filozófiai-pszichológiai stúdiumnak egy részét jelzik, amelynek egy aránylag könnyen körvonalazható, partikulárisabb problémákat tartalmazó szociálpszichológiai szeletét vizsgálni óhajtjuk.

* * *

Az előző években aix-en-provence-i szociálpszichológusok tanulmányait elemezve (Codol 1973, 1974, 1976, 1979, Pichevin és Poitou 1974, Pichevin és Rossignol 1975, Poitou 1978, Rossignol és Flament 1975, Rossignol és Houel 1976) az egyensúlyi séma szerveződésének hagyományos, formalista megközelítésével szemben fejtettük ki oppozíciónkat. Az aix-en-provence-i szociálpszichológusok az egyensúlyi és a kongruens sémát megkülönböztetve — számunkra impresszionálóan — hangsúlyozzák a formális antropológiai koncepció (Heider, Cartwright—Harary) elégtelenségét; szerintük az interperszonális kapcsolatok feldolgozása, leképzése a konkrét társadalmi-történelmi feltételektől is függ, ideologikus is. (Más, itt nem tárgyalandó kérdés, hogy ez az alapvető jellemzés egyaránt megilleti ugyan pl. Codol, illetve Poitou kutatói attitűdjét, de ezen a jellemzésen túl: Codol a személyiség „saját magasabbrendű konformitása" elvét vezeti be, Poitou pedig egy lacani—althusseri marxizálással kísérletezik, lényeges kérdésekre adott válaszaikkal térnek el tehát így egymástól.)

A hazai kutatók közül Hunyady (1979) a hagyományos (klasszikus) egyensúlyelméletről írva említi: „Minden marxista kutató számára helyénvalónak tűnik az a kritikai kiindulópont, miszerint a társas kapcsolatokat, ill. ezek felfogását meghatározó prekoncepciók szociális 'jó alakok' aligha vannak időtlenül beprogramozva az emberi megismerésbe, aligha függetlenek a társadalmi normák elsajátításától, s az egyén társas helyzetétől és kilátásaitól." (Hunyady, 342. o.) Zöld és munkatársai (1980) szerint a csoport nem a csoportot alkotó egyének páronkénti kapcsolatai mechanikus összegződésének eredményeként konstituálódik. „A csoportfolyamat nem úgy jön létre, hogy két személy között történik valami — ezáltal viszonyuk változik —, minek következtében egy harmadik személy nem viszonyulhat úgy kettejükhöz tovább, mint korábban — és így végül a csoport struktúrája egészében megváltozik . . ." Valójában: „A csoportban egyidejűleg többeket invoeváló események történhetnek, és ez a változás két adott személy közt újfajta interakciók lehetőségét teremti meg, pontosabban a csoportszituáció változása a csoport egészében bizonyos fajta interakciók valószínűségét növeli, másokét csökkenti." (Zöld, 468—469. o.)

* * *

Az aix-en-provence-i szociálpszichológusok figyelme arra a folyamatra irányul, melynek eredményeként a személyiség észleli a másikat, melynek eredményeként reprezentálódik a személyiség számára a másik. Léonard is exponálja tanulmányaiban az ember szociális státusának jó néhány kérdését, ő azonban a problémamegoldási folyamat vizsgálatába építi be ezen kérdéseket.

1. Léonard (1978) szerint a kognitív szociálpszichológia a Gestalt-elmélet hatásának következtében érdeklődik a társadalmi hiedelmek, attitűdök, viselkedésformák kognitív szerkezete iránt, tudomásul véve, hogy a kognitív szerkezetek formalizálásához (a formalizálás koherenciája érdekében) előzetes korlátozásokat szükséges bevezetni. Léonard saját vizsgálataiban az előzetes korlátozás lényegét a következőképpen fogalmazza meg: a Piaget által kidolgozott *kiegyensúlyozási elmélet*re utalva az adaptáció funkcionális mechanizmusa foglalkoztatja.

Léonard az „elegyek" (a keverési feladat) klasszikus szövegét exponálta kísérleti alanyainak, s a szöveget, a talányt hét különböző instrukcióval-kérdéssel kísérve idézte elő a perturbációt, a zavart. A keverési feladat alapszövege: „Rendelkezünk egy vizes- és egy borostartállyal. Merítünk egy pohár

bort a borostartályból, és beleöntjük a vizestartályba. Majd merítünk egy pohárnyi keveréket a vizestartályból, és beleöntjük a borostartályba. Több bor van a vízben, mint amennyi víz a borban, vagy fordítva?" Nem ismertetjük a 400 fős populációra kiterjedő, 10—10 fős csoportok számára kollektív feladatot adó vizsgálat szövegvariánsait, a hét instrukciót-kérdést, a metodikai interpretációkat. Mindössze a konklúziókat foglaljuk össze.

Az exponált szöveg, ill. az instrukciók-kérdések adekvát megoldásának azt tekintették, ha a kísérleti személy az *egyenlő* fogalommal válaszolt. Ez az eset, mint a helyes megoldás esete (akár bizonyítani volt képes a személy a helyes megoldást, akár nem) nem foglalkoztatja Léonard-t. A másik két esetet elemzi: az *egyenlőtlen* predikálásának esetét (mint *lezárást)* és a válasz elmaradását (mint *feladást)*.

Ami az *egyenlőtlen* predikálását, a *lezárást* illeti: Léonard szerint ezek a válaszok a részleges egyensúly állapotát, a kiegyensúlyozási folyamat megállását demonstrálják, s ez a leállás nem objektív vonása a problémaszituációnak, nem a kísérleti személy problémamegoldási tevékenységének objektív korlátja. Abban, hogy a kísérletben részt vevő magabiztosan zárja le — az objektíven fals — megoldást, szerepet játszik a rész-egész reláció felismerése által általában sugallni szokott bizonyosság, és az igenlés elsőbbsége a tagadással szemben — de fel kell tételeznünk egy különlegesen stabil kognitív szerkezetet is, állítja Léonard. Paradoxnak tűnhet a vizsgálat azon konklúziója, amely szerint minél világosabb volt a szöveget követő instrukció, minél könnyebb volt a szöveget értelmező kérdés, annál gyakoribb volt a problémamegoldás *feladása*. Konstatálhatjuk: a feladat könnyebbé tétele azt eredményezi, hogy pozitívan korrelál a helyes válasz és a feladás esetszáma.

Léonard érzékeny elemzésekkel mutatja be a megoldási folyamatok részletes modelljeit, a kollektív szituációban kapott válaszokat mint egyéni megoldási processzust. Léonard a *lezárást* részleges egyensúlyként értelmezi, a *feladást* egyensúlytalanságnak, a *pontos, adekvát választ* pedig egyensúlynak tekinti. A lezárási jelenség véleménye szerint azt demonstrálja, hogy a feladat kihívását elfogadva a személyiség megvédheti magát a perturbációtól akkor is, ha sikerül kialakítania-megszerveznie egy merev struktúrát. Léonard szerint feltételezhető, hogy részleges lezárási jelenségekkel az ontogenezisben éppúgy találkozhatunk, mint a tudománytörténetben, s azok az akadályok, amelyeket ismeretelméleti akadályokként szoktak aposztrofálni, tulajdonképpen a lezárás, a részleges egyensúly kialakítására-választására inspirálnak.

2. Léonard (1979) funkcionális analógiát konstatál a felnőttnél és a gyermeknél: a válasz megtervezése egy új szituáció zavaró hatására kiegyensúlyozási processzuson halad át. Ez a kiegyensúlyozási folyamat a természetes logika egyik igen lényeges szerkezetének strukturálódása, informál bennünket arról, hogy a problémamegoldás során fejlődő kiegyensúlyozási folyamat általában befejezetlen, nem jut el a teljes, a tiszta egyensúlyig — nem lesz több, mint részleges egyensúly.

Léonard második kísérleti szériájában — azt állítja — minden kényszert kiküszöböl. Az egyedi és a csoportos megoldási folyamatokat elemezve öt szakaszt különít el; a szakaszok mindegyikére jellemző az egyensúlytalansági fázisra következő részleges egyensúlyi, majd ezt a szerkezetet újból egyensúlytalan követi. E váltakozást az eddigi terminusok mellett a centrálás-decentrálás-koordináció, a pozitív elemek preferálása (a negatív elemekkel szemben) terminusok, ill. specifikumok is jellemzik.

Kérdés ezek után: a *kiegyensúlyozás* fogalma felfogható-e vajon a Piaget-i elmélet generalizálásaként? Piaget szerint ugyanazon viselkedésformák ismétlődnek a fejlődés során, segítenek hozzá új magatartásformák kidolgozásához, járulnak hozzá új magatartásformák, szerkezetek tudatosításához.

A felnőtt kísérleti alanyok a kiegyensúlyozási folyamatban mintegy reprodukálják addigi ontogenetikus fejlődésük szakaszait, válaszaik formája és sorrendje megközelítően azonos az 5—12 éves gyermekek csereproblémákra adott feleleteiével, s a már megoldott probléma más formájú újraexponálása esetén részleges ismétlődés tapasztalható a megoldási folyamatban.

Léonard ugyanakkor figyelmeztet: a gyermek és a felnőtt problémamegoldó viselkedésformáinak *hasonlósága* nem a viselkedésforma természetének, hanem a viselkedés felépítése funkcionális folyamatának tulajdonítható. Nem tartalmi, hanem inkább formai-funkcionális analógia tehát. Léonard szerint Piaget kiegyensúlyozási folyamatról szóló tanulmányainak gyermekekre-koncentrált jellege nem azzal magyarázható, hogy irreleváns erről a felnőttek esetében beszélni, hanem annak a Piaget-i törekvésnek tudható be, amely kísérleti bázist kívánt kialakítani ismeretelmélet-problémák leírásához.

Ha elfogadjuk a gyermek-felnőtt imént jelzett viselkedésforma-analógiáját, meg kell magyaráznunk: mi az oka — folytatja fejtegetését Léonard. Piaget szerint a kiegyensúlyozás olyan, „mindig domináns" tendencia, amelyet csak átmeneti jellegű megállási idő szakíthat félbe. Ha ez bekövetkezik, „hiányos konceptualizáció"-val van dolgunk. A kiegyensúlyozás konstituálja a megismerés új lehetőségek felé való nyitottságát, az egyre pontosabb minőségi struktúra szerveződésének lehetőségét.

Léonard úgy gondolja: az ismeret*elmélet* strukturális és funkcionális szintjén maradva helytállóak Piaget kijelentései, nem feltétlenül respektálhatóak viszont e kijelentések a *megismerés* gyakorlata szintjén.

„Ideiglenesnek" tarthatjuk a „hiányos konceptualizációt" akkor, ha kellően hosszú ideig vizsgáljuk az ismeretek megszerzését, halmozását célként intencionáló megismerési folyamatot; ha azonban rövidebb a vizsgálati időnk, és partikulárisabb, pontosan megfogalmazott célja van a kísérleti személynek — más a helyzet.

Minden helyi és általános presszionáló erőt kizárva (a stresszt, az időkorlátozást, a cselekvési kényszert feloldva, ill. mellőzve), elemi ismereti szintről választva a feladatot — nem látja Léonard azt, vagy azokat az okokat, amelyek a kiegyensúlyozási folyamat „majdnem végleges megállását" magyarázzák. A magyarázat hiánya azért igazán irritáló, mert a mindennapi gondolkodás tipikus vonása ez, állítja Léonard, s a lezárás idejét, a kiegyensúlyozási folyamat megállását nem mondhatjuk *átmeneti idejű*nek.

Lehetségesnek véli Léonard, hogy magában a Piaget-i elméletben meg lehetne találni a *lezárási jelenség* adekvát magyarázatát (akkor, ha jobban elmélyednénk Piaget elméletében) — de azt sem tartja kizártnak, hogy olyan, Piaget által viszonylag elhanyagolt tényezőket is számba kell vennünk a magyarázathoz, mint a *folyamatosság*, a *motiváció* fogalmai, az individuális különbségek problémái.

A legkézenfekvőbbnek Léonard azt tartja, hogy a továbbiakban azon elemi kognitív szerkezetekre figyeljen, amelyeket a kísérleti személyek a problémamegoldás kezdetén alkalmaznak, ill. alakítanak ki, amelyekről más szerzők beszámolói mint „megismerési egységek"-ről, „sémák"-ról, „okozati egységek"-ről, é. i. t. tesznek említést.

Továbbjutást ígérhet ez az ötlet, s ez annál is inkább fontos lenne, mert Léonard a jelenlegi stádiumban a *lezárási jelenség* megszerveződését írta le, mintegy elhelyezte ezt a fenomént a megismerés, a feladatmegoldás komplexumában; de csak szituálni tudta, magyarázni nem.

3. Ami a kényszert illeti, Léonard (1978) érzékelteti a „kísérletvezető hatalmát". Három kísérleti szériában 454 fős populációnak nyolc szituációt exponált. Az első szériában az *igaz-hamis* feleletrepertoárt, a másodikban az *igaz-hamis-nem tudom*, a harmadikban pedig az *igaz-hamis-meghatározatlan* válaszlehetőségeket kínálta kísérleti személyeinek. A második szériában a *nem tudom* reagálást ritkán produkálták (7%), ez tehát implicite, de nem gyakorolt lehetőségnek bizonyult. Léonard szerint az első és a második szériában a kísérletben részt vevők kényszerítve voltak, ill. kényszerítettnek érezték magukat, s ez a lezárásra, a részleges egyensúly konstruálására bírta rá őket.

Mindazonáltal Léonard visszautasítja Flament azon észrevételét, hogy a kísérleti személyek robottá válnak a kísérleti teremben; szerinte mássá, ill. másmilyenekké válnak a kísérleti szituáció során — módosulásaiknak tanulmányozása a kísérleti eredmények általánosításának szükségszerű feltétele.

* * *

Anélkül, hogy részletesen reflektálnánk Léonard gondolataira, egyetlen momentumot hangsúlyozunk befejezésként.

Léonard kutatásaira azért szándékoztunk felhívni a figyelmet, mert lényegesnek tűnő oppozíciót fogalmaz meg, bizonyos korrekciókat javasol a Piaget-i kiegyensúlyozási elmélet esetében. Ez az elmélet pedig középponti jelentőségű Piaget teóriájában. Ahogyan pl. Moessinger (1979) írja: az *új formák felbukkanását* illetően Piaget-nél megfelelés van a fajfejlődés, az intelligencia fejlődése s az ismeretek növekedése között. Ok-okozati összefüggésben áll egymással az új formák jelentkezése és az egyensúly dinamizmusa: a mindig magasabb szinten megvalósuló egyensúlyt új formák készítik elő, s realizálják is egyben. Piaget szerint a valósághoz való *alkalmazkodás*unk s a külvilág *beépítése* (interiorizálása) olyan egyidejű, ám ellentétes folyamatok, amelyek folytonosan eltérő körülmények között — új formák alakjában — jelentkeznek. Jelentkezésük nem egyéb, mint a *zavar* (perturbáció) — *illetve a zavar megszüntetése* (kiegyensúlyozás) folyamatának ismétlődő újratermelése.

IRODALOM

Allport, G. W.: A személyiség alakulása. Gondolat, Budapest 1980. (Eredeti: az 1937-es kiadás 1961-es átdolgozása.)

Bauer E.: Elméleti biológia. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967. (Az eredeti, orosz nyelvű kiadás: 1935.)

Grastyán E.: „Idegfiziológiai szempontok a korszerű emberkép kialakításához" In: Filozófia-Ember-Szaktudományok. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979.

Hunyady Gy.: „Az értékelés konzisztenciája a társas kapcsolatok precepciójában: az ún. kognitív egyensúly kutatásáról". In: Pszichológiai Tanulmányok XV. kötet Akadémiai Kiadó, Budapest 1979.

Léonard, F.: „Obstacles cognitifs dans les processus de resolution de problemes". Archives de Psychologie, 1978, XLVI.

Léonard, F.: „Psychologie sociale expérimentale non-réponse et refus de répondre: deux expériences sur le pouvoir de l'expérimentateur". Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Nice, 1978.

Léonard, F.: „'Décalages' et interruptions du processus d'équilibration chez l'adulte". Cahiers de Psychologie, 1979, *22*.
Moessinger, P.: „L'abstraction réfléchissante, probleme central de l'épistémologie piagetienne". La Pensée, 1979 Avril.
Prigogine, I. et Stengers, I.: La Nouvelle Alliance. Métamorphose, de la science. Gallimard, Paris 1979.
Zöld B. és mtsai: „A konvergencia-analízis alkalmazása a csoport-pszichoterápiás folyamatok elemzésében". Ideggyógyászati Szemle, 1980, XXXIII.

FÓRUM

SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA KÉT EGYETEMI TANSZÉKEN

Beszélgetés Hunyady Györggyel

Pszichológusképzés két helyen folyik hazánkban, Budapesten és Debrecenben. Egyforma a képzés, vagy különböző a két tudományegyetemen?

Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen jelentős tradíciója van a pszichológusképzésnek, a Kardos Lajos professzor vezetésével működő tanszék kezdte újra a pszichológusok képzését az 50-es, 60-as évek fordulóján. Egy negyedszázad alatt a szak itt több képzési rendet megért, a legutóbbi jelentős fordulat az egyszakos, alapozó jellegű oktatás bevezetése volt. Ennek a rendszerét, tantervi koncepcióját vette át a KLTE, amikor tíz éve Debrecenben is megindult a képzés. Természetes, hogy az átvállalt tanterv minden részletének oktatásáról való gondoskodásnál messzebb tekintő célt induláskor nem lehetett kitűzni. Kelemen László professzornak igazán nem volt könnyű dolga ehhez a személyi feltételeket — akár egyenetlenül is, de — biztosítani!

A 70-es évek végén a tudományos és oktatási kormányzat ismételten foglalkozott a pszichológia tudományterületével, s többek között a képzési reform első tapasztalataival. Kardos József, az illetékes minisztériumi főosztály akkori vezetője küldött ki egy — utóbb minisztériumi szakbizottságként állandósult — szakmai testületet, amely javasolt és végrehajtott kisebb-nagyobb tartalmi és munkaszervezési változtatásokat a pszichológusképzésben. A művelődési tárca Pszichológiai Szakbizottsága — amelyben Kardos Lajos professzor elnöklete alatt működöm titkárként — bátorította az egyetemi sajátosságok érvényesítését, az első lépéseket a KLTE tantervi függetlenedése felé, s ugyanakkor bizonyos egyoldalúságok általános korrekcióját is javasolta. Ilyen volt a természettudományos tárgyak elsőségének és terjedelmi kereteinek kiegyensúlyozása a pszichológia társadalomtudományi vonatkozásainak kellő kiemelésével. Ekkor merült fel a felvételi tárgy választhatóságának, a biológiai vagy történelem felvételi vizsgának a gondolata, hogy ily módon is tudatosítsuk a pályára jelentkezőkben a pszichológia Janus-arcúságát, s egyszersmind lehetővé tegyük természettudományos, ill. társadalomtudományi irányultságú hallgatók kiválasztását. A tanulmányok kezdetétől egy társadalomtudományi alapozó tárgyat iktattunk a pszichológusképzés tantervébe, megelőzve a művelődéstörténet kultuszának felcsapását a bölcsészettudományi karokon. Szerény mértékben — választható kurzusok egy félévével — kiegészítettük az eddig három féléves szociálpszichológia időkeretét. Mindez együtt a tanulmányok kezdetétől ezek végéig húzódó társadalomtudományi vonulatot eredményezett a képzésben. S ez, természetesen nem teljesen pártatlan megítélésem szerint, akkor is előrelépés, ha mindezekkel a lehetőségekkel ma még nem tudunk maradéktalanul jól élni.

Milyen koncepció szerint folyik a szociálpszichológia oktatása az így rendelkezésre álló négy félévben?

A szociálpszichológia tematikája a pszichológusképzésben ma úgy épül fel, hogy a hallgatók egy-egy kötelező kurzust hallgatnak az egyén társas-társadalmi töltetű megismerési és érzelmi folyamatairól, majd pedig a személyközi, csoportbeli és csoportközi viszonyok szerveződéséről. Ezt követi a választható kollégiumok féléve, amikor mód van a szociálpszichológia egy — mohóbbak számára több — alkalmazási területének problémáival való megismerkedésre, s végül egy újabb kötelező kurzus zárja a sort, amely a tudományterület történetét irányzatonként taglalja. Az előadásokat szemináriumok kísérik, szakirodalom-elemző és ütköztető referátumokkal s vitákkal, valamint önálló szociálpszichológiai vizsgálat-kezdemények bemutatásával.

Kísérleti, vagy legalábbis módszeres empíriát alkalmazó szociálpszichológiát tanítunk. Ez természetesen azt is megkívánja, hogy tematikusan vagy történeti összefüggésben szóba kerüljenek „tisztán teoretikus" hagyományok, ill. kritikai pozíciók. A cél mégis az, hogy e tudományterületet ne csak mint sok nézőpontból latolgatható problémák gyűjteményét, ne mint absztrakciók homályos magaslataiba vesző, lazán körvonalazott nézetrendszert, hanem mint tényekkel módszeresen szembesített tételek sorát, s ami ehhez elválaszthatatlanul hozzátartozik: a tényekkel való szembesítés szabályokat követő mesterségét ismerjék meg a hallgatók. S ha van gyengéje a képzésnek, megítélésem szerint az az, hogy ezt a mesterséget, ennek fogásait még nem tanulják meg kellőképpen.

Megvannak-e ehhez a megfelelő feltételek a hazai könyvkiadásban és kutatási eredményekben?

Ma már a hazai viszonylatban szép számban megjelent szociálpszichológiakiadványok, a mind nagyobb nemzetközi áttekintést és mind kiérleltebb választási szempontokat érvényesítő tanulmány-válogatások tükrözik a szakembergárda felkészültségét, eligazító támpontokat nyújtanak a laikus olvasónak, a felkészülő hallgatónak is, és megteremtik az alapját a szociálpszichológiai tárgykörök konkrét, vizsgálati megközelítésmódokig részletező bemutatásának.

Nyilván a személyes szakmai indíttatás, tapasztalat is befolyásolja mindezt. Mi hatott erre az oktatási felfogásra?

Jól emlékezem, hogy még 1966-ban a Szemle közölte egy tanulmányomat, amely nem éppen szerény mértéktartással a „Pszichológia és a társadalmi tudományok" címet viselte. Ekkor kaptam egy szívélyes, de kritikus levelet Mérei Ferenctől, amelynek summázata az volt, hogy a szociálpszichológus nem azzal foglalkozik, mi a szociálpszichológia, hanem a szociálpszichológiai jelenségekkel. Ez a maga nyilvánvaló egyoldalúságában markáns gondolat rám mély benyomást tett, s ma is ott rejlik egyetemi kurzusaink felépítésében és mondanivalójában. Annak idején, amikor az MTA Pszichológiai Intézetét — az újraéledő szociálpszichológia első intézményes műhelyét — felcseréltem a Tömegkommunikációs Kutatóközponttal, s igazgatóhelyettesként egy szociálpszichológiai osztályt szervezhettem, elkábított az a szakmai lehetőség, hogy szociológiai változókat is kezelve végezhetünk pszichológiai indíttatású vizsgálatokat. Az empirikus tudatvizsgálatok lendületében élő intézetben — amely-

nek lehetőségeit tekintve azóta is csak a nagy hírű ISR-ben, Ann Arborban láttam párját — sok megismerendő szakmai rutin, rendkívül tanulságos társadalmi tapasztalat halmozódott fel, amit utóbb mind hasznos kiindulópontnak találtam az egyetemi munkában. Hiszen minden előrelépés ellenére szűkölködünk a hazai társadalmi közeget illető tapasztalatanyagban, s ez hozza a szociálpszichológia tananyagot még ma is az importismeretek kissé kétes helyzetébe.

Kialakultnak tekinthető a képzés anyaga, vagy várható ebben valami lényeges változtatás?

Most készítjük elő, 1984. első felében bonyolítjuk le azt az intenzív szemináriumot, amelyen az ELTE és KLTE szociálpszichológia tanításban közreműködő belső és külső oktatói vesznek részt. Abból az alkalomból, hogy megjelenik egy új, egységes egyetemi szöveggyűjtemény, és friss tartalmával kiegészíti az oktatásban különösképpen jól használható Gondolat-kötetek anyagát, tematikus egységekben végig elemezzük a kurzusok logikáját, hozzáférhető szakirodalmi forrásait (különös tekintettel a hazai eredményekre), az elméleti csomópontokat és az empirikus vizsgálatok átadandó mesterségbeli fogásait.

Nem specifikusan a szociálpszichológia oktatását, de egészében a pszichológusképzést elég sok bírálat éri. Kritizálják gyakorlati és elméleti szakemberek, tudománypolitikai fórumok és — mint legutóbb a Szemlében — frissen végzett hallgatók.

A bírálat tényéből ma, amikor a kritikai közszellem korántsem olyan álmos, mint évekkel ezelőtt, önmagában nem kell nagyon messzemenő következtetéseket levonni. A képzés szem előtt van, természeténél fogva inkább ki van téve a közérdeklődésnek, mint a szűk körben hozzáférhető praxis vagy a kevéssé rendszeresen jelentkező elméleti publikáció — sőt, a gyakorlat és elmélet általános gyengéi is itt s ennek révén válnak szembeszökővé. Nem akarom persze bagatellizálni a bírálatok jelentőségét, természetesen tanári módszerben és követelménytámasztásban, személyi választékban és az ismeretanyag életszerűségében itt is vannak egyenetlenségek éppúgy, mint a bölcsészettudományi karok sok más területén. De ha ebben a keretben gondolkodunk, akkor kötelességem itt is elmondani, hogy a bölcsészkarok viszonylatában kiemelkedőnek látom a pszichológusképzés egyszakos formáját, egész kétlépcsős rendszerét (amely Ádám György rektor és népes munkabizottságának egykori vívmánya), a korszerű ismeretanyag átadására képes, hovatovább középkorú oktatógárdáját (amelynek kiválasztása az ELTE-n mindenekelőtt Barkóczi Ilona, a fejlődéslélektan területén pedig Salamon Jenő sok buktatót rejtő, de időtálló vezetői munkája volt). A pszichológusképzés mai rendje — meggyőződésem szerint — nemzetközi egybevetésben is megállja a helyét. S a nemzetközi mérce fontosságát hányatott szakterületünkön nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ez idéz fel bennem egy — számomra igen jellegzetesnek tűnő — közeli emléket, amely mutatja, hogy a szakmai múltjukban és helyzetükben hozzánk sok tekintetben oly közelálló szovjet kollégák is mennyire fontosnak ítélik a nemzetközi támpontokat, kapcsolódásokat és mértéket saját oktatómunkájukban. A lengyel válság politikailag gondterhelt hónapjaiban jártam az Egyesült Államokban, amikor Andrejeva professzornővel, a moszkvai szociálpszichológiai tanszék vezetőjével a Yale Egyetemen összefutottam. A szovjet békeharcos nők delegációjával vett részt Philadelphiában egy demonstrá-

ción, ottlétét azonban egy amerikai kommunista újságíró társaságában megtoldotta egy New Haven-i villámlátogatással, hogy Abelson és McGuire professzorokkal egy kognitív szociálpszichológiai egyetemi szöveggyűjteményről rövid konzultációt folytasson. Politikai küldetés a kritikus helyzetben és szakmai informálódás a szovjet hallgatók nemzetközi látóterének szélesbítéséért — nemcsak érdekesnek, de igen tanulságosnak is találtam ezt a futó epizódot.

Amerikában a pszichológia és oktatása bizonyára más helyzetben van, mint nálunk, hiszen egész mások a tudománytörténeti előzmények.

Ez így igaz, de furcsa módon egy sajátos konfliktusnak is tanúja lehettem. A népes amerikai szociálpszichológus társadalom orgánumait olvasva, és találkozva olyan tudománypolitikusokkal, mint pl. az American Psychological Assosiation volt főtitkára, ill. vezető folyóiratok szerkesztői, feltárult előttem a művelődési kormányzat és a szakma koránt sem ellentmondásmentes kapcsolata. A Reagen-rezsimtől meglehetősen idegen a szociológia s a pszichológia — így hát a kettő kereszteződésében a szociálpszichológia! — liberális közszelleme és eszmei befolyása. Ez azután az ún. ügynökségek révén a tudományterület támogatására fordított pénzkeretek radikális csökkentésére vezetett, amire viszont a szakterület egységes fellépése volt a válasz, és a szakmai programok érdekében gondos financiális helyzetelemzések születtek és kaptak nyilvánosságot. A szakemberek a szenátust presszionáló munkacsoportot szerveztek meg, s a helyi politikai harc bevett eszközeként levelekkel árasztották el a kongresszusi képviselőket (ha jól hallottam, nem is eredmény nélkül). Ezeket a vívódásokat látva, nemegyszer jutottak eszembe a hazai tapasztalatok. Az amerikai helyzettel szöges ellentétben a tudománypolitikai kormányzat a pszichológia iránti megkülönböztetett jóakarat jegyében széles hatáskörrel — elvben államigazgatási koordinációs lehetőségekkel — felruházott Tárcaközi Pszichológiai Munkacsoportot hozott létre, és központi anyagi támogatás biztosítására mutatott készséget. Mint az MTA Pszichológiai Bizottságának titkára, ennek a munkacsoportnak is titkára voltam fennállása idején, azonban munkánk során főként azt tapasztaltam, hogy a szakma belső feszültségei hogyan fogják vissza a kezdeményezéseket, s a kivételes — szinte kivételező — jószándék mellett mint készül egy tulajdonképpen elég keserű mérleg. Sajnos, szakmánk személyi viszonyainak kritikus megítélése nem oktalan, s ezek a személyi viszonyok beárnyékolják többek között az egyetemi munka tárgyszerű értékelését is. Mindazonáltal csak egyetérteni lehet minden érdemi továbbfejlesztési törekvéssel, így minden kezdeményezéssel, ami a szakmai ambíciót munkával bizonyító hallgatóktól indul. Hogy csak egy példát említsek, a debreceni hallgatókokos kezdeményezése volt, hogy a pszichológusjelöltek fakultatív módon szerezhessenek szakjukból tanári diplomát, amit az illetékes minisztériumi fórumokon, a jogi és pénzügyi nehézségeket leküzdve, végül sikerült elfogadtatni.

A Szemle pszichológiai műhelyeket bemutató interjúsorozatában szokatlan egyszerre beszélgetni két, térben is elég távol eső munkahelyről. Hunyady György azonban az utóbbi években egyidejűleg vezeti az ELTE egyik, és a KLTE egyetlen pszichológiai tanszékét. Mióta és miért van ez így?

1977-ben kezdtem a két pszichológusképző egyetemen szociálpszichológiát tanítani, docensként főállásban Budapesten és másodállásban Debrecenben. Különböző okokból és időpontokban mindkét professzorom leköszönt a tan-

székvezetésről, s így 1980-tól megbízást, majd kinevezést kaptam a KLTE Pszichológiai Tanszékének vezetésére, 1982-től pedig ellátom az ELTE Fejlődés- és Neveléspszichológiai Tanszékének irányítását. A helyzetben kétségtelenül van valami szokatlan s talán meghökkentő is; az én megkettőzött szerepem azonban nyilvánvalóan csak átmeneti. Azt viszont nem szeretném, hogy pusztán átmeneti legyen a két tanszék és e vonatkozásban a két egyetem között kialakult szoros szakmai kooperáció s az ebből adódó baráti atmoszféra. Ennek a szoros szakmai együttműködésnek a legelevenebb és legerőteljesebb formája egy Debrecenben összpontosuló, ám az ELTE-n működő kollégáim részvételével zajló közös szociálpszichológiai kutatás. De van ennek más formája is, munkabizottsági együttműködés a tanárképzés pszichológiai tartalmainak megújításáért, vagy pl. idén a főként ELTE-szervezésben lebonyolított nemzetközi fejlődéslélektani nyári szemináriumon Kalmár Magda megbecsült helyet biztosított a KLTE számára is. Ma van mód egyfajta közös káder-gazdálkodásban gondolkodni, s ahogy a legtehetségesebb budapesti hallgatók közül volt már, aki épp a KLTE-n kapcsolódott be a munkába, ahogy látom, a munkahelyi és egyéni igények az ellenirányú mozgást is indokolhatják. Meg kell mondanom, hogy a pszichológusképzés két bázisa között más téren is volt és van kapcsolat, az ELTE Általános Pszichológiai Tanszékéről Pléh Csabát invitáltuk Debrecenbe szakkollégiumi előadássorozatra, s Czigler István — hadd tekintsem már őt is ELTE-oktatónak — a kezdetektől fogva oszlopa a KLTE-n az általános pszichológia oktatásának, amelynek másik letéteményese az utóbbi években Bányai Éva lett az ELTE Összehasonlító Élettani Tanszékéről.

Közbevetőleg megjegyzem, hogy a felsorolásból úgy tűnik, a debreceni pszichológusképzésben nem kis részt kapnak Budapestről eljáró, másodállású oktatók. Nem veszélyezteti ez a debreceni bázis önállóságát és versenyképességét?

Nem látok ilyen veszélyt. Ellenkezőleg, ez a megoldás az egyedüli, amely debreceni kollégáink erőfeszítéseivel együtt, elvezethet a nemcsak önálló, hanem kifejezetten rangos, szakmailag színvonalas képzéshez. A KLTE Pszichológiai Tanszéke — úgy hiszem, a felsőoktatásban szinte példa nélkül álló módon — immár több ízben élt a kádercserének azzal a lehetőségével, amelyet a meghatározott idejű szerződések kínálnak. Ilyen módon is mind több, ott végzett fiatalt vonunk be a tanszék életébe oktatóként vagy kutatóként, s nem kis büszkeséggel mondhatom, hogy ketten az új tudományos továbbképzési rendszer kemény versenyében is ösztöndíjasok lettek. A Debrecenben képzett, zömmel oda is kötődő fiatalok szakmai irányításában viszont szükség van az oktatásban is rutinos, a kutatások hazai és nemzetközi világában jártas szakemberek jelenlétére és közreműködésére. Vannak minősített szakemberek, akiket főállásra és esetleg debreceni letelepedésre sikerül Budapestről megnyerni, mások anyagilag alig kompenzált fáradsággal és nagy ügyszeretettel évek hosszú során másodállásban vagy óraadóként oktatnak a KLTE-n. S mindemellett lehet egy olyan általános elvi megfontolásunk is — amit például Páris György minisztériumi főtanácsos képviselt egy évekkel ezelőtti megbeszélésünkkor —, hogy az egyetemi városok közötti szerény távolság megengedi, sőt kifizetődővé teszi, hogy a szakképzésnek sokat nyújtó specialisták utazzanak az egyik helyről a másikra. Ennek — esetenként nagyobb távokkal — jó példáit láthatjuk külföldön is.

Kiélezve a kérdést, ilyen esetben nem kell-e esetleg „oktatási monopóliumok" létrejöttétől tartani, attól, hogy egy tárgyról csak egyféle vélemény hangzik el az egyetemi katedráról?

Kis ország lévén, sokféle monopólium kialakulására van esély: minden mástól eltekintve a hozzáértők számának korlátozottsága miatt. A pszichológia immár kifejlett intézményrendszere és a képzési feladatok volumene azonban ezt ma már akkor sem engedné meg, ha erre bárki törekedne. Vegyük csak a szociálpszichológia példáját: még Debrecenben is, ahol egyelőre egy tagozaton folyik pszichológusképzés, annyi az óra, hogy ellátásukba több volt tanítványomat, ma már kollégámat be kell vonni. S hogy ne csak ebből a körből tájékozódjanak a hallgatók, speciális foglalkozások megtartására hívtuk ide Lányi Gusztávot és Erős Ferencet az ELTE Szociológiai Intézetéből, ill. az MTA Pszichológiai Intézet garantáltan más szellemű Személyiséglélektani Osztályáról, s Fülöp Mártát is, a ma már az Intézet egyik csoportjához kötődő volt kedves tanítványomat. Budapesten három tagozaton tanítunk, s itt egy egész tanszéki csoportot alakítottunk az oktatási-kutatási feladatok ellátására. A közelmúltban rendszeresített választható kollégiumokat változatos külső munkahelyeken dolgozó szakemberek tartották és tartják. Mindemellett az ELTE Szociológiai Intézetének van egy Szociálpszichológiai Laboratóriuma, ahol többek között másodállásban működik Pataki Ferenc, MTA intézeti igazgató és egyszersmind az ottani szociálpszichológiai részleg vezetője. Ez a szervezeti különállás — összhangban sok nemzetközi példával — tükrözi a pszichológus- és szociológusképzésben adódó oktatási feltételek és feladatok különbözőségét, de egyszersmind különböző megközelítésmódok egyidejű egyetemi jelentkezésére is biztosítékot nyújt.

Az akadémiai intézetek munkatársai — nemcsak a pszichológia területén — egyetemi órák tartását gyakran látják privilégiumnak, amíg maguk nem végzik rendszeres kötelezettségként. Bízom abban, hogy ez s más feszültség szűkebb szakterületemen nem alakult ki, s ennek számomra felejthetetlen jele volt, hogy huzamos külföldi utam alatt az MTA Intézet Szociálpszichológiai Osztályán dolgozó kollégáim egymást váltva — baráti szívességből — tartották a kötelező kollégium előadásait. Így a hallgatók közvetlen tapasztalásból értékelhették — s ez volt a cél — Engländer Tibor, az egyébként is oktató Faragó Klára, Halász László, Helmich Dezső, László János és Váriné Szilágyi Ibolya kompetenciáját a kognitív szociálpszichológia szerteágazó kérdéseiben.

Beszélgetésünk vissza-visszatérő fő kérdése, az intézményközi együttműködés, ma napirenden van a felsőoktatás korszerűsítésének hivatalos vitáiban. A korszerűsítési koncepció hogyan érinti a pszichológiát?

Ma, 1983 októberében nehéz még tisztán látni magának a korszerűsítési koncepciónak a kérdésében. Az intézményközi kapcsolatokról — nekem úgy tűnik — elsősorban inkább regionális értelemben van szó, a közel egy helyen működő felsőoktatási intézmények kapcsolódásáról és nyitottságáról.

A pszichológia közélete egyébként — s ez minden bizonnyal Ádám György akadémikusnak, az MTA Pszichológiai Bizottsága elnökének az érdeme — meglehetősen frissen reagál a tudomány- és oktatáspolitikai kezdeményezésekre. A tudományterület ismételt felülvizsgálata során — évekkel az integrációs tendencia általános kibontakozása előtt — így merült fel az önálló pszicholó-

giai integráció létrehozása a pszichológusképzés bázisain, az ELTE és a KLTE Bölcsészettudományi Karán. Amikor előkészítettük az MTA Pszichológiai Bizottság és a tartalmi kérdésekben erre hagyatkozó Tárcaközi Pszichológiai Munkacsoport 1981. évi javaslatait, úgy gondoltuk, hogy a pszichológia tudományterületének emancipálása a fő feladatunk: kibontakozás a neveléstudománnyal összefűző, kissé egyoldalú tradicionális kapcsolatokból, a történetileg korábban intézményesedett területek (mint akár a biológia vagy a történelemoktatás tanszékrendszerei) szervezeti differenciáltságának elérése, s ily módon a szakterületi képviselet szélesbítése és arányosítása az egyetemi fórumokon, s a mindehhez szükséges személyi és tárgyi fejlesztés elnyerése. A célkitűzés és a megvalósítás, persze — nemcsak időben — eltávolodik egymástól, nemegyszer meglepetést okozva még annak számára is, aki a kezdetektől részese a sokszintű, soklépcsős folyamatnak. Tagja vagyok a két intézet tevékenységét előkészítő két munkacsoportnak, s így az összehasonlítás lehetőségének birtokában elmondhatom, hogy ez a folyamatban levő átalakulás a két egyetemen nem teljesen ugyanazt jelenti a pszichológusok számára, minthogy a két helyen az intézményi differenciálódás különböző stádiumában voltunk, vagyunk. A kialakulatlanabb helyzetben levő KLTE Pszichológiai Tanszék intézetté fejlesztése jár kevesebb belső, ám több külső konfliktussal. Például itt az utóbbi hónapokig élénk viták tárgya volt, hogy tudományterületünk friss egyetemi képviselete perspektivikusan is ne rekedjen-e benn egy — integrációként alighanem káros — furcsa nevű „Neveléstudományi, Pszichológiai és Művelődéstudományi Intézet"-ben. Csak remélhetem, hogy a szervezeti váltás konfliktusait itt is, ott is úgy fogjuk feloldani, hogy ez a pszichológia művelésének érdekeit, a termékeny munkalégkört és az alapvető munkafeltételek biztosítását a legjobban szolgálja. A szociálpszichológia szűkebb szakterülete az előzetes elképzelések szerint kissé másként illeszkedik a társ-területekhez a két intézetben. A KLTE-n — a káderfejlesztés lehetőségeit és terveit is mérlegelve — a szociálpszichológia és a fejlődéslélektan szűkebb egységében gondolkodhatunk, amely más alaptudományi területekkel együtt illeszkedhet egy intézeti tanszék keretébe. Az ELTE-n alighanem egy — a fejlődéslélektant is felölelő — Társadalom- és Neveléspszichológiai Tanszék marad együtt, ahol a szociálpszichológia oktatása és kutatása a szó szűkebb és tágabb értelmében vett nevelés gyakorlati szférájával keres bensőséges kapcsolatot. Az alkalmazás felé keresünk itt „kifutást", realizálva a szociál- és neveléspszichológia ismeretrendszerében eleve bennerejlő, de mindeddig kellően ki nem aknázott összetartozást és egymásrautaltságot.

Egy közbevetett kérdés: az egyetem—kar—intézet—tanszék bonyolódó rendszerét nem fenyegeti a bürokratizmus veszélye?

Úgy látom, hogy az oktatáspolitika nézőpontjából az lenne ideális, ha a tudósi-oktatói pályát oly értelemben sikerülne többé-kevésbé leválasztani az adminisztratív vezetői hierarchia lépcsőfokairól, mint a nálunk egyetemekben is gazdagabb, nagyobb személyi választékkal és mobilitási lehetőségekkel rendelkező országokban: a rangot és célt az adná, hogy ki-ki egy megbecsült tudós közösség kvalifikált tagja legyen, aki emellett és ennek folyományaként alkalmasint betöltheti a tudomány- és oktatásmenedzselés egy-egy időszakos funkcióját. Ezeknek az idilli viszonyoknak azonban nem hiszem, hogy egyedül a régi, rossz beidegződések állnak az útjában. Ami viszont egy ez irányba tett

sikeres lépés volt, az a kutatásfinanszírozás pályázati rendszerének beindítása, amely a tanszék és a születő intézetvezetés hierarchiájától nagyban függetleníti a kutatások létét, feltételeit. Nem mondom, hogy — hazai felemássággal — így nem állt elő ügyintézési és munkaerkölcsi problémák garmadája, de kétségtelen ennek a szisztémának az átütő hatása mind a felsőoktatás demokratizálása, mind a szellemi mozgékonyság ösztönzése szempontjából. A pszichológia tudományterülete a központi céltámogatás mellett e keretben is kiugró támogatást kapott az elmúlt években.

Milyen feltételekkel, milyen szociálpszichológiai kutatások folynak az ELTE és a KLTE szóban forgó két tanszékén? Itt is megmutatkoznak-e a kutatásfinanszírozás előbb említett előnyei?

Kutatómunkánk gerincét egy mintavételében körülhatárolt, vizsgálati apparátusában azonban meglehetősen tekintélyes kutatássor képezi, amelynek a „Debreceni Komplex Tudatvizsgálat" nevet adtuk. A munkálat több, országosan kiemelt kutatási irány kereteibe illeszkedik, így része a köznevelés fejlesztését szolgáló kutatások OTTKT 6. sz. Főirányának s a Társadalmi beilleszkedési zavarok komplex elemzése c. főiránynak, továbbá kapcsolatban áli a nemzeti-történelmi tudat MTA (Történettudományi Intézete) által koordinált vizsgálatával is. Miután kutatást is sokféleképpen lehet összefogni, az interdiszciplináris főirányok korszakában mi egy integrált — több problémát egyazon diszciplína nézőpontjából megközelítő — kutatást terveztünk és bonyolítunk le. A szociálpszichológia attitűdrendszert, kognitív stílust és ezek társas-társadalmi genezisét leíró, nagylélegzetű vállalkozásainak késői — de még hiányzó — rokonaként vizsgáljuk deviáns, ill. pedagógiailag mintaszerűnek minősített 12 és 16 évesek, valamint otthoni és iskolai személyi környezetük beállítódását, értéktudatát, gondolkodási és magatartási jellemzőit. A kutatás közvetlen előzménye egy olyan — a 14 és 18 éves tanuló fiatalok történelmi-társadalmi nézeteit, normatudatát és kognitív stílusát tanulmányozó — vizsgálat, amelyet a múlt tervciklusban bonyolítottunk le, s amelynek eredményeiről most készítek monografikus feldolgozást. E korábbi munkafázisban Gallay Katalin, Kollár Katalin és Zétényi Ágnes, az ELTE kutatói voltak közvetlen munkatársaim, ma többen mások is, hogy csak a debreceni kutató teamet említsem: a KLTE tapasztalt oktatói közül Bugán Antal és a tudományos pályát itt kezdő Sziszik Erika, Mészáros Aranka és Sallay Hedvig. Jelen kutatásunk tematikája szélesebb, s benne a deviáns megnyilvánulások és az azokkal kapcsolatos intézmények megítélése (és szerepe), valamint a család és iskola nevelési ideológiája (és gyakorlata) kapott nagyhangsúlyt. Eszköztárunk a kérdőíves interjútól teszt eljárásokon át a megfigyeléses-mélyinterjúzó esettanulmányig terjed, különös figyelmet fordítunk azonban a nézetrendszerek skálatechnikai megközelítésére s — fiatal matematikus kollégánk. Münnich Ákos tanársegéd aktív közreműködésével — a modern, többváltozós matematikai elemzések ezzel kapcsolatos alkalmazására. A kutatássor minden szakaszát és leágazását részletekbe menően dokumentálja belső kiadványsorozatunk, most készült el éppen a negyedik füzet — egy módszertani beszámoló — a devianciával kapcsolatos nézetek vizsgálóeszközéről. E kiadványok a főirányokon belüli információcsere céljait is szolgálhatják, de talán még fontosabb a tanszékközti kutatóteam tagjainak teljes körű tájékoztatásában, a szakmai önképzésben és az oktatómunka segítőesz-

közeként betöltött szerepük. Ilyen, sok fiatalt felölelő tanszékeken nem lehet eléggé hangsúlyozni a demokratikus szellemben, de még nem elkülönülten végzett kutatómunka szakembert és szakmai közösséget formáló hatását, s a nagyszámú hallgató bevonásában rejlő felkészítési lehetőségeket.

Örülnék, ha — s erre elsősorban az ELTE-n kínálkozik lehetőség, a már említett Gallay Katalin, állandó óraadónk: Rényi Zsuzsa és a tanszék történész-szociológus munkatársa: Szőcs Ágnes együttműködésében — a pszichológusképzés társadalomtudományi alapozó tárgyainak is meg tudnánk teremteni a kutatási alapját, a (kultúr)történet és (szociál)pszichológia széles érintkezési felületén. Ide tartozik a történeti tárgyú szociálpszichológiától a naiv és/vagy ideologikus szociálpszichológiai nézetek történeti jelentkezéséig sok vizsgálandó kérdés. Egy formálódó tanszéki kutatómunka keretében fel kell mérni a hazai előzményekben rejlő értékeket, a ma jelentkező, kiforratlan, ám biztató hazai erőfeszítések mellett meg kell ismerkedni — s terveink szerint egységes egyetemi szöveggyűjtemény formájában a hallgatók számára is mihamarabb hozzáférhetővé kell tenni — a nemzetközi szakirodalom idevágó, sokszínű és a pszichológusképzésben eddig számításba nem vett eredményeit. Látok távlati lehetőséget arra, hogy ez a tudományközi munkálat a közoktatás integrált tárgyai közül egy "ember — és társadalomismereti" studium kialakítását is segítheti.

A tanszéki kutatások egyik — korántsem kizárólagosan szociálpszichológiai, de szociálpszichológiai szempontokat és eszközöket hasznosító — hajtása az iskolapszichológusi-kísérlet. Ennek különösen nagy a gyakorlati jelentősége: mint említettem, azt tettük a tanszéki fejlesztés alapjává, hogy a nevelés-pszichológiának meg kell találnia társadalmi hatókörét, és ehhez — épp a szociálpszichológiával való szorosabb egységben — új arculatot kell öltenie. A Nevelési Tanácsadók rendszere, érthető módon, gyermekklinikusi irányba fejlődött, de így távolabb került az iskolától, amelynek azonban mindenképpen gyarapítani kellene pszichológiai kultúráját. Nem hiszem, hogy vitás lehet: fokozatosan célszerű kiépíteni egy új hálózatot, az iskolában működő, a pedagógus munkáját közvetlenül segítő, az iskolai nevelés eszközeivel élő és ennek megfelelően nemcsak egyes gyermekben, de gyermekcsoportban gondolkodó pszichológusok hálózatát. Azt vállaltuk, s erre sikerült megnyerni Szalainé Simkó Hilda témavezetőt és három „kísérleti" iskolapszichológus munkatársát, hogy ezt a feladatkört, lehetőségeit, eszközeit tervszerűen próbára tesszük, s így a 6. sz. OTTKT Főirány keretében megalapozzuk ennek a szakmai érdeklődésre számot tartó, közhasznú rendszernek a létrejöttét. Az ELTE tanszéke mint a pedagógiai szakpszichológus-képzés bázisa többek között itt találhatja meg igazi szerepkörét, hiszen — s itt Illyés Sándornak az előzetes vitákban képviselt álláspontjával messzemenően egyetértek — annak nincs értelme, hogy másodosztályú gyermekklinikus képzőhellyé váljon, ellenkezőleg, a tehetségestől a problematikusig széles spektrumban jelentkező „normál gyerekek" és csoportjaik pszichológiaigényét kell érzékelnie és ennek a kielégítését kell szolgálnia. Tudom, hogy ebben a munkában is jó partnerre talál a KLTE Pszichológiai Tanszékében, amely hagyományosan egyik legfőbb letéteményese a hazai pedagógiai pszichológiának és az iskola — nota bene a vidéki iskola — ügye iránt fogékony, pedagógiai hivatást érző és munkát szerető fiatal szakembereket képez és fog nevelni.

LAJTI RUDOLF

RÉVÉSZ GÉZÁRA EMLÉKEZÜNK

RÉVÉSZ GÉZA ÉLETÚTJA*

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy ennek a mai ünnepségnek egyik előadója lehettem. Az emlékülés szervezőit meghívásomnál — feltehetően — az a szándék vezette, hogy a Révész munkásságát méltatók között kapjon szót a filozófus, a századforduló és a két világháború közötti korszak kultúr- és művelődéstörténetének kutatója is.

Az emléktábla avatásával jó ideje tartoztunk már Révésznek, ezért mindannyiunk örömére szolgál, hogy szűkebb pátriája, Siófok város és vezető testületei: a Városi Tanács, a Hazafias Népfront Városi Bizottsága, valamint a Dél-Balatoni Kulturális Központ és Könyvtár ezt az adósságot ma lerótta. Azt hiszem, valamennyi itt jelenlevő érzi, tudja, hogy van még jócskán adósságunk Révésszel szemben, de hogy ez valójában mekkora, azt igazán csak a szaktudomány művelői mondhatnák meg.

Ennek az adósságnak egy bizonyos hányadát az elmúlt években már törlesztette a pszichológia, ami egyrészt Révész egykori tanítványainak köszönhető, másrészt a tanítványok tanítványainak, azoknak, akik Révész munkásságának ma is aktuális értékeit számon tartják, interpretálják és közreadják. Igen örvendetes, hogy Révész egyes munkái iránt az utóbbi időben megélénkült az érdeklődés, ez talán biztatást is jelent a tekintetben, hogy a jövőben még tovább csökken a vele szembeni tartozáshányadunk, és nő a törlesztés révén szerezhető nyereségünk. Remélhető, hogy egyre több olyan tematikus kötet lát majd napvilágot, mint az *Alaklélektan* és a *Művészetpszichológia*, amelyekben — mint ismeretes — Révész is szerepel egy-egy tanulmányával, és talán abban is bízhatunk, hogy nagyobb lélegzetű írásai is eljutnak majd a kutatókhoz, olvasókhoz.

* * *

Az én tisztem ezen a mai emlékülésen az, hogy ismertessem röviden Révész Géza életútját és méltassam jelentőségét.

Révész Géza 1878. december 9-én született Siófokon. Sajnos, a városhoz fűződő gyermekkori élményeiből szinte semmi sem maradt fenn az emlékezet hálóján, örvendetesen több serdülő- és ifjúkorából. Középiskolai tanulmányait Budapesten, a Markó utcai gimnáziumban végezte, a millennium évében érettségizett. Ahogyan kiugró tehetségű gyermekek esetében ez már lenni szokott, a diák Révész csak az őt érdeklő tantárgyakkal foglalkozott szívesen, elsősor-

* Révész Géza emléktáblájának avatása alkalmával tartott előadás. (Siófok, 1983. április 29.)

ban kémiával, fizikával és biológiával, a többivel csak immel-ámmal, ennek azután majdnem bukás lett a vége. Révész ezt a nagyon is keserű tényt anekdotába illő formában idézte fel. Évekkel később elbeszélte, hogy már egyetemi tanár volt, amikor egy kultuszminisztériumi barátjától megtudta, hogy csak a véletlen szerencsének köszönhette az elégséges érettségit. Ugyanis 1896-ban az érettségi biztosok azt a rendelkezést kapták,hogy tekintettel a millenniumra, csak a legritkább esetben buktassanak. Ezt az intézkedést negyven évvel később Révész — tréfásan — úgy kommentálta, hogy ő tulajdonképpen az ezeréves Magyarországnak köszönhette a sikeres matúrát. Ha őseink csupán egy évvel korábban jönnek át a Vereckei szoroson, akkor még mindig a Markó utcai gimnázium padjában szorongana.

Diáktársainak az egyik legnagyobb meglepetést Révész okozta. Úgy emlékeznek vissza rá, mint aki annak idején szinte semmi jelét nem adta annak, hogy őt, a látszólag nagyvonalú és bohém ifjút — többen ilyennek látták őt — mélyenszántó tudományos gondolatok foglalkoztatják. Holott határozott érdeklődése a pszichológia iránt már ezekben az években kialakult.

Szíve szerint Révész érettségi után azonnal a bölcsészkarra iratkozott volna be, de apja kívánságának eleget téve mégis előbb a jogot végezte el. Apja szerint a pszichológia nem komoly tudomány, legfeljebb csak kedvtelésből érdemes űzni, viszont a jogi diploma biztos egzisztenciát jelent. 1902-ben meg is szerzi a jogi doktorátust, dolgozata, *A bűnözés lélektana* arra utal, hogy a pszichológia iránti érdeklődése az évek során mit sem lanyhult.

Szinte még meg sem száradt a tinta a jogi diplomán, amikor Révész már vonatra ült, Göttingenbe utazott, hogy most már végre megkezdje pszichológiai stúdiumait. Választása azért esett a göttingeni egyetemre, mert ezekben az években ott tanított Georg Elias Müller, Németország egyik legkiválóbb pszichológusa, s Révész nála kívánta folytatni a szükséges tanulmányokat. Rajta kívül még Edmund Husserl, a filozófus, és Franz Brentano, a pszichológus gyakorolnak majd rá Göttingenben említésre méltó hatást. Évfolyamtársai közül David Katz-cal, Gustav Kafkával és Edgar Rubinnal — akik később valamennyien ismert pszichológusok lettek — kerül szorosabb baráti viszonyba és idővel tartós munkakapcsolatba.

Révész pályaválasztásában és érdeklődésének speciális alakulásában még valaki játszik fontos szerepet, Fenyvessy Béla, a pécsi orvosi egyetem majdani professzora, a kísérleti gyógyszertan tanára. Révész emlékezése szerint ő adta a kezébe *Ziehen: Physiologische Psychologie*-ját, aminek olvasása sorsdöntő hatással volt rá. „Jórészt neki köszönhettem — említi Révész —, hogy majd húsz éven át érzékfiziológiával és érzékpszichológiával, pszichológiai optikával és akusztikával foglalkoztam".

1906-ban megszerzi a filozófiai doktorátust. Dolgozatát a *színlátás* problémájáról írja. Göttingenből hazatérve létrehozza Tangl professzor kórélettani intézetében a második hazai kísérleti laboratóriumot. (Az elsőt — mint ismeretes — Ranschburg Pál alapítja 1899-ben.) Nem egészen két évvel később már a kísérleti lélektan magántanára a budapesti egyetemen, a kísérleti lélektani intézet előadója, s egyidejűleg több felsőoktatási intézményben a pszichológia előadója.

1910-ben Révész megnősül, Alexander Bernátnak, a budapesti egyetem filozófia- és esztétikaprofesszorának a lányát, Alexander Magdát veszi feleségül, aki ugyancsak a budapesti egyetemen szerzi meg diplomáját művészettörténetből. Éveken át Hollandiában tanít, és több könyvet ír művészettörténeti-művészet-

elméleti témákban. Alexander Magda negyvenöt éven keresztül férjének ideális élettársa, szigorú kritikusa és nem egy művének inspirálója.

A tízes évek első felében magyar és német nyelvű publikációk egész sorában fejti ki Révész a *hang-* és *tapintásérzékeléssel* kapcsolatos kutatási eredményeit, és ugyancsak ezekben az években látnak napvilágot a *tehetség* kérdéseivel foglalkozó legkorábbi írásai. 1918-ban nevezik ki a budapesti egyetemre a kísérleti lélektan nyilvános rendkívüli tanárává, és még ugyanebben az évben megbízást kap a Károlyi-kormánytól — Nagy Lászlóval együtt —, hogy dolgozzanak ki egy törvénytervezetet a tehetséges, szegény sorsú gyermekek ingyenes oktatására. Révész nagy lelkesedéssel lát munkához, az elvi alapokat *A tehetség korai fellépése és megismerése* c. tanulmányában fekteti le. Az ebben megfogalmazott gondolatokat azután más írásaiban fejleszti tovább, míg végül a *Talent und Genie* c. monográfiában összegzi.

Manapság egyre gyakrabban lehet hallani, hogy a tehetségekkel való foglalkozásban bátrabban lehetne és kellene támaszkodni a révészi örökségre, mivel mind korai, mind pedig késői írásaiban egy sor, máig is aktuális elvi és gyakorlati problémát fejtett ki. Igen örvendetes, hogy a Somogy megyei Tanács Pályaválasztási Tanácsadó Intézete néhány évvel ezelőtt bekapcsolódott a hagyaték feldolgozásába, így most már Révész szűkebb pátriája is gondozza az örökséget.

1919-ben a tanácskormány kinevezi Révészt a kísérleti lélektan rendes tanárává és egyidejűleg a kísérleti lélektani intézet igazgatójává. Az ő tervei alapján állítják fel a budapesti egyetem lélektani laboratóriumát. Révész igyekszik valamennyi megbízatásnak a legmesszebbmenőkig eleget tenni, s egyáltalán nem rajta múlt, hogy nagyszabású tervei annak idején meghiúsultak, lendületesen induló pályája a Tanácsköztársaság leverése után derékba tört.

Révész 1919 őszén tanulmányi szabadságát tölti Göttingenben, itt értesül arról, hogy az egyetem bölcsészkara fegyelmi eljárást kért ellene. Ő akkor azonnal ír a kar vezetőinek, közli, hogy amennyiben a fegyelmi tárgyalásra valóban sor kerülne, értesítsék, hogy személyesen védhesse meg magát. A fegyelmi tárgyalást ugyan nem tartják meg, de állásából felfüggesztik, azon hamis vád alapján, hogy nem volt hajlandó magát a filozófiai fakultás igazságszolgáltatásának alávetni. Az ellenforradalmi rendszer kultuszminisztériuma ennek a felmentésnek olyan formát adott, minha Révész önként mondott volna le állásáról, ami nem felelt meg a tényeknek. Miután működését teljesen lehetetlenné tették, Révész úgy határozott, hogy emigrál. Számára egyáltalán nem volt könnyű a döntés: menni vagy maradni. Negyvenegy éves volt már ekkor, s mint maga mondta, már túl sok szál kötötte ide: a tudományos pályán elért eredmények, a bizalom és megbecsülés, amit a társadalom részéről éveken keresztül élvezett, nem kevésbé ide kötötte őt hazaszeretete, a magyar kultúrához, a nyelvhez, az irodalomhoz, a magyar szellemi élethez, a hagyományokhoz való ragaszkodás.

Révész nem volt kommunista. Progresszív gondolkodású polgári humanista volt, aki 1919-ben kész volt munkájával, tudásával támogatni egy olyan társadalmi átalakulást, aminek eredményeképpen Magyarország egy sor területen, így a pszichológia tudományában is rövid időn belül felzárkózott volna. Ennek tudatában vállalta el a nagyszabású feladatokat. Kérkedés nélkül jelenthette ki később, hogy ha annak idején itthon marad, egészen másképp alakult volna a pszichológia helyzete hazánkban. De nem maradt, 1919 őszén önként választotta az emigrációt. Úgy ítélte meg, hogy az ellenforradalmi rendszer nemcsak hogy a tudományos munka elemi feltételeit nem biztosítja, de lábbal tiporja

az emberi jogokat is. Révész nem volt hajlandó a maga tehetségét a Horthy-rendszer szolgálatába állítani. Az általa elhagyott tanszék évtizedeken keresztül betöltetlen maradt, egykori kollégáit, tanítványait üldözték, képességeiknek meg nem felelő állásokba kényszerítették.

Révész néhány hónapos müncheni és heidelbergi tartózkodás után meghívást kap Hollandiából, a meghívásnak örömmel tesz eleget. Éveken keresztül előadója az amszterdami egyetem közgazdasági fakultásának, de közben lehetősége nyílik arra is, hogy folytassa az itthon félbemaradt kutatásait. Majd egy évtizedes kemény munkával sikerül kivívnia a holland tudományos körök elismerését. 1932-ben nevezik ki az amszterdami egyetem matematikai és természettudományi karának professzorává, az ő tervei alapján jön létre Hollandia és egyben Európa legnagyobb pszichológiai intézete. Tanítványok százai kerülnek ki a keze alól, köztük szép számmal később magas posztot betöltő oktatók, világszerte elismert kutatók.

A negyvenes évek második felében Révész magas fokú elismerésben részesül: 1947-ben megválasztják a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává, két évvel később a Bajor Tudományos Akadémia tagjává, a würzburgi egyetem nem sokkal később választja díszdoktorává. Révészt egy sor patinás egyetem tartja számon vendégelőadóként. Éveken keresztül szerkeszti az általa alapított *Acta Psychologicat*, melynek szerkesztő bizottságában a legkiválóbb elméket gyűjti maga köré.

Révész 1950-ben vonul vissza, de csak a rendszeres tanítással hagy fel, a tudományos kutatómunkával még nem. Hogy élete 70. évén túl is milyen jelentős teljesítményre volt képes, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a halála előtt néhány nappal befejezett tanulmány, a *Die Trias*, amelyben nagyszabású áttekintést adott a vallás, a történelem, a művészet, a jog és a mindennapi élet duális és triális rendszereiről.

Révészt 1955. augusztus 18-án érte utól a halál, szívroham végzett vele. Idehaza Kardos Lajos professzor állított neki méltó emléket nekrológjában. Rámutatott arra, hogy Révész a lélektan fejlődésének abban a korszakában élt és működött, amelyben ez a tudomány hősies erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy kimozduljon a spekulációk holtpontjáról, és a többi tudomány méltó társává, megfigyelő, kísérletező, tényfeltáró tudománnyá váljon. Amikor Révész elindult a pályán, a kísérleti lélektan még gyermekcipőben járt, amikor búcsúzott tőle, már egy jelentősen megizmosodott diszciplínát hagyott hátra, amelynek eredményeihez sok területen maga is hozzájárult. „A pszichológia — húzta alá Révész egy késői tanulmányában — mára centrális tudomány lett, a 'studium generale' egyik alapvető szaka, mely autonóm irányelvekkel és önálló módszerekkel a legtöbb tudományban szerepet játszik."

Révész portréjáról nem hiányozhatnak a haza szeretetét, a szülőföldhöz, az anyanyelvhez, a magyar kultúrához és tudományhoz és nem utolsósorban az itt élő kollégákhoz fűződő viszonyát megrajzoló ecsetvonások sem. Hogy Révészt milyen erős szálak fűzték Magyarországhoz, arról hűen tanúskodik egy késői visszaemlékezése. A negyvenedik érettségi találkozóra nem tudott eljönni, így egy levelet küldött a volt osztálytársakhoz, amelyben — többek között — ezt írta: „Nekem régi barátaimmal az együttlét többet jelent, mint nektek. Egyrészt, mert ritkán van alkalmam veletek lenni, másrészt, én, aki hazámon kívül élek, szorosabb lelki kötelékekkel fűződöm az elmúlt időkhöz . . . Annak ellenére, hogy itt Hollandiában úgyszólván mindent elértem, amit egy tudós munkával elérhet (egyetemi tanár lettem, pszichológiai intézeti igazgató, tudo-

mányos társaságok tagja, az Acta Psychologica főszerkesztője stb., stb.), mégsem érzem magam itthon, mégsem érzem, hogy azon a helyen vagyok, ahová tartozom."

Révésznek naprakész információi voltak a magyar tudományos életről, az oktatás, a művészet, a zene, az irodalom állapotáról. Szüntelenül kereste az alkalmat, hogy segítsen, lett légyen szó egy tehetség felkarolásáról, szakmai tanácsadásról vagy más egyébről. Különös érzéke volt Révésznek az iránt, hogy észrevegye, felkutassa és megfelelő támogatásban részesítse a tehetségeket. A tehetséget az ember, a személyiség legnagyobb értékének tartotta, olyan kincsnek, amit az egyéneknek, a közösségeknek, az egész társadalomnak kötelessége óvni, védeni.

Roppant büszke volt arra, hogy Bartókot — akit nagyon tehetségesnek tartott — barátjának mondhatta. Ez a barátság kölcsönös volt, annak ellenére, hogy személyesen ritkán találkoztak, és levélváltásuk sem volt túl gyakori. Bartók hálásan gondolt vissza Révész 1919 utáni próbálkozásaira, arra a nemes gesztusára, hogy elsők között sietett segítségére a művészi érvényesülés és az egzisztenciális problémák megoldásában. Bartók, ahányszor csak Hollandiában járt, élvezte a Révész-család vendégszeretetét, igyekeztek mindenben a segítségére lenni, fellépéseihez és a kikapcsolódáshoz a kedvező feltételeket megteremteni.

1947-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az elsők között hívja haza Révészt, tisztában lévén azzal, hogy az ő jelenlétével a hazai pszichológiai tudomány megfelelő súlyt és rangot kap. Két hazai egyetem is verseng érte: a pécsi és a budapesti. Révész tisztában van azzal, mit várnak tőle, pontos képe van a hazai felsőoktatás állapotáról, a pszichológia hazai helyzetéről, az oktatás és kutatás anyagi és személyi feltételeiről, az ország gazdasági helyzetéről, teherbíró képességéről. Jól látja, hogy a pszichológiai oktatás és kutatás terén mutatkozó elmaradásunkat csak évek szívós, céltudatos munkájával lehet behozni. De bízik a sikerben, számít a kollégákra, egykori tanítványaira. Azonban 1947-ben mégsem került sor hazatérésére. Huszonhét évi hollandiai egyetemi pályafutással, egy sor területen vállalt hosszabb távra szóló kötelezettséggel nem fordíthatott hirtelen hátat a neki otthont, megélhetést és elismerést nyújtó országnak, nem szakíthatta el hirtelen a holland tudományos élethez fűződő szálakat. Ezt idehaza nem mindenki értette meg. Mivel a végleges hazatérésre 1947-ben nem kerülhetett sor, Révész felajánlotta, hogy kész tanácsadói minőségben továbbra is minden olyan segítséget megadni, amire csak a magyar állam igényt tart.

Révész vérbeli pedagógus volt, nagyra értékelte a pedagógiai tudatosságot, és semmit sem tartott károsabbnak, mint a hivatásukat nem szeretők, az oktató-nevelő munkát gépiesen végzők bebocsátását a pályára. Fontosnak tartotta, hogy az oktató, a nevelő mindig legyen tisztában azzal, mit, miért csinál, és hogy munkája eredménytelensége esetén elsősorban magában keresse a kudarc okát, és csak azután a külső körülményekben. Révész nem alapított iskolát, bár szép számmal voltak követői. Az volt az elve, hogy a jelentős gondolkodó se kényszerítse rá másokra a maga nézeteit, elveit. Hallgatóinak azt tanácsolta, tanuljanak mindazoktól, akiknek eredeti, új utakat törő gondolatai vannak, de ne másoljanak, ne kövessenek szolgai módon senkit.

Voltak természetesen Révésznek is tévedései, elméleti útkeresésének voltak kudarcai, vitatható nézetei. De volt egy nagy erénye, személyisége egyik legvonzóbb vonása az volt, hogy képes volt önmagát élete során többször is

megújítani, képes volt önmagával kritikailag szembenézni. Ha mérlegre tesszük Révész életművét, vitathatatlanul az eredmények, a sikerek vannak túlsúlyban. Maradandót alkotott a tér- és hangpszichológia, a pszichológiai optika, a nyelv és a gondolkodás egységéről szóló elmélet, nemkülönben a gyermekpszichológia, az állatpszichológia, a gyógypedagógia, a pszichotechnika és még egy sor más területen, öregbítve mind Hollandia, mind Magyarország hírnevét.

* * *

A szülőház falán ma már emléktábla jelzi: egy siófoki földszintes, kis házból indult el Révész, hogy meghódítsa magának a tudomány addig feltáratlan területeit. Síremléket sehol sem állítottak neki, hamvai szétszórattak a szélbe — ezt akár szimbólumnak is lehet tekinteni —, mert ami Révészben igazán maradandó, az elsősorban műveiben, tanítványaiban, követőiben és tisztelőiben él tovább.

A Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézete 75 éves fennállásának jubileumi ünnepségén Szentágothai professzor így méltatta Révész jelentőségét: „Ranschburg mellett minden kétséget kizáróan ő volt a hazai kísérleti pszichológia első korszakának legjelentősebb alakja . . . Teljesítményét joggal sorolhatjuk a magyar pszichológia kiemelkedő és példaadó életművei közé."

GÁBOR ÉVA

RÉVÉSZ GÉZA TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA*

Mai emlékülésünket olyan tudósnak szenteljük, akinek pályája alig huszonnyolc éve zárult le, és akinek munkássága — noha több, újszerű gondolattal gazdagította a pszichológia tudományát — az eltelt majd három évtizedben nem kapta meg a méltán megillető figyelmet. Pedig Révész Géza a magyar, de nem kevésbé a holland pszichológia úttörője, és századunk első felében az európai tudományos élet tekintélyes személyisége volt. Szülővárosa, Siófok vezetői és művelődési intézményei tehát adósság törlesztésére vállalkoztak, amikor a mai napon emléket állítottak Révész Gézának, és megszervezték a tevékenységével foglalkozó felolvasó ülésünket.

Munkássága rendkívül gazdag és sokirányú. Kiterjed az állatok tanulékonyságával kapcsolatos kísérletekre, a tehetség pszichológiai problémájára, bizonyos képességek összefüggésének vizsgálatára, a gondolkodás és beszéd kialakulásának elméletére, néhány munkalélektani és szociálpszichológiai problémára, a mozgásos tapintásérzékelés vizsgálatára, akusztikai és zenepszichológiai kérdésekre, – és most tevékenységének csak leglényegesebb irányait említettük. Az életmű nagy terjedelme és szerteágazó volta miatt a következőkben Révész munkásságának csak néhány eredményére összpontosítsunk. Hadd essék szó elsőként *hallászpszichológiai* vizsgálatairól!

„Über Orthosymphonie" (1908) című ifjúkori művében a sérült hallás sajátosságaival kapcsolatos megfigyeléseiről számol be. Arra a meglepő következ-

* Révész Géza emléktáblájának avatása alkalmával tartott előadás (Siófok, 1983. április 29.).

tetésre jutott, hogy a vizsgált személyek egyes, önmagukban megszólaló hangokat bizonyos regiszterben nem magasságuknak megfelelően hallanak. Ha viszont ugyane hangok akkordban, tehát más hangokkal egyidejűleg szólalnak meg, az eredetileg hibásan érzékelt hang korrigálódik az együtthangzásban. Ép hallású személyekkel végzett mai vizsgálatok (1975) is alátámasztják a Révész által először tapasztalt tényt annak bizonyításával, hogy az akkordban megszólaló hangok (és felhangjaik) telítettebb viszonyokat teremtenek a hallás számára, mint egy magában álló hang képviselte üres, kevésbé meghatározott, tehát kevésbé informáló szituáció.

A kóros hallás jelenségeire irányuló további vizsgálatait Révész „Die binaurale Tonmischung" (1914) című tanulmányában ismertette. Figyelemre méltó a szellemes, maga szerkesztette műszer, de nem kevésbé vonatkozó vizsgálatainak eredménye. E szerint az egyoldali halláskárosodásban szenvedő személy ép füle képes a károsodott hangérzékelést bizonyos mértékig kiegyenlíteni.

Most említett megfigyelései elsősorban a klinikai gyakorlat számára értékesek. Emellett azonban Révész megállapításai új támpontot nyújtanak a köznyelvben „rossz hallás"-nak nevezett jelenség pontosabb megismeréséhez.

Tevékenységének jelentős eredménye a kéttényezős halláselmélet (1912), melynek alapgondolatát Brentano dolgozta ki. Az ő felfogásában a magasság és a mélység a hang két különböző tulajdonsága. Révész módosította ezt az eméletet, és azzal az ésszerű redukcióval jutott el a kéttényezős teóriához, hogy a hangnak az intenzitáson kívül két, egymástól független tulajdonsága van: a magasság és a minőség.

Figyelmet érdemel Révésznek az oktávhasonlóságra vonatkozó megállapítása is. A zenetudomány ezt a jelenséget a felhangtörvényre vezeti vissza. Révész viszont kísérletileg igazolta, hogy az oktáv két hangja keltette hasonlóság-benyomás nem a felhangok, illetve az interferencia eredménye, hanem az egy-egy oktávon belül jellemző hangminőségekkel mint eredeti tulajdonságokkal magyarázható.

Gondolatokban igen gazdag Révésznek Nyíregyházi Ervinről, a zenei csodagyerekről készített pszichológiai monográfiája (1916). Révész többféle vizsgálati eljárás segítségével közelítette meg a csodagyerek képességstruktúráját. Elvégezte a Binet—Simon-féle intelligenciavizsgálatot és a Stumpf által kidolgozott zenei képességvizsgálatot, kiegészítette ezt saját hangszínérzék és hangszínemlékezet vizsgálatával, természetes megfigyelést végzett a gyermeken, rögzítette szóbeli megnyilatkozásait, emellett zenei szempontból elemezte a csodagyermek kompozícióit. Sok más következtetés mellett Révész az alábbi megállapításra jutott: „. . . a zenének a külső tapasztalat keveset kölcsönöz, mert az érzéki világgal, az észlelés tárgyaival sem formája, sem tartalma nem áll szoros összefüggésben." E megállapítás jelentősége abban rejlik, hogy a zene esztétikai sajátosságát, a meghatározatlan tárgyiasságot pszichológiai aspektusból közelíti meg. Ez pedig arra a bonyolult transzformációs és szimbólumteremtő tevékenységre figyelmezteti az alkotáslélektani kutatást, melyet a komponálás igényel. A művészetpszichológia többi területével szemben a zenepszichológia különösen nehéz helyzetben van, éppen a zene Lukács György által „fogalmi inkognito"-nak jelölt sajátossága következtében. Hiszen a festészetben, az irodalomban a tárgy, a téma vagy a cselekmény, kivált a szó — jóllehet külsődlegesen —, de bizonyos mértékig mégis reprezentálja a mű valóságkapcsolatait. Minthogy a zene nem él képi és verbális fogódzókkal, már felületi vonatkozásaira is a tiszta hallhatóság körülményei jellemzőek. A zenei alkotás pszicholó-

giai alapproblémáját — amint az idézet megállapításából kitűnik — Révész lényegre törő szabatossággal írta körül.

A pszichológusok jól ismerik Révésznek a *haptikus érzékelésre* vonatkozó nagy fontosságú eredményeit. A gyógypedagógiai gyakorlatban, a vakok és gyengén látók oktatásában a mai napig jelen vannak Révész vonatkozó tapasztalatai, és bízvást mondhatjuk, felfedezései.

Révész egy alapítvány megbízásából 1926-ban kezdett a kóros tapintás kérdéseivel foglalkozni, és ettől kezdve csaknem haláláig számos cikket, tanulmányt, sőt könyvet publikált, közöttük a híres „Die Formenwelt des Tastsinnes" (1937) címűt is. 1932-ben Amszterdamban tartott egyetemi székfoglalóját is a térészlelés, a kéz téri és tapintási csalódásai, a mozgásos tapintás-érzékelés nagy fontosságú és érdekes kérdéseinek szenteli.

Érdekes, hogy a haptikus érzékelés sajátosságainak feltárásához részleges vagy teljes tapintási érzéketlenségben szenvedő betegeken tett megfigyelései vezették.

Noha a tapintás pszichológiai jellegzetességei Révész fellépése előtt is már több kutatót foglalkoztattak, a folyamatos alakészlelés sajátosságainak vizsgálatát, sőt, a mozgásos tapintás-érzékelés fogalmát magát Révész vetette fel és dolgozta ki. Ő tárta fel azt a lényegbevágó különbséget, mely az egészleges látásészlelés és a tárgyak mozgásos tapintás-észlelés útján folyamatosan kibontakozó felfogása között fennáll.

Mint ismeretes, az alaklélektan felfogása szerint a látvány hatására a kép elemzés nélkül, tehát egészlegesen, a részbenyomások akaratlagos megfigyelése nélkül mintegy „beugrik". Úgy tűnik, Révész jogosan vetette a Gestalt irányzat képviselőinek szemére, hogy a látás terén szerzett tapasztalataikat beható vizsgálatok nélkül érvényesnek tekintették a mozgásos tapintás-érzékelésre is.

Révész több írásában rendkívül érdekesen vetette egybe az optikai és a haptikus érzékelés sajátosságait. „Az optikai térészleléssel a dolgot a maga totalitásában ragadjuk meg, a haptikus tartományban szukcesszíven járunk el", írja, majd alább így folytatja: „A látás az összbenyomásból indul ki, a tapintás viszont a részekből." (1928)

Révész meggyőzően fejtegeti, hogy a tárgyak struktúrája, alakja és arányai csak akkor bontakoznak ki számunkra, ha gondolatilag akaratlagosan összegezzük azokat a tapasztalatokat, melyeket csukott szemmel és mozgó kézzel szereztünk a részbenyomásokról. (1932) Meglepően eredeti és rendkívül tanulságos a hallási és a haptikus észlelés között feltárt analógia, melyet Révész ekként jellemez: „. . . a tapintási és hallási észlelés tartománya elegendő példát szolgáltat a többé-kevésbé struktúrálatlan élményeket illetően, különösen, ha megfigyeljük egyrészt az elillanó, a figyelem által meg nem ragadott érzéki benyomásokat ismeretlen tapintott tárgyak esetén, másrészt a felfogás folyamatának első fázisát olyan zenei történéseknél, melyek eddigi tapasztalatainktól eltérnek." (1928)

A Révész felmutatta hasonlóság helytálló voltának felismeréséhez elegendő végiggondolni a zene folyamat jellegét, ami egyszersmind meghatározza felfogásának módját, szukcesszív természetét. Révész hangsúlyozza, hogy ha nem vesszük a fáradságot a részek gondolati összefoglalásához, a részbenyomások izoláltak és összefüggéstelenek maradnak. A hagyományokban oly szegény magyar zenepszichológia számára különös jelentőségűek az aktivitás, illetve a szintetizáló szellemi munka szükségességét, a memória és a fantázia szerepét illető megjegyzései.

Révészt tudományterületének úgyszólván valamennyi kérdése foglalkoztatta. Pályafutása szinte minden szakaszában felvetette az aktuálisnak tűnő *metodológiai* kérdéseket. Felhívta a figyelmet, hogy a fenomenológiai irányzat képviselői saját élményeiknek normatív jelentőséget tulajdonítanak. Az experimentátorokat viszont azért marasztalta el, mert megítélése szerint ők csak számolnak, de nem mérnek (mérlegelnek).

Révész törekedett meghatározni a kísérletek és az elméleti jellegű munka arányát, szerepét, helyét.

Figyelmeztette a kutatókat, hogy a mérések számszerű adatai nem uralhatják el a pszichológiai tevékenységet és gondolkodást. Hangsúlyozta, hogy már a vizsgálandó probléma helyes kiválasztása és szabatos körvonalazása, valamint a hipotézis felállítása elmélyült teoretikus munkát igényel, s hogy a kísérleti adatokat alapos elméleti elemzésnek kell alávetni (L. K. A. Eisenga, 1978).

Egyik utolsó írásában rendkívül élesen kelt ki azok ellen, akik a pszichológiai kutatás értékét annak közvetlen gyakorlati haszna alapján ítélik meg. Ugyane tanulmányában azt is kifejti, hogy a szabatos gondolkodás, a tudományosan alapozott metodika és a szisztematikus elméleti tevékenység az ókori görög gondolkodástól származó szellemi örökség, melyet a pszichológiai kutatás nem nélkülözhet. (1951)

Abban, hogy Révész munkássága oly széles körű, minden bizonnyal közrejátszik, hogy letelepedése idején, a húszas évek elején, egyetlen pszichológus működött Hollandiában. Ezért Révésznek kellett magára vállalnia a pszichológusképzés megoldását és egyidejűleg a pszichológiai kutatások megszervezését. Számos intézmény alapítójaként tartják őt ma is számon a holland tudománytörténészek. Az ő nevéhez fűződik az Amsterdami Egyetem Pszichológiai Laboratóriumának, sőt Szociálpszichológiai és Munkalélektani Intézetének felállítása is. A pszichológusképzés érdekében létrehozott intézmények tevékenységének megindítását, a kutatás és a képzés koncepciójának kimunkálását vállalta magára, emellett még az Acta Psychologica megalapítója is. Révész személyében a holland pszichológiai élet úttörőjét tisztelik, akinek egykori növendékei vagy munkatársai közül többen ma is a holland egyetemek pszichológiai fakultásainak élén állnak.

Sajátságosnak ítélhetjük Révész kapcsolatát kora különféle *pszichológiai irányzataival.*

Fiatalkori Leibniz-tanulmányában (1917) határozottan szembe helyezkedett az asszociációs lélektan nézetrendszerével. E munkájában szép és meggyőző okfejtés keretében különíti el az asszociatív folyamatokat és logikai műveleteket. E korai munka tanúsága szerint az ifjú Révész szükségét érezte, hogy teoretikus síkon tisztázza saját elméleti felfogását.

Az alaklélektannal folytatott vitáját már korábban érintettük. Meg kell jegyezni, hogy a nézetkülönbség alapja nem a Gestalt-iskola koncepciójában rejlett. Révész — mint már említettük — éles szemmel figyelt fel egyfelől a haptikus érzékelés egyedülállóan érdekes sajátosságaira, másfelől arra, hogy az alaklélektan túlságosan messzire ment eredményeinek általánosításában. Révész sok időt szánt a különféle érzéki tartományok jellegzetességeinek körülírására. Az alaklélektannal kapcsolatos álláspontja ma is helytálló. Amit ő „érzéki terek"-ként jelöl, azon ma a percepció modalitását értjük; válfajaiat és eltérő vonásaikat határozottan megkülönböztetjük.

A behaviourizmussal élesen szemben állt. Szerinte a viselkedéslélektani iskola bizonyos szituációkban megfigyeli és regisztrálja a reakciókat. Az így nyert

tapasztalatok hiányosságát Révész abban látja, hogy nem adnak módot a „miért" kérdésének megválaszolására. Ezzel kapcsolatban is hangsúlyozza a vizsgálati módszerek kombinációjának jelentőségét és az eredmények értelmezésének fontosságát. E nélkül, pusztán a viselkedés leírásával — írja — „... nem jutunk semmire, szó szerint semmire." (1980).

Noha Piaget-val ismeretségben állt, Révész életműve még távoli érintkezésben sem volt a funkcionális lélektan szemléletmódjával. Írásaiban egyetlen helyen találkozunk Piaget nevével, de álláspontjuk a gyermeki gondolkodást illetően erősen eltér. Itt említendő, hogy Révész a harmincas évektől sokat foglalkozott a gondolkodás és beszéd genezisével (1939, 1940, 1942, 1946). Említést érdemel az is, hogy Révész Pavlovot és Behtyerevet az ún. „objektív pszichológia" kezdeményezőiként tartotta számon. Egyetemi előadásainak tanúsága szerint tevékenységüket fiziológiai jelentőségűnek tekintette, és úgy ítélte meg, hogy a feltételes reflexeknek semmi dolguk a psychével.

Nem egyértelmű a mélylélektani irányzatról vallott felfogása. Révész vitatta, hogy az emberi tevékenység valamennyi megnyilvánulása az ösztönéletből lenne eredeztethető. Érvelésében egyebek mellett a tudományos és művészi munkára, illetve a műélvezetre hivatkozik. Jegyzetei mindazonáltal arról tanúskodnak, hogy említett fenntartása ellenére számos egyetemi előadásában foglalkozott a freudizmus ismertetésével.

Kiterjedt kapcsolatai nem korlátozódtak pszichológusokra. Sok magyar muzsikushoz fűzte bensőséges kapcsolat, mindenekelőtt Bartók Bélához, akinek — publikációjukat elősegítendő — népzenei tárgyú dolgozatait külföldre vitte.

Hollandiai évei folyamán Révész az új magyar zene lelkes és tevékeny híve, aki némely értetlen hangversenykritika hatására heves publicisztikai írásokban veszi védelmébe és propagálja az új zenei irányzatot.

Mai, ám régen esedékes ünnepi megemlékezésünk keretében nincs mód e nagy és gazdag életmű akárcsak töredékes felvázolására. Révész műveinek beható tanulmányozásával, gondolatainak továbbfejlesztésével — ami a magyar pszichológiának bízvást hasznára válnék — törleszthetnénk valamit adósságunkból. Mert ne tagadjuk: csakis nemleges választ adhatnánk a kérdésre, vajon százöt évvel születése után kellően ismerjük-e Révész Gézát.

CSILLAGNÉ GÁL JUDIT

IRODALOM

RÉVÉSZ, GÉZA: Über Orthosymphonie, (Zeitschrift für Psychologie, 1908. 48)

CSILLAGNÉ GÁL JUDIT: A zenében történő tájékozódás pszichológiai vizsgálata (Kandidátusi értekezés), 1975.

RÉVÉSZ, GÉZA: Die binaurale Tonmischung (Zeitschft. f. Psych. 1914. 69.)

— Nachweis, dass in den Tonmpfindungen zwei von einander unabhänggigen Eigenschaften zu unterscheiden sind (Königl. Gesellsch. der Wissenschaft, Göttingen, 1912. Kny.)

— Ervin Nyíregyházi (Veit & Comp. Leipzig, 1916.)

— Die Formenwelt des Tastsinnes I—II. (Martinus Nijhoff,s'Grevenhage, 1937.)

— Über taktile Agnosie (Bohn, Haarlem, 1928.)

— Het psychologische ruimteproblem (Swets en Zeitlinger, Amsterdam, 1928).

L. K. A. EISENGA: Geschiedenis van de Nederlandse psychologie (van Loghum Alaterus, Deventer, 1978).

RÉVÉSZ, GÉZA: Hoe kan de Europese psychologie haar plaats tegenover de Amerikanse suprematie handhaven (Nederl. Tijdschrf. voor de Psych. 1961. VI. 6.)
— Leibniz pszichológiája (Franklin, Budapest, 1917.)
— Aspecten de psychologie (Révész Berichten № 1. postumus. Psychologisch Laboratorium Universiteit van Amsterdam, 1980.)
— L'origine du langage (Paris, 1939.)
— Die Sprache (Koninkl. Ned. Akad. v. Wetensch. Amsterdam, 1940. XLIII.)
— Das Problem des Ursprungs der Sprache (Koninkl. Ned. Akad. v. Wetensch. Amsterdam, 1942. XLV.)
— Ursprung und Vorgeschichte der Sprache (Bern, 1946).

A Révész Géza munkásságát bemutató két előadás után Dr. Benedek István professzor emlékezett vissza tudós barátjára. Révész diákkori csínytevései, szellemes tréfái általános derűt keltettek. Okos, igen jó humorérzékkel megáldott, magát minden helyzetben feltaláló, mély emberismerettel rendelkező tudós képe bontakozott ki az anekdotákból — egy tudósé, aki kineveti és ki is használja az áltudományért lelkesedőket, ezzel teremtve elő az igazi tudomány műveléséhez az eszközöket. Amit Benedek professzor tanult Révész Gézától, az nem is annyira a pszichológia volt — hanem az, hogy milyen az igazi család, a barát, hogyan kell az emberi kapcsolatokat ápolni. S bár ezekről Révész nem írt könyvet, Benedek professzor számára a Révész—Alexander családdal töltött idő jelentette az „igazi tanulmányutat".

HÉTKÖZNAPOK

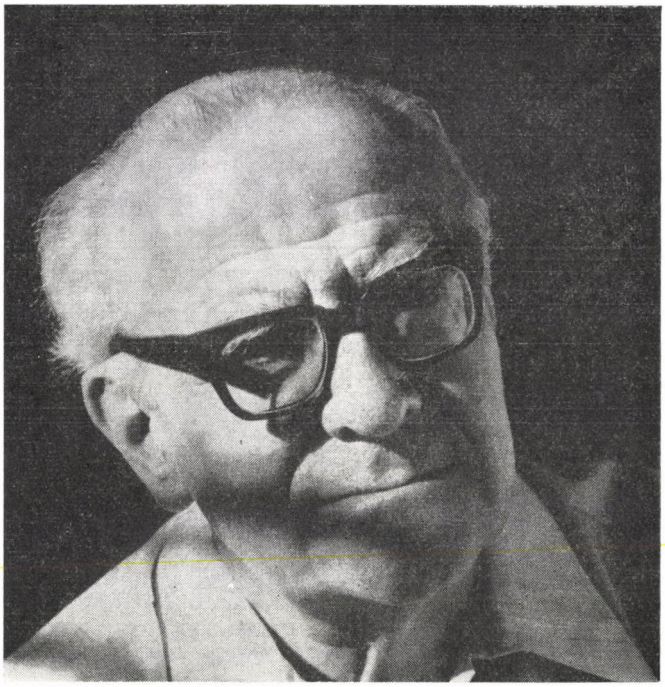

EGY NEM HÉTKÖZNAPI EMBER SZÜLETÉSNAPJÁRA

Évekkel ezelőtt, az Öcsi-filmek idején, volt egyszer egy ankét: pedagógusok és pszichológusok találkoztak az íróval.

— Mit szimbolizál a filmben a sárkány?

— Nem szimbolizál semmit.

— Talán a Gonoszságot?

— Nem . . . Sárkány.

— Az Erőszakot?

— Azt sem.

— A bennünk levő negatív indulatokat?

— Azt hiszem, ez csak egyszerűen egy sárkány.

A szakemberek tanácstalanul bámultak egymásra. Az író elnézően mosolygott. Néhány pillanatra csend támadt. Azután tovább beszélgettünk.

Azt mondják, minden angol gyerek lelkében kitörölhetetlenül ott él Micimackó, Mary Poppins és a Csodaországban kóborló Alice, az olasz gyerekeké-

ben Pinokkió; a franciákéban a Kis Herceg. Lehet, hogy így van. Lehet, hogy egy magyar gyerek lelkét sem lehet teljesen megérteni Kököjszi és Bobojsza, meg Csilicsala bácsi nélkül. A sors aligha adhat ennél többet egy írónak.

A mi nemzedékünk életének zűrzavaros évtizedeiben különösen fontossá váltak a szellemi és morális kapaszkodók. És néha rettenetesen szükségünk volt külső derűre, amely felélesztheti a bennünk már-már elhalványulót. Ez az erdélyi havasoktól induló, nagyon magyar és nagyon budapesti író úgy tud mesélni, hogy az ember rossz pillanataiban egyszerűen „használhatja" az írásait. Leginkább arra, hogy épségben tartsa szívét. Az ember este egy kicsit beleolvas a tizenkét albérleti szoba regényébe — mert Török Sándornak 12 szobás lakása volt Pesten, csak „nem egyszerre" —, és újra érzi, hogy otthonossá lehet válni a világban; eltűnődik az „örök vasárnapok"-on, hogy talán mégis érdemesebb nem átlépni a kastély kapuját, hanem kenyeret rágcsálva álmodozni arról, milyen is lehet bent: már-már elhiszi — a „Tolvajok" lírai krimijét lapozgatva —, hogy a tisztesség végül mégis előbukkan nemcsak a kisemberek, hanem a hatalmasok lelkéből is — és mosolyogva alszik el.

Ám ez az író, aki köveket gyűjt a világ minden tájáról, és egész életében hiába szeretett volna egy kis gyereket és egy kis kertet, szóval ez az író tudta és elmondta, hogy ha az ember vágyai mind valóra válnának elviselhetetlenül édes, rózsaszín szirup lenne az élet. S erre már föl kell figyelnie a pszichológusnak is!

A magyar írók közül Füst Milán, Szerb Antal és Török Sándor írásai a lélekismeretnek olyan kalandjaira vittek el sokunkat, amelyeket nem élhettünk volna meg a szakmai kutatások ösvényein. Megértettük, hogy az „Életem kész regény" — de nem az, ami történt, hanem ami megtörténhetett volna. Ez a könyv és később a „Hazug katona" valami nagyon fontosat mondott el az ember szubjektív világának vaskos realitásáról; arról, hogy soha nem szabad összetéveszteni az objektíve megvalósíthatót a belsőleg lehetségessel. Mi pszichológusok és pszichoterapeuták vajon eléggé figyelünk-e erre?

Sok kötetet írtak a „krízis bűnözés" problematikájáról, mégis valamivel kevesebbet mondtak el az erkölcsileg ép embert is gyilkosságba sodró kétségbeesésről, mint „Bilicse Péter szegényember" története. Török Sándor könyveinek állandó alapzöngéje az ember felelőssége önmagáért abban az útvesztőben, amelyben az a „Legkisebb isten" keresi azoknak az elszakadt köteleknek a végét, amelyek nemcsak a „kis", de a „nagy" világhoz is oda kapcsolhatják.

Török Sándor olyan egyszerűen gondolkodó bölcselő is, hogy manapság semmiképpen sem számíthat filozófusnak, a „Test és lélek" vagy az emberi szervezet működését ismertető biológiai könyv fejezetei közé írt „átkötő töprengések" ellenére sem. És valóban nem filozófus a szó szakmai értelmében, mert nem annyira világnézetet keres, hanem világmegértést. Ám annyira író, hogy végeredményben mindig a mai ember megértésére törekszik a mai kultúrában. Valamiféle művészileg ihletett „embertudomány" doktora.

Hosszú éveken át szerkesztője volt a „Család és Iskola" (ma: „Gyermekünk") folyóiratnak. Megoldotta a legnehezebbet: közel hozta egymáshoz a laikus és avatott nevelők szemléletét. Ez a színvonalas és népszerű lap egyszerre tud szülőkhöz, pedagógusokhoz és pszichológusokhoz a tudomány és a művészet nyelvén beszélni, méghozzá lényeges és érdekes dolgokról. Idősebb korának évei tehát hozzánk is elvezették őt, akit régóta sokan — a szó nem konvencionális, hanem eredeti értelmében — „tisztelet-beli" pszichológusnak neveztünk ki már régen.

Török Sándor most nyolcvan éves. „Nagy öreg"-nek lenni nyilván nem csak szellemi rangot, belső szabadságot, derűs bölcsességet jelent. Jelentheti a testi erők megfogyatkozását, jelenthet betegséget, szenvedést, rossz napokat is. Amikor a filmbeli Öcsihez este az ágyban elérkeztek néha a fájdalom és a keserűség órái, egy meleg férfihang a nevén szólította, és kéken ragyogva áradt be a tenger.

Még sok jó évet és alkotóerőt kívánunk Török Sándornak. Ám ha időnként súlyos percek is ránehezednének, tőle tudjuk, hogy mindig időben megszólal a hang:

— Török úr! A tenger . . .

POPPER PÉTER

KÖNYV

NEVELÉSI ÉS OKTATÁSI TAPASZTALATOK

(Szerkesztette dr. Tóth Béla) Tankönyvkiadó, Budapest, 1981, 247. o.

A személyiségfejlesztéssel kapcsolatos elméleti kutatások és a gyakorlati nevelő munka egyaránt akkor lehet hatékony, ha minél szorosabban kapcsolódnak egymáshoz. Ezért érdeklődéssel vehetjük kézbe ezt a kis kötetet, melyben pedagógusok számolnak be nevelési tapasztalataikról, szakmai felkészültségük hasznosításáról, alkotó gondolataikról, továbbfejleszthető ötleteikről.

A gyűjtemény 21 dolgozatot tartalmaz. Ez azoknak a pályamunkáknak a tíz százaléknyi, legjobbnak ítélt része, melyeket gyakorló pedagógusok küldtek be az Oktatásügyi Minisztérium, az OPI és a Magyar Pedagógiai Társaság által meghirdetett pályázatra. Mint a kötet szerkesztője megfogalmazza: „A pályaművek az óvodában, az általános iskolában és a hozzá kapcsolódó intézményekben folyó oktató és nevelőmunka tapasztalataival foglalkoznak." Az írásokat hat csoportba rendezve találjuk a kötetben.

Az első a Nevelési kérdések címet viseli. Az első írás azt elemzi, melyek a jó óvónő alapvető tulajdonságai. A következő azt vizsgálja, hogyan lehet az iskolai értékelést minél inkább a személyiségfejlesztés szolgálatába állítani. Egy, a nevelőotthoni nevelőmunkával foglalkozó tanulmány a gyermekfelügyelőknek a személyiségfejlesztésben betöltött szerepét elemzi. Két írás foglalkozik az iskolai hagyományok teremtésének és ápolásának kérdésével, ezek személyiségfejlesztő és közösségformáló hatásaival. Végül arról olvashatunk, hogyan folyik az egészséges életmódra nevelés a napközi otthonban. Az írások megadják az egész kötet alaphangját azzal, hogy a pedagógusok természetes módon írják le mindennapi tapasztalataikat és eljárásaikat, s azzal, hogy a gyermekek elmélyült ismerete, egyéniségük formálása iránti igény mindenütt jelen van. Az írások tanúsága szerint e téren sok hasznosat tesznek a nevelők, ösztönösen — de általában még mindig csak ösztönösen.

A II. (Iskola-előkészítő foglalkozások) és a III. (A lemorzsolódás és a tanévvesztés megelőzése) fejezet azzal foglalkozik, hogy mit tehetnek a nevelők a hátrányos helyzetű gyermekek iskolai helytállása érdekében. A két fejezetben szereplő hét írás mintegy végigvezet a problémán az óvodáskortól a középiskolába való továbblépés lehetőségéig. Maga a megközelítési mód sokféle, az esettanulmánytól a program- és feladatleírásig, a téma azonban ugyanaz: hogyan lehet (elsősorban a cigánygyerekek esetében) a körülményekből eredő hátrányt az iskolában pótolni. Sokat olvashatunk a kétségbeejtő lakáskörülményekről s még inkább a gondolkodásbeli elmaradottságról. A pedagógusok konstruktív megoldásokat keresnek. Különösen fontos (és sajnáljuk, hogy csak a hátrányos helyzet kompenzálásánál találkozunk ezzel) a családokkal való szoros kapcsolat, a családi és iskolai nevelés szoros összefüggésének hangsúlyozása.

A továbbiakban az információátadást hatékonyabbá tevő metodikai kérdésekről, újításokról, modern formákról olvashatunk. Az első dolgozat (nem egészen világos, miért alkot egyedül külön fejezetet, IV. Információs források és ismeretszerzés címmel) egy oktatástechnikai szaktanterem kialakításának lehetőségéről, az ott alkalmazható információhordozókról és egy kép- és hangtechnikai klub tevékenységéről szól. A következő három írás már az V. Szaktantermi oktatás fejezet címet viseli. Ezek folytatják a korszerű oktatótermek berendezése és működése alapelveinek, valamint az ezekkel kapcsolatos tapasztalatoknak az ismertetését. Az egyik a szaktanterem belső elrendezéséről, audiovizuális és egyéb szemléltetőeszközeiről s az eszközök metodikai lehetőségeiről szól, egy másik a szaktanteremben folyó történelemtanítással, az utolsó pedig a siketek általános iskolájában működő fizika-szaktanteremmel foglalkozik. Külön érdeme ezeknek az írásoknak, hogy a modern eszközök didaktikai és metodikai lehetőségei mellett, melyeket részletesen és komoly szakértelemmel mutatnak be, felmerül az ösztönző légkör kérdése is. Vagyis a pedagógusok — ismét ösztönösen — érzik, hogy nem szabad „veszíteni" az érzelmi, erkölcsi nevelés terén akkor sem, ha az értelmi fejlesztésben egyre többet nyerünk. Ez az összefüggés azonban valamilyen okból nem emelkedhetett a megérzés szintjénél magasabbra, bár világos és pszichológiailag is fontos érveket is említenek. A szaktantermek jelenlegi rendszere sok problémát tartalmaz, mégis hevesen bizonygatják a szaktantermi rendszer terjesztését (logikai hiba bukkan fel több helyen is a bizonyításban: azért jó minden tárgy számára a szaktanterem, mert egyes tárgyak, például a testnevelés esetében bevált). Viszont, ugyanúgy, mint az előző fejezetben, amit a pedagógusok az adott körülmények közt tesznek, az hasznos és hasznosítható.

Az utolsó fejezet (VI. Oktató- és nevelőintézmények együttműködése) mintegy az I. rész folytatásának tekinthető, arról szól, hogy az iskola hogyan működhet együtt az óvodával, illetve a diákotthonnal a gyermekek fejlesztésében. Két tanulmány az óvoda és az alsótagozat kapcsolódásáról szól, az egyik személyes hangú írás, saját tapasztalatok egyéni stílusú ismertetése, a másik egy városra kiterjedő program összefoglalása. Az utolsó két munka közül pedig az egyik a nevelőotthoni gyermekek iskolai életét s iskola utáni boldogulását szem előtt tartva elemzi a nevelőotthon és az iskola kapcsolatát, a másik pedig hasonló indíttatással vizsgálja az általános iskola és a diákotthonok együttműködését.

Az egész kötetből hivatásszeretet, s ami ebben benne foglaltatik, gyermekszeretet és felelősségérzet árad. A gyűjteménynek sokféle értéke van. Az első vitathatatlanul az, hogy a pedagógusokat az olvasottaknak a nevelésben való alkalmazására, hasonló ötletek megvalósítására serkentheti. A kötet valóságtartalma, a pedagógusok és a gyermekek életéről, problémáiról nyújtott kép elsősorban az oktatáspolitika terén dolgozók számára lehet tanulságos. (Csak néhány elgondolkoztató mondatot ragadjunk ki: „hálátlan, kevés örömöt nyújtó hivatás ez", írja egy gyermekfelügyelő; „lehet-e a cigánytanulóból teljes értékű . . . embert formálni?" kérdezi magától egy másik nevelő; egy harmadik beszámolójából kiderül, hogy 56 fős (!) napközis csoportot vezet stb.) Végül az elméleti szakember számára a kötet tartalmán túl az is fontos tapasztalat lehet, hogy mennyire szükséges a pszichológiai szemlélet, a nevelő munka tudatossá tételének elmélyítése a gyakorlati szakemberek körében. Mint említettük, az igény megvan a pedagógusokban a személyiség mélyebb rétegeinek megismerésére, s ösztönösen sokat segítenek is a gyermekeknek. De ennél többre van szük-

ség. Természetesen nem pszichológiai szakértelmet kérünk számon a pedagógusoktól. Sőt, amit hiányolunk, azt egyáltalán nem a nevelőktől kérjük számon. De kétségtelenül megnyugtatóbb lenne, ha a személyiségfejlesztéssel foglalkozó szakemberek gondolkodásában a gyermek egész személyiségének mélyebb ismerete, a nevelési folyamatot megalapozó és a személyiségben végbemenő működések szem előtt tartása nagyobb szerepet kapna, s ha az elmélet kutatói és a gyakorlat szakemberei egy nyelven beszélnének.

Mindezt éppen azért hangsúlyozzuk, mert nagyra értékeljük s fontosnak tartjuk az ilyenfajta összeállításokat, s mert a kötetben találunk is példákat erre. (A recenzens igazán nem állapíthat meg értéksorrendet egy ilyen természetű anyagban, mégis, illusztrációként ki kell emelnünk két remek kis írást. „A magyartanár és a hátrányos helyzetű gyermek" című beszámoló arra példa, hogy a pedagógus gondolatait elrendezheti a kutatási szakirodalom normái szerint is. A másik dolgozat „Az óvoda és iskola kapcsolata egy községben" azt példázza, hogy ha a nevelő kiemelkedő pedagógiai és pszichológiai tudással, érzékkel rendelkezik, a kutatás számára is értékes, a kollégáknak is hasznos beszámolót készíthet úgy is, hogy érzékletes, természetes formában, az élmények egyéni, eredeti ízét megőrizve mondja el tapasztalatait).

Az említett két írás s a kötet sok más része is bizonyítja azt, hogy az objektív kutatás és a mindennapi tapasztalatok kölcsönösen kiegészítik egymást. A neveléssel foglalkozó kutatás egyik szakértője, G. H. Bantock, meggyőzően fejti ki, hogy ezen a területen nem követhetjük csupán a természettudományok kutatási stratégiáját, hanem szükség van a gyermekek érzelmeinek, viselkedésük indokainak ösztönös megérzésére, empátián alapuló intuitív felismerésére is. Természetesen az intuíció is akkor működik jól, ha tények kontrollálják. Másfelől a személyiségfejlesztés törvényszerűségeit jól ismerő pedagógus képes a neveléssel kapcsolatos elméleteket kritikusan és szelektíven értelmezni, alkalmazni, s tapasztalatai alapján fokozatosan kiegészíteni.

Ilyen értelemben hasznos kötet ez. Ezért sajnáljuk a kötet túl szerény megjelenési formáját (az elnézésből eredő apróbb tévedésektől a betűformáig), azt, hogy a szorosabb értelemben vett nevelés a kelleténél kisebb arányban van képviselve a kötetben. Bár ez utóbbi hiányérzetünket enyhíti a szép ívelésű szerkesztés: a személyiségalakításból indul a gyűjtemény, s azzal zárul, hogy az együttműködés hogyan segíti elő a harmonikus személyiségfejlődést. Ennek megfelelően, ha a könyv kézbevétele érdeklődést keltett a pedagógusok tapasztalatai iránt, a kötet végére jutva egyetérthetünk a Szerkesztővel, hogy „a közkinccsé tett tapasztalat — megfelelő elméleti alátámasztással — meggyorsítja azt a pedagógiai erjedési folyamatot, amelynek közoktatásügyünk fejlődése jelen időszakában mindannyian tanúi és egyben cselekvő részesei vagyunk".

KOZÉKI BÉLA

CSÁSZÁR GYULA ÉS JUHÁSZ ERZSÉBET: A GASTROINTESTINALIS RENDSZER KÉT MEGBETEGEDÉSÉNEK (ULCUS, COLITIS) PSZICHOLÓGIAI VIZSGÁLATA

Pszihológia a gyakorlatban 41. Akadémiai Kiadó, Budapest 1981. 194. o.

A szerzők annak a reakciómódnak a mibenlétét keresik a betegségek két csoportjában, amely a pszichoszomatikusnak nevezett és tartott betegségek sajátja és kialakulásának kulcsa. Miután igen részletesen ismertetik a pszicho-

szomatikus betegségek két vizsgált csoportjára, az „ulcusbetegség"-re és a „colitisbetegség"-re vonatkozó ismert és feltételezett patogenetikus tényezőket és e betegségek részletes pszichopatológiáját, az ezekkel kapcsolatos genetikus és szerzett reakciókat, az emocionális kapcsolatokat, a személyiség vonatkozásait, az oralitás és analitás problémáját, az alexanderi modellt, a konfliktushipotéziseket, az erre vonatkozó mélylélektani nézeteket és ezek kritikáját, és végül az összefüggéseket a szociális viszonyokkal, a munka második részében saját vizsgálataikat ismertetik. Ezek a Rorschach-teszt, a Rosenzweig féle Picture Frustration Study (PFT) elvégzésében és egy sztenderd interjú-módszer elvégzésében állottak 24 fekélybetegen, 23 „colitises" betegen, 12, korábban valamilyen pszichoszomatikus betegségben szenvedő, de most panaszmentes, 48 gyomorbélpanaszokban szenvedő, de nem szervi betegen, 25 neurotikus (nem gyomorbél-) betegen és 147 egészséges kontrollon. A vizsgálatok folyamán egy bizonyos pszichoszomatikus PFT-profilt sikerült találni, mely azonban egyaránt jellemző a funkcionális és az organikus betegekre. Pszichoszomatikus személyiség eszerint nem határozható meg, a tesztjegyek alapján a vizsgált betegek egy része inkább neurotikus, más része inkább pszichotikus, mindkettőre jellemző azonban egy bizonyos, kimutatható „pszichés anomalia", melynek mértéke jelzi az alkalmazkodási, énintegrációs, egyensúlyszabályozási zavar fokát. A Rorschach-próbával az egyes csoportok között szignifikáns eltérés nem volt kimutatható.

A vizsgálatok nagyszámúak, érdekesek, tanulságosak, és az irodalmi összefoglalás a mai felfogások teljes — sajnos sok tekintetben még ellentmondásos és zavaró — képét adja. A belgyógyásznak azonban az anyag értékelésében komoly aggályai vannak. Egyik aggály az, hogy élesen el kell különíteni az *akut fekélyt* (stress-ulcus, emocionális ulcus, gyógyszerhatás, központi idegrendszeri bántalom, kísérletes ulcus, restraint-ulcus, égési fekély stb.) a krónikus fekélytől, melyet nevezhetünk „ulcusbetegség"-nek is, ha elfogadjuk azt a nem igazolt feltételezést, hogy van ulcusbetegség ulcus nélkül is. A pszichés vizsgálatok az elméleti részben ezt az elkülönítést egyáltalában nem tartják szem előtt, és a stress-ulcusra vonatkozó adatokat helytelenül átviszik az emberi ulcusbetegségre.

Egy másik aggály a „colitisbetegség". Sem szomatikusan, sem pszichésen nem lehet egy csoportba foglalni az irritábilis colonsyndromának (funkcionális colonopathia) nevezett betegséget, melyet igen helytelenül neveztek régen „colitis chronica"-nak és a colitis ulcerosát. Az első tisztán funkcionális betegség, lényegében neurosis, az utóbbi súlyos szomatikus betegség, mely a pszichés tényezők szerepe alapján valóban pszichoszomatikus betegségnek tartható. Az elsőre az jellemző, hogy nem mutatható ki organikus eltérés, a másodikra viszont éppen az organikus eltérés (erosio, gyulladás, fekély) jellemző. Semmiféle bizonyíték nincs arra vonatkozólag, hogy egyik betegség a másikba átmenne, legfeljebb az fordul elő, hogy irritábilis colon-syndromának tartott megbetegedés később colitis ulcerosának bizonyul. Ez azonban a téves diagnózis idején, kezdeti stádiumában is colitis ulcerosa volt. Éppen ezért belgyógyászati szempontból nem látszik helyesnek a betegek II. csoportjának („colitises" betegek) és IIIb csoportjának (gyomorbélpanaszok organikus elváltozások nélkül) elkülönítése; a funkcionális colonopathiákra ugyanis — ezek teszik ki a II. csoport túlnyomó részét — éppen az organikus eltérés hiánya jellemző. A mindennapi belgyógyászati gyakorlatban elénk kerülő irritábilis colonsyndromában szenvedő betegek pszichés jellemzői egészen mások, mint a colitis

ulcerosában szenvedők gyakran súlyos pszichés jellegzetességei. A kérdés természetesen sohasem dőlt el: a betegség folyamán alakul-e ki a jellegzetes pszichés vagy a pszichés állapot a betegség primer kiváltója, ill. legalább együttjárója. Az említett belgyógyászati aggályok azonban a munka pszichológiai értékét alig kisebbítik.

MAGYAR IMRE

FOLYÓIRAT

THE AMERICAN JOURNAL OF CLINICAL HYPNOSIS 1980

Az American Journal of Clinical Hypnosis, az American Society of Clinical Hypnosis folyóirata évente négy alkalommal jelenik meg. Alapító szerkesztője Milton H. Erickson volt, a hipnoterápia nagy hatású egyénisége, akitől a lapszerkesztés munkáját Sheldon B. Cohen vette át. Cohen — Erickson 1980 márciusában bekövetkezett halála alkalmából írott méltatásában — Erickson tanítványának vallja magát. A szerkesztő bizottság tagjai közül még Ernest L. Rossit és André M. Weitzenhoffertet említeném, a levelező szerkesztők közül pedig Stanislav Kratochvilt, mivel nevük hazánkban is ismert.

A lap, címével ellentétben, nemcsak a hipnózis klinikai alkalmazásával kapcsolatos írásokat és esetismertetéseket közöl, hanem kutatási beszámolókat is, sőt egy egész számot szentel a hipnózis törvényszéki alkalmazásáról tartott szimpozium anyagának.

A közölt írások témája igen változatos, így a folyóirat jó és átfogó képet ad a hipnózis alkalmazásának gazdag és szerteágazó lehetőségeiről. Sajnos, olykor a cikkek színvonala is változatos, egyenetlen, helyenként anekdotikus. Ilyen például Victor Rausch cikke,[1] amelyben a szerző egy rajta végrehajtott epeműtéttel kapcsolatos tapasztalatait írja le, ahol az egyetlen érzéstelenítési eljárás az önhipnózis volt. A szerző, aki egyébként nem hipnábilis, beszámol arról, hogy a műtét alatt és után önhipnózis segítségével kontrollálni tudta pulzusát, légzését, vérnyomását, izomfeszültségi szintjét, reflexeit, és ami a legfontosabb: a fájdalmat is. Vele együtt csak sajnálkozhatunk azon, hogy noha tapasztalatait igen érzékletes és érdekes formában közli, módszerére ez már nem érvényes. A fájdalom kontrolljának problémáival és módszereivel foglalkozik Harold J. Wain írása[2] is. A szerző úgy véli, hogy a fájdalom pszichogén versus szomatogén eredetének dichotómiája túlságos leegyszerűsítést jelent. Szerinte minden fájdalom szubjektív és egyben reális is, és mint perceptuális jelenség, sok pszichológiai változótól is függ, például a szorongás mértékétől, a páciens elvárásaitól és attól a jelentéstől, amelyet a fájdalomnak tulajdonít, a másodlagos „fájdalomelőnytől" stb. Tehát pszichológiai változók csökkenthetik vagy növelhetik a fájdalmat, ugyanakkor igen nehézzé tehetik a fájdalom befolyásolását. Az emberiség és az orvostudomány már régóta keresi azt a módszert, ami hatékonyan képes befolyásolni a fájdalmat, biztonságos és nem eredményezheti függőség kialakulását. A szerző a hipnózisban találta meg végül ezt a módszert, amelyet a Walter Reed Army Medical Center Pain Clinic részlegére kerülő páciensek kb. 50%-ánál alkalmaz kizárólagos vagy adjuváns

[1] Id. folyóirat vol. 22. n. 3. 1980. 124—129. o. Cholecystectomy with Self-hypnosis
[2] Pain Control through Use of Hypnosis. Id. folyóirat vol. 23. n. 1. 1980. 41—46.

terápiaként. Hipnózisra épülő kezelési stratégiája esetenként különböző, a páciens hipnábilitásától és saját ötletességétől függően, mindig a páciens kommunikációira és szükségleteire épül. A szerző sajnos nem közöl statisztikákat módszere eredményességéről, hatékonyságáról, de a cikk olyan esetleírásokat tartalmaz, amelyek illusztrálják a hipnózis hatáslehetőségeit, és sok fontos irodalmi hivatkozást is találhatunk.

A hipnózis pszichoterápiás alkalmazásával kapcsolatos írások olvastán két dolog vált szembeötlővé. Az egyik az, hogy a hipnózist milyen sokféle pszichopatológiai probléma terápiájában alkalmazzák sikerrel — szinte nincs sem olyan diagnosztikai kategória, sem pedig olyan életkor, ami kizárná alkalmazhatóságát. A másik pedig az, hogy a hipnózis, ami önmagában nem terápiás modalitás, különböző elméleti orientációjú terapeuták eszköztárába egyaránt integrálható, és ennek megfelelően milyen sokféle terápiás stratégia épülhet rá, a hipnózisban végzett szisztematikus deszenzitizációtól a feltáró munkáig. Joel Osler Brende és Bryce D. Benedict[3] olyan esetet ismertet, ahol a hipnózist tradicionális pszichoterápiás technikával ötvözték. Páciensük, egy Vietnamot megjárt veterán, 12 évvel a háború befejezése után keresett segítséget olyan tünetekkel, amelyek igen gyakoriak veteránoknál. Visszatérő szorongásos álmokról, alvászavarokról, depresszióról, memóriakiesésekről és agresszív kitörésekről panaszkodott. A szerzők szerint a tünetek az elfojtott dühvel, gyásszal és félelemmel álltak kapcsolatban, a páciens viszont amnéziás volt a háborúban átélt élményei nagy részére. A terapeuták a kezelés második szakaszában a hipnotikus kor-regresszió technikájához fordultak a disszociatív tünetek kezelése céljából, és úgy találták, hogy a traumatikus események újraélése a bizalomteli terápiás kapcsolat kontextusában lehetővé tette a traumák affektív komponenseinek — a düh, a bűntudat, a becsapottság és magárahagyottság érzésének és a halálközeli élmények túlélésének — integrációját.

A folyóirat 1980-as évfolyama arról tanúskodik, hogy a mai hipnózis gyakorlatára — a terapeuták, de még a kutatók szemléletére is — Erickson életműve és tudományos öröksége gyakorolja a legnagyobb hatást. Sok szerző elemzi és adaptálja saját gyakorlatába Erickson hihetetlenül gazdag és kreatív eszköztárának, terápiás stratégiáinak egy-egy elemét. Ezek közül az írások közül Jeffrey K. Zeig[4],[5] két cikkét, valamint Peter Tilton,[6] Steve de Shazer[7] és Joseph Barber[8] írásait érdemes kiemelni.

A szerzők szemlélete ericksoni, amennyiben indirekt kommunikációs technikákra támaszkodnak, hangsúlyozzák a hajlékonyság fontosságát, és a terápia célja a páciensben meglevő képességek és lehetőségek facilitálása, amelyekkel képes tüneti viselkedését változtatni. Kérdésessé teszik, hogy a szuggesztibilitás mértéke befolyásolja-e a hipnoterápia eredményességét, hogy releváns-e egyáltalán a klinikai gyakorlatban a szuggesztibilitás standard módszerekkel

[3] The Vietnam Combat Delayed Stress Response Syndrome: Hypnoterapy of „Dissociative Symptoms". Id. folyóirat vol. 23. n. 1. 1980. 34—41. o.

[4] Symptom Prescription and Ericksonian Principles of Hypnosis and Psychotherapy. Id. folyóirat vol. 23. n. 1. 16—23. o.

[5] Symptom Prescription Techniques: Clinical Application Using Elements of Communication, uo. 34—41. o.

[6] Hypnotic Treatment of a Child with Thumb-sucking, Enuresis and Encopresis. Id. folyóirat vol. 22. n. 4. 1980. 238—41. o.

[7] Investigation of Indirect Symbolic Suggestions. Id. folyóirat vol. 23. n. 1. 1980. 10—16. o.

[8] Hypnosis and the Unhypnotizable, uo. 4—10. o.

való felmérése. Ugyanakkor kijelölik a hipnoterápia fejlődési irányát is — hipnoterápia „hipnózis", azaz formális indukció nélkül, amire már Erickson esetleírásaiban olyan sok szellemes példát találunk.

Jeffrey K. Zeig a tünet-előírás technikáját elemzi kommunikációelméleti szempontból, sok példával illusztrálva. A tünet-előírás olyan pszichoterápiás technika, amelyben a terapeuta szankcionálja vagy bátorítja a tüneti viselkedést. Ez a technika a hipnózisindukció és -terápia ericksoni elveire épül, amennyiben 1) hangsúlyozza, hogy a terapeutának el kell fogadnia a páciens referenciakereteit; 2) elfogadja a páciens viselkedését és motivációit, és ezekre építi a kis terápiás változásokat; 3) abból a feltételezésből indul ki, hogy a páciens személyiségében és előtörténetében megvannak azok az erőforrások, amelyekre támaszkodva a páciens képes létrehozni a kívánt változást, a terapeuta dolga pedig az, hogy őt ehhez hozzásegítse. A tünetek előírásának technikája képessé teszi a pácienst arra, hogy felfedezze és felhasználja azokat a lehetőségeit, amelyeket eddig nem ismert fel, és kontrollálja saját viselkedését. A tünet előírása lehet explicit vagy implicit, sőt szimbolikus is, de minden esetben a páciens kommunikációjának — a tüneti viselkedésnek mint kommunikációnak — az elemzésére kell épülnie, ugyanakkor összhangban kell lennie a páciens értékeivel, elvárásaival, motivációjával. A terapeutának persze biztosítania kell azt is, hogy a páciens kövesse a kapott direktívákat. Erre többféle lehetősége is van, pl. megfelelő racionálé kidolgozása a páciens számára, indirekt kommunikáció használata, különböző alternatívák felkínálása, amelyek közül a páciens néhányat, de nem mindent, elutasíthat, a páciens kíváncsiságának felébresztése és felhasználása, apró viselkedési változások létrehozása a páciens tüneti kommunikációinak elemzésére támaszkodva. A tünet előírásának paradoxona jó lehetőséget ad a változással szembeni ellenállás megkerülésére is, ugyanakkor a pácienst terápiás kötésbe vonja. A szerző a tünet-előírás technikáját egy szellemes mesével is illusztrálja, amelynek cselekménye éppen erre épül.

„Egy fiatalasszony megbetegedett, és érezte, hogy a végét járja. Annyira szeretlek — mondta a férjének —, hogy még a halálnál is jobban fáj, hogy itt kell hagynom téged. Kérlek, ne hagyj el engem egy másik nő kedvéért. Ha mégis megteszed, a túlvilágról is visszajövök hozzád, kísérteni foglak, és végtelen sok bajt okozok neked. Az asszony nemsokkal ezután meghalt. A férj három hosszú hónapon keresztül eleget tett felesége utolsó kívánságának, de azután megismerkedett egy másik asszonnyal, beleszeretett, és hamarosan már az eljegyzésre készülődtek. Az eljegyzés előtti éjszakától kezdve minden éjjel megjelent a szellem, és szemrehányásokkal halmozta el a férfit, amiért megszegte ígéretét. A szellem rendkívül bölcs és éleslátó volt, minden társalgást pontosan idézett, ami a férfi és menyasszonya között folyt, és részletesen leírt minden ajándékot, amivel a férfi meglepte kedvesét. A férfi végül már aludni sem tudott, és végső kétségbeesésében egy Zen mesternél keresett segítséget. Az előző feleséged kísértetté vált, és most mindenről tud, amit teszel — kommentálta a mester. Nagyon bölcs szellemnek kell lennie, a bölcsességet pedig csodálni kell. Mikor legközelebb megjelenik, beszélgess vele. Meg kell mondanod neki, hogy mennyire csodálod őt, és belátod, hogy semmit nem tudsz elrejteni bölcsessége elől, és végül ígérd meg neki, hogy ha egy kérdésedre válaszol, akkor felbontod az eljegyzésedet, és hátralevő életedben egyedül maradsz. És mi legyen az — kérdezte az izgatott férj? Végy egy marék babot a tenyeredbe, és kérdezd meg őt, hogy hány szem babot tartasz a kezedben — válaszolta a

mester. Ha nem válaszol, akkor tudni fogod, hogy a szellem a te képzeleted terméke, és nem fog zavarni többé."

Peter Tilton is támaszkodik a tünet-előírás technikájára terápiás stratégiájában. Egy 8,5 éves fiút kezelt, enurézis, ujjszopás és encoprézis tünetekkel. Páciense, aki motivált volt a változásra, 4 ülés után tünetmentessé vált. A kapcsolat kiépítése után a terapeuta biztosította őt arról, hogy képes megváltozni, ha igazán akarja, és ő segít neki megtanulni, hogy ezt mi módon érheti el, feltéve, hogy a paciens két dologban követi a tanácsait. Meg kell ígérnie, hogy minden nap egy másik ujját szopja, hogy egyik ujja se érezhesse mellőzöttnek magát; és minden alkalommal, amikor érzi, hogy szükségre kell mennie, addig vár, ameddig csak bír. Ilyen módon megtanulhatja jobban kontrollálni ezeket a funkciókat. A következő három ülésen a terapeuta lényegében ugyanezeket a szuggesztiókat ismételte éberen és hipnózisban is. Sajnos, Tilton nem közöl adatokat arról, hogy a tünetmentesség tartós volt-e, és hogy nem következett-e be tünetváltás.

Steve de Shazer három olyan esetről számol be, ahol a tünethez indirekt, szimbolikus módon kapcsolódó képek hipnózis közbeni imaginálttatása segítségével egy ülésben oldott meg 6 hónapnál nem frissebb potenciaproblémákat.

Joseph Barber cikkében azzal a tradicionális vélekedéssel száll vitába, mely szerint a hipnoterápia sikere a szuszceptibilitás mértékével arányos. Úgy véli, és ezt esetismertetésekkel támasztja alá, hogy a szuszceptibilitás nem döntő, ha a terapeuta indirekt technikával dolgozik, és hogy a szuszceptibilitás megfelelő módszerekkel fokozható.

Befejezésül megemlíteném egy szovjet szerző, V. C. Raikov[9] munkáját, és az érdekesség kedvéért idéznék egy statisztikát abból a gazdag anyagból, ami a hipnózis igazságszolgaltatásbeli alkalmazásával foglalkozik. Raikov szellemes kísérletével cáfolja a hipnózis szerepjátszási elméletét, és bizonyítja a kor-regresszió autenticitását. Kísérleti személyeit ugyanis csecsemőkorukig viszi vissza, és a kor-regresszióban elvégzett neurológiai vizsgálattal kimutatja az újszülöttkori reflexek megjelenését, pl. a Babinski reflexet, a szopási- és fogóreflexeket, a koordinálatlan szemmozgást stb.

A hipnózis igazságszolgáltatásbeli szerepéről tartott konferencián,[10] számos izgalmas, de inkább csak anekdotikus érdekességű esetről számoltak be, ahol a hipnózis nagy szerepet játszott a bűntény felderítésében. Martin Reiser és Captain Michael Nielson[11] cikke azonban statisztikai adatokat is közöl a Los Angeles-i rendőrség anyagából. A közölt statisztikák 374 olyan ülés anyagát dolgozzák fel, ahol vagy a szemtanúkat, vagy a sértettet vetették alá hipnózisnak a kihallgatás során. Az ülések 85,2%-ában javult a tanúk memóriája kisebb vagy jelentős mértékben, és az ülések 80,2%-ában nyertek a hipnózis során kiegészítő információkat, amelyeknek 67,5%-a igen értékes volt. Az így nyert információk érvényességét vizsgálva azok 90,7%-a bizonyult helytállónak. Az utánvizsgálatok idejére az esetek 31,3%-át oldották meg, és ehhez az esetek 65%-ában adott értékes segítséget a hipnózis.

[9] Age Regression to Infancy by Adult Subjects in Deep Hypnosis. Id. folyóirat vol. 22. n. 3. 1980. 156—164. o.

[10] Forensic Uses of Hypnosis. Id. folyóirat vol. 23. n. 2. 1980. 71—119. o.

[11] Investigative Hypnosis: A Developing Specialty uo. 75—86. o.

Természetesen a hipnózis nem „igazságszérum", és nem küszöböli ki sem a percepció, sem a memória torzításait, de ezek az éberen kihallgatott szemtanúk vallomásának értékelésekor is problémát okoznak. A szimpozium résztvevői egyetértettek abban, hogy a hipnózist csak tanúknál és sértetteknél, és csak azok beleegyezésével lehet alkalmazni, de leszögezték, hogy ebben az esetben viszont sok olyan információhoz segíthet hozzá, amik az éber kihallgatásokon nem kerülnek felszínre.

HORVÁTH KRISZTINA

A PSZICHOLÓGIAI ÉLET HÍREI

Az Orvostovábbképző Intézet Pszichiátriai és Klinikai Pszichológiai Tanszéke alapismeretekkel rendelkező szakorvosok és szakpszichológusok részére előkészítő

Pszichoterápiás tanfolyamot

hirdet.

A költségtérítéses tanfolyam *1984. október 2.—12-ig*

kerül megrendezésre a Velence községbeli ÉDOSZ üdülőben.

Részletes felvilágosítás és hivatalos jelentkezési lap igényelhető:

Pekár Adriennél
Központi Állami Kórház Pszichoterápiás Osztály rehabilitációs egysége
1121 Bp. XII. Béla kir. út 10—12.
Telefon: 366-729 vagy 366-770

СОДЕРЖАНИЕ

Янош Фюреди — Илона Холнаи — Шандор Патаки: Групповая терапия больных с привлечением их семей 3
Йожеф Телкеш: Направления в семейной терапии. Сообщение I. Психодинамическая семейная терапия. Семейная терапия, базирующаяся на обработке впечатлений 21
Дъёрди Коштьо: Некоторые параметры психической угрожаемости несчастных случаев у работников тяжелой промышленности, перенесших неоднократные несчастные случаи 37

ОБЗОР

Тибор Балог: О различном интерпретировании понятия «баланс» 50

ФОРУМ

В память о Гезе Ревесе 57
Жизненный путь Гезы Ревеса *(Эва Габор)* 66
Творческая деятельность Гезы Ревеса *(Юдит Гал, Чиллагнэ)* 71

БУДНИ

На день раждения необыкновенного человека *(Петер Поппер)* 77

КНИГИ

Опыт воспитания и обучения (Ред.: *Бела Тот) (Бела Кёзеки)* 79
Дюла Часар — Эржебет Юхас: Психологическое исследование двух заболеваний гастроинтестинальной системы (ulcus, colitis) *(Имре Мадьяр)* 81

ЖУРНАЛЫ

The American Journal of Clinical Hypnosis, 1980 *(Кристина Хорват)* 84
Новости в психологический жизни 90

CONTENTS

Füredi, János—Holnai, Ilona—Pataki, Sándor: Family large group therapy 3
Telkes, József: Trends of family therapy. I. Psychodynamic and experience-centered family therapy 21
Kostyó, Györgyi: Several indices of endangeredness for accidents in heavy industry workers 37

REVIEW

Balogh, Tibor: On different interpretation of the concept "balance" 50

FORUM

Remembering Révész, Géza 57
The life of Révész, Géza *(Gábor, Éva)* 66
The scientific work of Révész, Géza. *(Mrs. Judit Csillag, Gál)* 71

WEEKDAYS

On the birthday of a not average man *(Popper, Péter)* 77

BOOKS

Experiences on education (Ed.: *Tóth, Béla*) *(Kozéki, Béla)* 79
Császár, Gyula—Juhász, Erzsébet: The psychological examination of two diseases of the gastro-intestinal system (ulcus, colitis) *(Magyar, Imre)* 81

JOURNALS

The Americal Journal of Clinical Hypnosis, 1980 *(Horváth, Krisztina)* 84
The events of scientific life 90

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója
Műszaki szerkesztő: Sándor István
A kézirat a nyomdába érkezett: 1983. VII. 27. — Terjedelem: 8,05 (A/5) ív
84.12323. Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest. — Felelős vezető: Hazai György

Ára: 25 Ft

Előfizetés egy évre: 150 Ft

INDEX: 25.553
ISSN 0025—0279

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

1. A Magyar Pszichológiai Szemle olyan kéziratokat fogad el közlésre, amelyek a pszichológia és határterületeinek tudományos kérdéseivel foglalkoznak.

Ezen belül közöl eredeti kutatásokról szóló beszámolókat; témaösszefoglaló tanulmányokat; didaktikusan feldolgozott esettanulmányokat; pszichológiatörténeti tanulmányokat; beszámolókat a hazai és nemzetközi pszichológiai közélet fontosabb eseményeiről; ismertetéseket a hazai és nemzetközi pszichológiai intézmények munkásságáról; hozzászólásokat a pszichológiai és általában a kulturális élet pszichológiai vonatkozású eseményeihez; könyv- és tanulmányismertetéseket.

2. A kéziratok terjedelme általában nem haladhatja meg a 0,5—0,75 ívet (16—24-es kettes sorközzel gépelt oldal, soronként 50 „n" betűjellel). Egy oldalon 25 sornál több nem lehet.

3. A kéziratot 3 példányban kell a Szerkesztőséghez beküldeni. A közlemény címe után szerepeljen a szerző neve, alatta az intézmény, ahol a szerző dolgozik.

4. Az idegen nyelvű fordításra szánt 25 soros összefoglalást külön oldalon, címmel, 3 példányban kell csatolni a közleményhez.

5. A szöveget normál betűtípusú írógéppel 1/8 íves géppapírra és csak a papír egyik oldalára kell írni. A gyors nyomdai átfutás érdekében fontos a hibátlan gépelés.

6. Ha a szerző dőlt betűkkel akar valamit kiemelni, azt egyszer húzza alá. Csupa nagy betűvel semmit se gépeljen. Ha a szöveg egy részét kisebb betűtípussal kívánja szedetni, ezt ne sűrűn gépelt sorokkal, hanem a szöveg bal oldala mentén húzott vonallal és „petit" szóval jelezze. A kézirat lapjait oldalanként folyamatosan, középen számozza arab számokkal. Betoldás nem alkalmazható.

7. A számozott és címmel ellátott ábrákat és táblázatokat külön borítékban kell csatolni a kézirathoz. Minden ábra és táblázat hátlapján szerepeljen a szerző neve és a kézirat címe ceruzával.

A kéziratban pontosan fel kell tüntetni az ábrák és táblázatok helyét.

8. Szöveg közben alkalmazott irodalmi hivatkozásoknál a szerző vezetéknevét és zárójelben az irodalomjegyzékben jelzett sorszámát tüntessék fel.

9. Az irodalomjegyzék összeállítása ábécé-sorrendben történik. *Könyveknél, monográfiáknál:* a szerző vezetékneve, keresztnevének kezdőbetűi, a megjelenés éve, cím, kiadó, város, idézett oldalszám.

Folyóiratokban megjelent közleményeknél a szerző vezetékneve, keresztnevének kezdőbetűi, a megjelenés éve, kötetszám, füzetszám, idézett oldalszám. (A közlemény címét tehát nem kell feltüntetni.)

10. A szerző vállalja, hogy a tördelt levonatokat 3 nap alatt kijavítva visszaküldi. A kézirattól eltérő nyomdai javítások költségei a szerzőt terhelik.

11. Szerzőinknek — tiszteletdíjuk terhére — 100 db különlenyomatot készíttetünk.

12. A szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Magyar Pszichológiai Szemle

M. T. A.
Pszichológiai
Intézete
KÖNYVTÁRA

1984 JUL 26

1984/2

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE

ВЕНГЕРСКИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HUNGARIAN JOURNAL OF PSYCHOLOGY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA PSZICHOLÓGIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLI. kötet Új sorozat 25. 1984. 2. szám

Szerkesztő bizottság:

Ádám György, Bányai Éva, Glauber Anna (technikai szerkesztő), Hegedűs T. András, Kalmár Magda, Kardos Lajos, Klein Sándor, Kulcsár Zsuzsanna, Lénárd Péter, Molnár Imre, Moussong-Kovács Erzsébet, Palotás Gábor, Popper Péter (főszerkesztő), Salamon Jenő, Ungárné Komoly Judit, Varga Zoltán, Váriné Szilágyi Ibolya

Szerkesztőség:

Rovatvezetők: Buda Béla, Hódos Tibor, Hunyady György, Münnich Iván, Pléh Csaba, Ranschburg Jenő
Munkatársak: Jóni Anna (olvasó szerkesztő), Füredi János, Feuer Mária Pázmándy Györgyi (szerkesztőségi titkár)

Szerkesztőség: 1083 Budapest, Bókay János utca 54. Telefon: 340-790, 343-743

Akadémiai Kiadó
1363 Budapest, Alkotmány u. 21. Telefon: 111-010.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1800 Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára.

Egyes példányok beszerezhetők az 1055 Budapest V., Bajcsa-Zsilinszky út 76. sz. alatti hírlapboltban.

Előfizethető és példányonként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál 1363 Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215—11488., az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban: 1368 Budapest V., Váci utca2.2 Telefon: 185-688.

Előfizetési díj egy évre: 150 Ft.

A tanulmányok közlési feltételeit lásd a borító negyedik oldalán.

TARTALOMJEGYZÉK

Telkes József: A családterápia irányzatai II. Rendszerszemléletű családterápiák.. 93
Pécsi György: Hamlet felnőtté válik 108
Lukácskó Zsolt: Mezőgazdasági repülőgépvezetők kiválasztási rendszerének kezdeti eredményei 129

SZEMLE

Hűvös Éva: Mozart a pszichológiában 140

FÓRUM

Ferenczi Sándorra emlékezünk 143
Bevezetés Ferenczi Sándor: „A kedvezőtlen mozzanatok elfogadásának problémája" c. közleményéhez *(Linczényi Adorján)* 143
Ferenczi Sándor: A kedvezőtlen mozzanatok elfogadásának problémája 149
Ferenczi Sándorra emlékezve *(Szinetár Ernő)* 157
Találkozásaim Ferenczi Sándorral *(Farkasházi Menyhért)* 158
Ferenczi emlékére *(Nemes Livia)* 160

HÉTKÖZNAPOK

Töprengés a józan észről *(Varga Zoltán)* 162

KÖNYV

Magyari Beck István: Alkotáselméleti (kreatológiai) tanulmányok *(Klein Sándor)* 165
Hirschberg Jenő—Szende Tamás: Patológiás sírás, stridor és köhögés csecsemőkorban *(Palotás Gábor)* 167
A csodálkozás nem elég *(Lénárd Ferenc:* A gondolkodás hétköznapjai) *(Feuer Mária)* 168

FOLYÓIRAT

Az Annales Médico-Psychologiques, 1980. *(Horváth Györgyi)* 172

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó főigazgatója
Műszaki szerkesztő: Sándor István
A kézirat a nyomdába érkezett: 1983. X. 26. – Terjedelem: 7,70 (A/5) ív
84.12508 Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Hazai György

A CSALÁDTERÁPIA IRÁNYZATAI II.
RENDSZERSZEMLÉLETŰ CSALÁDTERÁPIÁK

TELKES JÓZSEF
Pécsi Orvostudományi Egyetem Ideg- és Elmeklinikája

A családterápiás irányzatok áttekintését szolgáló közleményünk második részében a családot rendszerként kezelő strukturális, stratégiás iskolák elméleti alapjait ismertetjük. A családterápiás megközelítések eltérő, sok esetben szembenálló vonásai ellenére hangsúlyozzuk az integratív törekvések fontosságát, amely nélkülözhetetlennek látszik a családterápia elméletének továbbfejlődése érdekében.

A következő két fejezetben ismertetendő irányzatokat, a strukturálisat és a stratégiásat együttesen kommunikációs iskola néven szokták tárgyalni, mivel mindkettő jelentős mértékben arra az ismeretanyagra épít, amit a palo-altoi kutatások óta a közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségeiről megtudtunk.

Ezeket az irányzatokat *rendszerelméletű* felfogásoknak is nevezik, mivel azt tartják — egészen tömören fogalmazva —, hogy *a tüneteket a rendszer tartja fenn és a patológiás rendszert a tünetek tartják fenn.* A családot olyan interperszonális rendszernek tartják, amely sok tekintetben analóg más kibernetikus rendszerekkel; egymásba kapcsolódó visszajelentéses mechanizmusok és egymásba kapcsolódóan ismétlődő viselkedési sémák jellemzik, amelyeknek *része* (önmagában sem nem oka, sem nem okozata!) valamelyik családtag tüneti viselkedése. Ez a felfogás radikálisan eltér az intrapszichésen orientált, a viselkedést belső pszichés zavarokból származtató felfogástól. Ezért mondhatjuk, hogy a családterápia szemlélet, paradigmatikus váltást hozott az emberi viselkedés magyarázatában, és e szemléletváltásnak a legfőbb jellemzője az, hogy a *hagyományos, linerális kauzális gondolkodás helyett ökológiai szemlélettel közeledik a viselkedészavarokhoz.*

A családterápia gyakorlati oldalát tekintve mind a strukturális, mind a stratégiás irányzatra jellemző, hogy pragmatikusak, azzal és csak azzal törődnek, hogy mi az, ami eredményes a tünetek megszüntetésében. Amíg a strukturális terapeuta nem annyira tünetcentrikus mint a stratégiás, mindkettő jobban tünetre orientált, mint a pszichodinamikus. A hangsúly inkább a jelenen, az ülések itt és most helyzetén van, mint a múlton, és mindkettő inkább a kezelés folyamatjellegét, semmint tartalmi vonásait hangsúlyozza. Ez azt is jelenti, hogy beavatkozásaikat inkább nem verbális és nem kognitív módon törekszenek felépíteni, mivel az a véleményük, hogy a verbalizációk sem a terapeuta, sem a család részéről nem szükségesek a változáshoz. Értelmezést ritkán, ak-

kor is csak a tüneti viselkedés újrameghatározására vagy stragériás céllal alkalmaznak. Közös vonás még, hogy viselkedésbeli feladatokat adnak a családnak, a terapeuta aktív és direktív módon vezeti a terápiás folyamatot, valamint, hogy jelentős erőfeszítést tesznek annak érdekében, hogy hangsúlyozott elfogadással viszonyuljanak a családhoz, csökkentendő a bűntudatot és a védekező beállítódást.

A terápiás folyamat szakaszos, közti állapotokon keresztül haladó hullámzó folyamat, általában rövid, nem tart tovább hat hónapnál.

Strukturális irányzat

A strukturális családterapeuták a tüneti viselkedés elsődleges forrásának a diszfunkcionális családi struktúrát tartják. Az egyén lelki élete csak részben tekinthető belső folyamatnak, és *ha a kezelés során sikerül a család szerkezetének a megváltoztatása, ez viselkedésbeli változáshoz vezet az egyes családtagokban.* Amikor a terapeuta dolgozni kezd egy családdal, személye és viselkedése a kontextus részévé válik; ennélfogva a terapeuta és a család egy új terápiás rendszert alakít ki, ezután már ez a rendszer határozza meg tagjainak viselkedését. Az áramlat legjelentősebb képviselője, Minuchin (29—33), a család struktúráját funkcionális igények láthatatlan elrendeződésének definiálja, ezek az igények szervezik a család interakciós módját. A család, nyitott szociokulturális rendszerként működve állandóan fejlődik, és e fejlődés során időről időre újraszerveződik, azaz úgy alkalmazkodik a megváltozott körülményekhez, hogy közben fenntartja folyamatosságát, viszonylagos állandóságát is. Ismételt tranzakciók szabják meg azokat a szabályokat, hogy ki kihez, hogyan viszonyul a családban, kialakítva a különböző alrendszereket (házastársi, szülői, testvéri alrendszerek), amelyeket, csakúgy mint a család egészét a külvilágtól, *határok* választanak el egymástól. Normális esetben a családot és az egyes alrendszereket körülvevő határok szemipermeábilis membránhoz hasonlóan működnek, eléggé határozottak és egyértelműek, de egyben kellően rugalmasak is.

Az *összefonódott* családokban az alrendszerek közti határok elmosódtak, bármely családtagot ért behatásra az egész család közvetlenül és rendszerint káotikusan reagál. A másik véglet, ha az alrendszerek határai túlságosan merevek. Az ilyen *laza kapcsolatú* családban az egyes családtagok önálló, külön világban élnek, következésképpen gyengül a család szupportív szerepe.

Hasonlóképpen lényeges szerepe van a családot a környezettől elválasztó határoknak. Gyakori, hogy erősebb belső határok gyengébb külső határokkal járnak együtt, és fordítva. A család szerkezetének és sajátos kommunikációs mintáinak megítélése érdekében rekonstruálni igyekszik a központi patológiás helyzetet: az anorexia nervozás gyermek családját például a terápiás helyiség-

ben vacsorán látja vendégül a terapeuta, és akkor közvetlenül észlelhetők olyan együttes manőverek, hogy például valahányszor az anya evésre biztatja a gyermeket, az apa közbeszól és kritizálja az anya viselkedését, vagy megfigyelhető a „kerülőútnak" nevezett jelenség, amelynek során a szülők egymás közötti konfliktusaikat a gyermeken keresztül fejezik ki: az anya arra buzdítja a lányát, hogy ne fogadjon szót az apjának, aki pedig a lányára támad, ha a feleségére haragszik stb. (32, 38).

A diszfunkcionális koalíciók típusai:

1. *Stabil koalíció:* a családtagok összefogása egy másik családtag ellen, oly módon, hogy ez a pattern a kapcsolatok domináns, merev sajátosságává válik.
2. *Kerülőutas koalíció:* a stabil koalíciónak az a formája, amikor az összefogás célja az, hogy szétterítse, csökkentse a koalícióban részt vevő tagok közötti feszültséget, azzal, hogy külső személyt vagy személyeket jelölnek meg problémáik forrásának, és indulataikat feléje vagy feléjük irányítják.
3. *Triangulálás:* mindkét szembenálló fél arra törekszik, hogy egy harmadik személy hozzá csatlakozzék a másik ellen, a harmadik személy pedig valamilyen okból szükségesnek találja, hogy egyszer az egyik, máskor a másik szemben álló családtaghoz csatlakozzon.

A kezelés első lépése a családhoz való csatlakozás (joining), ezt követi a rejtett családstruktúrák értékelése, majd a terapeuta igyekszik olyan körülményeket teremteni, amelyek lehetővé teszik a struktúra átalakítását. Az új szerkezeti viszonyok kialakításának elengedhetetlen feltétele az egyensúlyát védő rendszer átmeneti fellazítása, amely lehetőséget ad a családtagoknak arra, hogy alternatív szerepviselkedésekkel, új funkciók ellátásával próbálkozhassanak. Ennek érdekében a terapeuta egyes családtagokkal koalícióba léphet, másokat elhanyagolhat, sőt újabban a stratégiás irányzatból ismert paradoxonokat is alkalmazzák (33). Megváltoztatja az ülésrendet, megszabja, hogy ki kivel beszélhet az interjú alatt, és feltételezi, hogy a beszélgetések során elért változás tartós marad, mert az alternatív tranzakciós sémák új kapcsolatok megjelenését eredményezik, amelyek önmagukat is megerősítik.

A strukturális terápia tehát akció-orientált, a jelenre centrál. A terapeuta legfontosabb szerepe, hogy a határok kialakítójává (boundary maker) váljék, tisztázza a diffúz határokat és felnyissa a túlságosan mereveket, helyreállítsa az egyértelmű generációs hierarchiát. Kényes konfliktusokhoz ún. szekvenciális interpretációval közelít, kerülve a konfrontálást, ugyanazt a diszfunkcionális viselkedési sémát apró lépésekben, különböző szempontból világítja meg. Minuchin interpretációinak nem az a célja, hogy pontosan leírja a valóságos tranzakciót, vagy a mögötte álló dinamikát, hanem elsősorban az adott viselkedési minta megváltoztatására irányul. Például a terapeuta közelebb hozhat egy házaspárt egymáshoz azzal az interpretációval, hogy a lányuk sza-

bályozza és szétválasztja őket. Noha lehet, hogy ez az „interpretáció" csak részlegesen igaz, a szülők minden valószínűség szerint idegenkedni fognak attól, hogy a terapeuta ilyen módon könyvelje el őket és inkább egymás mellé állnak a gyermek fegyelmezésében. A strukturális családterápia az első kísérletek egyike volt, amely alacsonyabb rétegű, a hagyományos kritériumok szerint pszichoterápiára alkalmatlan családok kezelésével próbálkozott (29). Empirikusan is jól bizonyított eredményeket könyvelhet el drogfogyasztók kezelésében, valamint pszichoszomatikus tüneteket mutató gyermekek családterápiájánál. Ez utóbbi esetben azt is igazolni lehetett, hogy a családban interakciós szinten zajló történések individuálisan kimutatható fiziológiai (!) változásokhoz vezetnek az egyes családtagokban, különösen a tünethordozó gyermekekben. (13, 25, 30, 31, 32, 42, 43)

Stratégiás irányzat

A stratégiás irányzat az utóbbi tíz évben vált a családterápiák legdinamikusabban fejlődő, sajátosan és következetesen rendszerorientált és immár legjelentősebb áramlatává. Népszerűségét és befolyását nemcsak az mutatja, hogy legnevesebb képviselői (Haley, Watzlawick, Andolfi, Selvini-Palazzoli) a leggyakrabban idézett szerzőknek számítanak (24), hanem az is, hogy a legjelentősebb szakfolyóirat, a *Family Process* közleményeinek több mint fele 1980-ban közvetve vagy közvetlenül ezzel az irányzattal kapcsolatos.

Elméleti gyökerei a Bateson vezetésével Palo Alto-ban folytatott kutatásokból származnak, amelyek a közismert double-bind elmélet megalkotásához vezettek (4, 5, 6). A stratégiás pszichoterápia másik nagy elődje Milton H. Erickson, akinek sajátos, direktív, főként paradoxonokra épülő hipnózis és pszichoterápiás módszerét Haley (15, 18) ismertette meg és tette népszerűvé a pszichoterápiás világban. Szerintük az emberi kapcsolatokban nem azért vannak problémák, mert azok eredendően megváltoztathatatlanok, hanem azért, mert ugyanazokat a jellegzetes hibákat követjük el újra és újra. *A terápiának az a feladata, hogy identifikálja és korrigálja ezeket az ismétlődő diszfunkcionális viselkedési köröket.*

A család történettel bíró természetes csoport, amely fejlődése során rá jellemző sajátos szabályokat alakított ki; nyitott és önszabályozó rendszer, amely a negatív visszajelentéses hurkok útján a *stabilitás tendenciája,* a környezet hatására pedig a *változás tendenciája* között oszcillál, amely utóbbi a normák és szabályok módosítását jelenti.

A diszfunkcionális családokra mindenekelőtt az a jellemző, hogy ellenállnak azoknak a változásoknak, amelyek a család életciklusának szükségszerű velejárói lennének. Stresszhelyzetben alkalmazkodás helyett növelik tranzakciós mintáinak és határaik merevségét, elutasítván bármely lehetséges megoldási alternatívát.

Haley (46) úgy határozza meg a stratégiás terápia fogalmát, hogy abban a terapeuta határozza meg, hogy mi történik az interjú során és minden felmerülő problémára megfelelő egyedi megoldást dolgoz ki. Stratégiás terapeuta vállalja annak a felelősségét, hogy közvetlen módon befolyásolja az embereket, az a meggyőződése ugyanis, hogy voltaképpen minden orvos és pszichoterapeuta ezt teszi, ha mégoly rejtett, vagy nem is tudatos módon.

Azt kell mondanunk, hogy a *stratégiás irányzatnak igazi családelmélete nincs, a hagyományos értelemben vett családi dinamikával nem foglalkoznak, határozottan pragmatikus, tünetcentrikus beállítottságúak, teoretikus érdeklődésüket a változás lényege, a változás eléréséhez vezető eszközök kutatása köti le.* Technikái ennek megfelelően viselkedésorientált, ,,fekete doboz'' technikák, amelyekben a múltbéli élmények feltárása vagy az aktuális viselkedési sémák értelmezése nem játszik szerepet. Az insight fontosságában egyáltalán nem hisznek. Erre a megközelítésre az a jellemző, hogy az intrapszichés történéseket, az egyéni érzékelést és érzelmeket inkább függő, mint független változónak tekintik, amelyek az interperszonális kapcsolatok alakulásával együtt változnak. Véleményünk szerint tehát a belátás és az intellektuális megértés egyáltalán nem szükséges a változáshoz, jóllehet követheti azt.

A tüneteket üzenet sajátosságokat hordozó kommunikációs aktusoknak tekintik, amely két vagy több személy között rejtett megállapodás alapjául szolgál, és amelyek a családi tranzakciókat szabályozó homeosztatikus funkciót tölthetnek be.

A fentiekből az a következtetés adódik, hogy a család által a ,,felajánlott'' páciens problémáit nem érthetjük meg anélkül, hogy figyelembe ne vennénk azt a *kontextust*, amelyben megjelenik, és azokat a *funkciókat*, amelyeknek szolgálatában áll, továbbá azt, hogy *egy egyéntől mindaddig nem várhatjuk azt, hogy megváltozzék, amíg a családi rendszere nem változik meg.*

A stratégiás irányzat nem különít el önálló diagnosztikus szakaszt. A diagnózis a stratégiás terápiában gyakran úgy történik, hogy végeznek egy intervenciót — egy terápiás aktust — és megfigyelik, hogy a rendszer hogyan reagál a beavatkozásra. Eszerint minden terápiás intervenciónak diagnosztikus értéke is van, és fordítva, minden diagnosztikus célzatú mozzanat terápiás lehetőséget hordoz. Támadják a hagyományos pszichiátriai diagnosztikus címkék alkalmazását, mert azok véleményük szerint hátráltatják a kezelést, sőt a problémákat fixálhatják, vagy krónikussá tehetik, mert egyrészt megerősítik — legalábbis rejtetten — a családnak azt a hiedelmét, hogy a probléma a felajánlott páciensben van, másrészt azt, hogy a ,,beteg'', illetve a tünet megváltoztathatatlan (16, 17).

Watzlawick kétféle változást különböztet meg. *Elsőrendű*, (vagy első szintű) változásnak nevezi azokat, amelyek nem érintik a rendszer működését irányító alapvető szabályokat. Mindaddig, amíg a család egy adott tüneti viselkedés, vagy annak ellentéte között próbál választani, nem képes megoldást

találni, mivel ugyanazt a problémamegoldó stratégiát alkalmazza, a megoldási kísérleteket ugyanaz a logika irányítja, amely magáért a tünet kialakulásáért felelős. Ezzel szemben *másodrendű* változások azok, amelyek a teljes rendszert érintik, annak legfontosabb normáit és szabályait változtatják meg egy, az előbbinél átfogóbb, magasabb logikai szinten. Az ilyen változás általában hirtelen, gyors minőségi átalakulást jelent, gyakran illogikusnak vagy abszurdnak tűnik, éppen, mert valamiképpen újrarendezi a család számára a valóságot. Tartós siker csakis másodrendű változások elérésétől várható.

Visszatérve a stratégiás terápia gyakorlatára, a családdal való első találkozás során elsősorban a probléma felől érdeklődnek, arról, hogy ki, milyen mértékben, hogyan érintett a nehézségekben, majd megkérik a családtagokat, hogy beszélgessenek egymással, miközben a terapeuta a háttérben marad, vagy detektívtükrön keresztül figyel. A motiváció fenntartása érdekében „szőröstül-bőröstül" elfogadják a család által felajánlott beteget és a tüneteket, továbbá a problémára adott magyarázatokat, mégha a fókusz — átmenetileg — a tünethordozó családtag marad is. A konfrontációt kerülik, a család változással szembenállását nem megtörni vagy lerombolni igyekszenek, inkább az ellenállás mentén próbálnak előrejutni. Az egyik legfontosabb rogers-i alapelv, a feltétel nélküli elfogadás elve érdekes köntösben jelenik meg ennél az irányzatnál. A családtagok *minden*, mégoly patológiás megnyilvánulását is pozitívan jelentik vissza (pozitívan konnotálják), a negatív viszonyulásmódokat paradox módon „újracímkézik" (relabeling). Pl. az ellenséges magatartást szeretetet kifejező gondoskodásként, aggódásként jelentik vissza és ilyenkor — tapasztalataik szerint — sokkal inkább veszít erejéből a nem kívánt megnyilvánulás, mintha averzív technikákat, vagy értelmező negatív visszajelzéseket alkalmaznának, amely csak az ellenállás növekedését eredményezné. (Vö. azzal az ismert viselkedéslélektani elvvel, hogy az eredményes tanulást pozitív visszajelentésekkel lehet serkenteni!)

A stratégiás terapeuták arra törekszenek, hogy a rendszer minden releváns tagját bevonják a kezelésbe. Mint rendszerszemléletű felfogásnak a magját az az elképzelés képezi, hogy a tüneti viselkedés a család patológiás egyensúlyi állapotának fenntartására szolgál. A terapeuta belépése ezt az egyensúlyt fenyegeti. Ennek a szempontnak a hangsúlyozása nem csupán a „családi ellenállás" megértése szempontjából fontos, hanem azért is, mert számolnunk kell azzal, hogy a terapeutát a család mintegy beszívja a rendszerbe, olyan helyzetbe hozza, hogy a család ugyan feltétlenül számít rá és nem nélkülözheti, de miközben „tiszteletbeli családtaggá" válik, egyben minden befolyását is elveszti a rendszerre, mert immár ugyanazon játékszabályoknak kénytelen engedelmeskedni, amelyek átalakítása a másodrendű változást jelentené. Ezt a jelenséget különösen hosszabb egyéni terápia, vagy a családdal informális kapcsolatot tartó háziorvosok esetében figyelték meg, és szimbolikus családtag szerepük olyan fontossá válhat, hogy ajánlatos a kezelési stratégia során

számolni velük, sőt Selvini-Palazzoli (41) szerint a terápiás ülésen való részvételük is szükséges lehet.

Gyakorlati szempontból az is igen lényeges koncepció, hogy a kezelés tulajdonképpen a *család — terapeuta-rendszerben* folyik, ahol a terapeuta a rendszer „aktív és reaktív tagja" (1) és a terápiás változásokat ebben az együttes rendszerben kell elérni.

Ezek a megfontolások jelentik a koterápiás családterápiának és a szupervízió elengedhetetlen fontosságának elméleti alapját.

A családterapeuták nagy része kettős vezetéssel, általában heteroszexuális párként (modellnyújtás) vezeti az interjúkat, amikor lehetőség van arra — a teniszből vett hasonlattal élve —, hogy az egyik terapeuta a háló közelében játsszon, miközben a másik a pálya végén igyekszik viszonylagosan háttérben maradni, kevésbé involválódni, illetve társát és a családot együttesen interveniálni. (Vö. a terapeuta meta-pozíciójáról alkotott felfogással.)

A stratégiás irányzat leggyakrabban nem is két terapeutát, hanem általában a teljes stábot állítja szembe a családdal. (Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kezelendő és a kezelő rendszer izomorf egymással.) A kezelés elején a megfigyelőket általában bemutatják a családnak, azután többet nem találkoznak. Az egyirányú tükör mögött ülők azonban ezáltal beépülnek a terápiába, a családi projekciónak tárgyává lesznek, tekintélyek, akik „görög kórusként" (35) működve beleszólhatnak az eseményekbe, véleményük beépíthető a terápiás intervenciókba.

Amíg a pszichodinamikus terápia technikái alapvetően értelmezésekre támaszkodnak, a stratégiás terápia fő eszközei az utasítások és feladatok, amelyeknek egy részét az üléseken kívül kell elvégezni. A direktíváknak ez a különös hangsúlyozása adja a stratégiás megközelítés sarkkövét. Különösen előnyösnek tartják azokat a feladatokat, amelyek magát a problémát használják fel arra, hogy strukturális változásokat érjenek el a családban.

A feladatoknak egy gyakran használt alfaját képezik a *paradox* instrukciók, melyeknek elméleti alapjai messzire, kommunikációelméleti alapkutatásokra, rendszerorientált családdinamikai kutatásokra nyúlnak vissza, és amelyek teoretikus jelentőségük miatt jelenleg is az érdeklődés homlokterében állanak. (L. a *Family Process* 1982. évi teljes 1. számát.) Ez alkalommal e bonyolult kérdéskörnek csak azt az aspektusát emeljük ki, hogy valamelyik családtag tüneti viselkedésének kommunikatív értéke rejtett kapcsolatdefiníciót tükröző volta. A patológiás viselkedésnek felszólító jellege van, amely az aktuális interakciós partner viselkedését befolyásoló fontos tényező. A terápiás kapcsolatban a tünethordozó mögött az egész család — természetesen rejtett módon és távolról sem akarattal — felsorakozik, sokszor meglepően csiszolt összjátékkal viszonyul a terapeutához, mondhatnánk „manőverez" az egyensúlyát veszélyeztető helyzetben.

Valószínűleg *minden pszichoterápia egyik legfontosabb mozzanata, hogy a páciensnek a terápiás kapcsolat feletti* (éppen a tüneti viselkedés által biztosított) *kontrollját a terapeuta átvegye.* Ha paradox intervenciókról beszélünk, arra gondolunk, hogy a terapeuta a család saját kommunikatív csapdájára (paradoxonjára) építve, azt felhasználva állítja a családot olyan új ellentmondásos helyzet (ellen-paradoxon) elé, amelyből nem marad más kiút, mint a tüneti viselkedés feladása, amely egyben a kontroll átadását is jelenti.

A felajánlott probléma *újradefiniálásával* megváltoztathatjuk azt a módot, ahogy a család a tüneti viselkedést értelmezi vagy értékeli. Nagymértékben merev, ellenálló családoknál a patológiás egyensúly felborítása céljából a tüneti viselkedést meghatározó keretek között *előírhatjuk*, kiterjeszthetjük, sőt kontrollált krízist is előidézhetünk. Ezt a módszert eredményesnek találták racionalizáció, a terapeutával szembe nálló és rivalizáló családok kezelésekor. Az előbbiekhez hasonló technika a tünet újrairányítása, amikor előírjuk, hogy a tünet mikor, milyen körülmények között jelenjen meg.

Kétségtelen, hogy a paradox intervenciók alkalmazása jelenleg divat a családterápiában, és mint ilyen haszna valószínűleg túlértékelt. Fogalmát, felhasználását, feltételezett hatásmechanizmusát közlemények tömege tárgyalja (áttekintés: 13, 23, 49).

Annyit itt is feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy erőteljes hatásuknál fogva paradox intervenciókat csak alapos mérlegelést követően, a családi dinamika pontos ismeretében és szupervízió mellett alkalmazhatunk. Kontraindikált kaotikus, laza szerkezetű, és a terapeutától dependens családoknál, valamint ha nagy az impulzív, agresszív vagy autoagresszív reakció veszélye.

A stratégiás irányzatok vezető terapeutái következetesen, megfelelő elméleti megfontolások alapján és esettanulmányaik szerint nagy hatékonysággal alkalmazzák ezeket.

A továbbiakban sorra vesszük a stratégiás irányzatokhoz tartozó legjelentősebb iskolákat és röviden kiemeljük azok egyedi vonásait.

Haley (16—18) minden pszichoterápia legfontosabb elemének és az eredményesség feltételének tartja, hogy a terapeuta maximális kontrollra tegyen szert a kapcsolatban, ezért különösen a családterápia kezdeti fázisában viszonyulása inkább autoriter, mint exploratív, annál is inkább, mert ez az időszak gyakran egy családi krízis ideje, amikor a családnak konkrét tanácsokra, vezetésre van szüksége.

Érdekes, hogy amíg a legtöbben gyermekkori viselkedészavarok esetén elsődleges problémaként kezelik a szülők házassági zavarait, addig Haley arra int, hogy mindaddig ne foglalkozzék a terapeuta a szülők egymás közti kapcsolatával, amíg a gyermek nem javul, mert belebonyolódva a házassági problémákba, az később sok zavart eredményez a kezelésben. Ehelyett arra kell törekedni, hogy a szülők tartsanak össze és legyenek határozottak a viselkedészavart mutató gyermek szabályozásában. Hangsúlyozza, hogy a kezelés sza-

kaszos, közti állapotokon át lehet eljutni a normális adaptációhoz (17). Ha egy problémát sikerült megoldani, gyakran egy másik kerül előtérbe, amelyről addig nem beszéltek, vagy kevésbé volt fontos a család számára. Ezeket sorra kell venni, mindig a család igényeiből kiindulva, hogy ők mit tartanak lényeges nehézségnek.

Milánói csoport

Selvini-Palazzoli és mtsai (40, 41) a hetvenes évek elejéig enuretikus és enkopretikus gyermekek családját kezelték. „*Paradoxon és ellenparadoxon*" című könyvükben pedig szkizofren családok kezeléséről számoltak be (40). A terápia 10—20 ülésből áll, az üléseket általában havonta tartják. Ennek elsődleges oka az, hogy gyakran Olaszország távoli részeiből jelentkező családokat kell kezelniük, de észrevették, hogy az ülések közötti hosszabb „inkubációs időszak" előnyös is, amely alatt a családrendszernek van ideje reagálni az erőteljes beavatkozásra. Egy-egy ülés a következő szakaszokból áll:

1. Az interjú kezdeti, nagyobb részét kitevő szakaszában információgyűjtés folyik, minden kommentár nélkül figyelik a családi tranzakciókat, különösen az előző ülés végén adott feladatok hatását. Az interjút általában egy férfiből és egy nőből álló pár vezeti, akiket egy hasonló kettős figyel a detektívtükörrel elválasztott szomszédos helyiségből.
2. Ezt követően az interjút vezető kettős magára hagyja a családot és megbeszélik a történteket a megfigyelőkkel. Elemzik a legfontosabb aktuálisan megjelenő tranzakciókat, különös tekintettel arra, hogy a terapeuták miként kerültek bele a rendszerbe. Közösen dolgozzák ki az interveniálás módját.
3. A családhoz visszatérve rövid visszajelentést, általában paradox előírást vagy utasítást adnak a családnak, majd közvetlenül ezután elbocsátják a családot, vigyázva arra, hogy ne bonyolódjanak bele a feladat megtárgyalásába, amely ezáltal veszítene erejéből.
4. A család távozása után a stáb ismét összeül, hogy megbeszélje a rendszer reagálását a kommentárra, illetve az előírásra, továbbá összegzik és lejegyzik a rendszerről alkotott aktuális hipotéziseiket.

A patológiás rendszerre gyakorolt terápiás effektust a modellben az ülés végén adott erőteljes intervenció hordozza, amelyre a rendszer azonban később, gyakran hosszú idő elteltével reagál a kívánt irányba történő változással. (Típusos példája annak, hogy a pszichoterápia lényege, ez esetben éppenséggel döntő befolyása *nem* az ülésen történik.)

Alapvető vezérelvük a korábban említett pozitív konnotáció, amelyben a család homeosztatikus, jóllehet diszfunkcionális kölcsönviszonyait elfogadják, sőt beépítik a terápiás stratégiába. A paradox előírások legfontosabb szabályának azt tartják, hogy az instrukció mindig a teljes rendszerre vonatkoz-

zék, a feladatba a célba vett rendszer minden tagját be kell vonni, továbbá hogy minden család számára egyedi, testre szabott feladatokat kell kidolgozni. (Azaz nincsenek mechanikusan alkalmazható bevált „fogások", amelyet adott helyzetben csak be kell vetni!)

Az intervenciók célja az, hogy tesztelje a korábban kialakított hipotéziseket. A családdinamika megismerése és egyben a kezelés így cirkuláris módon folyik, a családnak a korábbi hipotézisek alapján kialakított intervencióra adott reakciója képezi a következő, immár mélyebb hipotézis felállításának és a kezelési terv következő lépése megtervezésének az alapját.

A milánói csoport az, amelyik az európai iskolák közül igazán jelentős hatást tudott gyakorolni a családterápia őshazájában, az Egyesült Államokban is. Így többek között átvették a módszer alapjait a New York-i Ackerman Intézetben (35), továbbá a Menninger Alapítványnál Mandelbeum (28). Európában a milánóihoz hasonló intézet működik Cardiff-ban (9), valamint Oslóban (10, 11).

Részleteiben nem ismertetjük a Palo Alto-i MRI csoport programját (Brief Therapy Center Approach), akik 1967 óta fokozatosan egy 10 ülésből álló kezelési modellt fejlesztettek ki, nemcsak családok, hanem egyének, házaspárok kezelésére is (8, 45, 46).

A strukturális és stratégiás családterápia áttekintése után két szintén kommunikációelméleti, mégis az előzőektől alapvetően eltérő terapeuta tevékenységét kell megemlítenünk. Satir (39) fejlődésére röviden az jellemző, hogy kezdetben Haley és Jackson teóriáira épített, majd egyre jobban az encounter és a „human potential growth" mozgalom felé sodródott. A kommunikációelméletre építő terapeuták közül mindenesetre ő az, akit a legjobban foglalkoztat az emberek emocionális élete. „Diszfunkcionálisnak nevezünk egy embert, ha nem tanult meg megfelelően kommunikálni" (39, 93. o.). A hibás kommunikáció oka a korai szülőkapcsolatokból származó negatív énkép, alacsony önértékelés, fokozott szorongás. A szülők hibás kommunikációs mintákat nyújtottak, részben egymás közötti zavaraik miatt, közléseik tartalma is leértékelő lehetett, de a legfontosabbnak Satir a szülői kommunikáció hiteles vagy nem hiteles voltát tartja. A szülői koalíció hiánya folytán mindkét szülő arra törekszik, hogy a gyermektől kapja meg a partnertől hiába várt szükségletek kielégítését.

Zuk (50, 51, 52) a „patogén viszonyulás" kifejezést használja a diszfunkcionális családokban zajló folyamatok jellemzésére, amelynek során a családtagok a problémák kreatív megoldása helyett elhallgattatják egymást, szimbolikus vagy reális módon megfenyegetik egymást, szelektív figyelmetlenséggel, igazságtalan vagy nem megfelelő minősítéssel fordulnak egymás ellen stb. A kezelés megkezdése előtt 3—4 értékelő ülésen a legfontosabb feladat, hogy felmérje az ellenállás nagyságát és jellegét. A terapeuta „közvetítő" a családtagok között:

A terápiás folyamat lépései:

1. A terapeuta vagy valamelyik családtag azonosít egy problémát, amellyel kapcsolatban legalább két szemben álló vélemény van.
2. A terapeuta vagy valamelyik családtag a közvetítő szerepbe kerül.
3. A közvetítéssel és más módszerekkel tisztázzák az egyes családtagok szerepét és álláspontját a konfliktussal kapcsolatban.
4. A konfliktus csökkentése, ill. megoldása azáltal történik, hogy változik az egyes családtagok állásfoglalása, vagy újra definiálják a konfliktust.

A terapeuta a harmadik lépésben a közvetítő szerepéből a melléálló (sidetaker) szerepébe vált, azaz felváltva, hol az egyik, hol a másik családtag mellé áll, nyíltan szövetséget vállalva vele, annak érdekében, hogy megtörje a meglevő homeosztatikus egyensúlyt. Alternatívákat kezdeményez, szabályokat állít fel a problémával kapcsolatban, ily módon folyamatosan szervezi és irányítja a kezelési folyamatot.

Zuk számos stratégiás elemet alkalmaz a kezelés során, az interpretációk alkalmazásában, abban, hogy céltudatosan az egyik vagy másik családtag mellé áll vagy elutasítja azt, vagy jelentős ellenállás, ill. holtpontra jutott kezelés esetén a kezelés átmeneti felfüggesztésével próbálja elérni, hogy keményebben dolgozzon a család. Különösen alacsonyabb társadalmi rétegű családoknál jelentősnek tartja a terapeuta kulturálisan meghatározott ,,celebrant'' szerepét, amelynek során a terapeuta a család és a társadalom közötti közvetítőként funkcionál. A terapeuta (a rendőrhöz, jogászhoz, orvoshoz hasonlóan) a társadalom által intézményesen rábízott szerep hordozója, aki tekintélyénél fogva arra hivatott, hogy megerősítsen, vagy elvessen a családban létrejött, vagy kialakulóban levő változásokat.

Integrációs törekvések

Egészen az utóbbi évekig az egyes irányzatok vezető képviselői, (akik a családterápia ,,fiatal korából'' fakadóan általában azonosak az egyes iskolák megalapítóival) meglehetősen elutasítóak voltak az alternatív megközelítésekkel szemben. Ezt csak részben magyarázhatja az a tény, hogy az egyes irányzatok szinte teljesen független forrásokból és eltérő utakon jutottak mai állapotukba. Nehezíti az együttműködést az eltérő fogalomhasználat — a több iskolához tartozó felfogásokat ütköztető kongresszusok beszámolóiban szinte kötelezően szerepel, hogy ,,bábeli'' hangzavar uralkodik a családterápiában, nincs egységes elv, nem értik egymást az egyes iskolák képviselői.

Másrészt nagy átfedés van az egyes iskolák családfelfogása, de még inkább az üléseken nyújtott és a családterápiás esetismertetésekből nyilvánvalóvá váló gyakorlati terápiás tevékenysége között. *Különböző elméleti hovatartozásuk ellenére, valójában nagyon is hasonló az, amit és ahogy a terapeuták az ülé-*

seken tesznek. Mégis, a nagy tekintélyű alapítótagok körül kialakult irányzatok napjainkban is védik különállásukat és inkább az eltéréseket, mint a hasonlóságokat hangsúlyozzák. Csak a legutóbbi években nőtt az integrációs törek-. vések száma és ereje a családterápiás mozgalomban (pl. 3, 7, 22, 34, 36, 37).

A családterápia (a pszichodinamikus irányzat kivételével) hajlik az intrapszichés rendszerszint elhanyagolására, amelynek legszembetűnőbb következménye az, hogy a családtagok érzéseit, élményeit olyan fokban elhanyagolja, hogy az a család és a házasság kezelésekor éppenséggel paradoxonnak tűnik, ahol pedig a legjelentősebb és egyben legintenzívebb emocionális folyamatok zajlanak. Az, hogy az intrapszichés jelenségkör elhanyagolásával a fürdővízzel együtt a gyereket is kidobjuk, számos teoretikusnak feltűnt, mégis a legtalálóbban Duhl és Duhl (12) fogalmaztak, amikor azt írták, hogy „egy rendszert nem lehet megcsókolni". A rendszerszemléletű családteóriák továbbfejlődésének legfontosabb feltétele a jövőben, hogy jobban figyelembe vegye — éppen a hierarchikus rendszerszemléletnek megfelelően — a családtagok intrapszichés dinamikáját, ez pedig attól várható, hogy *elméleti hidakat kell keresnünk a pszichodinamikus és strukturális-stratégiás elméletek között.* Az intrapszichés és ezen belül a tudattalan jelenségek figyelembevételét véleményünk szerint nem gátolja a házasság és a család rendszerszemléleti felfogása. Ellenkezőleg, a *rendszerelmélet következetes alkalmazása* — éppen a hierarchikus rendszermodellnek megfelelően — *szinte kötelezővé teszi az integrációs törekvéseket az egyes irányzatok között.*

Elméletileg több vonatkozásban is indokolt lenne integratív megközelítések kidolgozása az egyéni és a családterápia vonatkozásában is.

1. A klinikai gyakorlatban az intrapszichés vagy az interperszonális erők célbavétele, a másik egyidejű kizárásával szinte mindig esetleges és önkényes, olyannyira, hogy a családterápiás fórumokon az interperszonális-interakciós jelenségszint kizárólagos hangsúlyozása és az intrapszichés történések irrelevánsnak minősítése hovatovább szűklátókörűségnek bizonyul.
2. Valószínű, hogy az olyan megközelítések, amelyek szisztematikusan figyelembe veszik a többszörös pszichológiai szinteket és mindegyikükön igyekeznek kedvező változásokat elérni, elősegítik olyan intervenciók kifejlesztését, amelyek a korábbiaknál rugalmasabbak, jobban figyelembe veszik a különböző problémákkal küzdő páciensek eltérő igényeit, eredményesebb és tartósabb terápiás kimenetelhez vezetnek.
3. Olyan kezelési modellek, amelyek több pszichológiai szintet vesznek figyelembe, szükségszerűen ennek megfelelő kutatási stratégiák elfogadását segítenék elő, ily módon alkalmasak lennének a terápiás változások többdimenziós mérésére. Ahogyan egyéni pszichoterápiák értékelésénél feltétlenül figyelembe kellene venni a kezelésnek a páciens családtagjaira, kapcsolataira gyakorolt hatását is, ez fordítva is igaz: családterápia értékelésekor az

egyéni (az egyes családtagok intrapszichés szintű) változásait és a család változásait egyaránt értékelni kell.

4. A családterápia egyes irányzatainak, továbbá az egyéni, csoportos és családi pszichoterápiák közös vonásainak (pl. nem specifikus hatótényezőinek, általános premisszáinak) szisztematikus vizsgálata és egy magasabb logikai szinten történő rendszerbe foglalása közelebb vinne egy általános pszichoterápiás metaelmélet kidolgozásához is.

Még egy fontos és nehéz feladat vár a családterápiás kutatásra: elméleti hidakat kellene találni az empirikus családkutatás eredményei és a terápiás koncepciók között. A kettő között ugyanis — a sejthető, de még jórészt kibontatlan átfedések ellenére — hihetetlenül széles a szakadék.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1982. VII. 21.

IRODALOM

1. Andolfi, M., 1979.: Family Therapy: An Interactional Approach. New York. Plenum Press.
2. Aponte, H. J., Vandeusen, J. M., 1981.: Structural Family Therapy. In: Gurman, A. S., Kniskern D. P. (eds.): Handbook of Family Therapy. New York. Brunner/Mazel.
3. Barton C., Alexander, J., 1981.: Functional Family Therapy. In: Gurman, A. S., Kniskern, D. P. (eds.): Handbook of Family Therapy. New York. Brunner/Mazel.
4. Bateson, G., Jackson, D. D., Haley J., Weakland, J., 1956.: Behavioral Science, 1: 251.
5. Bateson, G., 1972.: Steps to an Ecology of Mind. New York. Ballantine.
6. Berger, M. M. (ed.), 1978.: Beyond the Double Bind. New York. Brunner/Mazel.
7. Birchler, G. R., Spinks, S. H., 1980.: American Journal of Family Therapy, 8: 6.
8. Bodin, A. M., 1981.: The Interactional View: Family Therapy of the Mental Research Institute. In: Gurman, A. S., Kniskern, D. P. (eds.): Handbook of Family Therapy. New York. Brunner/Mazel.
9. Cade, B., 1979.: The Use of Paradox in Therapy. In: Walrond-Skinner, S. (ed.): Family and Marital Psychotherapy: A Critical Approach. London. Routledge and Kegan Paul.
10. Caillé, P., Abrahamsen, P., Girolami, C., Sorbye, B., 1977.: Family Process, 16: 455.
11. Caillé, P., Buhl, C., Abrahamsen, P., Sorbye B., 1980.: Communicational Aspects of Therapeutic Systemic Transactin With the Psychotic Family. In: Andolfi, M., Zwerling, I. (eds.): Dimension of Family Therapy. New York. Guilford.
12. Duhl, B., Duhl, F., 1981.: Integrative Family Therapy. In: Gurman, A. S., Kniskern, D. P. (eds.): Handbook of Family Therapy. New York. Brunner/Mazel.
13. Fischer, L., Anderson, A., Jones, J. E., 1981.: Family Process, 20: 25.
14. Gurman, A. S., 1978.: Contemporary Marital Therapies: A Critique and Comparative Analysis of Psychoanalytic, Behavioral and Systems Theory Perspectives. New York. Brunner/Mazel.
15. Haley, J., 1973.: Uncommon Therapy. New York, Norton.
16. Haley, J., 1976.: Problem Solving Therapy. San Francisco Jossey-Bass.
17. Haley, J., 1980.: Leaving Home: The Therapy of Disturbed Young People. New York. McGraw-Hill.
18. Haley, J., 1981.: Hypnos, 8: 2.
19. Jackson, D. D., Weakland, J. H., 1961.: Psychiatry, 24: 30.
20. Jackson, D. D., 1957.: Psychiatric Quarterly Suppl., 31: 79.
21. Jackson, D. D., 1965.: Family Process, 4: 1.

22. Kaplan, M. L., Kaplan, N. R., 1982.: Journal of Marital and Family Therapy, 8: 5.
23. L'Abate, L., Weeks, G., 1978.: Family Process, 17: 95.
24. L'Abate, L., Thaxton, M. L., 1980.: Family Process, 19: 327.
25. Liebman, R.: Minuchin, S., Baker, L., 1974.: American Journal of Psychiatry, 131: 432.
26. Madanes, C., 1980.: Strategic Family Therapy. San Francisco, Jossey-Bass.
27. Mahoney, M., 1979.: Psychotherapy and the Structure of Personal Revolutions. In: Mahoney, M. (ed.): Psychotherapeutic Process, New York, Plemun.
28. Mandelbeum, A., 1977.: Bulletin of the Menninger Clinic, 41: 27.
29. Minuchin, S., Montalvo, B., Guerney, B. G., Rosman, B. L., Schumer, F., 1967.: Families of the Slums. New York, Basic Books.
30. Minuchin, S. 1974.: Families and Family Therapy. Cambridge, Harvard University Press.
31. Minuchin, S., Baker, L., Rosmann, B. L. Liebmau, R., Milman, L., Todd, T. C., 1975.: Archives of General Psychiatry 32: 319.
32. Minuchin, S., Rosman, B., Baker L., 1978.: Psychosomatic Families: Anorexia Nervosa in Context. Cambridge, Harvard University Press.
33. Minuchin, S., Fischman, L., 1981.: Family Therapy Techniques. Cambridge, Harvard University Press.
34. Moultrup, D., 1981.: Clinical Social Work Journal, 9: 111.
35. Papp, P., 1980.: Family Process, 19: 45.
36. Pearce, J. K., Friedman, L. J. (eds.), 1980.: Family Therapy: Combining Psychodynamic and Family Systems Approaches. New York, Grune and Stratton.
37. Rosenberg, J. B., 1978.: Journal of Marriage and Family Counseling, 4: 31.
38. Rosman, B., Minuchin, S., Liebman, R., 1975.: American Journal of Orthopsychiatry, 45: 846.
39. Satir, V., 1967.: Conjoint Family Therapy: A Guide to Theory and Technique. Palo Alto. Science and Behavior Books.
40. Selvini-Palazzoli, M., Boscolo, L., Cecchin, G., Prata, G., 1978.: Paradox and Counterparadox: A New Model in the Therapy of the Family in Schizophrenic Transaction. New York. Aronson.
41. Selvini-Palazzoli, M., Boscolo, L., Cecchin, G., Prata, G., 1980.: Journal of Marital and Family Therapy, 6: 3.
42. Stanton, M. D., Todd, T. C., 1979.: Structural Family Therapy With Drug Addicts. In: Kaufman, E., Kaufman, P. (eds.): The Family Therapy of Drug and Alcohol Abuse. New York. Gardner Press.
43. Stanton, M. D., 1980.: Family Therapy: Systems Approaches. In: Sholevar, G. P., Benson, R. M., Blinder, B. J., (eds.): Emotional Disorders in Children and Adolescents: Medical and Psychological Approaches to Treatment. Jamaica, SP Medical and Scientific Books.
44. Tomm, K., 1980.: Towards a Cybernetic-Systems Approach to Family Therapy at the University of Calgary. In: Freeman, D. S. (ed.): Perspectives on Family Therapy. Toronto, Butterworths.
45. Watzlawick, P., Weakland, J., Fisch, R., 1974.: Change: Principles of Problem Formation and Problem Resolution. New York, W. W. Norton.
46. Watzlawick, P., Weakland, J. H., 1977.: The Interactional Wiew: Studies at the Mental Research Institute, Palo Alto, 1965—1974. New York, W. W. Norton.
47. Weakland, J. H., Fisch, R., Watzlawick, P., Bodin, A., 1974.: Family Process, 13: 141.
48. Weakland, J. H., 1977.: Family Process, 16: 263.
49. Weeks, G. R., L'Abate, L., 1979.: American Journal of Family Therapy, 71: 61.
50. Zuk, G. H., 1971.: Family Therapy: A Triadic Based Approach. New York, Behavioral Publication.
51. Zuk, G. H., 1966.: Family Process, 5: 162.
52. Zuk, G. H., 1975.: Process and Practice in Family Therapy. Haverford, Psychiatry and Behavioral Science Books.

НАПРАВЛЕНИЯ В СЕМЕЙНОЙ ТЕРАПИИ. СООБЩЕНИЕ II. СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД В СЕМЕЙНОЙ ТЕРАПИИ

ЙОЗЕФ ТЕЛКЕШ

Во втором своем сообщении автор дает обзор т.н. структурных, стратегиальных подходов в терапии, которые рассматривают семью как структуру. Несмотря на различные, во многих случаях противоположные точки зрения этого направления, автор подчеркивает важность интегративного подхода, который необходим в интересах дальнейшего развития семейной терапии.

TRENDS OF FAMILY THERAPY II: FAMILY THERAPIES OF SYSTEM VIEW

TELKES, JÓZSEF

In the second part of our report aiming at the review of trends of family therapies we put down the theoretical bases of structural and strategical schools which take the family as a system. The importance of the integrative efforts is emphasized despite of the contradicting features of numerous trends. This integration seems to be indispensable for the sake of further development of family therapy.

HAMLET FELNŐTTÉ VÁLIK

Hamlet jellemének analizise

PÉCSI GYÖRGY

Ez a tanulmány új megvilágításba kívánja helyezni Hamlet jellemét. Az I. Rész a királyfi környezetében levő személyeket eleveníti meg: ismeretük nélkül a főalak sem volna érthető. A tragédia: ellentétek szövedéke, így a fényé és az árnyé is; Hamlet király dicső uralkodó, s egyúttal gyilkos is. A II. Rész Hamlet fejlődését, fogyatékos felnőtté válását írja le. A legfőbb pont itt az, hogy Ophelia — elragadtatásában — Hamletet „a szép állam rózsájának" mondja; ellenben Polonius beszédéből kivehetően Hamlet nem férfi: minden öröm megtagadására kötelezi magát, megváltó lesz, a szónak nem vallásos, hanem e világi értelmében. A tanulmány a pszichoanalízis módszerével él.

A tragédia a királyfi felnőtté válásáról szól. Dolgozatomban, ezt a felfogást igyekszem bemutatni és igazolni. Hamlet felnőtté válása példa arra, hogy hogyan ne nőjünk fel, illetve, amíg Hamlet él — hiszen él bennünk — arra, hogy hogyan nőjünk fel.

Azokat a körülményeket vizsgálom meg, amelyek közt Hamlet felnőtté vált, valamint azt, hogyan vált felnőtté, és mivé lett. Körülményeken elsősorban a kívülről jött hatásokat értem, a *hogyan* és a *mivé* dolgán elsősorban a belső fejlődést. Így tanulmányom Első Részében (1—10. fejezet) a dráma összes többi személyét jellemzem, arra figyelve, hogy ők milyen hatást gyakoroltak a királyfira, milyen volt hozzá a viszonyuk és az övé hozzájuk: Shakespeare egyetlen más drámájának hőse sem áll ilyen kimagaslón és egyúttal ily sok befolyásnak kitéve, mint itt éppen az „édes királyfi". A Második Rész (11—17. fejezet) Hamlet lélekrajza: *testestől-lelkestől* kívánom ábrázolni a királyfit, jellemét, növekedését, küldetését.

Mielőtt a kidolgozási részekbe belefognék, néhány szót kell szólnom a módszerről, amelyet követtem. Ennek pszichológiai alapja S. Freud tanítása, a

[1] E tanulmány az ugyanilyen című kandidátusi értekezésem rövidített változata (1976; kézirat, található a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában).

A *Hamlet*-ből vett sorokat Arany János fordításában idézőjellel, illetve, amennyiben az az eredetitől eltér, a magam prózafordításában idézőjel nélkül közlöm. A Hamlet angol szövegét Rylands szerint, az egyéb Shakespeare-műveket Craig szerint idézem. A könyvészeti adatokat az *Irodalom*ban találja meg az olvasó, ezekből a dolgozatban, illetve jegyzetben rendszerint a szerző nevét, ha több művel szerepel, a rövid címet és minden esetben az oldalszámot tüntetem fel. Az idegen nyelvű szövegek fordítása és a kiemelések, ha másképp jelezve nincs, tőlem vannak. Az értekezés elé, bírálóim javaslatára, a könnyebb megértés kedvéért, utólag *Bevezetést* írtam.

A felvonás, a jelenet és a sor számát a könnyebb olvashatóság kedvéért nem közöljük. Meg kell jegyeznünk, hogy a Szerző azokat kéziratában minden esetben feltűntette. (A *Szerkesztőség*)

maga klasszikus formájában a tudattalanról, az Ödipusz-komplexumról, a tévcselekvésekről; forrásaim voltak Jung és Erikson művei is. Az irodalomtörténeti művekből is általában a pszichológiai érdekű részeket használtam fel. Szophoklész 90 éves korában „írta ki" magából az *Oidiposzt*, s ezáltal válhatott igazán felnőtté. Freud gondolata az, hogy az érzelmek dialektikus ellentétben állnak egymással: együtt van szeretet és gyűlölet. Szeretetet, sőt imádatot és gyilkos gyűlöletet érez apja iránt Hamlet, az utóbbit, mivel az — a diszkusszió során látni fogjuk — megfosztotta őt szexualitásától s vele a legfőbb emberi jótól, a szerelemtől, és halálos konfliktusának okozója lett. A dialektikát, az európai filozófia alkotóelemét Freud alkalmazza a terápiában. Marx forradalmának lüktető ereje a dialektika; hőseimet dialektikájának fő vonásai — a fejlődés, az ellentétek, az összefüggések — szemszögéből vizsgálom.

Másik metodikai eljárás a szöveg elemzése. Arany János páratlanul szép, helyenként az eredetinél is jobb fordítása — a mi *Hamlet*ünk, a magyar *Hamlet* — nemegy igen lényeges pontban eltér Shakespeare szövegétől. Arany művét tüzetesen összehasonlítottam mintaképével, és sok esetben éppen e konfrontáció ütköztette ki számomra Shakespeare művének — Rylands kiadása — jelentését, és vezetett el annak értelmezéséhez; felfogásom tehát csak az angol szövegből olvasható ki. Lánglelkű költője behatolt a lélek olyan rétegeibe, melyeket tudományosan a pszichoanalízis fedett fel, századok múltán. Shakespeare többek között erről is nevezetes: a nemi élet jelenségeit, katasztrófáit is olyan kendőzetlenül, őszintén és gyökerekig hatóan tudta felszínre hozni, illetve ábrázolni, mint talán a világirodalomban senki más.

I. 1. Hamlet szülőapja. Apa-Hamletnek nevezem, mert a királyfiban kevésbé az uralkodó, főként az apa él, úgyszólván egész lényét betöltve. A forrásokban eltér a nevük, itt azonos, ami nem lehet véletlen: a költő kihangsúlyozza egybeforrásukat. A fiát árnyként beborító Hamlet király végig jelen van a drámában, mint Cordelia a *Lear*ben, akkor is, amikor nincs a színen.

A hagyományos felfogás szerint Hamlet király dicsfénnyel övezett alak: „felséges", „tisztességes szellem;" fia a görög istenekhez, köztük Jupiterhez hasonlítja. Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük jellemét — „eretnekekként" — nem leplezhetjük el annak fonákját sem. „... ördög is lehet" (Hamlet szava[2]); Horatio szerint mint valami *„bűnös dolog"* indult el egy félelmetes hívó szóra. Shaw is „vezeklőnek" mondja. A „dolog" az ősvalami: Shakespeare megelőzi a Freud-i „Es"-t. Hamlet, Claudiusról: a király *dolog*, „semmidolog". Felfogásom szerint, analitikus szempontból, *A vihar*ban, a költő utolsó, összegezőnek tekinthető művében, Caliban: Prospero tudattalanja. Prospero, Calibanról: „this *thing of darkness* I Acknowladge mine." (*E sötétség-dolgot* magaménak ismerem el.[3])

[2] A *Fratricide Punished* (A megbüntetett testvérgyilkosság), egykorú német forrásmű angol fordítása, Várőre a Szellemről: „Maga az ördög üldöz engem." (Furness II. 123).
[3] L. Knight, *Theme* 102, 103.

Az is kitűnik, hogy testvérgyilkosságban bűnös[4]: Hamlet király párbajban *levágta* („Did slay") az idősb Fortinbrast. Hasonlóan nyilatkozik erről Jones. Peter Hall (Billington, *Hamlet*) 1975-ös rendezésében a Szellemet és Claudiust egyazon színésszel játszatja, neki tehát — helyesen — az idősb Hamlet is Káin. Horatio nem a „kill" (megöl) igét használja, hanem a „slay"-t. Polonius és Laertes e szókkal hal meg: „I am slain." (*Le* vagyok *vágva.*) Hamlet így: „I am dead." (Halott vagyok.) Brecht szerint is *(Organon)* Hamlet király *agyonveri* az idősb Fortinbrast.

Mégis, Hamlet számára apja az egész természet;[5] a királyfi a színészeket arra utasítja, hogy tartsák *a* tükröt *a természetnek*, a tükörben — a játékban — apját jelenítik meg. Aki a királyfinak „image", *imago*, eszménykép.

2. *Polonius.* Következzék másodikként Polonius, mert apja után Hamletnek a férfiak közül ő a legfontosabb. A kapitális borjú: termetre is nagy, és belőle *fut* ki a legtöbb cselekménynyál, pedig már a III. felvonásban életét veszti. Jones megállapítja, hogy azonosság áll fenn Polonius és Caesar, a zsarnok apa közt. Polonius alkotja meg az „acélabroncsokkal" kifejezést; ilyenekkel — és nem gyengédséggel — kell Laertesnek magához fűznie barátait. S ez a kifejezés, mint a *Hamlet* annyi kulcsszava,[6] jelkép: a tragédia halálraítéltjeit eltéphetetlen kötelék kapcsolja össze.

A Lengyel „fejlődésen" megy át. Az I. felvonásban a hatalom embere:[7] Claudius neki köszönheti a trónt. Öregségére szószaporító lesz; nem lát élesen, hiszen Hamletet őrültnek mondja. S mekkora bukás az övé, patkány képében halni meg!

Polonius konfliktusa: Opheliát *túl forrón* szereti. Felesége nincs, a lánya háziasszony-pótfeleség (Ophelia neve = segítség; Ladó, 93.). Hasonló a helyzete Cordeliának és Jessicának. Polonius és Laertes közös féltékeny szava a „tékozló" (*Lukács*, 15). Ophelia legyen hű a családi tűzhelyhez. A Hamletre *féltékeny* apa nem kaphatja meg a lányt, ezért odadobja Hamletnek, és így a

[4] A *Fratricide*-ban az ifjabb Fortinbras unokatestvére Hamletnek; apáik tehát *testvérek* (Furness, II. 142).

[5] Shakespeare természetfelfogását — hogy az ember az egész természetet jelentheti — Danby dolgozta ki *(Nature*, 16, 128, 134). Giordano Bruno *Két párbeszéd*-ében, melyeket *Schakespeare Londonában* írt, adalékokat találunk az Apa-Hamlet — a természet — leírásához. (Vö. Szenczi, *A szovjet Shakespeare-kritika* in: *Shakespeare-tanulmányok* 180).

[6] Pl. „ambiguous giving out" (kétértelműség, I. V. 178.); „Denmark's a *prison*". (Dánia börtön. II. II. 244.); „image" (képmás; pl. III. II. 24.), mely szó latin eredetije — imago — Freud folyóiratának címe lett. További kulcsszókért l. értekezésem, 356—358.

[7] Belleforest (a *Hamlet* francia forrása) szerint „államunk legfőbb pillére" (Furness II. 75.) Bradley, a Shakespeare-irodalom egyik fő tekintélye, *Shakespearean Tragedy*-jében *nem tárgyalja* (!) Polonius jellemét, amely nélkül Hamlet lélektana felfoghatatlan. Kettle, Charney: Polonius nem csupán clown. Coleridge tisztán látja Polonius hatalmát az öregedését (I. 20, 22, 23).

halál kezére adja: neki szabadítom a lányomat.[8] Hamlet Jeftának kiáltja ki Poloniust.[9] Jefta (*Bírák*, 11) a hadiszerencséért áldozza fel a lányát. A lány engedelmeskedik, de előbb társnői kíséretében megsiratja szűzességét: Ophelia is szűz marad.[10]

Polonius Hamletnek „father figure".[11] Hamlet szava Polonius haláláról — „I *took* thee for thy better" — kettős jelentésű: náladnál különbnek [ti. Claudiusnak] *véltelek;* és [tévedésből] nálad különb helyett *öltelek* meg. Shakespeare itt feledhetetlen példáját adja a „Fehlleistung"-nak (vö. S. Freud, *Vorlesungen*, 18—82).

3. Claudius Hivatalból apja Hamletnek. Nem öregszik. Mohó, mint a mérge, melyet a király fülébe önt (eager = bélpoklos, mohó; Gertrude „túl sietős nászunk"-ról beszél „... ország, uralkodás zsebtolvaja", a tragédia deklarált gonosztevője.[12] Megvallja: „... az én bűnöm... eredendő átok... Vérgyilkolás". Hamlet királyt „kígyó" ölte meg „kertemben". Igen, Claudius kígyó: más Édenjében tekereg. Claudius bűne *„káini* bűn", mint Hamlet királyé is.

Az *Egérfogó* előjátékában „Mérgező", a darabban már „Lucianus". *Lucius* (*lux*-ból) = virradatkor született), Caesar szolgája, gyertyát, *fényt visz be* ura dolgozószobájába; Claudius-*Lucianus* („Lucius családjából származó") *Lucifer* is, fény*vivő* (vö. Matthews, 7,50); fényt hoz világra, amikor megöli fivérét, az Apa-Hamletet, aki megölte fivérét, Fortinbrast.[13]

Claudius is apja Hamletnek: „... maradj ... körünkben..., Mint... *fiunk*".[14] Nem vér szerint az,[15] kívülről nézi Hamletet, és így veheti észre a királyfi átalakulását („transformation"), amin az őrültséget érti és amin, mint kulcsszón, a királyfi serdülését is kell értenünk. Jones szerint Hamlet „viselkedése a pszichoneurotikusé".

[8] Polonius mint kerítő: Furness I. 74, Falk 28, 46, J. Dover Wilson 302—303. Elavult nézet, hogy Polonius ártatlan; vallja pl. Goethe IV, 61, P. Alexander 21, Prosser 184., stb. „Nekiszabadítom" az eredetiben = „köteléktől felold", a rokon görög ige is = leold, megöl. Gide szerint (302): „kiszolgáltat", „másvilágra küld". A helyet idézi Jones is 167).

[9] (Hamlet divinációs képessége — „my prophetic soul" „az én próféta lelkem" (I. V. 10.); l. Furness, Jones.

[10] A „ph"-k az „Iphigeneia", „Jephtha", „Ophelia" nevekben utalnak a görög mítoszra. *Igaz* tehát a félelmetes „daughter — slaughter" (vki leánya — mészárlás) szó- és rímpár; pl. *Lear*, I. IV. 343—344.

[11] Jones: „father-substitute" (apahelyettes). A főminiszter neve a Q_1-ben (negyedrét kiadás) Corambis (Furness). Az ifjabb Fortinbras engedélyt kap békés átvonulásra („quiet pass", II. II. 77.) Dánia földjén a lengyel ellen. „Quiet pass" „csendes szúrást" is jelent: Hamlet ilyennel öli meg a Lengyelt. Ezért lett Corambisból Polonius.

[12] *Belleforest*ben „a gyilkosságokhoz hozzá van szokva" (Furness II. 99.). Hasonlóan Mack, Hathorn. Nem fogadható el Knight véleménye Claudiusról: „Kedves ember és jó király . . ." (*Religion* 227).

[13] A Káinnal kezdődő nemzedéki ismétléshez lásd Furness II. 101; Saxo (a *Hamlet* forrásműve), Gollancz 161.

[14] Apja Hamletnek két forrás szerint is (Furness II. 128, 130, 137).

[15] A szereplő személyek egybezártságáról Fry: „*They are all of the flesh of Claudius.*"

Az eddigieket összefoglalva meg kell állapítanunk, hogy az Apa-Hamlet, Polonius és Claudius — a „háromszemélyű egyisten"-nel analóg — háromszemélyű egyapát testesít meg: mindhárman részei Hamlet apa-komplexumának. A 4., 5. és 6. fejezet a nőkről szól. Hamlet viszonyulása hozzájuk incesztuózus — a görög mitológia *újjászületik* a *reneszánsz* Shakespeare-ben.

4. A nők pere Per: *féltékenység* anya és „menye" — Gertrude és Ophelia — viszonyában. A jel az „import" ige. Ophelia: „Belike this show *imports* the argument of the play" (Talán a darab *velejét* mutatja [*jelenti*] a némajáték." Gertrude, Opheliához: „Alas, sweet lady, what *imports* this song?" („Édes kisasszony, mit *jelent* e bomlott eszű dal?"). Ophelia vallomása apjának Hamletről: „... Hamlet tisztes formában *sürgetett* (*import*-un'd me) szerelmével..." És mielőtt Ophelia betör Gertrude-hoz, a királynő így kap hírt róla: „She is *import*unate" (követelődző).[16] „Hol a szépséges dán királyi hölgy?" — vonja felelősségre az őrült leány a nem-lett anyóst. És leszámol vele: „... neked ihol a ruta... ön a rutáját egy kis különbséggel viselheti." *Egy kis különbséggel*, ugyanis a *megbánás*hoz illőn: (ruta, angolul = ruth = megbánás).

5. Gertrude Mint a Szinész Királynőben, akiről mintázva van (l. *Eredmények, Függelék.*), benne is a szerelem és a félelem — két *ellentétes*, egybeömlő hullám — uralkodik. Vágyódik azután, amitől fél, és fél attól, amire vágyik. Fél, házasságtörése miatt. A Szinész Királynő többet mond: Második férjhez csak az megy, ki megölt egyet. Hamlet meg is vádolja anyját: ... gonosz dolog, anyám, ... *megölni* egy királyt, s öccsével házasságban élni. Tudva és tettleg még sem lehetett cinkos, különben a Szellem nem inthette volna Hamletet így: „... ne törjön Anyádra lelked." Gertrude enged a vágyának, mert *öntelt* férje, megszűnt számára szerelmi, szexuális partner lenni.[17]

A második dialektikus vonás: mint Polonius, Gertrude is „fejlődik". Claudius trónbeszédekor új szerelmével boldog és *egy;* virágzó asszony, A III. felvonásban már „hejjehujja vér [e] szelid, hunyász". Amit róla Claudius Laertesnek mond, hogy csaknem a fia tekintetéből-látásából él, teljesen igaz. Fél is a fiától: az imádnivaló Hamlet tőrös is (l. *Fém*): tőle lett az, az ő szülötte! (Neve jelentése: a *dárdák* varázslónője; Ladó 54) „Fülembe mint tőr hatnak szavaid"; — mondja neki. Hamletnek „*nagyné*-anyám"; nem is ismeri fiát: őrültnek tartja. Viszonyukról helyesen írja Charney: „... semmilyen nászágy sem kell, felerősíteni Hamlet szavainak heves szexualitását." Hasonlóan Granville-Barker.

[16] Hamlet és Ophelia *követelhetik egymást:* források a gyermek-, illetve csecsemőkorra teszik szerelmük kezdetét (Gollancz,). Hamlet és Ophelia „fivér—nővér komplexusáról" l. Jones. Helyes Granville-Barker felfogása, hogy Hamletnek anyja iránti szerelme („love") „mélyebben fekszik", mint az Ophelia iránti.

[17] Gertrude-ot cinkosnak tartja Belleforest (Furness II. 93—99, Richardson) (ismerteti Ralli [a továbbiakban a megjelölés csak „Ralli" lesz, ő ui. a kritikai munkákat *ismerteti*]), Granville-Garker stb.

6. *Ophelia* Leheletszerűen szép; nála megrendítőbb nőalak nincs a költő galériájában: Hamlet mellett ő az, akit legjobban szeretünk. Részvétünk anyátlanságának is szól: ez egyik oka annak a sűrű, fojtó és fojtott légkörnek, melyen csak a villámcsapás — mert ehhez hasonlítható az ő őrülete — hatol át. Ő is növekszik, apja „zöld"-nek (éretlennek) tekinti, de ő magát „lady"-nek, s annak Hamlet és Claudius is. Ő adja a királyfi sugallatos jellemzését.

Ophelia szüzességét[18] bizonyítja bezártsága [jelképes a „my closet" = zárkám (szobám); close = bezár], viszonya apjához — az egybe-kötöttség hasonló a két Hamlet közt is — és Hamlet szüzessége. Falk felfedi, hogy a leány öngyilkosságának során említett „fallikus virágok" a „nyers szexualitás megtestesítői". Kitto Poloniust „végzetes apának" mondja, és a *Reliques* Jefta-balladájának egy részével igazolja a Jefta—Polonius-párhuzamot. *Nem* idézi a legidevágóbb sorokat, amelyekben Jefta a saját kárhoztatását leánya nyakába varrja: Te vagy az, aki engem a mélységbe döntött (Percy). Az incesztus kölcsönös: nem véletlenül találkozik hazatérésekor a bíró elsőnek a lányával: az várja őt, akivel egymást túl forrón szeretik. Így hát a Jefta — Polonius-analógia végigvezet a Polonius — Ophelia-incesztus felismeréséig. Ha Ophelia merészel és tud nemi életet élni — ami elképzelhetetlen —, bizonnyal megmenekül az elmezavartól, melyet konfliktusa szükségszerűvé tesz: *képtelen megkülönböztetést tenni apja és Hamlet mint szerelme tárgyai közt.*

Az igazat vallja legbensőjéből szabadult, két tébolyult dalában. Meggyőző Tracy ítélete: „Shakespeare... világosan kimutatja Ophelia őrületének okait: kibékíthetetlen vonzalmát Hamlet és Polonius mint *személyek* iránt [„person" magyarul = „test" (is)] és a szüzesség meg az érzéki szerelem mint kívánatos célok iránt." Ugyanis az első dal első két sorának kétértelműsége félreérthetetlen: „How should I *your* true love know From another one?" („Hogy ismerem én meg [*a te*] hiv szerelmed mástól?" A „*your*" Hamletre és az apára is utalhat, de a válasz csak az apára, *harmadik* személyben: „Pörge kalap-, botja-, S fűzött saru*járól*." Viszont a harmadik személy mutatja, hogy a „*your* true love" Hamleté is lehet (amikor is az *another* az apa). Hamletnek Ophelia szűz és szajha is. Ötször küldi „nunnery"-be (egykorú jelentése „apácakolostor" *és* „bordély"). Szajha, mert benne ő — a szajhává tett — anyját is látja. Így vélekedik Granville-Barker és Jones is.

A továbbiakban a „kisebb" szereplőket ismertetem: az értelmezés számára ez nélkülözhetetlen, mert e személyek Hamlettel a legszorosabb összefüggésben állnak.

7. *Laertes* Funkciói: a Lengyel fia, Ophelia fivére, Hamlettel vetélkedik Opheliáért és a trónért; és Claudius mérgezett tőre. Claudius útra bocsátja; oka lesz félteni hatalmát, e friss hajtást, a jövő bajnokától. Hamlet *és* Laertes

[18] Bradley nézetét, hogy Ophelia „intellektuálisan nem figyelemre méltó", „tudatlan", eszerint el kell utasítani. Bradley, Kitto hansúlyozza Ophelia „ártatlanságát". Dalait „szemérmetlennek" (!) bélyegzi meg Camden.

sorsa: atyjukat megölték, mindkettő a benne élő gyilkos apa képmása. Hamletnek Laertes: fivér; párbajuk vérdíját Claudius önmagának szánja. Laertes hűtlen: a mérgezett kard „*csaknem* (!) lelkiismeretem ellenére van". Legendássá teszi a neve: Odüsszeusz atyjáé is az.

8. Rosencrantz és Guildenstern Küldetésük: Hamletre kémkedni és őt az angol király által elpusztíttatni. Szinte komikusan elválaszthatatlanok: egyik a másik nélkül nem jön, nem megy. Egyénítve: az egyik a szerencse motívumát képviseli, a másik a nagyravágyását. Hamlet mint két fél pár „ikret" küldi őket pokolra.

9. Horatio Neki, egyetlen barátjának, Hamlet a monológjait is elmondhatná. Ő az eszmény — Hamleté és mindenkié — és az is marad mindaddig, amíg az ember *rabszolgája* szenvedélyének. Ugyanis addig nem győzheti le végzetét. De Horatio ura szenvedélyének, és ezért végzete nincs.[19]

10. Fortinbras Vele megszakad a királygyilkos trónutódlások sora: a trónért vért nem ont, s így mintakép lehet. Ifjúként „forró, javít(hat)atlan szenvedélyel teli", a IV. felvonásban Hamletnek már „a gyöngéd, kényes királyfi" tükörképe a dán „sweet prince"-nek: „image" !

II. 11. Őrségben Ez a fejezet a Hamletről szóló rész expozíciója: itt hangzik el a „Válj felnőtté !" parancs. A felnőtté válás, a tragédia alapgondolata, parancs formájában az egész világ társadalmának szól: teljesítése a háborúk elkerülésének egyik elengedhetetlen feltétele. Az I. felvonás I. jelenete: expozíció: nyitány, a mű motívumaiból. „... unfold yourself": Francisco parancsa Bernandónak, fedje fel magát. Más jelentéssel, „Fejlődj ki !", parancs Hamletnek: „*Válj felnőtté!*", és apjának: „Mutasd meg valódat !" A Hamletnek szóló parancs egyetemes jellegű, minden serdülőnek meg kell hallania. Hamlet király sem igazán felnőtt; az igazán felnőttek harmonikusak, mint Horatio. Nem véletlenül használja az Apa-Hamlet, fiához szólva, kétszer is az „unfold" igét.

Az *őrség* („watch") színhelye Aranynak az egész művet átfogó szavával: „emelt [emelkedett] tér". Hamlet „Az egérfogó" után — őrség- és nemzedékváltás — diadallal kiált fel: [önmagáról szólva] „egyeseknek *őr*ködniök kell", míg másoknak [Claudiusról szólva] aludniuk. Már az őrségen megjelenik előőrsként a Szellem, Hamlet felettes énje, és mint Reed írja, „a *belső értelem* birodalmából" szól hozzá.

Az I. jelenethez kapcsolódik az ötödik. A Szellem a színpadon — kordivat, „circenses". A „panis" pedig az, hogy a Szellem a fiú látomása:[20]: az apa a fiúban él, a fiú vele vívódik, azonosul, követi őt a pokolba is. A jelenet a fiú hosszú, belső érési küzdelmének drámai objektivációja. Az apa a színpad alattról, a pincézetből („cellarage") szól fel; a színpad alatti tér egykorú fel-

[19] Téves Jones felfogása, hogy Horatio színtelen másolata Hamletnek. Erikson (Identity) felismeri Horatióban Hamlet eszményképét: „Ez tehát a Hamletben levő Hamlet" — írja.

[20] Horatiónak „káprázat" (I. I. 127.), Gertrude-nak „hiú koholmány" (III. IV. 136.).

fogás szerint a pokol.[21] Már a legelső fejezetben tárgyaltuk azt a nézetet, hogy Hamlet király ördög. Ezt alátámasztja az, hogy börtöne — és így a fiáé is — a pokol. Hamlet így kiált fel: Ó, ég minden seregei! Ó, föld! Mi még? És *párosítsam* („couple") a poklot is? A menny és a pokol egy pár, a psziché dialektikájából következően, ellentétekként: egy. Hamlet és apja is: egy.[22]

12. Életkor, növekedés (a felnőtté válás évei) Hamlet fejlődéséről van a legtöbb adat a műben. Nő („crescent") a természet, inti húgát, Hamletről szólva, Laertes. A „crescent", a Hold díszítő jelzője, felnagyítja, égbe emeli Hamlet alakját, és egyúttal példája az egyéni és a kozmikus világ harmóniájának (1. Bruno.). Felnőtté válik: az I. felvonás elején wittenbergi diák, az ötödikén *harminc* éves.

Claudius sokallja Hamlet gyászát: ez férfiatlan bú... *iskolázatlan* szellemet mutat. Laertes, húgához, Hamlet szerelméről: „Vedd ibolyának az *ifjú* tavasztól." A „primy" (ifjú) szó alapján (Shorter OED) Hamlet ekkor mintegy 21 éves lehet. Az I. felvonás V. jelenetében már meglett embernek (man) mondja magát, itt tehát már a fordulat után vagyunk. A meghatározó adat: az Első Sírásó Hamlet születése óta, *harminc* éve temet. Maga Hamlet, Ophelia sírjába ugorván, magát „*a* Dán"-nak, tehát dán királynak kiáltja ki.[23] Hamlet harminc évét természetesen nem napra kell számítani: életkor-határkő az.

13. Beavatása (a felnőtté válás követelménye) Prospero Mirandát későn, 15 éves korában avatja be: öccse, Antonio, *elbitorolta* tőle a trónt. Okkal későn: arról hallgat, hogy a szigetet, amely *anyjától* Calibáné, tőle *ő bitorolta el.* Prospero „ebéd után szokott Aludni" (Babits Mihály ford.), mint az Apa-Hamlet is; Calibannak Prospero (mint apja Hamletnek): „vakond"; Prospero túltesz Jupiteren. A „*Feltárom*, hogy ki voltam" megfelel a hamleti „unfold"-nak. Perdita felnövéséről a kórus (*Téli rege*) így szól: leíratlanul, *megkíséreletle-*

[21] Chambers, *Stage* II. 195, 3. lj. A „cellarage" szó (a „cell" szóból) jelentése: pince, *börtön.* Hamlet király „prison-house"-nak (börtön) nevezi (I. V. 14.). Ő maga „Denmark" (Dánia, I. I. 48.), és „Dánia börtön". (II. II. 44.)

[22] Pszichológiai és világirodalmi kapcsolatok: hosszú azok sora, akik a holtak közé lementek Hamlet előtt. Odüsszeüsz kísérője lent Teiresziasz, *a jós* („my *prophetic* soul", I. V. 90.) *(Odüsszeia.* Tizenegyedik Ének). A pokol emésztő tüzéről a Szellem: I. V. 4—5, 11. Odüsszeüsz találkozik Agamemnonnal, akit, mint Hamlet királyt is — öccse ölt meg. Aeneast női „prophetic soul", Sybilla, kíséri, Dante mellé Vergilius szegődik vezetőnek. A pokol kapujának feliratán ez áll: Előttem nem voltak teremtett dolgok *(Dante,* Hell, III. 7.). Vagyis mindenek előtt volt a pokol. Nem mediterrán, hanem északi epikus *hozza fel a poklot, a Sátánt a tudatba.* Milton: a Sátán ... „magában hozza a Poklot ..." (IV. 20.) Hamlet pokla az apja.

[23] *Az életkorról:* Myrick: Hamlet még nincs húsz éves. Dymling (31): „az I. ... és az V. felvonás ... Hamletje: egy." Ulrici tévedései: „a *harminc* (!) éves Hamlet vissza akar térni Wittenbergbe" (II. 113.), „a melankólikus magánosság" csak a szellemjelenet után „vesz rajta *hirtelenül* (!) erőt." — *A növekedésről:* Hazlitt Hamlet *fejlődését* az „*unfold*" szóval érzékelteti. Furnivall: a darab elején Hamlet fiatal ember, de „*amint a darab nőtt*", férfivá lett (Furness I 391—392 lj.) A fejlődés alapja a *neveltetés;* erről Kreyssig (Ralli I), helyesen: „Hatalmas realisztikus ösztönével Shakespeare a dán királyfit *neveltetése mártírjává teszi meg.*"

nül hagyom ama tizenhat év tág űrének *növekedését*. III. Richárdéról anyja tudósít: „*rosszul nőtt* és *sokáig*" (Vas István ford.).

Hogyan válik felnőtté Hamlet? Mint Miranda és mindenki más: beavatás által. Beavatásakor[24], az I. felvonás V. jelenetében, hibás neveltetése miatt, életkora szerint fejlettsége szerint 13 éves:[25] a benne éveken át felgyülemlett kívánság, egyesülni apjával — s az ezzel torlódó félelem ugyanattól[26] — fakad fel belőle, amikor a Szellemet megpillantja: „Ó, irgalomnak minden angyali S ti égi szolgák", most védjetek meg bennünket!. Majd nevet ad apjának: *Hamletnek, királynak, apának foglak hívni. A beavatás kölcsönös:* Hamlet *apja* kap új nevet; a forrásmű Orvendeljéből Hamlet lett, mert William azonosságot érzett önmaga és — a mű megírása előtt meghalt — fia, *Hamnet*, közt. Hamletként első a fiú, az apa második: viseljenek egy nevet, hogy össze lehessen téveszteni és meg kelljen különböztetni őket. Hamlet két azonossága: egyik az apjával, a másik — az identitás — önmagával. Az elsőtől csak Claudius — apa halála után szabadul meg igazán; felséges búcsúszava — „A többi néma csend." — magába foglalja az elszakadást szülőapjától: „Vagyok" — nem az apám, hanem — „aki vagyok".[27] Egyben megbékél apjával: megszűnik az apaisten, a szobor ledőlt. Ismét Shakespeare pszichológiai felfedezése: Hamlet, beavatása által, mintegy újra átéli, amit Freud így ír le: „Az apát a gyermek azonosítás révén veszi tulajdonába." (S. Freud, *Ősvalami*). A beavatás — initiation — bevezettetés (bemenet) az apa számára is, ő is mintegy benyomul fia lelkébe, mint Hamlet őbelé, hiszen Hamlet lelkében van az őrség „emelt tere". A beavatás: újjászületés: „Miérthogy a sír... megnyitá nehéz Márvány inyét, hogy így *kivessen* újra?": fiában az Apa-Hamlet újjászületik, mint minden apa. Fry kifejti, hogy Hamlet számára *a bosszú újjászületést jelent*. Az újjászületés tágabb értelemben a reneszánsz; Hamleté folytatódik elődeinkben s a nemzedékek egybe-forgásával — „revolution", újragördülés, forradalom — bennünk, és tovább. Új nevét Hamlet király így viszonozza: „Képesnek talál-

[24] Néprajzi adalékok a beavatás kegyetlen próbáiról: Lévy-Brühl (kínzások, tűzpróba); Cazeneuve (elszakítás az anyai védelemtől); Nilsson (gyermekek feláldozása). Aeneas *alvilági utazása* az egész költemény talpköve (Bodkin). A fentiek kapcsolódnak Hamlet sorsához. Vischer: „Hamlet minden vonása a Szellem [megjelenése] *előtt* és után a melankólia *született* áldozatára utal". (Ralli I). Chambers nézete (Survey), hogy a darab kezdete előtt Hamlet „élete *derűs és zavartalan* (!) volt", ellentmond a királyfi jellemének.

[25] A *Fratricide* német szövege szerint Hamlet a szellemjelenet után *mértéken túl* megváltozott (Furness II 125).

[26] Vágyainknak, félelmeinknek és „legmágikusabb álmainknak" összefüggéséről l. Murray 210. A helyet idézi Jones is (111).

[27] Erikson *(Identity)*: „Az *azonosság-krízist* tanulmányozhatjuk az olyan *alkotó egyének* életében, akik azt a maguk számára meg tudták oldani, de csak azáltal, hogy kortársaiknak a megoldás egy új modelljét ajánlották fel, amelyet ... *eredeti tettek* fejeznek ki, és akik ... vágyódnak arra, hogy erről mindent elmondjanak nekünk ... önmaguk megjelenítésével." Hamlet esete. „Több ausztráliai törzsnél a beavatottak új nevet vesznek fel" (Cazeneuve).

lak", ti. a bosszúműre, s ezzel a trón utódlására is — de követnie kell apját a „gyötrő kénköves lángok közé".[28]

A beavatás tárgya a bosszúmű: „Ölj!" A király beavatja fiát megöletésének történetébe és megparancsolja, álljon bosszút. Bátyja, Fortinbras, megöléséről éppúgy nem beszél, mint Prospero a sziget elbitorlásáról. Nem szerelemre „növeli" a fiát — ez volna a beavatás célja —, s az engedelmes fiú szüzességi fogadalmat tesz.

Apját Hamlet „fiúnak" szólítja[29]: ugyan felnőttnek tudja magát, de, mert nem igazán felnőtt, kompenzálja a hibát. Apja előfutárja az olümposzi fényben, a királyságban, az emberölésben, a megöletésben.

14. Dióhéj és földgolyó (közjáték) „Hamlet: király!" Ez forró álma lehetett a királyfinak. Laertes előre lát: Hamlet a haza „feje". Hamlet Lucianust („Egérfogó") a király „unokaöccsének" *(testvéröccse helyett)* mondja; így táplálja Claudius bosszúvágyát, és azonosítja magát Lucianusszal. Majd kijelenti: „Előmozdítás (trónutódlás) kellene." A végletek közt cikázik: Egy dióhéjban tudnék *bezárva* lenni, és végtelen tér királyának számítanám magam, csak ne volnának rossz álmaim.

A pincejelenet után így szól: „Eszembe juss? Igen, szegény szellem, míg e zavart *golyóban* székel az *emlékezet*". „Székel" az eredetiben: „trónon ül": ismét a becsvágy. A „golyó" (uo.): „globe": *földgolyó;* az Apa *a* természet; a „globe": Hamlet koponyája[30] és álmai nagyvilága. És: „Ilium [Priamosz] *lángzó* tetője" (koponyája): *egész* Trója lángban áll. A „The Globe" Shakespeare színháza; jelképe a *földgömböt* vivő Heraklész, akihez apját Hamlet hasonlítja.

A glóbusz ellentéte a dióhéj. A *bezártság* közös vonás Opheliával. Jelei még, például: Ophelia, Hamletről: „Szennyes harisnya" ...*béklyó*ként leesve... „csüng bokáira"; Hamlet, a hazafi, hangja: „Dánia *börtön*." A legfontosabb mégis a „closet" — *zárka*, szoba, illetve hálószoba; Hamletnek kettő, Opheliáé és az anyjáé. A *Hamlet* légköre „klausztrofóbiás" (Hibbard 150): példa erre Ophelia „nunnery"-je és Hamlet szüzességi fogadalma. A „closet" jelképe a női nemi szervnek: Eriksonnál: „Nőiség és *a belső tér*".[31] Egy derűs kép a két vég-

[28] „A szellemjelenet után Hamlet *a pokolban* találja magát" — írja Granville-Barker is. D. Wilson szerint az Opheliát temető pap protestáns. A Szellem katolikus: a Purgatóriumból jön. Shakespeare merített a katolikus *és* a protestáns hitből, hogy szélesebb visszhangra találjon (Prosser).

[29] A fordított szülő—gyermek-viszony klasszikus példái még a Lear-é (I. IV. 188—191.) és *Pericles* (V. I. 196—197.). Erikson *(Childhood)*: „A kisgyermekek épp annyira ellenőrzik és nevelik családjukat, amennyire az ellenőrzi őket; ... a család azáltal neveli a kisgyermeket, hogy őt magát a kisgyermek neveli."

[30] Golgota = *koponya és* a keresztrefeszítés *hegyé*nek a neve. A fejet és földgolyót azonosítja a költő még más három drámájában. És: *Hamlet játéka a koponyákkal* a temetőben.

[31] Vö. Erikson *(Identity* 261—294). Saxo, Hamletről: egybezárva („*closet*ed with") anyjával (Gollancz 19); hasonlóan Belleforestnél (uo. 205). *A színhely egysége* Gertrude testéből-lelkéből való: Hamlet *minden nap* a királynő palotájában volt (Gollancz 193). Foakes (38): egy jellem sem szabadul meg a darab *helyének egységé*ről. Vagyis, mondhatjuk jelképesen, a vár: Gertrude.

letről: Gonzalo „hazaviszi *ezt a szigetet* a zsebében és a fiának adja, *alma* helyett". *(A vihar.)*

15. Fém A „Nagylelkű" Hamletnek ölnie kell. „Én meglehetős-becsületes vagyok — mondja —: mégis oly dolgokkal *vádolhatnám* magamat, hogy jobb lett volna, ha anyám világra sem szül." Jonesnál ehhez kapcsolódik az anyagyilkosság motívuma.

Hamlet: kard suhog. Hamlet: fém és láng. Hamlet *korbácsként* rántja ki kardját, kiűzi a (hal)kufár Poloniust a templomból. *Ostorozza* Opheliát a zárdajelenetben. Hamlet maga fém;[32] ezt képletesen, nem valóságosan értem: ide *vág* két egylelkű, egytövű és azonos kiejtésű szó: „metal" és „mettle" — fém és hév. A hév: Hamlet sár-*hevű*nek korholja magát. A fém: Polonius ismert szóképe, az *acélabroncsok*, a barátság és pusztulás kötelékei. Hamlet, anyjához menet: „*Dobjon szavam tőrt*, ne rántson kezem."; Gertrude, Hamlethez: „fülembe mint *tőr* hatnak szavaid;" és „*kettéhasítád* szívemet, fiam!".

Ezek a képzetek érzékeltetik, milyen feszültségben élt és *él* Hamlet: „Mi vagyunk Hamlet" (Hazlitt). Opheliáról szolgáltatja Hamlet a legjobb példát: a leányban — mondja — vonzóbb *fém* van mint anyjában.[33] A leányban is, mint Hamletben, pengeél áll és hasítja őt ketté — a konfliktus. Henry Moore, a nagy angol szobrász egyik alkotása: emberi test, kétélű pengeként ábrázolva; címe: „Álló alak *(késpenge)*".[34] Hamlet teste is pengeél, tőr. Öntőrébe esik, mint Laertes és a többi elhalálozó; az egérfogó az övé is. Benne a tőr, mintegy gerincoszlopként, kétélű: kifelé vág, befelé hat: a fém képtelen-képes megtestesülése. Charney i. m.-e legelején „Hamlet kardjá"-ról ír.

Végülis, a tőr férfiszimbólum, a hímtag utánzata. Hamlet, sajnos, csak az utánzatot használja, ölésre, az eredetit, szerelemre, nem (1. *Szerelem*). Az emberi test a tőr *hüvelye: Henry VIII; Titus Andronicus; Romeo and Juliet*. Shakespeare, ahogy ezt kiírni meri, ebben is anticipálja Freudot.

16. Szerelem Nunc venio ad fortissimum. Szerelem: szerelemtelenség; nincs ennél szomorúbb az egész történetben. Így élni le harminc évet, ahogy Hamlet, csak egy átoksúly alatt lehet. Átoksúly, melyet az apa örökít át. Asszonyt választani nem tud; Ophelia sem férfit, ezt Hamlet szemére is lobbantja. A leányt *kapja* a „családban": apja Polonius, fivére — mondja is — Laertes,

[32] *Anya-anyag: mater-materia:* anyjától lett tőrös a fiú. Jelképétől, a tőrtől — amely *anyag* — *élővé* lesz a betű, valósággá a képzelt hős. Earendel (Hamlet király előző neve) jelentése: *nyíl* (Santillana-Dechend 356): az apától is lett fémes a fiú. Az SS recenzense szerint Gide *Hamlet*-fordításában a légkör *fémes* fénnyel van megvilágítva *(Irodalom*, Gide). A *pallos*-legenda: „És kiüzé az embert és oda helyezteté . . . a Kerubokat és a villogó *pallos* lángját, hogy őrizzék az *élet* fájának útját." (Gen. 3. 24. — Károli) A toradjáknál (Közép-Celebesz) a két napos csecsemő lábát *egy darab vas*ra helyezik, hogy „gyenge lelkét *a vas erős lelkével* erősítsék." (Frazer, Pt I Vol I 149) „A *fém* szó nyelvújítási elvonás a *fénylik* ige *fémlik* változatából." (Benkő I *fém*).

[33] Idézi Morozov is: „Hamlet sajnálja, hogy nem tiszta *fém*ből van". (Kiemelés szerzőtől).

[34] Dávid. Regan azt mondja, hogy ő „*maga fém*." *(Lear*, I. I. 71.) Nyelvünk hasonló képzetei: „aranyember", „borotvaeszű", „elmeél" stb.

nővére, esetleg (vö. T. Mann, *A kiválasztott*) ikernővére Ophelia. Ti. Hamletnek, a költő fiának ikernővére a darab megírásakor 17 éves lehetett: ezért *is* — az incesztus okán — nem lehet az övé; képtelen kilépni az apai körből,[35] a bosszúművel van eljegyezve. Levele Opheliához — „téged, ó, legjobb! legjobban szeretlek," — őszinte; a szellemjelenet rettegését Opheliánál önti ki. Levele „lelkem bálványának" szól: a bálványozás *nem* szerelem.[36] „Szerelmi" jelenetükben[37] Ophelia csak ezt kapja: „*Egykor szerettelek*". És: „Ne hittél volna nekem, mert hiába oltja be az erény a mi vén törzsünket, megérzik rajtunk a vad íz. Én *nem szerettelek.*" Ellentmondás nincs: Hamlet nem *igazán* szeret. A „vad íz": az ősi vétek. Az apák esznek egrest, a fiak foga vásik. (*Ezékiel*, 18,1—4).

„... pooh!" — fitymálja Polonius a lánya „vonzalom" szavát. Majd: „féltem, ... *vesztedre* munkál." A pusztító Hamlet! A halál angyala, apja útját járó, kárhozott — kár-hozó kobold, akit visszautasítanak, elhanyagolnak. Nem nősülhet, mert „ti [nők] a férfiből szörnyeteget csináltok" — mondja Opheliának, de anyjára is gondol.[38] Opheliától lesújtó választ kap a színműnézés hevében: „Ön semmi, ön semmi". Láttuk, ugyanezt mondta a királyfi Claudiusról: *egy* család.

A baj eredetét Polonius fedi fel, amit Laertes előkészít, húgához Hamlet szerelméről szólva: „Üszög senyveszti a tavasz szülöttit Gyakran *előbb, mint bimbajuk fesel;*". Az üszög a *korai* vész. A valóságba belátó Polonius intelme az

[35] *Neveltetése.* Már Belleforest (Furness II 96) írja Hamletről, hogy *elrontva* nevelték. Az „*el-megrontva*" szó szerint *igaz.* Vö. Claudius feddő jelzőivel (12. *Életkor* . . .); Hamlet önvádjával: „Ki múlni hágy időt és szenvedélyt" (III. IV. 107.). „Unschool'd" — Claudius szava — érzelmi iskolázatlanság is: felelősek a szülők (előző nemzedékek). Hamletről mondhatná Erikson *(Childhood)*: A hosszú gyermekkor . . . egész életére az *érzelmi éretlenség* maradványát hagyja az emberben.

Az élő apánál rosszabb a megholt apa, a megholtnál a *távollevő;* beavatása *egész* életére jellemzi az otthoni légkört. Belleforest-ben Hamlet „anyja által kitett" gyermek (Furness II 94). Ophelia és Hamlet *tékozló* lesz azáltal, hogy nem lehet tékozló: a szülők *vonzása* túl erős: túl messzire *taszít.*

Hume „im*pression*"-jének — (Treatise I 11); jelentése „valamennyi élményünk, szenvedélyünk és érzelmünk" — mai megfelelője az „im*print*ing" (leírja Lorenz). Meghatározása (l. Webster) röviden: vonzódás [az újszülötté] az első meglátott személyhez. L. még English-English.

[36] Hallstead szerint az I. felvonás Othellója „szűzi". Bacon „Idola Specus"-ának jegyei (specus = barlang): a természet fényének megtörése és elrontása *az egyén sajátos természete* vagy *neveltetése* . . . vagy a benyomások különbözőségei miatt, amint azok *preokkupált* és *prediszponált* lélekben előfordulnak (Works I, XL II 164). Hamletnél „előfordulnak".

[37] Hamlet a *Fratricide*-ban is zárdába és bordélyba küldi Opheliát (Furness II 128). Santillana-Dechend szerint (33—34) Hamlet megfelel a *Kalevala* Kullervójának, aki „együtt fekszik" nővérével; amikor megtudják, hogy testvérek, „a leány *vízbeöli magát* . . .", „Kullervo a kardjába dől." Shakespeare-nél Hamlet szűz. Az utóbbi szerzők szerint is „Hamletnek le kell mondania szerelméről." Vö. *A nők pere* fejezettel.

Wilson (42) Hamlet és Gertrude incesztusáról ír; Hamlet Carlisle szerint is (131—132) azonosítja Opheliát Gertrude-dal. Malinowski (238): „. . . a trobriand-szigetiek legfőbb tabuja" a fivér és nővér közti kapcsolat; „. . . Még egymásra sem szabad nézniök . . ." (240). Az incesztus mindennapi jelenség. (Halász).

[38] A vérfertőzés témája a *Pericles*nek. Miltonnál: (II 764—767, 790—795.) Az anyaméh és a sír *(womb, tomb)* összefüggéséről l. *Richard III.*, IV. I. 53—54. és IV. IV. 423—424; *Romeo and Juliet*, II. III. 9—10. Az utóbbi helyen a két szó *rímpár.*

igazi, ékesszóló metafora: „... these blazes, daughter, giving more light than heat, *extinct* in both, Even *in their promise*, as it is a-making (az *a:* állapot-határozói előtag), You must not take for fire." ... e fellobogásokat, leányom, melyek több fényt adnak, mint hőt, s melyek mindkettőben *ki vannak oltva már igéretükben is*, amint *az (ui. a tűz) készülőben van, nem szabad tűznek venned.* „Extinct" annyi, mint „*ki*oltott, *elfojtott*." Világos, rettenetes beszéd: Hamlet szerelme nemcsak Ophelia iránt, hanem egyáltalán ellobbant volt, *hamvába holt*. Ezt Poloniusnak a királyfi gyermekkorában — a pregenitális időszakban — meg kellett figyelnie; *akkor még látó volt*. Nálánál senki sem ismerhette jobban Hamletet, *elvonult* apja és *elfogult* anyja sem. Okkal mondhatjuk őt a királyfi gyámkodó apjának („father figure") — míg a királyt elszólította államügy, háború vagy a tudomány. Polonius tudja, amit tud: Hamletből szüzet csinált az atyai bot: nem azért nem szeret, mert „fémes", hanem azért „fémes", szúr-vág, mert nem tud szeretni. És Ophelia „vonzóbb fém" — ugyanezért. A fém a pszichoszomatikus betegség jelképe.

Polonius a saját bajáról ismeri fel a Hamletét: magam is sok nyomorúságot szenvedtem el fiatal koromban a szerelem miatt, igen közelit ehhez.[39] Hamlet tüzének elfojtásáért apja és anyja felel — az ellobbanásról l. Claudius, IV. VII. 113—114. és Hamlet, III. IV. 62—85. (!!) — általuk hatott a „mételyes kór", ezért küldi pokolra apját Hamlet. Hisz *ő* küldte, az ő látomásában emészti apját a pokol tüze: *tüzet tüzért!* Hamlet bosszúja tehát Polonius szívén át nemcsak Claudiust éri, aki helyett a mását, Poloniust szúrta le, hanem Claudiusén át azt is, akinek ő, Claudius, a mása — „két férfitestvér hű ábrái..." —, az ördög-apát, akit így másodszor öl meg a Fiú.[40]

Hamletnek a föld csak egy „*sterile* pro*mon*tory": magtalan kiszögellés, ki-*hegy*-esedés (férfiszimbólum); *ő nem gyönyörködik* „az emberben, nem — az asszonyban se,";[41] *ő nem viselős* a saját ügyével („unpregnant of my cause,"). Apja által lett semmi-ember;[42] érette kell ölnie, miatta nem lehet élnie. A két

[39] Furness (II 127—128), Gervinus, Coleridge. Laertes „kappannak" mondja apját (IV. V. 115—116.). Jones (lj.): „... Polonius biztosan felismerte, hogy az ő [Hamlet] nyomorúságos állapota szexuális eredetű volt." Mint láttuk, Polonius *tovább megy Jones-nál:* a „szexuális eredetet" konkrétan írja le.

[40] *A tett.* Megtettem a tettet [megöltem a királyt] — jelenti Macbeth a Ladynek (II. II. 15.). A Hamlet-ben a tett Polonius megölése a mű csúcspontján. Polonius intim testi viszonyát Hamlethez példázza a Yorické (V. 1. 177—182); Polonius inkább apahelyettes, mint Claudius. Az apát másodszor öli meg a fiú: „Másodszor öltem meg férjemet, Ha második férj csókol engemet" — így a Színész Királynő (III. II. 181—182.) A tettről: Mack, Hazlitt, Bradley. Ulrici lát tetterőt Hamletben, az elfojtást is megfigyeli.

[41] „... A felnőttség azzal a képességgel kezdődik, amely által az ember szerelmet és gyengédséget kap és ad." (Erikson, *Identity*). Ez Hamletnek nem adatott meg. Ady, *Petőfi nem alkuszik* c. esszéjében (a forrást nem jelöli meg): „Petőfiről majdnem bebizonyított, hogy több volt benne a vágy ... mint a szerelmi szatiszfakciók képessége."

[42] *Magtalan:* Chambers *(Survey)*, Granville-Barker, Falk.

Hamlet a *kard*jára esketi meg a barátait; az *esketés* ősi eszköze a férfi nemiszerv, pl. a rómaiaknál („*tes*tament" a „testis" = here, tanú szóból). Jelkép a *kard;* újabb elvonás a szent könyv *(Tes*tament).

Hamlet: az egyik a képmás, a másik a mása; az egyik halálfia nyomában a másik.[43]

17. Megváltó A megváltók szegények. Hamlet szegény. Apja is *szegény* szellem. Hamlet a szegénység mellé áll: „E szerint a koldus: test, ellenben a *fejedelmek* ... csupán *a koldus árnyékai.*" Nemcsak szegény, hanem „... a *bántott fél*hez tartozik.[44] Hamletnek a világ gyomlálatlan kert, „mely tenyész, Hogy magva hulljon;".

A szerencséről: „Hiszen rima". A Pyrrhus-beszédben: „ringyó". Hamlet maga: Szavakkal ürítem ki szívem, „mint lotyó". A Színész Király: „... hogy melyik vezérli, vitapont: Szerelem-e a sorsot, vagy viszont?"

A szerencse félelmetesb nővére a végzet.[45] Hamlet, amikor a Szellem hívja: *Végzetem* „kiált". A Szellem: „*kárhozva* [vagyok], éjjel bolygnom...". *Végzetes* a másik két apa és megölésük,[46] *végzetes* Polonius szerelme leánya iránt. Szükséges a fiú halála. Két monológ az öngyilkosságról: I. II. 131—132, és III. I. 57—60. Jones szerint is: „A jellem: végzet."[47]

Az I. felvonás I. jelenete „*angyali üdvözlet*": kinyilatkoztatás a Megváltó jöveteléről. Ennek jelei: az „unfold yourself" parancsa; a „megváltás" szó: „For this *relief* („hogy felváltasz") much thanks,": Franciscónak a szíve fáj, felváltása megváltás lehet. A Megváltó megjelenését felségjele, egy csillag, kíséri; csillagjel vezette a Három Királyokat. (*Máté*, 2, 9, és Jézus jövetelének jeleiről: 24, 29—30.). Bernardo *a király csillagát* látja. További előjelek: ómen előbeszéde („prologue",); „I'll *cross* it" („Útját szelem" — mondja Horatio a Szellemről, Aranynál), de a „cross" egykorú jelentése „crucify" („keresztre

Horatio, a Szellemhez: ... ha életedben „zsarlott" kincset felhalmoztál a föld méhében, „Beszélj róla:" (I. I. 136—139.) Steevens: ha szellemek *aranyat* kötöttek le bűbájja *barlang*okba ... a föld alá, azt *gyermekeik javára* fel kell hozniok (Furness I 22). Az Apa-Hamlet a férfierőt elbitorolta fiától, hasonlóan az édeni Istenhez, aki ezt a kincset gyümölcs képében tagadta meg gyermekeitől (Graves—Patai 66). Danaét *aranyeső* cseppek termékenyítik meg. A férfikincsről: *Othello* (IV. III. 90—91.).

[43] *A hült-holt Hamlet.* Vö. Knight (*Wheel 24*): Hamlet „halott-halott, mint az apja." De ítélete, hogy a *Hamlet* témája a halál, téves. Ellenben, Lunacsarszkij: „Mi magunk *sokkal kevésbé élünk*, mint Lear, Macbeth, vagy Hamlet." (Idézi: Szenczi *A szovjet Shakespeare-kritika* ... in: *Shakespeare-tanulmányok* (184—185). L. még Fry (58), Croce (Ralli, II 393).

[44] „... a bántott fél": ebben kell látnunk egyik okát annak, hogy a *Hamlet* magyar tragédia lett: nemzetünk a *reneszánsz* Mátyás után — „... oda az igazság!" — századokon át „bántott fél" volt.

[45] *Végzet, szenvedély, isten.* I. Brown szerint Ödipusznak nem kell bűnhődnie, mert ő „*a végzet rabszolgája*" (Alexander 94). Ashakespeare-i hős már a saját „*szenvedélyének rabszolgája*" (III. II. 72.). A *Paradise Lost* szerint is a tiltott gyümölcs „képes az *Emberből Istent* csinálni". (V. 67—70.) A Sátán *a belső ember:* istentagadó (IX. 718—822.).

[46] Murray utal Saxóra, aki szerint „a régieknél ... trónutód csak az lehetett, aki a királyt megölte". (203)

[47] Polonius, Hamletről: „... ez szerelmi önkívüllét, Amely erővel *önvesztébe tör.* (II. I. 102—103.) „Önveszte": a benne *élő* „fém" öl; elfogadja a párbajt. Knight is (*Wheel* 26) öngyilkosnak tekinti Hamletet. Figyeljük meg, a tragédiában *az összes halál öngyilkosság.* Ez Freud nézete is a halálról általában.

feszít") volt. Mindezek a jelek Hamlet királyra is vonatkoztathatók;[48] fiában újjáéled. (Ezékiel, 37, 12). Mégis „a *mi* Megváltónk" („*our* Saviour") Hamlet királyfi. Jézus is király; királynak lenni, ez Hamlet ábrándja.

Hamlet megváltó — képletesen, de annál nagyobb hatással. Megváltja atyját, aki felidézésekor szabadul a pokolból; fel is váltja: nemzedékváltás; így újabb jelentést kap az őrségváltás is. Az elhivatás: „Ó az én próféta lelkem!"[49] A kapcsolás tehát ez: Hamlet-koponya-földgolyó-hegy(Golgota)-koponya (Golgota)-megváltó-Hamlet.[50] Korszakalkotó feladata: „Kizökkent az idő,[51] — ó, kárhozat! Hogy én születtem,[52] helyretolni azt!" Szent, mint Ophelia nővér, akinek bátyja „Az égbe *tüskés*, zord ösvényt" mutat. „Minden színész *szamáron járt*" — mondta Hamlet Vö. (*Máté* 21, 5.), szent a feladatuk; a Hamleté is az, mint színészé, mint megváltóé.

Tennivalóját Hamlet újólag ebben jelöli meg: az égnek úgy tetszett... hogy énnekem kell lennem ostoruk,[53] és szolgájuk. Poloniust megölni megváltói kegy: Hamlet a halált neki *adta* (!). Laertes méregbe mártja a tőrt, de e szóval: „felkeném" — mert az a Megváltónak van szánva.[54] Hamlet tudatában van megváltói hatalmának: a vándor csillagokat is meg tudja állítani. De hiszen apja is kerub volt: Látok egy kerubot, aki látja azokat [Claudius céljait].[55]

Tanulmányom első részében igyekeztem kimutatni bizonyos összefüggéseket azok közt, akik ebben a tragédiában életüket vesztik. Utalás, visszautalás, hasonlóság, párhuzam, hatás, visszahatás, azonosság — viszonyok, melyek összekapcsolják a nyolc embert, s egybeötvözik acélabroncsukat.

[48] L. Santillana-Dechend, App. 2. 353: Cynewulf *(Christ)* szerint Krisztushoz mérhető. Hamlet: „Ő volt *az ember*." (I. II. 187.) Igen: „*Ecce homo!*" *Máté* 11, 10: János Jézus *előfutára*. Hamleté az Apa-Hamlet.

[49] Hamlet *látnok:* Saxo (Gollancz), Belleforest (Furness II 105, 106—109.) Prófétál: V. II. 347—348; anyja szívébe lát: III. IV. 35—36.; felfedi apjáról, hogy ördög; meglátja, hogy az „ikreket" őt megöletni küldték; Claudiust *biztos ösztönnel* szúrja le Polonius képében: prófétai divináció.

[50] Sztanyiszlavszkij instrukciója is ez *(Shakespeare in the Soviet Union* 148); Knight *(Wheel* 316), Bodkin (272—277).

[51] Az eredetiben: „The time is out of joint;" = Az idő — történelmi kor — kificamult; I. V. 188.) A „time" megszemélyesítője Hamlet király és felesége; „joint" = ízület: az „egybeízesült" királyi házaspár szétszakadt. Trónbeszédében Claudius Gertrude-ot „jointress'-nek („hozzám *ízesült* asszony") mondja (I. II. 9.).

[52] Hamlet az Ophelia szobájából az ajtón kívülre — az ajtón ki- — ment (II. I. 96—100). A szoba női szimbólum — az *anyaméhé*. Kilép belőle Hamlet, „kinn*terem*", *születik* — *Ophelia* a szűz *méhéből*, mint megváltó. „Krisztus belép („enters") az *anyaméhbe, melyet szoba jelképez.*" (Doebler 162, egy 15. sz.-i *Angyali üdvözlet*et ábrázoló oltárképről.)

[53] *Ésaiás*, 10, 26; *János*, 2, 15; Bradley (115, 1. lj.).

[54] T. Nunn rendezésében Hamlet: Krisztus-alak (Roberts). De Roberts megjegyzése, hogy Hamlet és Ophelia esetleg „ágyba mentek", ellentmond kettőjük jellemének. — Cordelia is *megváltja* a természetet *(Lear*, IV. VI. 210—212.).

[55] A kerubok (többek közt) emberfejű, szárnyas, *őrtálló* bikák (Zamarovsky, *Griff*). Bika-Zeus — Apa-Hamlet. L. még *Zsoltárok* 80, 1; Shorter OED: cherub . . . angyal; Firness I 320, lj. Minden mítosz, a bikaemberé és az angyalé is azért lesz, hogy kifejezzen valamely emberi vágyat és félelmet, és éljen, amíg a tartalma ki nem ürül. A mítosz fogalmához l. Kerényi.

A mű fő eszméje a felnőtté válás, ennek körülményeit vizsgálom Hamlet példáján a második részben. Mondják ma is: „Minek felnőni? Jobb megmaradni gyereknek!" A gyermekkor felhőtlenségéről szőtt ábránd még hat. A főbűnös a végzetes, rajongó, dicsfényű Apa-Hamlet: elvonul kormányzása, háborúi, könyvei bástyái közé „fémes" fia elől, akit ő tett azzá. A fiú onnan veszi neveltetését, ahol kapja, például Poloniustól, ha az rossz is. Bosszúját rajta tölti ki, láttuk, „el-szúrás"-sal. A szúrás a testes, tolakodó — magát Claudius elé toló — pót-apát találja el, akihez Hamlet lelki rokonsága (1. *Szerelem*) s szerelme és fivére által szorosabban vonzódik, mint a tőle a trónt elbitorló, hivatalból-apa Claudiushoz. *A tett* áldozata a nem-lett-após, aki boldogult is egyben, mert a nem-lett-veje megváltó kezétől kapja, amit várt, a halált, mintegy szeretetből.

Hamlet, vérszomja („Most hő vért meginnám,") csillapulván, mivel gyilkos ösztönének egy részét kiölte magából, megenyhül apja iránt. Az is része a növekedésnek, hogy Hamlettel, benne, fejlődik apja, illetve ennek képe. Tisztultabban, áhítatot keltve, jelenik meg neki Gertrude szobájában. Az „ördög" nem hazudott; Claudius: Káin. De kimondva az, hogy a „damnéd ghost" (átkozott szellem) *nem* „damnéd ghost", sehol sincs; nem is lehet, mert az a királyfiban él tovább. Tragikussá az feketíti kettőjük viszonyát, hogy amit apja iránt Hamlet érez, az tisztelet, kegyelet, de gyengédség soha. Majd, amikor Hamlet leszámol az élettel, a szülőapa, együttes halálukban, édesapává válik.

Hamlet király az előfutár, a „pioner", az elhatározásban, a prófétaságban; Hamlet, a hős, erősebb és nagyobb nála: él és növőben van. Apját mint istenét letudja magában:[56] felnőtté válik. Ennyiben — ebben is — a *Hamlet* felvilágosult mű. Hamlet küldetése az, hogy példáján érjen meg, nemzedékeken át, az ifjú.

„Bátyja", az idősb Fortinbras, Hamlet király keze által pusztul el, Hamlet királyt — bátyját — Claudius öli meg. Hamletnél, a fiúnál ez a hagyomány megszakad. Ő meghal, hogy hirdesse: a király megölése trónjának követelője által, s a testvérgyilkosság meg a vérbosszú esztelen, szükségtelen. Halálával megvált bennünket. Laudetur? Dicsértessék? Dicsérjük úgy, hogy „hagyjuk megváltani magunkat", tudjuk levonni esetéből, elestéből, a következtetéseket, és tudjunk ezek szerint élni. Hamlet kis *m*-mel megváltó, de hatásában annál inkább nagy: mindenki megválthatja önmagát. Shakespeare a kinyilatkoztatás minden jelével köszönti hősét, de istenkáromlás nélkül a maga korában még nem mondhatja ki róla, hogy ő „a mi Megváltónk"; az azonosítást reánk bízza. Petőfi már mondhatja: „itt (a kis kunyhóban) születnek a nagyok, az ég A megváltókat ide küldi be." A megváltókat, kis m-mel. Hamlet egy *világi, e világi*[57] megváltó; így tisztább és *maradandóbb* a hatása.

[56] Az ember önmagában építi fel az istent: L. Rajka. Isten és vallás általános leépüléséről l. S. Freud: *Die Zukunft einer Illusion.*

[57] Frye, Hunter szerint a mű világi. „A való világ vallási visszfényének eltűnésé"-hez l. Marx, Engels, Lenin. Arany? . . . E sárga rabszolga *vallást tör meg. (Timon,* IV. III. 26—34.)

A nyolcak *egy* — királyi — család. Királyi: a végzet, a példa az országé, sőt, a glóbuszé, a földgolyóbis valamennyi lakója egy család. Hamlet feladata a világméretű megváltás; s feladata mindaddig nem teljes, amíg a beavatás tárgya a testvérgyilkosság, amíg az embert meg kell váltani, amíg meg nem szűnik a tusakodás testvérek, nemzedékek, nemzetek közt, amíg a primitív, emberevő Calibant az értelem fokára nem sikerül felhozni.

Azután — tűnődik mosolyogva Hamlet — jön egy jobb kor, amelyik mást olvas ki a dán királyfi példájából.

Eredmények

Értekezésemből először magát a tanulmányt írtam meg, és csak amikor az készen volt, egészítettem ki jegyzetekkel; így azok a tételek, amelyeket a dolgozat corpusában felállítottam, számomra újak voltak. Tételeimet bebizonyítottam, dokumentáltam az *Irodalom*-ban jegyzékbe foglalt munkákból.

Amit eredetinek érzek, azt főbb pontjaiban így foglalhatom össze:

A módszer tekintetében a jellem, a lélek elemzésének gyakorlatát; a fejlődés — és különösen az ellentétesség elvének következetes alkalmazását.

Az I. részre nézve általában azt a nézetet, hogy a nyolc halálraítéltet mintegy egy családba szorítja közössé vált végzetük, a poloniusi ,,acélabroncs''; halálukat önmaguk okozzák.

Fejezetenként:

1. Hamlet király isten és ördög, szülő és gyilkos.

2. Polonius a hatalom embere az I. felvonás II. jelenetében, Claudius trónra segítője; később öregebb lesz, másodszor gyermek; ,,szerető'' apa és ,,Jefta''; *lengyel*, aki ,,ellen mennie'' Hamletnek, második ifjú Fortinbrasként, szabad.

3. Claudius a nemzedéki átörökítés képviselője; a gyilkos Hamlet király gyilkosaként fényhozó is. Hamlet király, Polonius és Claudius a királyfinak háromszemélyű egy apja.

4. Gertrude és Ophelia verseng Hamletért.

5. Gertrude két főmotívuma, mint a Színész Királynőé is, a félelem és a szerelem; vonzza és taszítja Hamletet: jég és tűz neki: ,,A . . . fagy . . . lánggal ég . . .''. (III. IV. 87.).

6. Ophelia fel nem oldható konfliktusa az a zavar — mely elmezavarrá lesz — hogy képtelen választani apja és Hamlet közt.

7. Laertes apjuk mellett második őre Ophelia szűzességének; Hamlet és Claudius vetélytársa.

Értekezésemben (321—326) *Máté* Evangéliumának 35 helyéről mutatom ki, hogy a *Hamlet*-hez motívumokat szolgáltatott. De semmi sem áll távolabb a költőtől, mint hogy drámáját vallásossá tegye. A keresztény jelképeket eszközként használja. Világi, ateista a mű tendenciája, hogy az istenapa az ember-Hamletben van mint gondviselés, átok, bálvány, hamis, elfogult, megszálló kép, amely csak azt várja, hogy ami benne ártalmas, azt legyőzzék, tehát a tudatba emelve megszüntessék.

8. Rosencrantz és Guildenstern ikrek, de egyénítve azok: két fél-ember.

9. Horatio a szenvedélye ura: a végzettől mentes.

10. Párhuzam Hamlet és Fortinbras közt; Fortinbras, a hagyományt megszakítva, királyölés nélkül lesz király.

A II. részre nézve általában azt a tételt érzem eredetinek, mely szerint Hamlet a műben felnőtté válik; a fejlődést más személyeknél is kimutatom.

Fejezetenként:

11. Az ,,unfold" szó Hamlet fejlődésének, a ,,watch" a trónigényének jelképe.

12. Hamlet felnőtté válik: ennek kimutatása a dráma életkori adatai alapján.

13. A felnőtté válás módja: beavatása apja által: azonosság a két Hamlet közt; Hamlet nemcsak fia, hanem apja is Hamlet királynak; Hamlet pokoljárása.

14. Hamlet mint király; elférne egy dióhéjban és ő maga az egész földgolyó; bezárt és egyetemes.

15. Hamlet maga fém; a magva fém.

16. Hamlet felnőtté válása részleges: felnőtté válik mint színjátszó, hadfi lángész, de — Polonius felismerése szerint — szűz marad: szerelemtelen.

17. Hamlet szegény; végzetét apjától kapja és magában viseli; tartózkodási fogadalma; ostor; megváltó, de e világi; küldetése.

Függelék: Pszichológiai és dramaturgiai nyomozás alapján választ ad arra a kérdésre, hogy Hamlet hogyan szerez tudomást apja megöletéséről; bebizonyítja, hogy ,,az egérfogó" a természet tükre, a tragédia magva, mintaképe.

Az értekezés egészére nézve újszerűnek érzem magát az elgondolást; az értelmezés ebben a láncolatban, és azzal az igénnyel, hogy a ,,rejtélyeket" egymással összekapcsolva, összefüggő egységben felderíti, ebben a formában, remélem, másutt nem lelhető fel.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1982. XI. 24.

IRODALOM

Rövidítések:

SQ = Shakespeare Quarterly
SS = Shakespeare Survey

Alexander, Peter 1955.: Hamlet, Father and Son. Clarendon Press. Oxford.
Bacon, Francis 1879.: Novum Organum. Works. J. Spedding, R. L. Ellis, D. D. Heath. [Ed.] Longmans & Co. London.
Benkő Loránd (főszerk.) 1967.: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó. Budapest.
Billington, Michael 1975.: Hamlet; Old Vic. The Quardian, 12 December.
Bodkin, Maud 1958. (1934).: Archetypal Patterns in Poetry. Psychological Studies of Imagination. Vintage Books.New York.
Bradley, A. C. 1971/1904.: Shakespearean Tragedy. Macmillan. ,,Papermac", P. 52. St. Martin's Press.
Brecht. 1958.: Ein Lesebuch für unsere Zeit. Volksverlag. Weimar.
Brower, Reuben A. 1971.: Hero and Saint. Shakespeare and the Greco-Roman Heroic

Tradition. Clarendon. Oxford. [Chapter] X. *On* Lear. The Limits of Nobility — Everything and Nothing.
Bruno, Giordano 1972.: Két párbeszéd. Az okról, az elvről és az egyről. A végtelenről, a világegyetemről és a világokról. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Szemere Samu. Magyar Helikon. Budapest.
Camden, Carroll 1964.: On Ophelia's Madness. SQ.
Carlisle, Carol J. 1967.: Hamlet's „Cruelty" in the Nunnery Scene: The Actors' Views. SQ.
Cazeneuve, Jean, 1958.: Les rites et la condition humaine. Presses universitaires de France. Paris.
Chambers, E. K. 1948 (1925).: Shakespeare: A Survey. Sidgwick & Jackson. London.
Chambers, E. K. 1923.: The Elizabethan Stage. I—IV. vols. Clarendon. Oxford.
Charney, Maurice 1969.: *Style in* Hamlet. Princeton University Press. Princeton, New Jersey.
Coleridge, S. T. 1967.: Shakespearean Criticism. In two vols. Edited by T. M. Raysor. Everyman's Library. Dent. London. I. Marginalia and Other Notes on Individual Plays. *Hamlet*: pp. 16—39.
Danby, John F. 1962.: Shakespeare's Doctrine of Nature. A Study of *King Lear*. Faber and Faber. London, (reprint).
Dante, Alighieri: The Divine Comedy. Translated by H. F. Cary. A. L. Burt Company Publishers. Év és kiadási hely nélkül. *Hell*.
Dávid Katalin 1968.: Moore. A művészet kiskönyvtára, 24. Corvina Kiadó. 44. sz.
Doebler, John 1972.: The Play within the Play: the Muscipula Diaboli *in* Hamlet. SQ.
Dymling, Carl Anders 1956.: Hamlet's Age. Kungl. Vitterhets Historie och Aintikvitets-akademien. Filologist Arkiv 3. Stockholm.
Engels, F. 1945.: L. Feuerbach és a klasszikus német filozófia alkonya. (A marxizmus—leninizmus kiskönyvtára) Szikra. Budapest.
English, H. B.—English, A. C. 1958.: A Comprehensive Dictionary of Psychological and Psychoanalytical Terms. Longmans, Green and Co. New York, London, Toronto.
Erikson, Erik H. 1950.: Childhood and Society. W. W. Norton & Company. Inc. New York.
Erikson, Erik H. 1968.: Identity, Youth and Crisis. W. W. Norton & Company. Inc. New York.
Falk, Doris V. 1967.: Proverbs and the Polonius Destiny. SQ.
Foakes, R. A. 1956.: Hamlet and the Court of Elsinore. SS.
Frazer, J. G. 1922.: The Goldan Bough. Macmillan. London.
Freud, Sigmund: Az ősvalami és az én. Ford.: Dr. Hollós István és Dr. Dukes Géza. Pantheon. É. n.
Freud, Sigmund 1933.: Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Gustav Kiepenheuer Verlag. Berlin.
Fry, Christopher 1952.: Letters to an Actor Playing Hamlet. SS.
Frye, Roland Mushat 1963.: Shakespeare and Christian Doctrine. Princeton University Press. Princeton, New Jersey.
Furness, H. H. 1877.: A New Variorum Edition of Shakespeare. Vol. III—IV. Hamlet. Vols. I—II. J. B. Lippincott Company. London. Források: Belleforest, Quarto 1, Fratricide.
Gervinus, G. G. 1967.: Shakespeare. Eine Auswahl. Reclam. Leipzig.
Gide, A. 1948.: Hamlet-fordításáról. SS. International News.
Goethe, J. W. 1910.: Wilhelm Meisters Lehrjahre. Fünftes Buch. Sechstes Kapitel. Goethes Werke in sechs Bänden. Hrsg. Erich Schmidt. Insel-Verlag. Leipzig. 4. kötet.
Gollancz, Sir Israel 1926.: The Sources of Hamlet. Oxford University Press. London. (Ambales, Saxo, Belleforest.)
Granville-Barker, H. 1958 (1930).: Prefaces to Shakespeare. B. T. Batsford. London. I. kötet. Hamlet.
Graves, Robert—Patai, Raphael 1969.: Héber mítoszok. A Genezis Könyve. Ford.: Terényi István. Gondolat. Budapest.
Halász László 1971: Irodalompszichológiai vizsgálatok. Tankönyvkiadó.
Hallstead, R. N. 1968.: Idolatrous Love: A New Approach to *Othello*. SQ.
Hathorn, Richmond Y. 1962.: Tragedy, Myth, and Mystery. Indiana University Press. Bloomington.
Hazlitt, William 1959 (1817).: Characters of Shakespeare's Plays. The World's Classics. 205. Oxford University Press. London.
Hibbard, G. R. 1970.: Keith Brown: Hamlet's Place on the Map. SS.

Homérosz 1967.: Iliász, Odüsszeia, Költemények. Ford.: Devecseri Gábor. Magyar Helikon. Budapest.
Hume David 1961.: A Treatise of Human Nature. In two vols. Everyman's Library. Dent. London.
Hunter, G. K. 1963.: The Heroism of Hamlet. Hamlet. Stratford-upon-Avon Studies 5. E. Arnold Ltd. London.
Johnston, Arthur 1962.: The Player's Speech in Hamlet. SQ.
Jones, Ernest 1954 (1949).: Hamlet and Oedipus. Doubleday & Company, Inc. Garden City, New York.
Kerényi Károly, 1941. in: C. G. Jung—Karl Kerényi: Einführung indas Wesen der Mythologie. Pantheon Akademische Verlagsanstalt. Amsterdam—Leipzig.
Kettle, Arnold 1964.: *From* Hamlet *to*, Lear. In: Shakespeare in a Changig World. Essays edited by Arnold Kettle. Lawrence and Wishart. London.
Kitto, H. D. F.: Form and Meaning in Drama. A study of Six Greek Plays and of Hamlet. Methuen and Co. Ltd. London, é. n. „First published in 1956".
Knight, G. Wilson 1967.: Shakespeare and Religion. Routledge and Kegan Paul. London.
Knight, G. Wilson 1965 (1931).: The Imperial Theme. Methuen and Co. London. Az essay címe: Rose of May: An Essay on Life-themes in Hamlet.
Knight, G. Wilson: The Wheel of Fire. Barnes and Noble Inc. New York [Prefatory Note: „Exeter, 1965"].
Ladó János 1972.: Magyar utónévkönyv. Akadémiai Kiadó. Budapest.
Lenin, V. I. 1947.: Materialism and Empirio-Criticism. Foreign Languages Publishing House. Moscow.
Lévy-Bruhl, L. 1935.: Remarques sur l'initiation des medicinemen. Sonderabdruck aus Die kulturelle Bedeutung der komplexen Psychologie. Hrsg. vom Psychologischen Klub Zürich. Verlag Julius Springer. Berlin.
Lorenz, Konrad 1970.: Salamon király gyűrűje. Ford.: Sárközy Olga. Gondolat. Budapest.
Lunacsarszkij, A. V. 1968.: Válogatott esztétikai munkák. Kossuth. Budapest.
Mack, Maynard. Jr. 1973.: Killing the King. Three Studies in Shakespeare's Tragic Structure. Yale University Press. New Haven and London.
Malinowski, B. 1972.: Baloma. Válogatott írások. Ford.: Bónis György és Ecsedy Csaba. Szerk., vál.: Bodrogi Tibor. Gondolat. Budapest.
Marx, Karl 1967.: A tőke. Magyar Helikon. Budapest.
Matthews, Honor 1962.: Character and Symbol in Shakespeare's Plays. University Press. Cambridge.
Milton, John 1850.: The Poetical Works of —. Paradise Lost and Paradise Regained. Tauchnitz. Leipzig. Paradise Lost.
Morozov, Mikhail M. 1949.: The Individualization of Shakespeare's Characters through Imagery. SS.
Murray, Gilbert 1957 (1927).: The Classical Tradition in Poetry. Vintage Books. New York.
Myrick, Kenneth 1964.: Kittredge (G. L.) on Hamlet. SQ.
Nilsson, M. P. 1957.: The Dinoysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age. CWK Gleerup. Lund.
Percy, Thomas 1891.: Reliques of Ancient English Poetry. Ed. Henry. B. Wheatley. In three volumes. Vol. I. Swan Sonnenschein and Co. London. Jephtha Judge of Israel.
Prosser, Eleanor 1972.²: Hamlet and Revenge. Stanford University Press. Stanford, California.
Rajka Tibor: Isten-rendszer egy kóros személyiségben. Világosság. 1969. március.
Ralli, Augustus 1959 (1932).: A History of Shakespearean Criticism. 2 vols. The Humanities Press. New York. A Preface-ből: „This work aims to follow the course of aesthetic opinion on Shakespeare from his own time to the end of 1925 in England, France, and Germany."
Raysor, T. M. 1. Coleridge.
Reed, Robert R., Jr. 1958.: Hamlet the Pseudo-Procrastinator. SQ.
Roberts, Peter 1970.: Hamlet [*T. Nunn rendezésében*]. Plays and Players. VII.
Santillana, Giorgio de — Dechend, Hertha von 1969.: Hamlet's Mill. An essay on myth and the frame of time. Gambit. Boston.
Shakespeare, William 1957 (1905).: Complete Works, The, of —. Ed. W. J. Craig. Oxford University Press. London.
Shakespeare, William 1956 (1947).: Hamlet. Ed. George Rylands. The New Clarendon Shakespeare. Clarendon Press. Oxford.

SHAKESPEARE, [W] 1946.: *Hamlet.* Traduit par André Gide. Gallimard.
SHAKESPEARE, ÖSSZES DRÁMÁI. Szerk. Kéry László. Új Magyar Könyvkiadó. Budapest. 1955.
SHAKESPEARE-TANULMÁNYOK. Szerk.: Kéry László, Országh László, Szenczi Miklós. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1965.
G. B. SHAW 1946 (1945).: Forbes Robertson's Hamlet. Specimens of English Dramatic Criticism, XVII—XX. Centuries. Selected and Introduced by A. C. Ward. The World's Classics, 498. Oxford University Press.
STANISLAVSKY, KONSTANTIN 1966.: *On* Hamlet. In: Shakespeare in the Soviet Union. Progress Publishers. Moscow.
STOLL, ELMER EDGAR 1963.: Art and Artifice in Shakespeare. A Study in Dramatic Contrast and Illusion. Methuen. London.
SZENCZI MIKLÓS 1961.: A Shakespeare-i realizmus kérdéséhez. Klny. Magyar Tudomány, 1961. 11. sz.
Szent Biblia Ford.: Károli Gáspár. Brit és Külföldi Biblia-társulat. 1928.
TRACY, ROBERT 1966.: The Owl and the Baker's Daughter: A Note on Hamlet, IV. V. 42—43. SQ.
ULRICI, DR. HERMANN: Shakespeares dramatische Kunst. Drei Bände. T. O. Weigel. Leipzig, 1868³. — A *Hamletről* szóló fejezet a II. kötetből.
VERGILIUS 1973.: Aeneis, VI. Összes Művei. Ford. Lakatos István. Magyar Helikon. Budapest.
WAGNER, LINDA WELSHIMER 1963.: Ophelia: Shakespeare's Pathetic Plot Device. SQ.
Webster's Third International Dictionary of the English Language. Bell & Sons Ltd. London, 1961.
WILSON, JOHN DOVER 1935.: What Happens in Hamlet. Cambridge University Press. London.
ZAMAROVSKY, V. 1970.: Istenek és hősök a görög—római mondavilágban. A—Z. Ford.: Falvay Alfréd. Móra Könyvkiadó. Budapest.

ГАМЛЕТ СТАНОВИТСЯ ВЗРОСЛЫМ

ДЬЁРД ПЕЧИ

Автор в новом свете показывает характер Гамлета. В I-ой части оживают лица из окружения принца: без знания о них — не понятен главный герой. Трагедия: сплетение противоречий, их света и тени. Король Гамлет — доблестный правитель, а вместе с тем и убийца. Во II-ой части дается описание развития Гамлета и превращение его в неполноценного взрослого. Основной акцент здесь — восхищение Офелии Гамлетом; в противоположность этому из речи Полония явствует, что Гамлет не мужчина: он обязуется отрицать все радости, он становится спасителем, не в религиозном смысле слова, а в мирском. В работе используется психоаналитический подход.

HAMLET BECOMES GROWN-UP

PÉCSI, GYÖRGY

This study tries to show Hamlet in a new light. PART I calls into life the persons around the Prince; without a penetrating knowledge of them the leading figure could not be really understood. The tragedy consists in a texture of opposites, so also of those of light and shadow: King Hamlet is a majestic ruler and, in the same breath, a murderer. PART II describes Hamlet's development and his defective coming of age. Again, here, the enraptured Ophelia calls Hamlet „the rose of the fair state"; whereas, in one of Polonius' speeches, he is clearly depicted as not being a man (vir); in fact, he vows he will never enjoy any thing, and eventually becomes a redeemer, not, of course, in the religious, but in the worldly sense of the word. The study's method is psychoanalytical.

MEZŐGAZDASÁGI REPÜLŐGÉPVEZETŐK KIVÁLASZTÁSI RENDSZERÉNEK KEZDETI EREDMÉNYEI

LUKÁCSKÓ ZSOLT
Mezőgazdasági Főiskola Nyíregyháza Repülőgépvezető Intézet

A mezőgazdasági repülőgépvezetők kiképzési igénye szükségessé tette a repülőgépvezető jelöltek pályaalkalmasság szempontjából történő minősítését, a repülőgépvezető hallgatók főiskolai képzésre történő kiválogatását.

Hat év kísérleti jellegű felmérései és szakmai tapasztalatai adták az alapot a jelenleg alkalmazott modell megalkotásához, mely alkalmasnak és célszerűnek látszik a probléma megközelítésére.

A vizsgálati modell nem egy egyszer elvégezhető vizsgálatsor, hanem egy viszonylag tág skálán tájékoztató felmérés, amely magában foglalja — a főiskolára felvételt nyert hallgatók esetében — a megismétlés szükségességét, metodikai bővítésének lehetőségeit.

A kimunkált pályaalkalmassági vizsgálatok szorosan kapcsolhatók olyan tudományos programhoz, amely a hallgatók munkára való felkészítését, huzamosabb ideig történő munkavégzésre való alkalmasságot hivatott előkészíteni.

A munka összetettségéből következik, hogy némi finomítása, fejlesztése lehetséges. Bizonyos kutatási területek kidolgozottabbak, mások további fokozott kutatási energiákat igényelnek.

A mezőgazdasági repülőgépek szerepe a mezőgazdasági termelésben világviszonylatban és hazánkban egyaránt nő. Ezek a légi berendezések több olyan üzemeltetési tulajdonsággal rendelkeznek, amelyek indokolttá teszik bevonásukat az élelmiszertermelés eredményességéért vívott küzdelembe, bár üzemeltetésük költséges, nagy szakértelmet és magasfokú szervezettséget kíván.

A repülőgépek műszaki paraméterei adottak, működtetésüket szigorú előírások szabályozzák. A repülőgépet üzemeltető emberről (annak konkrét, bonyolult szerepéről) a gép üzemeltetésének folyamatában viszont keveset tudunk — pedig az ember és a gép kapcsolata az adott környezetben folytatott tevékenység során az üzemeltetés egyik döntő pontja.

Ha a repülési statisztikákat vizsgáljuk, szembetűnik, hogy a repülőesemények* száma a mezőgazdasági repülés területén jóval nagyobb, mint a polgári repüléshez tartozó többi ágazatnál. Ez egyrészt a mezőgazdasági repülőtevékenységgel járó körülményeknek tulajdonítható (kis magasságban végrehajtott repülés, a fel- és a leszállások gyakorisága stb.); másrészt a repülőgépvezető munkájának jellegéből következik, ugyanis csaknem állandóan egészségre ártalmas mérgező anyagokkal dolgozik, és ezek hatásainak van kitéve. A munkavégzés körülményei sokszor olyan feltételeket és feladatokat teremte-

* Repülőesemény minden olyan rendkívüli esemény, amely a repülési tevékenység megszakítását eredményezi a hajtómű indításától kezdve — ha az felszállási szándékkal történik — a repülőgép leszállását követő hajtómű leállításig.

1. táblázat

A mezőgazdasági repülés repeseményeinek alakulása a repesemények okai szerint 1977—1981. között

A repesemények oka	1977. (db)	1978. (db)	1979. (db)	1980. (db)	1981. (db)	Összes db	%
Műszaki ok	18	15	4	6	5	48	36,6
Repülőgépvezető hibája	16	20	13	18	8	75	57,3
Egyéb (gépnek ütköző madár, hirtelen bekövetkező időjárás változás, a személyzet hanyagsága stb.)	—	5	2	1	—	8	6,1
Összesen:	34	40	19	25	13	131	100

nek a repülőgépvezető számára, melyek kötelező erővel írják elő, hogy a repülési műveletek végrehajtását sokszor az előírások hatáskörén kívül próbálja megvalósítani. A repülőesemények elemzése során elsőrendű feladat a bekövetkezett események okainak gondos vizsgálata, de az elhárítás lehetőségeinek folyamatos feltárása, az alapvető biztonsági követelmények finomítása sem elhanyagolható terület! (1. táblázat)

A repülési feladatok sikeres, biztos végrehajtását sok tényező befolyásolja és határozza meg: a repülőgép funkcionális hatékonyságán (konstrukció, megbízhatóság, üzemeltetési állapot), a repülőgépet üzemeltető ember adottságain tulajdonságain (szakmai képzettsége, pillanatnyi pszichológiai, fiziológia, állapota) túl más személyek és rendszerek működésének eredményessége (műszaki kiszolgálók, irányítók, biztosító feladatot ellátók). (2. táblázat)

A mezőgazdasági repülőgépet vezető ember hatalmas anyagi értékeket képviselő gépeket működtet úgy, hogy azzal egyidőben a jelenleg legmagasabb

2. táblázat

A repülőgépvezető hibájából bekövetkezett repesemények közvetlen okai 1977—1981 között

A repesemény oka	1977. (db)	1978. (db)	1979. (db)	1980. (db)	1981. (db)	Összes db	%
Figyelmetlenség	5	15	5	9	4	38	50,7
Rep.technikai hiba	6	2	1	5	1	15	20,0
Szabályszegés (fegyelmezetlenség)	2	3	5	3	—	13	17,3
Döntési hiba	1	—	1	—	—	2	2,7
Rosszullét (e.ü.)	—	—	1	—	—	1	1,3
Gyakorlatlanság	2	—	—	1	3	6	8,0
Összesen:	16	20	13	18	8	75	100

tudományos szinten kimunkált vegyszeres növényvédelmi technológiát alkalmazza — az egyre szigorúbb környezetvédelmi előírások betartásával. Ezeknek a repülőgépeknek az üzemeltetése speciális repülési feladatok folyamatos végrehajtását követeli. E feladatok végrehajtásánál a pilótának ismernie kell a repülőgép technikai lehetőségeit, felszereltségét, azok működtetését, az irányítás utasításait, számítania kell kevésbé ismert — vagy váratlanul fellépő — jelenségek hatásaira (rossz előrejelzés, külső körülmények megváltozása stb.). Mindez szükségessé teszi szervezetének, idegrendszerének olyan magas fokú munkabírását, amely révén a repülés minden pillanatában gyors, biztos és pontos határozathozatalra, és a szükséges cselekvéssorozat maradéktalan végrehajtására képes.

Magyarországon a mezőgazdasági repülés részére a nyíregyházi Mezőgazdasági Főiskola Repülőgépvezető Intézete képezi a repülőgépvezető üzemmérnököket. A képzési forma alig több mint tíz éves múltra tekint vissza. Korábban főiskolai szintű polgári repülőgépvezető-képzés hazánkban nem volt; ezért megkellett teremteni ennek a képzésnek az alapjait — ami számos problémát vetett fel.

A felvetett kérdések között szerepelt a repülésbiztonság megszervezése.

Az itt leírt kísérleteink a mezőgazdasági repülőgépet közvetlenül irányító pilóták alkalmasságának (és beválásának) vizsgálatára korlátozódtak.

A kutatási munka előzményei

A mezőgazdasági repülőgépvezetők kiválasztásának gondolatát a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Repülőgépes Szolgálat Személyzeti- és Oktatási Osztályának vezetője, Winkler János vetette fel és indította el 1976-ban. Ebben az évben kezdődött — kísérleti jelleggel — a repülőgépvezető szakos jelöltek személyiségvizsgálata. Ez a személyiségvizsgálat az alábbi célokat és követelményeket tekintette elsődlegesnek:

Meg kell kísérelni feltárni

— azokat a pszichológiai tényezőket, amelyek a szellemi, erkölcsi, akarati, jellembeli feltételei a sikeres pályakezdésnek,
— pozitív és negatív emberi tulajdonságokat, képességeket, és ezzel mintegy előrejelzést adni a beválások várható szintjéről,
— azokat a speciális képességeket, amelyek az ember—gép rendszer koordinált és sikeres működtetéséhez szükségesek.

A vizsgálatokat 1976-ban a Honvédelmi Minisztérium szakemberei végezték; majd a következő években a Fővárosi Pályaválasztási Intézet Pszichológiai Osztálya, később a Szabolcs-Szatmár megyei Pályaválasztási Tanácsadó Intézet munkatársai. Lényegében innen indult és terebélyesedett a téma napjainkig a tudomány sok jeles képviselőjének közreműködésével a nyíregyházi főiskolához

kötötten (Gruber I. 1976, Árkossy F.-né 1979) és más szálakon (Völgyesi P. 1980). Az 1979-es év őszétől a nyíregyházi főiskola Repülőgépvezető Intézetének és a MÉM Repülőgépes Szolgálatnak munkatársai dolgoznak a témán.

A közölt eredmények a hazai és a nemzetközi szakirodalomban ismertetett alapelvekre és mérési lehetőségekre épülve, a repülő-alkalmasság vizsgálatainak hazai eredményeit és tapasztalatait felhasználó saját vizsgálatok eredményei.

Kutatási hipotézis

A mezőgazdasági repülőgép vezetője: veszélyes üzem vezetője. Sajátos munkakörülmények között dolgozik: napi munkája során nagy fizikai és idegi igénybevételnek van kitéve, munkavégzés közben egészségét közvetlenül veszélyeztető hatásokat kell kivédenie, mind gépét, mind munkáját tekintve hatalmas anyagi értékekért felelős. Kiképzésének költségei évről évre emelkednek.

E tények mellett időszerű oktatáspolitikai kérdések (a felsőoktatási intézmények felvételi rendszerének korszerűsítése) és társadalompolitikai célkitűzések is sürgették a mezőgazdasági repülőgépvezető jelöltek kiválasztásának szükségességét.

Munkánk célja: a szakirodalomban ismertetett alapelvekre építve olyan korszerű ismereteken nyugvó és a technikai lehetőségeket figyelembe vevő kiválasztási rendszer létrehozása, amely a főiskolai tanulmányok sikeres befejezését és a sikeres pályakezdést valószínűsíti.

A kutatási munka eredménye elsősorban a repülőesemények számának és a repülőesemények során keletkezett kárértékeknek a csökkenésében, a pilóták által végzett repülőgépes munkák mennyiségi és minőségi javulásában kell, hogy kifejezésre jusson.

Nem hanyagolható el a kiképzési veszteség alakulása és a munkába álló fiatal szakemberek szakmai színvonala sem.

A kísérletek módszerei

Az eddig végzett kutatások során kimunkált metodikák mellett fokozottan igénybe kívánunk venni minden új lehetőséget, amely céljaink megvalósítását segítheti. Vizsgálataink olyan interdiszciplináris kutatási területen valósulnak meg, ahol a pszichológia, a humánbiológia (és antropometria), szociálpszichológia és a programozás összefogásának lehetőségeit felismerve új vizsgálati eljárást dolgozunk ki; amelynek segítségével több tényező létét — vagy hiányát — mérve kapunk képet a mezőgazdasági repülőgépvezető jelöltek pszichés és szomatikus alkatáról; és ezt a képet összeegyeztetve az elvárás kritériumaival, nagy valószínűséggel megállapítható a beválás várható mértéke.

A vizsgálat adatait számítógéppel dolgozzuk fel.

A vizsgálati eljárások összeállításánál a mezőgazdasági repülőgép-vezetés és a műszaki jellegű felsőoktatási képzés szakmai követelményeiből indultunk ki.

A vizsgálati módszerek között szerepelnek:

— csoportos tesztek,
— egyéni vizsgálatok,
— műszeres mérések.

Felméréseink az alkalmasság következő területeit ölelik fel:

— Egészségügyi alkalmasság (—annak bizonyítása — és új, gyors, megbízható szűrővizsgálati lehetőségek keresése).
— Fizikai alkalmasság (szomatikus, fiziológiai és fizikai felmérés).
— Pszichológiai alkalmasság (mentális és motoros képességek; személyiségi vizsgálat).
— Szociálpszichológiai felmérés (neveltetési háttér, erkölcs, pályaérdeklődés stb. elemzése).

1. Egészségügyi alkalmasságot megállapító felmérések

A jelöltek orvosi vizsgálatát a „Közlekedési és Postaügyi Minisztérium Légiforgalmi és Repülőtéri Igazgatóságának Repülőegészségügyi Szolgálata" végzi. A főiskolán ezt kiegészíti egy termovíziós — hőfotós — vizsgálat.

A módszer alapja, hogy egyes testtájak — és egyes, nem túl mélyen fekvő szervek — hőmérséklete termografikus úton igen pontosan mérhető. A kóros jellegű elváltozások gyakran a normálistól eltérő hőelosztást mutatnak. Az ilyen elváltozásokat produkáló jelölteket részletesebb szakorvosi vizsgálatra rendeljük vissza az egészségügyi alkalmasságot megállapító fórumhoz.

2. Fizikai és fiziológiai alkalmasságot megállapító felmérések

Antropometriai felméréseink elsősorban a módszerek és alkalmazási lehetőségeik kidolgozását célozzák. A főiskolai tanulmányokat folytató repülőgép-vezető szakos hallgatóknak és a felvételre jelentkezőknél regisztráljuk azokat a testfejlettségben, alkati sajátosságokban mutatkozó különbségeket, amelyek a későbbiekben a felvételre jelentkezőknél alkalmassági kritériumként is felhasználhatók. A biológiai jellemzők ismerete alapvetően új információkat szolgáltat az alkalmasság — vagy az azt befolyásoló tényezők — megállapításához. Az antropometriai felméréseket a nemzetközi előírásoknak megfelelően (Martin R., Saller K. 1957—1966.) végezzük.

Az antropometriai felmérésekkel párhuzamosan történik a pilótajelölt szervezete teljesítőképességének, állóképességének (terheléses vizsgálatok, pulzusszám, vérnyomás, vitálkapacitás stb.) és speciális teljesítményének (izomerő, ruganyosság stb.) felmérése.

3. Pszichológiai felmérések

Az alábbi vizsgálatokat végezzük el.

I. Képességvizsgálatok

A) Értelmi képesség vizsgálata

— figyelem vizsgálata (Révész-Nagy módszer)
— emlékezet vizsgálata
verbális emlékezet vizsgálata (Ranschburg-féle 25 szavas módszer)
vizuális emlékezet vizsgálata (Moede-féle teszt)
— gondolkodás vizsgálata (Raven-teszt)
— műszaki értelmesség vizsgálata
MTVT
Flanangan (FACT 5. és FACT 11.)
— szemmérték és térelképzelés vizsgálata (Mc. Qerrie) szemmérték és formaérzék pontossága
pozíciós térelképzelés, térlátás

B) Motoros képesség vizsgálata

— reakcióidő vizsgálata (KTD-1. Medicor diagnosztikai táska)
— két kéz koordinált mozgásának vizsgálata (elektromechanikus Omega-Support)
— mélységlátás vizsgálata (EM 05—15)
— diszjunktív reakció vizsgálata (P—R méter)

II. Személyiségvizsgálatok (Cattel módszere)
A repülőgépvezető személyiség-követelményei szempontjából fontos faktorokat, személyiségjegyeket értékeljük.

Pozitív személyiségjegyek: érzelmi stabilitás, lelkiismeretesség, szabályokhoz való alkalmazkodási képesség, kezdeményező készség, megbízhatóság, magabiztosság, realitás érzék, önbizalom, jó önkontroll, ideges feszültségtől való mentesség, csoportos normákhoz való igazodás, gyors kapcsolatteremtés.
Negatív személyiségjegyek: bizonytalanság, érzékenység, lelkiismeretlenség, türelmetlenség, egoizmus, szorongás, gyenge önkontroll, erős ideges feszültség, csoportos normákhoz nehezen igazodás, lassú kapcsolatteremtés.

A tesztek kiválasztásánál alapvető célunk volt a megbízhatóság, a gyorsaság, az eredmények gyors értékelhetősége és az, hogy több személlyel lehessen egyszerre elvégeztetni.

4. Szociálpszichológiai felmérés

A képzés és a beválás szempontjából fontos kérdések (motivációs háttér, neveltetés, ideológiai fejlettség stb.) tisztázása egy bizottság előtt folyó beszélgetés formájában.

Úgy tűnik, hogy azok a tulajdonságok és képességek, amelyeket a mezőgazdasági repülőgépvezető felvételi kritériumaként felállítottunk, helyesen és jól meghatározottak.

A) A felvételi kiválasztáson megfelelt jelöltek alkalmasak műszaki jellegű felsőoktatási program elsajátítására.

Erre utalnak az alábbiak:

— Az 1977—1981 között felvételt nyert repülőgépvezető szakos hallgatók pszichológiai adatait értékelve a következőket állapíthattuk meg (3. táblázat):

A figyelem tartóssága átlagos vagy az átlagosnál jobb értékeket mutat; ugyanakkor kimutatható, hogy pszichés terhelésre javulás következik. A mennyiségi mutató növekedése a gyakorlatban igazolja, hogy megfelelő teherbírású jelöltek figyelmi teljesítménye nem romlik pszichés terhelés hatására.

A figyelem terjedelme viszont csökken terhelés után.

A vizuális és a verbális emlékezet alakulását vizsgálva több év eredményeinek átlaga azt mutatja, hogy a két mutató mért értékei az egyes években közel azonos szintet tükröznek.

Igen jó teljesítményeket értek el a kiválasztott hallgatók a logikai kapcsolatok felismerésénél (közepesnél jobban oldotta meg a feladatot a megfeleltek 78%-a).

3. táblázat

Az értékelés során felhasznált minőségi kategóriákhoz tartozó teljesítmények
(Sz.-Sz.-megyei Pályaválasztási Tanácsadó Intézet)

Minősítés	Révész—Nagy		Moede	Ranschburg 25 szópár	Raven (hiba)
	N	T%			
1.	—120	—87,9	—15	—15	20—
2.	121—148	88—93	16—20	16—18	13—19
3.	149—188	93,1—97,2	21—27	19—22	7—12
4.	189—220	97,3—99,2	28—33	23—24	4—6
5.	221—	99,3—	34—	25	—3

Minősítés	MTVT	McQuerrie		FACT 5	FACT 11
		P	Q		
1.	—15	—9	—2	0—6	0—15
2.	16—20	10—15	3—6	7—9	16—22
3.	21—26	16—24	7—11	10—13	23—32
4.	27—30	25—34	12—17	14—15	33—37
5.	31—	35—	18—	16—	38—

A jelöltek a legjobb teljesítményeket a térlátás feladatainak megoldásánál érték el (itt a felvettek 72%-a „kiváló" minősítést ért el).

A képzeletbeli formaérzéket és konstrukciós készséget vizsgáló „FACT-5" és „FACT—11" tesztek eredményei szintén erősítik a megállapítást, hogy: az átlageredmények tükrében a felvételt nyert pályázók műszaki értelmességi színvonala jónak — esetenként magas szintűnek — mondható. Az egyes években produkált eredmények átlagai a pályázók kiegyensúlyozott tevékenységére, megalapozott pályamotiváltságára engednek következtetni.

A jelentkezők műszaki vonzódása reális alapokat tükröz.

— A vizsgálat eredményességének kutatása során rangsoroltuk az egyes évfolyamokon tanuló repülőgépvezető szakos hallgatókat a főiskolai tanulmányi munka első félévében elért tanulmányi átlageredményeik és a felvételi kiválasztáskor elért pontszámaik alapján. Kiderült, hogy a vizsgált hallgatók 56,3%-ánál a felvételi kiválasztás eredménye megbízhatóan jósolta a tanulmányi munkára vonatkozóan a beválások mértékét.

— Öt évre visszamenően vizsgáltuk a kezdő repülőgépvezető, ill. gépjavító szakos évfolyamok tanulmányi átlageredményeinek alakulását a főiskolai tanulmányi munka első félévétől kezdődően, a diploma megszerzéséig. Ez a vizsgálat azt bizonyította, hogy egy százalékos szignifikancia szinten kimutatható különbség van a repülőgépvezető szakos hallgatók tanulmányi munkájának és előmenetelének javára.

Továbbá összehasonlítottunk két tantárgyat, melyek tantervi követelményei megegyeznek mindkét szakon, és melyet mind a két szakon ugyanaz a tanár oktat — az adott évfolyam adott félévében.

A „Matematika" és a „Politikai gazdaságtan" című tárgyak tanulmányi eredményeinek összehasonlításából kitűnt, hogy a két adathalmaz 1%-os szignifikancia szinten mutat eltérést a repülőgépvezetők javára.

— Számítógéppel feldolgoztuk a felvettek és elutasítottak összes pszichológiai adatát. (4. táblázat) Minden vizsgáló eljárás esetében elvégeztük az „F" és a „t" statisztikai próbát. Az „F" próbák tanúsága szerint 1%-os szignifikancia szinten mutatható ki különbség a figyelem terjedelmének vizsgálati eredményeinél, 5%-os szignifikancia szinten a pozíciós térelképzelés, a figyelem tartóssága, valamint a térlátás eredményeinél a felvettek javára. A műszaki értelmesség, a vizuális emlékezet, a logikus gondolkodás, a szemmérték és formaérzék eredményeinek alakulása 5%-os szignifikancia szinten mutat eltérést a kiválasztottak javára a „t" próba szerint.

— A kiválasztási munka eredményessége mellett szól az is, hogy míg a repülőgépvezető szakos évfolyamoknál a tanulmányi munka első és második félévében 0—6% közötti a tanulmányi problémák miatt kimaradottak száma, addig a párhuzamos gépjavító szakos évfolyamok hasonló féléveiben ez a szám 10—25% között változik.

4. táblázat

A felvettek és elutasítottak pszichológiai vizsgálati eredményeinek összehasonlítása statisztikai próbákkal

Vizsgálat	Felvettek	Elutasítottak	„F"	„t"
	átlaga		próba szignifikancia szintje	
MTVT	26,35±0,3475	24,65—0,2670		**
MOEDE (rajz) pontszám	28,31±0,7248	25,39±0,5306		**
RANSCHBURG	19,82±0,4008	20,77±0,2919		0
RAVEN hiba	5,18±0,4338	6,08±0,3079		**
jó	54,82±0,4338	53,92±0,3079		**
RÉVÉSZ-NAGY I. N	185,83±4,3578	175,23±2,7738	**	
I. T%	96,26±0,2888	96,05±0,3052	*	
II. N	203,76±4,2746	191,09±3,0223	*	
II. T%	95,78±0,4221	95,82±0,3008		
MC. QUERRIRE Q	12,17±0,5489	10,35±0,4223		**
P	33,24±0,6907	31,34±0,7178	*	
FACT-5	14,17±0,3816	12,90±0,2919		**
FACT-11	31,65±0,8208	29,24±0,6939		**
P—R MÉTER re.idő	42,11±0,7131	44,92±0,4818		
jó válasz	51,60±0,9903	51,35±0,7081		
SZUPPORT pályaidő (sec)	267,26±9,6068	333,59±12,2490	**	
belső + külső hiba	20,50±1,4145	20,09±1,6407		0

Megjegyzés: * — 5%-os szignifikancia szintet jelöl
** — 1%-os szignifikancia szintet jelöl
0 — az elutasítottak eredménye jobb

— A vizsgált periódusban a képzésben résztvett repülőgépvezető szakos hallgatóknál említést érdemlő magatartási, fegyelmi probléma nem volt

B) A kiválasztott hallgatók pszichológiai és fizikai teherbírása lehetővé teszi magas szintű speciális repülési kiképzésüket. Javulás következett be a mezőgazdasági repülőgépvezető képzésben. Ezt igazolja, hogy az 1977—1981 közötti időszakot figyelembe véve a repülőgépes mezőgazdasági munkáknál:

— a MÉM Repülőgépes Szolgálat hektárban kifejezett összes területteljesítménye több százezer hektárral nőtt az utóbbi években — ugyanakkor a légi óra* teljesítmény 1981-ben is csaknem azonos volt az 1977-es szinttel;

* Légi óra az az órákban kifejezett időtartam, amit a légijármű a levegőben tölt a felszállás pillanatától a földetérés pillanatáig.

— a mezőgazdasági repülés repülőeseményeinek száma szembetűnően csökkent. (1981-ben 2,2 volt a tízezer légi órára eső repülőesemények száma, ami nemzetközi viszonylatban is igen jó eredmény. Ez a szám 1977-ben 6,0; 1978-ban 7,4 volt);
— az utóbbi két évben jelentősen csökkent a repülőesemények során keletkezett anyagi kár forintban kifejezett értéke. (1978-ban 8,0; 1979-ben 7,2; 1980-ban 1,0; 1981-ben 1,6 millió forintot tett ki ez az összeg.)

Ezek az eredmények természetesen nem egyedül a kiválasztási munka eredményei, de kialakulásukban bizonyára nagy szerepe van a repülőgépvezető jelöltek kiválasztására irányuló kísérletnek is.

Összegezve

A mezőgazdasági repülőgépvezetők kiválasztását célzó repülésbiztonsági téma fontos, bonyolult és igen összetett kutatási feladat — még sok megoldásra váró nehézséggel. Az itt közölt metodika és eredményei olyan alapnak tekinthetők, amelyre a további munkánkat építeni kívánjuk.

A közlemény szerkesztőségbe érkezett: 1982. IX. 23.

IRODALOM

1. Árkossy F.-né, 1979: Összefoglaló jelentés a MÉM Repülőgépes Szolgálat és a Szabolcs-Szatmár megyei Pályaválasztási Tanácsadó Intézet között megkötött szerződésben foglalt vizsgálati eredményekről. Kézirat. MG Főiskola Nyíregyháza.
2. Árkossy F.-né Golenyák B., Lukácskó Zs. 1981: Összefoglaló jelentés a nyíregyházi Mezőgazdasági Főiskola Repülőgépvezető Ágazatára jelentkezettek pályaalkalmassági vizsgálatáról. Kézirat. MG Főiskola Nyíregyháza.
3. Dienes E., Herskovits M., Rajnai N., Szilágyi K., Völgyesy P. 1980: Pályaalkalmassági és orvosegészségügyi követelmények kidolgozása szakszolgálati engedélyhez kötött munkakörökre. Tanulmány. KPM LRI Repüléstudományi és Tájékoztató Központ, Budapest
4. Golenyák B., Lukácskó Zs., Nemessuri M., 1982: Új lehetőségek a sportsérülések diagnosztikájában. Sportorvosi Szemle Budapest, 1982. év 3. sz. 207—212 o.
5. Gruber I., 1976: Összefoglaló jelentés és értékelés a mezőgazdasági repülőgépvezető jelöltek személyiségvizsgálatáról. Kézirat, Budapest.
6. Faragó M., Szilágyi K., Völgyesi P., Rajnai N., 1978: Szakszolgálati engedélyhez kötött légügyi foglalkozások elemzése pszichológiai szempontból. Kézirat. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest.
7. Fővárosi Pályaválasztási Intézet, 1977: Mezőgazdasági Főiskola repülőgépvezető szakára jelentkező hallgatók értékelése alkalmasságvizsgálat alapján. Kézirat. MG Főiskola, Nyíregyháza.
8. Kossuth Lajos Tudományegyetem Állattani És Embertani Tanszéke, 1981: A MÉM repülőszolgálatra jelentkezettek alkalmasságának igazolása humánbiológiai vizsgálatokkal. Kézirat. Debrecen.
9. Kóródi F., 1979: Módszertani útmutató a polgári légiközlekedés hajózó személyzet jelöltjeinek pszichológiai pályaalkalmassági vizsgálatára. Kézirat. KPM LRI Budapest.

10. Lukácskó Zs., 1980: Összefoglaló jelentés a nyíregyházi Mezőgazdasági Főiskola Repülőgépvezető Ágazatára jelentkezettek pályaalkalmassági vizsgálatáról. Kézirat. MG Főiskola, Nyíregyháza.
11. Lukácskó Zs., 1982: Pályaalkalmassági vizsgálatok a polgári repülőgépvezető képzésben. Pályaválasztás. Budapest. 1982. évi 1. szám 40—44. o.
12. Lukácskó Zs., 1982: Termovíziós szűrővizsgálati metodika ajánlása repülőgépvezetők pszichológiai, fiziológiai alkalmasságának megállapítására. Kutatási Közlemények, MG Főiskola, Nyíregyháza. 47—52. o.
13. Martin R., Saller K., 1957—1966: Lehrbuch der Anthropologie N. G. Fischer Verlag, Stuttgart.
14. Völgyesy P., 1974: Képességvizsgálati módszerek alkalmazása a felvételi eljárásban. Előadás gyűjtemény. Kézirat. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest.
15. Völgyesy P., 1980: A mezőgazdasági felsőfokú oktatási intézményekbe történő felvételi vizsgán alkalmazható pályaalkalmassági vizsgálatok. Tanulmány. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest.

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ АПРОБАЦИИ СИСТЕМЫ ОТБОРА ЛЕТЧИКОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ АВИАЦИИ

ЖОЛТ ЛУКАЧКО

Подготовка летного состава сельскохозяйственной авиации потребовала квалифицировать кандидатов в летчики с точки зрения их пригодности, а также проводить тобор абитуриентов, поступающих в соответствующий вуз.

Шестилетние промеры экспериментального характера и накопленный опыт дали основу для создания настоящей медели, которая кажется целесообразной и подходящей для решения вышеупомянутых вопросов.

Модель рассчитана на дроведение не одной серии исследований, а представляет собой широкошкалированный промер информационного характера. В случае поступления абитуриента в вуз модель предусматрувает необходимость повторных замеров, возможности расширения методик.

Исследования профпригодности органически включены в научную программу, которая служит для подготовки студентов к будущей работе, приспособить их к выполнению длительно тродолжающейся деятельности.

Многогранность работы позволяет несколько уточнить и усовершенствовать модель. Некоторые рбласти исследования разработаны хорошо, а другие нуждаются в получении дальнейших экспериментальных результатов.

INITIAL RESULTS CONCERNING THE SYSTEM ACCORDING TO WHICH AGRICULTURAL AIR PILOTS ARE SELECTED

LUKÁCSKÓ, ZSOLT

The necessity of training of agricultural pilots made the qualification and selection from the point of view of aptitude indispensable. The present model which seems to be suitable to approach this problem is based on six years' experience and surveys. The examinational model is not a series of examinations to be carried out once but an informatory survey covering a broad scale that includes the necessity of repetition and methodological extensions — in case of students admitted to the high school training agricultural pilots.

The examinations concerning the aptitude for this profession can closely be linked to a scientific program that aims at the preparation and making the students capable for a long term work. Since this work is a very complex one it needs further development. Several research areas are more elaborated while others still need more research work to be carried out.

SZEMLE

MOZART A PSZICHOLÓGIÁBAN

HŰVÖS ÉVA
ELTE BTK Fejlődés és Neveléspszichológiai Tanszék

Bevezető

L. Sz. Vigotszkij neve és munkássága a 60-as években vált közismertté a nyugati pszichológiában. 1980-ban Chicagóban nemzetközi konferencia foglalkozott Vigotszkij munkáival és hatásával. Ennek előhírnöke volt 1978-ban az a cikk, amelyet S. Tullmin írt „Mozart a pszichológiában" címmel. A Szovjetunióban 1981-ben a cikk rövidített változata megjelent a Filozófiai Szemlében. Az alábbiakban csak összefoglalót kívánunk nyújtani azokról a részekről, amelyek felkelthetik a magyar olvasók érdeklődését is.

I.

W. Lorenz szerint az, aki Angliában a francia gondolkodók elveivel „játszik", francia ateistának számít. Ch. Darwin, diákéveitől „Az emberi fajok eredete" könyvének megjelenéséig attól félt, hogy materialistának kiáltják ki.

Talán hasonló állapot jellemzi azokat az amerikai pszichológusokat, akik távoltartották magukat az első világháború utáni szovjet pszichológia tudományos eredményeitől.

Napjainkban már egyre több az angol nyelven megjelenő szovjet anyag, ebben külön figyelmet szentelnek a 20-as, 30-as évek — főleg elméleti — munkáinak. Ennek alapján két kérdés vetődik fel.

1. Mi a maradandó ezekből? Mit alkottak a szovjet tudósok a pszicholingvisztika, a neuropszichológia stb. területén?

2. Miért volt ismeretlen a szovjet irodalom ilyen sokáig? Az egyes országok közötti ellentét hatására lehetséges, hogy kiváló fiziológusok, pszichológusok — egész iskola — munkássága szinte ismeretlen maradhat a XX. század közepén?

A kérdésekre adható válaszok összefüggenek egymással. Az elméleti megközelítésben, a módszerekben és a filozófiában rejlő különbségek a kutatásszervezés különbözőségéhez vezettek. A kezdeti beállítódás, az intellektuális tényezők elhatárolták a nyugati — főleg behaviorista — tudósokat a szovjet iskola eredményeitől, annak megismerésétől.

II.

A 20-as, 30-as évek szovjet pszichológiájában L. Sz. Vigotszkij központi szerepet töltött be. 37 évesen tüdőbajban halt meg, utolsó éveit a közelgő halállal vívott küzdelem jellemezte. Ha nem is iskolát, de elkötelezett harcostársak csoportját hagyta maga után, akik az általa megkezdett úton folytatták munkájukat. Munkatársai között kiemelkedő helyet foglal el a tudományban A. R. Lurija. Ha a pszichológia Mozartja Vigotszkij, akkor Lurija lett Beethovenje,

csak szerencsésebb sorsú. A lehetőségek, feltételezések gazdag spektruma rajzolódik ki Lurija munkásságában, amelyet a 30-as évek tudományos vitái alapoztak meg a Vigotszkij köré gyűlő pszichológusok között.

„Vigotszkij zseni volt. 50 év után sem tudok a tudományban senkit sem megnevezni, aki akár csak megközelíthetné előrelátását, analizálóképességét. Az összes munkám csak kidolgozása annak a pszichológiai elméletnek, amelyet ő épített fel" — írta önéletrajzában Lurija. (De a kidolgozás sem „csak"!)

Vigotszkij 1917 után irodalmárként kezdte pályafutását. Shakespeare „Hamlet"-jének kritikai elemzését írta meg első könyvében „A művészet pszichológiája" címmel. (1971-ben megjelent angolul.) 1924-ben bekapcsolódott „a tudat szociális és kulturális struktúrájáról" a Moszkvai Pszichológiai Intézet által rendezett tudományos vitába. Energiája és eredeti gondolkodásmódja következtében Vigotszkij rövidesen a vita vezetőjévé vált. A megértés, a fogalmak kialakulása, a tudat problémáinak többoldalú megközelítése érdekében orvosi tanulmányokkal kezdett foglalkozni, pszichiátriai és neurológiai kérdéskörökkel bővítette ismereteit. Korai haláláig a pszichológia kiemelkedő egyénisége volt.

Munkái sajátos módon csak az 50-es évek végén kezdtek igazán hatni a szovjet tudományos életben. Nyugaton 1962-ben vált ismertté neve a fogalmak kialakulásának vizsgálatára kidolgozott teszt alapján. Vigotszkij ennek a tesztnek a segítségével vizsgálta felül Piaget nézetét a belső (egocentrikus) beszédre vonatkozóan. Az 1962-ben angol nyelven megjelenő „Gondolkodás és beszéd" című könyv nyomán ismerték meg az amerikai olvasók a Vigotszkij-féle megközelítés tudományos jelentőségét. De az elmélet egészét akkor értették meg, amikor megjelent az „Értelem a társadalomban" című szöveggyűjtemény. Ebben különösen érdekes az 1930-ban íródott (és még nem publikált) monográfia: „Eszköz és jel a gyermek fejlődésében" címmel, valamint „A magasabb pszichikus funkciók fejlődése". A szöveggyűjtemény értékét növeli, hogy előkészítésében részt vett Lurija, továbbá körvonalazódik benne az az elméleti komplexitás, amely a „Gondolkodás és beszéd" c. könyv amerikai változatában nem volt elég befogadható.

III.

Vigotszkij szerint a gyermek a nevelés és a megszerzett szociális tapasztalat hatására elsajátítja az észlelés, a gondolkodás és a viselkedés meghatározott módjait. (A szovjet kutatások nyelvezetében a „kulturális-történelmi" feltételek képezik a gyermeki tudat struktúrájának alapját.) Vigotszkij nézőpontjának lényege az, hogy a fejlődés meghatározott fiziológiai és neurológiai feltételek között valósul meg, de nem csak a genetikai, hanem a külső környezet hatásaitól is függ. A kultúra elsajátítása, a szocializáció, a gondolkodás fejlődése sajátos formát ölt, ennek különösen érdekes megközelítése a belső beszéd hatásának vizsgálata, a kérgi mezők vonatkoztatása.

Jellegzetes az a kutatási irány is, amelyben Vigotszkij a nyelvi készséget tanulmányozta, kiindulópontnak tekintve az elsajátítás szituációját. Mind a nyelv, mind a szimbólumok szó szerint eszközök, ezek segítségével alakul ki a mentális belső világ, hasonlóan ahhoz, ahogyan eszközökkel adunk formát „a külső világ" anyagainak. A nyelv szerepének tanulmányozásában figyelemreméltóak az egybeesések Wittgenstein elképzeléseivel.

Vigotszkij mint neuropszichológus, foglalkozott a központi idegrendszer szerepével a képességek mobilizálásának vonatkozásában. Ez az a terület, ame-

lyen Lurija és munkatársai jelentős érdemeket szereztek a pszichológiában. (Orosz és kínai afáziás betegek írási és olvasási készségeinek összehasonlító vizsgálata.)

Az „Értelem a társadalomban" című szöveggyűjtemény előszavában M. Cowl és S. Scribner felhívja a figyelmet Wundt hatására, akit mind Oroszországban, mind Amerikában a pszichológia megalapítójának tartottak. Ugyanakkor érdekes, hogy Wundt — a kísérleti pszichológia kezdeményezője Weber és Fechner nyomdokain — a „magasabb pszichikus funkciókat" nem tartja kísérletileg tanulmányozhatónak (pl.: akaratlagos emlékezet, deduktív bizonyítás stb.). Wundt szerint az ilyen funkciókat a kultúra produktumainak vizsgálatával kell kutatni történetiségükben, pl. legendák, szokások, nyelv. Míg Amerikában ez a gondolat háttérben maradt, Oroszországban a történelmi materializmus hatására valamint Szecsenov munkái alapján kezdettől fogva kiindulópontot jelentett.

A szovjet pszichológusok a kulturális-történelmi vonalat folytatva, de Wundttal ellentétben a magasabb pszichés funkciók kísérleti úton való megközelíthetőségét is igazolni kívánták.

A wundti pszichológia két aspektusát figyelembe véve érthetővé válik, hogyan alakultak ki a különböző kutatási irányok.

V.

Az utóbbi 50 évben Amerikában csak Pavlov munkáit ismerték az orosz nyelvű szakirodalomból. A reflexekről szóló tanításai, a megerősítésre vonatkozó kísérletei nyomán általánossá vált az a nézet, hogy az egész szovjet pszichológia redukcionista módon közelíti meg az embert. Paradox, de ezt a nézőpontot még megerősítették a különböző hibás interpretációk, a rossz fordítások. Ami Pavlovot illeti, ő sohasem terjesztette ki reflexelméletét a magasabb emberi pszichikus funkciókra, sohasem redukálta az ember értelmes viselkedését a külső környezeti ingerekre adott közvetlen reakciókra. Éppen a behaviorista kontextusban történt ez meg, a pavlovi tanok hibás transzformációjával.

Tulajdonképpen csak napjainkban ismerkedik igazán az amerikai olvasó a szovjet pszichológiával, amelynek értéke abban rejlik, hogy a pszichológiai problémákat kulturális-történelmi megközelítésben vizsgálja. A gyermek fejlődésének ilyen aspektusú megközelítése eredményezte a „struktúrák" komplex vizsgálati lehetőségét.

Meg kell végre érteni és tisztelni kell Vigotszkij, Lurija hivatkozásait Marxra és Engelsre — főleg azt, hogy ezek a hivatkozások nem csupán politikai jelentőségűek. Nyugaton Vigotszkij olvasói nehezen érthetik ezt. Az történt ugyanis, hogy „Gondolkodás és beszéd" könyvének első kiadásában a fordítók kihagyták a szövegből a Marx és Engels gondolataira vonatkozó utalásokat, mint nem a lényeghez tartozókat. Ténylegesen ez súlyos hiba volt.

Vigotszkij büszke volt arra, hogy marxistának vallhatta magát, a történelmi-materialista megközelítési mód tudományos sikereinek alapjául szolgált. Ez olyan filozófiai alap, amely lehetővé tette a különböző tudományok integrációját: a fejlődés pszichológiája, a klinikai neurológia, a kultúrantropológia, a művészetek pszichológiája integrálódik munkáiban. Még sok erőfeszítésre van szükség, komolyan tanulmányoznunk kell, találunk-e hasonlóan „erős" illetve meggyőző elméletet, amely egységbe tudja foglalni a Természetet és a Kultúrát.

FÓRUM

FERENCZI SÁNDORRA EMLÉKEZÜNK

1983 kettős Ferenczi-év volt: 110 éve született és 50 éve halt meg Ferenczi Sándor. Elsősorban az ő nevéhez és munkásságához kapcsolódik a pszichoanalízis ún. Budapesti Iskolája. Ferenczi Sándor originális életműve ma is nyugtalanítóan van jelen a pszichológia és pszichiátria gondolatvilágában. Olyan tudós volt, akinek elméleti és gyakorlati tevékenységében valamilyen furcsa és ritka ötvözete jött létre a tudományos logikának és a művészi képzelőerőnek. Ezért ma is szenvedélyes viták dúlnak elméletei körül. Rajongói és megmosolygói egyaránt megtalálhatók a pszichoterapeuták között. Mint gyógyító, rendíthetetlenül képviselte azt a ma sokszor igaztalanul naivnak bélyegzett attitűdöt, amelyet a személyesség és a szeretet szavaival lehet jellemezni.

Ferenczi Sándor alkotó szelleme és morális tisztasága előtt tisztelgünk, amikor közöljük egy — magyar nyelven nem olvasható — tanulmányát.

BEVEZETÉS FERENCZI SÁNDOR: „A KEDVEZŐTLEN MOZZANATOK ELFOGADÁSÁNAK PROBLÉMÁJA" C. KÖZLEMÉNYÉHEZ

Ez az írás 1926-ban jelent meg először (6), Freud („Die Verneinung", (10)) közvetlen hatására. Mondanivalója sokrétű, lényegileg azt fejti ki, hogy az érett énnek a környezetét, a valóságot kell elfogadnia; akkor is, ha az rosszat nyújt. El kell ismernünk a kellemetlen, a kedvezőtlen, a kínos élményeket, de a súlyosabb bánatot, gyászt, tragédiát is. Ehhez a tárgyilagos szemlélethez szükséges, hogy az egyes ösztönszétválásokat egyre újabb ösztönkeveredések kövessék az élet- és a halálösztön részéről, mert így jön létre „a gyűlölet és szeretet tendenciák kölcsönös semlegesítésének a képessége", melynek következtében azután a valóság elv fölénybe kerül az örömelvvel szemben. „A környezet el-

fogadása, azaz egyes kedvezőtlen dolgok elismerése... csak akkor lehetséges, ha a korábban rossz érzést okozó tárgy elhárítását és tagadását feladtuk, és ingereit az én bekebelezte, hogy belső ösztönzéssé alakuljon át." „Az az erő, amely ezt az átalakulást megvalósítja, az ösztönszétválásnál felszabaduló Erosz." Utóbbi a destrukciós tendenciákat is képes az élet további, esetleg még sikeresebb folytatásához felhasználni.

Nem vitás, hogy a rosszat is elfogadó, introjiciáló én fejlettebb, mint az elfojtó, projiciáló, tehát a világ-valóság árnyékos oldalait tagadó. Hermann Imre is azt írja „Die Psychoanalyse als Methode" (17) c. könyvében, Ferenczire hivatkozva, hogy „Ahhoz, hogy a páciens meggyógyuljon (hogy pozitív terápiás reakciót éljen át), meg kell ismerkedjék panaszai ökonómiájával, bizonyos fokig a kínos dolgok elfogadásával."

Ferenczi e munkájában a freudi topikai felosztás (tudattalan — tudatelőttes — tudatos) mellett már érintőlegesen használja a strukturális szemléletet is, melyben a „Das Ich und das Es" (9) óta a személyiség ösztönénre, énre és felettes énre tagozódik. Ez a strukturális felosztás annál is inkább használhatóbb, mint a korábbi topikai, mert hiszen az én vagy a felettes én is lehet tudatos vagy tudattalan.

Nagyobb benyomása érződik azonban Freud „Jenseits des Lustprinzips" c. munkájának (8). Utóbbinak az a lényege, hogy a halálösztön arra törekszik, hogy az organikus visszatérjen az anorganikusba. Ezt a folyamatot késlelteti, lassítja az ellenkezőleg ható életösztön (Erosz). A halálösztön nemcsak önmagunk ellen fordulhat, hanem kivetülhet a környezetre is, és ekkor forrásává válik az agressziónak. Ha a halálösztön szexualizálódik, akkor mazochizmus vagy szadizmus alakul ki.

Ezt a freudi koncepciót sok pszichoanalitikus nem fogadta el. Ferenczi azonban teljes egészében átveszi Freudnak ezt a leginkább spekulatív tanát, és nála is — éppúgy, mint Freud 1925-ben megjelent „Die Verneinung" (A tagadás) c. munkájában (10) — az én ítélő funkcióihoz energiát ebből az ösztön-dualizmusból nyer. Freud említett közleményében az igenlés vagy tagadás ítélő funkció, tehát intellektuális feladat. A tagadás tehát sok esetben az elfojtás intellektuális pótlása. Viszont ha már valaminek a tulajdonságát megítéljük, úgy akkor is el kell ismernünk realitását, ha nem esik jól. A kezdetleges örömének fokozatosan át kell alakulnia reálisan ítélkező énné. Közben egyre kifejezettebben elkülönül a képzet és a valóság. Az ítélet után a gondolkodásra fordított halasztás már feladható, és a motorikus kivitel eredményes lehet. A gondolkodás tehát mint a legkisebb energiát felhasználó próba-akció modellje fogható fel. Freud az ítélőtevékenységgel kapcsolatban e művében arra a következtetésre jut, hogy „... polaritása megfelel az általunk felvetett ösztöncsoportok ellentétességének. Az elfogadás — az egybeolvadás pótlásaként — Eroszhoz tartozik, a tagadás — a kitaszítás utódja — a destrukciós ösztönhöz."

A fenti vázlatos ismertetés után bizonyos szempontból fontosnak tartom, hogy idézzem a közlemény elejét és utolsó mondatait. Így kezdődik: „Néhány érdekes megfigyelést nyújt számunkra annak a módja, ahogy betegeink ötleteiket kifejezésre juttatják az analitikus munkánk során. ‚Most majd azt gondolja, hogy valami sértőt akarunk mondani, de igazán nem áll szándékomban.' Erre tüstént megértjük, hogy az éppen felmerülő ötletét projekcióval hárítja el. Vagy pedig ‚Azt kérdi, hogy ki lehet az álmomban szereplő személy? *Nem* az anyám.' Már helyre is igazíthatjuk: szóval az anyja. *Jogot formálunk arra, hogy az értelmezésnél a tagadástól eltekintsünk, és az ötleteknek kizárólag a tartalmát tartsuk fontosnak.*" (Kiemelés a szerzőtől.) Most pedig idézzük fel a tanulmány

utolsó mondatát: „Semmi sem bizonyítja jobban a tudattalan sikeres felfedését, mint mikor az analizált ilyesféleképpen reagál: „*Ezt még nem gondoltam*', vagy *'erre én soha nem gondoltam*'."

Talán nem hiábavaló, ha ezt a módszert megkísérlem képletszerűen ábrázolni. Tegyük fel, hogy egy beteg pszichéje a következő szimbólumokkal volna jelölhető:

$$+A, +B, +C, +D, +E,$$

ámde ebből az alakzatból a +B már régóta elfojtódott, és kezelésünk során egyre csak a

$$+A, +C, +D, +E$$

információt kapjuk. Ha azután az analízis során a +B kezd fokozatosan tudatképesebbé válni, lassan-lassan feldereng, de kezdetben legtöbb esetben csak negatív előjellel. A beteg ekkor így fejezi ki lelki világát:

$$+A, -B! +C, +D, +E.$$

Anélkül, hogy a nagyon is bonyolult módszertani problémákba elmélyedhetnénk, első közelítésben megállapíthatjuk, hogy ez az a pont, amikor az előjeltől eltekintünk, a közlést +B-nek értelmezzük, és mint ilyet kíséreljük meg beilleszteni a konstrukciónkba is.

Most térjünk vissza arra a szempontra, ami miatt a „Die Verneinung" bizonyos részeit idéztem. Azért történt, hogy észrevegyük, hogy — legalábbis részben — módszertani, kezeléstechnikai problémákat vet fel. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy 1937-ben Freud e mű folytatásaként írta meg a „Konstructionen in der Analyse" c. értekezését (11), mely kizárólag technikai kérdéskörrel foglalkozik. Igen érdekes, sőt meglepő, hogy Ferenczi, aki 1920 óta csaknem minden idejét a pszichoanalitikus kezelés technikai változtatásainak a kísérleteire fordítja, és a módszer tökéletesítésére szenteli csaknem egész munkásságát, a Freud-tanulmányban nem a módszertani részt részesíti előnyben, hanem „A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük" tanulmányának (5) kiegészítéséhez, tehát én-pszichológiai vonatkozások további vizsgálatához merít ösztönzést belőle.

Ferenczi csak 1908-ban ismerkedik meg Freuddal, de már tudományos tevékenysége elején két alapvető művet ír, melyek az énnel foglalkoznak. Bálint M. így jellemzi előszavában (1): „Az első periódus elméleti tanulmányai között olyan klasszikus művek találhatók, mint az „Introjectio und Übertragung" (1909) (4), melyben fellelhető az apai, illetőleg anyai indulatáttétel közti különbség, valamint annak a felfedezése, hogy az introjekció én-táguláshoz, ezzel szemben a projekció én-zsugorodáshoz vezet." A második, énnel foglalkozó fontos alkotása „A valóságérzék fejlődésfokai..." (5), 1913-ban jelent meg. Bár nem tagadható Freud hatása, melyet a „Totem und Tabu"-val (7) tett rá, ahol az emberiség fejlődését mágikus, vallásos és tudományos szakaszra bontja, de említett művével mégiscsak Ferenczi vetette meg az alapját az én pszichológiájának. Ismét Bálintot idézem (1): „Az ‚Entwicklungstufen des Wirklichkeitsinnes' talán az első munka az én fejlődéséről, melyet valaha is írtak."

A jelenleg közölt írásban az említett két munka rövid áttekintése mellett ismét rátalálunk az ultraquiaztikus módszer biológizáló tendenciájára is. Erre feltehetően illik Hartmannak már 1927-ben kifejtett véleménye (13): „Az a körülmény, hogy általános élettani és morfogenetikai kérdéskomplexusok meg-

oldására tudatosan ösztön-lélektani szempontokat alkalmaznak (Freud: Jenseits des Lustprinzips; Ferenczi: Versuch einer Genitaltheorie), ma még eredményességük szempontjából nem ítélhető meg. Hogy e hipotézisek mennyire tartósak, mennyire megingathatatlanok, azt csak élettani és fejlődéstani utóvizsgálatok dönthetik el."

Figyelemre méltó Ferenczi hasonlata a „számítógéppel". Ez feltűnően modern, hiszen akkor még a neurológia sem fedezte fel az úgynevezett visszajelentő köröket, másrészt a mai computerek sem egzisztáltak, melyek apró logikai áramkörök referenciájának a tömegével dolgoznak, és bármilyen bonyolult kérdés esetében csak a végeredményt közlik. Nos, Hassler, Denny-Brown, Bucy stb. (18), (19) az extrapyramidalis tünetegyütteseknél valóban felfedeztek ilyen visszajelentő, ill. szabályozó köröket. Például a carotico-striato-pallido-thalamo-corticalis nagyobb visszacsatolás mellett még a pallido-subthalamico-pallidaris, a pallido-thalamo-strialis, amellett a striato-nigro-strialis, végül a rubro-olivo-cerebello-rubralis kisebb szabályozó körök sérülésénél az ún. Parkinson-syndroma jön létre. Tehát lényegében rigor, nyugalmi tremor, esetleg vegetatív kísérő jelenségek és a bradykinesis mellett bradypsyche stb. Más extrapyramidalis tünetegyüttesekért ismét más bonyolult funkciókörök kiesése felelős. Azonban egyelőre csak durva mozgászavarok és ezeket esetleg kísérő sablonos lelki elváltozások magyarázhatók így, semmiképpen sem derült fény arra, hogy milyen áttekinthetetlenül szövevényes körök kapcsolódnak akár a neurózisoknál, akár a pszichózisoknál; még kevésbé arra, hogy „normális" gondolkodásunk, érzelmeink, indulataink, döntéseink milyen, az említetteknél is sokszorta bonyolultabb visszajelentések hatalmas tömegét veszi igénybe. Hogy valaki miért szereti jobban a Juliskát, mint a Mariskát, miért kedveli inkább Bachot, mint Mozartot, miért optimista vagy pesszimista, konformista vagy ellenkezőleg, lázadó stb.; esetünkben pl. hogyan és mikor érvényesül a realitáselv vagy az örömelv — ezeknek a problémáknak az anatómiai szubszrátuma ismeretlen, és ezeket a lelki jelenségeket idegélettani vagy idegkórtani szempontból nem tudjuk megközelíteni, sem gyógyszerekkel vagy operatív beavatkozással tartósan és sikeresen nem befolyásolhatjuk. Úgy gondolom, hogy Ferenczinek ez az újabb, bújtatott biologizálása — amennyiben a „számítógép" nem csak üres hasonlat — a fent említettek miatt még a nagyon távoli jövőben is alig elképzelhető; ezért kénytelenek vagyunk a „lélek" munkahipotézisével megelégedni, és ez ma még — csekély, organikus hátterezettségű elmekórtani vonatkozás kivételével — csak pszichológiai módszerekkel vizsgálható.

Ferenczi lélektani felfogásmódjából kitűnik, hogy a freudi interstrukturális konfliktus pszichológia alapján áll, hogy az én az ösztönénből származik, utóbbiból nyeri energiáját, miközben biztosítja a homeosztázist, harmonizál az ösztönénnel, a felettes énnel és a külvilággal, önálló energiával nem rendelkezik, a valóságvizsgálathoz és a sikeres alkalmazkodáshoz pedig szüksége van az élet- és a halálösztön interferencia-eredőjére, nála ezek neutralizálják egymást.

1936-ban — 10 évvel később — Anna Freud megírja alapvető művét: „Das Ich und die Abwehrmechanismen". Egy év múlva Freud — talán lánya koncepciójának hatására is — így ír („Die endliche und unendliche Analyse" (12): „Nincs okunk rá, hogy kétségbe vonjuk az én eltérések egzisztenciáját és jelentőségét. Erre utal már az is, hogy minden egyén, az elhárító mechanizmusok közül való választásnál a lehetségesekhez képest csak néhányat juttat érvényre, és ettől kezdve állandóan csak ezeket használja fel. Ez a tény arra mutat, hogy az egyes én már a kezdet kezdetén individuális diszpozíciókkal és ten-

denciákkal rendelkezik, melyek jellegét és feltételeit persze nem tudjuk megállapítani." „. . . figyelembe kell vennünk, hogy az ösztönén és az én eredetileg egyek voltak, és egyáltalán nem jelenti az örökletesség misztikus túlértékelését, ha hihetőnek tartjuk, hogy a még nem egzisztáló énben is már eldöntött, hogy a továbbiakban milyen irányban fejlődik, milyen tendenciák és reakciók derülnek majd ki róla."

Ugyanebben az évben Heinz Hartmann a Bécsi Pszichoanalitikus Társaságban előadást tart az én-pszichológiáról és az alkalmazkodás problematikájáról, mely azután 1939-ben jelenik meg először (14). Ebben — amellett, hogy a pszichoanalízis klasszikus alapjait elismeri — radikálisan újszerű megvilágításban szemléli az ént. Leírja, hogy az énnek konfliktustól mentes rétege is létezik, miközben más zónája a többi pszichés instanciával és a külvilággal konfliktusban van — mint ahogy ezt korábban Freud és munkatársai is megállapították. Tehát: „Nem minden összeütközés a környezettel, nem minden tanulási és érési folyamat konfliktus. Ide tartoznak az érzékelés, a tudat tárgyra irány ultsága, egyes dolgokról alkotott véleményünk, a gondolkodás, a beszéd, az ismétlés jelenségei, az alkotás nem konfliktuózus fejlődése; a tárgy megragadása, a csúszás-mászás, járni tanulás motorikus fejlődésének jól ismert szakaszai; általában az érés és tanulás folyamatainak a problémaköre és még sok minden más is." Majd így folytatja: „Javallom, hogy mindazon funkciók összességét, amelyek egyénileg, vagy általánosan a lelki konfliktusok hatáskörén kívül játszódnak le, ezzel a kisegítő névvel foglaljuk össze: Konfliktusmentes én réteg (Konfliktfreie Ich-Sphaere)."

Megállapítja (14), (15), hogy az ösztönén és az én közös matrixból képződtek, hogy az én saját energiával is rendelkezik, melynek egyik forrása a veleszületett *elsődleges autonómia*. Másrészt rendelkezésére áll egy *másodlagos autonómia* is, mely konfliktusokból elidegenedett, neutralizált én energiát képvisel. (Pl. a másodlagos autonómia nyilvánul meg a karaktervonásokban.) Azért használja a neutralizálás fogalmát, mert a szublimáció meghatározás kizárólag a libidinózus energiák számára fenntartott, míg a neutralizáció egyaránt jelenti mind a libidinózus, mind az agresszív tendenciák semlegesítését. Az én határán felsorakozó elhárító mechanizmusok tevékenységükhöz nemcsak saját erejüket használják fel, hanem utánpótlást kapnak a primér és szekundér autonómiák energiájából is. Az én rétegződése miatt a korábbi interstrukturális erőviszonyok mellett az énen belül folyó intrastrukturális erőmegoszlással is számolnunk kell; eközben az én sajátos érési folyamaton megy át, mely mindnyájunknál különböző mértékű és minőségű, és szintén döntő tényező a valósághoz való alkalmazkodásnál. Az én érése elősegíti a benne alakuló szociális fejlődési folyamatot, így mintegy elébe megy a társadalmi mozgásnak (Soziales Entgegenkommen).

Társadalmunk jelen követelményei olyan sokrétűek, hogy az egyén biológiai érésénél sokkalta tovább tart, míg eléri identitását, és már nem csupán a szüleitől, nevelőitől, egyéb ideáloktól ellesett szerep-diffúziót játssza disszonánsan, hanem megtalálja a saját szerepét [Erikson (3)]. Vikár (20) írja, hogy Erikson „különbséget tesz pl. személyes identitás és én identitás között. A *személyes identitás* érzése két egyidejű megfigyelésen alapul: érezzük saját létünk folytonosságát térben és időben, és érezzük, hogy mások saját létünk azonosságát és folytonosságát elismerik. Az *én identitás* az egyéni létnek valamilyen minőségét jelenti: azt az érzést, hogy az én olyan szintetizáló módszerek birtokában van, amelyekkel azonosságát és kontinuitását meg tudja őrizni, emellett jelent egy egyéni életstílust is, és azt az érzést, hogy ez összhangban áll

a számunkra fontos személyek életstílusával". „... Az én identitásba ... beletartozik az a fontos érzés (is), hogy ez a csoport-identitás egy sikeres változata."

Csak távirati stílusban és csak két modern pszichoanalitikust ismertettem, akik főleg az énnel foglalkoztak, és nem volt szükségük Erosz és Thanatosz feltételezésére, mert az ént saját energiákkal és saját érési képességgel ruházták fel. Nem tartozik e bevezetéshez, és szét is feszítené kereteit még az is, ha csak felsorolnám a pszichoanalízis számos újabb képviselőjét. Mindenesetre Ferenczi felfogása óta az én szemlélete jelentősen megváltozott. Ez érthető: az analitikusok az ő idejében inkább az ösztönök vizsgálatával foglalkoztak. Annál nagyobb elismerést érdemel, hogy olyan korán kezdte az ént tanulmányozni. Lehet, hogy teoretikus eredményei ma már részben csak történelmileg szemlélhetők, de számos megállapítása jelenleg is érvényes.

LINCZÉNYI ADORJÁN

IRODALOM

1. BÁLINT M.: in SÁNDOR FERENCZI: Schriften zur Psychoanalyse. I. S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main. 1970 Einleitung des Herausgebers XVI. S.
2. DUPONT J.: in: (1) II. FISCHER. 1972. XVIII. S
3. ERIKSON E. H.: Kindheit und Gesellschaft. Pan-Verlag. Zürich—Stuttgart. 1957
4. FERENCZI, S.: Introjection und Übertragung. Eine psychoanalytische Studie. In: Jahrbuch der Psychoanalyse. 1909. I. 422—457.; In: Bausteine zur Psychoanalyse. Internationaler Psychoanalytischer Verlag. Leipzig (Wien) Zürich. 1927. 9—57.; In: Lelki problémák a pszichoanalízis megvilágításában. Nyugat. Budapest. 1912. Indulatáttétel és magábavetítés. Introjectio., 12—29.; In: Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Magvető. Budapest. 1982. 50—75. (Sem a Ferenczi magyarul megjelent írása (Nyugat), sem ennek a másolata (Magvető) nem tartalmazza a teljes német anyagot.) (Megjelent még angolul, spanyolul stb.)
5. FERECZI, S.: Entwicklungstufen des Wirklichkeitssinnes Internationale Zeitschrift für (ärztliche) Psychoanalyse. Int. Psa. Vlg. Wien. 1913. 124—138.; In: Ideges tünetek keletkezése és eltűnése és egyéb, értekezések a pszichoanalízis köréből. Dick Manó. Budapest. 1914. A valóságérzék fejlődésfokai és patologikus visszatérésük. 65—80.; In: A pszichoanalízis és modern irányzatai. Budapest. Gondolat. 196—211.; In: Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Budapest. Magvető. 1982. 124—146. (Megjelent angolul, franciául és spanyolul is.)
6. Das Problem der Unlustbejahung. Fortschritte in der Erkenntnis des Wirklichkeitsinnes. Internationale Zeitschrift für (ärztliche) Psychoanalyse. Int. Psa. Vlg. Wien. 1926, XII. 241—252.; In: The International Journal of Psychoanalysis, Bailliere, Tindall-Cox. London. 1926. The problem of the acceptance of unpleasant ideas; advances in knowledge of the sense of reality. VII.312—323.; In: Bausteine zur Psychoanalyse. Int. Psa. Vlg. Wien. 1927. I: 84—100.; In: (1) 1970—72. II. 200—211 (utóbbi alapján készült a fordítás).
7. FREUD, S.: Totem und Tabu. Gesammelte Werke. IX. Magyarul: Totem és tabu. A vadnépek és a neurotikusok lelki életének némely megegyezéséről. Bp. Dick. M. Ford.: Pártos Z. revideálta: Ferenczi S.
8. FREUD, S.: Jenseits des Lustprinzips. 1920. G. W. XIII. 235—289. Magyarul: A halálösztön és az életösztönök. Bp. „Világirodalom." 1923. Ford.: Kovács V.
9. FREUD, S.: Das Ich und das Es. 1923. G. W. XIII. 235—289. Magyarul: Az ősvalami és az én. Bp. Pantheon. Ford.: Hollós I. és Dukes G.
10. FREUD, S.: Die Verneinung. 1925. G. W. XIV. 11—15.
11. FREUD, S.: Konstructionen in der Analyse. 1937. G. W. XVI. 41—56.
12. FREUD, S.: Die endliche und unendliche Analyse.: G. W. XVI. 85.
13. HARTMANN, H.: Die Grundlagen der Psychoanalyse. Thieme. Leipzig. 1927. 114.
14. HARTMANN, H.: Ich Psychologie und Anpassungsproblem. Klett. Stuttgart. 1970*

* Eredetileg előadás 1937-ben, majd 1939-ben megjelent az „Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse und Imago"-ban XXIV. 62—135.

15. Hartmann, H.: Ich Psychologie. Studien zur psychoanalytischen Theorie. Klett. Stuttgart. 1972.
16. Hermann I.: Az ember ősi ösztönei. Pantheon. Bp. 1943. 178, 182—183.
17. Hermann, I.: Die Psychoanalyse als Methode. Westdeutscher Vlg. Köln—Opladen. 1963. 103.
18. Horányi B.: Neurologia. Medicina. Bp. 1961.
19. Mumenthaler, M.: Neurologie. G. Thieme. Stuttgart. 1973.
20. Vikár Gy.: Az ifjúkor válságai. Gondolat. Bp. 1980. 114—115.

A KEDVEZŐTLEN MOZZANATOK ELFOGADÁSÁNAK PROBLÉMÁJA

FERENCZI SÁNDOR

Nem sokkal, hogy megismerkedtem a pszichoanalízissel, az után beleütköztem a valóságérzék problémájába, melynek működésmódja igen éles ellentétben állónak tűnt a lelki életben általában kimutatható kínkerülési és elfojtási törekvéssel. Az infantilis lélekbe történő beleélés egy módozatának segítségével ahhoz az állásfoglaláshoz jutottam, hogy a minden kíntól megkímélt gyermek számára eleinte egész egzisztenciája tökéletesen egységesnek, úgyszólván „monisztikusnak" kell tűnjék; csak később jutna el oda, hogy megkülönböztesse az én és a környezet, a belső és a külső világ „jó" és „rossz" dolgait; az idegen és az ellenséges tehát ezen a fokon identikus lenne. A gyermeknek bizonyos konok dolgokat, melyek akaratának nem engedelmeskednek, el kell különítenie *énjétől*, mint *külvilágot*, azaz a szubjektív lelki tartalmakat (érzéseket) az objektívektől (az érzékelésektől) megkülönböztetetten kell kezelnie.[1]

Egy másik munkámban azután megkíséreltem az örömelvtől a valóságelvig történő fejlődés fő szempontjait elméletileg rekonstruálni.[2]

Feltételeztem, hogy első csalódásai előtt a gyermek a feltétlen mindenhatóság birtokában érzi magát. Ehhez a mindenhatósági érzéshez még később is ragaszkodik, mikor akaratának vágyteljesítő hatékonysága már bizonyos feltételek betartásához kapcsolódik, mígnem e feltételek számbeli növekedése és mind inkább bonyolulttá válása rá nem kényszeríti arra, hogy mindenhatósági érzését feladja és ezzel voltaképpen elismerje a realitást. Ebben a leíró ábrázolásban azonban még nem lehetett semmit kijelenteni azokról a belső folyamatokról, melyeknek kísérniük kell ezt a figyelemre méltó és jelentős változást; ehhez még túlságosan kevéssé ismertük a mélyebb lelki alapokat, kiváltképpen az ösztönéletet. Azóta Freud alapvető munkái az ösztönéletről és felfedezései az én analíziséről közelebb vittek minket ehhez a célhoz.[3]

[1] Introjection und Übertragung, 1909. In: *Sándor Ferenczi:* Schriften zur Psychoanalyse. Conditio humana. S. Fischer I. Bd. 12—47. Magyarul: Lelki problémák, a pszichoanalízis megvilágításában. Budapest. Nyugat irodalmi és nyomdai részvénytársaság. 1912. Indulatáttétel és magábavetítés. (Introjekció) 12—29. Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból. 50—76. Magvető Könyvkiadó, 1982.

[2] Entwicklungstufen des Wirklichkeitsinnes 1913/S. Fischer előző műve Bd I. S. 148—163. Magyarul: A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük. 65—80. Ideges tünetek keletkezése és eltűnése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből. Dick Manó Budapest, 1914. A pszichoanalízis és modern irányzatai. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1971. 196—211. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból. 124—146. Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982.

[3] *S. Freud:* Das Ich und das Es. 1923. G. W. XIII. S. 235—289. *S. Freud:* Massenpsychologie und Ich-Analyse. 1921. G. W. XIII. S. 71—161.

Azonban még mindig hiányzott a voltaképpeni híd, ami az ösztönélet és a szellemi élet közti szakadékot átíveli. Ehhez nyilván az az igen nagyfokú egyszerűsítés volt szükséges, melyre végül Freud az ösztönmegnyilvánulások sokoldalúságát képes volt redukálni; a minden élőlény alapjául szolgáló ösztönpolaritásra gondolok, az életösztön (Eros) és a halál- vagy destrukciós ösztön polaritására.[4] Elsősorban azonban Freud legújabban megjelent munkája a „Tagadás", melynek szerény címe mögött a gondolkodási folyamatok biológiailag megalapozott pszichológiájának kezdetei rejtőznek, kapcsolja össze tudásunk eddig szórványos darabjait egymással. Mint mindig, Freud ez esetben is az analitikus tapasztalat biztos talaján áll, és a legnagyobb mértékben óvatosan általánosít. Az ő nyomán szeretném most megkísérelni, hogy a valóságérzék problémáját a freudi felfedezés fényében még egyszer feldolgozzam.

Freud a valóság tagadásának lelki tevékenységét a *semmibevevés* és az *elismerése* közötti átmeneti fázisnak tekintette: az idegen, ennélfogva ellenséges külvilág — kínos tartalma ellenére — tudatképessé válik, miközben ellátjuk a tagadás negatív előjelével és visszautasítjuk. Tehát az elhárító tendencia negativizmusában még mindig látjuk az elfojtó hatalmak működését, melyek a primérfolyamatokban minden kínos dolog teljes semmibevételéhez vezettek, de a negatív-hallucinációs asszillálás már nem sikerül teljes mértékben: a kínos dolog már nem ignorálódhat, hanem mint tagadás, mégis csak tartalma az észlelésnek. Természetesen tüstént felvetődik a kérdés, vajon minek kell még történnie, hogy az elismerés utolsó akadálya is eltávolíttassék az útból, és a kín igenlése — azaz az elfojtó tendencia teljes érvénytelenítése — lehetővé váljék.

Nyomban gyanítjuk is, hogy erre a kérdésre nem adható meg a válasz olyan egyszerűen. Freud felfedezése után csupán annyi világos, hogy a kín igenlése sosem egyszeres, hanem mindig kétszeres lelki aktus: először megkíséreljük tagadni, mint tényt, majd újabb erőfeszítésre van szükség, mely az előző negációt negálja. A pozitívum, a rosszuleső dolog elismerése voltaképpen mindig két tagadásból eredne. Hogy hasonlatokkal szolgáljunk a jól ismert pszichoanalitikus területről, a teljes ignorálást analógiába kell hozzuk egy még minden kínt parírozó gyerek lelkiállapotával, ahogy a *pszichózisok* fixációs pontját én már réges-rég ebben a korszakban kerestem.[5] És a megalomániás paralitikus folyamatos boldogságérzést úgy fogtam fel, mint regressziót erre a fázisra.[6] A tagadás megtalálja fázisa analógiáját, mint ahogy Freud utalt rá, a betegek kúra alatti viselkedésében, általában a *neurózisban*, ami szintúgy egy félig vagy rosszul sikerült elfojtás eredménye, és voltaképpen minden esetben egy negatívum, a perverzió negatívja. Végül a kín elismerése vagy igenlésének processzusa — gyógyító fáradozásunk eredményeként — szemünk előtt zajlik le a neurózis gyógyításánál, és hogyha részleteiben megfigyeljük, esélyünk adódik arra, hogy képzetet alkossunk erről az elismerési folyamatról is.

Látjuk, hogy az indulatáttétel forrpontján a beteg a legkínosabb dolgokat is ellenállás nélkül elismeri; nyilván vígaszt talál az indulatáttételben kifejeződő szeretet örömérzésében arra a fájdalomra, amibe kerülne neki különben ez az elismerés. Viszont a kezelés végén, mikor az indulatáttételről is le kell mondania, kétségkívül visszaesés mutatkozna a tagadásba, azaz a neurózisba, ha nem sikerülne a betegnek ezért a lemondásért is fokozatosan kárpótlást és

[4] Jenseit des Lustprincips 1920. in G. W. XIII. S. 1—69.
[5] A valóságérzés fejlődésfokai (ld. 2. pont).
[6] *Ferenczi Sándor:* Zur psychoanalyse der paralytischen Geistesstörung. 1922.

vígaszt találnia a valóságban, elsősorban azonban az analitikussal való identifikációban. Ezzel kapcsolatban az ember akaratlanul a túl korán elhunyt analitikus Viktor Tausk egy tartalmas munkájára gondol, aki az elfojtás motívumának elértéktelenedését, mint a gyógyítás feltételét, a kártalanításban szabta meg.[7]

Hasonló módon a kínos anyag igenlése legelső megjelenésénél is gyanítanunk kell, hogy érvényesült a rekompenzáció, másféle módon egyébként „felhatolása a lélekben" — amely feltétlenül a locus minoris resistentiae irányában, azaz az örömelv értelmében dolgozik — elképzelhetetlen lenne. Már Freud „Álomfejtés"-ében találunk egy szövegrészt, mely hasonlóan magyarázza az elsődleges folyamatok átalakulását másodlagossá. Azt közli ott velünk, hogy az éhező csecsemő a kielégülésre először hallucinatorosan kísérel meg szert tenni, és csak akkor ismeri fel a kínt mint olyat, ha ez nem célravezető, mutatja azokat a bosszús megnyilvánulásokat, melyek a reális kielégüléshez vezetnek. Látjuk, itt tűnik először fel, hogy a lélek válaszféleségét mennyiségi tényező is meghatározza. Az ellenséges környezet elismerése kínos dolog, de visszautasítása alkalomadtán még kínosabb; így a kevésbbé kínos viszonylag örömtelivé válik, és mint ilyen lesz igenelhető. A rekompenzáció figyelembevétele és a menekülés egy még nagyobb kín elől teszi lehetővé számunkra, hogy megértsük a kínos dolog igenlésének a lehetőségét anélkül, hogy le kellene mondanunk az örömkeresés általános érvényességéről, mint minden lelki történés alapvető törekvéséről. Egyidejűleg a lelki szerkezetben kétségtelenül egy új eszköz beiktatását állítottuk fel követelményként, egy fajta számítógépét, melynek beillesztése új és talán még nehezebben megoldható talány elé állít bennünket.

A lelki matematika problémájára még visszatérünk, de előbb inkább azokat a lelki tartalmakat vennénk szemügyre, amelyek mellett a csecsemő a valóság elismerését valóra váltja. Mikor Freud azt hozza tudomásunkra, hogy figyelme segítségével az ember a környezetet szakadatlanul vagy ritmikus időközökben „végigpásztázza", „letapogatja", belőle kis mintákat „ízlel meg", akkor minden későbbi gondolkodó tevékenység modelljának nyilvánvalóan az anyamellet nélkülöző és kutató csecsemő munkamódját tartja. Hasonló gondolatsor vezetett bioanalitikus kísérletemben.[8] Arra a feltételezésre jutottam, hogy a külvilág szaglászása, szimatolása talán még nagyobb hasonlóságot mutat a gondolkodási tevékenységgel, mert hiszen ennél még finomabb és kisebb próbamennyiségek érvényesülnek. Csak kedvező eredmény esetében történik meg az orális bekebelezés. Tehát azok között a gyerekek között, akik megkülönböztetés nélkül mindent a szájukba vesznek és azok között, akik csak a számukra jó illatú dolgokkal foglalkoznak, egész jelentős az intellektuális különbség.

Maradjunk azonban a szopni akaró gyerek példájánál. Tételezzük fel, hogy mind ez ideig jókor megszoptatták és most először kell az éhezés és szomjazás kínját elviselnie; vajon mi mehet végbe a lelke mélyén? Ős narcisztikus magabiztosságában eddig csak saját magát ismerte, idegen dolgok létezéséről, tehát akár az anyáról sem tudott semmit, így ezekkel szemben nem táplálhatott

[7] *Viktor Tausk:* Entwertung des Verdrängungsmotivs durch Rekompense. Internationale Zeitschrift für (ärztliche) Psychoanalyse, I. 1913. S. 230—239.

[8] Versuch einer Genitaltheorie. Magyarul: Katasztrófák a nemi működés fejlődésében. Pszichoanalitikai tanulmány. Pantheon. (Eredetileg 1924-ben, mint az „Internationale Psychoanalytische Bibliothek" XV. kötete jelent meg. Több idegennyelvű kiadást ért meg. Magyarul 1928-ban jelent meg.

érzelmeket, sem jókat sem rosszakat. Talán azzal az élettani destrukcióval összefüggésben, melyet az organizmus szöveteiben a tápanyag hiánya okoz, jön létre az ösztönszétválás a lelki életben. Ez elsősorban koordinálatlan motoros jelenségekben és kiabálásban jut kifejezésre, olyan megnyilvánulásokban, melyeket nyugodtan összehasonlíthatunk a felnőttek dühkitörésével. Ha azután, hosszabb várakozás és kiabálás után a csecsemő ismét megkapja az anyamellet, ez már nem úgy hat, mint valamely indifferens dolog — ami mindig jelen van, ha szüksége van rá, úgy hogy róla semmiféle tudomást nem kell venni — hanem a *szeretet és a gyűlölet tárgyává* válik. A gyűlöleté, mert bizonyos ideig nélkülöznie kellett és a szereteté, mert a nélkülözés után intenzívebb kielégülést nyújtott; bizonyára azonban egyidejűleg egy többé-kevésbé homályos tárgyképzet anyaga is. Ahogy gondolom, ez a példa ábrázolja Freud munkájában, „A Tagadás"-ban a legjelentősebb megállapításokat: „A valóságvizsgálat feladata nem az, hogy az érzékelés segítségével megtaláljunk az elképzeltnek megfelelő tárgyat, hanem, hogy *viszontlássuk* azt, meggyőződjünk arról, hogy még mindig létezik." És „A valóságvizsgálat alkalmazásának feltétele az, hogy rádöbbenünk arra: olyan tárgyak, melyek egykor reális kielégítéshez juttattak, veszendőbe mentek."[9]

Ferenczi a „Katasztrófák"-ban hasonló viszontlátásra és felismerésre vezeti vissza a kielégülés érzését; az *erotikus realitás* elérésének érzését (Ferenczi lábjegyzet. A ford.) Még csak azt kísérelnénk meg hozzáfűzni, hogy valamely tárgyi észlelés létrejöttéhez az említett *ambivalencia*, azaz az *ösztönszétválás* elkerülhetetlenül szükséges. Azokat a dolgokat, melyek bennünket folyamatosan szeretnek, azaz állandóan minden igényünket kielégítik, mint olyat, egyáltalán nem vesszük tudomásul, egyszerűen hozzáillesztjük szubjektív énünkhöz; azokat, melyek állandóan ellenségesen fordulnak felénk és mindig szembehelyezkednek velünk, egyszerűen elfojtjuk. Ellenben azokat, melyek nem feltétlenül állanak rendelkezésünkre, amelyeket szeretünk, mert kielégítenek és gyűlölünk, mert nem mindenben engedelmeskednek nekünk, lelki életünkben különleges ismertetőjeggyel látjuk el: az objektív emléknyomok karakterével, és örvendezünk, ha a valóságban ismét megtaláljuk, azaz ismét szerethetjük őket. És ha egy objektumot gyűlölünk, azonban nem tudjuk olyan mértékben elfojtani, hogy tartósan megtagadhatnánk, úgy létezésének tudomásulvétele arra utal, hogy tulajdonképpen szeretnénk szeretni, és ebben csak a *„tárgy konoksága"* akadályoz meg. Következésképpen csak következetes a vadember ha miután ellenségét megölte, irányában legnagyobb szeretetét és tiszteletét tanúsítja. Ezzel csupán azt mutatja ki, hogy legszívesebben nyugton maradt volna, környezetével zavartalan összhangban szeretett volna élni, ebben azonban az egzisztenciáját „zavaró objektum" megakadályozta. Ennek az akadálynak a felmerülése ösztönei szétválásához vezettek, előtérbe helyezve az, agresszív destruktív részöntönöket; a bosszú kielégítése után azonban a másik a szeretetteljes ösztönrész is követeli megvalósulását. Úgy tűnik, mintha az én nyugalmi állapotában a két ösztönfajta semlegesítené egymást, éppúgy mint az elektromosan inaktív testekben a pozitív és negatív elektromosság, és mintha itt éppúgy, mint ott, sajátos külső hatásra lenne szükség ahhoz, hogy a kétféle áramminőséget megossza és ezáltal működésképessé tegye. Az ambivalencia fellépte ennélfogva egyfajta biztonsági berendezés lenne, tulajdonképpen az aktív ellenálláshoz szükséges képességet jelenti, mint ahogy lelki kísérőjelensége, a tárgyi világ elismerése, annak legyőzése egyik eszközét.

[9] G. W. XIV. S. 14.

Mármost viszont észrevesszük, hogy az ambivalenciával ugyan eljutottunk a dolgok bizonyos elismeréséhez, de nem ahhoz, amit objektív szemléletnek nevezünk; épp ellenkezően, ugyanazok a dolgok szenvedélyes gyűlölet és ugyanolyan szeretet tárgyai. Ahhoz, hogy elérjük a „tárgyilagosságot", az szükséges, hogy kialakuljon a szabadjára bocsátott ösztönök gátlása, azaz ismét keveredjenek össze, tehát a kiforrott megismerés következtében újabb ösztönkeveredés következzék be. Ez lehetne végtére az a lelki folyamat is, amely a kivitelezés gátlását és halasztását a külvilágnak a gondolati valóság identitása megvalósításáig garantálja; az a képesség, hogy tárgyilagosan ítéljünk és viselkedjünk, tehát lényegileg a gyűlölet- és szeretet tendenciák kölcsönös semlegesítésének képessége. Ez ugyan közhelynek hangzik; csakhogy mi úgy véljük, hogy a vonzó- és taszító erők kölcsönös kötése minden kompromisszum képződménynél, minden objektív szemlélet esetében pszichoenergetikai folyamatként tételezhető fel és, hogy azt a szólás-mondást: *sine ira et studio* (harag és részrehajlás nélkül, a ford.), másikkal kellene felváltani, mégpedig azzal, hogy a dolgok objektív szemléletéhez szükséges garancia az azonos mennyiségű ira (harag) és studium (részrehajlás, tanulmányozás, a ford.).

Nyilván az objektivitás iránti képességnek is vannak fejlődésfokozatai. „A valóságérzék fejlődésfokozatai" c. próbálkozásomban leírtam az egyéni mindenhatóság fokozatos feladását, más nagyobb hatalmakra (dajkák, szülők, istenek) áttételét, és mágikus taglejtések és szavak segítségével létrehozott mindenhatósági szakasznak neveztem el; végül a fájdalmas tapasztalatokból szerzett ismeretet úgy tételeztem, mint a mindenhatóság tulajdonképpeni feladását, a világ megismerésének úgyszólván tudományos fokozatát. Pszichoanalitikus szakkifejezéssel, a legősibb fázist, melyben kizárólag az én létezett és az egész tapasztalati világ ehhez precipitálódott, introjekciós periódusnak, a másodikat, amelyben a mindenhatóságot külső hatalmaknak tulajdonítjuk, projekciós periódusnak írtam le; az utolsó fejlődési fokozatot pedig úgy foghattam fel, mint mindkét pszichés mechanizmus egyenlő mértékű, vagy egymást kompenzáló felhasználását. Ez a sorrendiség Freud „Totem és tabu"-jában az emberré fejlődés nagyvonalú ábrázolásának felel meg körülbelül, ahol egymást követi a mágikus, a vallásos és a tudományos szakasz. De ennél sokkal később ben is, midőn egy ízben kísérletet tettem arra, hogy a tudomány mai munkamódját kritikusan megvilágítsam;[10] kénytelen voltam azt feltételezni, hogy ha a tudomány valójában objektív óhajt maradni, váltakozóan csupán pszichológiai és csupán természettudományos módszerekkel dolgozzék, és bizonyítsa mind a belső, mind a külső tapasztalatot kölcsönös analogizálással, mely megfelel a pro- és introjekció oszcillációjának. Magam részéről ezt minden becsületes tudományos vállalkozás *ultraquizmusának* neveztem el. A filozófiában a túl idealisztikus szolipszizmus az egocentrikus infantilizmusba jelent visszaesést, a csupán materialista, pszichofóbiás felfogás a projekciós fázis túlzásba viteléhez történő regresszióhoz, míg Freud ragaszkodása a dualizmushoz az utraquisztikus követelménynek teljes mértékben eleget tesz.

Az a remény fűt bennünket, hogy Freud felfedezése a tagadásról, mint a kín megtagadásának és elismerésének a közbülső fokozatáról abba a helyzetbe hoznak, hogy ezeket a fejlődési fokokat és egymásra következésüket jobban megértsük és alighanem áttekintésüket is egyszerűsítsük. A világvalóság megismeréséhez bizonyára az az első fájdalmas lépés, hogy a „jó dolgok" egy része

[10] Bevezetés a „Katasztrófák"-hoz.

nem tartozik az én hatáskörébe, hanem mint „külvilág"-ot, tőle külön kell választani („anyamell"). Körülbelül ezzel egyidőben tapasztalnia kell az embernek, hogy belsejében is, tehát mintegy saját énjében is, kínos dolgok, azaz rossz fordulhat elő, ami sem hallucinációval, sem máskülönben nem hagyja lerázni magát. További előmenetelt jelent a külvilág felől a teljes kudarc elviselése, azaz annak az elismerése, hogy vannak olyan dolgok is, melyekről mindig le kell mondanunk; párhuzamos folyamat ehhez sok elfojtott óhajunk felismerése, melyek kivitelezése nem volt lehetséges. Mivel, amint tudjuk, a felismeréshez egy rész Eros, azaz szeretet szükséges — ami introjekció, azaz identifikáció nélkül nem gondolható el – be kell vallanunk, hogy a környezet felismerése voltaképpen a „szeressétek ellenségeiteket" keresztény parancs részleges megvalósítását jelenti. (Az az ellenállás, mely a pszichoanalitikus ösztöntan elismerésével szemben támad, mindenesetre azt mutatja, hogy a belső ellenséggel való megbékélés a legnehezebb feladat, amivel az embernek meg kell birkóznia.)

Ha megkíséreljük, hogy újabb ismeretünket a freudi metapszichológia topikai rendszerével összefüggésbe hozzuk, akkor azt gyaníthatjuk, hogy a teljes szolipszizmus idején csak a Wahrnehmung és Bewusstsein (érzékelés és tudat), azaz a léleknek csak egy érzékelő felülete funkcionál; a tagadás korszakában képződik a tudattalan, elfojtott réteg.

A külvilág tudatos elismerése már olyan túlzott megszállást igényel, melyre csak egy új lelki szisztéma, a tudatelőttes tesz képessé (Vorbewusst), mely az Ubw és a Bw közé iktatódik. Tehát a biogenetikai alapszabály értelmében az egyén lelki fejlődésében megismétlődik tulajdonképpen a lélek fajtörténeti fejlődésmódja hiszen a fentebb ábrázolt sorrend ugyanaz, mint amit különböző fejlettségű organizmusok lelki rendszerének fokozódó kialakulásáról fel kell tételeznünk.

De megtaláljuk a mintaképeket, az élőlények környezetük realitásához való fokozódó alkalmazkodás érdekében, az organikus fejlődésükben is. Vannak olyan primitív szervezetek, melyek mintegy megmaradnak a narcisztikus fokon, tétlenül várják szükségleteik kielégülését, és ha ez tartósan lehetetlen, egyszerűen elpusztulnak; ezek ugyanis a szervetlenből kialakuláshoz még sokkal közelebb állnak, úgyhogy destrukciós ösztönüknek rövidebb utat kell megtennie, azaz sokkal hatékonyabb. Előrehaladottabb fokon a szervezet képes arra, hogy kint okozó egyes részeit, élete megmentése érdekében leválassza magáról (autotomia); egyszer ezt a fajta öncsonkítást az elfojtási folyamat élettani modelljének neveztem. Csak további fejlődés teremti meg az alkalmazkodást a valósághoz, mintegy a környezet organikus elismeréséhez, amint ez különösen szépen mutatkozik meg a szimbiotikus kötelékben levő élőlények életmódjában, de minden más alkalmazkodási teljesítményben is kimutatható. „Bioanalitikus" szemléletmódom szerint tehát már az organikusban is el lehet különítetni elsődleges és másodlagos folyamatokat. Olyanokat tehát, melyeket a lelki életben az értelmi tevékenység fokozatainak tartunk. Ez azonban azt jelentené, hogy egyfajta számítógép, mely nem csupán az öröm- és kín qualitásokkal dolgozik, hanem quantitásokkal is, bizonyos értelemben és fokon, már az organikushoz is hozzátartozik. Mindenesetre a szervezeti organikus alkalmazkodás bizonyos merevséggel jellemezhető, amint az a bizonyára célszerű, de megváltoztathatatlan reflex tevékenységekben megmutatkozik, míg a lelki alkalmazkodó képesség állandó készséget tanúsít új valóságok elismerésére is, és megteremti azt a képességet, hogy a kivitelezés gátlás alá kerüljön, akár

egészen a gondolati aktus felfüggesztéséig. Tehát Groddecknek igaza van, mikor az organikus ős ént intelligensnek tartja; de részrehajló, ha nem veszi figyelembe az én és az ős én intelligenciája közötti fokozati különbséget.

Ebben az összefüggésben még meg kell említenem, hogy az organikus patológiában is van alkalmunk a tagadási (autotomai) és az alkalmazkodási tevékenység működésének észlelésére. Én már sebek stb. organikus gyógyulását megkíséreltem, hogy visszavezessem arra, hogy a sérült helyekre odaáramlik a libido (Eros).[11]

Nem rejthetjük véka alá: mindezek a megfontolások semmilyen kielégítő magyarázatot nem adnak arra a tényre, hogy a valóságos környezethez való akár organikus, akár pszichés alkalmazkodás esetében egyrészt az ellenséges külvilág részei Eros segítségével az énhez csatlakoznak, másrészt az énnek saját, szeretett részeit fel kell adnia. Itt azzal a pszichologizáló magyarázattal segíthetünk magunkon, hogy valamely öröm valóságos feladása és a kín elismerése mindig csak valamiféle „ideiglenes dolog", úgyszólván engedelmeskedés — a korábbi, érintetlen állapot visszaállításának hátsó gondolatával szövődő tiltakozás mellett. Ez nagyon sok esetben helytálló lehet, emellett szól már a virtuálisan megtartott és bizonyos esetekben meg is valósuló regressziós képesség, rég meghaladott sőt ősi reakció módozatokhoz. A látszólagos alkalmazkodás csak végtelen várakozásra és reménykedésre való beállítottság lenne „a régi jó idők" visszatérésére, alapjában véve tehát csak fokozatban eltérő a kerekesférgek magatartásától, melyek évekre képesek beszáradni és várni a nedvességre. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy vannak valódi, helyrehozhatatlan szerv vagy szervrész veszteségek is és, hogy a lelkiekben is ismerünk látszólag teljes lemondást kárpótlás nélkül is. Akkor nem érhetjük be többé ilyen optimista magyarázatokkal, hanem a freudi ösztöntan útbaigazítását kell számításba venni, mely szerint vannak esetek, ahol a destrukciós ösztön a saját személyiség ellen fordul, sőt, hogy az önpusztításra, a halálra eredetibb a tendencia, mely csak a fejlődés során fordul kifelé. Az agresszió irányulásának ilyen — mintegy mazochisztikus — változása minden alkalmazkodási teljesítménynél szerepelhet. Már jóval fentebb utaltunk arra, hogy az én szeretett részeinek a feladása és az idegen dolgok inrojekciója paralel folyamatok, szóval, hogy a tárgyakat csak narcizmusunk kárára szerethetjük (ismerhetjük el); ez alkalmasint csak egy másfajta megvilágítása annak a — számunkra a pszichoanalízisből ismert — ténynek, hogy minden tárgyszeretet a narcizmus rovására jön létre.

Ebben az önpusztításban mindenesetre az a figyelemre méltó, hogy itt (az alkalmazkodásnál, a környezet elismerésénél, a tárgyilagos véleményalkotásnál) a destrukció ténylegesen a „fejlődés okává" válik.[12] Hozzájárulunk az én részleges destrukciójához, de csak azért, hogy a maradékából egy még ellenállóbb ént építsünk fel, hasonlóan ahhoz, ami Jacques Loeb ötletes kísérletében történik, amikor tojásokat kémiai befolyásolás segítségével, tehát megtermékenyítés nélkül fejlődésre késztet. Ugyan a vegyszerek a tojás külső rétegét elpusztítják, dezorganizálják, de a szétesett szövet maradványból védőhólyag keletkezik, mely a további károsodást feltartóztatja, mialatt az ösztönszétvá-

[11] Krankheits oder Pathoneurosen. *Sándor Ferenczi:* Schriften zur Psychoanalyse. Conditio humana. *S. Fischer:* I. S. 242—252. Magyarul: A hisztéria és a patoneurózisok. Budapest, Dick Manó 90. Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében, 248. Magvető Kiadó. Magyar Hírmondó, 1982.

[12] *S. Spielrein:* Die Destruction als Ursache des Werdens.

lásnál felszabaduló Eros a destrukciót a megkímélt részek fennmaradására, továbbfejlődésére alakítja át. Elismerem, hogy nagyon kockázatos organikus analógiákat minden további nélkül a lelkiekre átruházni. Mentségemül szolgáljon, hogy tudatosan teszem és kizárólag az úgynevezett „végső kérdéseknél", melyeknél — mint ahogy egyebütt kifejtettem — többé már nem analitikus ítéleteket kell hozni, hanem a szintetikus ítélet megalkotásához kell idegen területen analógiák után néznünk. A pszichoanalízis is éppúgy, mint minden pszichológia, ha a dolgok mélyére hatol, valahol az organikus kőzetébe kell ütközzék. Nincsenek aggályaim afelől, hogy az *emléknyomok* is úgy szemlélhetők, mint úgyszólván *traumás behatások hegei*, szóval mint destrukciós produktumok, melyeket azonban a soha nem nyugvó Eros képes a saját szándéka szerint, azaz az *élet fenntartására fordítani:* új lelki rendszert hoz létre belőlük, mely képessé teszi az ént arra, hogy helyesen tájékozódjék a környezetében és megbízható ítéleteket hozzon. Lényegében mégis csak a destrukciós ösztön az, ami „a rosszat akarja" és Eros, ami ebből „a jót teremti meg."

Elöljáróban és közbe-közbe egy számítógépről beszéltem, melyet a valóságérzék segítő szervének tételeztem fel. Noha ez az eszme más összefüggésbe tartozik, mely abban segít, hogy megmagyarázzam a matematikai és logikai tudományos érzék tényét, itt mégis, hacsak röviden is belekezdenék kifejtésébe. Ennél nagyon jól kiindulhatok annak a szónak, „számolni", a kettős értelméből. Ha valaki feladja azt a törekvését, hogy elfojtás vagy tagadás segítségével elutasítsa a környezetet, elkezd *számolni* vele, azaz elkezdi mint tényt elismerni; további előmenetel a számolás művészetében, ahogy én gondolom, két tárgy között a *választás* képességének kifejlődése, melyek *több vagy kevesebb* kínt okozhatnak, vagy két viselkedés módozat között, melyek nagyobb vagy kisebb kínt vonhatnak maguk után. Az egész gondolkodási tevékenység, ilyen nagyobb részben tudattalan „számítási" munkálkodás lehet, mely az érzékelés és a motoros kivitelezés közé iktatódik, és amelynél, mint a modern számítógépeknél csak a műveletek végeredménye bukkan fel a tudatban, míg azok az emléknyomok, melyekkel a tulajdonképpeni munka folyik, rejtve, illetve tudattalanok maradnak. Csak halvány sejtelmünk lehet arról, hogy még a legegyszerűbb gondolkodási aktus is tudattalan számítási műveletek tömegén alapul, és, hogy a beszéd-szimbólumokban történő gondolkodás ennek a komplikált számítási tevékenységnek csak a legnagyobb fokú leegyszerűsítését jelenti. Én azt is a legkomolyabban gondolom, hogy a matematikai vagy logikai érzék attól függ, valaki rendelkezik-e, vagy sem azzal a képességgel, hogy ezt a számítási- és gondolkodó működést önmagában érzékelje? Ezeket a tevékenységeket tudattalanul azonban azok is végzik, akiknek, úgy látszik, a legcsekélyebb, érzékük sincs a matematikához és a logikához. Hasonló introverziót tulajdoníthatunk a zeneiségnek (érzelmi rezdületek önmegfigyelése, lyrizmus).[13]

Valószínűleg a számítógép fejlődési fokától függ, hogy valaki tud-e és menynyire tud „helyesen" ítélni, azaz a jövőt előre kiszámítani. Azok az alkotó elemek, melyekkel a kalkulációk megvalósulnak ezek azonban maguk is érzékletes benyomások összessége, végső soron tehát különféle és különböző erősségű érzet-ingerekre kialakult pszichés reakciók. A pszichés matematika így csak a folytatása az „organikusénak".

Bárhogy is legyen, a valóságérzék fejlődésében az a lényeges — mint ahogy Freud tanúsította —, hogy a lelki apparátusba beiktatódjék egy gátló beren-

[13] Lásd Pfeifernél is, „Musikpsychologische Probleme."

dezés, és a tagadás csak az örömelv utolsó, kétségbeesett kísérlete arra, hogy a valóság elismerését feltartóztassa. A végső ítélethozatal a gyanított számítási tevékenység eredményeként azonban már a *belső elutasítást* jelenti, *a dolgokkal és az azokról alkotott képzetekkel szembeni érzelmi beállítódás újjárendezését*, melynek iránya mutat utat a közvetlen vagy csak később bekövetkező *cselekvésnek. A környezet elismerése*, azaz *a kín elismerése* viszont csak akkor lehetséges, hogy ha előbb *a kínt okozó tárgy elhárítását és tagadását feladtuk és ingereit az én bekebelezte, hogy az belső ösztönzéssé alakuljon át.* Az az erő, mely ezt az átalakítást megvalósítja, *az ösztönszétválásnál felszabaduló Eros.*

fordította: LINCZÉNYI ADORJÁN

FERENCZI SÁNDORRA EMLÉKEZVE

Dr. Ferenczi Sándorral két ízben találkoztam a lakásán, ahol alkalmam volt vele 30—40 percet beszélgetni.

1919-ben vidéki gimnázista voltam. Akkor került a kezembe Ferenczi Sándor „Lélekelemzés" c. kötete. Elhatároztam, hogy ha Budapestre kerülök, felkeresem ennek a mesterműnek az alkotóját és tanulni fogok tőle. Szerencsémre 1922-ben Pestre kerültem, és sikerült kinyomoznom Ferenczi Sándor professzionális hovatartozását és hollétét.

Telefonbejelentkezés után fogadott a VII. kerületi Nagydiófa utca 6. sz. alatti rendelőjében, amely megfigyelésem szerint egyben a lakása is volt.

Inkább alacsony, esetleg középmagas, enyhén pocakosodó, cvikkeres, kissé görbe orrú, barna és barátságos tekintetű, komoly, de mosolygásra kész ember emlékét őrzöm emlékezetemben. Viszonylag félhomályos szobájában hellyel kínált. Érdeklődött jövetelem indítékairól. Mint afféle „hályogkovács", teljes öntudattal közöltem vele — 19 éves voltam akkor —, hogy pszichoanalitikus szeretnék lenni. További indokaimat és érveléseimet is türelmesen végighallgatván, mosolyogva közölte velem, hogy természetesen különösebb akadálya nincs terveimnek, de előbb végezzem el éppen megkezdett orvosegyetemi tanulmányaimat. Intett arra, hogy szorgalmasan vegyek részt az egyetemi előadásokon, és az orvosegyetemi diploma megszerzése után ismét jelentkezzem. Nagyon boldog voltam a barátságos fogadtatástól és meleg hangon közölt, jóindulatú tanácsaitól. Nagy elszántsággal és eltökéltséggel szívemben rohantam végig a Nagydiófa utcán a Rákóczi útra, és órákon át sétálgattam még a hazatértem előtt, felidézve magamban szavait.

A Pécsi Orvostudományi Egyetem hallgatója voltam, de valahányszor Pestre hazajöttem és éppen alkalmam nyílt rá, a Mészáros utcai 12. sz. alatti előadásokra jártam. Emlékezetem szerint két alkalommal volt szerencsém Ferenczi előadásán is jelen lenni. Ezeken az előadásokon a pszichoanalitikus műhelymunka egyes részleteiről sikerült tájékozódnom.

1929-ben ismét fogadott Ferenczi Sándor. Nagy örömömre szolgált, hogy emlékezett rám. Tájékozottabb voltam már, és így kértem a pszichoanalitikus kiképzésemet. Ferenczi Sándor barátságosan közölte, hogy ő maga — elfoglaltsága miatt sem — tud velem foglalkozni, de majd, ha ismét jelentkezem, közölni fogja, hogy kihez forduljak igényemmel. Ez utóbbi látogatásom 10—15 percig tartott, és nem a jóindulatú atyai mosoly jellemezte. Közlésmódja már a felnőttnek szólt. A benyomásom is az volt, hogy Ferenczi Sándor sápadtabb, talán fáradtabb, talán türelmetlenebb is, mint az első alkalommal. Utólagos

értesüléseim alapján úgy gondolom, akkor már nem volt teljesen egészséges. Ebben az időben, az akkori Zsidó Kórház Idegosztályán és ambulanciáján dolgoztam, és kellemes barátságba kerültem Dr. Gartner Pállal, aki akkor ott alorvos volt. Gartner azt javasolta, hogy ne jelentkezzem az ún. ortodox pszichoanalitikusoknál, hanem járjak Bécsbe Stekelhez, ahol modernebb kiképzést kapok. Ezt több éven át, nyaranként 4—5 hetes bécsi tartózkodás alatt meg is tettem, egyben a Magyarországi Aktivanalitikus-orvosok Egyesületének tagja, majd később titkára lettem. 1933-ban részt vettem Nagy Lajos, József Attila, Lázár Vilmos és feleségem társaságában Ferenczi Sándor rendkívül megrázó temetésén, amelyen szinte egész Budapest modern értelmisége is részt vett. Ferenczi személyiségének súlyára és hatékonyságára mutat az is, hogy pl. József Attilát Ferenczi halála mennyire megviselte: a költő a temetés után hosszabb időn át panaszkodott mindannyiunknak, hogy neki is leukémiája van, mint Ferenczinek volt. Minden félreértelmezés ellenére köztudott volt, hogy Ferenczi Sándor leukémiában halt meg.

Miután aktivanalitikus pszichoterápiát folytattam, jónak láttam, ha mégis szerzek ortodox pszichoanalitikus sajátélményt is. Így előbb néhány éven át Bálint Alicehoz, majd az ő emigrációja után Bálint Mihályhoz jártam analízisbe. Bálint Mihály emigrációja után Dr. Révész Lászlónál folytattam analízisemet. Mindhárman Ferenczi Sándor tanítványai, illetve a Budapesti Iskola tagjai voltak.

Személyiségemet és munkámat meghatározta az az élménysor, amelynek részese lettem eme három rendkívül kitűnő pszichoanalitikussal folytatott, tanulmánynak is beillő analízisem során. Elfogadó-emberi viselkedésük, elfogadó-odafigyelő készségük több volt, mint pszichoterápiás módszer, több volt, mint pszichoterápiás technika. Emberszeretet és koncepció volt ez. Ezt a szellemet Ferenczi Sándor teremtette meg a Budapesti Iskolában.

Szinetár Ernő

TALÁLKOZÁSAIM FERENCZI SÁNDORRAL

Először csak a könyveivel. A középiskola padjaiban. Egy társam hozta be valamelyik írását. Valósággal faltuk. A padban rejtve olvastam az újszerű, sokszor meghökkentő sorokat a tudattalanról, a lélek rejtett és mégis oly hatásos rétegeiről. Óriási, mindent felforgató felfedezésnek éreztem. Nevetségesnek tartottam a földrajzot, amiről a tanár beszélt. És meleg szimpátiát éreztem Dick Manó, az Erzsébet-körúti könyvkereskedő iránt, aki megértette az idők szavát és a könyvet kiadta.

* * *

Egyetemi hallgató voltam, amikor szemtől-szembe megláthattam ezt a kis, köpcös embert, csiptetős szemüvegével, élénk arckifejezésével, szája körül játszó mosolyával. 1919-ben volt, amikor a Tanácsköztársaság egyetemi tanárrá nevezte ki Ferenczi Sándort. Az előadásait a Kétly-féle belgyógyászati klinikán tartotta, zsúfolt terem előtt. Közönsége nemcsak egyetemi hallgatókból állott, hanem ott volt az értelmiség színe-java. Az előadás rendkívüli szellemes volt és helyenként élcekkel fűszerezett.

Az előadások a Tanácsköztársaság bukása után félbeszakadtak.

* * *

Harmadéves orvostanhallgató voltam, és már kialakult bennem az elhatározás, hogy ideggyógyász leszek. Jelentkeztem Richter Hugónál, a Zsidó-Kórház híres tanáránál, hogy szeretnék a rendelésére bejárni. Az engedélyt megkaptam. Többen voltunk, akik a rendelésen részt vettünk. Volt közöttünk egy amerikai orvos is, aki egy ízben lebecsülően nyilatkozott a pszichoanalízisről. Nos, én elszántan megvédtem a pszichoanalízist. Amikor a rendelés után hazafelé mentünk, hozzám csatlakozott az egyik orvos, aki kioktatott: nincs értelme annak, hogy észérvekkel védjem meg a pszichoanalízist, mert ellenfelemet indulatok befolyásolják és ezek ellen az észérvek mitsem érnek. Majd a legközelebbi alkalommal közölte velem, hogy Ferenczi másnap délután rendelőjében vár. Ugyanis ez az orvos Loránt Sándor volt, aki akkor Ferenczinél kiképzésben vett részt és említést tett rólam. Másnap délután Ferenczi Nagydiófautcai rendelőjének várószobájában Szinetár Ernővel találkoztam. Ferenczi együtt fogadott bennünket. Teljes jóindulatáról biztosított és arról, hogy pszichoanalitikussá képeztet ki minket. Úgy éreztem, álmaim valóra válnak . . . De még erre várnom kellett . . .

* * *

Mert az egyetemet Pécsre helyezték át, nekem a IV. és V. évben távol kellett lennem Pesttől. Csak, amikor elvégeztem az egyetemet és ismét Pesten voltam, az István Kórház ideggyógyászati osztályán externistaként, akkor láttam viszont Ferenczi Sándort. Akkor már Ferenczi a Naphegyen, a Lisznyai-utcai villa-lakásban lakott és nagy szeretettel fogadott. Rendkívüli melegség áradt belőle. Bálint Mihály feleségéhez, Székely-Kovács Alicehez osztott be kiképzésre. Amikor Ferenczitől távoztam, hátra néztem és láttam, hogy fenn áll a lépcső korlátjánál és mosolyogva integet utánam. Mennyi kedvesség . . .

* * *

Aztán megint láttam. A Pszichoanalitikus Egyesület Ingyen ambulanciájának megnyitása alkalmából. A Mészárosutcai ház földszintjén, Bálint Mihály vezetésével Ingyen ambulancia nyílt meg neurotikus betegek számára, és Ferenczi bíztatja a jelenlevőket, hogy csak küldjenek betegeket az Ingyen-rendelőbe.

* * *

Aztán egy reggel Bálint Alice telefonál. Elfúló hangon közli, hogy Ferenczi az éjjel meghalt. Tudtuk, hogy beteg volt, súlyos, gyógyíthatatlan beteg — ez a hír mégis váratlan és lesújtó volt.

Rengetegen voltak a temetésen, a Farkasréten. Barátok, rokonok, kartársak, páciensek. Décsi Imre, a Világ c. napilap orvosi munkatársa akác-lombot szór a sírgödörbe, mellettem Almássy Endrét rázza a zokogás.

Egy jó, egy Igaz Ember ment el . . .

FARKASHÁZI MENYHÉRT

FERENCZI EMLÉKÉRE

Száztíz éve született és ötven éve halt meg Ferenczi Sándor ideggyógyász, pszichoanalitikus, a lelki betegségek gyógyítója és világszerte ismert kutatója. Mi adja az ünneplés aktualitását, túl a kettős évfordulón? Úgy hisszük, Ferenczi tanításai mindig újra aktuálissá válnak, amikor új utakat keresünk a lelki betegségek gyógyításában. Ma a legkülönbözőbb pszichoterápiás eljárások virágzanak nálunk is éppúgy, mint világszerte. Ferenczi technikai próbálkozásaiban megtalálható a hipnózis, a relaxáció, a rövid- vagy a viselkedésterápiák elemei, és megtalálatók azok bírálata is. Újításai egyre modernebbé válnak.

Ferenczit ma úgy látjuk, mint a század eleji polgári radikalizmus képviselőjét, szövetségesét mindazoknak, akik „új vizeken" jártak, akiket „új vágyak", „új álmok" lelkesítettek a művészet, a tudomány, a társadalmi haladás területén. Hozzátartozott a Nyugat köréhez, illetve Ferenczi köréhez tartoztak a Nyugat írói közül sokan, akik nyitottak voltak a pszichoanalízis felfedezései iránt.

Ferenczi újító volt. Nemcsak a korabeli ideggyógyászat bizonyult a számára szűknek, hanem a pszichoanalízisen belül is állandóan az újat, a még fel nem tárt lehetőségeket kereste. Friss és lendületes egyéniségéhez hozzátartozott a folytonos keresés, s mintha állandóan sürgette volna az idő, ontotta magából zseniális ötleteit.

Viszonylag későn, 35 éves korában, 1908-ban csatlakozott Freudhoz, és egy év múlva már Freud baráti körében találjuk. 1909-ben együtt dolgozták ki azt a Clark-egyetemen tartott öt előadást, amelyet ma is Freud egyik remekművének tartunk.

Ezután Freud és Ferenczi éveken keresztül szinte együtt alkottak. Ferenczi interpretálta, népszerűsítette és kiegészítette Freudot, munkáik egymásra épülnek, fogalmaik egymásra rímelnek. Ferenczi munkái a pszichoanalízis építőköveivé váltak. Ezen a címen — Bausteine zur Psychoanalyse — jelent meg két kötete életében, amely halála után egészült ki újabb kettővel. Művei közül a Katasztrófák a nemi működés fejlődésében, a Genitaltheorie, vagy más címmel a Thalassa a leghíresebb és egyben a legvitatottabb műve.

Munkái azonban nemcsak a pszichoanalízisben elmélyedő olvasó számára érdekesek. Ha képet akarunk kapni az első világháborút követő évek háborús neurózisáról, az idegsokkról, az alkoholizmus problémájáról, a kriminalitásról, írásai máig frissek és aktuálisak.

A valóságérzék fejlődésfokai című munkája a modern gyermeklélektan alapját vetette meg. Az indulatáttétel és magábavetítés című írása a lelki működés alapmechanizmusára irányítja a figyelmet. Az anya—gyermek kapcsolat megjelenése az indulatáttételben, a korai fejlődési fázisok patogén jelentőségének felismerése indította el a pszichoanalitikus kutatást — elsősorban Ferenczi tanítványait, a budapesti iskola képviselőit — a korai tárgykapcsolatok széleskörű feltárása felé.

Ferenczitől tudjuk mindnyájan, akik pszichoanalitikus kezelést folytatunk, hogy minden mozzanatnak, ami az analitikus órán történik, jelentősége van. Tőle tudjuk, hogyan működik az indulatáttétel és a viszont-indulatáttétel, amelyet ma a pszichoanalitikus kezelés gerincének tekintünk.

35 éves korától haláláig 25 év telt el. Tudományos pályán ez nem hosszú idő. Üstökösként futotta be pályáját, amelynek csúcsa talán az a pillanat volt, amikor a sors is üstökön ragadta, s az 1918—19-es forradalmak ifjúsága kivívta, hogy egyetemi tanárrá nevezzék ki.

Az azt követő évek nem kedveztek Ferenczinek. Ismét a konzervativizmus kerekedett felül a magyar tudományos életben, s a kurzus orvosai a pszichoanalízist, művelőjével és a radikális eszmékkel együtt, elvetették. Ferenczi írásai működésének utolsó éveiben sok vihart kavartak pszichoanalitikus körökben is. Baráti- és vonzáskörc fokozatosan a tanítványaira szűkült. Freuddal való kapcsolatát beárnyékolta a mester aggodalma Ferenczi újításai miatt. Hogy az örökké új utakat kereső, a pszichoanalízis technikáját átalakító, az örökké kísérletező, nyugtalan szellem útja hova vezetett volna — nyitott kérdés és mindmáig újra és újra felizzó vitatéma.

Ferenczi az utolsó éveiben, 1930-ban valósította meg magánélete szép álmát, a szűk pesti bérházból, a Nagydiófa utcából a Naphegyre, a Lisznyai-villába költözött. Ennek a szomszédságában, a Mészáros utca 12-ben nyílt meg 1932-ben a Pszichoanalitikus Poliklinika, amelynek ő volt az igazgatója. A budai villa nyugalmát azonban már csak rövid ideig élvezhette, e házban halt meg 1933. május 22-én.

Úgy tudjuk, Ferenczi felesége, Gizella férje halálakor a kert rózsafáit kivágatta. S a tényekhez tartozik, hogy 1944-ben a házat bombatalálat érte. A mai homlokzat már nem ugyanaz. Ferenczi rendelője, és a belső lépcsőházi rész azonban épségben maradt.

Mi maradt hát örökül ránk Ferenczitől?

Ránk maradtak a pszichoanalízis építőkövei, amelyekből megtanulhatjuk értékelni a közvetlen klinikai megfigyelést, és ránk maradt a talasszális regresszió tudomány — költészet hipotézise. Lendületes gondolkodásmódja, amely élesztő hatású minden doktrinává merevedő tudományos tézissel szemben. De mindenek előtt ránk hagyta Ferenczi a magyar pszichoanalitikus iskola folytonosságát. Mint Freud mondta róla: „Tanítványává tett minden analitikust."

Ferenczi tanításait folytatta számos neves magyar analitikus, akik világszerte hírt szereztek a budapesti iskolának, helyet és rangot vívtak ki barát juknak és mesterüknek, mint Kovács Vilma, Bálint Mihály, Bálint Alice, Róheim Géza, Lénárd Sándor, Radó Sándor. Amerikába emigrált folytatói közé tartozott Bak Róbert és tartozik máig Pető Endre. Francia nyelvterületen Judit Dupont érdeme, hogy Ferenczi munkái továbbélnek. De valójában a folytonosságot számunkra az itthon élő és közöttünk dolgozó nagy tudós és méltó utód, Hermann Imre tartotta fenn. Az emigrációba kényszerültek közül is sokan az ő tanítványai. És tanulhattunk Felszeghy Bélánétól, aki közvetlenül Ferenczitől tanult. Ma is a Ferenczi hagyományok követője Kapos Vilmos. E generációhoz tartozott a gyermekanalitikusok filigrán mestere, a néhány éve elhúnyt Rotter Lillian és kedves tanítóbácsink, Rajka Tibor. Közéjük tartozott a nagyasszonyként tisztelt Gimesné Hajdú Lilly, a nagy tekintélyű analitikus-pszichiáter, Hollós István, és akik a fasizmus áldozatai lettek, Pfeifer Zsigmond, Révész László, Dukesz Géza . . .

Gazdagok vagyunk örökségben és vigyáznunk kell, hogy örökségünket el ne herdáljuk. Erre is figyelmeztet ez az emléktábla, talán a magyar pszichológia művelőit általában is, de bennünket, pszichoanalitikusokat feltétlenül.

NEMES LIVIA

HÉTKÖZNAPOK

TÖPRENGÉS A JÓZAN ÉSZRŐL

Megvallom, ha egy napon levelet hozna a postás a Biztonsági Tanács soros elnökétől, amelyben arra kérne, szervezzek szabadinterakciós kiscsoportot a tanács tagjaiból a célból, hogy önismeretüket tágítva megteremtsem végre az örök békét — átmelegedne a szívem a büszkeségtől.

Hiszik, nem hiszik, én a megbízást mégse vállalnám. De nem vállalnám azt se, hogy az esetleg újra megnyíló genfi rakétatárgyalások résztvevőit az értekezlet szüneteiben relaxáljam. Megmondom őszintén — bár híve vagyok a relaxációnak —, valahogy úgy érezném, hogy ezeket a tekintélyes urakat nem fektethetem le a szőnyegre, és nem kívánhatom tőlük, hogy ősz, a világ gondjaival telt fővel igyekezzenek melegnek érezni a bal lábukat. Őszintén szólva még attól is tartanék — hiába lenne a zsebemben Perez deCuellar pecsétes megbízó levele —, hogy valamelyik prominens kivezettetne a helyiségből.

Meglehet, kollégáim most azt gondolják majd rólam: nem bízom eléggé a szakmámban. Netán a felkészültségemben.

Rosszabb a helyzet!

Elárulom, hogy én még ennél kisebb horderejű feladatot is visszautasítanék. Így hiába unszolna engem — teszem azt — a Minisztertanács, hogy szervezzek tagjaiból pszichodráma csoportot, én egyre csak szabódnék, s végül bizony nemet mondanék. Hasonlóan járna velem a Duna Bizottság, de még a Balatoni Intéző Bizottság is, ha egy napon arra kérnének fel, hogy vezetőségi tagjaik számára gesztuscsoportot vezessek. Kosarat adnék.

De hogy végre lehulljon a lepel szakmai biztonságom fogyatékosságainak legrejtettebb zugáról is, nyíltan kijelentem, hogy ha történetesen a Magyar Urbanisztikai Társaságnak az az ötlete támadna, hogy kibékítsen egymással valamely előttem rejtett okok következtében megbomlott egyetértésű három Békés megyei várost, vagy akár csak a segítségemet kérné ebben a békemisszióban, ezt a feladatot is visszautasítanám. Vissza én!

S hogy milyen az ember! Erre a felkérésre már nemcsak, hogy nem melegedne át a szívem — pedig hogy forrósodna a B. T. levelének böngészésekor! — de sőt! Rögtön ez a kérdés ötlene az eszembe: Csak nem ment el a Magyar Urbanisztikai Társaság józan esze?!

De a Magyar Urbanisztikai Társaság nem engedne, és tovább kapacitálna. Hogy aszongya, ezt a békemissziót ő úgy képzeli, hogy Békésmegyei, úgynevezett nyílt napokat szervezne — pszichológusok közreműködésével. Ezek a pszichológusok pedig majd oldottá fogják tenni a fagyos hangulatot.

Most kutató pillantást vetnék a MUT arcára, és bármit is látnék vonásain, ezt kérdezném hideglelősen: Kik és hányan fognak részt venni azokon az ún. nyitott Békés megyei napokon? Hát — felelné erre a MUT ébredező reménnyel

— akik szoktak. Tanácselnökök, titkárok, tisztviselők, a párt- és a társadalmi szervek képviselői. Ha jól értem, kedves MUT — szólnék én most igen nyomatékosan és hűvösen —, Ön néhány fagyos hangulatú közéleti férfiú közé akar belökni engem, hogy ott ők azt tegyenek velem, amit akarnak, és én pojácát csináljak magamból?

De hová gondol, kedves uram? — szabadkozna a MUT. — Szó sincs róla. Úgy gondoljuk, hogy maguk pszichológusok az ilyen hangulatoldást, nyelvmegeresztést, megbékítést az ügyes kis eszközeikkel könnyedén megoldják. Vagy nem?

Látva, hogy a Társaság könnyekkel küzd; mert a visszautasítás érzékenyen érinti, megesne rajta a szívem.

Hát nézze, kedves barátom. Nem kell kétségbeesni. Olyan pszichológus ugyanis nincs az országban, aki ilyen képtelen feladatra vállalkozna, de azért — élettapasztalatokban gazdag férfiú vagyok — adhatok néhány tanácsot.

Köszönöm! — ragyogna fel a MUT már-már kétségbeesett arca. Mit csináljunk?

Hát nézze. Én még Békés megyei nyílt napokat soha nem rendeztem morózus városatyáknak, de gondolom, jó ételeket, rövid és hosszú italokat kellene körbehordozni a komor férfiak között egészen addig, amíg megered a nyelvük. Ezt én egy nagyon jó ötletnek tartom.

A MUT észrevehetően elkedvetlenedne: Igen, erre mi is gondoltunk. De ez olyan régimódi dolog. Az mindjárt másképp nézne ki, ha pszichológus is részt venne a dologban. Mostanában mindenütt ott vannak a pszichológusok, és az olyan jól veszi ki magát. Úgy hallottuk, a labdarúgó válogatott is pszichológus alkalmazásán gondolkodik. Nem akarunk lemaradni. Egy pszichológus az mégis csak egy szám, ugye? Érthetetlenül tud beszélni, jó nagy szakálla van, meg mutogat az embernek mindenféle muris dolgokat, amiből megmondja a jövőt, meg mély tekintettel néz. Szóval egy ilyen összejövetelnek egészen más a bukéja, ha pszichológus is fellép. Nem gondolja?

Most tudni kell, kedves Olvasó, hogy ha ez a beszélgetés 1983. szeptember 10-én délután négy órakor folyna le közöttünk, és én hirtelen az órámra néznék, és látnám, hogy kedvenc műsorom, a 168 óra megy az elektronikus médiában, szinte udvariatlanul hagynám faképnél az eléggé lehangolt Magyar Urbanisztikai Társaságot, s hazaérkezve megnyugodva hallanám, hogy az elektronikus média már szól. Nosza leülök, és nekiállok fogyasztani az ő információit.

Aszongya az elektronikus média: „... júliusban három Békés megyei város, Békés, Békéscsaba és Gyula felújította már évtizedes kapcsolatát abból a célból, hogy együttműködjenek közös településfejlesztési koncepciójuk megvalósításán. Eddig sok mindenben nem volt egyetértés a három város között, és a polcokon porosodtak a már elkészített közös tervek. Most alkalmasnak ígérkezett az idő arra, hogy leporolják a fóliánsokat, és felújítsák legalább a párbeszédet. Ehhez igyekezett segítségét nyújtani a Magyar Urbanisztikai Társaság úgy, hogy Békésen ún. nyílt napokat szervezett *pszichológusok közreműködésével*, akik ismervén a kialakult patt helyzetet, mindenekelőtt oldottá akarták tenni a fagyos hangulatot."

Gondolhatják, hogy figyelni kezdtem. Az elektronikus média pedig folytatta: „A békési városházán két pszichológus hangszereket osztott ki a városatyák között, hogy mielőtt szót váltanának, addig is lazítsák el magukat." A békési tanácselnök is hangszert ragadott. Hiányosan idézve fel az elektronikus média tudósítását, elmondom, miről értesültem. Két kreativitáskutató — miután elmagyarázta az egybegyűlt hivatalnokoknak és másoknak, mi is az a kreativitás

— valamely elmélet alapján — amit nem ők találtak ki — hangszereket osztott szét a tiszteletre méltó békési és egyéb vezetőknek, és arra ösztönözte őket, hogy muzsikáljanak. A Pestről érkezett pszichológusok biztatásának lett is foganatja. Mert a városatyák kezdetben vonakodtak és „görcsösen markolászták zeneszerszámaikat", kínjukban mégis muzsikálni kezdtek. Ennek a muzsikálásnak az volt a célja, hogy „a tanácsi dolgozók és a lakosság dialógusát elmélyítse". A két pszichológus elmondta még, hogy „alkotó játékon keresztül kívánták felhívni a figyelmet arra, hogy a belső ellentmondások nagyon sok esetben külső ellentmondásokon keresztül nyilvánulnak meg az ember számára, és ugyanúgy érti félre mások törekvéseit, vagy a mások által nyújtott lehetőséget".

E zseniális ötlet megvalósítása után gondolom, a kedves Olvasó azt várná, hogy a fagyos hangulatú városatyák szemébe könny szökött a muzsikaszó után, és félrevetve hangszereiket egymás nyakába borultak, a hangulat fagyossága a forróságig hevült, és többen egész évi fizetésüket ajánlották fel a másik város településpolitikai céljaira. Ezután kart karba öltve valamennyi járóképes tisztviselő körtáncot lejtett társaik egyre pezsdítőbb zenéjére, majd közfelkiáltással mindhárom város díszpolgárává választotta a két kreativitáskutatót.

Nem pontosan így történt az eset.

Az ügyből némi botrány kavarodott.

A vidéki gyors hírterjedés pillanatok alatt kapta fel az eseményt. A helyi lap kipellengérezte az ügyet. A Magyar Hírlap három cikkben (1983. július 26., 29., és augusztus 5.) reagált a történtekre, majd a Magyar Rádió hullámain az egész ország realitásérzékkel rendelkező hallgatósága mosolygott időnként lila gőzbe. burkolódzó szakmánkon. Végül még a Minisztertanács Tanácsi Hivatala is megcsóválta a fejét.

Vitathatatlan, hogy minden felnőtt magyar állampolgár szuverén joga önmagát ott, azzal és annyira blamálni, ahol, ahogyan és amennyire kedve tartja. Azonban itt távolról sem csak egyes személyekről, hanem a pszichológia respektusáról van szó. Talán erre nem gondolt az érintett két kolléga, akiket a rádió meginterjúvolt. Úgy tűnt, hogy egyáltalán nem vették észre, hogy az őket barátságosan kérdezgető riporter hangvétele enyhén szólva ironikus. Míg e „kreatív gyakorlat" résztvevői az adás során egyértelműen elutasító álláspontra helyezkedtek, a pszichológusok halálos komolysággal válaszoltak az általuk sikeresnek ítélt kirándulásuk eseményeit feszegető kérdésekre. A lélektan „nagyon komoly alaptételeiről" elmélkedtek. Sőt ! Megköszönték a résztvevőknek, hogy „érzelmeikkel, gondolataikkal" bekapcsolódtak „valami újba". E disszonancia nyomán elkerülhetetlenül valamilyen torzkép alakult ki a pszichológiáról és a pszichológusok tevékenységéről.

Kérném tisztelettel, ne csináljunk ilyeneket !

VARGA ZOLTÁN

KÖNYV

MAGYARI BECK ISTVÁN: ALKOTÁSELMÉLETI (KREATOLÓGIAI) TANULMÁNYOK

Tudományszervezési füzetek. Akadémiai Kiadó, 1982. 234 oldal

A tudományos könyvek szerzői — mint általában az emberek — sokféle típusba sorolhatók be. Például vannak, akik megfogadva a klasszikus tanácsot, írásaikat 9 évig pihentetik (néha megteszi ezt a szívességet nekik a Kiadó), mások könyvet adnak ki 9 évvel azelőtt, mielőtt írásuk valójában megszületett volna.

Anélkül, hogy — érzésem szerint — állást kellene foglalnom abban a kérdésben, vajon ez elismerés vagy elmarasztalás, Magyari Beck Istvánt e második kategória tipikus képviselőjének tartom.

Két évvel ezelőtt írtam bírálatot a Szerző „Az új születése" című könyvéről. Hangsúlyoztam, hogy a könyv „komoly vállalkozás, érdekes, jó munka", de végül meg kellett jegyeznem, hogy ez a témáról írt „4. könyv még mindig csak egy elképzelt nagy mű *Bevezetés*ének 4. fejezete. A 4. mérföldkövet maga mögött hagyta a szerző, az áhított cél — a kreatológia kidolgozása — azonban még messzinek tűnik".

Nos, ez az 5. könyv mégcsak nem is az 5. mérföldkő. Inkább a vándor elmélkedései, míg az első 4 mérföldkövet maga mögött hagyta. Mint a „Bevezetés"-ben a Szerző írja: „A kötet az utóbbi tíz év során írott *alkotáselméleti* tanulmányaimat tartalmazza . . . a kötet tanulmányai még nem egy kész alapkoncepció biztonságos hátteréből íródtak. E tanulmányok inkább *munka közben* mutatják be a szerzőnek az említett célok irányába hatoló gondolatmeneteit."

A vállalkozás egyrészt szimpatikus. Kevés érdekesebb dolog van, mint megismerni az alkotó *útját* az alkotáshoz. Másrészt viszont „az egész kezd unalmassá válni". Kevés érdektelenebb dolog van, mint annak magyarázata, hogy milyen nehéz és bonyolult az a feladat, amit nem tudtunk megoldani. Vagyis csupán szemlélet kérdése az egész. Ha elhisszük, hogy Magyari Beck István létrehozza a „kreatológia" tudományát, akkor nagy izgalommal kell lapozgatnunk ezeket a jegyzeteket. (Ha már több ezer éve vár az emberiség egy ilyen „komplex interdiszciplináris, tehát több tudomány bevonásával készülő tanra vagy elméletre", akkor az a tíz év, amióta a Szerző foglalkozik vele, igazán csekélység.) Ha kételkedünk a kreatológia létrejöttében, akkor a könyv megjelenését nem indokolja a számunkra, hogy „a külön-külön is önmagukért helytálló" dolgozatok így együttesen „talán mégis" „egy koherens gondolatrendszernek . . . azt a sejtelmes ígéretét" nyújtják.

Hogy mindjárt a kivételek lehetőségére is rámutassak: jómagam olyan „nem-hívő" vagyok, aki érdeklődéssel olvasta végig a tanulmánykötetet.

Mit olvashattam?

Két tanulmányt „a komplex alkotástan (kreatológia) szükségességéről," „kutatásának lehetőségéről . . ., tárgyi és módszertani alapelveiről".

Engem meggyőztek az 1978-ban, illetve 1979-ben írt tanulmányok: „. . . .megértek egy új interdiszciplináris alkotástan . . . lehetőségei . . . *Végeredményben tehát egy megoldható problémával állunk szemben.*" (31. o.) Az ember szinte mondaná: nosza, lássuk a megoldást (ha egyszer megoldható)! Rendben van, előbb egy kitérő jön: egy szellemes előadás arról, hogy „Mit jelent a kreato (PATO)-lógia?" (Természetesen ez is a Szerző által kreált szó.) Hogy azokat se furdalja sokáig a kíváncsiság, akik csak később fogják elolvasni a könyvet: „Kreato (PATO)-lógiáról akkor beszélünk, amikor a kreatív rendszer eredményei eltérnek a rendszer kreatív céljaitól."

A második rész is kitérő: „Célok és mértékek (Alkotás és mérése)." A „tudományos alkotás produktumának interdiszciplináris meghatározásá"-ról a Szerző korábban *könyvet* írt. Ezért e rész tanulmányai közül számomra a legérdekesebb a Szerzőnek az iskolai osztályozásról készített korai tanulmányának újraolvasása volt. Ebben a tanulmányban véleményem szerint jól tettenérhetők a Szerző erényei és hibái (pontosabban: mi az, ami olyan szélsőséges indulatokat tud kiváltani Magyari Beck István írásaival kapcsolatban): Az alapgondolat egy egyszerű igazság, amit talán minden „érintett személy" tud, mégse veszi figyelembe: az iskolai osztályzás „rangsorok felállításából áll", tehát nem jogos az átlagszámítás, az, hogy a „diákok továbbtanulásának feltételeit a megfelelően jó osztályzatokban jelöljük meg!"

Az ártatlan gyerek kimondta az igazságot: „meztelen a király!" Mindnyájunk szeméről lehull a hályog, keblünkre ölelnénk a „gyermeket" — de ő „metadiszciplináról", Fechnerről és Püthagoraszról beszél, „Stevens szóhasználatával élve" elmondja, hogy „a verseny olyan 'empirikus operáció', amely a rangsorskálák kialakítását szolgálja", s a végén éteri magaslatokba lendülve kijelenti: „Nincs történelem egyéniségek nélkül."

Hangsúlyozni szeretném: szerintem a *lényeg* az, hogy „a gyerek igazat mond" sőt, hogy *kimondja* az igazat, de meg tudom érteni azokat, akiket irritál „a gyerek stílusa".

Érzésem szerint a könyv központja „A komplex alkotási (kreatológiai) folyamat" című rész, mely egyetlen — de úgy tűnik, eddig nem közölt — tanulmányt tartalmaz: „Az alkotás jelenségének rendszerszemléletű megközelítéséről." A „dolgozat bizonyítékokat kíván szolgáltatni arra a tényre, hogy az alkotás folyamata valójában igen komplex és igen összetett folyamat". Bár ezt a „tényt" eddig is sejtettük, a Szerző eljut az alkotási folyamat egy „vázlatos modelljéhez" (105. o.), mely a maga „kockaszerűségével" éppúgy vitatható, mint a hozzá csupán formailag hasonlatos Guilford-féle intelligenciastruktúra modell — de szerencsés esetben éppoly termékenyítően hathat a téma kutatására. A Szerző természetesen ezúttal sem áll meg itt. Hadd idézzük a tanulmány befejező sorait:

„Az ember még ma is a természet gyermeke. A természet vezeti őt, bár a homo sapiens manapság veszélyes korszakait éli: sokan azt tartják, hogy az ember egy kiöregedett lény. Én azt szeretném remélni, hogy csak kamaszkorának első küszöbeit lépte át, és most lázong, el akar szakadni szüleitől, fölébük akar kerekedni. Egy idő múlva azonban visszatér oda, ahonnan elindult. Bölcs nyugalommal próbál majd kiegyezni a megalázott és legyengült természettel, hogy hátralevő éveiben újra élvezze a valahova tartozás örömeit. Ám a közbeeső éveket szenvedéssel kell eltölteni; a mesterkéltség és a műviség túlzásai okozta szenvedéssel. Legyen elvisehető nekünk ez a néhány évszázad!" Szem nem maradhat szárazon!

A további részek a rendszer egy-egy oldalát emelik ki:

— *Néhány szó a művészetről.* Egy merész tanulmány az őskori barlangrajzok pszichológiájáról. És két érdekes írás a Szerzőhöz közismerten közelálló építészetről. (Fontos megállapításokkal: „Ha . . . problémával állunk szemben, a séma alkalmazása legföljebb csak eltakarja a problémát, de nem oldja meg. Ezért nem kifizetődő még gazdaságilag sem a kommercionalizmus." (135. o.) És kínos kérdésekkel: „Rá kellene mutatnunk . . . arra a 'kézzelfogható' társadalmi rétegre vagy csoportra, amely . . . megvívja harcát a kommercionalizmussal az adott, konkrét feltételek között. Ámde hol van ez a csoport, kik lesznek ezek az emberek? A *deviánsok?*" (139. o.)

— *Az alkotó ember.* Az első tanulmány az alkotásnak megfelelő környezet jelentőségét hangsúlyozza („az alkotás . . . mindig egy szituáció műve") Aligha lehet vitatkozni a Szerző kijelentéseivel. (Ragadjunk ki egyet mutatóba: „Erős meggyőződésem, hogy egy Hollandiában bevált szervezeti forma nem lesz ugyanolyan hatékony például Mongóliában vagy Tanzániában." 156. o.) A második rövid írás „*Vázlatos* bevezető az építész személyiségéről *(eddig még meg nem írott)* pszichológiai munkához". (Kiemelések tőlem.)

— *A társadalom.* E rész második írása 15 „előzetes hipotézis"-t fogalmaz meg „az alkotóképes (kreatív) társadalom tanulmányozásához".

— *Szervezés és vezetés.* „Lehetséges-e alkotási technika?" — kérdezi az első tanulmány címe?

A válasz: Ha az alkotási technika „olyan, amely javarészt vakon ismételhető operációk rendjéből áll, és ismételt használata — a selejtszázalékot leszámítva — majdnem biztosan vezet el az eredményhez" (196. o.), akkor: „*sehol*". (És a tanulmány végén ismét egy önmagán messze túlmutató „prófétai" jóslat: „. . . ha a technika túllép azon a körön, amelyen belül . . . a jelenségsorok jelenségeinek egyformasága életképessé teszi őt . . . akkor majd ez a technika úgy fog járni, mint Puskin híres meséjének anyókája, aki nem tudván gátat vetni nagyravágyásának, végül ugyanott végezte, ahonnan elindult, egy ócska szalmakunyhóban.")

— *Egy kizárt harmadikról.* A Szerző G. P. Murdock alkotáselméletét veti bírálat alá, hogy végül az *innováció* és az *alkotás* fogalmának összevetéséhez jusson el.

A *Befejezés*ben a Szerző „*nagyon sok olvasót, de igencsak korlátozott számú aktív tudományos kutatót*" kíván a *kreatológiának* és a kötetet Schiller szavai zárják: „Értelem is, nyers ösztön is azt harsogja: szabadság."

Élve a kételkedés szabadságával, az én kívánságom más lenne: ha el is hiszem, hogy a kreatológia létező valósággá válhat, ehhez mindenekelőtt meggyőző erejű kutatásokat kívánnék, majd olyan írókat, akik e kutatások eredményeit érzékletesen közvetíteni tudják, és akkor feltehetően a nagyon sok olvasó sem fog elmaradni.

KLEIN SÁNDOR

HIRSCHBERG JENŐ, SZENDE TAMÁS: PATOLÓGIÁS SÍRÁS STRIDOR ÉS KÖHÖGÉS CSECSEMŐKORBAN

Pathological Cry Stridor and Cough in Infants. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 157. o. 2. táblázat 109. ábra. Hanglemez melléklet

A gyermek fül- orr- gégész és bronchológus számára központi és talán az egyik legizgalmasabb probléma a légzés különböző etiológiájú akadályoztatása. Hirschberg Jenő ezen túl kitűnő foniáter és így szinte természetes, hogy figyel-

mét a különböző hangjelenségek felkeltették. Ez irányú munkássága nemcsak hazánkban, hanem külföldön is ismert. Szerencsés találkozás, hogy egy nagy tapasztalattal rendelkező fonetikust tudott megnyerni e témának. Közösen írt könyvük feltehetőleg a nemzetközi közvélemény érdeklődését is felkelti.

A kilenc fejezetből álló könyvben a szerzők a kóros sírás, a stridor és a köhögés akusztikai elemzésére vállalkoznak. Részletes irodalmi áttekintést adnak a témával kapcsolatban. Bemutatják a beteganyagot, melyen a vizsgálatokat elvégezték. Tárgyalják a hagyományos vizsgáló metodikákat és ezen túl az általuk végzett hanganalízist. Ezután következik munkájuk legérdekesebb része, melyben a különböző hangjelenségek analízisét ismertetik. Igen jól sikerült szonogramok sorozatán szemléltetik a jellegzetes vonásokat. Külön fejezet foglalkozik az egyes kórképek összehasonlító vizsgálatával. Szükségesnek tartom külön kiemelni, s egyben ez magyarázza, miért ismertettük a könyvet egy pszichológiai lap hasábjain, hogy különböző idegrendszeri károsodások jellegzetes jegyeit tárják fel az újszülött, ill. a csecsemő hangjelenségeiben. Úgy tűnik, hogy e téren az akusztikai analízis többet nyújt, mint a hagyományos vizsgáló eljárások.

A könyvhöz mellékelt hanglemez alkalmat ad arra, hogy az olvasó még jobban átélje a vizsgálatok által leírt hangjelenségeket.

A téma iránt érdeklődő az irodalomjegyzékben 250, a témával kapcsolatos irodalmi adat birtokába jut.

Az újszülött és a csecsemő legtermészetesebb megnyilvánulásai közé tartoznak hangjelenségei. Feltehető, hogy e munka motiválólag hat újabb vizsgálatok elvégzésére. Úgy tűnik, hogy a hanganalízis rendkívüli lehetőségeket tartogat elsősorban az idegrendszeri sérülések finom diagnosztikájában.

Az Akadémiai Kiadó az ízléses, jól szerkesztett könyv kiadásával — tegyük hozzá, angol nyelvű kiadásával — igen sokat tett a magyar tudomány határainkon túli megismertetése terén. A nem kis gondot jelentő ábra-anyag gondos nyomdatechnikai kivitelezése külön elismerést érdemel.

PALOTÁS GÁBOR

A CSODÁLKOZÁS NEM ELÉG

Lénárd Ferenc: A gondolkodás hétköznapjai. Korunk tudománya. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 133 oldal

Mi szükséges ahhoz, hogy valami megoldandó problémaként merüljön fel bennünk? Mi indítja el a gondolkodási tevékenységet? Mi befolyásolja gondolkodásunk menetét? Hogyan jutunk el a probléma felismerésétől a megoldásig? S végül mi vár ránk, ha rögös utat magunk mögött hagyva kissé átrendezzük, variáljuk eddigi ismereteinket, s új összefüggéseket találva, eddig ismeretlen eredményekkel lépünk a világ elé? Ilyen, s hasonlóan izgalmas kérdésekre keresi a választ könyvében Lénárd Ferenc.

Különösen aktuális e téma napjainkban, amikor fénykorát éli a lexikális tudás nimbusza. Egymást érik a kvíz-műsorok, vetélkedők, fejtörők, amelyek egy csöpp fejtörést sem okoznak, mert vagy tudja valaki, hogy melyik évben született Kodály vagy nem. A kérdéseken túl sok gondolkodnivaló nem akad. Oktatási rendszerünk is — az általános iskolától az egyetemig — ma még legtöbbször a korábban ismertetett anyagrész puszta utánamondását követeli, vagyis nem produktív, hanem reproduktív gondolkodást igényel.

A problémamegoldó gondolkodásnak, az új eredményekhez vagy ismeretekhez való eljutásnak számos külső és belső akadálya van. Lénárd Ferenc öt ilyen gátló tényezőre hívja fel a figyelmet:

— valaki nem is akar gondolkodni, nem hajlandó erőfeszítést tenni a probléma legyőzésére;

— hiányzik a megtett lépésekkel kapcsolatban saját munkájának kontrollja, a kritika alkalmazása;

— a látszat feltétel nélküli elfogadása, ami jelentős mértékben torzíthatja a gondolkodást;

— akadályként merül fel a valóság megismerésében az előítéletektől való szabadulás képtelensége;

— s végül a szavak, fogalmak jelentésének tisztázatlansága is gátolja az eredményes gondolkodást.

A Szerző tehát nem ,,logikus'' gondolkodásra biztat, hanem feltárja és elemzi azokat a buktatókat, amelyek gyakran nem tudatosulnak és elzárják a továbbhaladás útját. ,,A problémától a megoldásig — mint írja — nem logikai, hanem pszichológiai út vezet, mely rendkívül cikcakkos és tele van tűzdelve logikátlan lépésekkel, hibázásokkal és a hibázások értelmetlen megismétlésével. A logikának azonban igen fontos szerepe van a gondolkodási tevékenység eredményének megítélésénél. Ha úgy látjuk, hogy megoldottunk egy problémát, akkor megvizsgálhatjuk, hogy az eredmény logikus-e. Mivel a gondolkodás pszichológiai menete nem egyezik meg a logikus menettel, hiábavalók azok a törekvések, melyek az emberi gondolkodás fejlesztését a logikában való jártasságtól várják. . . . A logikus gondolkodás ezek szerint azt jelenti, hogy a gondolkodás eredménye logikus, és nem jelenti azt, hogy az eredményekhez logikai díszlépésekkel jutottunk el.''

A Szerző kísérleti vizsgálatai alapján a gondolkodási folyamat egészét az alábbi kilenc fázisra osztja fel:

— Ténymegállapítás. Ez rendszerint a probléma egészére vonatkozik.

— Variálás. Ez olyan átalakítási, változtatási, módosítási forma, amely reális, vagyis megfelel a probléma feltételeinek, s szükséges az eredményes gondolkodáshoz.

— Megoldási javaslat.

— Kritika. Az előző három fázist kritikával kísérjük, mely állásfoglalást jelent addigi tevékenységünket illetően.

— Mellékes mozzanatok említése. E mozzanatok előtérbe kerülése az esetek túlnyomó többségében arra utal, hogy a gondolkodás pillanatnyilag megtorpant, vagy zsákutcába jutott.

— Pozitív érzelmi megnyilvánulások. A gondolkodás lépéseit igen erős érzelmi rezonancia kíséri. Ennek pozitív formája a csodálkodás és a tetszés.

— Negatív érzelmi megnyilvánulások. Ide tartoznak az ingerültség, türelmetlenség, zavar, bosszúság stb.

— Kételkedés. Ez sikertelenség esetén lép fel, mely lehet objektív jellegű: maga a probléma megoldhatatlan; vagy szubjektív: a megoldásra a személy nem képes.

— A probléma megoldása; vagy a munka feladása. A feladás is gondolkodásifázisnak tekinthető, és a problémamegoldás során többször is előfordulhat.

A könyv részletesebben foglalkozik a fenti fázisok közül a variálással. Ennek során módosul a probléma, újabb és újabb megközelítési módok jönnek létre s ezek egyengetik a megoldás útját. Ennek ,,megvalósítása csak rugalmas gon-

dolkodással lehetséges. A merevség akadálya az eredményes gondolkodásnak." A Szerző az olvasó megnyugtatására példákkal is illusztrálja, hogy a rugalmasság fejleszthető. Megemlíti többek között a világszerte ismert Kodály-módszert, s ismerteti az általa kidolgozott új történelemtanítási szisztémát, amely a gondolkodtatás segítségével juttatja el tanítványait új ismeretek megszerzéséig. „A variáció elvének alkalmazása nem jelent mást, mint a gondolkodó embert sokféle lehetőség elé állítani és döntésre, állásfoglalásra kényszeríteni." A megoldás útja-módja tehát nem készen adott, hanem az egyénnek kell arra rátalálnia. „A lehetőségek megteremtése egyik jele az emberi szabadságnak." Az új megtalálásához élni kell ezzel a szabadsággal, amely azonban egyúttal felelősséget is jelent. Az érdeklődés és az ismeretelemek elsajátítása tehát csupán szükséges, de nem elégséges feltétele a gondolkodásnak; a variációk megjelenése mutatja, hogy az ismeretek aktivizálódnak, az intellektuális tevékenység a problémamegoldó gondolkodás felé tart. A feladatmegoldás természetesen nem pusztán az értelem dolga, az érzelmeknek, az elhatározásnak is fontos szerepük van.

Lénárd Ferenc, miután felsorolja és elemzi a gondolkodás számtalan buktatóját, s érdekes kultúrtörténeti példákkal mutatja be ezt a sokszor kemény, küzdelmekkel terhes utat, az olvasó biztatására megállapítja: „Ha a problémákat már megoldott formájukban vesszük szemügyre, akkor hirtelen leegyszerűsödnek . . . Ez mindenkire buzdítóan hathat. Érdemes gondolkodni." A Szerzőnek alighanem igaza van e szellemes, paradox optimizmusban. Ám ezután következik a könyv zárófejezete: „A fogadtatás".

A gondolkodó ember előtt, — ha szubjektív nehézségein túl is jutott, legyőzte belső ellenállásait, s valami újat hozott munkája, — még kásahegyként tornyosul az eredmény másokkal való elfogadtatásának gondja. Ezzel a nehézséggel valószínűleg mindenki szembetalálkozik élete folyamán, hiszen mint Lénárd a tőle megszokott finom iróniával megjegyzi: „Mindenki kerülhet olyan helyzetbe, hogy valamilyen állításáról kétségtelenül lerí, hogy az új." Nos, ha már ilyen kellemetlenség éri a gondolkodót, nézzük, mi vár rá. Az új eredményeket kezdetben a környezet merő képtelenségnek, említésre sem méltónak találja. A második fázisban sok — gyakran egymásnak ellentmondó — kifogást emelnek az újdonság ellen. És ha végül glóriát von az alkotó elme köré a végleges elfogadás, akkor is mindenki úgy tesz, mintha az új eredmény ősidők óta evidencia-szinten élne a köztudatban. A fenti felosztás Lewintől származik, de úgy tűnik, a könyv Szerzőjének is hasonló tapasztalatai vannak.

Normális körülmények között a tehetséges — és kitartó — ember eljut a produktumig, képes alkotást létrehozni, s ha gáncs éri, munkáját eredményesen tudja védelmezni. Az új gondolat természetesen lehet értékes, de értéktelen is. Éttől független az, hogy ki hogyan tart ki álláspontja mellett, személyiségéből adódik, hogy azt meddig és milyen módon védi. Magából a küzdés módjából még nem derül ki a gondolat értéke. „Az a tény, hogy nem egyszer találkozunk paranoiásokkal, még nem jelenti, hogy minden, rögeszmeszerűen védelmezett gondolat értéktelen."

A Szerző saját kutatásainak fogadtatásán keresztül is illusztrálja az „áttörés" nehézségeit. Az új gondolatban sokszor nem a jót, a használhatót keresik, hanem a rosszat, a kellemetlent, az értéktelent. Nemegyszer bizottságok jönnek létre az új gondolat felülbírálására, s e vizsgálatok a gyakorlatban vajmi kevés eredményt hoznak. „Lehet arra gondolni, hogy az ilyen vizsgálat azért értékes, mert sok új szempontra hívja fel a figyelmet. Ez a gondolat nem számol a pszichológiai hatásokkal. Egészen más hatással jár egy olyan vizsgálat,

amelyet azért indítanak el, mert valaki felhívja a figyelmet valamilyen értékes tevékenységre."

Lénárd Ferenc könyve végén javaslatot tesz egy olyan átmeneti szerv létrehozására, amelynek feladata az ütközéscsillapítás, a feszültségcsökkentés lenne a Hivatal és az Alkotó egyén között. Hangsúlyozza, hogy ez a szerv pártatlan, de a témához értő szakemberekből tevődne össze. E sorok írója sajnálattal jegyzi meg, hogy az „ütközéscsillapító kollektíva" is csak emberekből állna, s esetleg e szerv tagjainak is ugyanolyan akadályokon kellene átjutniuk, mint mindenki másnak, aki a témával bármilyen módon foglalkozik, s félő, hogy a „hasonló anyagból készült" ütközéscsillapító nem enyhíti, de átveszi a rezgéseket. Hiába folyna e szerv munkája a közvélemény széles körű bevonásával, a nyilvánosság még nem garancia az új gondolat helyes elbírálására. A tudományban — bármilyen fájdalmas is — nem érvényesül a demokrácia. Nem ér többet száz biológus véleménye a fajok eredetéről, mint az egy Darwiné.

A recenzió írójában a könyv olvasása kapcsán motoszkálni kezdett egy gondolat: Vajon mi lehet az oka annak, hogy az újjal való szembenállás egyidős az emberiséggel? Az új — egyben ismeretlent is jelent. S az ismeretlenhez való közeledés gyakran félelmet, szorongást idéz elő, a járatlan ösvényen eddig ismeretlen, váratlan veszélyek leselkedhetnek, melyekkel szemben még nem vagyunk vértezettek. Nem biztos, hogy az újtól való ódzkodás egyértelműen negatív tulajdonság, hiszen ez lehet a veszélyek elhárításának egyik — ha nem is a legszerencsésebb — módja. Az általunk ismert világban minden az egyensúlyi állapot elnyerésére törekszik. Ezt bizonyítja számtalan fizikai, kémiai, csillagászati, biológiai megfigyelés. S maga az ember is akkor érzi jól magát, ha mind testileg, mind lelkileg egyensúlyi helyzetben van. Még akkor is, ha ez az állapot úgy alakul ki, hogy több, önmagában javításra szoruló összetevőből kapaszkodik egymásba. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a módosításra szoruló részeken ne kellene változtatnunk, csupán annak tudomásulvétele szükséges, hogy az új elem bevezetése átmenetileg megbontja az eddig oly kényelmes egyensúlyt, s csak kisebb-nagyobb erőfeszítés árán állítható ismét helyre — igaz magasabb szinten.

A csodálkozás tehát nem elég.

Feuer Mária

FOLYÓIRAT

AZ ANNALES MÉDICO-PSYCHOLOGIQUES 1980

Az Annales Médico-Psychologiques a francia Orvosi Pszichológiai Társaság (Société Médico-Psychologique) hivatalos pszichiátriai folyóirata. 1843-ban alapították, az 1980-as immár a 138. évfolyama. Évente tíz alkalommal jelenik meg. Valamennyi szám tekintélyes részt szentel a Társaság munkájának követésére, bemutatására. A társasági ülések előadásai egyúttal a folyóirat tanulmányai is. Minden ilyen tanulmányt gazdag vitaanyag követ, végül minden szám könyv- és folyóiratismertetés szakmai információs közleményekkel zárul. Az évfolyam témái sokszínűek, széles területet fognak át. Találunk cikket a transzcendentális meditációról, a páciensek pszichoanalízis idején írt leveleiről, a szekták patogén szerepéről, a transzszexualitásról, vagy akár a háziállatok és gazdáik pszichológiai és pszichopatológiai elemzéséről.

A közlemények bemutatásával a hazai szakmai gyakorlatot és elméletet érintő témaköröket kívántam kiemelni.

Az ittasan vezető fiatalok száma növekszik Franciaországban. Egy vizsgálat a fiatalok alkoholizmusának különböző — eltérő viselkedésekhez, körülményekhez kapcsolódó — formáit kutatja. A föllelt neurotikus és pszichotikus eredetű alkoholizmus nem sajátosan fiatalkori probléma. Az a forma azonban, amelyben az alkoholizmus toxikomániához kapcsolódik, vagy izolált ugyan, de kábítószerezéssel egyenértékű, új, specifikus és egyre inkább terjedő jelenség a fiatalok körében. A fiatalok ilyen jellegű alkoholizmusa azzal a veszéllyel fenyeget, hogy továbbfejlődve átvezet az alkoholizmus hagyományos formájába. A terápia nemcsak azért nehéz, mert a fiatalok nehezen vonhatók be, hanem azért is, mert náluk nem alkalmazhatók a felnőttkori alkoholizmus terápiás formái. (A. Feline, J. Ades: Aspects actuels de l'alcoolisme du sujet jeune — 138., 1., 80—87).

A kényszerneurózisok gyógyítása az utóbbi időben Franciaországban is lendületes fejlődésnek indult annak köszönhetően, hogy a kísérleti pszichológiai elméletek és módszerek bevonultak a klinikai gyakorlatba. Az e témával foglalkozó tanulmány szerzői a klasszikus projektív tesztekhez hozzáveszik a szindrómák viselkedéses elemzését. Vizsgálják a tünetek megjelenési és fennmaradási körülményeit, tartamát, intenzitását. Ez az elemzés teszi lehetővé a terápiás stratégia felállítását, melynek elemei:

— a deszenzitizáció,

— az expozíció a válasz megakadályozásával (amikor a pácienst in vivo szembesítik a szorongató ingerrel, mintegy elárasztják azzal, miközben az elkerülést lehetetlenné teszik — „flooding"),

— a kényszeres gondolat megállításának módszere,

— a tanulás utánzás útján, a terapeuta modellnyújtásával,

— a paradox intenció módszere.

Tapasztalataik szerint a sikeres viselkedésterápiák során valódi kognitív változás is bekövetkezik. A kezelés végén a páciensek nemcsak a gyötrő szituációról, hanem önmagukról is más képpel rendelkeznek. A klasszikus viselkedésterápiás eljárásokat érdemes tehát kognitív rekonstrukciót célzó módszerekkel kombinálni. A viselkedésterápiák jelenlegi gyakorlatában megfigyelhető még az a tendencia, hogy az adaptív viselkedések fejlesztésével, nem pedig a nem kívánt viselkedések száműzésével foglalkoznak, a hangsúlyt az önkontroll formálására helyezik. (B. Riviere, R.—A. Julien, I.—D. Noté, P. Calvet: Traitement comportemental et cognitif des obsessions et compulsions, Méthodologie et techniques — 138., 3., 347—352).

Következő cikkükben a szerzők beszámolnak 20 kényszeres beteg kezeléséről. Bár egy év távlatában úgy tűnik, hogy a 20 esetből csupán 9 páciens mutatott tartósan 60—100%-os javulást, a szerzők mégis arra a meggyőződésre jutottak, hogy a kényszeres tünetek kezelhetők, mivel labilisnak mutatkoznak még akkor is, ha sok éve állnak fenn. A kényszeres tünetképzés — felfogásuk szerint — olyan személyiség kifejezési módja, aki a konfliktusokat nem képes nyíltan megjeleníteni. A terápiás stratégia kialakításakor számot kell vetni azzal, hogy a betegnek és környezetének relatív egyensúlya megbomlik. Eredményeik elemzésével arra a megállapításra jutnak, hogy a flooding módszere előnyben részesíthető, mert a leghatékonyabbnak bizonyult a kognitív átstrukturálódás elérésben. (R.—A. Julien, B. Riviere, L.—D. Noté: Traitement comportemental et cognitif des obsessions et compulsions, Résultats et discussion — 138., 9., 1123—1133).

A terhességet művi úton ismételten megszakító nők száma egyre nő. Terhességmegszakításon többször átesett 41 nő MMPI teszttel történő vizsgálatakor pszichózisra vagy pszichopátiára és mazochizmusra utaló tendenciákat találtak. A nem kívánt terhességben a nő többé-kevésbé tudatos, ellentmondó vágyai jelennek meg. Feltehető, hogy ezek a nők permanensen ambivalensek a szexualitással és a halállal kapcsolatban. (F. Lang, M. Berger, J. Pellet, M. Debout, M. Marcon: A propos de la personnalité des femmes ayant recours à des interruptions volontaires de grossesse répétées — 138., 8., 992—1002).

Egy következő tanulmány a hipnózis területén kritikai összehasonlítást tesz a szovjet kutatói koncepciók és a pszichoanalitikus elmélet között. A Szovjetunióban régóta foglalkoznak a hipnózis kutatásával, azonban a tudattalan fogalmát mind ez idáig nem ismerték el. Az uznadzei iskolához tartozó szovjet szakemberek — elutasítva a pavlovi fiziológiai megközelítést — a tudattalan tisztán pszichológiai elméletét kívánják megalkotni. Úgy vélik, hogy Freud megrekedt a tudatos és a tudattalan antagonisztikus viszonyánál, az elfojtás problematikájánál. Meg akarják fogalmazni a tudattalan folyamatok általános pszichológiai törvényeit. Az elfojtás például számukra csupán egy aspektusa a pszichológiai védekezés általánosabb mechanizmusának. Freud szemére vetik továbbá, hogy ösztönteóriájának semmiféle tudományos jellege nincs. Ami a hipnózist illeti, mechanizmusát teljesen ismeretlennek tekintik. A pavlovi fiziológiai magyarázatot elégtelennek tartják, de úgy vélik, a hipnózis nem érthető meg pusztán pszichológiai megközelítéssel. A pavlovi és az uznadzei iskola szakemberei egy ponton mégis találkoznak: tagadják az indulatáttétel létezését. A pszichoterapeuták hangsúlyozzák ugyan a hipnotizőr és a hipnotizált közötti kapcsolat érzelmi természetét, azonban az erre alkalmazott „rapport" szóval jelölik a Szovjetunióban a pszichoterápiás kapcsolat minden formáját. Felfogásuk szerint a tudattalan nem a pszichoterápiás gyakorlat, hanem a kísérleti pszichológia körébe tartozik. Az indulatáttétel fogalmát a szovjet kuta-

tók nem tartják tudományosnak, mivel elválaszthatatlanul kapcsolódik Freudnak a gyermekkori szexualitásra vonatkozó téziseihez, és azokat nem fogadják el. A tanulmány szerzője úgy véli, hogy az indulatáttétel dimenziójának ez a kizárása jelentősen korlátozza lehetőségeiket a hipnózis jelenségének feltárásában.

A hipnózist lényegében az indulatáttétel alapján magyarázó pszichoanalitikus elméletek a szerző számára szintén nem kielégítőek, mivel elfedik a tudattalan folyamatok pszichofiziológiai aspektusát, s így nem képesek a hipnózisban jelentkező viselkedési és pszichofiziológiai változásokkal számot vetni. A pszichoanalízis rávilágított a tudattalan működésében uralkodó törvényekre, vizsgálta bizonyos reprezentációinak jellemzőit, de a tudattalan non-verbális, testi megnyilvánulásai kevéssé feltártak. Mivel a hipnózis szoros kapcsolatban van ezekkel, a tudattalan megismerésének egy másik „királyi út"-jává válhat. (Léon Chertok: L'inconscient et l'hypnose — 138., 5., 529—541).

Egy másik tanulmány az incesztus-tabu eredetére vonatkozó legjelentősebb elméleteket finalista vagy determinista nézőpontjuk szerint osztályozza, majd az etológia és a családelmélet területén szerzett új ismeretek fényében értékeli. Utal arra, hogy a vadállatok családjában létezik az incesztussal szembeni ösztönös gát, amely az emberi családban működő védekezőmechanizmusokkal analóg folyamatokat mobilizál; a családon belüli szexualitást kontroll alá helyezi, valamint a család felbomlását eredményezi.

A gyermek szeparációs és individualizációs folyamata az incesztussal szembeni védekezést szolgálja. E területen figyelemre méltó különbség mutatkozik a nemek között, t. c. míg a lány inceszt jellegű kötődése apjához védi az anyával való szimbiotikus kapcsolattól, addig a fiú inceszt jellegű kötődése anyjához nemcsak a szimbiotikus kapcsolaton kívüli fejlődést akadályozza, hanem a nemi identitás alakulását is. Ezzel magyarázható, hogy az apa-lány incesztus miért nem annyira patogén (a nemi identitás nem fenyegetett), mint az anya-fiú incesztus (ahol kettejük közül az egyik majdnem mindig pszichotikus). Ezt az elméletet támogatják a statisztikák, melyek sokkal gyakoribbnak mutatják az apa-lány, mint az anya-fiú inceszt kapcsolatokat. Megegyezést mutat ezzel az a klinikai megfigyelés, hogy a nők több erotikus érzelmet táplálnak apjuk, mint fiuk iránt, a férfiak pedig lányuk, mint anyjuk iránt.

E megvilágításban a humán család incesztussal szembeni viselkedésében az állatvilágban megfigyelhető szabályozás folytatását fedezhetjük fel. Az emberi pszichikum az incesztussal szembeni gátat — egy szimbolizációs folyamatban — átalakítja tabuvá, ami megerősíti a természetes védekező magatartást. (G. Salem: Revue des théories sur les fondements du tabou de l'inceste — 138., 4., 431—442)

Egy másik cikk négy eset elemzésével demonstrálja, hogy az apa-lány inceszt kapcsolat valójában nem két, hanem három személy között realizálódik, olyan sajátos családdinamika keretében, amelyben az anyának fontos szerepe van. Attitűdje általában a szado-mazochizmus dimenzió mentén jellemezhető, fellelhetők még a voyeurség, a homoszexualitás és az exhibicionizmus elemei is. Az elemzések azt sugallják, hogy az anya mintegy sodorja férjét és lányát az incesztusba azáltal, hogy frusztráló állapotot teremt és tart fenn lányánál érzelmi, férjénél érzelmi és szexuális téren. (J.—L. Nouchi, M. Myquel, T. Braccini, G. Darcourt: La dynamique familiale dans l'inceste père-fille — 138., 2., 222—228).

Bizonyára nálunk is komoly érdeklődésre talál a francia szakmai közvéleményt élénken megmozgató hospitalizációnak, defenzív pszichiátriának és az intézményes keretek fellazításának kérdésköre.

Egy teljes szám (138., 6.) a Spanyol Pszichiátriai Társaság ülését dokumentálja, melynek minden egyes előadása az elmebetegek hospitalizációjával, annak aktuális és perspektivikus formáival foglalkozik.

Az Egyesült Államokbeli pszichiátriai gyakorlatban előretörő „intézménytelenítési" mozgalomról (désinstitutionalisation) kapunk képet egy amerikai tanulmányút beszámolójában. A pszichiátriai kórházak kritikája, mely az 1960-as reformokon keresztül a „Community Mental Health Center" létrehozásához vezetett, maga után vonta a pszichiátriai kórházaktól való elfordulást. A rehabilitáció új programjának konstruktív megoldásai egyéni vagy félhivatalos kezdeményezéseken keresztül valósulnak meg. Ebben a programban gyógyszeres kezelést egyáltalán nem alkalmaznak. A mindennapi élet újratanítását, a foglalkozási readaptációt a megerősítések olyan játékával oldják meg — a fokozatosan nehezedő feladatok révén — mely az operáns kondicionálást követi, és a tényleges sikerek jelentős arányát eredményezi. Az „intézménytelenítés" olyan módszerek együttese, melyek célja a hagyományos pszichiátriai intézmény fokozatos gyengítése, egyidejűleg olyan új struktúrák fejlesztése, melyek a közösség befogadó képességén, segítő és gondozó tevékenységén alapulnak. A példaként bemutatott Fountain House ilyen rehabilitáló klub Manhattan egyik negyedében. A vezető testület 60 személyt foglalkoztat, köztük 20 szociális gondozót és 3 pszichológust, akik főként csoportvezetői szerepet töltenek be. A központi létesítménynek mintegy 60 bérlakással rendelkező körzete van. A klub több száz állással gazdálkodhat New York Állam különböző vállalatainál. Alapelveik a „Creative Dependancy" — a dependencia kreatív módjának elérése, megértetni az ottlakóval, hogy szüksége van másokra és azoknak is rá — és a „Community Support System" — azaz, hogy a szociális kapcsolatok helyreállításának legjobb módja, ha a közösségben a többiekkel együtt dolgozik. (M. Reverzy: La désinstitutionalisation; Myth ou réalité — 138., 3., 317—324).

A jelenlegi pszichiátriai gyakorlatban jelentkező defenzív pszichiátria körülményeit, fejlődését és veszélyeit elemző cikkben a szerzők először az Egyesült Államokban tipikus „malpractice" perek kapcsán az amerikai pszichiátria defenzív gyakorlatát illusztrálják. Ezután sorra veszik a francia közkórházak pszichiátereit sok irányból érő, szinte ostromállapotot eredményező nyomásokat, fenyegetéseket, melyek korlátozzák szellemi és terápiás szabadságukat. Ezek között szerepelnek például a tömegkommunikáció és a közvélemény, a kórházi hivatal, az ápolók szakszervezete, az orvoskollégák és más szakorvosok, a betegek családja stb. A szerzők úgy vélik, hogy a pszichiáter defenzív attitűdje nem csupán az egészségügyben növekvő bürokráciával szembeni védekezést tükrözi, hanem a pszichiátria tudományos ismereteinek bizonytalanságából és jelenlegi, alacsony technikai hatékonyságából is adódik. Hangsúlyozzák annak veszélyét, hogy a pszichiátriai gyakorlat visszacsúszik egy már túlhaladott modellhez, melyben a pszichiáter feladata a normális és az elmebeteg elkülönítése, az őrző, felügyelő, kontrolláló és rendfenntartó szerep betöltése volt. (M. Bourgeois, J. Yesavage, M. Benezech, F. Mas; Vers une pratique défensive de la psychiatrie — 138., 8., 954—966).

Végigkövethetjük a pszichiátria klasszikus normalitásfogalmait a normalitás, normativitás és marginalitás kategóriáiban (a statisztikai normalitás; a normalitás mint egészség; a normalitás mint egyensúly; a normalitás mint utópia). A szerzővel együtt arra a következtetésre juthatunk, hogy semmilyen kielégítő kritériummal nem rendelkezünk a normális és az abnormális közötti határ meghúzásához. A normalitás értékítélet, mely nem független a pszichiáter

személyes orientációjától és a szocio-kulturális keretektől. Pejoratív értelmében a fogalom lényegében azokat a — a terapeuta vagy a társadalom ideálját tükröző — normákat jelöli, melyeket az individuum tiszteletben tartása nélkül erőszakolnak az egyénre. Minthogy a normalitás megítélése lényegében szubjektív, a pszichiátria inkább művészetnek, mint tudománynak tekinthető, véli a szerző. Mivel a normalitás pontos kritériumait lehetetlen megadni, a szakmában nem nélkülözhető az a fajta szellemi finomság, érzékenység, ami egyedül képes „az egyéni élet árnyalatainak követésére" (E. Souriau). A pszichiáter legyen tudatában szubjektivitásának, vélekedéseivel szemben őrizzen meg bizonyos távolságot, mások normáit így tarthatja tiszteletben. (J.—P. Mialet: Normalité, normativité et marginalité — 138., 9., 1079—1093).

HORVÁTH GYÖRGYI

СОДЕРЖАНИЕ

Йожеф Телкеш: Направления в семейной терапии. Сообщение II. Системный подход в семейной терапии 93
Дьёрдь Печи: Гамлет становится взрослым 108
Жолт Лукачко: Предварительные результаты апробации системы отбора летчиков сельскохозяйственной авиации 129

ОБЗОР

Эва Хювёш: Моцарт в психологии 140

ФОРУМ

В память о Шандоре Ференци 143
В ведение к публикации Шандора Ференци "Проблема принятия неблагоприятных моментов" *(Аборян Линцени)* 143
Шандор Ференци: Проблема приятия неблагоприятиых моментов 149
Вспоминая Шандора Ференци *(Эрнё Синетар)* 157
Мои встречи с Шандором Ференци *(Меньхерт Фаркашхази)* 158
В памямь Ференци *(Лиьия Немеш)* 160

БУДНИ

Размишления о зграбом смысле *(Золтан Варга)* 162

КНИГИ

Иштван Мадьари Бек: Исследования теории творчества (креатология) *Шандор Клейн)* 165
Енё Хиршберг—Тамаш Сенде: Патологический плач, хрип (stridor) и кашель в младенческом возрасте *(Габор Палоташ)* 167
Удивляться — недостаточно. (*Ференц Ленард:* Будни мышления) (Мария Фейер) ... 168

ЖУРНАЛИ

Annales Médico-Psychologiques, 1980 *(Дьёрди Хорват)* 172

CONTENTS

Telkes, József: Trends of family therapy II. Family therapies of system view.... 93
Pécsi, György: Hamlet becomes grown-up 108
Lukácskó, Zsolt: Initial results concerning the system according to which agricultural air pilots are selected 129

REVIEW

Hűvös, Éva: Mozart in psychology 140

FORUM

We remeber Ferenczi Sándor 143
Introduction to Ferenczi's paper "The problem of accepting unfavourable moments" *(Linczényi, Adorján)*. 143
Ferenczi Sándor: The problem of accepting unfavourable moments 149
Remembering Ferenczi Sándor *(Szinetár, Ernő)* 157
My meetings Ferenczi Sándor *(Farkasházi, Menyhért)*..... 158
In memoriam Ferenczi *(Nemes, Livia)* 160

WEEKDAYS

Meditation on common sense *(Varga, Zoltán)* 162

BOOKS

Hirschberg, Jenő—Szende, Tamás: Pathological crying stridor and caugh in infancy *(Palotás, Gábor)* 165
Amazement is not enough. *Lénárd, Ferenc:* The weekdays of thinking *(Feuer, Mária)*..... 167
Magyari Beck, István: Creatological studies *(Klein, Sándor)*..... 168

JOURNALS

Annales Médico-Psychologiques, 1980 *(Horváth, Györgyi)* 172

Ára: 25 Ft

Előfizetés egy évre: 150 Ft

INDEX: 25.553
ISSN 0025—0279

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

1. A Magyar Pszichológiai Szemle olyan kéziratokat fogad el közlésre, amelyek a pszichológia és határterületeinek tudományos kérdéseivel foglalkoznak.

Ezen belül közöl eredeti kutatásokról szóló beszámolókat; témaösszefoglaló tanulmányokat; didaktikusan feldolgozott esettanulmányokat; pszichológiatörténeti tanulmányokat; beszámolókat a hazai és nemzetközi pszichológiai közélet fontosabb eseményeiről; ismertetéseket a hazai és nemzetközi pszichológiai intézmények munkásságáról; hozzászólásokat a pszichológiai és általában a kulturális élet pszichológiai vonatkozású eseményeihez; könyv- és folyóiratismertetéseket.

2. A kéziratok terjedelme általában nem haladhatja meg a 0,5—0,75 ívet (16—24-es kettes sorközzel gépelt oldal, soronként 50 „n" betűjellel). Egy oldalon 25 sornál több nem lehet.

3. A kéziratot 3 példányban kell a Szerkesztőséghez beküldeni. A közlemény címe után szerepeljen a szerző neve, alatta az intézmény, ahol a szerző dolgozik.

4. Az idegen nyelvű fordításra szánt 25 soros összefoglalást külön oldalon, címmel, 3 példányban kell csatolni a közleményhez.

5. A szöveget normál betűtípusú írógéppel 1/8 íves géppapírra és csak a papír egyik oldalára kell írni. A gyors nyomdai átfutás érdekében fontos a hibátlan gépelés.

6. Ha a szerző dőlt betűkkel akar valamit kiemelni, azt egyszer húzza alá. Csupa nagy betűvel semmit se gépeljen. Ha a szöveg egy részét kisebb betűtípussal kívánja szedetni, ezt ne sűrűn gépelt sorokkal, hanem a szöveg bal oldala mentén húzott vonallal és „petit" szóval jelezze. A kézirat lapjait oldalanként folyamatosan, középen számozza arab számokkal. Betoldás nem alkalmazható.

7. A számozott és címmel ellátott ábrákat és táblázatokat külön borítékban kell csatolni a kézirathoz. Minden ábra és táblázat hátlapján szerepeljen a szerző neve és a kézirat címe ceruzával.

A kéziratban pontosan fel kell tüntetni az ábrák és táblázatok helyét.

8. Szöveg közben alkalmazott irodalmi hivatkozásoknál a szerző vezetéknevét és zárójelben az irodalomjegyzékben jelzett sorszámát tüntessék fel.

9. Az irodalomjegyzék összeállítása ábécé-sorrendben történik. *Könyveknél, monográfiáknál:* a szerző vezetékneve, keresztnevének kezdőbetűi, a megjelenés éve, cím, kiadó, város, idézett oldalszám.

Folyóiratokban megjelent közleményeknél a szerző vezetékneve, keresztnevének kezdőbetűi, a megjelenés éve, kötetszám, füzetszám, idézett oldalszám. (A közlemény címét tehát nem kell feltüntetni.)

10. A szerző vállalja, hogy a tördelt levonatokat 3 nap alatt kijavítva visszaküldi. A kézirattól eltérő nyomdai javítások költségei a szerzőt terhelik.

11. Szerzőinknek — tisztelotdíjuk terhére — 100 db különlenyomatot készíttetünk.

12. A szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Magyar Pszichológiai Szemle

1984 SEP 2 1

1984/3

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE

ВЕНГЕРСКИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HUNGARIAN JOURNAL OF PSYCHOLOGY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA PSZICHOLÓGIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLI. kötet Új sorozat 25. 1984. 3. szám

Szerkesztőbizottság:

Ádám György, Bányai Éva, Glauber Anna (technikai szerkesztő), Hegedűs T. András, Kalmár Magda, Kardos Lajos, Klein Sándor, Kulcsár Zsuzsanna, Lénárd Ferenc, Molnár Imre, Moussong-Kovács Erzsébet, Palotás Gábor, Popper Péter (főszerkesztő), Salamon Jenő, Ungárné Komoly Judit, Varga Zoltán, Váriné Szilágyi Ibolya

Szerkesztőség:

Rovatvezetők: Buda Béla, Hódos Tibor, Hunyady György, Münnich Iván, Pléh Csaba, Ranschburg Jenő
Munkatársak: Jóni Anna (olvasó szerkesztő), Füredi János, Feuer Mária, Pázmándy Györgyi (szerkesztőségi titkár)

Szerkesztőség: 1083 Budapest, Bókay János utca 54. Telefon: 340-790, 343-743

Akadémiai Kiadó
1363 Budapest, Alkotmány u. 21. Telefon: 111-010.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1800 Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára.

Egyes példányok beszerezhetők az 1055 Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. sz. alatti hírlapboltban.

Előfizethető és példányonként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál 1363 Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215—11488., az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban: 1368 Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-688.

Előfizetési díj egy évre: 150 Ft.

A tanulmányok közlési feltételeit lásd a borító negyedik oldalán.

TARTALOMJEGYZÉK

Pléh Csaba: Interdiszciplináris kapcsolatok a pszichológia történetében 181
Bagdy Emőke: Szimbolizációs szintek az autogén tréning tanulás élményhálózatában 201
P. Faragó Katalin: A magyar fiatalok rendőrképének vizsgálata 214

ESETTANULMÁNY

Nemes Lívia: Külső hatások belső feldolgozása 232

VITA

Második szembesítés *(Pálos Miklós)* 240
Szembesítve ... *(Popper Péter)* 241

SZEMLE

Süle Ferenc: C. G. Jung mélylélektani irányzatának aktualitása a gyógyítás mai gyakorlatában 242

FÓRUM

Hermann Imre (1889—1984) *(Vikár György)* 250

Személyiségfejlesztéssel kapcsolatos kutatások Nagy-Britanniában *(Kozéki Béla)* ... 252

HÉTKÖZNAPOK

Aranyketrec, ezüstketrec, bronzketrec, vasketrec *(Hegedűs T. András)* 256

KÖNYV

Jurij L. Hanyin: A kommunikáció pszichológiája a sportban *(Buda Béla)* 258
Két könyv a beszédfejlődésről és a gyermeknyelvről *(K. Csukovszkij:* Járni tanul a szó — Portré a gyermekről, *Ódor László:* Balázs beszélni tanul) *(Császár Adrienne)* 260

FOLYÓIRAT

Gruppendynamik, Zeitschrift für angewandte Sozialwissenschaft, 1981. *(Buda Béla)* 263

INTERDISZCIPLINÁRIS KAPCSOLATOK A PSZICHOLÓGIA TÖRTÉNETÉBEN*

PLÉH CSABA

ELTE Általános Pszichológiai Tanszék

A tanulmány esszészerű reflexió a tudományközi kapcsolatok típusairól és szerepéről a pszichológia történetében. A tudományközi tartalmi kapcsolatok kérdését egyrészt a lelki jelenséget magyarázni hívatott visszavezetések (redukciók) szerint elemzi a szerző, hangsúlyozva, hogy a külső redukcióval egyenlő súlyú probléma a pszichologizmus is, a lélektan mindenhatóságába vetett hit, legyen az akár gyakorlati, akár elméleti ihletésű. A pszichológia referenciapontjainak szélesebb keretében pedig azt emeli ki, hogy a mainál nagyobb szerepet kellene tulajdonítanunk az ún. formális tudományoknak (logika, kibernetika stb.), a humán tudományoknak és a filozófiának a pszichológia „beágyazása" során. A tanulmány kitér egzisztenciális kérdésekre, az interdiszciplinaritás szakmaközi oldalára is. Kiemeli, hogy a pszichológus szerepe kétféle szerephibridizáció révén jött létre: az akadémikus pszichológia a filozófia és a fiziológia, a gyakorlati pszichológia pedig a hétköznapi emberismeret és a természettudományok összeötvözéséből született meg. Ennek megfelelően a „szakmaköziség" a pszichológusok életének örök egzisztenciális jellemzője, melynek nem eltörlésére, hanem kultiválására kell törekednünk, s egyben arra, hogy a szakmán belül is meglegyen az érintkezés e kétféle hibridizációs hagyomány között.

Bevezető megjegyzések

A témát korántsem tartom olyan hálásnak, mint amennyire első látásra tűnik. Úgy érzem ugyanis, hogy a kérdés kapcsán szembe kell néznünk tudományunk és szakmánk számos végiggondolatlan s gyakran szőnyeg alá söpört kérdésével.

Magának a kérdésnek a felmerülése — természetszerűen — a pszichológia diszciplinarizálódásával párhuzamos. A világ — áttekinthetőnek és egyértelműnek tűnő, mondhatnám arisztotelészi, éles halmazhatárokat implikáló — diszciplinákra és tanszékekre osztása előtti időre, mely felosztásában a pszichológia is megtalálta helyét, a kérdés igazán fel sem vethető. Emiatt igyekszem következetesen a 19. század végétől megszületett ún. explicit, szaktudományos pszichológia korszakára nézve vizsgálni csak a kérdést.

Alapvető attitűdöm az előbbi képnél maradva nagyon egyszerű, nemcsak hogy a világ nem oszlik a tudományszervezésnek és a diszciplínák-

* Folyóiratunkban olyan tanulmányok közlését kezdjük el, amelyek a pszichológia interdiszciplináris kapcsolatait elemzik. E tanulmányok az MTA II. Osztályának kezdeményezésére készültek, a társadalomtudományok kapcsolatainak szélesebb körű elemzése érdekében. Az MTA Pszichológiai Bizottsága megvitatta az elkészült írásokat és javasolta, hogy a szerzők egyéni látásmódját, értékelő állásfoglalásait tükröző tanulmányok a Magyar Pszichológiai Szemle lasábjain jelenjenek meg.

nak megfelelő éles határú „fülkékre", de magára az emberi megismerés világára is jobban illik a kései wittgensteniánus metafora, a családi hasonlóság képe. Ahogy egy család tagjainak arcképét nézve nem tudjuk megtalálni a definiáló közös jegyet, amely alapján minden rokon beletartozik a családba, ugyanígy „életlen halmazokként" kapcsolódnak egymáshoz a különböző diszciplínák megközelítési módjai. Egy adott kérdés ugyanis számos hagyománynak megfelelő megismerési prototípusból közelíthető meg, és e prototípusok maguk is átszövődnek egymásba. Bár bizonyos intellektuális hozzáállásokról meg tudjuk mondani, hogy ezek igazán pszichológiaiak, gazdaságiak, biológiaiak stb., a legtöbbről őszintén csak annyit állíthatunk, hogy *inkább* ilyenek, vagy olyanok.

A modern pszichológia történetében e szempontból kétféle hozzáállás rejtett küzdelme figyelhető meg. Az egyik a pszichológia minél világosabb elhatárolására törekszik, éles körvonalakra, s ennek implikációjaként elszigetelődésre, illetve csak másodlagos kapcsolatokra. A másik tendenciát a tudományok családjába való beilleszkedési és integrálódási igény jellemzi, sokszor a saját arc elvesztését is kockáztatva. Míg az első attitűd igen gyakran intézményes és egzisztenciális problémákkal fonódik össze, s egészségtelen módon azok mintájára akarja alakítani a tudomány és a szakma tartalmi kérdéseit, addig a második sokszor kisebbségi és kompenzációs érzésektől vezetve fenyeget az arcnélküliséggel. Érzésem szerint a fentebb már elővételezett permisszívebb, ugyanakkor nem éles határokkal, de mégiscsak konfigurációkat, prototípusokat feltételező megközelítés képes lehet e két attitűd egyoldalúságainak meghaladására. Márcsak azért is, mert az éles határokra törekvést mint egy sajátos megismerési vágyat elismeri és annak létével számot vetve képes azt „bekebelezni".

Másik előrebocsátandó megjegyzésem: az elemzés során törekszem majd arra, hogy rámutassak — a pszichológia interdiszciplináris kapcsolatai nem kezelhetők tisztán tudományos kérdésként. A „szakma" beágyazottságát ugyanilyen jogon kell vizsgálni, együtt az ehhez szorosan kapcsolódó egzisztenciális aspektusokkal.

A) *Tartalmi kapcsolatok a tudományok között*

Reménytelen és badar vállalkozás lenne a történelem lineáris menetében megkísérelni annak összefoglalását, milyen módon alakultak a tényleges interdiszciplináris kapcsolatok a pszichológiában. Ehelyett azzal próbálkozom meg, hogy éreztessem, milyen visszatérő problémák jelentkeznek általában e téren. Visszatérő problémák, melyek egy részét világosan nem is sorolnánk az interdiszciplináris kapcsolatok körébe. Többnyire ugyanis csak a nyílt, modellszerű tudományközi kapcsolatokra gondolunk itt, a rejtett, de mind a tudomány, mind a szakma hétköznapjait sokszor döntően befolyásoló kölcsönhatásokról

megfeledkezve. A tartalmi kapcsolatok, véleményem szerint négy formát öltenek: a *redukció*, az *összefüggés keresés* (viszonyítás), a *gondolati modell analógiás átvétele* és a *technikák átvétele* egyaránt az interdiszciplinaritáshoz tartozó kérdések.

1. *A visszavezetés irányai*

Születésétől kezdve mindmáig döntő kérdése a pszichológiának a *redukcionizmus* problémája. E látszólag egyértelmű probléma sokféleképpen értelmezhető. A két fő értelmezési lehetőség: az oki visszavezetés és a gondolati modell átvétele. Itt az előbbi értelemben próbálom használni a fogalmat, az utóbbiról később szólok. Már most érdemes előrebocsátani azonban, hogy az utóbbi évtizedek fejlődésének egyik újdonsága a redukcionizmus nyílt programjai *nélküli* gondolati egymásratámaszkodás megjelenése. Jelszószerűen fogalmazva: a redukcionizmus meghaladása értelmében az említett „elszigetelődési" tendencia erősödik, ugyanakkor a „beilleszkedés" is érvényesül a nem redukcionista modell átvételek révén. Talán a szóhasználatot itt lehetne finomítani is, úgy, hogy *redukció*ról beszélünk megalapozott, *redukcionizmus*ról pedig érvényességi körén túl kiterjesztett visszavezetés esetén. Ezt a „jogosítvány" kérdést a továbbiakban nem is kísérlem meg következetesen végigvinni az elemzésben, ezzel igencsak leegyszerűsítve a képet.

Természetesen a pszichológia legkülönbözőbb irányai mindig valamilyen *viszonyba* állítva vizsgálják a lelki jelenségeket, értsék az utóbbin akár az élményt, akár a viselkedést. A fizikai környezet, az idegrendszeri működések, a szociálisan tagolt környezet szerepelnek leggyakrabban mint a viszony másik pontja, egyben módot adva például Egon Brunswiknak vagy Paul Fraissenek,[1] hogy a kitüntetetten tanulmányozott viszonyok alapján próbáljanak „rendezett" pszichológiatörténetet felvázolni.

Hacsak nem akarunk egy következetesen fenomenológiai álláspontot képviselni, ez a „viszonyba helyezés" szükségszerű; mindig valaminek a függvényében vizsgáljuk a lelki jelenségeket. (Ezért erről részletesebben nem is próbálok szólni, hiszen ennek jellemzése kimerítené a pszichológia egészének jellemzését.) Ez még önmagában nem redukcionizmus, hacsak nem akarjuk azt a vádat képviselni, hogy a pszichológia szükségszerűen redukcionista, amikor visszavezetésre törekszik. Redukcionizmus a szó szűkebb értelmében akkor keletkezik, ha azt feltételezzük, hogy egy viszony nem-pszichológiai végpontján érvényesülő oksági összefüggések egyértelműen képesek a pszichológia egészének kauzális magyarázatára. Redukcionizmuson tehát itt mindig oksági meghatározottsági felfogások túl tág átvitele értendő.

[1] E. Brunswik: Historical and thematic relations of psychology to other sciences. *Scientific Monthly*, 1956, *83*, 151—161. P. Fraisse: Modèles pour une histoire de la psychologie. *Bulletin de Psychologie*, 1968—69, *22*, 540—545.

A pszichológiatörténet nagy irányait és korszakait abból a szempontból is vizsgálhatjuk, hogy milyen álláspontot foglaltak el a redukcionizmus kérdésében. Természetesen az első választás mindig az, hogy egyáltalán elfogadják-e a visszavezetés igényét, a Boring által találóan elnevezett *„semmi egyéb mint"* (nothing but) attitűdöt alkalmazva, vagy úgy tartják, hogy a pszichológiának másra redukálhatatlan sajátos törvényszerűségei (is) vannak. Bár az elmúlt száz évben nagyon sok tinta és papír fogyott a redukcionizmus bírálatát célozva, igazán szisztematikusan kikerülni mindenféle redukciót keveseknek sikerült úgy, hogy ne kényszerüljenek valami, a lélekhez hasonló misztikus princípium újrafelvételére.

A nagyhatású antiredukcionista megoldások nem is annyira az oksági determináltság kérdésére, hanem a lelki jelenség *definíciójára* vonatkozóan próbálták megkerülni a redukcionizmust. Kevéssé vonzó példaként említhető, mondjuk, McDougall teleologikus felfogása, mely a célirányosságban látja a lelki jelenségek alapelvét; vonzó példaként pedig Bühler elképzelése, mely mai zsargonban rekonstruálva a jelszerűségben keresi a lelki megkülönböztető jegyeit, vagy Vigotszkij felfogása, mely szintén ezt a mozzanatot hangsúlyozza, de csak az ún. magasabb, humánspecifikus funkciónál tételezve azt. (Maliciózusan persze azt is mondhatnók, hogy itt is redukcióról, csak szemiotikai redukcióról van szó, de ez legfeljebb a gondolkodásmódok származására igaz, hiszen a szemiotika nem képvisel oksági viszonyokat hirdető tudományt, így a szorosan vett redukcionizmus alapja nem is lehet, csak egy bárhol érvényesíthető hozzáállást jelent, hasonlóan például a kibernetikához.)

Ezeken a próbálkozásokon túl a redukcionizmus elleni küzdelem — az oksági determináció szűkebb keretében maradva — nagyon furcsa, ellentmondásos keverékeket is produkál. Hadd említsek két, radikálisan eltérőnek tűnő példát. Wundt, a fiziologisztikus redukciós attitűd szimbólumává vált Wundt, aki ezért a redukciós veszélyért már a múlt század végén is sokszorosan megkapta a magáét, igen fontosnak tartja, hogy sajátosan pszichológiai törvényeket (pl. és főként a teremtő szintézis elve) keressen, mintegy ezek visszavezethetetlenségével is alátámasztandó a pszichológia önállósági igényét. Skinner pedig, akit gondolkodói alkatában igazán joggal tekinthetünk a természettudományos, elemző redukciós szemlélet bajnokának, a „leíró behaviorizmus" programjával szintén ki akarja vonni a „tiszta" pszichológiát a különböző típusú s főként a fiziológiai redukciók hatálya alól!

A pszichológia egészére, ill. egyes részproblémáira megfogalmazott visszavezetési elvek vagy irányok között négy fontosabbat érdemes megkülönböztetni. *A fizikai redukció*, amely egészen nyilvánvaló tudománytörténeti okokból vezető szerepet játszott, az újkori pszichológiában annak önállósulása előtt (gondoljunk csak Hobbesra vagy Hartley-ra), az önállóvá vált pszichológiában viszonylag háttérbe szorult. Igazi jellegzetes képviselőjeként

csak az alaklélektani izomorfizmus felfogást találjuk, annak is csak egyes kifejtéseiben Köhlernél s meglehetősen zavaros formában a behaviorista Paul Weiss, akinél a pszichológia paradox módon két redukciós mintát kap egyidőben — az atomfizikát és a nyelvet.

Ugyanakkor a gondolkodásmód tekintetében, a tág értelemben vett „redukciós attitűd" szempontjából máig hatalmas a fizika szerepe. Megjelenik ez egyrészt konkrét modellek kiterjesztett átvételében — mint éppen az alaklélektani mezőfogalom eredete és karrierje vagy Freud energetikai koncepciója mutatja, — másrészt az egységes tudomány újra és újra megjelenő jelszavának módszertani metaelveiben — gondoljunk csak a neopozitivizmus hatására a harmincas években. Egyben a redukcionizmus elleni — leginkább messianisztikus s legátfogóbbnak szánt — kritikák többnyire nem is a konkrét oksági redukcionista felfogásokat bírálták, hanem — azokat mintegy részkérdésként kezelve — azt az általános analitikus-természettudományos modellt, mely végeredményben az egységes fizikai világkép hitében fogant.

A fiziológiai redukció a legismertebb s a legtöbbet vitatott az összes forma közül. Nem akarok kitérni arra, hogyan kapcsolódik a klasszikus filozófiai örökség test-lélek gondjaihoz még legminuciózusabb részletkérdéseiben is.

Ehelyett három, a pszichológiatörténetben állandóan visszatérő kérdést szeretnék kiemelni mint összefoglaló problémát vagy tanulságot. Az egyik a fiziológiai jellegű magyarázat eltérése a fiziológiával való „puszta" együttműködéstől az indikátorok szintjén. E különbségtétel, melyet gyakran nem hangsúlyozunk eléggé, két szempontból is fontos az interdiszciplináris viszonyok egészét tekintve. Egyrészt nyilvánvalóvá teszi, hogy az interdiszciplináris „támaszkodás" még ilyen kitüntetett területeken sem jelent kényszerűen minden részkérdésben visszavezetést vagy éppen redukcionizmust. A másik oldal felől fogalmazva viszont annak állandó tisztázását igényli, vajon a fiziológiai korrelátum meglelése valóban magyarázatot ad-e? Gondoljunk csak például a pupillometriai módszerével nyert adatok kognitív pszichológiai felhasználására.

A másik kulcskérdés: a fiziológiai magyarázatra törekvő kutatások mutatják talán legvilágosabban, hogy az egész redukcionizmus, mint „forró" kérdés, igazából a *determinizmus* probléma miatt oly forró. Itt, a fiziológiai magyarázatoknál válik legnyilvánvalóbbá, hogy akár akarjuk, akár nem, magyarázó modelljeinek keresése közben a pszichológia mindig szembe kell nézzen az emberi szabadság vagy — ha tetszik — „szabad akarat" kissé avitt problémájával is, ha komolyan gondolja, amit mond. Ezt egyébként, vagyis, hogy a fiziológiai redukció kritikus pontja a determináltság problémája, a test-lélek vitával foglalkozó újabb, józanul mérlegelő dolgozatok is világosan kifejtik.[2]

[2] Vö. a Ned Block szerkesztette *Readings in the philosophy of psychology.* (Cambridge: Harvard University Press, 1980) c. kötet funkcionalizmus fejezetét.

Egy további érdekes oldalági probléma e téren a *tekintély* hatása az interdiszciplináris kapcsolatokban: gyakran fennáll annak veszélye, hogy a megállapodottabb, nagyobb tekintélyű tudomány metodikáinak és fogalmainak használata még akkor is redukcionista vagy legalábbis „magyarázó" képet sugall, ha maga a konkrét kutatás ezt nem támasztja alá sőt, akár nem is célozza.

Az együttműködés személyi oldalaira vonatkozóan ennek vetülete a *ki vezessen* kérdése. A modellalkotás klasszikus, királyi útja az, amelyen az egyszerűbb („alacsonyabb") területen talált alapjelenségekből, megmagyarázott dolgokból indulunk ki s a bonyolultabb esetekben mindent erre próbálunk visszavezetni. Pszichológia és fiziológia viszonyában nem kell messze mennünk e példákér — ennek felelt meg a feltételes reflex fogalom karrierje a pszichológiában. Ez a hozzáállás kétféleképpen rendülhet meg. Úgy, hogy kiderül: a kiinduló, megmagyarázottnak tekintett dolog nem is olyan egyszerű. Vagy pedig úgy, hogy a visszavezetés kérdőjeleződik meg, példánkban az, hogy tényleg minden elemezhető-e a reflex séma szerint, s ezzel feltehetően megtaláltuk-e egyes jelenségek fiziológiai mechanizmusát vagy magyarázatát. (Ez egyébként a külső visszavezetéshez szorosan kapcsolódó belső visszavezetés kérdését érinti: mit tartanak pszichológiai alapjelenségnek egyes irányok, s hogyan vezetik vissza arra a többi lelki jelenséget.)

Egyszerűen fogalmazva: ez a szemlélet a kezdeményezést a fiziológiának engedi át, s a pszichológiára minden konkrét kutatási kérdésnél a visszavezetés részleteinek kidolgozását hagyja. Van azonban egy másik attitűd is, mely termékenyebb, fermentumszerű szerepet szán a pszichológiának. Mindig akadnak ugyanis néhányan, akik azt hirdetik, hogy a pszichológia feladata az — vagy az is — hogy rámutasson, mely jelenségek nem illeszthetők az uralkodó fiziológiai modellálásba, mert pszichológiai tartalmuk visszavezethetetlen arra. Ezzel inspirálná a fiziológust újjabb modellek alkotására, szemléletágításra. Legvilágosabban talán Hebb fogalmazza meg a pszichológiának ezt a „provokatív" szerepét, de nem volt idegen ez az alaklélektan gondolkodásától sem. E szerint tehát a pszichológia tud kezdeményező szerepet is játszani, sőt fontos hivatása lenne az állandó figyelmeztetés a „meg nem magyarázott" meglétére.

A biológiai redukcióval kapcsolatban a legfontosabb szerkezeti kérdés annak indoklása, miért kell ezt külön, a fiziológiai redukciótól, illetve a fiziológiához illesztéstől függetlenül felvenni? Bár a biológiai tudományok egész modern fejlődése az elkülönülés ellen hat és az integrált felfogás felé mutat, a pszichológia történetében hagyományosan mégis megkülönböztethető ez a kétféle ihletés. Megjelenik ez már a modern pszichológia kezdeteinél is. A későbbiekben, az egzisztenciális meghatározottsággal kapcsolatban szólni fogunk arról az akadémikus szellemről, amelyre éppen a hagyományos filozófiai kérdésekből (test-lélek) történő kiindulás miatt a fiziológia referencia keretként való fel-

használása jellemző. Döntő kérdésük e szempontból mindig az élmény s a diszkrét fiziológiai folyamatok viszonya. Ezzel szemben a legegyszerűbben talán darwininak nevezhető ihletést jellegzetesen az a funkcionalista hagyomány veszi fel, melynek pszichológiai jelszavai a gyakorlati alkalmazhatóság, az egyéni különbségek és az embert mozgató erők dinamikája.

Ez a kettősség biológiai és szűkebb fiziológiai kitekintés között mindmáig megmarad, számos korrelatív különbséggel együttjárva. Míg a fiziológia felé orientálódók például többnyire tényleges pszichofiziológiai kutatásokat is végeznek, a biológiai orientáció a pszichológiában egyáltalán nem jár szükségszerűen együtt például tényleges evolúciós kutatásokkal, az inspiráció itt jóval gyakrabban csak szellemi természetű. Gondoljunk csak ismét Karl Bühlerre,[3] aki elméleti munkáiban kitüntetett szerepet tulajdonít a lelki jelenségek megértése szempontjából a korai etológiai munkáknak, anélkül, hogy aktív természetbúvár lett volna.

A biológiai orientáció további visszatérő jellemzője a *társas viselkedésformák* figyelembevétele. A biologisztikus magyarázatkeresés mindig sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a társas világnak, mint a fiziológiai megközelítés. Gondolom, nem kell erre példákat hoznom a modern etológia fejlődéséből. Sőt, egyes esetekben, mint például Piaget életművében, a biológiai és a szociális — ha nem is redukcionizmus, de — magyarázatkeresés összekapcsolására is megjelennek törekvések.

A szociális redukcionizmus problémájával kapcsolatban három visszatérő s tanulságos problémát emelnék ki.

Az egyik: minél távolabb van egy jelenség a szorosan vett társadalmi szférától, annál „izgalmasabb" feladat a szociológiai redukcionista álláspont alkalmazása! (Hasonló persze a biológiai orientációról is elmondható lett volna: minél kevésbé nyilvánvaló egy viselkedésforma adaptív értéke, annál érdekfeszítőbb a próba a biológus számára.) Maga az ugyanis, hogy az emberek véleményét s társas viselkedését szociális minták határozzák meg, ebből a szempontból triviális, s mégcsak nem is vezet szociológiai redukcionizmushoz, csak ahhoz a bölcs konklúzióhoz, hogy a társadalmi élet társadalmi közegben zajlik. Ha viszont azt állítjuk, hogy a logikus gondolkodás lehetősége egyáltalán csak bizonyos társadalmi szervezettség mellett adott, már sokkal kevésbé triviális dologról, s a redukcionizmus par excellence problémájáról van szó.

Ehhez kapcsolódik, s néhol szoros átfedésben van vele az a probléma is, vajon a társadalmi meghatározottságot *restriktíven* vagy *konstruktívan* fogjuk fel. A modern világ emberének szociálisan alakított véleményeit véve mintaként, gyakran esünk abba a tévedésbe, mintha az egész szociális visszavezetés kérdés a szociális szféra restriktív s indoktrináló hatására lenne redukálható. (Ez egyben együttjár egy látens individualisztikus pszichologizmussal — meg-

[3] Karl Bühler: *Die Krise der Psychologie*. Lipcse, Fischer 1927.

ismerjük az ember „működésének" átfogó törvényeit, melyek aztán megmagyarázzák, hogy az adott esetleges környezetnek „kitéve" miért lesz éppen olyan, amilyen.)

Pedig éppen a szociológiai redukcionizmus és visszavezetés klasszikus képviselői, pl. már maga Durkheim is, de azután nagyon világosan a fiatal Piaget, G. H. Mead, Vigotszkij, s tágan értelmezve a modern szociológiai szocializációs kutatások jó része egy másik irányt is bemutat. Ez a szociális befolyásoltság „hiperpolitizált" modern képe helyett azt veti fel, hogy milyen konstruktív, elengedhetetlen szerepe van a szociális világnak, a társaknak a társas szférától messze vezető megismerési, morális stb. folyamatok fejlődésében.

Ehhez kapcsolódik azután a harmadik visszatérő kérdés: magán a szociális dimenzión belül gyakran elfelejtjük a magyarban szerencsésen nyelvileg is visszaadható kettősséget. A *társas* és a *társadalmi* kettősségre gondolok természetesen, mely különbség elmosása gyakran vezet naiv szociologizmushoz abban az értelemben, hogy elfelejtődik, hogy a közvetlen társas élet biológiai keretekbe illesztve is kezelhető. Vagy akár naiv pszichologizmushoz, ezúttal arról feledkezve el, hogy a társas élet leírása még nem sokat mond a társadalomról, s különösen nem magyarázza azt.

*

Természetesen furcsának tűnhet, hogy csak ezt a négy redukcionizmus fajtát tartottam említésre méltónak, miközben, különösen a pszichológia történetének újabb évtizedeiben sok más orientációra nézve is elhangzik a redukcionizmus vádja. Gondoljunk csak a kognitív pszichológiával kapcsolatban emlegetett számítógépes redukcionizmus vádjára mint kiugró példára. Úgy érzem azonban, hogy a pszichológia egyéb illesztései sosem komolyan redukcionisták — a matematika, a számítástechnika, a logika vagy a nyelvészet esetében igazából mindig csak a már említett „viszony keresésről", illetve gondolati modellek átvételéről van szó.[4] Ezzel nem akarom lebecsülni az átvételek súlyát és időnkénti kizárólagosságra törekvését, vagy azt, hogy a kutatás gyakorlatában sokszor kerül indokolatlan „követő" szerepbe a pszichológia. Ezekről az illesztésekről a „referenciapontok" kérdése kapcsán próbálok még szólni. Itt, a szorosan vett redukcionizmus kapcsán inkább a fordított útról, a pszichologizmusról emlékeznék meg röviden.

A pszichologizmus kérdése

A különböző redukcionizmusokkal szinte egyenrangú visszatérő problémaként merül fel a pszichologizmus problémája is. Ennek helyes történeti értel-

[4] Lényegében ebben a szellemben fejtette ki e kapcsolatrendszereket Piaget is. J. PIAGET: A pszichológia, az interdiszciplináris kapcsolatok és a tudományok rendszere. *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Gondolat, 1970. 517—548.

mezéséhez érdemes világosan megkülönböztetnünk néhány dolgot, melyek a pszichologizmus címkéje alatt egymás mellé kerülnek.

A *klasszikus pszichologizmust*, e jellegzetes 19. századi, többnyire pozitivista felhangú felfogást, néhány karakterisztikuma máig is figyelemre méltóvá s — szellemi hiányosságai ellenére nekünk is — tanulságossá teszi. Első fontos jellegzetessége, hogy szinte kivétel nélkül *alulról-felfelé* halad; a pszichológia javarészt egyszerű kérdésekben keresi saját redukciós elveit, s mintegy ennek folytatásaként, amikor a pszichológia válik redukciós alappá, akkor felfelé, szociális jelenségekre, s általában a humán tudományok terénumára alkalmazódik. Így válik a múlt század második felében a pszichológia sokak szemében a logika, az esztétika, az etika megalapozójává vagy az irodalomtudomány és a nyelvészet központi magyarázó támogatójává.

Ez azonban — s ez igen fontos szociológiai mozzanat — többnyire *nem pszichológusok* műve. A klasszikus pszichologizmus legfőbb képviselői filozófusok (mint a Karl Popper pszichologizmus kritikájában[5] paradigmatikus példaként választott John Stuart Mill, még a szaktudományos pszichológia előtti időből), vagy pl. nyelvészek mint Hermann Paul, akik — megintcsak fontos szimptóma — klasszikusan többnyire a ,,tudományelőttes'' pszichológiára támaszkodnak.

Kétségtelen, hogy a pszichológusok nem igyekeztek túlzottan tiltakozni ez ellen, az újonnan születő szakma öntudata talán érthető módon homályosította el a tisztánlátást.

,,Németes'' változataiban, vagyis akadémikus formájában ez a pszichologizmus idejekorán meg is kapta a maga bírálatait, a logika és matematika terén például Frege, Husserl és — némileg indirekten, a Mill-i hagyománnyal való szakítás révén — Russel munkáiban, vagy a humán tudományok megalapozására nézve meglehetősen körben forgó érveléssel Dilthey-nél és követőinél, speciálisan a nyelvészetben pedig a korai strukturalizmusok kialakulásában s így tovább.[6]

Bár számos fogalmi probléma állandó újravizsgálatának igénye miatt máig érdekes ez a klasszikus, akadémikus pszichologizmus, elvi tarthatatlansága már a századfordulós viták hatása révén világossá vált. Nem ez a helyzet azonban a praktikus területeken, a pszichológia hétköznapi szakmai gyakorlatában kialakult hallgatólagos pszichologizmusokkal. Ezek egymástól eleinte független csomópontokban alakultak ki éppen a huszadik század elején, amikor az akadémikus pszichologizmus végzetes vereségeit szenvedte. Kialakulásuk több kristályosodási ponthoz köthető, melyek két csoportba sorolhatók. Az egyik a ,,klinikus'' típusú pszichologizmus, melynek első, s

[5] Vö. The autonomy of sociology c. fejezet KARL POPPER: *The open society and its enemies*. London, Routledge, 1945, Vol. II., 426—442.

[6] L. e kérdésekről NYIRI JÁNOS KRISTÓF: Nemlétezők csillagfényénél. A platonizáló antipszichologizmus értelmezéséhez. *Világosság*, 1972, *13*, 464—473.

Freud kultúrelméleti írásai révén a legvilágosabban artikulált változata a pszichoanalízisban fogalmazódott meg, de azóta jóval tágabbá vált. Alapvető attitűdje mindig az, hogy a pszichológus „igazából tudja", mi az emberek köznapi bajainak oka, s ha kellő módon kézbevehetné az emberek életét, a nevelést s így tovább, akkor csodákat tudna művelni.

A másik felfogás nem a klinikus szubtilis, egyénközpontú s többnyire liberalizációs felfogást képviselő beavatkozásaival, hanem a pszichológia mint *technológia* mindenhatóságába vetett hittel s ennek megfelelően a gyors, „tömeges" beavatkozás ígéretével jellemezhető. Ennek első megjelenési formái a pszichometria kialakulásával, majd a „terep szociálpszichológiával" kapcsolódtak össze (még Lewin sem volt mentes ezektől az illúzióktól), de ma akár a skinneri utópia is ide sorolható. Sugallata az, hogy a pszichológia olyan világos eljárásokkal rendelkezik, amelyek mintegy receptszerűen, algoritmizálhatóan alkalmazhatók szinte minden helyzet megoldására, továbbá hogy az emberek, illetve a különböző társadalmak tökéletesen követni tudnák ezeket a technológiai előírásokat, csak meg kellene adnunk nekik őket.

Nem tartom szükségesnek, hogy itt részletesen érveljek léte mellett, de úgy érzem, ez a fajta pszichologizmus sokkal nagyobb figyelmet érdemel, mintsem gondolnók. Különösen akkor, ha — mint az nálunk történik — az egyéncentrikus pszichológiai technikák és a megértő klinikus szemlélet hangsúlyozottan nem individualista hagyományú s nem individualisztikusnak hirdetett értékrendű világba tevődnek át. Vagyis olyan közegbe, ahol maguk azok az összefüggések sem érvényesek, melyek létrehozták ezeket a praktikus pszichologizmusokat.

2. *A referenciapontok kérdése és az analógiás gondolkodás*

A redukcionizmus veszélyétől vagy tényétől függetlenül állandóan visszatér az a kérdés, *milyen mintára alakítsa magát a pszichológia*, s honnan vegye konkrét tudományos gondolati modelljeit.

Először két szerkezeti problémát szeretnék itt kiemelni. Az egyik az uralkodó *természettudományos ideálra* vonatkozik. A pszichológia elméletei analogikus módon gyakran merítenek gondolkodási támpontokat a természettudományokból, legfőképpen a fizikából. Ez a tendencia mindmáig érvényes, ami a gondolati rendszer forrásait illeti. Érdemes azonban megfontolnunk Egon Brunswik évtizedekkel ezelőtt megfogalmazott figyelmeztetését: a vizsgált jelenségek komplexitása miatt jobb lenne, ha tudományos ideálunkat nem a szigorú determinisztikus sémákat sugalló tudományos fejezetekből merítenénk, hanem a meteorológiát és a közgazdászatot tekintenénk mintának.[7] Mindkettő előnye, hogy a statisztikus meghatározottságot helyezi előtérbe, s az

[7] E. Brunswik: i. m., ahol a „nomotétikus" ihletéssel állítja szembe a „valószínűségi elvű funkcionalizmus" programját.

utóbbi szem előtt tartása még arra is alkalmas lehet, hogy állandóan figyelmeztessen: pszichológiai törvényeink nem feltétlenül egyetemesek térben és időben.

Másik megjegyzésem az *analógiás gondolkodás* szintén állandóan hangoztatott veszélyességével kapcsolatos. Úgy érzem, ennek jelentőségét messzemenően eltúlozzuk, hiszen látnunk kell, hogy maguknak a természettudományoknak a fejlődésében is milyen nagy szerepe van ennek. Nem az analógia ellen kell harcolnunk, amikor a diszciplínák közti kapcsolatokat reflektíven elemezzük, hanem az ellen az attitűd ellen, mely elfelejti, hogy analógiáról van szó, illetve nem próbálja tisztázni, hogy mikor csak analógiáról, mikor homológiáról s így tovább.

A referenciakeretek fontos jellemzője azok viszonylagos hangsúly eltolódása az utóbbi három évtizedben. A „redukcionizmus" címszó alatt emlegetett klasszikus referenciacsoportok mellett ugyanis a pszichológia legkülönbözőbb területein a korábbinál sokkal nagyobb szerepük lett az összefoglaló néven *formálisnak* nevezhető diszciplínáknak. Gondoljunk itt az információelmélet és a kibernetikai szemlélet térhódítására lassan három évtizede, a számítógépes analógia eluralkodására a kognitív pszichológiában, vagy az algebra és a gráfelmélet megjelenésére a társas viselkedés és a nyelv pszichológiai kutatásában, a logika kitüntetetté váló szerepére a legkülönbözőbb területeken a gyermeklélektantól kezdve a nyelvpszichológián keresztül megint egészen a szociálpszichológiáig. Időnként pusztán a tudomány eszközeinek gazdagodásáról van itt szó, többnyire azonban a „fejbe bevetített" struktúrákról, anélkül, hogy a „származási diszciplína" oksági modellt is adna ezek keletkezéséről. Ennek az orientációtágulásnak a hatását mi is érezzük. Szervezeti, intézményes vagy testületi következményei azonban még nem elég erősek. A magyar pszichológia számára valahogy múló divatnak tűnik ez, s ennek megfelelően munkakapcsolataink pl. a logikával vagy a matematika nem statisztikai ágazatainak képviselőivel igen szórványosak.

Nem tudom máshová besorolni, ezért itt említem meg a viszonylagos idegenkedést a *humán tudományokkal* és a *filozófiával* való kapcsolatoktól. Miközben néhány országban az utóbbi évtizedek termékeként, például a néprajz és a pszichológia közötti kapcsolatok a megismerési folyamatok kultúrközi kutatásától az összehasonlító szocializációs vizsgálatokig igen élénkké váltak, ezt az új trendet mi nem követjük eléggé. Nemigen törekszünk a pszichológiától látszólag távolálló területekkel való szellemi kapcsolatokra, s személyi kontaktusainkban is a pszichológia iránt affinitást mutató kollegákra hagyatkozunk. Kicsit rosszmájúan fogalmazva, abban az illúzióban élünk, mintha a pszichológia társadalomtudományi beágyazására teljesen kielégítő lenne a végre polgárjogot nyert, de meglehetősen körülhatárolt tematikával foglalkozó szociálpszichológia, mintha annak „feje felett" átnyúlva nem kellene érintkezéseket keresnünk. Úgy érzem, ez nemcsak tudományos belügy,

ugyanis nemcsak szellemi okokból, hanem a pszichológia presztizse szempontjából is nagyobb szükség lenne ilyen értelmű nyitottságra.

Hasonló a helyzet a *filozófiával* is. A „leválás" ellenére a filozófia az utóbbi száz évben új és új köntösökben, de mindig fontos inspirátor maradt a pszichológia számára. Ez az inspiráció mindig két formában jelenik meg. Az akadémikus pszichológia felé elsősorban az ismeretelméleten keresztül, legyen az a megismerési folyamatok kutatásánál az egyszerű halandó ismeretelmélete, vagy a „tudós" ismeretelmélete, a tudománycsinálás módszertana s így tovább. E „keményebb" inspiráció mellett mindig megvan azonban egy másik, mely nem csak az akadémikus pszichológia szárazabb világa, hanem a praktikusabb implikációk felé is mutat — az emberkép kérdése.

Nincs szükség különösebb bizonyítékokra ahhoz, hogy belássuk, az ún. kognitív forradalom kapcsán az első, a különböző „humanisztikus" alkalmazott pszichológiák kapcsán a második inspiráció ma is élénken él; nem is szólva a filozófiát közvetlenül applikáló olyan pszichológiai elméletekről, mint az etogenikus szociálpszichológia vagy a nyelvfilozófiát közvetlenül átültető kommunikációs kutatások. Mégis, érzésem szerint a hazai pszichológiában a tényleges kapcsolatok jóval a kívánatos szint alatt vannak; a pszichológusok számára az explicit filozófia kissé a homályos gondolkodás és a kioktató hozzáállás szimbólumává vált. Azt hiszem, a másikat hivatásszerűen jobban megértő pszichológusoknak kellene lépéseket tenniük azért, hogy ez ne így legyen, s itt is valódi kapcsolatok alakulhassanak ki.

3. *A rejtett kapcsolatok*

Pszichológia és egyéb diszciplínák kapcsolata nemcsak a nyílt, gyakorlati együttműködésben vagy a szellemi referenciakeretek vállalt keresésében nyilvánul meg. Számos olyan rejtett kölcsönhatás is van, melyek különösebb jelszavak nélkül is állandóan mutatják beágyazottságunkat. Ezek a kölcsönhatások természetesen nem egyirányúak, mégis csak olyanokról szólok itt, ahol a pszichológia a „fogadó fél".

Más területeken megjelenő, látszólag csak technikai érdekességű újítások sokszor a pszichológia egész szemléletét döntően befolyásolhatják. Paradigmatikus példa erre a klasszikus behaviorizmus perifériálizmusa és „passzív szervezet" képe. Bár e jellegzetességeket már a maguk idejében, a húszas években sokat bírálták a józan ész megfontolásaira alapozva, a centrális folyamatok felé fordulást s a viselkedés spontán aktivitásának előtérbe állítását döntően befolyásolta egy technikai fejlemény — az elektroencefalográfia megjelenése. Watson ugyanis — a maga spekuláció ellenes szemléletében jogosan — azért szakít a hagyományos funkcionalizmus centrális fiziológiai folyamatokkal magyarázó szemléletével, mert úgy érzi: kvázi-magyarázatokról, verbalizmusokról van itt szó, hiszen semmit sem tudtak közvetlenül a központi idegrendszer magasabb részeinek működéséről. Kétségtelen, hogy ez a módszertani meg-

fontolás azután ontológiai hitvallássá vált nála, de e hitvallás hitelének megrendüléséhez a legnyomósabb érveket majd új technikai lehetőség, a fiziológia módszertani fejlődése adja.

Rejtett hatások nemcsak „végső" kérdésekben, hanem egyes kutatási területek fogalmi apparátusának kialakulásában is megnyilvánulnak. A verbális emlékezet elemi folyamatainak pszichológus kutatója vagy a beszédpercepciót akár fiziológiai szinten elemző szakember például, amikor a megkülönböztető jegyek fogalmával operál, saját maga nem a nyelvészetre támaszkodik. Számára már irreleváns, honnan erednek ezek a fogalmak, a tényleges kölcsönhatásban azonban fogalmai egy többlépcsős láncon keresztül szintén interdiszciplináris kapcsolatokból erednek. A példa tulajdonképpen egy trivialitást akar érzékeltetni: az interdiszciplináris együttműködés gyümölcsei gyakran válnak saját diszciplínánkon belüli „stabil" pontokká, a pszichológia sajátjává.

B) *Egzisztenciális vonatkozások*

Újdonság-e a bizonytalan identitás?

Tankönyvi közhely, hogy az önálló pszichológia létrehozói meglehetősen tág érdeklődésű, sokoldalú emberek voltak. Vagy egyetlen témát próbáltak érvényre juttatni a legkülönbözőbb, ma egymástól magas kerítésekkel elválasztott területeken, vagy a szó szoros értelmében csapongtak témák és területek között. Találunk köztük hangyaszorgalmú, megszállott rendszerezőket, mint Wundt, tapasztalat és elméleti rendszerezés igényét kutatómunkájában s emberképében is érett harmóniában összekapcsoló eszményi tudósokat, mint Helmholtz, de a meteorológiai térképektől, a kriminológiától a genetikáig „kapkodó" elméket is, mint Galton, vagy a festészet, a medicina és a filozófia között hányódó William James, vagy a pszichológia legszárazabb területének — a pszichofizikának — kidolgozásától a kísérleti esztétikán át a keleti filozófia elemzéséig egyetlen témát, a világ misztikus szerveződésének témáját variáló Fechner. Nem mindig tiszteletreméltó társaság ez mai, megállapodott tudományképünk számára, egyes tagjait nemcsak elutasítanánk a pályáról, hanem diagnosztizálnánk is.

Manapság Erős Ferenc[8] munkái nyomán kezd terjedni a pszichológia történetére nézve is a *porosz* és *amerikai* út emlegetése. Hadd próbáljam egy hasonlóan elnagyolt és nem véletlenül nem azonos dichotómiával éreztetni, hogyan alakult ki az alapítók hallatlanul tehetséges és sokoldalú generációja után valamiféle szakmai azonosságérzés a pszichológusokban. Ennek véleményem szerint két fő útja volt, s mindkettő képviselői hozzáállások *határterületeként*, nem sui generis dologként, hanem hibridként fogták fel a pszichológiát.

[8] Vö. Erős Ferenc: *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus*. Bp. 1980. Kandidátusi értekezés.

Nevezzük az elsőt, mely természeténél fogva jobban ismert, s melyre e keletkezéstörténet mikroszociológiáját is kidolgozottan, adatolva ismerjük, *akadémikus útnak*. A pszichológia mint egyetemi diszciplína a múlt század végének német szellemi életében jött létre. A létrejövés közismerten „lecsippentést" jelentett az akkor — mondjuk, a 80-as években — meglehetős hullámvölgyben levő akadémikus német filozófia kompetenciájából. (Azt is jól tudjuk, gondoljunk csak pl. Dilthey-re vagy Husserlre, hogy milyen ellenállással találkozik ez azonnal, amint a német idealizmus felébred csipkerózsika álmából.) A „lecsippentés" — Ben David és Collins alapos történeti szociológiai elemzése szerint[9] — *szerephibridizációval* járt együtt, s távolról sem csak immanens tudományfejlődési tendenciák munkáltak mögötte. A kísérleti pszichológia úgy jött létre, mint olyan tudomány, mely a diadalmas természettudományok módszereinek, elsősorban a kísérletnek az alkalmazását ígérte eladdig pusztán spekulatív filozófiai kérdések vizsgálatára. Első nagyhatású műhelyei — mint Ben Davidék a métely terjedését mutató szellemi családfákkal demonstrálják — olyan tudós férfiak vezetése alatt álltak, akik szinte kivétel nélkül a fiziológia felől jöttek, s az onnan átemelt módszertannal próbáltak a filozófiai terrénumon érvényesülni. Ezzel, ha tartalmilag nézzük, megvalósult a modern pszichológia európai „magas kultúrabeli" két előzményének közvetlen összekapcsolása. Milliószor vitatva — kezdve megintcsak Diltheytől a legmaibbnak tűnő természettudományosság kritikákig a pszichológiában — mindmáig a természettudományos kutatói attitűd és az ismeretelméletből lekanyarított kérdések összekapcsolása adja az akadémikus pszichológia prototípusát.

A sajátosan ott és akkor érvényes egzisztenciális tényező a hibridizációban egyébként nagyon egyszerű volt: a múlt század 60-as 70-es éveire új tudományként felfutott élettan továbbra is vonzotta a tehetséges fiatalokat, a megfelelő akadémiai karrier azonban bizonytalan volt, telítődött a pálya, új érvényesülés után kellett nézni.

Az interdiszciplináris viszonyokat két szempontból is meghatározza ez a múlt. Egyrészt a pszichológuslét eleve kettős szerep vállalását jelenti, vegyes attitűdű és ez azzal jár, hogy a részletes, szakszerű kidolgozás mellett mindig vissza kell térnünk az eredeti kérdésre is. (Ezt csak látszólag tudjuk elfelejteni, amikor hagyomány révén kapott kérdéseinket úgy kezeljük, mintha maga a kérdés nyilvánvaló lenne és semmiféle filozofikus reflexiót nem igényelne.) Másrészt ez az akadémikus hibridizáció adja meg azt a szerencsétlenebb alaphangot is, melyben a létkérdés a más diszciplínáktól való elhatárolódás, mintegy a világ világos felosztására való törekvés, és így a más hagyományban nevelkedett emberekkel való viszonyok oly módon lesznek *interdiszciplinárisak*,

[9] Vö. Ben David, J. és Collins, R.: Social factors in the origins of a new science: The case of psychology. *Amer. Sociol. Rev.* 1966. *31*, 451—465.

hogy a pszichológia sokszor kényszerűen úgy tesz, mintha körvonalai világosak lennének.

A *praktikus út* a pszichológusi szerep kialakulásában nem köthető egyértelműen egyetlen kultúra hagyományához, de nem kevésbé involválta különböző hagyományok hibridizációját, mint az akadémikus. Az egyik pólus itt is a természettudományok tapasztalati módszertana (és többnyire az ennek megfeleltethető kauzális modellálás) volt. A másik azonban nem annyira a magas kultúra hagyománya, hanem a gyakorlati emberismeret és az emberformálás tradíciója. E másik hibridizáció a tanítót, a papot, a fejedelmet, az orvost mozgató profán kérdéseket kísérelte meg új módon, a természettudomány kánonjainak megfelelően megközelíteni, s ezáltal végső kicsengésében legalábbis egyik hajtásaként technicizálni, pszichológiai technológiák tárgyává tenni az emberi kapcsolatokat. Olyan kérdéseket, mint miért sikeres az egyik ember és sikertelen a másik, mit kezdjünk a szomorúsággal és a nyugtalansággal vagy a „bűnözőkkel", hogyan tanítsuk gyerekeinket stb. Ennek a hibridizációnak az első gyümölcsei az akadémikus körökön kívül jelennek meg. Jellegzetes megvalósítói részben műkedvelők, mint például Galton, akiket az akadémikus kötelmek hiánya egy percig sem zavar életteli kérdések felvetésében, szemben a németes akadémikus hagyomány szárazságával; részben olyan foglalkozások művelői, kiket nem szorítanak gúzsba az akadémikus pszichológia filozófiai kötelmei, mint például Charcot vagy majd Freud és az analitikus mozgalom is. Nem akarom elmosni e különböző inspirációk eltéréseit, s itt nincsen szükség annak elemzésére sem, hogy valóban mindig sikerült-e a természettudományos módszertan átmentése, úgy érzem azonban munkásságuk elemeként jogosan emelhető ki a praktikus cél, illetve a praxis mint adatforrás szembeállítása az akadémikus hagyománnyal. (Azt, hogy itt eleinte nem valami rejtett szembenállásról volt szó — csak később vált ez szemérmes szóvirágokból kiolvasandó szembenállássá —, szimptomatikusan mutatja, hogy Wundt, akinek kulcsszerepe volt az egész „elsődleges szocializációban", milyen vehemensen harcolt még századunkban is az alkalmazott lélektan ellen!)[10]

Kitérőként hadd említsem meg — s főként ebben tér el felfogásom Erősétől —, hogy a 20. században olyan dominálóvá váló amerikai pszichológia e két hibridizáció egymás mellett élése, majd egymásra hatása révén jött létre. Az akadémikus hagyományt támogatta a korai amerikai pszichológusok javarészt német iskolázottsága — mint Ben Davidék is kiemelik —, s az olyan közvetlen importőrök, mint pl. Titchener, de az is, hogy a pszichológia intézményes körvonalazódása Amerikában az egyetemi rendszer robbanásszerű fejlődésével együtt ment végbe, az akadémikus hálózat kialakulásával párhuzamosan. Ugyanakkor mind importként — pl. J. McKeen Cattellnél —, mind pedig

[10] W. Wundt: Über reine und angewandte Psychologie. *Psychologische Studien*, 1910, *5*, 1—47.

valódi belső igények révén — melyek társadalmi alapjait, azt hiszem, itt nem kell ecsetelnem — megjelenik a prakticista hagyomány is. De ez a hagyomány itt — s talán először itt — a gyorsan fejlődő s egyben laicizálódó egyetemi rendszerbe illeszkedik, szemben az európai országok többségének alkalmazott pszichológiájával. A gyakorlati pszichológus is a kis hagyományú, de óriásivá növő és a vallásos tradíciókkal szemben prakticista, üzleties szempontokat képviselő új ,,urbanizációs'' egyetemeken találja meg helyét.[11]

Talán nem is annyira ,,kitérő'' ez. Hiszen az amerikai pszichológia kialakulása óta is visszatérő problémáról van szó, mind elméleti, mind teljesen praktikus szinten. Egyáltalán nem véletlen például, hogy a szovjet pszichológia kialakulása idején meglehetősen eltérő orientációjú kezdeményezések, pl. Behtyerev, Kornyilov és Vigotszkij egyaránt ugyancsak e két hagyomány összekapcsolásának programjával lépnek fel. A pszichológia mint szakma egésze, ahogy ma ismerjük, e kétféle indítás kissé laza összessége, s ahhoz, hogy ebben a nem egyértelműen meghatározott saját létében megmaradjon, e két hagyománynak állandóan szüksége van egymásra, bármennyire szeretnék is sokszor látszólag elemészteni egymást.

Miért releváns kérdés ma is a pszichológusok szakmai ,,azonosságának'' eredete? Egyrészt talán rámutat arra, hogy magunkat csapjuk be, ha azt hisszük, hogy a pszichológus hivatás körvonalazottsága, identitása ma vált problematikussá. Kezdetektől az volt, maga a pszichológusság problematikus azonosulások és hibridizációk vállalásából jött létre. Az egység mindig a sokféleségen keresztül keresendő, s a történelem ennek, pontosabban a ,,szétfelé'' húzó, egymást kizárni tűnő tendenciáknak a tűrésére, együttélésre tanít. Érzésem szerint az életutak részletes elemzése — a regényírónak készülő Skinner, az irodalmár Vigotszkij, a zoológus és filozófus ifjú Piaget példáján túlmenően is — alátámasztaná, hogy különböző szerepek — legyenek azok tudományos vagy ,,szakmai'' szerepek — összekapcsolása vagy legalábbis kipróbálása a kiemelkedésnek a kezdetek után is kulcsa a pszichológiában. Ha úgy tetszik, az ,,interdiszciplinaritás'' a személyes sors szükséglete is. Ennek fényében tűnik néha úgy, hogy mi viszont túlzottan pszichológiacentrikusak vagyunk, túl egypályás életutakat várunk s készítünk elő, s túl korai, világos azonosulást kívánunk vagy feltételezünk egy olyan pálya értékrendjével, melynek ha van definíciós jegye, az éppen az azonosságok keverése.

Valahogy olyan a mi szakmánk, hogy itt a fizikus és a mérnök, a fiziológus és az orvos, egyszóval a tudós és a technológus még mindig egy hajóban utazik. Könnyen lehet, hogy ez szükségszerűen van így, s nem csak az elmaradottság vagy elkésettség tünete. A klasszikus ,,mágus'' és a racionális elemző szerep vagy pólus együttes megléte adja csak meg a pszichológusság fennmara-

[11] Lásd erről: A. A. Roback: *A history of American Psychology*. New York, Collier, 1964, különösen ,,The rise of functionalism'' 237—250.

dásának biztosítékát mai formájában. Legalább Comte-tól kezdve tudjuk ugyanis, hogy magát a racionális elemző szerepet — az említett akadémikus hibridizációt — önmagában mindig fenyegeti a veszély, hogy más tudományok elnyelik. A „mágus" viszont az akadémikus támasz vagy háttér nélkül a mi technokratikus korunkban elvesztené jogalapját — nem lehetne mágus, ha nem tudná ezt alátámasztani legalábbis a tudomány tekintélyével, ha tényeivel nem is. Különös, de fontos paradoxona a pszichológiának e tekintetben, hogy sehol másutt nem fenyeget annyira a szakadék elmélet és gyakorlat között és bár a „mágus" tartalmilag nem épít igazán a tudósra, mégis éppen a mi területünkön vannak legszorosabban egymásra utalva egzisztenciális értelemben.

Egy „szuperelme" vagy team?

Visszatérő szociológiai dilemmája az interdiszciplinaritásnak a pszichológia történetében is, hogy vajon egy-egy szuperemberben egyesüljön-e több terület ismeretanyaga, vagy pedig eltérő hagyományú indivíduumok együttműködésével valósítható-e meg a leghatékonyabban a produktív együttműködés? Mindkettőre vannak jólismert példák, sőt váltások is egy-egy életművön belül. Gondoljunk csak Piaget-re, aki kezdetben a logikától a biológián át a szociológiáig mindent egyedül próbál integrálni, hogy azután — saját impresszióim szerint jóval kevésbé hatékony — intézetében próbálja ugyanezt koordinálni.

Minden elv vagy szabály mint történeti tanulság felületes általánosítás lenne itt. Talán az egyetlen elv az lehet, hogy intézményeinkkel egyszerre kell biztosítanunk már meglevő „hagyományos" szocializációjú egyének érintkezését, s a vegyes típusú szakmai szocializáció lehetőségeit. Saját benyomásom azonban az, hogy a hosszabb empirikus munkák végzésében jobban működik a személyközi interdiszciplináris csoport, míg az átfogó igényű, a szakmák gondjait is látó elméleti szintézisnek inkább az „egy fejben" integrálódott sokféle hagyomány kedvez.

Több pszichológust vagy több pszichológiát?

Vajon a pszichológia társadalmi átütőerejét hogyan kell növelni? Hogyan implantáljuk az oly sokszor hiányolt pszichológiai szemléletet például a nevelésbe (a gyermekközpontú, demokratikus, toleráns szemléletet s hasonlókat)? Elsősorban annak az attitűdnek megfelelően-e, hogy „pszichológust mindenhova"? Az alternatíva a magas elméleti régiókban hamisnak tűnhet, és adott a könnyű válasz — mindkettőt, több pszichológiát és több pszichológust. A történeti tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy e téren valóságos „választások" szoktak történni. Így például — amennyire szegényes ismereteim e téren következtetni engednek — a klinikai pszichológia gyakorlati munkáját, egzisztenciális mozgásterét igen sajátosan befolyásolta, hogy az Egyesült

Államokban a 30-as és 50-es évek között a „hivatalos" pszichiátria jóval pozitívabban reagált a pszichoanalízisre, s elsősorban a hozzá tartozó pszichoterápiás szemléletre, mint Európában. Ezáltal a pszichoterápiás gyakorlat Amerikában jóval inkább a pszichiáterek ügyévé vált, kisebb mozgásteret hagyva a pszichológusoknak, mint Európa számos országában, ahol a pszichoterápiás szemlélet jó ideig a pszichológusok ügye volt.

A kérdés jóval akutabb hazai viszonyaink között, mint gondolnók. Az oly sokszor bírált másodlagos képzési formákat elárasztó tömegek például igen éles formában vetik fel a problémát — tényleg arra van-e szükség, hogy a gyógypedagógusok, szociális gondozók, nevelőtanárok pszichológussá váljanak vagy legalábbis teljes formális pszichológus képzést kapjanak, vagy inkább célzott másodlagos képzési formákban kapjanak megfelelő pszichológiai szemléletet, s bizonyos technológiát. Ez utóbbi megoldás sem pusztán szervezési gondokat vet azonban fel — az így keletkező határ egzisztenciák nagy feszültségeket okozhatnak az éles határokat kereső, jogászos kompetencia elhatárolási igény számára, s emellett csökkenthetik a pályakezdő pszichológusok egzisztenciális esélyeit. (Ez utóbbi persze a jelenlegi gyakorlat mellett is fennáll.)

Úgy érzem, hogy a pszichológus státusz jelenlegi jogi tisztázottsága s a pszichológia megerősödése ma már „éles határú" hátteret teremt ahhoz, hogy bátran szembenézzünk ezeknek a szakmaközi helyzeteknek a lehetőségeivel. Lazán fogalmazva — most már eléggé szakma a pszichológia ahhoz, hogy megengedhessük a szakmaköziséget is.

Röviden szólnék e kérdés fordított oldaláról is. Nálunk ugyan még ritka, de a jövőre vetítve felszaporodhat az a váltás is, amikor a pszichológus képzettségű személy érvényesül más életpályán. Nemigen merjük ugyanis álszerénységből végiggondolni, de ma a pszichológusok két szempontból egyedülálló képzést kapnak — szerte a világon egyébként. Egyrészt az eddig tárgyalt többszörös beágyazottság miatt szinte kizárólag ők részesednek egyszerre a természettudományok s egyes társadalomtudományok javaiból, másrészt alapképzésük részeként igen sokat sajátítanak el a tudományos kutatás módszertanából, elsősorban az oly nagy tehernek tűnő statisztika révén.[12] Ezek a tényezők, elsősorban a módszertan mint mindenhol beváltható valuta a pszichológus hallgatólagos „vevőjévé" teheti, akár tartalmi affinitások nélkül is, a legkülönbözőbb szakmákat, a szociológiától és pedagógiától egészen a genetikáig. Érdemes elgondolkozni rajta, ha számos nyugati országhoz hasonlóan nálunk is felerősödik e tendencia, vajon a „szakmai befektetés" elvesztéseként vagy éppen a tágan értelmezett társadalmi hasznosság tüneteként értelmezzük-e ezt?

[12] Ez nagyon „pszichologistán" hangozhat. Mégis úgy érzem, a pszichológiának elhivatottsága van a „két kultúra" közötti szakadék áthidalásában, olyan közvetítő hivatása, melyet kellő szerénységgel vállalnia kellene.

Optimista zárómegjegyzések

Az oktatásnak s tágabban a szakmai szocializációnak a polgári kor kezdetei óta kétféle mintája alakult ki. Az egyik közvetlenül alkalmazható technikai készségek kialakításában, technológiákban látja az oktatás célját. A másik viszont, melyet először Wilhelm von Humboldt fogalmazott meg világos alternatívaként, a világ átfogó megértését mint önmagában vett célt, a műveltséget mint eszményt hirdeti, talán kissé romantikusan. Tűnjön ugyan romantikusnak, tudjuk jól, hogy e kétféle eszmény a gyakorlati életben igencsak él. S a mai pedagógiai elméletek a legkülönbözőbb formákban ismétlik meg e kettősséget — hogy csak a legtávolibbnak tűnő példát említsem, ez rejlik a nyelvtanulás úgynevezett instrumentális, eszközszerű és átfogó (integratív) motivációja mögötti kettősségben is.

Mi köze mindennek a pszichológiához, azon túl, hogy pszichológusok is sokszor belefolynak a végeredményben értékszempontú vitába? Az egyetemi oktatásra a világon mindenütt rendkívüli nyomás nehezedik, hogy hol technokratikus érvek, hol demokratikus jelszavak nevében egyértelműbben kötelezze el magát az instrumentális szemlélet mellett. Ebben az interdiszciplinaritás voltaképpen csak dísz marad, más tudományok eredményeinek besulykolása azok gondjainak s az eredményekhez vezető út rögösségének, vagyis igazi szemléletüknek elsajátítása nélkül.

Ezért hiszem azt, hogy az interdiszciplináris szemlélet jövőjének kulcsa az integratív, a szó eredeti értelmében humanista nevelés eszményének megőrzése a pszichológiában is. Ekkor ugyanis biztosítható, hogy tényleg eltérő kutatási minták, erőfeszítések és emberi hozzáállások megismerése révén, a sokféleségen át valósuljon meg az egység.

Egy másik remény a jövőre: a nagyobb szabadulás az egzisztenciális meghatározottságtól az interdiszciplináris munkában. Ma sokszor a komikumig igaz az, hogy egy-egy érintkezési területen az eredeti szakma, sőt, a pillanatnyi foglalkozás befolyásolja az álláspontokat. A nyelv és megismerés kapcsolatát vizsgálva például ma még szinte predesztinációszerű, hogy a pszichológus a nyelvi fejlődésben az általános kognitív fejlődés primátusát hangsúlyozza, a nyelvész pedig a nyelvi önfejlődést.

Úgy érzem, a felszabadultabb, több valóban külső kapcsolattal is együttjáró interdiszciplináris együttműködés olyan, ahol nemcsak afféle kérdéseket feszegetnek, melyeket mi is ismerünk, hanem olyanokat is, melyeknél nemcsak a válasz, hanem a kérdés is idegennek tűnik számunkra. Mindez oldódáshoz vezethet ebben az „összekapcsolódási" problémában is.

Végezetül, ha elgondolkozunk azon, milyen viszonyok s emberek lennének ideálisak az interdiszciplináris kapcsolatok jövőbeli fejlődése szempontjából, milyen tulajdonságokat is választhatnánk ki? Sokoldalúság, az ismeretlentől való félelem leküzdése, tolerancia, készség a mások helyzetébe való beleélésre,

hajlékonyság a szerepviszonyokban. Csupa olyan jellegzetesség, melyek szinte hiánytalanul előkerülnének akkor is, ha a pszichológia eszményi közegéről vagy az ideális pszichológusról *általában* beszélnénk.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1983. X. 14.

INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIPS IN THE HISTORY OF PSYCHOLOGY

PLÉH, CSABA

The paper is an essay-like reflection on the typology and role of interdisciplinary relationships in the history of psychology. The content of these relationships is examined, on the one hand, according to the reductionistic principles intended to explain psychological phenomena. The author emphasizes that the problem of psychologism is of equal importance with the problem of reductionism, both in its theoretical and in its practical forms. Concerning the broader framework of the points of reference of psychology, the author emphasizes that in Hungary greater weight should be given to the so-called formal sciences (e.g. logics, cybernetics), to the humanities and to philosophy in searching for connections than it is now.

The paper also deals with the existential, interprofessional aspects the professional role of the psychologist evolved through two types of role hybridization. Academic psychology hasemerged from the marriage of philopsophy and physiology, while applied psychology from the marriage of common sense psychology and the natural sciences. Correspondingly, interprofessionality continues to be an existential characteristic of the life of psychologists. We should not try to overcome this, rather, it needs to be cultivated. At the same time, connections between these two traditions of hybridization should be kept alive within our profession as well.

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНЫЕ СВЯЗИ В ИСТОРИИ ПСИХОЛОГИИ

ЧАБА ПЛЕХ

Работа носит характер эссе, которое затрагивает типы межнаучных связей и их роль в истории психологии. Содержание связей автор анализирует, с одной стороны, по редукциям, призванным объяснить явления души, подчеркивая при этом, что внешняя редукция равнозначна психологизму, вере во всевластность психологии, будь она практического или же теоретического характера.

Что касается более широкого аспекта психологии, то автор отмечает, что в ходе ее использования нужно отводить большую роль так называемым формальным наукам (логике, кибернетике и др.), гуманитарным наукам и философии.

В статье рассматриваются также и систен вопросы, межпрофессиональная сто рона интердисциплинарности. Автор подчеркивает, что роль психолога возникла благодаря гибридизации двух ролей: роли академической психологии, философии и физиологии; практическая психология родилась из сплава будничных знаний о человеке и естественных наук. В соответствии с этим „межпрофессиональность" есть экзистециональный характер жизни психологов. Поэтому нужно стремится не к устранению этой межпрофессиональности, а к ее культивированию, а вместе с этим и к тому, чтобы и в рамках самой психологии были бы точки соприкосновения между двумя видами гибридизации.

SZIMBOLIZÁCIÓS SZINTEK AZ AUTOGÉN TRÉNING TANULÁS ÉLMÉNYHÁLÓZATÁBAN

BAGDY EMŐKE

OIE Klinikai Pszichológiai Laboratórium

A szerző az autogén tréning tanulás testi introspektív gyakorlatai során nyert élményközlési minták szimbólumtartalmait és metaforikus kifejezési formáit elemezte 100 gyakorló személy (60 egészséges tréningező, 20 neurotikus és 20 pszichoszomatikus beteg) 3000 élménymintája alapján. Feltevései a jelképező műveletek és jelképes közléstartalmak funkciójára irányultak. Megállapította, hogy a szimbolizáló közlésmód és jelképes közléstartalmak az átélés érzelmi jelentőségének, az élmény összetettségének, valamint egyértelmű, világos kifejezhetőségi nehézségének arányában növekednek minden gyakorlónál. Az egészségesek és a betegek közti különbségek mind a szimbólumtípusokban, mind azok funkciójára vonatkozóan jelentősek. A neurotikusok a szubjektíve kellemetlen élmények szemléletes „kriptoforikus" szimbolizációjában, a pszichoszomatikus betegek a testérzeti élménykör testi Gestalt-tal összefüggő élményanyagának metaforikus közléseiben különböznek az egészségesektől. Utóbbiaknál (a szubjektíve kellemes élmények nyílt, képi és fogalmi szimbolizációs hangsúlyában) rámutathatott a jelképes közlésmód funkciójára. A szimbolikus közlés alapvetően az élmény hiteles közvetítésének, valamint érzelmi jelentősége kifejezésének elősegítését szolgálja.

Ebben a munkában kísérletet tettünk arra, hogy az autogén tréning tanulás testi introspektív folyamata során nyert átélés-közlések kognitív szerkezeti és tartalmi jegyeit az élmény-tudatosulási és tudatosítási történésekben játszott szerepük szempontjából megvizsgáljuk és elemezzük.

Kutatásunk arra az *elméleti előfeltevés*re épül, hogy a közlés, mint az átélés nyelvi kifejezése, nem csupán a nyelvi kódrendszer közmegegyezéses jeleinek szabályszerű alkalmazási művelete, hanem a személyiség szerkezetének és működésének lényeges eleme, sőt tükröződése is (Kelly, 1954). A kognitív struktúráknak jellegzetes szemantikai szerkezetek felelnek meg. Ezek pedig különböző tudatossági fokú, eltérő integráltságú, különféle absztrakciós szintekre jutott fogalmak hierarchikus rendszereiből tevődnek össze (Buda, 1974 és 1982). Mélylélektani felfogásban a „tudattalan" mivoltot az élmény integrálatlansága, szóbeli közölhetetlensége jelenti. Ennek szemantikai vetületben az átélés képzet- és fogalomnélkülisége, azaz kifejezési „címkéjének" hiánya felel meg. Kognitív pszichológiai szempontból a „tudattalan"-t inkább a „nem tudatos pszichikus" fogalmával helyettesíthetjük. „Ezt a megjelölést olyan történésekre alkalmazhatjuk, amelyekről ugyan nincs tudatos élményünk, de róluk közvetve kimutatható, hogy ezek pszichikus tartalmakat közvetítenek, azaz részt vesznek élmények és/vagy viselkedések tartalmi meghatározásában". (Marton M. 1982, i. m. 181.)

Az élmény az egyéni tapasztalás intrapszichikus lenyomata, ezért egyszeri, konkrét, szubjektív, érzelem- és indulatteli. Az élménynek a közlésben tár-

gyiasuló kifejezései viszont eltérő absztrakciós fokú képzetek, fogalmak lehetnek. Bennük a közlőnek az élményhez való affektív és kognitív viszonya, az élménytől való szubjektív távolsága, valamint az átélés tudatosítottságának, azaz kognitív megmunkáltságának mértéke jut kifejezésre. Ezért pl. a képi és képszerű, szemléletes képzetekkel megjelenített élményközlésben az absztrakciós hierarchia élményközelibb szervezettségi fokán járunk, amelynek domináló kognitív szerkesztési aktusa a jelképezés, szimbolizáció. A „képileg címkézett szemantikus emlékezeti tár" a fogalmak számos tartalmi jellegzetességét és funkcióját sűríti. Egy-egy jelentős élmény szimbolikus reprezentációját az átélő személy motivációi által szelektált és meghatározott szemantikai analogonban lelhetjük fel (Marton M., 1982). Az elvont fogalmakban kifejeződő, élménytől távolibb, kontextus-függetlenebb átéléstartalmak viszont már a kognitív hierarchia magasabb megmunkáltsági szintjére jutott reprezentációknak tekinthetők. Bennük nem a „megfelelésen" és hasonlóságon alapuló analógiás, jelképező kódolás, hanem a racionális, logikus szerkesztés és az absztrakciós jelölésmód uralkodik.

Vizsgálatunk a szimbolizációs kódolási szintre és műveletekre irányul. Ezt minden megismerő-tudatosító élményfeldolgozási folyamat jellemző közbülső történésének tekintjük. A jelképezés pszichikus aktus annak érdekében, hogy 1. az érzelem és értelem egységében „ragasztószerként" kösse be az átélést a kognitív jelentés-hálózatba (Gordon, 1978), és hogy 2. a más módon — még vagy már — nem közölhetőt közlési formába öntse és kifejezésre segíthesse; ezáltal az élményt a szubjektív realitásból az objektív tér-idő-oksági viszonylatokba integrálhassa. A szimbólumképzés — akár sűrített képi nyersanyaggal dolgozik, mint pl. az álomban, akár transzformált, „képi áttételű" szemléletes képzetekkel, mint pl. a fantáziában — különbözik az absztrakt jelölési művelettől, mivel a jelentő és jelentett közötti összefüggést a szubjektíve hitelesnek érzett, megfelelőnek vélt *tartalmi*, *szerkezeti*, illetve *műveleti hasonlóság* alapján hozza létre. Kódolási elve az „olyan mint" és a „mintha" típusú analógiás kapcsolat. A szimbólum tehát nem jel, hanem jelkép, nem objektív, hanem szubjektív affektív jelölő, nem közmegegyezéses, hanem individuális jelentő; nem egyértelmű, hanem összetett, több jelentésű aszerint, hogy miféle és hányféle hasonló, konkrét átéléshez kapcsolódhatnak az analógiás szerkezeti szálak. A szimbólum kifejezési szinten is képi, képszerű, szemléletes, érzékletes. Közvetlen és közmegegyezéses jelentés-szintjébe ágyazódva rejtőzik el benne a képletesen és közvetetten mégis kifejezésre juttatott, a másféle módon nem megjeleníthető élménytartalom. A pszichoanalízisben a szimbólum csak rejtjel, amelyben a szimbolizált szükségképpen tudattalan, azaz elfojtott tartalom. A szimbólum tehát kriptoforikus jelkép. Kognitív pszichológiai megközelítésünkben viszont a szimbolizáció meghatározott élmény-integrációs fokozat, a szimbólum pedig az önkifejezésnek egyféle lehetséges, élményközeli módja. A szimbólum, mint *tartalom:* kép, szemléletes képzet vagy képes beszéd-

del, metaforikusan, allegorikusan kifejezett élmény; mint *szerkezet:* preracionális önkifejezési szint szemantikai képlete; mint *művelet:* analógiás kapcsolatteremtés. Ennek *funkciója* az érzetszintű adatok jelentés-tisztázó „katalogizálása" és érzelmi többlet hozzáadása, *célja* pedig az élmény mind világosabb megfogalmazásának elősegítése. A szimbolizáció a jelent és a múltat kognitíve integráló, összehangoló folyamat, a Piaget-i (1978) értelemben vett asszimilációs történés, mely sajátos nyelvi és kifejezési szinten reprezentálódik. Ha viszont a kognitív struktúra hibásan szervezett, vagy ha funkcióit valamely pszichopatológiai folyamat megzavarja, akkor az élmény-integráló és feldolgozó folyamatokban, tehát a szimbolizációban is specifikus választípusok, speciális kifejezésmódok jöhetnek létre.

Az eddigiekben kifejtett elméleti alapvetéseink keretébe illeszkedik vizsgálatunk, amellyel *két kérdésre kerestünk választ:*

1. Milyen szerepe és funkciója tárható fel a szimbolizációs folyamatoknak és szimbolikus közléstartalmaknak egy — szelektíve a testre és a szomatikus folyamatokra irányuló — sajátos introspektív, önreflexív munka során?

2. Milyen módon és mértékben befolyásolja a szimbolizációt a neurotikus, illetve a pszichoszomatikus pszichopatológiai szerveződés?

Munkánk *vezető hipotézisei* a következők voltak:

1. Ha érvényes az a feltevés, hogy a szimbolizáció az élmény-tudatosítás racionális, absztrakt szintjének emocionális előfoka, és ezáltal önkifejezés-elősegítő szerepet tölt be, akkor ez az introspektív élményközlések időbeli-folyamati alakulásában is kifejezésre juthat. Nevezetesen egy bizonyos önelemző, autokoncentrációs és testi introspekciós tréningben — amilyen pl. az autogén tréning — annál nagyobb arányban fordul elő szimbolizált kifejezés, minél nagyobb az átélés érzelmi feszültsége, többlete pozitív és negatív irányban egyaránt, és minél nehezebb az átélés fogalmilag világos megragadása. Ha a szimbolizáció általában élmény-feldolgozó, jelentés-tisztázást szolgáló és érzelmi többletkifejező funkciót tölt be, akkor ennek az összefüggésnek az egészségeseknél és betegeknél egyaránt érvényesnek kell lennie.

2. Ha a kórlélektani állapot specifikusan módosítja a kognitív élményfeldolgozási és integrációs műveleteket, akkor ez lényegi eltérésekben juthat kifejezésre két olyan jellegzetesen különbözőnek tartható pszichopatológiai szerveződésben, mint a neurózis és a pszichoszomatikus betegség.

2a. Ha a pszichoszomatikus betegeknél én-szerveződési defektust tételezhetünk fel és ez a primer én-funkciók zavarában jut kifejezésre, akkor ez a testi introspekciót is sajátosan módosíthatja. Egyrészt megváltozhat, csökkenhet az élményközlésben az érzetet a fogalmi szinttel összekötő vizualizált áttételek, képi helyettesítések és egyéb jelképező műveletek aránya; másrészt a vonatkozó átélés-tartalmak inkább a testi énnel, testhatárokkal és test-Gestalt-tal kapcsolatos, problematikus élmény-szférákban hangsúlyozódhatnak.

2b. Az ép én-struktúrájú, de hibás élmény-feldolgozási és feszültség-elhárító mechanizmusokkal jellemezhető neurotikus betegeknél viszont azt feltételezhetjük, hogy a nyílt, metaforikus jelképekkel szemben a jelképezési műveletekben az érzetet a fogalmi kifejezéssel összekötő, képtípusú, „kriptoforikus" összefüggések és tartalmak dominálnak. Ezeket olyan szemléletes élménytartalmakban és metaforikus kifejezésekben lelhetjük fel, amelyek a testi introspekcióhoz kötődnek anélkül, hogy a testi átélésekkel való közvetlen összefüggésük a közlő fél számára nyilvánvaló lenne.

Vizsgálati csoportok és módszer

Hipotéziseink ellenőrzéséhez három csoporttal dolgoztunk. Egy csoport egészséges személyekből (n = 60), egy fóbiás és szorongásos neurotikusokból (n = 20), egy pedig pszichoszomatikus (n = 20) betegekből állt. A pszichoszomatikus betegcsoportot 10 esszenciális hipertóniás és 10 pszichogén paroxizmális tachikardiás beteg alkotta. Valamennyi résztvevő ugyanazzal a csoportvezetővel hat héten át, harminc napig, naponta 15 perc tartamban gyakorolta az autogén tréning testi introspekciós és autokoncentrációs feladatait. Az introspektív gyakorlatok elvégzését követően beszámoltak testérzeti és állapot-élményeikről, valamint az ezekhez spontán csatlakozó asszociatív kísérő élményekről, pl. emlék, fantázia illetve képszerű, szemléletes élményeikről. Az élménybeszámolók írásban rögzített jegyzőkönyveit e célra kimunkált, 0,9 megbízhatósági szintű, kontent-analitikus kategóriarendszer alkalmazásával dolgoztuk fel, 8 kategória 89 élményosztályának 5493 tartalma szerint.* Jelen elemzésünk szempontjából a fő tartalmi kategóriákat 1. a testérzetek, 2. a pszichés állapot-élmények, valamint 3. a képi és asszociatív, illetve retrospektív, azaz emlék-típusú kísérő élmények alkották. A szimbolizációs műveletek osztályozásának szempontrendszerét és főbb típusait az 1. táblázatban mutatjuk be.

Mint láthatjuk, az osztályozást négy szempont szerint végeztük el. 1. Az átélés minősége szerint *testérzeti,* illetve *állapotélmény* kifejező szimbólumokat, 2. a szimbolizációban szereplő élmények rétegzettsége szerint *egyszerű* transzformációs, illetve több érzetet sűrítetten kifejező, *összetett* szimbólumokat különíthettünk el. 3. A szimbólum *megjelenési formája* szerint *közvetlen,* azaz primer, szemléletes képélményként vagy kép-típusú emlékként felbukkanó, valamint *közvetett,* azaz fogalmi társítással létrehozott „másodlagos" szimbólumokat különböztettünk meg. Végül 4. a szimbólumban tükröződő érzet vagy állapot nyilvánvaló megjelenése, illetve direkt vagy közvetett interpretálhatósága alapján *nyílt* és *rejtett* szimbólumokat különíthettünk el. Az átélés-

* A tartalomelemző kategóriarendszer és jelölési szisztéma részeletes ismertetését a bibliográfiában kandidátusi értekezésünk tartalmazza.

1. táblázat

Introspektív élményanyag szimbolizációs fajtáinak osztályozási szempontjai

Az átélés minősége szerint		Az átélések rétegzettsége (összetettsége) szerint		Az átélések megjelenési formája szerint		A szimbolizált jelentés értelmezhetősége szerint	
testérzeti (jele: T)	*állapotélmény* (jele: A)	*egyszerű* (egy érzetet szimbolizáló jele: E)	*összetett* (több érzet, rétegzett élmény kifejezése jele: Ö)	*közvetlen* (az élmény vizualizált képi analogonja jele: V)	*közvetett* (fogalmi aszszociatív úton keletkező jele: F)	*nyílt jelkép* (jelentése nyilvánvalóan kitűnik jele: NY)	*rejtett jelkép* (jelentése a közlő előtt homályban marad jele: R)
pl: „A jobb karom olyan nehéz, mintha homokzsák lenne"	pl: „Hóval fedett fenyőfává váltam, aztán kétkarú, égő gyertyatartónak éreztem magam" (azaz nehéznek, hidegnek, mozgásszegénynek, majd nehéz, meleg testtel fekvőnek)	pl.: „Merev bottá vált a lábam"	pl.: „Napozó amőbának éreztem magam" (azaz a testhatárokat feloldódni érezte, teste szétterült és felmelegedett)	pl.: „Szívritmusom ütemében táguló és szűkülő piros karikákat láttam magam előtt"	pl.: „Úgy éreztem magam, mintha anyám ölében ülnék és ő ringatna, altatna" (azaz biztonságban)	pl.: „Ezer hangya nyüzsgését éreztem, mintha mászkálnának ereimben, ahogyan átmelegedtem"	pl.: „Lebegést éreztem és egy furcsa látvány bukkant fel, luftballonok röppentek sorban felfelé" (lebegés = luftballon röppenés)

Az osztályozás és kódolás illusztrációja:

„Merevvé vált a lábam, aztán a testem is, ráadásul egy ezeréves, öreg múmia gyolcsba tekert képe ugrott a szemem elé, zavaró volt, de mozdulni sem tudtam." = T (testérzeti) — Ö (összetett) — V (képi) — R (rejtett)

anyagban előforduló valamennyi szimbólumot mind a négy osztályozási szempont szerint minősítettük és kódjelekkel láttuk el. A jelölés példáját az 1. táblázaton szemléltetjük. Mivel a kriptoforikus szimbólumtípus elsősorban az átélő számára is „váratlanul" fellépő közvetlen képi élményekben, valamint az asszociatíve az átéléshez tapadó fogalmi-, emlék- és fantázia-anyagban fordult elő, ezért csak azokat minősítettük kriptoforáknak, amelyeket az átélő nem hozott összefüggésbe az adott élményével, a kódolók számára azonban egységesen interpretálható volt. Egy közlekedés-fóbiás beteg pl. azt mondta: „Úgy érzem, hogy mélyen ellazultam, ekkor hirtelen feltűnt előttem egy furcsa kép: nyelv nélküli harang, amely lassan lengett, aztán egy lift képe, ami csendben járt fel s alá." Ezek a képek a minősítést végzők számára a lazulásban létrejövő kinesztéziás illúziók analogonjainak tűntek. A beteg a következő gyakorlat során arról számolt be, hogy testi ellazulását szédüléses, ritmikus testmozgási illúziók zavarják. A kép tehát kétségkívül a beteg sejtésszerű élményének képi analogonja, tehát a terapeuta számára előrejelző szimbólum volt.

Eredmények és megbeszélésük

A szimbolizációs típusok szempontjából feldolgozott autogén tréning jegyzőkönyvi textusból kigyűjtöttük a 1. testérzeti, 2. állapotélményekre vonatkozó szimbólum-gyakoriságot valamennyi betegcsoportban, valamint az egészségeseknél. Az összehasonlító elemzéshez a khi² próbát alkalmaztuk (lásd 2., 3. táblázat).* Az érzelmileg pozitív, ill. negatív szubjektív minősítésű szimbolizált élmények kifejezési típusainak összehasonlításához a kétmintás t, illetve a khi² próbát használtuk fel. Az eredményeket a 4. táblázaton tekinthetjük át.

Már a szimbolizált átélések összesítése során megfigyelhettük, hogy a fogalmilag könnyebben megragadható és verbalizálható *testérzetek*hez leggyakrabban egyszerű, nyílt metaforikus kifejezések tapadnak, és a szimbolizáció egyéb típusai véletlenszerű arányban fordulnak elő minden csoportban.

A 2. táblázaton láthatjuk, hogy a testi introspektív tréning módszerének hat testérzeti feladatához (tehát az ellazulás, az elnehezedés, az átmelegedés, a szív- és légzésérzet, a hasűri meleg, valamint a homlok hűvösének átéléséhez) minden gyakorló-csoportban rendre társulnak metaforikus kifejezések. Mégis, az *egészséges* gyakorlók az általánosan igen *pozitív élmény*nek minősített *ellazulás*-élmény szimbolizációjában tűnnek ki jellemzően. Ezzel szemben a két betegcsoport abban különbözik az egészségesektől, hogy egy-egy *negatív érzelmi minősítésű* érzetkörben szimbolizál a legtöbbet. Egymástól pedig abban különbözik a két betegcsoport, hogy a *pszichoszomatikusok* a *testhatárváltozási* és *disszociációs*, érzetkörében folyamodnak gyakrabban jellemzően a képletes

* Ezúton mondok köszönetet dr. Pressing Lajosnak, aki a matematikai statisztikai feldolgozást elvégezte.

2. táblázat

Testérzetek szimbolizált kifejezése a legjellemzőbb érzetminőségek terén a vizsgálati csoportokban

Érzetminőségek	Vizsgálati csoportokban relatív előfordulási arány			Matematikai statisztikai eredmények (khi² próba)
	Egészségesek (n = 60)	Neurotikus betegek (n = 20)	Pszichoszomatikus bet. (n = 20)	
elnehezedésérzés	30	30	40	khi² = 3,11 df = 2 nem szignifikáns
könnyűség, lebegés	22	60	30	khi² = 4,10 df = 3 nem szignifikáns
ellazulás	90	20	5	khi² = 9,67 df = 3 p < 0,01
melegérzet	58	60	30	khi² = 5,3258 df = 2 nem szignifikáns
szív-érzet	25	50	10	khi² = 6,8884 df = 3 nem szignifikáns
légzés-érzet	13	10	15	khi² = 1,5995 df = 2 nem szignifikáns
homlok hűvöse	15	10	10	khi² = 1,5152 df = 2 nem szignifikáns
testhatár-változás, disszociációs zavar	23	10	55	khi² = 11,6115 df = 3 p < 0,01
fokozott testhatárérzés	5	*0*	*0*	Csak egészségesek jellemzője
kinesztéziás illúziók	22	20	30	khi² = 5,6007 df = 2 nem szignifikáns
vegetatív zavarok	27	70	40	khi² = 11,9977 df = 3 p < 0,001

és szemléletes élménykifejezéshez. A *neurotikusok* pedig a *vegetatív zavarjelenségek* terén mutatják fel ezt a metaforikus kifejezési buzgalmat.

Az *állapotélmények* szimbolizációjában viszont növekvő differenciálódást figyelhettünk meg. Az állapot- és közérzet minőségekben sokféle átélésréteg sűrűsödik, ezért leggyakrabban 1. összetett, 2. nyílt vagy rejtett és 3. vizualizált, kép-tartalmú vagy szemléletes-fogalmi szimbólumtípusként fordultak elő, igen sajátos megoszlásban.

A 3. táblázaton láthatjuk, hogy az *egészségesek*nél a betegcsoportokkal szemben feltűnően gyakoribb az állapotszimbolizáció, annak is *nyílt*, szinte közvetlenül értelmezhető jelentésű *képi és fogalmi asszociatív típusai* dominálnak; a khi-négyzet próba mindkét típusra nézve erősen szignifikáns. A *neurotikusok*-

3. táblázat

Állapotélmények szimbolizált kifejezési típusainak előfordulása a vizsgálati csoportokban

Vizsgálati csoportok	Szimbolizációs típusok		
	nyílt, metaforikus verbális kifejezések	nyílt, vizualizált szimbólumok	rejtett (kriptoforikus) vizualizált szimbólumok
egészségesek (n = 60)	49 személynél 57 előfordulás (83%) *szignifikáns*	33 személynél 54 előfordulás (55%) *szignifikáns*	10 személynél 22 előfordulás (16%)
neurotikus betegek (n = 20)	2 személynél 2 előfordulás (10%)	3 személynél 3 előfordulás (15%)	20 személynél 101 előfordulás (100%) *szignifikáns*
pszichoszomatikus betegek (n = 20)	1 személynél 1 előfordulás (5%)	2 személynél 3 előfordulás (10%)	4 személynél 5 előfordulás (20%)
khi^2 érték (df = 2)	$khi^2 = 54{,}94$ $p \ll 0{,}01$	$khi^2 = 18{,}51$ $p < 0{,}01$	$khi^2 = 49{,}23$ $p \ll 0{,}01$

nál viszont a nyílt szimbólumok csekély, véletlenszerű előfordulásával szemben a *kriptoforikus, vizualizált szimbólumok képzése* általános és rendkívül gyakori. A húsz beteg 600 élményközlésében 101 kriptofora fordult elő, szemben a 60 egészséges személy 1800 élményének 22 kriptoforájával. A különbség igen erősen szignifikáns. A *pszichoszomatikus* betegek viszont az állapotélmények szimbolizálásában szinte *„elnémulnak"*; élményközléseikben szórványosan fordul elő valamennyi szimbólumtípus. Itt csak utalhatunk arra, hogy a nem szimbolizált kifejezésű, absztrakt fogalmi típusú élményközléseik ezzel ellentétben feltűnően magas arányúak (Bagdy, 1980).

Mivel döntőnek véltük azt is, hogy a szimbolizált állapot milyen irányú szubjektív feszültségeket hordoz, ezért az állapotszimbolizációkat tovább bontottuk a minősítés pozitív vagy negatív, tehát kellemes vagy kellemetlen volta szerint.

A 4. táblázatból kitűnik, hogy az *egészségesek* a *nyílt, verbális szimbolizációt* egyaránt felhasználják *pozitív és negatív élményeik* emocionális címkézésére és az élményközlés jelentésének pontosítására. A képi típusú szimbólumoknál viszont más a helyzet. A kellemes átélések — mind a t-próba, mind a khinégyzet próba alapján — szignifikánsan, gyakrabban fordítódnak képi tükröződésű, szinte az *átélést képileg is* megrajzoló, mintegy megkettőző, transzformált élményalakká; míg kellemetlen állapotaikra ez az átélési mód egyáltalán nem jellemző. Még különösebb az, hogy a *neurotikus betegek* rejtett, *kriptoforikus* vizualizált szimbólumaiban viszont nem a kellemes, hanem a kellemetlennek címkézett *élmények* kapnak sajátos, rejtjeles kifejeződést.

Ha az eddigiekben részletezett eredményeket összefüggésbe hozzuk hipotéziseinkkel, akkor megállapíthatjuk, hogy:

4. táblázat

Pozitív és negatív élmények szimbolizált kifejezési típusainak jellemzői a vizsgálati csoportokban

Vizsgálati csoportok	szimbólum típusok					
	nyílt, metaforikus verbális kifejezések		nyílt, vizualizált szimbólumok		rejtett, kriptoforikus szimbólumok	
	pozitív élmények esetén	negatív élmények esetén	pozitív élmények esetén	negatív élmények esetén	pozitív élmények esetén	negatív élmények esetén
egészségesek	$\bar{x} = 0{,}52$ $s = 0{,}60$	$\bar{x} = 0{,}43$ $s = 0{,}67$	$\bar{x} = 0{,}82$ $s = 1{,}10$	$\bar{x} = 0{,}08$ $s = 0{,}28$	6 személy/ 10 előfordulás	4 személy/ 12 előfordulás
	különbség = 0,08 $t_{(19)} = 0{,}57$ nem szignifikáns		különbség = 0,73 $t_{(19)} = 4{,}75$ $p < 0{,}01$ szignifikáns		nem jellemző	
	$khi^2 = 0{,}84$ nem szignifikáns (df = 1)		$khi^2 = 14{,}67$ (df = 1) $p < 0{,}05$ szignifikáns			
neurotikus betegek	1 személy/ 1 előfordulás	1 személy/ 1 előfordulás	2 személy/ 2 előfordulás	1 személy/ 1 előfordulás	$\bar{x} = 0{,}70$ $s = 0{,}86$	$\bar{x} = 4{,}35$ $s = 2{,}80$
	nem jellemző		nem jellemző		különbség = 3,65 s = 2,62 $t = 6{,}23$ $p < 0.01$ szignifikáns $khi^2 = 18{,}05$ (df = 1) $p < 0{,}01$ szignifikáns	
pszichoszomatikus betegek	1 személy/ 1 előfordulás		1 személy/ 1 előfordulás	1 személy/ 2 előfordulás	2 személy/ 2 előfordulás	2 személy/ 3 előfordulás
	nem jellemző		nem jellemző		nem jellemző	

1. Érvényes az az összefüggés, mely szerint egyrészt az átélések érzelmi jelentősége arányában, másrészt az élmény összetettsége, így egyértelmű és világos kifejezhetőségének nehézsége arányában növekszik a szimbolikus kifejezésmód. Az átélés szubjektív minősítése, azaz pozitív vagy negatív emocionális jegyei szerint azonban már jellemző különbségek rajzolódnak ki a szimbolizáció terén. Szemben a feltételezettekkel, nem érvényes általánosan, hogy a nagyobb feszültségű, erősebben pozitív vagy negatív érzelmi töltésű élmények kapnának szimbolikus kifejezési köntöst. Az egészségeseknél mind a testi, mind az állapotélményekben inkább a pozitív érzelmi jelentésű átélések szimbolizálódnak. Ebben az eredményünkben a szimbólumnak érzelmi többlet-kifejező, emocionális katalogizáló funkcióját, az érzet és fogalmi szintje közti „ragasztószer" szerepét látjuk elsősorban igazolódni. Méginkább emellett szól az, hogy a nyelvi metaforikus, fogalmi asszociatív és vizualizációs szimbólumtípusokban egyaránt érvényesnek mutatkozott ez az összefüggés. Értelmezéséhez ide kívánkoznak Gordon (1978) megállapításai: „a szimbólum célja a szimbolizált dolog jelentőségének a kiemelése és a közvetlen tapasztalat hiteles közvetítése, hogy az gördülékenyen és természetesen válhassék a tudatos tapasztalások részévé".

Kérdéses azonban, hogy ez miért nem érvényes az egészségesek szubjektíve negatív színezetű introspektív élményeire? Megvizsgálva e csoport kellemetlen érzelmi színezetű élményeinek közlési jellegzetességeit, azt találtuk, hogy egyrészt ezek száma csekély a testi introspekcióban, másrészt ha előfordulnak, inkább közvetlen, absztrakt fogalmi kifejezések formájában kerülnek közlésre. *Nincsenek tehát olyan szubjektív jelentőségre* emelve, hogy ez a szimbolizáló kifejezésmódot (szubjektíve) indokolttá tegye és alkalmazását motiválja.

Ami a *betegek szimbolizációs készségeit* illeti, mindkét betegcsoportnál inkább a negatív hatású átéléseket hordozza szimbolikus kifejezés. Ez pedig azt valószínűsíti, hogy *a szimbólum inkább a szubjektív érzelmi jelentőséget tükrözi*, mintsem az emocionalitás „minőségét". A betegek önreflexív munkája a zavaró, rossz, mintegy tüneti értékű tapasztalásokat emeli a szimbolizáció útján fokozott jelentőségűvé. A betegek a pozitív átélésekkel szemben a negatívat szűrik ki inkább, a kedvezőtlent hangsúlyozzák, s nem a kellemes élményeket. Ez pedig jellegzetes *érték- és jelentőségmódosulást* tükröz még akkor is, ha a megjelenési módja a neurotikusok és pszichoszomatikusok élményanyagában eltéréseket mutat.

Az eddigiek alapján módosítanunk kell első hipotézisünket, megállapítva, hogy a *szimbolikus kifejezés elsősorban szubjektív élményjelentőséget tükröz*, továbbá sajátos hordozója-közvetítője a fogalmi megnevezéssel nehezebben megragadható élmények kifejeződésének. Íly módon a tudatosításhoz, a *racionális megfogalmazhatósághoz segíti eljutni* az átélő, közlő személyt. *E két vonása általános érvényű*, egészségesekre és betegekre egyaránt jellemző.

Az általános vonás sajátos, *különös* kifejeződését viszont az átélő és élményközlő személy alapvető kognitív attitűd- és értékrendszere módosítja. Az egészségesek a pozitív élményeket helyezik előtérbe. A személyiségzavarok struktúrális, illetve funkcionális formáiban viszont egyaránt a negatív érzelmi jelentőségű átélések kiszűrése és előnyben részesítése jellemző. Ezzel viszont már a második hipotézisünkhöz jutottunk.

A két betegcsoport közt ugyanis további lényeges különbségek tárultak fel a szimbolizációs munkában. A *pszichoszomatikus betegekre* sajátos, redukálódott minőségű és mennyiségű szimbolizációs és élménykifejező stílusjegyek jellemzőek. Egyrészt *egyoldalúan* a testérzeteket, ezen belül is a testhatárokkal, a test Gestalttal kapcsolatos negatív színezetű érzéseiket teszik át metaforikus nyelvi kifejezésekbe. A differenciáltabb állapotélmények szintjén azonban szinte „lebénul" a szimbolizációs készségük. Másrészt *egyféle*, nyílt, metaforikus, szemléletes képzettel kifejezett szimbólumtípust lelhetünk csak fel a szimbólumrepertoárjukban. Ez pedig a leginkább rációközeli, legnyíltabb, „legfogalmibb" szóképi metafora-típus. Ehelyütt csak utalhatunk arra, hogy az élményközléseik egyéb fajtái pontos, részletező, emóciószegény átélés-leltározásról tanúskodnak (Bagdy, 1980). Ebben a szimbolizációszegény, racionális, tehát érzelmi jelentőség-kifejezést kerülő közlési módban megerősítve látjuk a Marty és M'Uzan-féle (1963) „pensée opératoire" készséget és a Nemiah-Sifneos (1970) által leírt alexitimiás jellemzőket. Vonatkozó hipotézisünk helyességének igazolódása megerősíti a pszichoszomatikus betegek énstruktúra sérültségére (Ammon, 1973) és primer én-funkcióik zavarára (Röhling, 1980) vonatkozó pszichoszomatikus koncepciók érvényességét. E betegek testi introspekciójának egyetlen, a neurotikusokétól megkülönböztetően kritikus érzetköre a testi én épségére vonatkozik, illetve leggyakoribb a test Gestalt sérültségének, szétesési félelmének átélése.

A *neurotikusok* szimbolizációs műveletfajtáinak és szimbólumtípusainak palettája viszont színes, gazdag, változatos. Mindenfajta szimbólumot bőségesen alkotnak, leginkább azonban testi és állapotdiszkomfortjaik kifejezésére. Kritikus testérzeti átélési minőségük a vegetatív zavarok köre, amely a szorongásos-fóbiás tünetképzésben empirikusan is ismert vegetatív válaszkészségükkel magyarázható. Rendkívül figyelemre méltó, hogy az összetett állapotélmények terén a változatos, képi és fogalmi szimbolizációs mozgékonyság ellenére a kriptoforikus jelképezés kerül vezető helyre, mégpedig a negatív színezetű átélések képi megjelenítéseként. Ennek értelmezéséhez kézenfekvőnek tűnik az álomszerkesztés és az álomképi folyamatok analógiájára utalnunk: a művelet — azaz egy kínos átélésnek egy hozzá hasonló, vele ekvivalens képpé fordított, sűrített kifejezése — azonos kognitív szerkesztésre utal, sőt a kép jelentésének a közlő számára nehezített vagy lehetetlen felismerése egyaránt tükröz elfojtásos elhárítást és jelzi a cenzúra hatékony működését. Kétségtelen, hogy a szimbólumoknak az egészségeseknél megmutatkozó „élmény-

tudatosítást elősegítő" funkciójával szemben a neurotikusoknál inkább a Freud-féle „*álruhába rejtés*", illetve a Jung koncepciója szerinti módosult kifejező megjelenítés látszik erőteljesebbnek. Magunk úgy véljük, hogy az elrejtés, álcázás vagy módosult kifejező megjelenítés dilemmájában nincs antagonizmus. A szimbólum ugyanis azon a közlési szinten és olyan módon fejezi ki az átélést, amilyen szervezettségi (tudatosíthatósági) fokra az élmény eljutott. Bármilyen legyen is ez, „egy pszichikus mozzanatnak az emléke, a világgal való felejthetetlen kontaktusnak, egy kiváltságos érzékletnek és átélésnek a megidézése és felmutatása" (Désoille, 1948).

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az introspektív folyamatokról informáló verbális élményközlések, illetve az ezekben megragadható szemantikai kategóriák, fogalmi hierarchiák és szerkezetek gyümölcsöző megközelítési utat ígérnek a személyiségstruktúra és funkció sajátosságainak feltárásához. Munkánk annak próbája és illusztrálása volt, milyen szerepet töltenek be az élményközlés expresszív szimbolizációs műveletei és e szint szimbólumtípusai az érzettől a racionális, fogalmi kifejezésig ívelő tudatosítási folyamatban.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1983. I. 2.

IRODALOM

Ammon, G. 1973, Dynamische Psychiatrie. Luchterhand Verlag, Darmstadt und Neuwied.

Bagdy E., 1980., Autogén tréning tanulás élményszerveződési folyamatának és átéléstartalmainak vizsgálata. Kandidátusi értekezés. Kézirat, Budapest.

Barth, L. 1980., Prax. Psychoter. Psychosom: *25:* 237—245.

Buda B., 1974., Nyelvtudományi Közl. 76. k. 1—2: 310—321.

Buda B., 1982., Pszichológia: (2), *1:* 47—67.

Désoille, G., 1948., Arts and Lettres, *11:* 12—20.

Gordon, G. H., 1978., Szimbolizmus és társadalom. In: Kommunikáció. A kommunikáció világa. (Szerk.: Horányi Özséb). Közgazd. és Jogi Kiadó, Budapest.

Ermann, M., 1980., Prax. Psychoter. Psychosom. *25:* 115—124.

Jung, G. G. 1961., Modern Man in Seach of a Soul. Routledge and Kegan Paul, London and Henley (első kiad. 1933).

Kelly, G. A., 1954., The Psychology of Personal Constructs. Vol. I. II. Norton, New York.

Krauth von D., 1981., Zeitschr. psychosom. Med. *7:* 117—132.

Kutter, P., 1980., Prax. Psychosom. *25:* 131—145.

Kutter, P., 1980., Prax. Psychother. Psychosom. *26:* 47—60.

Marty, P., de M'Uzan, 1963., Rev. Fr. Psychoanal. *27:* 1345—1356.

Marton M., 1982., Pszichológia (2), *2:* 157—193.

Nemiah, J. C., Sifneos, P. E., 1970., Psychother. Psychosom. *18:* 154—160.

Piaget, J., 1978., Szimbólumképzés a gyermekkorban. Gondolat, Budapest.

Pohl, J., 1979., Dynamische Psychiatrie *12:* 395—405.

Röhling, G., 1980., Dynamische Psychiatrie *13:* 1—12.

LEVELS OF SYMBOLIZATION WITHIN THE CIRCLE OF EXPERIENCES OF LEARNING AUTOGENIC TRAINING

BAGDY, EMŐKE

The symbol-contents and metaphoric expressions of experiences gained in the course of learning bodily introspective excercises of autogenic training have been analyzed in 100 practicing persons (60 healthy, 20 neurotic and 20 psychosomatic patients). They gave 3000 experience patterns altogether.

The author's hypotheses were directed toward the function of the symbolizing action and symbol-containing reports. It was established that the amount of symbol-formation in communication and symbol contents raised in proportion with the emotional importance, complexity and composability in case of each trainees. Significant differences were found between healthy and sick patients as regards the types of symbols and their function.

Neurotic patients symbolized their unpleasant experiences in a „criptophoric" way while those suffering from a psychosomatic disease communicated their bodily experiences with metaphors. Thus both groups differed from the healthy one. The author pointed out the function of symbolic way of communication in psychosomatic patients (since their pleasant experiences have been communicated openly mostly in visual and concepual symbols.) Symbolic way of communication enhances the genuine mediation and the expression of the emotional importance.

УРОВНИ СИМВОЛИЗАЦИИ ПЕРЕЖИВАНИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ АВТОГЕННОМУ ТРЕНИНГУ

ЭМЁКЕ БАГДИ

Автором анализировались метафорические формы выражения и символическое содержание выражения 3000 переживаний, полученных в ходе обучения интроспективным упражениям по автогенному тренингу 100 человек (60 здоровых, 20 невротиков и 20 психосоматиков). Исследовались функция содержания сиволических сообщений и функциям символизированных операций. Было обнаружено, что с каждым упражнением возрастали тип символизирующих сообщений и содержание символических сообщений пропорционально значимости чувственных переживаний, сложности самих впечатлений, а также трудностям однозначного, ясного их выражения. Разница между здоровыми и больными как в отношении типа символов, так и их функций была значительной.

Невротики отличались от здоровых своей „криптофорической" символизацией субъективных неприятных переживаний, а психосоматики — метафорическими сообщениями переживаний, связанных с телесным гештальтом.

У здоровых, давшик открытую, образную и понятийную символизацию своих субъективно приятных переживаний, была показана и функция символических типов сообщений. Символическое сообщение служит для верной передачи переживаний, а также способствует выражению чувственно значимых состояний.

A MAGYAR FIATALOK RENDŐRKÉPÉNEK VIZSGÁLATA

P. FARAGÓ KATALIN
BM Rendőrtiszti Főiskola

A szerző Likert-skála módszerrel értéksorrendbe állított tulajdonságlista alkalmazásával 1774 fő munkás és értelmiségi fiatallal jellemeztette — hét másik pálya között — a rendőri pályát abból a célból, hogy megismerje a rendőrökről kialakított sztereotip képet. Ugyanezzel a módszerrel felmérte a fiatal rendőrök énképét, az énkép és a pályakép közötti hasonlóság és eltérés mértékét és jellegét.

A vizsgálat bebizonyította, hogy a fiatalokban kialakult sztereotip kép lényegében pályahű, elsősorban önuralomra és aktivitásra utaló jegyeket tartalmaz. Némiképp sokallják az erély mértékét és a szociális alkalmazkodás területéről hiányolják a türelmet és a derűt. Ez a pályakép rétegenként differenciált: az értelmiségi fiatalok rendőrképe keményebb.

A fiatal rendőrök körében a vizsgálat feltárta, hogy a viszonylag merev, hierarchizáló csoporthoz tartozás hajlamosít egy privát és egy foglalkozási énkép kialakítására. Az így keletkező feszültséget az egyén a csoportra jellemző tulajdonságok felértékelésével igyekszik feloldani, miközben „privát" énképe a személyes meg nem felelés érzésével színeződik át. A vizsgálat kimutatta, hogy ez a kettősség nemcsak a rendőri pályára jellemző.

Sikerült olyan pályaértékelési módszert kidolgozni, amely a szokásos presztízsvizsgálatoktól eltérően a vizsgáltak emocionális és szubjektív beállítódását is magában foglalja a foglalkozásokkal kapcsolatban, és így feltárhatja a pályák presztízsszempontoktól eltérő kedveltségi sorrendjét.

A lakosságban kialakult rendőrkép megismerése csak látszólag korlátozódhat a foglalkozási sztereotípia megragadásának, körvonalazásának feladatára. Már a kérdés legelső közelítése is felveti, hogy a személypercepció és a sztereotípiák rokon, de nem azonos jelenségvilágát ebben a kérdésben külön kell választani. Az egyes rendőrről, mint egyénről alkotott percepció és „a" rendőrről alkotott társadalmi sztereotípiák nem feltétlenül esnek egybe. A társadalmi sztereotípiák sem teljesen azonosak a rendőr, mint foglalkozásának képviselője és a rendőrség, mint intézmény esetében. Két ellentétes vélemény fordul elő az egyes állampolgárok gondolkodásában: „Elismerem, hogy szükség van rendőrségre, tudom, hogy a személyes biztonságot és a társadalom rendjét védi, de a rendőrök nem olyanok, mint lenniük kellene, ilyen vagy olyan hibák az egyes rendőrökben a kelleténél gyakrabban találhatók, intézkedéseik nem elég udvariasak." Vagy példa a másik véleménytípusra: „Nekem a rendőrök személy szerint rokonszenvesek. Tudom, hogy nehéz körülmények között teljesítenek szolgálatot, elismertségük ezzel nincs arányban, de valahogy a rendőrség, mint olyan nem szimpatikus intézmény, nem is értem, hogy jut eszébe valakinek éppen ezt a hivatást választani." Mindkettő valós, másokban talán kevésbé szélsőségesen fogalmazott, de létező attitűdöt tükröz. Az

emberekben nem teljesen esik egybe a rendőrség intézményéről alkotott elvont kép, imágó, és a rendőr személyéről alkotott szociális percepció.

Ha el akarja kerülni a téves következtetések buktatóit, a lakosság szemléletével foglalkozó minden vizsgálatnak el kell döntenie, hogy az intézményről vagy annak személyes képviselőiről alkotott képet vizsgálja-e és azt is, hogy ha az utóbbi mellett dönt, inkább a személypercepciót, vagy inkább a sztereotípiákat tekinti-e vizsgálata tárgyának.

A személypercepció ugyanis sokkal több személyes és egyéni vonást tartalmaz, a sztereotípiák a tipizálás élesebb vonásait mutatják. A kérdés tehát az, hogy vizsgálatunk a lakosságnak a rendőrségről, általában a rendőrről mint foglalkozásának tipikus képviselőjéről, vagy a több-kevesebb tapasztalatból ismert egyes rendőrökről alkotott képét tükrözi. A választott módszerek a vizsgáló szándékától függetlenül is eldöntik ezt a kérdést, tehát már a tervezés stádiumában választani kellett.

Vizsgálatomban azt a sztereotip képet tettem vizsgálat tárgyává, amely a lakosság fiatalabb képviselőiben a rendőr személyéről általában él.

A fiatal korosztályok (18—26 év) mellett az szólt, hogy egyrészt szerettem volna a lehetőségekhez képest olyan képet nyerni, amelyet kevéssé befolyásol a társadalmi múltunkból öröklött — az elnyomó hatalom rendőréről alkotott — negatív kép. Másrészt úgy vélem, hogy mire egy elméleti kutatás tanulságai a rendőrnevelés és a lakosság felé irányuló propagandamunka gyakorlatán keresztül társadalmi erővé válhatnék, ez a vizsgált korosztály képezi majd a társadalmat építő munkások és értelmiségiek derékhadát.

Ha elemezzük a rendőrökről alkotott társadalmi képet, a különböző vizsgálatokban egymással nehezen összeegyeztető ellentmondások egész sorára bukkanhatunk.

A különböző országokban végzett foglalkozási presztízsvizsgálatok nem mutatnak valami bíztató képet: Táblázatban áttekintve azokat a felméréseket, ahol a rendőri pálya is szerepelt, a következő helyzetet tapasztalhatjuk: Léderer Pál (1977)

1. Anglia	1950	30 pálya közül a rendőri	14. hely (Hall J.)
2. Anglia	1956	30 pálya közül a rendőri	17. hely (Young-Wilmot)
3. USA	1960	90 pálya közül a rendőri	55. hely (NORC)
4. Lengyelország	1961	30 pálya közül a rendőri	23. hely (Sarapata)
5. USA	1963	90 pálya közül a rendőri	47. hely (Hodges)
6. Csehszlovákia	1970	35 pálya közül a rendőri	23. hely (Brenner—Honda)

A rendőri pálya mindenütt a rangsor második felébe, több helyen az utolsó harmadba került.

Más módszerekkel végzett felmérések (St. Hornthal, 1974) viszont valósággal ideális képet festettek. A Condor intézet felmérése szerint (közvéleménykutatás kérdezőbiztosokkal) 1962-ben az NSZK lakosságának beállítódása a rendőrséggel szemben pozitív 55%-ban, negatív 27%-ban, nem válaszolt 15%. A

vizsgálatot az intézet 1965-ben megismételte. Eredmény: pozitív beállítódás 72%, negatív 14 %,nem felelt 14%. 1969-ben: pozitív 76%, negatív 16%, nem felelt 8%.

Az allensbachi Demoskopiai Intézet vizsgálatában a következő kérdéseket tették fel: Előfordult Önnel az utóbbi egy évben, hogy megharagudott egy rendőrre, mert az udvariatlan vagy inkorrekt volt? Válaszok: igen = 17%, nem = 83%.

A hamburgi Alkalmazott Szociáltudományi Intézet 1967-es vizsgálatából: „Ha Ön a hamburgi rendőrséget osztályozná, mely szerint az 1 = igen jó, a 6 = nem kielégítő, melyik osztályzatot választaná?" A kapott osztályzat átlag 2,1 volt. Ugyanezen intézmény 1968-ban megismételt vizsgálatából: igen jó = 8%, jó = 23%, megfelelő = 35%, kielégítő = 25%, nem adott választ = 6%.

A Wickert Intézetben (1969) feltett kérdés: „Hogy véli Ön, a rendőrség inkább udvarias, inkább tárgyilagos, vagy udvariatlan? Válaszok: Udvarias = 37%, tárgyilagos = 62%, udvariatlan = 0%(!), nem adott választ = 1%.

Az Institut für Angewandte Sozialwissenschaft (Hamburg) 1969-ben asszociációs vizsgálatot végzett. A rendőrség szóra fellépő első asszociációt kellett bemondani. A vizsgálatban 135 fő vett részt. Eredmények: védelem 32 fő, barát és segítő 26 fő, rend 20 fő, biztonság 19 fő, bíróság, törvény 7 fő, börtön 6 fő, gumibot 6 fő (az asszociációk 72%-a pozitív).

A két vizsgálattípus eredményeinek ellentmondásosságát két úton is fel lehet oldani. Az egyik, ha feltételezzük, hogy a közvéleménykutató intézetek kérdezőbiztosainak a kérdéseiből egyértelműen kiderült: az információt igénylő szerv a rendőrség és a válaszadók ezért nem adtak őszinte válaszokat. A másik, ha elfogadjuk, hogy egy foglalkozásnak a presztízssorban elfoglalt helye nem feltétlenül korrelál a társadalom iránta megnyilvánuló rokonszenvével vagy a vele való elégedettségi szinttel.

Szélsőséges példával élve: az amerikai presztízssorban utolsó helyen álló szemétgyűjtő munkásokról is végeztethetnénk osztályozást. Az osztályzat lehetne akár kitűnő is. Ebben az esetben ugyanis nem más pályákkal, hanem az adott pályával szemben megnyilvánuló elvárásokkal hasonlítják össze a pálya tényleges művelőit, tehát azt közlik, hogy a városuk, vagy országuk szemétgyűjtői mint *szemétgyűjtők* hányas osztályzatot érdemelnek.

Az asszociációk sem a presztízsről árulkodnak: alacsony presztízsű pályákhoz is kapcsolódhatnak pozitív képzetek és fordítva. Azért pl. mert a cukrászról kellemesebb dolgok jutnak az ember eszébe, mint a sebészről vagy a fogorvosról, nem lehet levonni azt a következtetést, hogy a cukrász társadalmi presztízse magasabb, mint a sebészorvosoké.

A vizsgálatok tükrében úgy tűnik, hogy egy foglalkozás társadalmi presztízse és a vele szemben megnyilvánuló emocionális attitűdök között alapvető különbség van.

A mérést négy tényezőre bontottam fel:

A) Az első szakaszban megvizsgáltam, melyek azok a pozitív emberi tulajdonságok, értékek, amelyek egy sztereotipizálható embercsoportnak pozitív attitűdöket kölcsönözhetnek. Vizsgáltam azt az *értékorientációs bázist*, amely a rendőr megítélésében szerepet játszhat.

B) A második szakaszban felmértem, hogy a magyar fiatalok milyen emberi tényezőket tulajdonítanak a rendőröknek, milyen tulajdonságokkal ruházzák fel őket, és milyen tulajdonságokat hiányolnak belőlük. Vizsgáltam tehát *a rendőri pályáról kialakított lakossági sztereotípiákat.*

C) Az utóbbit összevetettem a *rendőröknek önmagukról alkotott képével.*

D) Végül a vizsgálat negyedik szakaszában hat más pályáról kialakított sztereotípiával hasonlítottam össze a rendőri pályáról alkotott lakossági képet, és közvetett módszerrel kedveltségi sorrend felállítását is megkíséreltem. Kerestem a *rendőri pályakép helyét a lakosság értékrendszerében.*

Miután viszonylag nagy mintát kívántam vizsgálni, a felméréshez egyszerű, könnyen érthető és gyorsan kitölthető tesztlapokat kellett tervezni, amelyek számszerűen is értékelhető eredményeket adnak, a vizsgált személyektől fogalmazási készséget nem követelnek, és amelyekből nem derül ki azonnal, hogy a rendőrökről kell nyilatkozniuk, mert ez többekből ellenállást, esetleges szimulálást vagy éppen vagánykodó disszimulálást válthatott volna ki.

A vizsgált személyek előtt a tesztlapok leginkább egy pályaalkalmassági vagy pályaválasztási intézmény felmérésének tűnhettek. Alátámasztotta ezt a látszatot a vizsgálólapokhoz mellékelt kísérőlevél.

A vizsgált minta: Hat gépipari, illetve nehézipari nagyüzem (négy vidéki nagyvárosban, kettő Budapesten) huszonöt évnél fiatalabb dolgozói. Kiosztott kérdőív 1500 db, visszaérkezett 862, a kérdőívek 57%-a. Négy felsőfokú intézmény 550 hallgatójának kiosztott kérdőívből visszaérkezett 518 (itt felmérést személyesen lehetett elvégezni). 394 harmincévnél fiatalabb rendőrtiszt és tiszthelyettes. A kérdéses mintát illetően munkásoknál a reprezentációs arány 0,5%, diákoknál 0,75% (a minta demográfiai szempontból nem volt reprezentatív).

A) *Az értékorientációs bázis munkás és értelmiségi fiataloknál*

1. *Célkitűzés*

Munkámban olyan módszert kerestem, amely a lehetőséghez képest elkerüli a konformis ideálkép kiválasztásának túlsúlyát, nagyszámú fiatal bevonását teszi lehetővé a vizsgálatba, mégis megközelítő képet ad a magyar munkás és értelmiségi fiatalok aktuális értékorientációját illetően. Feltételezem, hogy egy olyan kevéssé szerkesztett anyag segítségével, mint egy véletlen sorrendben összeállított tulajdonságlista, amelyben az egyes tulajdonságo-

kat egymástól függetlenül kell értékelni, osztályozni, összeállítható lesz egy olyan értékrendszer, amelyet a társadalmilag kívánatos kép kevésbé befolyásol, mintha már eleve kongruens, szerkesztett minták közül kell választani. El akartam kerülni azt a hibaforrást is, hogy saját értékmintáim által befolyásolva állítsak össze organikusnak tűnő szerkezeteket.

Ily módon arra a kérdésre is választ akartam kapni, hogy a preferált vagy elvetett tulajdonságok kongruens személyiségképpé állnak-e össze vagy egymástól független, esetleg ellentmondásos tulajdonságok képezik a kívánatos értékeket.

2. *Metodika*

A felmérést két szakaszban végeztem el. Az első szakaszban a pregnáns értékeket hordozó tulajdonságok kiválasztását folytattam le. Különböző szociálpszichológiai és személyiséglélektani vizsgálatokból kiemeltem igen nagyszámú pozitív emberi tulajdonságot, mint potenciális értékhordozókat (G. M. Gilbert (1951), Asch (1973), Oerter (1970) stb.). Összesen 84 tulajdonságot. Egyetemi hallgatók, tisztviselők és fiatal rendőrök egy-egy, viszonylag kis csoportja (60—60 fő) segítségével Osgood-típusú hétfokú skálán jellemeztettem ezeket a tulajdonságokat a következő ellentétes értékdimenziókban: aktív—passzív, szociális—énes, önuralomteli—laza, emberi—tárgyi.

A második szakasz vizsgálataiba azokat a tulajdonságokat vettem be, amelyek legalább két dimenzióban pregnanciát mutattak (nullától való átlagos eltérés több mint 1,5). A nem pregnáns tulajdonságokat, vagy amelyeknél a szórás igen nagy volt, a végleges listából kihagytam. Ily módon harmincnyolc tulajdonságból álló listát nyertem, melyet ötfokú Likert-skálával egyenként értékeltettem.

3. *Eredmények*

A legmagasabb átlagértéket (4,51) a lelkiismeretesség, a legalacsonyabbat (3,13) a finomság kapta. A legszembetűnőbb a három populáció rendkívül hasonló értékrendszere:

A korrelációs együtthatók:

diák — munkás $r = 0{,}93$ $p < 0{,}001$
munkás — rendőr $r = 0{,}93$ $p < 0{,}001$
diák — rendőr $r = 0{,}91$ $p < 0{,}001$

A tulajdonságok értéksorrendje a következőképpen alakult: 1. lelkiismeretes, 2. határozott, 3. pontos, 4. őszinte, 5. okos, 6. kitartó, 7. tevékeny, 8. egyenes, 9. megfontolt . . . 30. bátor, 31. szilárd, 32. komoly, 33. ambiciózus, 34. diplomatikus, 35. gyengéd, 36. élelmes, 37. erélyes, 38. finom.

4. *Értékelés*

A legfeltűnőbb jelenségnek azt kell tartanom, hogy míg az első kilenc tulajdonság közé mindössze egyetlen szociabilitást kifejező tulajdonság került (az őszinteség) és ez az egy sem a szociális alkalmazkodás területéről származik, addig a tárgyi és szociális alkalmazkodás legtöbb megnyilvánulása az elvetett harmadik harmadba esik (ambiciózus, gyengéd, élelmes, diplomatikus, finom).

A tulajdonságok csoportosított átlaga azt mutatja, hogy a vizsgált fiatalok értékrendjében kiemelt szerepe van az önuralmat kifejező tulajdonságoknak (átlag 4,13), míg az aktivitás és a szociabilitás nagyjából egyenlő értékelést kapott (3,89, illetve 3,87). Mindhárom vizsgált csoportban kiemelkedő jelentőséget kapott a lelkiismeretesség mint első, illetve második tulajdonság, és különösen a munkásfiatalok körében a pontosság. Igen jellemző, hogy a fiatalok aláértékelik a köztudatban karrier-megalapozóként elfogadott, egyébként pozitív emberi tulajdonságokat, mint az ambíció, az élelmesség, a diplomácia és a finomság. Ezek az emberi tulajdonságok a mai fiatalok értékorientációjában negatív mellékzöngét kaptak, némileg az ügyeskedés és törtetés ekvivalenseként jelennek meg. Jellemzőnek érzem még, hogy a pozitív harmadba eső tulajdonságok együtt kongruensnek tűnő személyiségképet adnak. Az ideális ember pontos, lelkiismeretes, határozott, őszinte, okos, kitartó és tevékeny.

B) *A rendőrök énképe*

1. *Célkitűzés*

Nem nehéz belátni, hogy a rendőröknek önmagukról alkotott véleménye a rendőrök énképfenntartó viselkedésén keresztül milyen jelentős befolyásoló tényezője lehet a lakosságban kialakult rendőrképnek. Azért ebben a vizsgálatsorban azt a célt tűztem ki, hogy megbízható és elemezhető adatokat kapjunk a rendőrök énképéről.

2. *Metodika*

Ennek megállapítására kétlépcsős vizsgálati módszert dolgoztam ki.

Az első lépcsőben megvizsgáltam közel négyszáz fiatal rendőrképét általában a rendőrről mint foglalkozásának tipikus képviselőjéről harmincnyolc tulajdonságot tartalmazó lista segítségével, a leginkább jellemző és a legkevésbé jellemző öt tulajdonság megjelölésével. Ezután százhetvenöt fiatal rendőrtiszt énképét néztem meg az értékorientációnál is használt listával. Ötfokú Likert-skálán jelöltettem meg, hogy az egyes tulajdonságok személy szerint milyen mértékben jellemzők rájuk: egyáltalán nem, a szükségesnél kevésbé, átlagos mértékben, az átlagosnál magasabb szinten, optimális mértékben. Kontrollképpen elvégeztettem ezt az önjellemzést hatvankét budapesti főiskolai hallgatóval.

3. *Eredmények*

A rendőrök a rendőrnek általában a következő jegyeket tulajdonították a gyakoriság sorrendjében: Fegyelmezett, udvarias, határozott, bátor, erélyes, szívós, segítőkész.

A következő tulajdonságokat hiányolták: Gyengéd, finom, élelmes, békülékeny, vidám, kedves, türelmes. Az énképben legerősebben meglevő tulajdonságok: egyenes, lelkiismeretes, őszinte, udvarias, megértő, nyílt, pontos. A leginkább hiányolt tulajdonságok: ambiciózus, erélyes, nyugodt, türelmes, higgadt, élelmes, finom.

4. *Értékelés*

A fiatal rendőrök énképe jelentősen eltér az általuk tipikusnak tartott rendőri imágótól. A meglevő tulajdonságok közül az első hét közé csak az udvariasság került be, mint közös jegy. A hiányolt tulajdonságok között valamivel nagyobb az egybeesés: A finomság, az élelmesség és a türelem az általános rendőrképből és az énképből egyaránt hiányolt jegyek.

Jellemző, hogy míg a rendőrképben az erélyesség mint az ötödik leggyakoribb tulajdonság szerepel, addig az énképben hiányként van elkönyvelve. Úgy tűnik, hogy a fiatal rendőrtisztekben a társadalmilag kialakult rendőrképpel szemben némi távolságtartás alakult ki.

Elképzelhető, hogy ez az általuk feltételezett negatív társadalmi előítéletek elhárítási reakciója. Ehhez hasonlót az előítéletekkel sujtott kisebbségi csoportok ambiciózusabb, törekvőbb egyedeinél lehet megfigyelni (Hankiss, 1976).

Vizsgálatomból ugyanakkor az is kiderül, hogy a „Nem vagyok tipikus rendőr" kép a fiatal rendőrtiszteknél nem mint érték, hanem mint hiányosság vált élménnyé. Egymintás t próbával vetettem össze a rendőrnek általában tulajdonított jegyek értékátlagát az énkép átlagával. Az általános rendőrkép átlagértéke (5-ös skálán) 3,99, az énképé 3,58. Az egymintás t próba eredménye: $T = 2{,}76$ $p < 0{,}01$, vagyis az énkép szignifikánsan alacsonyabbra értékelt az általános rendőrképnél.

Az előítélet feltételezése létrehoz ugyan bennük egy bizonyos különbözőségérzést, távolságtartást, de az előítéletet nem fogadják el, sőt a rendőrképet inkább még magasabbra értékelik. A távolságtartásban konfliktusok lehetősége rejlik. A társadalmi, vélt, negatív előítélet rendszerrel szemben kialakítanak egy — mondhatni — pozitív előítélet rendszert. Például hét pálya közül, amelyek között magas társadalmi presztízzsel rendelkezők is szerepelnek, — a rendőrt az első helyre tették. Ugyanakkor mégis elhatárolják magukat ettől a sokratartott, de társadalmilag problematikus imágótól. Az elhatárolás és a választott pálya értékelése közötti feszültséget énképük alábecsülésével oldják meg, mintegy így fogalmazva: „Személy szerint nem, vagy még nem nőttem fel az általam választott pálya követelményeihez. Ennyi év után is (öt, tíz éves rendőri gyakorlatról van szó) még mindig inkább civil vagyok."

A fenti gondolatmenetet alátámasztja a fiatal rendőrtisztek énképének külkereskedelmi főiskolások énképével való összehasonlítása. A két rendkívül eltérő követelményrendszerrel bíró pálya fiataljainak énképe megdöbbentően azonos. Korrelációs együttható: 0,79 r = <0,001 szinten szignifikáns.

A fenti gondolatmenetből nem nehéz kihámozni egy, a rendőri pályán erősen ható, a személyiséget érintő, sőt károsító konfliktus lehetőségét. Ennek csökkentése csak a fenti diszharmónia tudatosításán és tervszerű, a rendőrnevelésbe beépített feloldásán keresztül lehetséges. Ennek nem kis részét jelentheti a *valódi* lakossági rendőrkép ismertetése és tudatosítása a rendőrfiatalok körében.

C) *Lakossági sztereotípiák a rendőri pályáról*

1. *Célkitűzés*

Tisztázni kívántam, hogy milyennek látja az átlagos dolgozó és tanuló mai magyar fiatal a rendőröket? Miképpen illeszkedik ez a kép általános értékrendszerébe? Milyen helyzetet foglal el egyéb, ezzel összevethető pályaképek között?

2. *Metodika*

A már előbb leírt listán szereplő harmincnyolc tulajdonság közül a vizsgálatba bevont munkásoknak, főiskolai hallgatóknak és fiatal rendőröknek ki kellett választaniuk öt tulajdonságot, amelyek leginkább, és ötöt amelyek legkevésbé jellemzik a rendőröket. Ugyanekkor másik hat foglalkozás képviselőit hasonló módszerrel jellemezték.

A tulajdonságok pozitív emberi értékeket képviseltek. A feltételezett negatív jegyek a hiánylista segítségével fogalmazhatók meg: például legkevésbé fegyelmezett-fegyelmezetlen stb. Ezzel a módszerrel törekedtem elkerülni azt a nehézséget, amelyre Hunyady György (1976) hívja fel a figyelmet, hogy a kísérletbe bevont személyek általában vonakodva használják a skálák negatív oldalát és a listák negatív jelzőit. A negatív jelzők kerülésével egyben a felmérés szándékosan indulattalanított, „objektív" légkörben zajlott, a nyilatkozók egy társadalmilag jól indokolható, némiképp saját érdekkörüket is érintő feladatnak tettek eleget.

A rendőri pálya a következő hét foglalkozás között szerepelt a megkérdezés sorrendjében: mérnök, kereskedő, rendőr, bányász, pedagógus, katonatiszt, esztergályos. A foglalkozások kiválasztásának szempontjai a következők voltak: A rendőrön kívül szerepeltettem még egy fegyveres pályát, két olyan foglalkozást, amelynek képviselőjével minden egyes megkérdezett szükségszerűen érintkezik, vagy érintkezett (kereskedő, pedagógus), szerepel egy olyan foglalkozás, amellyel a nagyüzemi (felmérésünkben a nehézipar és a kohó- és gépipar területén dolgozó) munkásfiatalok jól azonosulhattak (esztergályos) és végül, mivel a felmérések a bányavidékektől jelentősen távol

zajlottak, egy csak közvetve, társadalmi sztereotípiákból ismert foglalkozás (bányász).

Így a foglalkozások szerény száma ellenére is sokféle összehasonlításra nyílt lehetőség.

3. *Eredmények*

a) *Munkásfiatalok rendőrképe*

Ha az a nullhipotézis, hogy mindegyik tulajdonság egyenlő eséllyel rendelkezik a felhasználásra, egy-egy tulajdonságra a „leginkább jellemző" listán 113 választás esik. Sztereotipnek tekintettem azokat a tulajdonságokat, amelyeknek előfordulási gyakorisága elérte, vagy meghaladta ennek kétszeresét.

Eszerint a munkásfiatalok rendőrképe:

erélyes	446 választás
határozott	413 választás
bátor	305 választás
fegyelmezett	291 választás
magabiztos	269 választás
segítőkész	253 választás
udvarias	222 választás

A fenti tulajdonságok átlagos értékelése az érték orientációs skálán 4,02 volt, valamivel magasabb az összes tulajdonság értékátlagánál (3,97).

A hiányolt tulajdonságok kiválasztása mindig azután történt. A nullhipotézis feltételezéséhez a k.sz. most már csak 33 tulajdonság közül választ, a jellemzőnek tekintett jegyek nem kerülhetnek rá a hiánylistára is. Egy-egy tulajdonság bekerülési valószínűsége 130.

A munkásfiatalok szerint a rendőr kevéssé:

gyengéd	513 választás
finom	371 választás
békülékeny	317 választás
vidám	291 választás
élelmes	243 választás
megértő	240 választás
kedves	238 választás

Ezeknek a hiánytulajdonságoknak az átlagértéke 3,71, az össztulajdonság értékelésénél mintegy három tizeddel alacsonyabb. A rendőrkép egésze tehát *pozitív*.

b) A fiatal rendőrök tipikus rendőrképe a munkásokéval összevetve szembetűnő hasonlóságot mutat:

Jellemző tulajdonságok

fegyelmezett	163 választás
udvarias	163 választás
határozott	156 választás
bátor	145 választás
erélyes	136 választás
szívós	104 választás
segítőkész	85 választás

(Várható választás 52.) (Tulajdonságok értéke 4,13)
(Összérték 3,99)

Hiányzó tulajdonságok

gyengéd	251 választás
finom	176 választás
élelmes	170 választás
békülékeny	164 választás
vidám	128 választás
kedves	105 választás
türelmes	93 választás

(Várható választás 59.) (Tulajdonságok értéke 3,57.)

Sorrendi különbségektől eltekintve a rendőrök saját sztereotípiájában a munkásokéval összevetve a szívósság szerepel és a magabiztosság hiányzik, a hiánylistán a türelmesség szerepel és a megértés hiányzik, de ez a két utóbbi közel szinonim fogalom. A két kép hasonlósága a szocialista rendőrség osztályhelyzetét, társadalmi rétegelosztását tekintve természetesnek tűnik.

A számszerű és sorrendbeli különbségek a statisztikai elemzés eredményeképpen mégis jelentős eltérésnek bizonyultak:
X^2-et számolva a munkás és rendőrcsoport véleménye között úgy a meglévő, mint a hiányolt tulajdonságok esetében az eltérés $p < 0{,}001$ szinten szignifikáns, $X^2 = 187{,}632$, illetve 275,738.

Ugyanilyen szignifikancia szintű az eltérés, ha a X^2-et csak a leggyakoribb 9 tulajdonságra számítom ki.

Meglevő tulajdonságok $p = < 0{,}001$ (71,55)
Hiányzó tulajdonságok $p = < 0{,}001$ (101,975)

c) *Az értelmiségi (tanuló) fiatalok rendőrképe* „szemre" is eltér a munkás fiatalokétól: keményebb.
Szerintük a rendőr:

erélyes	296 választás
határozott	234 választás
fegyelmezett	208 választás
magabiztos	165 választás
bátor	150 választás
szilárd	126 választás
szívós	123 választás

A tulajdonságok átlagértéke 3,84, valamivel alacsonyabb az össztulajdonság átlagánál, amely 3,93.
Szerintük a rendőr kevéssé:

gyengéd	301 választás
finom	233 választás
békülékeny	200 választás
vidám	191 választás
okos	178 választás
kedves	177 választás
megértő	163 választás

Hiánytulajdonságok átlagértéke 3,84, egybeesik a tulajdonított jegyek átlagával. A diákok rendőrképe — mondhatni — semleges.

A harmincnyolc pozitív tulajdonságot nézve a munkás és értelmiségi fiatalok megítélése közötti különbség $p = < 0{,}001$ szinten szignifikáns, $X^2 = 146{,}678$.

A hiánylista viszont látszólag nagyon hasonlít a munkásfiatalokéhoz. Még a sorrend is nagyjából megegyezik. Az X^2 számítás tanúsága szerint azonban az, hogy ők az élelmesség helyett az okosságot hiányolják és hogy a két utolsó tulajdonságot felcserélik, számottevő különbséget jelent. Az eltérés szignifikancia szintje itt is $p = < 0{,}001$ $X^2 = 74{,}231$.

A leggyakoribb kilenc tulajdonságra számolva az eltérés szignifikancia szintje kisebb ugyan, de jellemző: pozitív tulajdonságoknál $p = 0{,}01$ $X^2 = 22{,}503$, hiányzó tulajdonságoknál $p < 0{,}05$ $X^2 = 17{,}324$.

Tovább finomítva a vizsgálódást, úgy látszik, hogy a megítélés különbsége csak az első két pozitív (erélyes, határozott) és az első négy negatív (gyengéd, finom, békülékeny, vidám) tulajdonságokra nem szignifikáns.

4. *Értékelés*

A kérdőívek tanúsága szerint a mai fiatalokban él egy kialakult rendőrkép, kialakultak a foglalkozással kapcsolatos sztereotípiák.

A lakosság rétegződése szerint ez a sztereotip kép erősen differenciált, és mindkét réteg képe eltér a fiatal rendőröknek saját foglalkozásukról alkotott sztereotip képétől.

Adódik ez a fennálló értékorientáció nagymértékű egybeesése mellett. Mindezt egybevetve *társadalmunk fiatal felnőtt lakosságában konzisztens sztereotip kép alakult ki a rendőr személyiségéről.*

Ez a kép elsősorban *önuralomra és aktivitásra* utaló jegyeket tartalmaz. Az aktivitást tartalmazó jegyekben mindkét vizsgált lakossági réteg egyetért, az első öt megjelölt tulajdonság, ha némileg eltérő mértékben is, de a munkás és az értelmiségi fiatalok szerint egybeesik. Ez az öt tulajdonság: *erélyesség, határozottság, magabiztosság, bátorság és fegyelmezettség.* Ezek a jegyek a társadalomban kialakult elképzelést tükrözik a fegyveres testületek, ezen belül a rendőrség Engels és Lenin által is hangsúlyozott erőszakszervezeti funkciójáról, melyet a lakosság a rend fenntartása és a bűnüldözés két fő feladatában fogalmaz meg. Alátámasztja ezt a szociális képet az egyenruhás rendőrök viselkedése az intézkedések során, amelyek a lehetőségig határozottságot, erélyességet, magabiztosságot és fegyelmet tükröznek.

A rendőrök pályaképét összevetve a lakossági rendőrképpel az a legfeltűnőbb, hogy a magabiztosságot gyakorlatilag egyáltalán nem élik át, és az erélyesség csak az ötödik helyen szerepel, a lakossági első hellyel szemben. A magabiztosság és erély tekintetében az intézkedések külső képe és a rendőrök által átélt belső élménye között erős diszkrepencia feszül. Az intézkedő törekszik a magabiztosság látszatára, mert ezt az eredményesség feltételének érzi. Belső motivációs küzdelme, az intézkedés hatékonyságát vagy éppen helyességét illető eset-

leges kétségei nyilván nem tartoznak sem az intézkedés alanyára, sem a véletlen szemtanúkra, de ilyen bizonytalanságot feltehetően átélnek, hiszen a rendőrök által rajzolt képben a magabiztosság és az erélyesség négy-négy helyet csúszott hátra. Még élesebbé változik a kép, ha az egyes rendőröknek saját magukról alkotott képét vesszük szemügyre. Ott ugyanis az erélyesség, — a lakossági képben első helyen szereplő tulajdonság egyenesen a hiányjegyek közé került, mint a szükségesnél kevésbé megélt személyiségjegy. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy a mindhárom rétegben egybecsengő értékítéletek tanúsága szerint az erélyesség az utolsó értékjegyek egyike (rendőröknél a 34., munkásoknál 36., főiskolásoknál 37., a 38 közül), akkor olyan konfliktus lehetőségre bukkantunk, amely a rendőrök saját élményvilágában is tükröződik. Nem tartja magát kellően erélyesnek, ezt kompenzálandó a tulajdonságot alacsonyra értékeli; a lakosság pedig túlságosan erélyesnek tartja, miközben e tulajdonság alábecsülésében a rendőrökkel egyetért.

Némileg hasonló a helyzet a magabiztosságot illetően: Ez a tulajdonság a munkások rendőrképében az 5., a diákokéban a 4., a rendőrök rendőrképében csak a 8. helyet foglalja el. A rendőrök self-jében a 25.(!). A tulajdonság helye az értékrendben kevésbé szélsőséges: a munkásoknál a 14, diákoknál a 21. rendőröknél a 10. értékhelyen találjuk. A tendencia mindenesetre hasonló az erélyességéhez.

Egészen más képet mutat a határozottság megítélése. *Ennél a tulajdonságnál találkozik az elvárás és az értékrend.* A munkások rendőrképében a 2., értékrendjében a 3. helyen, a diákok rendőrképében és értékrendjében egyaránt a 2., a rendőrök foglalkozásképében a 3., értékrendjében az 1. helyet fogalja el. Az énkép ellentmondásai itt is élesen kiugranak. Ebben a határozottság csak a 17. helyen szerepel.

Fel kell figyelni a munkások és diákok rendőrképének el nem hanyagolható különbségére. A lényegbevágó eltérés a 6. és 7. tulajdonságoknál ugrik ki. (Az első öt sajátosság — némi sorrendeltéréstől eltekintve — azonos.) A munkások szerint a rendőrök inkább udvariasak és segítőkészek, a diákok szerint inkább szilárdak és szívósak. A különbség azért is szembetűnő, mert a munkásfiatalok a szociabilitás, a diákok az önfegyelem kategóriából választottak.

A diákok rendőrképe tehát keményebb. Nyitva marad a kérdés, hogy a rendőrök különböző társadalmi okok folytán a diákokkal szemben szilárdabban és kevésbé udvariasan lépnek-e fel általában, vagy — mint erre inkább hajlanék — ugyanaz a modor, viselkedési mód a munkásfiatalok számára udvariasnak, segítőkésznek tűnik, a más kommunikációs módszerekhez szokott egyetemi, főiskolai hallgatók azonban szilárd vagy éppen szívós magatartásnak, stílusnak percipiálhatják.

Miután fontos, hogy jövendő értelmiségünk ne legyen averzív a rendőrséggel szemben, el kellene gondolkodni egy differenciáltabb, személyhez és réteghez

szóló magatartás kialakításának lehetőségén, természetesen kizárólag a stílust és a modort, nem pedig az intézkedések jellegét vagy hatékonyságát illetően.

Ha a rendőrképből leginkább hiányzónak jelölt tulajdonságok listáját vesszük szemügyre (gyengéd, finom, békülékeny, vidám, élelmes, okos, megértő, kedves) egy rendkívül feminin, kissé passzívan szociabilis, konzisztens emberkép alakul ki. Hozzávetőleg ilyennek képzeli az ember például az óvónőt, vagy az általános iskola alsó tagozatában dolgozó tanítónőt, esetleg a súlyos betegekkel foglalkozó ápolónőt. Mintha ezek a foglalkozások a rendőri pálya komplementerei lennének.

D) *A rendőri pályakép helye a lakossági értékrendszerben*

1. *Célkitűzések*

Ebben a felmérésben hangsúlyozottan nem a pályapresztízsről, hanem az állampolgárok emocionális attitűdjeiről kívántam képet nyerni.

2. *Metodika*

Ennek érdekében az értékorientációról nyert számszerű adatokat rávetítettem a lakossági foglalkozási sztereotípiákra.

Az összehasonlítás érdekében a műveletet még hat jellegzetes foglalkozással is elvégeztem, és a nyert eredményeket összevetettem. A kitöltött és értékelt tesztlapok eredményeképpen rendelkezésemre állt a harmincnyolc tulajdonság Likert-skála módszerrel nyert értéke és a hét foglalkozásról az azoknak tulajdonított és azokból hiányolt tulajdonságok jegyzéke. A pozitív és negatív jegyzékből megkapható a foglalkozások számszerű sorrendje anélkül, hogy a vizsgált személyek ilyen sorrendet felállítanának. Ez a sorrend nem a foglalkozások társadalmi presztízsét tükrözi, hanem azt, hogy a tulajdonságok által képviselt emberi értékekből mennyit „adtak és mennyit vettek el" a pályák tipikus képviselőitől.

Az egyes pályák értékszintjének megállapításához csak a legszükségesebb matematikai korrekciókra szorítkoztam. Miután a hiányzó tulajdonságok felsorolása minden csoportnál és minden foglalkozásnál néhány százalékkal kevesebb adatot tartalmazott (a vizsgált személyek egy része nem élt az öt tulajdonság felsorolásával) a negatív tulajdonságok értékének a pozitívekéből való egyszerű kivonása pozitív irányban torzította volna a végeredményt. Ezért a negatív (hiány) tulajdonságok összegéhez az átlag tulajdonságértéket annyiszor adtam hozzá, amennyivel kevesebb tulajdonságot soroltak fel ebben az oszlopban. Ezzel a legkisebb torzítás elvét kívántam megvalósítani. Bármelyik foglalkozással kapcsolatban kaphattam negatív számértéket is — ha a hiányzó tulajdonságok összértéke felülmúlja a tulajdonítottakét. Ez azonban a huszonegy lehetőség közül (három csoport, hét foglalkozás) csak két esetben valósult meg: diákok a kereskedőkről és rendőrök a kereskedőkről. A pozitív és negatív

lista értékeinek kivonásából kapott abszolút számot elosztottam a nyilatkozók számával, így nyertem a különböző létszámú csoportok közötti összehasonlítást lehetővé tevő átlagértékeket.

A sor —0,43-tól (rendőrök kereskedőről) 2,07-ig (munkások esztergályosról) terjedt. A mínusz számok kiküszöbölésére és a számítások egyszerűsítésére a sort számegyenesen + 1-gyel pozitív irányba eltoltam.

3. *Eredmények*

Munkások (862 fő)

esztergályos	3,07
mérnök	2,84
bányász	2,48
pedagógus	2,38
rendőr	1,97
katonatiszt	1,77
kereskedő	1,53

Főiskolások (518 fő)

mérnök	3,02
pedagógus	2,57
esztergályos	2,50
bányász	2,36
katonatiszt	1,53
rendőr	1,36
kereskedő	0,66

Rendőrök (394 fő)

rendőr	2,94
bányász	2,77
katonatiszt	2,64
mérnök	2,63
esztergályos	2,37
pedagógus	1,88
kereskedő	0,57

4. *Értékelés*

A fent megmutatkozó sorrendek bizonyítják, hogy a társadalmi presztízsnél szubjektívebb, emócionálisan befolyásoltabb mutatóhoz jutottam. Minden csoport a saját foglalkozásához legközelebb álló pályákat részesítette előnyben a többivel szemben. Így került a nehézipari és a kohó- és gépipari nagyüzemi munkás megítélésében első helyre — minden diplomás pálya elé, az esztergályos, a fiatal rendőrök körében pedig a rendőr.

a) Az általam vizsgált fiatal nagyüzemi munkások értékrendje szerint az első három helyre kerültek azok a pályák, amelyek a közvetlen termeléssel kapcsolatba hozhatók. Közepes értékelést kapott a pedagógus, akinek a társadalmi hasznosságát nyilvánvalóan belátják. Annak ellenére, hogy a katonai pályát kimondottan presztízsteremtő jelzővel láttam el (tiszt), amely megjelölés a rendőröknél nem szerepelt, a munkások értékrendjében mégis csak a rendőr után következett. A másik két mintával egyetértésben utolsó helyre sorolták a kereskedőt, de egy egész átlagjeggyel így is magasabbra értékelték. A pályák értékelése, tisztelete leginkább náluk mutatkozott meg: a legalacsonyabbra ítélt foglalkozásnál is magasabb volt a tulajdonított, mint a hiányolt jegyek átlaga.

b) A fiatal rendőrök értékrendje egészen sajátos. Az első három helyre a köztudatban személyes bátorságot, szívósságot, fegyelmet, önfeláldozást igénylő pályák kerültek — közülük kettő fegyveres szolgálat —, a harmadik a bányá-

szé, a legveszélyesebbnek ismertek egyike, ezután értékelték a két termelő pályát (a diplomás mérnök ugyan — nyilván presztízs okból — az esztergályos elé lépett) és viszonylag alacsonyra került az egyéb, — presztízsjellegű — vizsgálatokban magasra értékelt pedagógusi pálya. A kereskedő alábecsülésében a többi csoporttal egyetértenek.

c) A diákok értéksorrendje lényegében egybeesik a különböző szerzők által folytatott pályapresztízs vizsgálatok eredményeivel. Úgy tűnik, hogy a gyakorlati életben kevésbé tapasztalt, „üvegházi" körülmények között élő diákcsoportnál az attitűdök egybeesnek a társadalmi konvenciók által diktált pályapresztízs szempontokkal.

d) A sorrendbeli eltérés azonban nem minden csoportnál takar lényeges értékkülönbséget. A korrelációs együtthatók kiszámítása meglepetéseket tartogatott. Az értékelési sorrend tekintetében látszólag merően eltérő munkás-diák csoport korrelációs együtthatója igen magas: $r = 0{,}90$ $p < 0{,}001$. Mindkét csoporttól eltér azonban a rendőrök saját értékrendje,

munkás-rendőr $r = 0{,}45$ (nem szignifikáns)
diák-rendőr $r = 0{,}50$ (nem szignifikáns).

Ugyanakkor az egymintás t próba sem hozott szignifikáns eredményt: a munkás-rendőr összehasonlításban $r = 0{,}858$ (nem szignifikáns).

Tehát sem az eltérés, sem a hasonlóság nem mutatható ki a statisztikai véletlennél erősebben.

Felmerülhet a kérdés, hogy az összefüggés hiányát nem csak a saját, a rendőri pálya szélsőségesen eltérő megítélése okozza-e?

Ezért korrelációs együtthatót számoltam a rendőri pálya kihagyásával a többi hat pályára. Az eredmények lényegesebb megítélésbeli differenciákra engednek következtetni. A munkás és a rendőr csoport összehasonlítása akkor sem ad szignifikáns korrelációt, ha az értékelésből a rendőri pályát elhagyom, ($r = 0{,}59$). A diák-rendőr csoport viszont már közelít egymáshoz: ($r = 0{,}73$ $p = < 0{,}05$).

Miután sajátos rendőri értékvilág feltételezése rendkívül merész koncepciónak tűnik, meg kellett vizsgálnom azt a lehetőséget, hátha a munkások vagy diákok általánosabb, szélesebb populációt képviselnek, hiszen ezek mögött a kategóriák mögött több foglalkozás és értékrend húzódhat meg (szakmunkások és segédmunkások, vegyipariak, gépipariak, a diákoknál mérnök, jogász és pedagógusjelöltek stb.). Az ebből adódó pregnanciahiány és elmosódás kiküszöbölésére kiemeltem egy jól körülhatárolt foglalkozást, a hivatásos gépkocsivezetőket, és egy 128 főből álló — nem reprezentatív — mintával elvégeztem a fenti vizsgálatot összehasonlítás céljából.

Az összehasonlítás eredménye azt bizonyítja, hogy nem a homogenitás—heterogenitás adja meg az eltérés kulcsát.
A korrelációs együtthatók a következőképpen alakultak:

munkások-gépkocsivezetők $r = 0{,}83$ $p \leqq 0{,}01$
diákok-gépkocsivezetők $r = 0{,}81$ $p \leqq 0{,}01$
rendőrök-gépkocsivezetők $r = 0{,}05$ (nincs korreláció)

A gépkocsivezetők pályamegítélése a rendőrökétől különbözik, a másik két csoportéval viszont korrelál. Úgy tűnik tehát, hogy a fiatal rendőrök egyéb lakossági csoportokhoz viszonyítva matematikailag is alátámaszthatóan pregnáns és — nem pejoratív értelemben — deviáns populációt képviselnek a pályaattitűdök tekintetében. Pozitív attitűdjeik alapja az érzelmi azonosulás minden olyan foglalkozás képviselőivel, akiknek az életmódja az övékhez hasonlóan veszélyes és áldozatos.

A vizsgálati anyagból kitűnik tehát, hogy a fiatal lakosság körében létezik egy a rendőrről kialakult sztereotip kép, amely elsősorban az önuralom és az aktivitás kategóriájába tartozó jegyeket tartalmazza.

Általános hiányként szerepelnek a derű, a megértés, a türelem jegyei: a vidámság, a békülékenység, a kedvesség, a finomság. Ez meglehetősen nagy szociális távolságtartásra enged következtetni.

A rendőrfiatalok nem érzik magukat különleges embernek, énképük jelentősen eltér az általuk ideálisnak tartott rendőrképtől. A magabiztosság és az erély, amelyet a lakosság felismerni vél magatartásukban, nem sajátjuk, hanem szerep, amelyet feladatuk jobb ellátása érdekében magukra erőltetnek.

Ez a két tulajdonság szinte hordozója a lakosság és rendőrség kapcsolatában megtalálható félreértéseknek. Az állampolgárok feltételezik, hogy az intézkedő rendőr rendelkezik ezekkel, ő viszont hiányolja magában. A nem magabiztos, de annak látszó ember ebben a circulus vitiosusban óhatatlanul az erélyt kénytelen mozgósítani.

Ezért az erőfeszítésért drága árat fizet, megsínyli kedélyállapota, humorérzéke, türelme. A tőle megkövetelt jó modor és udvariasság ebben az erőltetett feszes pózban nyűggé és teherré válik. A rendőr úgy érzi, hogy az elvárásoknak megfelel, de a lakosság stílusra érzékenyebb rétegeiben mégis hiányérzet támad.

A rendőrségről kialakult lakossági sztereotipiák így az énképen belüli „hasadás"-ból is táplálkoznak. Kutatási eredményeim birtokában megállapítható, hogy egy merev értékrendű csoporthoz való tartozás — ha ez hivatás-választás révén önként vállalt is — hajlamosít kettős self, egy egyéni és egy csoport self kialakítására. Ez a kettősség meglehetősen nehezíti a nagyobb társadalomba való beilleszkedést, csökkenti a szociális alkalmazkodást reprezentáló tulajdonságok manifesztálódását, miközben az interiorizációban is okozhat zavarokat: növeli a szerepszerű, külsődleges viselkedést valódi belső átélés nélkül.

Felmérésem eredményeképpen úgy látom, hogy különbséget kell tenni a pályák presztízse és a pályákon működőkkel kapcsolatos attitűdök között. A megértést és összhangot megnehezíti, ha a kettő között egyszerűen lineáris

korrelációt feltételezünk és presztízsnövelő gesztusoktól várjuk a rokonszenv növekedését és az együttműködési készség erősödését.

Nem látszik túl merész következtetésnek, hogy a társadalmi presztízs és a pozitív attitűdök mozgása jelentős mértékben ellentétes irányú is lehet. Feltehető, hogy egy zárt testület társadalmi helyzetének javulása a vele szemben megnyilvánuló attitűdök pozitív változásától, ez pedig a társadalmilag elfogadott pozitív emberi értékek mennyiségi és minőségi növekedésétől függ.

A közlemény 1980-ban a Pszichológiai Műhely sorozat részére érkezett szerkesztőségünkbe. Miután a kriminálpszichológiai kötet kiadására technikai okok miatt nem kerül sor, a beérkezett tanulmányokat folyóiratunkban közöljük.

IRODALOM

Asch S. E.: Személyekről alkotott szociális benyomások. In: Hunyady Gy. Szociálpszichológia. Gondolat. 1973.
Gilbert G. M.: Stereotype persistence and change amoung college students. Journal of Abnormal and Social Psychology 1951.
Hankiss E.: Értékszociológiai kísérlet. Népművelési Propaganda Iroda. 1976.
Hornthal St.: Zu Öffentlichkeitsarbeit der Polizei. Deutsche Polizei. 1974. 3.
Hunyady Gy.: A szociális attitűd és percepció kutatások néhány aktuális kérdése. In: Hunyady—Pataki—Váriné: Szociálpszichológiai kutatások Magyarországon. Akadémiai Kiadó. 1976.
Léderer P.: A foglalkozások presztízse. Gondolat. 1977.
Oerter R.: Struktur und Wandlung von Werthaltungen. R. Oldenburg Verlag. München. 1970.

ИССЛЕДОВАНИЕ ОБРАЗА МИЛИЦИОНЕРА, СФОРМИРОВАННОГО У МОЛОДЫХ ВЕНГРОВ

КАТАЛИН ФАРАГО П.

В работе применялся список качеств, расположенных в порядке их ценности по шкале Likert, для изучения стереотипного образа милицейского работника и профессии милиционера. В эксперименте приняло участие 1774 молодых рабочих и интеллигентов семи различных профессий, помимо милицейских работников.

Тем же самым методом были измерены Я-образ молодых милиционеров, мера и характер различий и сходства между Я-образом и образом профессии.

Исследования показали, что в основном стереотипный образ, сформированный у молодых, верен профессии, содержит признаки самообладания и активности. Ими несколько преувеличивается мера решительности, у них отсутствует терпеливость и ясность в области социальной адаптации. Этот образ профессии различается по слоям: образ милиционера у молодой интеллигенции тверже.

Исследования в кругу молодых милиционеров показали, что принадлежность к относительно жесткой, иерархической группе влияет на формирование личного и профессионального Я-образа. Напряжение, возникающее таким образом, индивид стремится ослабить завышением оценки качеств, характерных для группы, в то же время «личный» Я-образ еще окрашен чувством своего неполного соответствия. Исследования показали, что эта двойственность характерна не только для профессии милиционеров.

Удалось разработать такой метод оценки профессий, который в отличие от обычных исследований профессиональной деятельности измеряет эмоциональную и субъективную направленность, тем самым помогает вскрыть очередность популярности, отличающуюся от престижных черт профессии.

THE POLICEMAN'S IMAGE IN HUNGARIAN YOUNG PEOPLE

P. FARAGÓ, KATALIN

1774 worker and brain-worker young people were asked to characterize the policeman's profession together with 7 other ones with the help of Likert's scale that comsists of a list of features to be ordered according to their value. This way the authors tried to reveal the stereotype image of the policeman.

The ego-image of young policemen has been examined as well as the similarity and difference between the ego-image and the image of the profession.

It was proved that the stereotype image in young people is essentially close to the profession and contains traits referring to self-control and activity in the first place. According to this image the forcefulness is too much while thepatience and serenity is not enough. The image of the profession differs in the different layers from each-other: the policeman's image of brain-worker young people is somewhat harder.

The study has revealed that in young policemen the belonging to a relatively rigid and hierarchy group makes an inclination for creating a „private" and a professional ego-image. Thus a tenson is created which the individual solves by upgrading the features characteristic to the group while his „private" ego-image is coloured by a feeling of personal inadequateness. The study pointed out that it is not only the policeman profession where this duality exists.

The authors succeeded in working out a career valuing method which examines the emotional and subjective attitudes toward the professions unlike the usual pretest methods. Thus the rank-order in popularity from the point of view of prestige can be revealed as well.

ESETTANULMÁNY

KÜLSŐ HATÁSOK BELSŐ FELDOLGOZÁSA*

NEMES LÍVIA

Sokszor esünk abba a hibába, amikor elhoznak hozzánk egy gyereket valamilyen panasszal, hogy azt azonnal közvetlen összefüggésbe hozzuk valamivel, ami az anamnézis adataiból kiderül. Például: „persze", hogy bepisil, hiszen féltékeny a testvérére; „persze", hogy felriad éjszaka, hiszen lakást változtattak; vagy „persze", hogy agresszív, amikor a szülők válnak és a gyerek tanúja a veszekedéseknek. Ezek az összefüggések lehetnek ugyan igazak, de lapos általánosságok maradnak addig, amíg nem találjuk meg az adott gyerek tényleges élményvilágában azt a kapcsolatot, amely a testvérféltékenységet a bepisiléssel, a költözést a felriadással, a válást az agresszív magatartással rövidre zárta. Vagyis külső hatások belső feldolgozásának a feltárása a feladatunk, s arra kell módot találnunk a terápiában, hogy ezen összefüggések átdolgozása is megtörténjék.

Lehetséges, hogy az anamnézis valamely adatának kapcsolata a tünettel vagy a panasszal a szülő előtt is rejtve maradt eddig, s ha a pszichológusnak sikerül ezt a rejtett kapcsolatot tudatosítania, akkor a felismerés a szülőben hoz változást. Megszűnik a gyötrő ok-keresés, az önvádlás vagy mások okolása, és ennek nyomán változik az anya magatartása is a gyerekkel szemben. A belső átdolgozás a szülőben is megtörténhet. Ritkán vagyunk azonban ilyen szerencsések. Részint nem mindig találjuk meg rögtön az anamnézis adataiból az okot, részint nem mindig sikerül úgy közölnünk meglátásainkat, hogy azok azonnali változást eredményezzenek.

Gyakori, hogy a pszichológus az anamnézis felvétel és a gyermek vizsgálata után megpróbál másfelől is tájékozódni. Beszél az apával, a testvérekkel, a tanárokkal, esetleg bevonja a nagyszülőket is. Sok érdekes szemponttal gazdagodik a gyerekről alkotott képe, de minél több oldalról látja a gyerek problémáját, annál inkább alakul ki az az érzése, hogy a család és a tágabb környezet a maga szemszögéből ítél, és a gyerek baját vagy a „hiba" megoldását nem a belső körülmények figyelembevételével keresi. Néha úgy tűnik, a pszichológus is csatlakozik ehhez a „hibakereséshez", s minden erejét latba vetve a környezeten próbál változtatni, miközben a gyerek belső problémája és annak feldolgozásmódja továbbra is rejtve marad előtte.

Nem akarjuk tagadni ezzel a környezeti tényezők fontosságát, s azt sem, hogy a környezet megértése, odafordulása a gyerek felé, empátiájának növekedése sokszor döntő változást eredményezhet a gyerek viselkedésében. Mégsem mondhatunk le arról a pszichológiai kérdésfeltevésről, hogyan megy végbe a

* A Faludi utcai Rendelőben a Nevelési Tanácsadók Speciális Tanfolyamán, 1981. február 14-én tartott előadás alapján.

gyerekben a külső hatások belső feldolgozása, márcsak azért sem, mert azt reméljük, hogy munkánk nyomán a belső mechanizmusok feltárása visszavezet a kiváltó okokhoz, segít azokat feldolgozni, és a tünetet ezen a közvetett úton megszüntetni.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a külső történések — traumatikus esemény vagy eseménysor — nem hatnak közvetlenül és nem hatnak azonnal. Nem egyetlen okot, hanem szerteágazó okok láncolatát kell végigkövetnünk. Ha például egy gyereknek a szülőjét baleset érte vagy meghalt, ha testvére született vagy ő maga kórházban volt, ha felborult körülötte a szilárdnak vélt környezet, akkor nem ez a történés (trauma) hat egyedül, hanem hat az is, és legfőképpen az, hogyan tud a gyerek ezzel az eseménnyel együttélni, hogyan dolgozza fel és hogyan szerveződik fokozatosan a személyiségébe. A kérdés az, hogy a külső traumatizáló történés hatása gyenge pontja marad-e a fejlődésnek és azáltal regresszióra hajlamosít, vagy pedig a belső feldolgozás során megoldást nyer.

A megoldáshoz szeretnénk terápiás munkánkkal hozzásegíteni. De azt is tudjuk, hogy a gyermekkori hatások feldolgozásának sorsa csak a serdülés után dől el, és végső soron csak a felnőttnél lehet megítélni, hogy a fejlődés normális vagy kóros irányt öltött-e.

Néhány példán szeretném bemutatni az elhárítással összeszövődött belső feldolgozási folyamatot olyan esetekben, ahol a külső hatások, a kiváltó okok világosnak tűnnek.

Ági 7,5 éves, második osztályos. Nehezen illeszkedik be az iskolába, osztálytársai az első osztályban verték, emiatt iskolát változtattak, de az új iskolában is figyelmetlen, tavaly óta visszaesett, alig dolgozik. Otthon húzza az időt, nehezen öltözik, nehezen fekszik le, anyjához búvva alszik el. Csípőficammal született, sokféle tortúrán mentek keresztül, két éves korában kezdett járni, anyja szinte addig az ölében hordta. Apját nyáron baleset érte, a Balatonba ugrott egy csónakból, gerincsérülést szenvedett, megbénult, azóta is kórházban van. A gyerek tanúja volt a balesetnek. Régebben nagyon félt a víztől, most mégsem attól fél, hanem a metróban, a közelébe sem mer menni.

Nos, itt a feladatunk, a külső hatás belső feldolgozásának kiderítése. Hogyan változott át a vízhez fűződő baleset ijesztő látványa metró-fóbiává?

Ági megfelel anyja jellemzésének, félénk, infantilis. Nem jön be egyedül a szobámba, bent is anyjához bújik, de közben igazi gyerekessége elcsábítja a játékokhoz. Igaz, nem játszik, csak sorra kézbe veszi őket, úgy tűnik, a játékhoz is figyelmetlen. Magas, fejlett nagylány. Infantilis viselkedése feltűnő és egy kicsit megjátszottnak tűnik.

Egy idő után arra kérem, hogy üljön az íróasztalomhoz és rajzoljon egy embert. Királylányt rajzol, szoknyáját hullámosra színezi, mintha ezzel utalna a vízre. Közben élénken cseveg. Kinéz az ablakon. „Sötét van" — jegyzi meg. Nekem a sötétről a metró alagútja jut az eszembe és ezt meg is mondom neki: „A metró alagútjában is sötét van". „Ja — mondja, mint aki egy megkezdett párbeszédet folytat —, de én nem attól félek, hanem egyszer a Vidám Parkban voltunk, és ott kigyulladt az alagútban a sín, és munkások jöttek eloltani." „És ez jut eszedbe a metróban?" — „Igen, arra gondolok, mi lenne, ha kigyulladna." — Az anya döbbenten ül, majd hozzáfűzi: „Igaz, így történt, de rögtön kijavították és a gyereken sem látszott az ijedtség. Az egész nem is volt ijesztő és utána még sokat metróztunk. Sosem emlegettük."

A példa olyan, mintha demonstráció céljára született volna. Ha egyszerű példán akarnánk elmagyarázni, mi is az a sűrítés és eltolás — mint a belső feldolgozás legegyszerűbb módja —, akkor ez a példa alkalmas rá. Az apa balesete a két ijedtséget egy félelembe sűrítette. De ugyanakkor eltolta az újabb bajt a régire, a nagyobb bajt a kisebbre. Egyszerűbb a metrótól félni mint a víztől, amely nagyobb bajt okozott.

Legközelebb örömmel mesélik, hogy Ági nem fél már a metróban és a többi félelme is csökken. Néhány alkalom után egyedül is be mer jönni hozzám. Játékunk és kapcsolatunk során olyan gyerek képe alakul ki, aki csak duális viszonyra képes. Én ugyanazt játsszam, amit ő, utánoznom kell, ő dirigál, s nekem még variálnom sem szabad. Ugyanolyan babát hoz, mint amilyen nálam van. Ketten vagyunk anyák és mind a ketten, mint gyerekek csináljuk ugyanazt. A társasjátékban csak ő nyert és csak ő csalhat. Közben nem beszélhetek és főként nem kíváncsiskodhatok. Az apáról szó sem eshet. Minden szavamat, mozdulatomat kontrollálja.

Úgy tűnik, hogy a szoros anya-kötöttségben élő gyerek azonnal védtelenné válik, ha egyedül marad (például az iskolában) és azonnal fölényben levő riválissá, ha másfajta kettős egységben lehet. Ezt a magatartást valószínűleg az anyai féltés hozta létre, amikor két éven keresztül ölben cipelte gyermekét. Mint az anya mesélte, nem akarta, hogy kislánya mozgása miatt hátrányba kerüljön a többivel, nem akarta megfosztani az élményektől.

Az apával történt baleset belső feldolgozása szempontjából egyelőre annyit látunk, hogy az az anyát kontroll alatt tartó infantilis duális egységet erősítette fel. Mintha az apa abban vált volna riválissá, hogy míg az anya régebben kislányát, most a férjét cipelheti ölben. A traumákat ebben a családban, mintha az élet is megkettőzné.

Meddig elegendő ez az elhárítás, a dualitással való énerősítés, és hogyan válik esetleg gátjává a további fejlődésnek, még nem tudjuk. A gyerek követelőző magatartásából inkább arra következtethetünk, hogy nehéz ezt az infantilis duális egységet már fenntartani, és az anyával való rivalizálás s egyben a vele való azonosítás, vagyis a normál fejlődés fog felülkerekedni. Az apát ért baleset további belső feldolgozása még rejtve van előttünk.

Anna 8,5 éves, harmadikos. Anyja azzal a panasszal hozza, hogy képtelen bánni vele. Anna érzékeny, szeretetre éhes, sértődős, méltánytalanságok érik, nem szeretik. Ugyanakkor ő maga nagyon tud sérteni, bántani. Az iskolában is visszavonul, néha lefekszik a padra, ujját szopja. Máskor közlékeny, barátkozó, de hamar megsértődik és másokat okol. A tanulásban teljesítménye hullámzó, sokkal jobb lehetne. Az anyát akkor érte a legnagyobb sérelem, amikor lányát lopáson kapta rajta. Igaz, csak egy radírt lopott, szív alakú radírt a barátnője radírkészletéből, akit történetesen ugyanúgy hívnak, mint Anna húgát. De amikor az ügy kiderült és vissza kellett adnia a radírt, hisztériás rohamot kapott, ki akart ugrani az ablakon. Zsuzsa, a húg, két és fél évvel fiatalabb, éppen az ellenkezője nővérének — meséli az anya. Vidám, sikeres, kedves, törleszkedő, mindenki kedvence. Remek manualitású, könnyen ér el sikereket, nagyszerű tornász. A szülőktől semmit nem örökölt. Anna viszont rájuk hasonlít, de csak a rossz tulajdonságokban. Már így született. Toxémiás terhesség, mohón akart szopni, s amikor nem ment, kétségbe esett. Korán abba is kellett hagyni a szoptatást, pedig az anyának volt teje. Zsuzsa viszont, amikor rátették a mellre, kiszívta a magáét, aztán elaludt. Anna kisgyerek kora óta rossz alvó.

Anna terápiája kb. fél évig tartott. Ezalatt sokat mesél, szívesen rajzol, bábúzik, színes fantáziával játszik. Több fonalon követhetnénk konfliktusainak feldolgozását, amelynek középpontjában a testvérféltékenység és az orális frusztráltság állt, most azonban egy mellékfonálon szeretnék haladni, hogy a külső hatások belső feldolgozását kiemeljem.

Családot rajzol, amelyet közben kommentál: „Ez egy falusi család lesz. Középen bölcső a pólyásnak, ő a kistestvér. A nagyobb éppen megy ki a kútra vízért. A mama eteti a kisdisznót. Papa nem lesz a képen, mert nincs itthon. Vagy szereljen szekrényt?" — Aztán a szekrényből gémeskút lesz és a papa lemarad. Anna belemerül a díszítés részleteibe. Felül, sormintaként végighúzódik a szív alakú radír. A kisdisznó etetése jelzi a becsmérlést a pólyás iránt, ugyanakkor ő maga lehet a kisdisznó, mert úgy szopja az ujját, hogy közben az orrát túrja.

Legközelebb iskolást játszik, de az iskola hamarosan átalakul nevelőotthonná, a gyerekek ott alszanak éjjel is. Ontja a részleteket a szülőkről: „kettőnek elváltak a szülei, és az új apa nem tűri a gyerekeket; kettőnek meghaltak balesetben egy kiránduláson; kettőnek himlőben külföldön és csak a holttestüket hozták haza; kettő szegény, a szülők élnek, csak nem tudják őket eltartani." Később kiderül, hogy neki is van olyan barátnője, akivel nem törődnek a szülei, apja iszik, meg „dilis." „Anyu mondta is, hogy rossz barátnőt választottam, de nincs igaza, az ilyen gyereket sajnálni kell." Van olyan gyerek — kérdi máskor —, aki azért jár ide, mert nincs barátnője? Mert neki nincs. Hiába ad oda mindent a gyerekeknek, visszaélnek vele. Ő ajándékozni szokott, és mégis csúfolják, hogy cumis, meg szerelmes.

Máskor ezen a fonalon folytatja az árvaházast. A felügyelő két kislányt külön rak, mert nem csinálták meg a leckét. Aztán a kettőt is szétválasztja, mert egy fiú bemegy hozzájuk csipkedni őket és a felügyelő mégis őket veri el. Megszöknek az intézetből haza, mert nekik vannak szüleik, csak nem volt pénzük játékra, ezért adták őket intézetbe. Most nyertek két milliót és a gyerekek hazamehetnek. De a többi lány is megszökik, mindenki nyert két milliót, akinek nem volt szülője, annak a rokona. Csak a fiúk maradnak az intézetben.

Egyszer, amikor el akar csenni egy kis gyöngyöt, valami babadíszt, a lopáson való rajtakapás félelmét úgy hárítja el, hogy kidob egy babát a többi közül, mert cigány, fertőz és lopni szokott.

A nevelőintézet fantázia akkor válik érthetővé, amikor az anyával beszélek újra, egy hónap múlva. Szerinte a gyerek azokon a napokon kiegyensúlyozott és jókedvű, amikor hozzám jön, máskor sértődős és sért. Apja mondta is, hogy naponta kellene pszichológushoz járnia. Azt is szokta mondani, hogy intézetbe kell az ilyen gyereket adni, de az anya is szokott gondolni arra, hogy egy évre ki kellene adni, hadd tanulja meg, hogy másutt milyen.

Ezt a közlést a gyerek árvaházas játékával hozom összefüggésbe: a gyerek ezeket a nevelő célzatú megjegyzéseket, úgy látszik, kitevésnek éli meg. A családrajzot is így értjük meg az anya interpretálásában: „Anna szokta mondani, hogy legjobb lenne falun élni — csak mikor hozna ő vizet a kútról? Azt is szokta mondani, hogy egyedül szeretne élni, mert mindenkit utál."

Az apa, három hónap múlva, szintén a gyermek-kitevés fantáziát szövi tovább. Ő is látja, hogy a gyerek javul, de a téli szünetben sítáborban volt, hátha annak a hatására? Meg különben is, csak azon a napon nyugodtabb, amikor a pszichológusnál van, a többi napra ez nem terjed ki. Az ambivalens dicséret így folytatódik: „Tulajdonképpen az lenne a legjobb, ha gyerek önhöz

költözne, akkor talán mindig jobb lenne. Bár az a kedvesség, ahogy ön foglalkozik vele, hátha elvonási tüneteket okozna neki és másutt méginkább kijönnének a rossz tulajdonságai."

Anna terápiájából a szülői hatásnak egy nem tudatos tényezőjét emeltem ki. Úgy tűnik, amikor a szülők azt hangsúlyozzák, hogy Anna rossz hajlamokat örökölt tőlük, Zsuzsa, a jól sikerült gyerek pedig semmit, akkor ezt inkább fordítva kell értenünk. Zsuzsa az ő gyerekük, sikeres, mint ők maguk. Anna pedig nem vállalt jövevény, mert kudarcaikat erősíti. Ezt az elutasítást egy kollektív családfantázia dolgozza fel: ki kellene adni, másutt kellene nevelni, majd akkor megtudná, milyen jó szülei vannak. A téli sítábor és a nyári úszótábor is ezt a kitevési funkciót tölti be, racionalizálva a fizikai megerősödés gyógyító hatásával. Még a pszichológus is belekerül a szülők részéről ebbe a családmítoszba, legjobb volna, ha a gyerek hozzám költözne — de persze én rontanám el csak igazán.

Anna továbbszövi a családfantáziát. A nevelőintézet, az árvaház, a falusi család a tudattalan vágyfantáziában arra szolgál, hogy jobb szülőket találjon magának (például olyanokat, akik nyernek két milliót). Folytatja a családregényt, író szeretne lenni. Úgy gondolom azért — ahogy ezt már más gyereknél is tapasztaltam —, hogy a kitevéssel kapcsolatos fantáziáját feldolgozhassa. Ugyanakkor a vágyott és a megvetett összekeveredik benne. Ő kivetni való rossz gyerek — aki majd jobb szülőket talál magának. A húga becsmérelt kisdisznó — de ő maga a helyére szeretne kerülni. A cigánygyerekeket meg kell vetni — de ő maga is lop. A rossz projekciója nem tudja leállítani az irigységet, csak az önbecsülést ássa alá és fenntartja az elutasítás sértettségét.

A külső hatások feldolgozása szempontjából nem nevezhetjük ezt a kollektív családregényt szerencsésnek. Ugyanakkor nem állíthatjuk azt sem, hogy ez olyan ártó tényező, amely egyértelműen oka volna Anna konfliktusainak. Inkább csak színezi, aláhúzza azokat:

A terápia befejezése után újabb fél év múlva az anya telefonál. A gyerek teljesen rendben van, hangulata sokkal jobb, az iskolában jól teljesít, a látványos sértődések elmaradtak. Anna szeretne meglátogatni. — Ekkor arról mesél, hogy ő nálam mindig a kicsiknek csinált játékot, rajzot, mert nagyon szereti a kicsiket. Ezt bizonyítandó a picimackónak partedlit csinál, megmarkolja, és boldogan cumizik vele. Feleleveníti az árvaházas és egyéb játékait. Majd búcsúzóul mesél egy gonosz, irigy, utálatos, folyton elégedetlen és sértődős kislányról. Kérdően nézek rá. Nem mondom ki, ő sem, de mindketten tudjuk, hogy önmagáról tett vallomást.

A gyerek — úgy hiszem, itt általánosíthatunk — akkor tudja elmesélni, mi a baj vele, ha már túl van ezen a nehéz korszakon és feltétlenül bízhat abban, hogy elfogadják.

Ibolya 14 éves, első gimnazista korában került terápiába, egy éve, heti egy alkalommal foglalkozom vele. Anyja meghalt, amikor ő 10 éves volt, anyai nagynénje nevelte 13 éves koráig, akkor apjához került, aki újból megnősült. Bátyja néhány évvel idősebb nála, a terápia kezdetén nevelőanyja kisbabát várt. A nevelőanya elmondása szerint néhány hónapja kezdődtek a problémák, állandó szorongás, sírás, öngyilkossági gondolatok. Úgy tudja, mindig hisztériás gyerek volt, nehezen nevelhető, erőszakos.

Ibolya magas, fakó haja a szemébe lóg arca mimikátlan. Lehajtott fejjel, akadozva beszél, ha mond valamit, vállrándítással visszavonja, belezavarodik. „Hirtelen kezdődött" — meséli. Egyszerre úgy érezte, hogy nem tud az embe-

rek szemébe nézni. Elhidegült az emberek iránt. Rossz gondolatai vannak. De azt hiszi, vissza tud változni. Olyan hirtelen jött, mint egy ütés.

A pszichiátriai vizsgálat (Vikár főorvos) kérdőjeles adolescens krízist diagnosztizál. A Rorschach vizsgálat alátámasztja ezt a diagnózist, úgy tűnik a Rorschachból, hogy a tudattalan túlságosan a felszínre került, amit disszimulációval tart egyensúlyban. Válaszai néhol teljesen bizarrak.

I. tábla. Azt akartam mondani, hogy valami állat, be akar kapni valamit, csakhogy mit? Talán valami kis világűrrel kapcsolatos szerkezetet megharap, hogy kemény-e vagy puha.

VII. tábla. Például egy embernek olvasás közben születő gondolata, elképzeli a messzeségben a halál városát.

VIII. tábla. Egy magányos, elszomorodott patkány, aki vándorútra indul.

X. tábla. A kínlódásnak és a végzetnek ilyen jelképe. Olyan furcsa lények társasága, akik a világmindenségen uralkodnak és az űrhajót eltérítik. Az űrhajó jön is (1), de a pilóta kiveti magát a világűrbe.

Gondolhatjuk, hogy a „megmenekülésnek" ettől a változatától — egy pilóta kiveti magát a világűrbe, hogy a gonosz hatalmaktól megmeneküljön — nem voltam túlságosan nyugodt.

Ibolyát megközelíteni azonban alig lehet. Gyógyszert nem akar szedni, mert ő tulajdonképpen nem beteg. De beszélgetni sem szeretne, mert már járt valakihez és annak mindent elmondott. (Valóban foglalkozott vele egy pedagógus, de éppen ő küldte pszichoterápiába, mert az esetet súlyosnak találta.)

Iskolai eredménye romlik. Figyelme állandóan elkalandozik, tanárai szidják, lusta. Oroszból bukásra áll. De nem tanul, mert nem látja értelmét. Addig nem tud tanulni, amíg azon gondolkodik, hogy értelme van-e vagy nincs. Általánosban szorgalmas volt, kötelességének tartotta a tanulást, csak nyolcadik végén gondolt arra, hogy *van* értelme, óvónő akart lenni. Most éppen a dolgok értelme lett kétséges.

Annyi tárul fel, hogy nyáron vidéken volt, ott kezdődött. Óvodában dolgozott, egy óvónővel beszélgetett, aki terhes volt. A gyerekekről beszélgettek, akkor hirtelen elöntötte az agyát a vér, valami eszébe jutott, de nem tudja, mi. Csak nem tud az emberek szemébe nézni, azok gyűlölködve néznek rá, vagy ő néz gyűlölködve, ezért? Megy az utcán és nem tud egy kisgyerekre rámosolyogni, ahogy régen. Régen vidám volt. Hazamegy és ezen elmélkedik estig. — Később azt is elmondja, hogy van valami, ami nagyon zavarja. Az autóbuszon furcsán lélekzik, úgy veszi a levegőt, mintha sírna. Múltkor is azért késett, mert le kellett szállnia a buszról, nem bírta a nézést. Rossz gondolatai a szülőkre is kiterjednek, apuék szemébe sem tud nézni, arra kell gondolnia, hogy nem szereti őket. — Amikor konkrétumokról próbálom kérdezgetni, vállát vonogatja, csak példálózik, elszégyelli magát. Ezért nem akar pszichológushoz járni. Ezek olyan köznapi dolgok, a mai fiatalok ilyenek, nincs ebbe semmi, minek erről ennyit beszélni.

A példálózásokból úgy tűnik, a szexualitás jut az eszébe, valószínűleg a szülőkről is, hiszen nevelőanyja gyereket vár. A buszon talán kikezdene férfiakkal, s azért kell sírást imitálnia, mert azt kell mutatnia, hogy gyászol. A nézést paranoid projekcióval dolgozza fel, azt látják rajta, amit ő gondol másokról, vagyis a szexuális vágyat.

Egy alkalommal régi játékairól mesél, sőt, annyira belejön, hogy szívesen el is játsza. Legrégebbi emlékei egyike, hogy ül a bilin, a mackót a sarokba vágja, mert ő a tanítónéni és a maci rossz volt. Egyébként bátyja volt abban az idő-

ben iskolás, s ő nagyon irigyelte, utánozta. — Az iskolásjáték lényege, hogy osztálynaplót vezet, pontos időbeosztása van, 20 perc egy óra és kiszámítja, hogy akkor mennyi egy nap, egy hét, egy év. Kényszeresen vezeti az osztálynaplót, osztályzatokat ad, tananyagot ír elő, sőt dolgozatokat „irat", vagyis egyes dolgozatokat jól, másokat hibásan ír le annyiszor, ahányas az osztálylétszám, s mindent minden tantárgyból. Sűrűn teleírt füzeteket hoz megmutatni, amelyekben lerövidítve az egész tanév benne van.

A kényszeresen vezetett füzetek sora elég ijesztő. Mintha a hirtelen fellépő serdüléses válság egy kényszerekkel visszafogott folyamatot robbantott volna ki. — Annyit jegyzek meg, hogy talán régebben is magányos lehetett, ha ennyi ideje volt éveken keresztül egyedül iskolást játszani. Ezen elgondolkodik.

Néhány hónap múlva jobb állapotba kerül, kijelenti, hogy most már szedné a gyógyszert. Én viszont éppen ezért nem látom szükségét, mert kiépült benne a betegségtudat, s valamivel pozitívabb légkörben folytatódik a terápia. Lassan haladunk. A konkrétumok elől mindig kitér. Mégis végigjárja az első gimnáziumot, nem bukik meg, tőlem sem marad el, csak néha nem jön.

Ősztől egyre sűrűbben jelentkezik panasza, lihegnie kell a buszon, a fürdőszobában, az iskolában, ha valami szerelmi dologról van szó, apja előtt és bármikor. Azt már tudjuk, hogy a lihegés nem sírással párosul, hanem szerelmi lihegés. Egyszer nagyon zavarosan elmondja, hogy apjával és egy sofőrrel utazott autón. A sofőr lihegett „úgy", illetve ő lihegett, és apu nézett rá olyan furcsán, mintha azt gondolná, hogy ő „úgy" liheg. Azóta nem tud apura nézni, hogy az is ilyeneket gondol — vagyis teljesen összekeveredik, hogy ki liheg és ki gondol valamit. Annyit enged tisztázni, hogy szerelmi lihegésről van szó, a szex-ről, és ez őt teljesen összezavarja.

Egy alkalommal közlékennyé válik. 11 éves, amikor egy bácsi a ligetben kergetni kezdi. Ő éppen a jégre megy, mászkál a ligetben, egy ember mintha követné, akkor ő leül egy padra, hogy kipróbálja, mi történik, a férfi is leül, ő szaladni kezd, a férfi utána. Nem történt semmi, csak arra gondolt, hogy ez az, amitől anyu óvta, vigyázzon idegen bácsikkal. Azután 13 éves volt, amikor unokabátyjával és másokkal egy szobában aludt, a fiú éjjel felkelt és a lába közé nyúlt. Nem ez volt a legrosszabb, de utána azt volt az érzése, mintha bátyja tudna erről és összenevetne unokabátyjával. Már akkor is tudta, hogy máson is nevethetnek, de ezt a rossz érzést mégsem tudta elűzni. — Aztán tavaly, amikor vidéken volt, keresztapjánál lakott, és éjjel keresztapja és annak az apja is ott volt, és mintha ott történt volna valami. De nem is tudja, de nem is történt, de talán csak álmodta. — Mi történhetett? — Hát, ha valami, akkor a keresztapa apjával „az".

Feltűnő az apa hangsúlyozása, olyan mint az álomban, ahol a fontos elem kétszer fordul elő. A keresztapa, nem, inkább a keresztapa apja. A közlés lényege az incesztus egy apával. — Én úgy hiszem, hogy valami történt a realitásban, csak azt még nem mondta el. Például, hogy meglesi a szülőket a fürdőszobából (tudjuk, ott is lihegnie kell). A lihegés valóságelem, a többi fantázia. A disszimuláció lényege, hogy a kínos gondolatot kívülre kell helyeznie, mintha megtörtént volna. Azért nem tudja, hogy igaz-e vagy nem, mert ha nem igaz, akkor ő az, aki ilyen szörnyűségekre gondol. Ez valószínűleg rosszabb, mintha igaz lenne. A valóság kontroll feladása azonban a pszichózis széléig vihet.

E közlés óta szívesen és folyamatosan beszél. Azt próbálja feldolgozni, mikor változott meg. Korántsem hirtelen kezdődött, kényszerei anyja halála után alakultak ki. A kényszerek a halál gondolatát voltak hivatva elhárítani

és természetesen ébren is tartani. Az iskolásjáték lényege, hogy egy időszakot egységben lásson, hogy elejétől a végéig áttekintse. Az egész életet kell „egybe-látnia" — egészen a halálig. Anyját akkor nem tudta meggyászolni, inkább vidám volt.

Élményszinten próbáltam ábrázolni egy serdüléses válság — korántsem teljes — belső történetét. A külső, traumás esemény az anya halála a gyerek 10 éves korában történt. Utána néhány évig mintha csend volna. A kislány legfeljebb visszahúzódóbb, talán gyerekesebb társainál (iskolást játszik), de szófogadó, kötelességtudó. Az apa a kislány serdülésének kezdetén nősül újra. Az újabb „trauma" a születendő kistestvér. Amikor a nevelőanya megbeszéli a nagyobbakkal, hogy gyereket szülne, akkor Ibolya azt feleli, hogy „legalább lesz értelme az életemnek". Aztán éppen ez az értelem vész el, nem tudja szeretni a kisgyerekeket. Talán amiatt, mert benne is érlelődik a szexualitás. A serdülő kislánynak folyton arra kell gondolnia, hogy a szomszéd szobában az apja szexuális életet él. Az incesztus izgalma felerősödik, nem tudja uralni, szeretné, ha vele történne, aztán azt fantáziálja, hogy vele is megtörtént „az", egy apával, a keresztapa apjával. Büntetésül mintegy feladja a realitást, mert gondolni nagyobb bűn, mert akkor ő gondolta. Így jön létre a serdüléses válság.

Most azon kell gondolkodnia, hogy normális-e, lehet-e még olyan, mint a többi lány, van-e reménye arra, hogy önfeledten jókedvű legyen. A terápia jelen szakaszában úgy látom, hogy az anya halála után létrejött kényszerek a gyászmunkát pótolták. A tényleges gyászmunkát kell elvégeznünk ahhoz, hogy a serdülő a kérdésére pozitív választ kaphasson.

Három esetet mutattam be a külső hatások belső feldolgozásának szempontjából. Az első esetben (Ági) az első óra látványos szorongás oldódását nem követte további gyors eredmény. Az anyához való rögzült infantilis kötődés csak lassan oldódott. A második eset (Anna) terápiája fél évig tartott, azóta is időnként jelentkeznek. Az anya-gyermek kapcsolat feloldódott, kölcsönös sértődéseik erősen csökkentek. Anna szeretetre méltóbbá és az anya megértőbbé vált. A harmadik (Ibolya) terápia a fenti beszámoló után kb. fél év után zárult le. A serdülő lány terápiás anyaga mind több részlettel bővült és az itt leírt konstrukciókat is átalakította. Két év katamnézis után az adolescens krízis megoldottnak tűnik.

VITA

MÁSODIK SZEMBESÍTÉS

Sejtettem, hogy nagy megtiszteltetés megjelenni a Pszichológiai Szemlében. Azt pedig már többször tapasztaltam, hogy nem vagyunk takarékos ország. Azt azonban, hogy — Mezei András költői kérdésével élve — „ilyen gazdagok vagyunk?" magam sem hittem volna.

Történt pedig, hogy a Pszichológiai Szemle 1983. XL. kötet 3. számában arra érdemesített a szerkesztőség, hogy egy írásomat közzé tegye. Félreértés ne essék, nem tudományos értékű dolgozattal merészeltem jelentkezni, aligha vettem volna a bátorságot, hogy a szakemberek — többnyire grafikonokkal, forrásmunkákkal bőven alátámasztott tanulmányai között kérjek helyet. Csak annyira futotta indulatomból (képességről szó sincs), hogy egy az „Írás-olvasás" címmel megjelent hosszú okfejtésre rövid „Szembesítéssel" reagáljak. Hozzászólásomban — egyebek között — azon csodálkoztam, hogy — a mellékesen szerkesztőbizottsági tagsággal is rendelkező — szerző miért az olvasókollégától kéri számon a szakmai közszellem káros divatját, amit — úgy véltem — befolyásolni lehet. Egyebek között éppen a szakma legtekintélyesebb folyóiratának, esetleg nemcsak az abban közölt tudományos anyagok színvonalával, hanem — pszichológiáról lévén szó — a szerkesztés magatartásával is.

Ezek után most (1983 november) postán megkaptam a közölt írásom különlenyomatát, méghozzá félszáz példányban. Közölt hozzászólásom terjedelme másfél (azaz 1,5) nyomtatott oldal, még pontosabban 60 sor + vastagon szedve az aláírás. Az egy lapból álló különlenyomatot két lapból álló (45 grammos) borítóban elegáns fejlécnyomattal kézbesítette a Posta. (Illetve értesítettek, hogy kétórás sorbanállás után átvehetem a kerületi postahivatalban, a „nagy alakja miatt a címzetthez nem kézbesített küldményt".)

Azon túl, hogy újságíró létemre — bevallom — nagyon tisztelem a papírt, nem is szólva a felesleges munkáról (nyomda és papírhiány óh!) egyszerűen pirulva vettem tudomásul: mi van a gondosan átkötött csomagban.

Lelkiismeretem megnyugtatására 49 darabot a különlenyomatból visszajuttatok a Tisztelt Szerkesztőségnek. (Egyet megtartottam emlékül, mint írói munkám megbecsülésének eddigi legékesebb, de nem éppen szívet derítő jelét.) Egyúttal arra kérem az illetékeseket, tegyék közzé ezen „írásocskámat". (A szerénykedő kifejezés arra utal, hogy nem kérek belőle különlenyomatot.) Mindezt annak reményében teszem, hátha más szerzők is követik példámat. Akkor aztán csak azokból a tudományos értékű cikkekből — és azokból is csak annyi példányt — nyomassanak, amennyire a közlésre érdemes szakemberek kellő önkritikával igényt tartanak.

PÁLOS MIKLÓS

SZEMBESÍTVE . . .

Úgy tudom, hogy a nyomozási és bírósági gyakorlatban a szembesítés — „Mondja a szemébe! . . .” — ritkán hozza meg az óhajtott eredményt: azt, hogy a vádlott a szembesítés súlya alatt megtörve elismeri bűnösségét és beismerő vallomást tesz. Így most sem. Vallomásom ugyan beismerő, de nem érzem bűnösnek magam, mert:

1. A tudományos információ cserében jelentős szerepe van a különlenyomatok kérésének és küldésének. Szerzőink ezt igénylik. Folyóiratunk hátsó borítóján található „Közlési feltételek” 11. pontja hét szavas kimerítő tájékoztatást ad erről a kérdésről. Pálos Miklós utólagos meglepetése tehát nem tűnik indokoltnak.
2. A nyomdai munka egyszerűsítése érdekében az eredeti közleményekről, valamint az Esettanulmány, a Vita és a Szemle rovatunkban megjelent írásokról készíttetünk különlenyomatokat. Indoklás: ezekben a rovatokban jelennek meg a lényeges tudományos információkat, netán új eredményeket közlő publikációk. (A Fórum, a Hétköznapok, a Könyv és a Folyóirat rovatok inkább tájékoztató és esszé jellegű anyagot tartalmaznak, ezekről különlenyomat nem készül.)
3. A különlenyomatok a szerzők költségére (a tiszteletdíj terhére) állíttatnak elő.
4. Vita rovatunkban néha valóban megjelennek nem tudományos igénnyel készült írások is. Ezeket azon elv által vezettetve közöljük, miszerint minden minket ért kritikai megjegyzésnek nyilvánosságot biztosítunk. (Lásd a szóban forgó „Szembesítéseket”.)
5. Az „elegáns” borítólap a nyomda udvariassága a szerzők iránt. Ehhez a szerkesztőségnek nincsen köze. Azonban szerzőinkkel együtt örülünk a különlenyomatok kultúrált, esztétikus formájának.
6. Egyetértek azzal, hogy Pálos Miklós írása valóban nem érdemelte meg, hogy különlenyomat készüljön róla. Ám még kevésbé érte volna meg, hogy ebben az ügyben külön tárgyalásokat folytassunk a nyomdával, megakasztva ezzel a munka folyamatosságát. Ezért a jövőben sem vezetjük be azt a szembesítő által ajánlott módszert, hogy a szerzők önkritikai érzékének fejlettségére apellálva, ezentúl minden közlemény esetében megbeszéléseket tartsunk a különlenyomatok készítése és indokolt példányszáma ügyében.
7. A szerkesztőségbe eljuttatott 49 db különlenyomatot elhelyeztük archívumunkban és valamennyit gondosan megőrizzük az utókor számára. Ritkán kapunk ajándékot, jólesett, köszönjük.

POPPER PÉTER

SZEMLE

C.G. JUNG MÉLYLÉLEKTANI IRÁNYZATÁNAK AKTUALITÁSA A GYÓGYÍTÁS MAI GYAKORLATÁBAN

SÜLE FERENC
Pomáz, Munkaterápiás Intézet

I.

A történelmi fejlődés sajátosságai következtében Magyarországon a mélylélektani irányzatok közül elsősorban a pszichoanalízis terjedt el. Ennek az irányzatnak világviszonylatban is kiemelkedő magyar származású képviselői ismertek, mint például Ferenczi Sándor, Bálint Mihály, Franz Alexander, Hermann Imre (Buda 1981). A többi irányzatnak jóval kevesebb hazai ismerője, követője volt. Ez a helyzet természetesen összefügg azzal is, hogy a mélylélektani iskolák közül világszerte a pszichoanalízis a törzs, melyből a többi irányzat leágazott, így ez vált a legelterjedtebbé, legnépszerűbbé. Mi magyarok minden esetre büszkék lehetünk arra, hogy a pszichoterápiás kultúra fejlesztéséhez világviszonylatban jelentős szakemberekkel járultunk hozzá. Igaz ugyan, hogy e tudósok közül többen munkásságuk legjelentősebb részét nem Magyarországon fejlesztették ki.

Magyarországon az utóbbi évtizedben jelentős erőfeszítések történtek, hogy behozzuk a II. Világháborút követően a pszichoterápia terén kialakult lemaradásunkat. A gyógyításban való szükséglet jelentkezése és ennek felismerése, majd a megoldásra kialakult spontán és intézményes kezdeményezések eredményezték azt, hogy az előrehaladás felgyorsulhatott. (Pl.: az egyéni és csoportpszichoterápiás képzés megindulása, előadás sorozatok és szemináriumok szervezése egyes intézetekben, a Pszichoterápiás Hétvégek megrendezése majd pedig az utóbbi évek legjelentősebb eseményeként a Magyar Pszichiátriai Társaság megalakulása.)

A pszichoterápiás gyógyító módszerek között a mélylélektani irányzatok központi — és a többi irányzatot is alapvetően befolyásoló — helyet foglalnak el. A legismertebbek közöttük az A. Adler-féle individuál pszichológia, C. G. Jung analitikus vagy komplex pszichológiája, a Szondi Lipót-féle sorsanalitikus iskola és az exisztenciál analitikusok, például a L. Binswanger, M. Heidegger, M. Boss és V. E. Frankl-féle logoterápiás irányzat. A lélektani eszközökkel való gyógyítás terén a század elején még főként a mélylélektani, elsősorban intraperszonális irányultságú szemlélet volt a legtöbb érdeklődést vonzó, a legtöbb kutatást, vitát eredményező irányzat. A helyzet azóta jelentősen változott. A II. Világháború utáni időszaktól kezdve azt mondhatjuk, hogy a pszichoterápiás munka fő iránya fokozatosan változott, extrovertálódott. A gyógyító és a kutató terapeuták érdeklődésének fő iránya az intraperszonális történésektől egyre inkább az interperszonális folyamatok vizsgálata irányába tolódott el. E folyamat részeként fejlődtek ki a csoportpszichoterápiák, a kommunikációelmélet, a családterápiák, a különböző közösségi terápiák stb. Nem arról van szó, hogy az újabb fejlődés az előzőeket feleslegessé tette volna, hanem inkább egészségesen kiegészítette azokat. Napjainkban egyébként mintha újra foko-

zódna az érdeklődés az intraperszonális és mélylélektani kutatások iránt. A történeti fejlődés fenti folyamata szépen szemlélteti egyébként a jungi fejlődéselmélet extrovertált — introvertált, fázisosan változó jellegét történelmi dimenziókban.

C. G. Jung mélylélektani irányzatának bemutatását aktuálissá teszi és indokolja hazai viszonylagos ismeretlensége, bár a II. Világháború után is dolgozott néhány képzett, jungiánus szemléletű pszichoterapeuta nagyon izolált körülmények között. A különböző mélylélektani irányzatok ismertetését az is indokolja, hogy ezek a pszichoterápia fejlődését elsősorban az intrapszichés folyamatok különböző irányú, elmélyültebb megismerése útján vitték előre. Tapasztalható, hogy a jelenlegi szociálpszichológiai szemléletek által uralt sok kutatás és terápiás erőfeszítés a közösséglélektani folyamatok megismerését és a gyógyításban való felhasználásukat hatalmasan előrelendítettek. Azonban, főleg egyoldalú ismeretek esetén a pszichoterápiás munkában időnként az egyéni belső pszichodinamikai történések felületesebb kezelése irányába is hatott.

A mélylélektani irányzatok a történelmi fejlődés során természetesen egymásra is sokban hatottak és hatnak szükségszerűen ma is, amennyiben nem váltak megmerevedett dogmatikus szemléletté, mintegy pszeudovallássá, szektává. A különböző szemléletek ismerete, egymással való összevetése a tapasztalat szerint általában serkentően hat a mélylélektani megismerésekre. Az iskolateremtők és alapítók, hogy saját specifikus szemléletüket kibontakoztathassák, alig kooperáltak egymással, miután útjaik szétváltak. A történelmi fejlődés azonban azt eredményezte, hogy akarva vagy akaratlanul, elismerve vagy nem, terminológiai átkeresztelésekkel vagy anélkül, a pszichoterápiás kutatások egymás fejlődését számos vonatkozásban serkentették. A klinikum gyakorlati munkája is azt igazolta, hogy egyes betegek, vagy betegségek az egyik, mások egy másik irányzat által kimunkált szempontok szerint értelmezhetők és kezelhetők jobban. A klinikai zsargon beszél Freud, Adler, Jung, vagy Szondi stb. féle „neurózisról", pszichodinamikáról. Sőt a pszichoterápiás képzés területén már arról beszélhetünk, hogy kívánatos, hogy a leendő terapeuta megismerkedjen a főbb irányzatokkal és a személyiségének legmegfelelőbb területen és módszerekben mélyítse el a tudását, fejlessze ki pszichoterápiás gyakorlatát.

A fentiek alapján a különböző mélylélektani irányzatok — közöttük a jungi — hazai jobb megismerése tehát kívánatos. A Magyar Pszichiátriai Társaság Pszichoterápiás Szekciójának Komplex-pszichoterápiás Munkacsoportja ezért egyik fő feladatának tekinti a klinikailag értékesíthető pszichoterápiás módszerek ismertetését és adaptációját, valamint annak a — gyakorlati szükség által igen sok variációs formában kialakított, elméletileg azonban szinte alig elemzett — témakörnek a vizsgálatát, amit a több, egymással párhuzamosan alkalmazott pszichoterápiás eljárás (pl. egyéni és csoportpszichoterápiák), valamint a pszichoterápiákat is alapvetően befolyásoló biológiai kezelések kombinált alkalmazása, kölcsönhatása jelent. A korszerű kórházi osztályos kezelés e komplex terápia alkalmazása nélkül ma már elképzelhetetlen (Süle 1980).

C. G. Jung irányzatának bemutatását néhány fő gondolatának vázlatos ismertetésével, majd a mai gyakorlati pszichoterápiás munka szempontjából elsősorban értékesíthető elemeinek kiemelésével tesszük meg (Jacobi 1966).

II.

A bibliai teremtéstörténet szerint az ember az isteni parancsra előzmény nélkül, mintegy a semmiből lett (Biblia 1979). Bár Jung ismeri a hieroglifekkel

írott szent szövegek értelmezésének több szintjét, — egy szinten mindenki értheti a szöveget, mélyebben csak a papság, majd a legbensőbb titkos összefüggéseket csak a beavatottak tudhatják — mégis úgy véli, hogy európai kultúránkban az emberről való képünk alapjait rejtetten még mindig ez az ősi szemlélet határozza meg. Az orvostudományban, de még a lélektani szemléletben és a pszichoterápiás gyakorlatban is döntően az ember egyedi élete eseményeinek meghatározó, alakító hatásaival foglalkozunk, és csak elenyészően csekély mértékben azzal az ősi örökséggel, amit az emberré válás évezredei és milliói hagytak ránk.

Jung elsősorban azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy az egyedi ember kibontakozása során hogyan éli át, hogyan érti meg, építi össze és realizálja személyiségének tudattalan rendszereit. Az egyedi fejlődés során a személyiségben a környezettel való interakciókban kialakuló tudattalan részt nevezi személyes tudattalannak, és az ezen túli, mélyebb, nehezebben hozzáférhető tartományt, mely az emberiség ősi tapasztalatait, potenciális funkcionális lehetőségeit tartalmazza, írja le kollektív tudattalannak.

A jungi irányzatot sokan nehezen érthetőnek, misztikusnak tartják. Tény, hogy nem vált soha divatos eszmeáramlattá. A század 20-as éveitől még a klasszikus pszichoanalízis oldaláról is olyan jellegű kritikát kap, ami lényegében hasonló ahhoz, amit 15 évvel előtte Freud irányzata kapott orvosi, szakmai oldaláról. E szemlélet mélyebb megértése komoly belső, lelki munkát kíván és az adott korszellem különböző koncepcióitól való bizonyos fokú függetlenséget is igényel.

Jungot tapasztalatai és következtetései a közép- és ókori filozófiai, vallási rendszerek tanulmányozásához vezették el, foglalkozott a misztikusok különös élményeivel és az alkimisták rejtett tanításainak lélektani elemzésével is (Jung 1964. a, b.). Ennek a kultúrális rétegnek mélylélektani ismeretét, feldolgozását a mai ember lélektani gyógyításának a gyakorlatához igen fontosnak tartja. A keleti vallási rendszerek, filozófiák ugyanilyen mélységű tanulmányozásába saját bevallása szerint már nem tudott belemerülni (Jung 1963). Mivel mindezen kulturális hagyományaink lélektani feldolgozása mind a mai napig alig történt meg, érthető, hogy Jung követése sokak számára nehéz.

A személyiség egészét — már századunk 20-as éveiben — Jung mint önszabályozó rendszert fogta fel, melyben az ellentétes erők és elvek folyamatos kölcsönhatások révén egymást tartják egyensúlyban. A lelki rendszer két fő tartománya a tudatos és a tudattalan rész, melyek között állandó lelki anyagcsere folyik. A pszichoterápia folyamatában a terapeuta az ellentétes erők e küzdelmébe lép be. Munkája során az elfojtott tartalmak manifesztálódását, a tudattalan tudatosodását segíti elő, az egyoldalúságot többoldalúsággá igyekszik fejleszteni, az arányos egyensúlyos fejlődést támogatja a személyiségrészek egyedi integrációját, individualizációját segíti (Jung 1968).

Freuddal való több éves, közös munkásság után Jung elkülöníti magát a pszichoanalízistől. Ennek elsősorban a reduktív, a bonyolult lelki jelenségeket egyszerű ösztöntényezőkre, (szexualitás, agresszió) sematikus személyiségkonstellációkra lebontó szemléletével nem tud egyetérteni, és úgy véli hogy e szemléleti, koncepcionális tendencia a modern ember általános elidegenedésének, elgyökértelenedésének része. Bár a két mélylélektani iskola több évtizeden keresztül egymás mellett fejlődik, és egymásra való hatásukat kevéssé ismerik el az irányzatok prominens képviselői, e hatás mégis kimutatható. Az egyedi léleknek a kollektív tudattalanban gyökerező és az emberi kultúra hagyomá-

nyain keresztül megragadható belső méltóságát Jung igen fontosnak tartja. E belső hierarchia lerombolása — amit a reduktív szemlélet időnként eredményez — az élet értelmének csökkenéséhez vagy elvesztéséhez, ezen keresztül pedig lelki katasztrófához vezethet (Frey—Rohm 1974).

Minden élet egyedi élet, és az élet végső értelme alapvető kapcsolatban van ezzel az egyediséggel. Ezért is a jungi terápia vezérfonala az önmegvalósító, individualizációs folyamat támogatása. De mint rámutat, könnyű azt mondani, hogy „légy önmagad!" stb. — ezek a mondatok egyébként megállapításai óta időnként divatos jelszóvá is váltak — a nehézség ott kezdődik, hogy ki és mi az az önmagunk? Az önmegvalósítás vulgáris értelmezése a bűnözőt például támogatná társadalomellenes törekvéseiben.

A lelki élet mélységeinek kutatása során Jung más pszichés szerkezeti elemeket, „lelki szerveket" és mechanizmusokat is felismer, mint amilyeneket a pszichoanalízis addig kimunkált. A jungi személyiségkoncepció egyik lényeges eleme a komplexus. Ez az intrapszichés képződmény a fejlődés során az érzelmi élet mélyét érintő sérülések, ártalmak hatására keletkezik. Kialakulásukkor ezek legtöbbje részben vagy egészben a lelki öngyógyító folyamatok hatására — mintegy pszichés anaestesia folytán — a tudatos élettől elkülönül, mintegy „eltokolódik" a tudattalanba, hogy a további élet elviselhető legyen a személy számára. A személyiség szerkezetén belül ezek a viszonylag izolált képződmények a továbbiakban mint eleven, élő, idegen test hatnak tovább.

A komplexus szerkezete a következő. Van egy belső magja, ami egy alkati adottságból és az azt ért külső sérülést okozó hatásból áll, és van egy külső szférája, ami a mag által mágnesként oda vonzott, asszociatív lelki tartalmakat foglalja magában. A sérülés olyan természetű hatás, mely a legmélyebb hiteinket, evidenciaélményünket, önmagunkhoz és a világhoz való alapvető viszonyulásunkat rendíti meg. A tudatos szféránkkal is kapcsolatban levő komplexusok legegyedibb képződményeink közé tartoznak, és alapvetően befolyásolják tudatos életünk energetikai történéseit. Amennyiben ezek a komplexusok elsüllyednek a tudattalanba, tudatosságuk elvesztése mint általános energiaveszteség jelentkezik az én számára; viszont, ha ezek a személyes komplexusok tudatosabbá válnak, akkor az én energetikai többletet él át. Ezt mint életkedvet, életerőt vagy ideges feszültségtöbbletet éljük át. A neurotikusok kezelésének kezdeti stratégiájában ez rendszerint jól felhasználható koncepció. Meg kell jegyeznünk, hogy mindez nem feltétlenül a patológiás állapotok jellemzője, hanem a mindennapi élet és fejlődés velejárója is (Jung 1966. a.).

Vannak olyan komplexusaink is, melyek gyökerei a személyes tudattalant meghaladva a kollektív tudattalan sajátos, Jung által leírt tartalmaiból, az úgy nevezett archetípusokból erednek. Szemben a személyes tudattalanból eredő hatásokkal, amikor az archetipikus tartalmak hatásai áradnak be a tudatba, az én ezt úgy éli át, hogy valami tőle idegennek, hátborzongatóan félelmetesnek, borzalmasnak a hatása alá került. Gyakran látható ez a lelki zavarok kialakulása idején, különösen pszichózisok kitörésének kezdetén. Megnyilvánulhatnak ezek álmokban, vagy fantáziákban, hallucinációkban is (például: szörnyek, monstrumok, különösen torzult arcok, kozmikus történések formájában) és mindig körüllengi őket valami különleges idegenség, borzongató hangulat. A pszichopatológiai jelenségek kialakulásakor a pszichiáter gyakran találkozik velük. Mivel mélylélektani kultúránk egyébként is elsősorban a patológiás jelenségek tanulmányozására épült ki, a kollektív tudattalan megnyilvánulásainak pozitív formáit kevésbé ismerjük. Pedig a kollektív tudat-

talan jelenségeinek pozitív aspektusa is van, ami a művészi ihletben, a kreatív alkotásélményekben, a személyiség belső, nagy felismeréseiben és átalakulásaiban nyilvánulhat meg. (Jung 1956, 1960.)

Egy másik lényeges jungi intrapszichés képződmény az ember nemi jellegével kapcsolatos. Mint említettük már, gondolatrendszerének központi része, a lelki élet alapdinamikája: az egyedi kibontakozás, az individualizáció folyamata. A fejlődés kb. az emberi élet derekáig tartó szakaszát a saját nemi jellegnek megfelelő egyedi karakter kiérése, kidolgozása határozza meg. Ebből a fejlődésből következik, hogy a személyiségben megtalálható, azonban az egyedi nemi specifikus karakterbe nem illő tendenciák kibontakozása elmarad, illetve részben aktív elfojtás alá kerül. E tendenciák a lélek mélyén ellenkező nemű komplexussá szerveződnek. (Férfiak esetében animának, nők esetében ezt animusnak nevezi Jung.) Mint láttuk, lényeges ennek létrejöttében az elfojtás, de kialakulását egyéb tényezők is meghatározzák. Férfiaknál elsősorban az anya vagy anyahelyettes által alakított mintaképzés és az általa aktivált anya-archetípus a kiemelendő. Nőknél az apa-kapcsolat hat hasonlóan.

Az animus és anima, mint lélek mélyén levő minden tartalom, először projekcióban a külvilágra vetülve — percepcióink kódolását módosítva — nyilvánul meg. Így vonzalmaink szerelmeink, tartós kapcsolataink alakításában realizálódnak. Így kell „találkoznunk", ezekkel a lelki tartalmainkkal, és ezek csak a tudatosodás, a projekciók visszavonása után épülhetnek be, integrálódhatnak tudatos személyiségünkbe Jung tapasztalata szerint. A pszichén belül az ellenkező nemi résznek, az animának, illetve animusnak a beépülése és realizálódása — a személyiség „belső házassága" — nemcsak az illető házasságát, kapcsolatait, hanem kreativitását is alapvetően befolyásolja (Jung 1966. b.).

Jung különösen munkássága kezdeti évtizedeiben foglalkozott sokat tipológiai kutatásokkal. Az extrovertált és introvertált személyiségtípus, a négy alapfunkció: az érzékelés, gondolkodás, intuíció, érzelem közismertek, ezért ezeket nem is tárgyaljuk külön, hanem ezek pszichoterápiás konzekvenciái miatt térünk majd vissza rájuk.

A kollektív tudattalant Jung — mint említettük — a személyiség legbensőbb, legmélyebb rétegének tekintette. Ennek legsajátosabb tartalmai az archetípusok, melyek ősi, potenciális lelki működésmintákat jelentenek. Ezeket bensőleg álmainkban, fantáziáinkban leginkább képek formájában tudjuk érzékelni — innen is az őskép elnevezés. Tulajdonképpen diszpozíciós lehetőségeket, készség-szisztémákat, vagy — ahogy egyesek nevezik — az „ösztönök" önábrázolásait jelentik. Jung az ősképek számos formáját írta le és tanulmányozta munkássága során. Tapasztalata szerint az archetípusok mint igen nagy energiatöltésű lelkitartalmak jelennek meg, a psziché belső szerkezetére igen erős befolyásoló hatással vannak.

E kérdésnél érintenünk kell a jungi energiatant is. „Libidó"-n ő nemcsak szexuális, hanem általános lelki energiát ért. A lélek különböző mélységeiben található szerkezetek az energia-transzformáció funkcióját is végzik. A személyes tudattalan komplexusai, a kollektív tudattalan archetípusai egyben energiát transzformálnak és energiahordozók is, és minél mélyebbről erednek ezek a képződmények, annál nagyobb potenciális energiával rendelkeznek. A tudatban sem az archetípusok, sem a komplexusok nem közvetlenül jelennek meg, hanem más, felszínesebb élményanyagot magukhoz vonzva, mintegy azokban burkoltan. Rájuk az álmainkban, vizióinkban, hallucinációinkban megjelenő képek, szimbólumok utalnak. Az ősképek e szimbolikus formái gyakran jelen-

nek meg kozmikus történések, különös arcok, de sajátos pregnanciával rendelkező geometriai formák alakjában is. A különböző szimbólumok ebben a vonatkozásban olyan energiahordozók, melyek energiát visznek fel a tudattalanból a tudatba (Jung 1958).

III.

Az eddigiekben megközelítőleg vázoltuk e szemlélet főbb jellegzetességeit, ezek után az alapvető kérdés az, hogy mi ennek az irányzatnak a létjogosultsága, aktualitása mai viszonyaink között, a gyógyítás konkrét gyakorlatában? Megfigyelésünk szerint az egyes pszichoterápiás iskolák — az iskolaalapító személyiségétől függően — a lelki jelenségek, a lelki zavarok megismerésének némileg eltérő részleteit, oldalait tárták fel. A tapasztalat szerint egyik betegvagy betegségcsoport megértése az egyik, a másik a másik szemlélettel lehetséges jobban, ha a terapeuta rendelkezik több megközelítési koncepcióval és metódussal. A kísérletes utánvizsgálatok még sajnos messze nem tartanak ott, hogy e kérdéshez érdemlegesen hozzá tudnának szólni, így marad alap-állásponthnak a pszichoterápiás gyakorlat empíriája, illetve a további kutatást serkentő, a többoldalúságot megőrző szemléleti nyitottság, az esetmegbeszélések és különböző nézetű lélekgyógyászok szabad vitája.

A fenti általános alapelven túl, tapasztalataink alapján a pszichoterápiás gyógyítás gyakorlatában a jungi szemlélet praktikus vonatkozásait az alábbiakban foglaljuk össze:

1. Először is az adott betegnél alkalmazandó terápiás módszer megválasztásának kérdésében találtuk e szemléletet igen kreatívnak, hasznosíthatónak: Jung szerint a gyógyítás metodikáját nem annak kell elsősorban meghatároznia, hogy mit tanult, mit tud alkalmazni a terapeuta, hanem a módszert a beteg tudattalanja fogja megmutatni. A terapeuta első feladata az, hogy figyeljen betegére, és próbálja megérteni a betegben azokat az utakat és módokat, ahogy az illető személyiségének rejtett és mély tudattalan részei kifejezik, megnyilvánítják magukat. A beteg lélektani megközelítésének útjait, a különböző szintű terápiás metodikai lehetőségeket tehát a páciens tudattalanja kell, hogy megmondja a terapeutának.

Különösen aktuális ez a szemlélet ma, amikor a kórházi osztályos körülmények között a kezelések minden korszerű helyen egymással párhuzamosan, több szinten folynak: a biológiai terápiákon túl, a pszicho- és szocioterápia különböző módszerei nyernek alkalmazást. A komplex terápiás kezelés megszerkesztésében ilyen alapon a terapeuta a beteg személyiségének különböző szintű megnyilvánulási készségeit veszi figyelembe és építi össze egy egységes kezelési koncepcióba, kezelési stratégiába. Nem térhetünk ki a részletekre, de jelezzük, hogy mindez igen sok előnnyel jár, pl. a különböző kezelések esetén elkerülhetetlenül kialakuló interferencia hatások megértésében és pozitív feldolgozásában. (Süle 1980.)

2. Jung tipológiája is jól használható a terápiás gyakorlatban. A pszichoanalízis nem túl sokat foglalkozott a felnőttkori személyiségfejlődés problémáival. Jung viszont igen intenzíven tanulmányozta e kérdést. A lelki gyógyítás lényegi része a személyiségfejlődés, a kibontakozás segítése. Lényeges ebben a biológiai adottságok és a környezeti hatások által indukált személyiségfejlődés differenciálása, a személyiségnek megfelelő tipológiai kibontakozás segítése. Először a saját alaptermészet kidolgozása, majd a kiegészítő oldalak ehhez való

fejlesztése a feladat. Gyakran tapasztalható, hogy valaki — például környezeti hatásokra — alaptípusának meg nem felelő szerepbe kényszerül, és ebben funkcionál sok nehézség mellett. Itt nemcsak az a baj, hogy egy gyenge adottságára épül a munkája vagy a házassági kapcsolata, hanem az, hogy eredeti értékes adottságai elfojtódnak, nem bontakozhatnak ki, és ez nagy tudatalatti feszültséget teremt, mivel ezek az alapvonások a fejlődés során realizálódni kívánnak. Sokszor meglepően előrevivő, a tudatos ént belső energiával eltöltő az ilyen helyzet felismerése, értelmezése és tudatos kidolgozása (Jung 1923).

3. A mélylélektani terápiás intervenciók különösen érdekes és hatékony módszere a személyes és személytelen tudattalan szétválasztása, a kollektív tudattalan depotencializálása. Egy komplexus kapcsán, például egy apakomplexussal rendelkező páciens esetében ez azt jelenti, hogy apjával való viszonyát és az ezzel kapcsolatos problémáit megtanulja különválasztottan kezelni a benne élő általános apaképtől, apamodelltől. Amennyiben a leválasztás, a függetlenné tevés és külön kezelés bekövetkezik, úgy az apával kapcsolatos elvi, érzelmi és gyakorlati kérdések sokkal könnyebben rendezhetővé válnak.

4. Csak éppen utaltunk a jungi álomfejtés sajátos módszerére és az általa megalapozott, szinte önmagán kikísérletezett éberálom technikára. Jung az álmot szubjektív és objektív szinten intra- és interperszonális viszonylatban értelmezte. A freudi álomfejtés több koncepcióját nem fogadta el. Következtetéseire úgy jutott, hogy sok olyan álmot tapasztalt betegeinél és önmagánál is, amelyek nem voltak freudi alapon kellően értelmezhetők, megfejthetőek. A szabadasszociációs módszert elégtelennek tartja az álomfejtésben. Kimutatja ugyanis, hogy bármihez asszociálunk szabadon, saját komplexusainkhoz jutunk el és nem az álom lényegi tartalmához. Ehelyett ő az úgynevezett amplifikációs módszert vezeti be és alkalmazza. Ezen egy adott álomképpel, kifejezéssel, szimbólummal kapcsolatos implikált és rokonfogalmak, közvetlen analógiás kapcsolatok stb. asszociatív összegyűjtését érti.

A terápiás gyakorlatban kétségtelenül tapasztaljuk, hogy több álom esetében, különösen a határesetek és a pszichotikusok álmainak esetében ezzel az értelmezési módszerrel előbbre juthatunk, mint a hagyományos pszichoanalitikus módszerrel.

5. A beteg jungi pszichoterápiás megközelítésében a hangsúly a jelen helyzeten van, nem a múlton, mint a pszichoanalízisben. Az aktuális élethelyzet megértése az alapvetően fontos. Figyelnünk kell arra, hogy milyen életfeladatot, fejlődési lépést akar a beteg elkerülni tüneteivel, betegségével, és foglalkoznunk kell ezek belső értékvetületeivel, sőt morális jelentőségével is. Jung a tudattalan megnyilvánulásainak, így a patológiásnak is, kifejezetten kreatív, az egyén fejlődéslehetőségeit kereső értéket tulajdonít, így ez a tüneti viselkedés pozitív felhasználási lehetőségét jelenti. A tünetet tehát nem egyszerűen megszüntetni, hanem továbbfejleszteni lehet ezáltal. A terápia során ennél az irányzatnál külön hangsúlyt kap a személyes emberi méltóság megerősítése, átélése, mely a betegségben nemcsak megalázó, negatív önértékelést okozó hatást lát, hanem a kibontakozás keresésére irányuló kreatív próbálkozását is.

6. Mint minden terapiás módszer, a jungi eljárás elsajátítása is hasonlítható egy nyelv megtanulásához. Ha már tudunk e „nyelven gondolkodni és beszélni" azaz betegeinknél ezt alkalmazni, akkor különösen jó lehetőséget kapunk arra, hogy mindazzal, ami pácienseink szellemi, kultúrális öröksége, mindazzal ami bennünk eszmei, életszemléleti probléma, ami a hit, a vallás, a mitológia, a transzcendens, a művészi vagy irracionális területére tartozik, párbeszédbe

kezdhessünk. Az irányzat különösen értékes a kreatív életmegoldások, a magasabbrendű tudattalan funkciók tanulmányozásában és kibontakozásuk segítésében. Korunk egyik fő jellegzetessége — a robbanásszerű technikai fejlődés mellett —, hogy az emberiség kultúrális, sok évezredes hagyományai, szellemi kincsei éppen a technikai fejlődés következtében egyre több helyen és egyre szélesebb néprétegek számára elérhetővé válnak. Hogy e felgyorsult változás követésére az emberi pszichikum mennyire képes és milyen visszahatással fog ez járni, még nyitott és súlyos kérdés. Talán segítséget jelent ebben az új, soha nem tapasztalt helyzetben, ha a különböző kultúrális értékeink közös szellemi, mélylélektani összetevőit megtaláljuk és mindennapi életünkbe be tudjuk építeni. A jungi mélylélektan ehhez a szellemi folyamathoz is nyújt integrációt segítő mély megismeréseket.

IRODALOM

Biblia, 1979. Református Zsinati Iroda Sajtóosztályának Kiadása, Budapest.

Buda Béla szerk. 1981. Pszichoterápia. Gondolat Kiadó Budapest.

Frey-Rohm L. 1974. From Freud to Jung. G. P. Putman's Sons, New York

Jacobi J. 1966. The Psychology of C. G. Jung. Yale University Press, London.

Jung C. G. 1923. Psychological Types Pantheon Books London.

Jung C. G. 1956. Symbols of Transformation Harper and Brothers, New York.

Jung C. G. 1958. ed. László U. S. Psyche and Symbol Donbleday Anchos Books, New York.

Jung C. G. 1960. The Structure and Dynamics of the Psyche vol. 8. of the Collected Works. Pantheon Books New York.

Jung C. G. 1963. (ed. A. Jaffe) Memories, Dreams, Reflectio Collins and Rontledge & Kegan Paul London.

Jung C. G. 1964. a. Psychology and Religion West and East vol. 11. of the Collected Works. Princeton University Press

Jung C. G. 1964. b. Psychology and Alchemy és vol. 12. of the Collected Works Princeton University Press

Jung C. G. 1966. a. The Practice of Psychotherapy vol. 16. of the Collected Works. Panthein Books, New York

Jung C. G. 1966. b. Mysterium Coniunctions vol. 14. of the Collected Works. Pantheon Books, New York.

Jung C. G. 1968. Analitical Psychology: Its Theory and Practice. London Routledge and Kegan Paul L. T. D.

Süle F. 1980. A therapiás kontroll formái a psychiatriai osztályon. I—II. rész Ideggyógyászati Szemle 1980, 33, 444—450. és 468—474.

FÓRUM

HERMANN IMRE

1889—1984

Ez év február 22-én délben meghalt Dr. Hermann Imre, akinek személye már évtizedek óta a pszichoanalízis hazai iskolájának jelképévé vált. Életének 95-ik évében volt már, de az utolsó néhány hónapot kivéve rendszeresen dolgozott, tanítványainak és betegeinek mindvégig biztonságot és támaszt nyújtott. Halálhíre mindannyiunkat, akik kapcsolatban álltunk vele, úgy megdöbbentett, mintha titokban halhatatlanságában hittünk volna. Holott éppen ő mondotta a 80-dik születésnapjára rendezett ünnepségen az üdvözlő beszédekre válaszolva: „... Szóval van olyan igaz, amelyik fáj ... Ilyen igazság — mindenkinek bizonyára eszébe jut — az, hogy meg kell halni." A válaszbeszéd végén azonban megvigasztal minket: a halál az igazság része ugyan, de — mint fizikában az anyag mellett ott az antianyag — lehetséges egy ellengondolat: „Ha az ember halhatatlan akar lenni, akkor a halhatatlanságnak a csücskét meg tudja fogni, ha talál egy igazságot, amit mások is igazságnak ismernek el."

Úgy tűnik, egész életében egy ilyen igazságot keresett. Orvosi egyetemet végzett, de érdeklődése már igen korán a lélektan felé fordult. Egyetemistaként Révész Gézának a kísérleti pszichológia és tehetségkutatás később világhíressé vált mesterének lett tanítványa. Ebben az időben hallotta Ferenczi Sándornak egy előadását a lélekelemzésről. Mint annyian, akik a természettudományos gondolkodás hagyományain nevelkedtek, kezdetben ő is kísérleti bizonyítékot követelt. Később meggyőzte őt az új tudomány igazságáról amit orvosként és analitikusként mindennapi munkája során tapasztalt. De az elfogulatlan tudományos kutatás szelleme végigkísérte egész munkásságát. Folyvást új területekre terjeszti ki a lélekelemzés hatókörét. Első nagyobb művei a gondolkodáslélektant közelítik meg analitikus szempontból (Psychoanalyse und Logik 1924, Das Ich und das Denken 1929). Egy 1921-ben közölt kísérletsorozatában a választások formai törvényeit vizsgálja és megállapítja, hogy a fejlődés során (ha egyforma elemek, pl. érmék, gyufaszálak egy sorából kell választani) kezdetben a széli választás tendenciája uralkodik, ami 6 éves kor körül fordul át a felnőttre jellemző középválasztási tendenciába, de regresszív állapotokban a széli választás uralma visszatér. Aki a széli preferenciáról szóló második — 1923-as — közleményt olvassa világosan érezheti benne a Szerző törekvését egy általános, átfogó és ellenőrizhető új lélektani törvény megalkotására. De útja hamarosan más irányba visz. A 20-as évek elejétől figyeli a főemlősök magatartásáról megjelent közléseket, a pszichoanalitikus ösztönelmélet analógiáit — de egyben próbakövét is keresi az emberhez a fajfejlődés során legközelebb álló emberszabású majmok életében. Ennek során bukkan rá a megkapaszkodási szindrómára: a majomkölyök élete

első három hónapját anyja szőrébe kapaszkodva tölti. Az embernél ez az ösztönjellegű magatartás a szőrzet eltűnése miatt manifeszt módon nem jelenhet meg, holott reflexológiai alapjai a csecsemőben megtalálhatók. Hermann Imre feltételezi, hogy a megkapaszkodás ösztöne az emberben is működik, csak lappangó formában, az anya—gyermek kapcsolat biológiai hajtóereje és felismeri szerepét lélektani jelenségekben, népszokásokban, valamint kóros állapotokban. 1936-ban jelent meg erről a témáról alapvető tanulmánya („Sich Anklammern- Auf-Suche-Gehen" Int. Zschr. f. Psychan. XXII. 349—370). Ez a szerény közlemény, melyre a nagyvilág csak félig figyelt oda és máig sem méltányol valódi értéke szerint, Hermann Imrének — és hatására az ún. Budapest-i iskolának szemléletében jelentős változásnak vált kiindulópontjává. A libido-elmélet elveszti monopol helyzetét, mint az emberi kapcsolatok egyedüli filogenetikusan megalapozott magyarázó elve. A megkapaszkodás frusztrációja a szorongás, szégyenérzés és agresszió egyik fő forrásának tekinthető — ez kétségessé teszi egy önálló agressziós ösztön létezését, alátámasztja az agresszió reaktív elméletét. Megfigyelései alapján Hermann elsők közt hívja fel a figyelmet a korai anya—gyermek kapcsolat sorsdöntő jelentőségére, ami később a mélylélektani kutatások fő tárgya lett — ugyanakkor mélyen gyökerezik a Budapest-i iskola Ferenczitől eredő hagyományaiban. Egyben rámutat arra, hogy szociális faktorok az ösztönfejlődést módosítani képesek és ennek első nyomai már az embert megelőző társas formációkban is felbukkannak.

Két évtizedes kutatásait összegezi 1943-ban megjelent nagy művében: „Az ember ősi ösztönei"-ben. Ebben a könyvében a Freudi ösztöntant kritikai vizsgálat tárgyává teszi a praehumán főemlősök magatartásának megfigyelései alapján. Freud számos tételét biológiailag igazolhatónak látja, de rámutat azokra a pontokra is, ahol ez az igazolás kudarcot vall. Itt kapjuk meg Hermann megkapaszkodási elméletének teljes kifejtését is. „Az ember ősi ösztönei" megjelenése idején élénk érdeklődést keltett, de ez az érdeklődés akkor a magyar nyelv határait nem léphette túl. Hamarosan eltűnt a könyvpiacról és évtizedeken át csak kevesek számára volt hozzáférhető. Az utolsó években azonban előlépett a lappangásból, francia és olasz kiadásban megjelenve új híveket szerzett írójának és a közeljövőben új magyar kiadása is várható.

A megkapaszkodási ösztön elmélete, az ennek fényében értelmezhető lelki jelenségek megfigyelése, Hermann életművében centrális szerepet játszik. Az életmű azonban megközelítőleg sem korlátozódik erre a témakörre, hanem ennél sokkal gazdagabb. Szervesen fejlődik több, mint fél évszázadon át folyvást új gondolatokkal gazdagodik, ugynakkor minden egyszer felvett gondolatfonál egy idő múlva folytatódik benne és a többi Hermann-i gondolattal összefonódva új értelmet kap. Kezdettől fogva érdekli a tehetség kialakulása, a tudományos felfedezés lélektana, amelyről — számos kisebb tanulmánya mellett Fechnerről és Bolyairól szóló könyve tanúskodik. Klinikai témákról szóló dolgozataiban (mint pl. a kényszerneurózisról, vagy a perverziókról szóló tanulmányok) az eddigi irodalmat új eredeti megfigyelésekkel és szempontokkal egészíti ki. Érdeklődése kiterjed társadalmi problémákra (itt főként az agresszióra nevelés eszközeinek elemzését emelhetjük ki „Az ember ősi ösztönei"-ből, valamint az 1945-ben megjelent „Az antiszemitizmus lélektaná"-t). „A pszichoanalízis, mint módszer" c., először 1933-ban megjelent könyve nem csak, mint tankönyv őrizte meg máig vonzerejét, hanem mint a témakörnek finom ismeretelméleti elemzése is. És ezek csak kiemelkedő állomásai ennek az életműnek, amelynek ismertetése néhány oldalon lehetetlen, hiszen tíz

könyvet és száznál több közleményt foglal magába. Hatása túlterjed saját közvetlen szakterületén. A széli választásokkal kapcsolatos felismerése Mérei Ferenc közvetítésével a Rorschach teszt értelmezésének része lett. Szondi Lipót a megkapaszkodás-keresés ösztönpárját beépítette saját mélylélektani rendszerébe. A „budapesti iskola" külföldre került képviselői Ferenczi mellett Hermann hatására is formálták további művüket.

Herman Imre eredeti gondolatokban gazdag életműve híven megőrzi személyiségének számos vonását, de mégsem ismerhetjük meg belőle teljességében sem az embert, sem az analitikust. A könyvtárszobájában gondolatrendszerét építő független tudós képe könnyen elfedi előlünk a társadalmi igényekre is fogékonyan reagáló orvost, aki fiatalkorában a Galilei-kör tagja és aki 1945-ben nagy aktivitással vesz részt a mentálhygiénés mozgalom megindításában. Írásainak gyakran bonyolult gondolatmenete alapján alig hihető, hogy értelmezései egy analízisben, vagy kontroll-analízisben sokszor mennyire egyszerűek, és az élettörténet megfogható konkrétumaira támaszkodók voltak. Hűsége Freudhoz és a lélekelemzés eredeti koncepciójához — mint már láttuk — nem jelentett dogmatizmust, hanem a meglevő ismeretek szabad és indokolt esetben kritikus továbbgondolását. (E sorok írója egyszer egyetemista korában betévedt egy Hermann előadásra és ezt hallván jutott először eszébe, hogy a pszichoanalízis talán valóban tudomány.) Mint terapeuta is hű maradt a klasszikus módszerhez, de csendes tartózkodó magatartásából hiányzott minden mesterkéltség — a feladatára koncentráló embert érezhettük benne — és az élet nehéz óráiban közvetlenül is tapasztalhattuk segítő szándékát, emberi együttérzését. Nem csodálható, hogy manapság sokan, akik ismerték, elárvultnak érzik magukat.

VIKÁR GYÖRGY

SZEMÉLYISÉGFEJLESZTÉSSEL KAPCSOLATOS KUTATÁSOK NAGY-BRITANNIÁBAN

A személyiségfejlesztés kérdései évek óta változatlanul a társadalmi és a tudományos érdeklődés középpontjában állnak. A jelen paradoxona, hogy a tudományos kutatások jelentősége s az azokkal kapcsolatos sokféle elvárás világszerte fokozódik, ugyanakkor a kutatás gazdasági keretei, lehetőségei egyre szűkebbek. Ez épp úgy érvényes hazánkra, mint a nagy nevelési és kutatási hagyományokkal rendelkező Egyesült Királyságra. 1983-ban munkaúton voltam Nagy-Britanniában. 1978-ban is módom volt végigjárni néhány fontos angol kutatóintézetet; tapsztalataimról a Magyar Pszichológiai Szemle 37. évfolyamában számoltam be (307—309. o., Motivációs-kutatások Angliában címmel). Mivel az említett időszakban kellett távoli kollégáimnak is megtanulniuk a kevesebbel való jobb gazdálkodást, érdemes egy pillantást vetni arra, hol tartanak most a személyiségfejlesztéssel kapcsolatos kutatásokban.

Ezek a kutatások hagyományosan az egyetemekhez kapcsolódnak, s jellemzőjük a kutatás, a képzés és a gyakorlati tevékenység összekapcsolódása. Ezt számos bevált szervezeti, működési forma segíti elő.

A posztgraduális képzés, továbbképzés sokrétű, színvonalas és jól szervezett. Például a Leicesteri Egyetemen magam is részt vehettem egy olyan egyetemi

kurzus munkájában, melyet évek óta tanító pedagógusoknak hirdettek meg, akik két évre — teljes fizetéssel — újra egyetemi hallgatókká válnak. Feltűnt egyrészt, hogy a hallgatók milyen élénken érdeklődnek a magyar köznevelés és kutató tevékenység iránt, s hogy milyen magas az elméleti és a gyakorlati képzettségük. A különböző fokozatok szerzésére, vagy „csak" szakmai tökélesedésre szolgáló tanfolyamok az egyes tantárgyak specifikus problémáitól a hátrányos helyzetű vagy a kisebb etnikai csoportokhoz tartozó gyermekek sajátos szükségleteinek megfelelő bánásmód elsajátításán, a tanácsadó munka gyakorlati eljárásainak megismerésén, vezetőképzésen át a neveléslélektani kutatások végzéséig valamennyi lényeges ismeretet és tevékenységet felölelnek, s a legkiválóbb szakemberek vezetésével folynak.

Mindennek van egy igen fontos „extenzív" és egy „intenzív" bázisa. Az előző az Open University. Ez a szabadegyetemi forma valóban alkalmas arra, hogy egy egész népet tanítson „nem középiskolás fokon". A műveltséget terjeszti, a kompetencia igényét fokozza és elégíti ki azzal, hogy a háziasszonytól a nyugdíjasig mindenki elvégezheti „csak" tudásszerzésért, s ugyanakkor képessé tesz, lehetőséget nyújt diploma megszerzésére is. A remek kiadványokat s a rendszeres szakszerű irányítást jól egészítik ki a naponta sok órán át sugárzott érdekes és színvonalas tv-előadások (melyeket többnyire képmagnóval rögzítenek, ezért a hajnali órákban vagy vasárnap sugározhatják őket elsősorban). A kutatás — utánpótlást is biztosító — intenzív bázisai az egyetemek kutatási tanszékei. Ezek jól felszerelt intézetek, ahol a szakemberek kutatómunkájukba bevonják a kutató tevékenységre készülő egyetemi hallgatókat, a fokozatok megszerzése érdekében évekig ott dolgozó diplomásokat s a kutatás iránt érdeklődő gyakorló pedagógusokat.

A gyakorlati szakemberek magas pszichológiai kultúrája teszi lehetővé intenzív bevonásukat a kutatómunkába. A Bradfordi Egyetemen jártam olyan intézetben, mely az igazgatón kívül egyetlen tudományos munkatársból és három segéderőből áll, mégis széleskörű kutató és oktató tevékenységet folytat, illetve irányít.

Ami a kutatások tartalmát illeti, közvetlen érdeklődési területemről, a neveléslélektani motivációkutatásról öt éve azt állapíthattam meg, hogy az elméletalkotás terén sokkal kevesebb eredmény látható, mint a gyakorlati neveléslélektani munkában. Nyilván a körülmények alakulása folytán is, ez a tendencia fokozódott, a gyakorlati problémamegoldás dominál. Így a témába tartozó jelenségek közül elsősorban azokat az orientációkat, személyiségdinamizmusokat, dimenziókat vizsgálják, melyek az iskolához, majd később a munkához való viszonyt és a személyiség sokoldalúságát alapozzák meg.

Az Eysenck nevével fémjelzett londoni intézet, mely leginkább nevezhető elméletépítőnek, maga is a praktikus vizsgálatok sorozatára épül, s egyre inkább a praktikus fejlesztő-korrekciós tevékenység érdekében végzi kutatásait. Az iskoláskorúak vizsgálatában a már klasszikus négy tényezőjük (P, E, N, L) eredményességre való hatását vizsgálják, valamint e dimenziókat tovább bontva vizsgálják az olyan személyiségjellemzők pszichológiai alapjait, mint a kockázatvállalás, az impulzitivitás stb.

Ami az elmélet és a gyakorlat fejlettsége közötti különbségről megállapítható, jól tükröződik az iskoláskorúak morális fejlődésére irányuló kutatásokban. Leicesterben igen magas szinten folyik az ilyen irányú tevékenység. A morális nevelés metodikáját igen részletesen kidolgozták, hatékony szaktanfolyamokat tartanak a nevelőknek. Ugyanakkor az elméleti alapokat gyakorlatilag Piaget

munkássága jelenti, sőt, minden lényeges kérdésben a tekintélyes D. Wright professzor is Piaget 1932-ben megjelent (s angolra azonnal lefordított) Le jugement moral chez l'enfant című művét idézi.

Hogy az aktuális, gyakorlati problémák mennyire meghatározók a kutatások célkitűzéseiben és eredményeiben egyaránt, azt két jellemző példa illusztrálhatja. Az egyik Yorkshireből való, ahol több intézményt látogattam meg. D. J. Smith a középiskolában vizsgálta az iskolával kapcsolatos attitűdöket, motívumokat. Az egyébként nagyon érdekes, tartalmas vizsgálat eredményeként a szerző arra a megállapításra jut: a tanulók legfőbb motívuma az, hogy foglalkozást találjanak maguknak. Felveti a kérdést, ezt elfogadhatónak lehet-e tartani, s milyen összefüggésbe hozható a munkanélküliség növekedésével, nem jelenti-e azt, hogy csak a vizsgához szükséges anyagot tanulják a gyerekek s a többit elhanyagolják. J. Raven hasonlót tapsztalt Írországban (s tegyük hozzá, a nem-érettségi, illetve nem-felvételi tárgyak elhanyagolása nálunk is problémaként jelentkezett). A másik említésre méltó nagy vizsgálat, a Sussexi Egyetemen éppen ezt a kérdést járja körül: mennyiben határozza meg a tanulók motivációját, orientációját a tudásvágy, s mennyiben csak a vizsgákon való megfelelés, amit ők „diploma betegségnek"-nek, „vizsgaorientációnak", illetve „domináns értékelés-orinetált tanulási motívumok"-nak neveznek. A széleskörű longitudinális vizsgálat folyamatban van. Öt fő tanulási orientációt határoztak meg: értékelés-, érdeklődés-, teljesítmény-, szignifikáns személyek-, személyes fejlődés-orientált tanulás, s ezt vetették össze öt, a jövőre irányuló orientációval (foglalkozás-keresés, foglalkozási érdeklődés, a foglalkozás által szerezhető nyereség, továbbtanulás és vizsgaszorongás).

A tanulás és a végzettség, az iskola és a munkábaállás érdekes problémák, de a neveléslélektan s a személyiségfejlesztés szempontjából általánosabb érvényű és lényegesebb törvényszerűségek felderítésére alkalmasak azok a vizsgálatok, melyek az iskoláskorúak személyisége és a nevelési tevékenység összehangolását célozzák. Bradfordban B. Ashworth a nevelési helyzetekben való döntés, R. Burns az énkép és a nevelés, P. Tomlinson Leedsben az oktatás és a tanulás optimális interakciójának kérdéseit kutatja.

Ezeknek a kutatási irányoknak mintegy összefoglalása, mondhatnánk legmagasabb szintje az, ami Edinburghban folyik. Az egyetemen (mely ott tartózkodásom idején ünnepelte fennállásának háromszázadik évfordulóját) sokirányú kutató tevékenység folyik, amellett, hogy színvonalas tesztekkel, vizsgáló eszközökkel látják el a nevelőket. N. Entwistle, aki eddigi munkásságának főbb vonalait a sokat mondó „Tanulási és tanítási stílusok — integrált neveléslélektan hallgatók, tanárok és egyetemi előadók számára" c. művében foglalta össze, a kognitív stílusok vizsgálatából indult ki. A tanulási stílusok meghatározásán át jutott el odáig, hogy azt vizsgálja, milyen személyiségtípusok számára milyen elsajátítási módok s nevelési helyzetek a legmegfelelőbbek, a hatékonyságot leginkább biztosítók. Hivatás-, tanulás-, személyes- és szociális-orientációt különböztet meg, valamint felszíni, mélyreható és stratégiai megközelítésmódot, melyek szintén a személyiségre jellemzőek. Az elemzés három alaptípust tárt fel „egy versengő, tisztán racionális típust, egy kudarckerülő, irányítást kedvelő és egy kitartó, eredményességre koncentráló csoportot. (Egyébként ezek az alaptípusok igen jól egyeztethetők saját motivációs elméletem három fő motivációs formájával; és örömömre szolgál, hogy alkalom adódott egy gyümölcsözőnek igérkező magyar—brit közös kutatásra a személyiségfejlesztés pszichológiai alapjai terén.)

Ami a metodikát illeti, érdekes, hogy az interjú és a kérdőív a neveléslélektani kutatás fő eszköze, igaz ezek mind tökéletesebb formáit, illetve kombinációit keresik. A számítógépes elemzés már régen megtalálta a maga helyét, valódi eszközjellegét. A matematikus szakemberek tevékenysége beépül a kutatómunkába, folyamatosan, pár napos, néha pár órás átfutással nyújtják a szükséges táblázatokat, eredményeket. Végül szeretném megemlíteni azt, amivel öt évvel ezelőtti útibeszámolómat végeztem, mert ez a nehezebb feltételek közt sem változott: a neveléssel kapcsolatos kérdéseket, tevékenységeket a hétköznapok apró megnyilvánulásaitól a nagy politikai döntésekig maximális társadalmi megbecsülés övezi.

KOZÉKI BÉLA

HÉTKÖZNAPOK

ARANYKETREC, EZÜSTKETREC, BRONZKETREC, VASKETREC

A ketrec rossz.

Aligha gyógyít, kevéssé véd, emberi méltóságunkban megaláz, a személyiséget megtöri. De hátha éppen ez a célja? Lehetséges, hogy valahol, valakik összeültek és megpróbáltak valami olyan megszégyenítőt (és hatástalant) kitalálni, ami megnyugtatja a többség és a szakértői hatalom lelkiismeretét. Ha úgy tetszik, az elhárító mechanizmusok közül a racionalizálást választották.

Így feltalálták a védekezés és a haladás csillagképe alatt a ketrecet a törpe és védtelen kisebbség számára. Szakmai forradalmak jöttek és mentek, de maradt az ördögi kör: addig lesz ketrec, ameddig szükség van rá, de mivel van, mindig lesznek rászorulók.

A cím homályosan utal nagy nomád legendákra, amelyeket átsző a történelem kényszere, a mítosz, a kegyetlenség — ha egy másik kultúrából ítélkezünk.

Sok nagykánt, mogult temettek hármas, vagy négyes koporsóba, majd elnémították a potenciális híradókat.

Én is csináltam a ketrecet, tehát magától értetődik, hogy eszembe sem jutott más nézőpontból véleményt nyilvánítani.

Nem lehet eldönteni, kit aláz meg jobban a kilincstelen ajtó, a rácsos ablak: a kulcscsomós embert, vagy a darócruhás embert. Még kevésbé lehet eldönteni, hogyan lehet egy kiszolgáltatott emberekből álló csoportot saját maguktól, csoportjuktól, valamint az ijedt, babonás, előítéletes többségtől ilyen módon megvédeni.

Engem bántott és megalázott, hogy nálam volt a kulcscsomó, rajtam a fehér köpeny, fehér ing, fehér nadrág, fehér cipő, másokon pedig kék volt az egyenruha és feltűnő, kör alakú az Intézet pecsétje.

Ám hazamehettem és fáradozhattam, hogy az Osztály komfortossá, összkomfortossá váljon, vagyis a ketrec ne legyen látható s a vasrudakat futtassuk arannyal, ezüsttel. Sőt, írtam cikkeket, milyenek az eredmények, eszményíthettem a ketrecet, egészen addig, amíg elfelejtettem, hogy a ketrecség marad.

Megdöbbentő, hogy a ketrecek száma nő, hogy mennyire szuverén a döntés, milyen anyagból készüljön. Ha összehasonlítjuk a húszas, a hatvanas, a hetvenes, a nyolcvanas évek nagy könyvsikereit, akkor láthatjuk a terjeszkedést. Ha pedig a szervezet nő, akkor újabb és újabb táplálékra, beteganyagra van szüksége. A növekedést pedig az indokolja, hogy valakinek meg kell ennie az anyagot. Így már nem is ördögi körről, hanem ördögi, vagy mennyeispirálról van szó, egy szakadatlan versenyfutásról. Olyan versenyről, amelynek nem lehet győztese, csak vesztese — mégis futnak.

Az ipar, a mezőgazdaság, az oktatásügy, az egészségügy hosszú időn keresztül a porosz utat választotta. Talán ezért is nyomja bélyegét a sárga házakra a

múltszázadi német pszichiátria, bár a ketrecek anyaga különböző, s van, ahol kinyitották az ajtókat. Így maradt ki a fogalomból a lényeg, a psziché. Ha pedig őrzi a tizenkilencedik századot, akkor azért mozdulatlan, mert megtalálta kiteljesedését, az abszolút tökélyt.

Így alig-alig és véletlenszerűen vett tudomást a pszichiátriai és pszichológiai forradalmakról, mintha a tőlünk északra és délre, keletre és nyugatra levő elvek és működőképes struktúrák alkalmazhatatlanok, vagy copyright-osak lennének.

De van okunk optimizmusra. Talán az erózió jele, hogy egyre gyakrabban olvasni, hallani lelkiismeretfurdalást okozó munkákat. Igaz, valamennyit levon a szakma dicsőségéből, hogy ezek a munkák gyakran külföldieké, gyakran kívülállóké, gyakran fenegyerekeké.

Ha egy ház összedől, egy gyár túl sok selejtet termel, egy tsz ráfizetéses, arról az egész ország tudomást szerez. Miért éppen az ideg- és elmebetegségek, funkcionális zavarok gyógyítási körülményeit burkolja misztikus homály?

Talán semmilyen munkának, szakmának nem ártott a szakmai és társadalmi nyilvánosság, de ehhez bátor emberek szükségesek. Olyanok, akik szólnak, olyanok, akik írnak.

Megtörtént.

(Bakonyi Péter: Téboly, terápia, stigma. Szépirodalmi, Budapest, 1983. 508. oldal)

HEGEDŰS T. ANDRÁS

KÖNYV

JURIJ L. HANYIN: A KOMMUNIKÁCIÓ PSZICHOLÓGIÁJA A SPORTBAN

Fizkultura i szport, Moszkva, 1980. 208 oldal

A Szerző — a leningrádi testnevelési kutatóintézet munkatársa, a pszichológiai tudományok kandidátusa — eredeti és újszerű vállalkozásba kezdett. Az emberi kommunikáció modern elméletét vonatkoztatta a sportra, és ezt nem csupán elméleti elemzés formájában végezte el, hanem kommunikációs vizsgálatokat is bonyolított le csapatsportágakban és megkísérelte a kommunikáció lélektani szabályszerűségeinek alkalmazását is a sportmunkában.

Önmagában is érdekes, hogy a szovjet pszichológusok igen kiterjedten foglalkoznak a korszerű kommunikációs elmélettel, és a Szerző nem csupán a megfelelő amerikai szakirodalomra támaszkodhatott, hanem szinte minden kérdésben voltak szovjet előfutárai is. A kommunikációelmélet iránti szovjet érdeklődésről a hozzánk érkező szovjet szakirodalom alapján eddig nem alkothattunk képet. Hanyin igen magas elméleti szinten foglalja össze ezt a felfogást, a kommunikáció jelenségeiben kellően hangsúlyozza a nemverbális kommunikáció szerepét, és a kommunikáció különféle funkciói közül a szabályozó és a befolyásoló aspektust emeli ki. A kommunikáció klasszikus modellje így a sport interperszonális jelenségeinek értelmezésében rendező elvnek bizonyul, a sportbeli kommunikáció mint a cselekvés koordinálója és a csapat belső kohéziójának, együttes küzdelmének dinamikus fenntartója szerepel.

A Szerző három sportágat, a röplabdát, a kézilabdát és a kosárlabdát hasonlítja össze a kommunikációs viselkedés szempontjából. Különösen sokat foglalkozik a röplabdával, noha a kommunikáció ebben a labdajátékban játssza a legkisebb szerepet, vizsgálatainak nagyobb része azonban röplabdacsapatokban zajlott. Mint a leírásból kitűnik, a Szerző egy röplabda Európa-bajnokság eseményeit figyelte meg. A kommunikáció négyfajta tartalmi kategóriáját állapította meg, amelyek e labdajátékokban fontosak, ezeknek a kategóriáknak az előfordulását regisztrálta, és a játék más paramétereivel állította párhuzamba. Így nagyon érdekes, bonyolult elemzési lehetőség jött létre, amelynek rendszeres végigkövetésével a Szerző logikusan és mintegy induktív módon mutatja be a sporton belüli kommunikáció különféle szabályszerűségeit. A röplabda érdekes területnek bizonyult a Szerző számára, annak ellenére, hogy abban az orientációs, tevékenységszabályozó kommunikáció viszonylagosan alárendelt jelentőségű, mivel a játék során a kontaktus és a kooperáció mértéke kisebb, mint a kézilabdában vagy a kosárlabdában. Nagy viszont a kommunikációs stimuláció, befolyásolási kísérlet szerepe, és az intenzív részvétel miatt jelentős a helyeslő és helytelenítő kommunikációk aránya.

A kommunikáció szabályai sok tényezőtől függnek. Az eredményes játék során a helyeslő kommunikációk száma nő, a hibákat helytelenítés és stimuláció követi, az erős ellenféllel szemben folytatott játék során a kommunikáció mint-

egy intenzívebb, több jelzéssel dolgozik, éppen azért, mert ekkor a szabályozó és ösztönző funkcióira nagyobb szükség van. A Szerző érdekesen vizsgálta a kommunikáció irányait, összefüggésbe állítva azokat a csapatok szociogramjával. A szociometrikus viszony csak a játék meghatározott fázisaiban, helyzeteiben korrelál a kommunikáció játék közben megfigyelhető irányaival, a játékhelyzet aktuális szükségletei felbontják a szimpátia- és antipátiaviszonyokat. A csapaton belüli kommunikációban kifejeződik a csapat együttműködésének mértéke, megmutatkozik a játékosok tapasztalata és csapaton belüli státusa, ill. szerepe is. A vezető egyéniség, a csapatkapitány kommunikáción át, mégpedig gyakran nemverbális kommunikáción át fejti ki koordináló, vezető funkcióját. A csapatokban sajátos normák, kommunikációs kódelemek dolgozódnak ki, az összeszokott, gyakorlott csapatban ezek bonyolult kontextust alkotnak, s jelzéseknek sok a mögöttes értelme, a csapaton belüli kölcsönös megértés könnyebb, ugyanakkor az ellenfél számára a kommunikáció áttekinthetetlenebb. Az ellenfél számára gyakran félrevezető kommunikációk, „ellenkommunikációk" nyilvánulnak meg. A Szerző a csapaton belüli egyéni kommunikációs sajátságokkal és azok pszichológiai értelmével és jelentésével is foglalkozik.

Ezután a Szerző megpróbál szempontokat adni ahhoz, hogy milyen legyen a sportbeli eredményesség és hatékonyság érdekében az optimális kommunikáció a csapatokban. E szempontok általánosak, a Szerző nyilván további, sportág- és csapatspecifikus kutatásokra utal. Megjelenik a fejlődéslélektani nézőpont, az optimális kommunikáció jellege és mértéke ugyanis nyilván attól függ elsősorban, hogy milyen fázisban van a csapat, kezdőkről, haladókról vagy válogatottakról van-e szó, és hogy mennyi edzői munka szükséges a csapat fejlesztéséhez. Előtérbe kerül a sportpedagógiai aspektus, ez a könyv egyik legfigyelemreméltóbb része. A Szerző nagy jelentőséget tulajdonít a pszichohigiénés megfontolásnak, a kezdő, ill. fiatal sportolók csapataiban a kommunikációnak nemcsak az eredményességet, hanem a sportolók önbizalmának és motivációinak harmonikus fejlődését is kell szolgálnia.

Az utolsó fejezetben a Szerző részletes és gyakorlati célú útmutatást ad a sportbeli kommunikáció vizsgálatához. Főleg az ellenőrzött megfigyelés módszerét ajánlja, de leír egyszerű kérdőíves eljárásokat is, amelyekben a válaszokat skálákba rendezi. Sok gyakorlati útmutatást ad a megfigyelések adatlapjainak elkészítéséhez és az eredmények értékeléséhez. A Szerző törekvése általában az, hogy a kommunikáció elméletét a csapatokkal való edzői foglalkozásban alkalmazásra ajánlja. A kommunikációs kutatás távlatait a sportban a Szerző igen nagynak tartja, szerinte ki kell dolgozni a sportágspecifikus kommunikációs szabályszerűségeket és azokat az edzőknek fokozottan fel kell használniuk.

Bár azzal kétségtelenül egyet kell érteni, hogy a kommunikációelmélet nézőpontjából és a kommunikáció modern, rendszerelméleti modellje alapján a sportbeli viselkedés és információcsere egészen forradalmi módon újraértelmezhető és ennek nagyon sok gyakorlati haszna is lehet, kérdéses, hogy a Szerző módszereit valóban hasznosíthatják-e a sport szakemberei. A Szerző egy sor vizsgálati kérdést igen ügyesen egyszerűsít le, módszertani elveit is igen világosan fejti ki, mégis, inkább csak a sportpszichológus, és leginkább a kutató sportpszichológus nyer a Szerző segítségével használható támpontokat. Az edzők és a sportvezetők számára inkább szemléletformáló és tanulásra ösztönző hatású lehet a könyv. A kommunikáció modellje egy sor viselkedésmódot és megnyilvánulást tesz funkcionálisan érthetővé és ez sok új gondolatot adhat a hétköznapi sportmunka számára is.

A kis könyv nagyon olvasmányos, világos, jól követhető, ezért az említett szemléletformálást valószínűleg sokakban el tudja érni. Valószínűleg igaza van a Szerzőnek abban, hogy valamennyi sportág sajátos kommunikációs mezőjét ki lehetne dolgozni és a megállapított szabályszerűségeket fel lehetne használni a gyakorlati sportmunkában is, és ha ez ma még nem is valósítható meg, követendő távlati cél. Éppen ezért sportpszichológiával foglalkozók számára a kis kötet szinte kötelező olvasmány, de nagyon érdekes lehet olyan szakemberek számára is, akik a kommunikáció elméletét valamilyen más gyakorlati, alkalmazási területen meg akarják honosítani. A Szerző fegyelmezett gondolkodásmódja és ötletes egyszerűsítései, amelyeket a vizsgálati megközelítések kombinációjával ügyesen ellensúlyoz, példaképül és iránymutatásul szolgálhatnak.

BUDA BÉLA

KÉT KÖNYV A BESZÉDFEJLŐDÉSRŐL ÉS A GYERMEKNYELVRŐL

K. Csukovszkij: Járni tanul a szó — Portré a gyermekről. Tömegkommunikációs Kutatóközpont Budapest, 1979. 355 oldal; Ódor László: Balázs beszélni tanul, Minerva Budapest, 1980. 243 oldal

Két olyan könyvről beszélhetek, amelyben a Szerzők a gyerek, a gyermeki gondolkodás és szellem emberszámbavételéért szállnak síkra. Egyikük sem bonyolódik bele abba a kérdésbe, hogy vajon minek is tekintse a gyereket, kicsinyített felnőttnek, vagy egy minőségileg más állapotnak; a válasz egyértelmű, embernek. E szemlélet sugárzásától válik rendkívül kedves, szimpatikus olvasmánnyá a két kötet.

Más-más aspektusból ugyan, de a beszédfejlődés, és tanulás folyamatát tanulmányozza mindkét Szerző, a közvetlen megfigyelés és adatgyűjtés módszerével élve.

A nyelvész Ódor László egy fejlődési folyamatot próbál regisztrálni. Mégpedig azt az igen fontos és egyáltalán nem zökkenőmentes periódust, amelyben a nyelv a gondolkodás, a kifejezés eszközévé válik.

K. Csukovszkij inkább keresztmetszeti képet ad, ugyanerről a kérdésről, szemléletessé téve azt sok példával, illusztrációval. (Ugyanakkor a fordító Réz Ádám is derekas munkát végzett, amikor nagyszerűen adja vissza az orosz gyereknyelv sajátos kifejezésmódjait a magyar nyelv hasonló fordulataival.)

Mindkét Szerző egyetért abban a kérdésben, hogy a beszédtanulás szempontjából nagyon nagy jelentőségű a passzív beszéd szakasza, amely magába foglal egy elsajátítási folyamatot is. Az aktív nyelvtanulás 2—5 éves korra tehető. Nem elhanyagolható az a tény, hogy a gyermek ebben az életkorban — de főként az első 3 évben — szédületes mértékben és látványosan fejlődik, sajátít el dolgokat. Természetes, hogy a beszédfejlődést, anyanyelvi fejlődést nem lehet a többi fejlődési folyamattól elszakítani, hisz így alkotnak valami komplex egészet. Azt gondolom, hogy ezt a tanulási folyamatot egy dolog köré szervezhetjük, ez pedig, az emocionális kapcsolódás jelentősége. Tudniillik ez az az életkor, ahol a fejlődés soha nem látott mértékű, de az emocionális kötődés is fantasztikus intenzitású. Ez a problematika felbukkan Ódor László könyvében, aki saját gyereke megfigyelésével próbál választ kapni arra a kérdésre, vajon milyen folyamat is a beszédtanulás folyamata. Első legfontosabb megállapí-

tása az, hogy semmiképpen nem választható el az adott szituációtól, sem attól a személytől, akitől a szavakat, mondatokat tanulja az ember. Tehát egyáltalán nem elhanyagolható tény az érzelmi kapcsolódás. A Szerző abban a szerencsés (vagy szerencsétlen?) helyzetben van, hogy végignézheti fia küszködését egy idegen nyelvvel, amikor még az anyanyelve is csak születőfélben van. A kisfiú újra végigjárta a nyelvtanulás kezdeti, óriási erőfeszítéssel járó szakaszait. Ez a folyamat azonban csak akkor indult meg, amikor egy jóérzékű óvónő, hajlandó volt megtanulni néhány magyar kifejezést és mondatot annak érdekében, hogy fel tudja venni a kapcsolatot a gyerekkel. Úgy gondolta, a kontaktus kialakítása után már nem lesz olyan nehéz szóra bírni addig „néma" gondozottját. S valóban, ebben nem is tévedett. Ez a tanulási folyamat nagyban hasonlított az „anyanyelvi kurzushoz". Először ugyanúgy hangot, hangzást, zenét tanult a gyerek, majd a szituációhoz kötött információkat. Úgy tűnik, hogy mindez nem zavarta meg anyanyelvi fejlődését.

Talán inkább csak tudatosabbá tette. Nem hallgathatunk el azonban egy igen fájó tapasztalatot. Igaz, hogy az idegennyelvű környezet az anyanyelvi fejlődést nem befolyásolta, de nem tudott elkerülni a kisgyerek egy fájdalmas pszichés sérülést, amelyről nem lehet tudni, hogy mennyire mély, s mennyire kiheverhető. Mindenesetre egészséges ösztönei nyilvánulnak meg a gyereknek akkor, amikor hazautazás után nyomban „elfelejti" az idegen, német nyelvet. Tehát a harcból az anyanyelv kerül ki győztesen. Innen a misztikuma? Úgy tűnik, nem olyan nagy a kockázat a rögtön két nyelvet tanuló gyerekeknél. A tapasztalatok után nem meglepő az állásfoglalás: az anyanyelv elsajátítása komoly, kemény tanulási folyamat. A gyermek nem mechanikusan, hanem alkotó módon tanulja a nyelvet. Erőfeszítéseket tesz érte. Ódor nem hiszi azt az elméletet, amely öröklött idegrendszeri struktúráról beszél, amelyre „rárag ad" a nyelv, elég a nyelvhasználattal telített nyelvi környezet.

Ha magát a nyelvtanulási folyamatot figyelmesen végigkövetjük, világossá válik, hogy itt a nyelv, a beszéd, annak szerkezete, szókészlete fontos közvetítő szereppel bír, ami az oly sokszor emlegetett szituációhoz kötöttségnél, a hangulatnál stb. is fontosabb, annál sokkal többet jelent. Jelenti azt a kultúrközösséget, melyben az ember él. Szokásait, gondolkodásmódját, jellegzetességeit. Ezen a ponton cseng össze igazán Ódor László és K. Csukovszkij munkája. A szovjet gyerekíró már a nyelv — mint közvetítő közeg — magas színvonalú fejlesztéséért dolgozik. A mesét tartja az erre legalkalmasabb műfajnak. Akkor is, ha az nem valósághű, ha fantasztikum. Tudniillik úgy látja, hogy a szovjet gyermekirodalomból kihal a klasszikus mese. A pedagógusok a gyermekek szemléletét, valósághoz való viszonyukat féltik. Csukovszkij elismeri, hogy valóban a gyermek szinte még mindent szószerint ért — tehát elvont, absztrakt dolgokat is — s az is igaz, hogy a gondolkodása is képszerű — annyira, hogy a rajzon a virág illatát is ábrázolja — de ezért nem szabad megfosztani a mesétől, hisz a fantázia mellett mindig ott van a fejében a dolgok valóságos viszonya is. Nyelvi fejlődését, gazdagodását csak így lehet biztosítani.

Mindezek tudatában szeretném felhívni egy nagyon fontos dologra a figyelmet, amit ugyan mindkét Szerző megemlít, de számomra nem eléggé hangsúlyosan. Csukovszkij több gyerekgenerációtól gyűjtött példán bizonyítja, hogy a nyelvtanulás szóalkotási, nyelvtani rendszer — alkotási fázisán minden gyermek átesik, s szinte mind ugyanazokkal a hibákkal, torzításokkal. Tehát a 6 éves és először iskolapadban ülő gyerekek között szinte nincs különbség a szóalkotás tekintetében. Annál nagyobbak a differenciák a szókincs, a kifejező-

készség vonatkozásában. Úgy tűnik, a társadalmi rétegkülönbségek már itt jelentkeznek.

Ódor más oldalról közelít, de a konklúzió ugyanaz lehet. Ő úgy tapasztalja, hogy az uniformizált nyelvhasználat következménye uniformizált viselkedés lesz.

A szociálpszichológiából jól ismerjük a különböző társadalmi rétegek eltérő kommunikációs sémáit, rendszereit, melyek ily módon különböző szintű nyelvi kifejezőkészséghez vezetnek. Ezek a különbségek, már az első osztályban megmutatkoznak, s valószínűleg később csak egyre mélyülnek. Ebben a témában hazai tárgyú kutatások is készültek, hasonló eredménnyel. Azt hiszem, érdemes lenne a jelenséggel a gyakorlatban is komolyan foglalkozni.

CSÁSZÁR ADRIENNE

FOLYÓIRAT

GRUPPENDYNAMIK, ZEITSCHRIFT FÜR ANGEWANDTE SOZIALWISSENSCHAFT, 1981.

A folyóirat az *alkalmazott csoportdinamika* folyóirata, 1970-ben indították, a Stuttgarti Klett-Cotta cég adja ki. Négy száma jelenik meg évente, az 1981. évfolyam összesen 382 oldal. A szerkesztők a német csoportdinamika ismert képviselői, pl. Graf von Baudissin, Jörg Fengler, Friedrich Minssen, a pszichoanalitikus Peter Fürstenau.

Az 1981. évfolyam különösen alkalmas arra, hogy segítségével a folyóirat bemutatható legyen. Minden szám nagyobb részben *tematikus* szerkesztésű, és az első szám éppen azt tűzte ki céljául, hogy a német csoportdinamika fejlődéséről mérleget készítsen. 1980 júliusában egy felnőttnevelési alapítvány — a Theodor—Heuss-Akademie — ünnepi ülést hívott össze az első csoportdinamikai intézet alapításának 25. évfordulója alkalmából. Ezt az első német intézetet azután más hasonló intézmények követték, a csoportdinamikából *mozgalom* lett, és a mozgalom elterjedése végül elvezetett az önálló lap megindításáig. A csoportdinamikát főleg *vezetők képzésében* és az ún. *szervezetfejlesztésben* alkalmazták, ez utóbbi egy szervezeti egység csoportdinamikai viszonyainak felmérését és befolyásolását, fejlesztését jelenti.

Az ülésen 60 vezető csoportdinamikus vett részt, élénk vita alakult ki, de végül is a rendezvény nem volt sikeresnek mondható. Az értekezlet mutatta a csoportdinamika gondjait, mondhatni, válságát. Az első összefoglaló előadás, Kh. A. Geissler írása („Egy remény vége vagy remény vég nélkül?") a kételyek és kritikák felsorolásával kezdődött. A szerző kifogásolja, hogy az alkalmazott csoportdinamika túlságosan praxisorientált, nem fejlesztette ki a saját koncepcióit, ugyanakkor elszakadt a szociálpszichológiai elméletektől. Egyedül a pszichoanalízistől próbálták elhatárolni gyakorlatukat a csoportdinamika szakemberei, ez azonban nem ment végbe tökéletesen, a pszichoanalitikus fogalmak felhasználása elég széleskörű. A megfelelő elméleti orientáció hiánya a csoportdinamikát kiszolgáltatottá teszi a felhasználó intézményeknek és azok céljainak. A szerző úgy véli, a csoportdinamika naív optimizmust hirdetett és azt sugallta, hogy a kommunikáció fejlesztésével megoldhatók a formális csoportok és a szervezetek gondjai, annak ellenére, hogy ezek szociológiai realitásokban gyökerező gondok. Egyelőre kétséges, mennyire adta fel az alkalmazott csoportdinamika ezt a reménységét, és mennyire folytatódik a régi hangulat. A szerző meglehetősen kételkedő, és saját területén, a tanárképzésben és továbbképzésben inkább a kiábrándulást érzékeli.

A rendezvény többi résztvevője inkább azt vitatta, hogy az alkalmazott csoportdinamika mozgalom vagy egyszerű társadalomtudományi instrumentum. Néhány szerző a csoportdinamika felhasználási területeit mutatta be, pl. egy szerző a szegénysorsú, nehezen nevelhető vagy bűnöző fiatalok reszocia-

lizációjában, egy másik az egyházak közösségformáló tevékenységében szerzett a módszerrel jó tapasztalatokat. Szakképzett csoportdinamikusok, ún. „trénerek" mindkét területen kiscsoportokat hoztak létre, ezekben a visszajelentéseket intenzívebbé tették, ill. a csoportok közötti viszonyokat is igyekeztek feltárni, láthatóvá tenni.

Az első szám közli az értekezlet résztvevőinek visszacsatoló véleményeit is. Sokan úgy érezték, hogy nem az aktív, gyakorló csoportdinamikusok kaptak szót, hanem tekintélyes kívülállók; sokan támadták Geisslert túlságosan „ikonoklasztikus" véleménye miatt, mások a legismertebb német csoportdinamikus, a bonni Däumling indító előadásának gyengeségét hangsúlyozták (Däumling az utolsó pillanatban ugrott be előadással, mert az indító előadó baleset miatt nem lehetett jelen.) Mintegy a kételyeket és bizonytalanságokat húzta alá Brigitte Dorst előadása, amely a csoportdinamikában való *kompetencia* és *kvalifikáció* kérdéseit tárgyalta.

A második szám a *kívülállás* és a *kirekesztettek* („Aussenseiterek") problémáival foglalkozik. Az indító cikk elég gyenge, elsősorban a hagyományosan felfogott deviáns viselkedésben keresi a kívülállás kialakulásának okát. Érdekesebb ennél Jörg Fengler írása, amelyben a csoportdinamika felfogását Jung és G. H. Mead magyarázatával veti össze. A csoportdinamikus nézet valóban dinamikus, a csoport és a kirekesztődő tag kölcsönhatását és a viszonyt befolyásoló rejtett vágy- és fantáziatényezőket is figyelembe veszi. A szám többi tanulmánya a kirekesztés dinamikájának konkrét eseteit vizsgálja, a török vendégmunkásgyerekek sorsát, a Lengyelországból az utóbbi években visszatelepülők (a „Spätaussiedler"-ek) beilleszkedési nehézségeit stb. Hangsúlyt kap ezekben a tanulmányokban a sztereotipizálás, ill. az eltérő értékek és viselkedésnormák kezelésének nehézsége is. Igen érdekes az a tanulmány, amely olyan iskolai kísérletekről számol be, amelyekben csoportdinamikai gyakorlatokkal oldották fel a tanárok és a diákok szorongását és így megkönnyítették, hogy a kirekesztő és a kirekesztett csoportrész azonosulni tudjon egymással. Kiemelkedő érdekességű Stephan Lermer irodalomáttekintése, amelyben az *önsegítő csoportokról* (Selbsthilfegruppen, self-help groups) van szó, és azokról a vizsgálómódszerekről, amelyekkel e csoportok hatékonyságát próbálták mérni. Meglepő, mennyiféle önsegítő csoport létezik, milyen jól megragadható a hatékonyság kérdése, és hogy az ilyen csoportok elérik a terápiás és az ún. encounter csoportok hatékonyságát, pedig ez utóbbiak szakszerű vezetéssel, szabályozott feltételek között folynak.

A harmadik szám témája *a nők helyzete a csoportban*. Főleg csoportdinamikus „trénernők" szólalnak itt meg, a csoportban a női vezetőre vetülő negatív képzeteket és előítéleteket, az ilyenfajta csoporthatások átélésének és feldolgozásának nehézségeit továbbá a csak nőkből álló csoportok sajátos identitásproblémáit tárgyalják. Kitűnő az amerikai Ella Mae Shearon írása, amelyben Rogers és Moreno elméletének összehasonlítását végzi el. Rogers énelméletét (self elméletét) veti össze Moreno spontaneitás-koncepciójával. A nagyon jól szerkesztett, logikusan felépített írás 19 tételben és 43 pontban hasonlítja össze a két elméletet, és nemcsak Moreno — sokszor homályos és utalásszerű — gondolatait fejti ki világosan, hanem Rogers elméleteit is még érthetőbbé teszi. Kissé komikusan különös Irenäus Eibl-Eibesfeldt írása, amelynek címe „*Társadalmi rend és emberi viselkedés — egy biológiai nézőpont*". A neves etológus az utóbbi években sok pszichológiai és társadalomtudományi kiadványban próbált érvelni a szociobiológiai felfogás mellett, és bírálta a pszichológia és a

szociológia ember- és társadalomképét. E cikkében nem kevesebbet állít, mint hogy a társadalom az evolúcióban kialakult sajátos emberi reflexeken, pl. a szerzési reflexen át jött létre, és etológiai sémák irányítják működését. Olyanfajta megállapítások vannak cikkében, mint hogy az evolúció a szabad gazdálkodásnak kedvez, ill. a tőkés szabad gazdálkodás engedi érvényesülni az evolúció mechanizmusait, míg a szocialista tervgazdálkodás visszaszorítja a mutánsok kialakulását . . . Ez a szerkesztőknek is sok, és Jör Fengler rövid válaszcikkben kérdőjelezi meg Eibl-Eibesfeldt állításait.

A negyedik szám témája a *szervezetfejlesztés*. Talán ez az évfolyam legszínesebb és legszínvonalasabb száma. Ebből a számból elég jól meg lehet érteni a szervezetfejlesztés lényegét. Ez más, mint a csoportdinamika, amiben eléggé nem-specifikus módon csak a kiscsoportos interakciók serkentése, a kommunikatív visszacsatolások fokozása történik. A szervezetfejlesztés a szervezeti keretekkel, a formális és informális csoportok viszonyával és kommunikációjával, a vezetés mechanizmusaival, a különféle státusrétegek kapcsolatával foglalkozik. A szervezetfejlesztő csoportdinamikus belép ezekbe a viszonyokba, igyekszik megismerni azokat, és igyekszik a csoportdinamika erőivel belátást és változást előidézni a szervezet tagjaiban. A szervezet ezáltal fejlődik, mert a szervezet tevékenységéhez szükséges kommunikáció és interakció zökkenőmentesebbé válik, a szervezet tagjai jobban együttműködnek egymással, jobban azonosulnak a szervezet céljaival. Gyakran nő a szervezet tagjainak kreativitása is.

A tanulmányok érdekesen illusztrálják ezt a problémakört. Egy esettanulmány nagyon jól bemutatja, milyen sajátos, önálló kultúrája van a szervezeteknek. A szervezetfejlesztőnek mindig ezt kell először megismernie. E cél érdekében eredményesen alkalmazható eljárás az, hogy megfigyeli a szervezet tagjainak a szervezetfejlesztésre adott reakcióját. Ez a reakció alkalmas annak az előrejelzésére is, hogy az organizáció mennyire fejleszthető, mennyire változóképes. Egy másik cikk a vállalati struktúra és a termék, ill. a termelékenység szociálpszichológiai összefüggéseit elemzi. Egy további esettanulmány — mintha csak az első számban a csoportdinamikával kapcsolatosan felvetődő kételyeket akarná alátámasztai — azt mutatja be, hogy a vállalatok vezetői, ill. egyes alrendszerei hogyan próbálják manipulálni a szervezetfejlesztési vizsgálatokon át a munkaszervezetet. Gyakran a vezetés megragadásának vagy megszilárdításának kísérletét jelzi az, hogy a szervezet fejlesztést rendel meg (a folyóiratban ritkán esik erről szó, de tudvalevő, hogy az alkalmazott csoportdinamika és a szervezetfejlesztés igen költséges dolog), ugyanis a megrendelő arra számít, hogy a csoportdinamikai beavatkozás az ő intencióit támasztja majd alá, és a szervezetet az általa kívánt módon változtatja. A szervezetfejlesztésnek is gyakran a szemére vetik, hogy manipulálja az embereket a vállalatokban, hivatalokban, amelyeket vizsgál vagy befolyásolni igyekszik, miközben, a valóságban maga is manipulált. Néha a szervezeti célok között kibékíthetetlen ellentmondás van, egy tanulmány egy nagyvállalat esetében a kibontakozás és a környezethez való alkalmazkodás igényei között fedez fel ilyen ellentétet, és ennek megoldásáról szól. Igen érdekes az a tanulmány, amely a szervezetfejlesztés és a konfliktusok viszonyát taglalja, vagyis azt vizsgálja, hogyan próbálja a csoportdinamika értelmezni és befolyásolni a szervezeten belüli konfliktusokat.

Az egyes tanulmányok általában útmutatást adnak a csoportdinamikai és szervezetfejlesztő próbálkozások kereteiről, lebonyolódásáról, az alkalmazott

kérdőívekről és interjútechnikákról, ill. a különféle mérőmódszerekről, és gyakran elevenen írják le a csoporteseményeket. Általában azonban nagyon sok a cikkekben az *utalás*, látható, hogy a szerkesztés olvasói körében ismertnek, adottnak tekint egy sor szokást és körülményt. A folyóirat ennél fogva szaklap, ám haszonnal olvashatják mindazok, akik csoportpszichoterápiával, csoportmódszerekkel, csoportmódszerekre való kiképzéssel vagy szervezetpszichológiával foglalkoznak. Minden szám sok könyvismertetést tartalmaz (a lap csak csoporttal és csoportmunkával kapcsolatos könyveket recenzál), az alapos és elemző könyvismertetések olvasmányosak, és jól kiegészítik a cikkeket, helyenként érthetővé téve azt, ami a cikkekben csak implicit elem, utalás. Igen jó a lap formai szerkesztése és nyomdatechnikája, sok a pontokba szedett logikai osztályozás, a jól áttekinthető ábra, a cikkeket jól tagolja a különféle betűtípusok alkalmazása.

BUDA BÉLA

СОДЕРЖАНИЕ

Чаба Плех: Интердисциплинарные связи в истории психологии 181
Эмёке Багди: Уровни символизации переживаний при обучении автогенному тренингу 201
Каталин Фараго П.: Исследование образа милиционера, сформированного у молодых венгров 214

КАЗУИСТИКА

Ливия Немеш: Внутренняя обработка внешних влияний 232

ДИСКУССИЯ

Вторая очная вставка *(Миклош Палош)* 240
Очная вставка ... *(Петер Поппер)* 241

ОБЗОР

Ференц Шюле: Актуальность направления глубинной психологии Юнга в сегодняшней практике лечения 242

ФОРУМ

Херманн Имре (1889—1984) *(Дёрдь Викар)* 250
Исследования, связанные с развитием личности в Великобритании *(Бела Козеки)* ... 252

БУДНИ

Золотая клетка, серебряная клетка, бронзовая клетка, железная клетка *(Андраш Хегедюш Т.)* 256

КНИГИ

Юрий Л. Ханин: Психология общения в спорте *(Бела Буда)* 258
Две книги о развитии речи и о детском языке (К. Чуковский: Слово учится ходить. — Портрет ребенка. Ласло Одор: Балаж учится говорить) *(Адриен Часар)* 260

ЖУРНАЛЫ

Gruppendynamik, Zeitschrift für angewandte Sozialwissenschaft, 1981 *(Бела Буда)* 263

CONTENTS

Pléh, Csaba: Interdisciplinary relationships in the history of psychology 181
Bagdy, Emőke: Levels of symbolization within the circle of experiences of learning autogenic training 201
P. Faragó, Katalin: The policeman's image in Hungarian young people 214

CASE HISTORY

Nemes, Lívia: Internal elaboration of external effects 232

DISCUSSION

Second confrontation *(Pálos, Miklós)* 240
Being confronted .... *(Popper, Péter)* 241

REVIEW

Süle, Ferenc: On the timeliness of C. G. Jung's trend in the present curing practice 242

FORUM

Hermann, Imre (1889—1984) *(Vikár, György)* 250
Research works on personality development in Great Britain *(Kozéki, Béla)*..... 252

WEEK-DAYS

Gold cage, silver cage, bronze cage, iron cage *(Hegedűs T., András)* 256

BOOKS

Jurij L. Hanin: The psychology of communication in sports *(Buda, Béla)* 258
Two books on the development of speech and children's language *(K. Tsukovskiy:* The word learns to walk — Portrait on the child; *Ódor, László:* Blase learns to speak) *(Császár, Adrienne)* 260

JOURNALS

Gruppendynamik, Zeitschrift für angewandte Sozialwissenschaft, 1981 *(Buda, Béla)* 263

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója
Műszaki szerkesztő: Sándor István
A kézirat nyomdába érkezett: 1983. XI. 28. — Terjedelem: 8,05 (A/5) ív
84.12711 Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Hazai György

Ára: 25 Ft

Előfizetés egy évre: 150 Ft

INDEX: 25.553
ISSN 0025—0279

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

1. A Magyar Pszichológiai Szemle olyan kéziratokat fogad el közlésre, amelyek a pszichológia és határterületeinek tudományos kérdéseivel foglalkoznak.

Ezen belül közöl eredeti kutatásokról szóló beszámolókat; témaösszefoglaló tanulmányokat; didaktikusan feldolgozott esettanulmányokat; pszichológiatörténeti tanulmányokat; beszámolókat a hazai és nemzetközi pszichológiai közélet fontosabb eseményeiről; ismertetéseket a hazai és nemzetközi pszichológiai intézmények munkásságáról; hozzászólásokat a pszichológiai és általában a kulturális élet pszichológiai vonatkozású eseményeihez; könyv- és folyóiratismertetéseket.

2. A kéziratok terjedelme általában nem haladhatja meg a 0,5—0,75 ívet (16—24-es kettes sorközzel gépelt oldal, soronként 50 „n" betűjellel). Egy oldalon 25 sornál több nem lehet.

3. A kéziratot 3 példányban kell a Szerkesztőséghez beküldeni. A közlemény címe után szerepeljen a szerző neve, alatta az intézmény, ahol a szerző dolgozik.

4. Az idegen nyelvű fordításra szánt 25 soros összefoglalást külön oldalon, címmel, 3 példányban kell csatolni a közleményhez.

5. A szöveget normál betűtípusú írógéppel 1/8 íves géppapírra és csak a papír egyik oldalára kell írni. A gyors nyomdai átfutás érdekében fontos a hibátlan gépelés.

6. Ha a szerző dőlt betűkkel akar valamit kiemelni, azt egyszer húzza alá. Csupa nagy betűvel semmit se gépeljen. Ha a szöveg egy részét kisebb betűtípussal kívánja szedetni, ezt ne sűrűn gépelt sorokkal, hanem a szöveg bal oldala mentén húzott vonallal és „petit" szóval jelezze. A kézirat lapjait oldalanként folyamatosan, középen számozza arab számokkal. Betoldás nem alkalmazható.

7. A számozott és címmel ellátott ábrákat és táblázatokat külön borítékban kell csatolni a kézirathoz. Minden ábra és táblázat hátlapján szerepeljen a szerző neve és a kézirat címe ceruzával.

A kéziratban pontosan fel kell tüntetni az ábrák és táblázatok helyét.

8. Szöveg közben alkalmazott irodalmi hivatkozásoknál a szerző vezetéknevét és zárójelben az irodalomjegyzékben jelzett sorszámát tüntessék fel.

9. Az irodalomjegyzék összeállítása ábécé-sorrendben történik. *Könyveknél, monográfiáknál:* a szerző vezetékneve, keresztnevének kezdőbetűi, a megjelenés éve, cím, kiadó, város, idézett oldalszám.

Folyóiratokban megjelent közleményeknél a szerző vezetékneve, keresztnevének kezdőbetűi, a megjelenés éve, kötetszám, füzetszám, idézett oldalszám. (A közlemény címét tehát nem kell feltüntetni.)

10. A szerző vállalja, hogy a tördelt levonatokat 3 nap alatt kijavítva visszaküldi. A kézirattól eltérő nyomdai javítások költségei a szerzőt terhelik.

11. Szerzőinknek — tiszteletdíjuk terhére — 100 db különlenyomatot készíttetünk.

12. A szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Magyar Pszichológiai Szemle

1984 OKT 19

M T A
Pszichológiai
Intézete
KÖNYVTÁRA

1984/4

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE

ВЕНГЕРСКИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HUNGARIAN JOURNAL OF PSYCHOLOGY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA PSZICHOLÓGIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLI. kötet Új sorozat 25. 1984. 4. szám

Szerkesztőbizottság:

Ádám György, Bányai Éva, Glauber Anna (technikai szerkesztő), Hegedűs T. András, Kalmár Magda, Kardos Lajos, Klein Sándor, Kulcsár Zsuzsanna, Lénárd Ferenc, Molnár Imre, Moussong-Kovács Erzsébet, Palotás Gábor, Popper Péter (főszerkesztő), Salamon Jenő, Ungárné Komoly Judit, Varga Zoltán, Váriné Szilágyi Ibolya

Szerkesztőség:

Rovatvezetők: Buda Béla, Hódos Tibor, Hunyady György, Münnich Iván, Pléh Csaba, Ranschburg Jenő
Munkatársak: Jóni Anna (olvasó szerkesztő), Füredi János, Feuer Mária, Pázmándy Györgyi (szerkesztőségi titkár)

Szerkesztőség: 1083 Budapest, Bókay János utca 54. Telefon: 340-790, 343-743

Akadémiai Kiadó
1363 Budapest, Alkotmány u. 21. Telefon: 111-010.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1800 Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára.

Egyes példányok beszerezhetők az 1055 Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. sz. alatti hírlapboltban.

Előfizethető és példányonként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál 1363 Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215—11488, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban: 1368 Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-688.

Előfizetési díj egy évre: 150 Ft.

A tanulmányok közlési feltételeit lásd a borító negyedik oldalán.

TARTALOMJEGYZÉK

Czigler István: Biológia és pszichológia 271
Pléh Csaba—Jarovinszkij Alekszandr—Alekszandr Balajan: Mondatmegértés magyar—orosz kétnyelvű óvodásoknál 282
Szecsődy Imre: A pszichoterápiás szupervízióról 297

ESETTANULMÁNY

Gödölle Zoltán: Egy pszichoszomatikus beteg élete és halála 305

VITA

Néhány megfontolás a képességfejlesztés tervezhetőségéről *(Rácz Fodor Benő)* 314

FÓRUM

A gyermekvédelemben dolgozó pszichológus problémái *(Szitó Imre)*..... 328

HÉTKÖZNAPOK

Játékterápia *(Popper Péter)* 334

KÖNYV

Johanna Turner: Az értelmi fejlődés *(Salamon Jenő)* 338
Alekszandru Lazar: Motivációs helyzetek—tanulási eredmények *(Kozéki Béla)* ... 340
Levendel László: Asztmás betegek gyógykezelése és gondozása *(Császár Gyula)* 343

FOLYÓIRAT

Cognitive Psychology 1980; Cognition, 1980. *(Siklaki István)* 348

BIOLÓGIA ÉS PSZICHOLÓGIA

CZIGLER ISTVÁN
MTA Pszichológiai Intézete

A biológia és pszichológia kapcsolatát elemezve a szerző négy területet emel ki. 1. A „magasabb idegrendszeri kutatások" területén belül a szerző nem lát éles elkülönítési lehetőséget a két tudomány között. Az ingerület-gátlás fogalompár elemzése kapcsán bemutatja, hogyan veszítik el e fogalmak eredeti fiziológiai jelentésüket. Rámutat arra, hogy a neurofiziológia fejlődése sokszor gyorsabb, mint ahogy eredményei a pszichológiai gondolkodás részévé válnak. Példaként az aktiváló rendszerek neurofiziológiáját említi. 2. A kognitív pszichológia és a biológiai tudományok kapcsolatában a neuropszichológia eredményeit értékeli, főként az afázia kutatások és a két félteke működésével kapcsolatos eredmények kapcsán. E kapcsolat keretében foglalkozik az eseményhez kötött potenciálok vizsgálatában elért eredményekkel. 3. Az etológia és a szociobiológia egyre jelentősebb szerepét tárgyalva a szerző ahhoz a nézethez csatlakozik, mely szerint a genetikai ismeretek és a viselkedés leírása közé be kell iktatni egy olyan fogalmi rendszert, mely joggal tekinthető pszichológiai természetűnek. 4. Hasonló megközelítéssel tárgyalja a kémiai anyagoknak a viselkedésre gyakorolt hatását vizsgáló biológiai pszichiátriai irányzat eredményeit is.

A pszichológia és a biológia kapcsolata — szinte a pszichológia kezdeteitől — két síkon vizsgálható. Az egyik elvi, s inkább a filozófia, pszichológia és biológia hármasának kapcsolataként ragadható meg, ilyenféle kérdések formájában: Mit jelent a pszichikus rendszer önállósága? Másképpen, a test-lélek kérdéskörről, illetőleg a pszichológia tárgyának meghatározásáról van szó. A továbbiakban ezt a témakört, mivel ez egyben a pszichológia és a filozófia kapcsolatának talán leglényegesebb kérdése, nyitva hagyom. Hangsúlyozom viszont, s remélhetőleg a tárgyalt témák során ez világosan ki is derül majd, hogy e kérdéskör élő, aktuális. Aktualitását a pszichológia és határterületeinek kutatásában észlelhető „neo-redukcionista" törekvések teremtik meg. A másik sík a biológia és a pszichológia kapcsolatának tényleges megvalósulása, azok a területek, ahol gyakran inkább a tradíciók vagy a szakemberek identitás-érzése határozza meg, hogy az illető kutatás a biológiához vagy a pszichológiához tartozik-e. E viszonylag széles határ-zóna mutatkozik meg az olyan folyóirat címekben, mint Psychophysiology, Physiological Psychology, Physiology and Behaviour, Biological Psychology, Neuropsychologia, Brain and Behavior, Brain and Language stb. A továbbiakban e határterület kutatásait igyekszem röviden áttekinteni. A kiemelt területek inkább tradicionális csomópontok, mint valamiféle, a szakma logikájából következő rendszer elemei. Abban reménykedem, hogy az egyes résztémákkal kapcsolatban sikerül olyan tényezőkre felhívni a figyelmet, melyek összessége némi képet ad a biológia és a pszichológia kapcsolatairól.

E címmel arra a szerteágazó kutatási irányra utalok, mely egyrészt a pavlovi iskolából, másrészt a behaviorista ihletettségű kondicionálási kutatásokból nőtt ki. Pavlovnak és követőinek mindig igénye volt, hogy nézeteiket az idegrendszer működésének terminusaiban fejezzék ki.[1] Példaképpen idézhetjük az irradiáció-koncentráció fogalompárt, mely közvetlenül utal a feltételes kapcsolatok kialakulásának mechanizmusáról vallott elképzelésre. Pavlov hasonló céllal alkalmazta az ingerület—gátlás fogalompárt, ám a későbbiekben e terminusok a neobehaviorista tanuláselméletben a teljesítményt növelő, illetve csökkentő hatások gyűjtőfogalmává váltak, s egy időre függetlenedtek a fiziológiai alapoktól.[2] Ebben a rövid példában a biológia és a pszichológia kapcsolatának egyik jellegzetes sajátságát próbáltam illusztrálni. A pszichológiai elméletalkotásban gyakori szándék, hogy a pszichológiai elmélet függetlenedjék az idegfiziológiai alapoktól. Ezt az igényt általában az a reális felismerés motiválja, hogy — az adott korszakban — a neurofiziológia nem érte el azt a fejlettségi szintet, mely lehetővé tenné a pszichológiai jelenségeket megalapozó folyamatok jellemezését. Példaként vehetnénk Freud Tervezetének[3] optimista vélekedését a fiziológiai alapokról, szemben későbbi műveivel, vagy akár Skinner leíró behaviorizmusát,[4] de példa lehet a kognitív pszichológia kezdeti neurofiziológia-mentessége. Evvel ellentétes tendencia mutatkozik meg azután abban, hogy a kialakult pszichológiai elmélet keresni kezdi a neurofiziológiai alapokat. Jellegzetes példa erre az elhárító feltételes reflexek megerősítésének problematikája. A felmerült paradoxonok megoldási útjának a megerősítés neurofiziológiájának kutatása ígérkezett.[5] A kondicionálás alapmechanizmusainak feltárása a részkérdések sokasága miatt továbbra is lényeges terület, még akkor is, ha jelenleg a magatartás általánosabb elméletei a kondicionálást nem tartják a viselkedés alapelemének. A farmakológiában, gyógyszerkutatásban, de még az emlékezet biológiai mechanizmusainak kutatásában is e kondicionálási mód-

[1] A kondicionálási eljárással és az elemi tanulási folyamatok értelmezésével kapcsolatos egyik legérdekesebb vitában, az az íz-averziós kísérletek értelmezésekor még az etológiai elvek érvényesítését hangsúlyozó Garcia is mint pozitív példáról emlékszik meg e törekvésről (Garcia, J., Tilting the paper mills of Academia, American Psychologist, 36, 149—158, 1981).

[2] Példaként Hull elmélete említhető (pl. Hull, C. L., Principles of Behavior, Appleton—Centruy—Crofts, 1943).

[3] Freud, S., Project for a scientific psychology. Standard Ed. Vol. 1. 1966 (1895).

[4] Például Skinner, B. F., Contingencies of Reinforcement: A Theoretical Analysis. Englewood Cliffs, Prentice Hall Inc. 1969.

[5] A drive-elmélet paradoxonjait Grastyán állította össze. E kérdésekről l. Grastyán E., On some problems of motivation and reinforcement. In: Lissák K. (ed.) Recent developments of neurobiology in Hungary. Akadémiai Kiadó 1978, illetve Vereczkei L., A marxista tudat-felfogás a tanulási, megerősítési és motivációs elméletek tükrében. Akadémiai Kiadó, 1975.

szerek állnak előtérben.[6] Fontos lenne ismernünk a folyamatok mikrostruktúráját akkor, ha például kiderül, hogy egy anyag, például egy polipeptid befolyásolja a kioltási folyamatokat mondjuk az aktív elhárító feltételes reflexek esetében. Általános elméleti modell nélkül az ilyen jelenségek magyarázata csak igen elnagyolt maradhat.

Az ingerület-gátlás — eredetileg fiziológiai — terminusokhoz hasonlóan alakult az ötvenes évekkel kezdődően alapvető fontosságúvá váló arousal fogalom[7] pályafutása. A nem specifikus aktiváló rendszerek felfedezése teremtette meg a lehetőséget az optimális aktivációs szint pszichológiai konstrukciójához.[8] E fogalomrendszer azután kiindulópontul szolgált olyan viselkedések motivációs alapjának magyarázatához, melyeket nem sikerült közvetlen kapcsolatba hozni szöveti szükségletek kielégítésével.[9] Az általános, nem specifikus arousal rendszer működése alapot teremtett az érzelmek pszichológiai magyarázatához. Az így felállított rendszert pedig sikerült kapcsolatba hozni a legáltalánosabb motivációs állapotok rendszerével.[10] A kéregalatti struktúrák ingerlésével nyert eredményeket, melyek alapvető viselkedéses, motiváció változásokat mutattak ki e beavatkozások hatására, továbbra is döntő fontosságú eredményeknek kell tekinteni, — még akkor is, ha az adatokat magyarázó egységes elmélet nem alakult ki. A hetvenes évekre tehát az alapvetőnek tartott viselkedéses jelenségek területén kialakulni látszott valamiféle szintézis, melyben az alapvető építőelem szerepét elemi kondicionált reakciók játszották, az elmélet fejlődésének katalizátora pedig a neurofiziológia volt.

A neurofiziológia tulajdonképpen természetes fejlődése a későbbiekben azonban az ilyen szintézis ellen ható tényezőket is kitermelt. Az arousal rendszerről kialakult modernebb elképzelések rávilágítottak, hogy egy igen összetett, s egységesnek nem nevezhető rendszerről van szó.[11] Az alapvető motivációs

[6] Az emlékezet biológiai vizsgálataiban az elmúlt időkben nem beszélhetünk áttörésről. A terület helyzetéről az alábbi jellemzést idézem: „A bemutatott adatok kevés kételyt hagynak afelől, hogy metabolikusan az agy megváltozik akkor, ha tanulás történik. Az adatok egészében véve bizonyos fajta regionális, biokémiai, sőt viselkedéses specificitást mutatnak. Mindazonáltal a változások nagysága és általános természete valószínűtlenné teszi, hogy bármelyik ilyen metabolikus változás a raktározott információt jelentené. Valószínű, hogy olyan általános sejtaktivitásra utalnak, mely szükséges a tanuláshoz. Az ilyen metabolikus változásokat nem-specifikusnak tekintjük, s e nem-specifikus aktiváció olyan nyersanyagtartalékot képez, mely lehetővé teszi, hogy lokálisan specifikus változások történjenek." Dunn, A. J., Neurochemistry of learning and memory: an evaluation of recent data. Ann. Rev. Psychol., 31, 343—390, 1980.

[7] A nem specifikus retikuláris rendszerrel kapcsolatos klasszikus munkák közül l. pl. Moruzzi, G., Magoun, H. W., Brain stem reticular formation and activation of the EEG, EEG clin. Neurophysiol., 1, 455—479, 1949.

[8] Hebb felfogása (pl. Hebb, D. O. A pszichológia alapkérdései, Gondolat, Bp. 1975) jól illusztrálja ezt a gondolkodásmódot.

[9] Példának említhető Berlyne kollatív motivációs felfogása. (Pl. Berlyne, D. E., Conflict, Arousal and Curiosity. McGraw Hill, 1960.)

[10] Összefoglalásként l. Grastyán E., Emotion, In: Encyclopedia Britannica.

[11] Lásd pl. Vanderwolf, C. H., Robinson, T. E., Reticulocortical activity and behavior: A critique of the arousal theory and a new synthesis. Behav. Brain Sci. 4, 459—514, 1981.

mechanizmusok feltárása pedig olyan versengő nézetek kialakulásához vezetett, melyek további, s egyre precízebb neurofiziológiai kutatásokat igényelnek, s így egyelőre nem tekinthetők szilárd kiindulási alapnak a pszichológusok elméletképző munkája számára.[12] A feltételes reflexek különböző formáit ugyanakkor — mint már utaltunk rá — elterjedten használják alkalmazott területeken.[13] Jelentős szerepet játszanak e módszerek a vegetatív működések szabályozásának megismerésében is.[14]

Kognitív pszichofiziológia

A kognitív pszichológia, szemben a (neo)behaviorista kiindulással, nem kívánta elemi viselkedéses jelenségekből felépíteni pszichológiai elméletrendszerét, sőt, mint arra az elnevezés is utal, nem is kíván a pszichológia egészét „lefedő" elméletté válni. A pszichikus jelenségek közül egy szűkebb területet, az emberi információfeldolgozás folyamatait kívánta tárgyalni. Modelljeit ennek megfelelően az információfeldolgozás technikai eszközeiben alkalmazott eljárások sugallják. Az alapvető fogalmi rendszert olyan terminusokkal illusztrálhatom, mint a feldolgozási szakaszok, a kódolás, a tárolási kapacitás, csatornák és így tovább. Napjainkra a pszichológia, a nyelvészet és a számítógéptudomány (mesterséges intelligencia) találkozásából kialakult egy olyan kognitív tudomány,[15] mely a biológiával látszólag csupán lazább kapcsolatokat alakított ki.

Érintkezési pontok azonban szép számmal kialakultak a pszichofiziológia és a kognitív pszichológia között. Az emberi információfeldolgozásról kialakított modellekben kezdettől különböző feldolgozási műveleteket, különböző kódolási szakaszokat, tárolási idejű, kapacitású stb. rendszereket tételeztek fel.[16] Mivel az eseményhez kötött agyi elektromos tevékenység elemzésekor is egymás után jelentkeznek különböző összetevők, ésszerűnek tűnt a két szakasz-sorozat

---

Magyar összefoglalásként Marton M., A viselkedés szabályozásának két elve — általános lélektani, személyiségpszichológiai és pszichopatológiai megközelítés. Pszichológia 3, 3—42, 1983.

[12] Összefoglalásként l. Grossman, S. P., The biology of motivation, Ann. Rev. Psychol., 30, 209—242, 1979.

[13] Részben ide tartozik a biofeedback témaköre is. Összefoglalásként l. Illyés S., Biofeedback és tanulás, Magyar Pszich. Szle, 31, 15—23, 1974.

[14] E témakör új eredményeiről l. Ádám, G., Mészáros I., Bányai É., (eds.) Advances in Physiological Sciences Vol. 17: Brain and Behavior, Pergamon—Akadémiai Kiadó, Visceral Learning fejezet.

[15] Bobrow, D. C., Collins, A. (Eds.) Representation and Understanding. Studies in Cognitive Science. Academic Press, 1975.

[16] Az információfeldolgozás több-társas modelljei közül a hetvenes évektől legszélesebb körben Atkinson és Shiffrin modellje terjedt el (Atkinson, R. C., Shiffrin, R. M., Human memory: A proposed system and its control processes. In Bower, G. H. and Spence, J. T. (eds.) Learning and Motivation. Vol. 2. Academic Press, 1968).

összevetése. Finomabb megfeleltetésre azonban csak kevesen vállalkoztak.[17] Ez a tartózkodás indokolt, mivel az elméletek, illetve az értékelési eljárások fejlődésével mindkét oldalon jelentősek és állandóak a változások. Ez olyannyira így van, hogy a kognitív pszichológián belül magának a szakasz fogalomnak számos területen kétségbe vonták a létjogosultságát.[18] Ígéretesebbnek tűnik a kognitív pszichológia egyik első témájának, a figyelmi szelekciónak az agyi elektromos tevékenység vizsgálatával összekötött elemzése. Itt e módszer lehetőséget teremtett arra, hogy a teljesítmények elemzésén alapuló elméletek értékelésére, mint független módszert, az eseményhez kötött agyi elektromos változások elemzését alkalmazzák.[19] Továbbra is az agyi elektromos tevékenységnél maradva, az eseményhez kötött potenciálok egyes összetevőinek megjelenése kapcsolatot mutat az információfeldolgozási folyamatok osztályozásakor felvetett kontrollált, illetve automatikus működésmóddal.[20] A pszichológiai elképzelésekben a fogalmi dichotómiák száma tetemes, így természetesen egyelőre nem látható, mennyire bizonyul éppen ez az osztályozási mód termékenynek. A kognitív pszichofiziológia fejlődésének köszönhetően az eseményhez kötött potenciálok egyes késői összetevőinek elemzése sokkal alaposabb képet ad a mentális folyamatok időzítéséről, mint a vegetatív mutatók változásának elemzése. Így e centrális mutatók fokozódó szerepet játszanak a *jelentés-szintű* feldolgozást vizsgáló kutatásokban.

A kognitív pszichofiziológiában is felmerül az igény a kísérletek ökológiai validitásának emelésére. Így olyan eljárások kialakítása folyik, melyek lehetővé teszik, hogy a rövid idejű ingerlések merev pillanatképei helyett a mindennapi életben természetesebb fixáció-váltások során elemezzék az eseményhez kötött potenciál összetevőket.[21]

Az automatikus-kontrollált folyamatok dichotómiáját jelentős mértékben átfedi az a felosztás, mely a folyamatokat tudatos, illetve nem tudatos kategóriákba sorolja. A tudatosság, a tudat így újra központi kategóriává vált a

[17] Hillyard, S. A., Woods, D. L., Electrophysiological analysis of human brain. In Gazzaniga, M. S. (ed.) Handbook of Behavioral Neurobiology. Vol. 2. Plenium Publ. Corp. 1979., Chapman, R. M., McCarry, J. X., Chapman, J. A., Memory processes and evoked potentials, Canadian J. Psychol., 35, 201—212, 1981.

[18] Számos folyamatos feldolgozási elképzelés született, így Eriksen, C. W., Schultz, Information processing in visual search: a continuous flow conception and experimental results, Perception and Psychophysics, 25, 249—263, 1979. Vitatottá vált a feldolgozási folyamatok kezdeti szakaszának tartott ikonikus emlékezet szerepe is (Haber, R. N., The impending demise of icon: a critique of the concept of iconic storage in visual information processing. Behav. Brain Sci. 6, 1—54, 1983).

[19] Összefoglalóként l. Czigler, I., Figyelmi szelekció: kiváltott potenciál eredmények és pszichológiai értelmezések. Pszichológia, 4, 1984 (sajtó alatt), Marton M., A környezet valószínűségi értékelése és az átlagolt agyi potenciál I. Pszichológia, 4, 1984 (sajtó alatt).

[20] E terminusok főleg Shiffrin, R. M. és Schneider, W., Controlled and automatic human information processing II. Perceptual learning. automatic attending and general theory, Psychological Review, 84, 127—190, 1977. közleménye nyomán terjedtek el.

[21] Marton M., Szirtes J., Breuer P., A környezet valószínűségi értékelése és az átlagolt agyi potenciál II. Valószínűség-becslés és a lambda válaszok késői összetevői. Pszichológia, 4, 1984 (sajtó alatt).

pszichológiai gondolkodásban. E kategória a pszichofiziológiai elemzésekben a legnagyobb gyakorisággal a két félteke eltérő működésének elemzése kapcsán bukkan fel.[22] Főleg a „hasított agyú", de a lokális sérülésű betegek, illetve egészséges személyek bevonásával végzett kutatások is a tudatosság pszichofiziológiai megközelítéseit az információfeldolgozási stratégiák elemzése felé orientálják. Ez jelentős hangsúlyeltolódás ahhoz a korábbi helyzethez képest, amikor a tudat pszichofiziológiai vizsgálatait főként az éberségi szint változásával jellemezhető tudati állapotok vizsgálata jellemezte. Sőt, számos kutatás eredménye arra vezetett, hogy olyan tudati állapotok jellemzőit, melyek alapjaként tradicionálisan aktivációs változásokat tekintettek, valószínűleg információfeldolgozási, illetve kommunikációs folyamatokban találjuk meg.[23]

Visszatérve az előző kérdéshez, azaz a két félteke eltérő működésének elemzéséhez, a pszichológiai elméletképzésben a két félteke eltérő működéséről nyert adatok lehetőséget teremtettek arra, hogy számos fogalompár (egészleges—elemző, nyelvi — nem nyelvi, téri—idői) esetében e dichotómiákat valamilyen struktúra működéséhez kapcsolják. Ugyanez fordítva is igaz, azaz számos javaslat születik arra, hogy milyen fogalmakkal lehetne a legjobban megragadni a két féltekére jellemző működésmódokat.[24]

A kognitív pszichológia, mivel célja a magasabb szintű (humán) megismerési folyamatok elemzése, leginkább a neuropszichológián keresztül találkozik a pszichofiziológiai kutatásokkal. A két félteke eltérő működését vizsgáló kutatások maguk szintén ide sorolhatók. A neuropszichológia definícióját nem könnyű megadni. Alapvető kutatási témájának lehet tekinteni a lokális agyi sérülések által okozott viselkedészavarokat.[25] A kognitív pszichológia és a neuropszichológia egyik kapcsolódási területét az afázia kutatások alkotják, ahol is számos törekvés van arra, hogy az afáziák kategorizációját közelítsék egy pszicholingvisztikai felfogás szerint is elfogadható terminológiához.[26] Hasonló törekvés figyelhető meg az olvasási zavarok területén.[27] Az emberi emlékezeti rendszerről kialakított nézetekre nagy hatással vannak az amnéziákkal kapcsolatos kutatások. Érdekes, hogy míg a pszichológiai elméletalkotás egyre kevésbé támaszkodik a több-társas felfogásra, addig számos amnézia vizsgálat eredménye kiválóan interpretálható ebben a fogalomrendszerben.[28]

[22] Lásd Ornstein R. E. The psychology of consciousness, Hamondsworth: Penguin-könyvét. Magyar összefoglalásként Marton M., Nem tudatos folyamatok vizsgálata és értelmezése az általános lélektanban, Pszichológia, 2, 157—194, 1982.

[23] A hipnózis kutatása jellegzetes példa. L. Mészáros I. Hipnózis. Medicina, 1978.

[24] A számos összefoglalás közül l. pl. Berthelson, P., Lateral differences in normal man and lateralization of brain functions. Intern. J. Psychol. 17, 173—210, 1982.

[25] A témakör elemzését l. Osmanné Sági J., A neuropszichológia néhány problémája. Pszichológia, 3, 123—138. 1983.

[26] Például Lurija, A. R. Osznovnüje problemü nejrolingvisztiki MGU, 1975.

[27] Lásd Lesgold, A. M. Perfetti, C. A. (eds) Interactive Processes in Reading, Erlbaum, 1982.

[28] Például Baddeley, A. D. Elméletek az amnéziáról. In: Kónya A. (szerk.), Tanulás és emlékezet. Szöveggyűjtemény, Tankönyvkiadó, 1980.

Természetesen megtaláljuk a kapcsolatot a modern neurofiziológia fő áramlata, az egységtevékenységet elemző kutatások és a pszichológia között. A formaészleléssel foglalkozó pszichológiai elméletek kiindulópontját a közelmúlt időszakig legtöbbször az irány- és formaérzékeny sejtekkel foglalkozó kutatások jelentették.[29] Újabban hasonló szerepre pályázhatnak a téri-frekvencia-függő rendszerek.[30] A pszichológiai elméletek kialakulásában azonban gondosan el kell kerülni, hogy a neurofiziológiai adatok közvetlenül pszichológiai elméletképzés nyersanyagává váljanak, azaz hogy például egyes sejtek viselkedése és a perceptuális élmények közötti korrelációknak túlzottan centrális jelentőséget tulajdonítsunk. A divergenciák száma majdnem olyan tetemes lehet, mint az analógiáké.[31]

Nem szabad elfelejtkezni arról sem, hogy a pszichológiai kutatás is nyújtott segítséget az analitikus neurofiziológiának. Azokat a deprivációs kísérleteket említhetjük, melyek rámutattak az irány-érzékeny rendszerek ontogenetikus változásaira.

A pszichikus folyamatok és az agykutatás kapcsolatában valószínűleg új fejezetet jelent majd az agyi véráramlást, illetve metabolizmust vizsgáló modern non-invazív eljárások elterjedése, így a pozitron emissziós tomográfia, az F-deoxiglukóz eljárás. E technikák azonban még sokáig nem szorítják ki az agyi elektromos tevékenység elemzését, s nem csupán áruk miatt nem, hanem azért sem, mert idői felbontásuk egyelőre kicsi.

Az idegrendszeri alapmechanizmusok kutatásában mutatkozó újabb törekvések előbb-utóbb szintén helyet kaphatnak a pszichológiai szemléletben. Itt olyan „egészleges" idegrendszeri működésekre gondolhatunk, mint amit Szentágothai az utóbbi időkben többször is felvetett.[32]

Összehasonlító pszichológia, etológia, szociobiológia

A biológia és a pszichológia között természetes érintkezési pont az összehasonlító pszichológia. Az elnevezésnek több értelmezési lehetősége van. A címke értelméhez szorosan kapcsolódó felfogásban ide tartoznak az emberi pszichikum előfokának tanulmányozását szolgáló kutatások. A primátákkal végzett újabb vizsgálatokban talán a kommunikáció-kutatások, s ezek közül a nyelv-

[29] A minta-felismeréssel, illetve formaészleléssel foglalkozó tankönyvek általában bemutatják Hubel és Wiesel eredményeit (pl. Hubel, D. H., Wiesel, T. N., Receptive fields and functional architecture in two non-striate visual areas (18 and 19) of the cat. J. Neurophysiol. 28, 1041—1059, 1965). Igen gyakori az eredmények vulgarizált interpretációja, különösen az egyszerű, komplex és hiperkomplex elemek kapcsolatával, illetve receptív mező sajátosságaival kapcsolatban.

[30] A frekvencia-specifikus rendszerekről magyarul l. Marton M., Az állandó tér észlelése. Pszichológia, 1, 57—81. 1981.

[31] Uttal, W. R., Sensory coding. Little, 1972.

[32] Szentágothai J., Elmélkedés egy általános agyelméletről. Valóság, 25 (9), 1—9, 1982.

elsajátításos vizsgálatok váltották ki a legnagyobb érdeklődést.[33] E kutatások egyik implikációjaként kiderült, hogy a humán specifikum meghatározása lényegesen komplexebb feladat, mint azt a beszéd sajátosságaiból kiinduló törekvések eredetileg feltételezték.

Az összehasonlító pszichológia tárgyát valamelyest kitágítva az állatpszichológia felé, elérkezhetünk a viselkedéstudományok egyik sokat vitatott kérdéscsoportjához. A hagyományos értelemben vett állatpszichológiai kísérletezéssel szemben, ahol a megállapítások valahogy így kezdődhettek: *az* állat ezt vagy azt csinálja, egyre inkább uralkodóvá vált az etológiai szemlélet, azaz *ez vagy az* az állat (faj) ezt csinálja.

A faj-specifikus viselkedés vizsgálatának követelménye döntően érinti az állatpszichológia tradicionális területeit, így az elemi tanulási folyamatok kísérlet vizsgálatát is. Legjobb példa erre az íz-averziós kísérletek témaköre.

A viselkedéstudományban a genetika az etológiai gondolkodásmódon keresztül növekvő szerepet tölt be. A természetes magatartás-elemekkel dolgozva ugyanis számos szakember reményt lát arra, hogy olyan magatartás-elemek váljanak elkülöníthetővé, melyek kis számú gén befolyása alatt állnak.[34]

A hagyományosan a biológiához sorolható etológia és az evolúciós elmélet összekapcsolódásából született szociobiológiát, azaz a populáció szintű magatartás-genetikát az egyik oldalról, a neurofiziológiát pedig a másik oldalról sokan úgy tekintik, hogy távlatilag „bekebelezik" az összehasonlító pszichológiát.[35] Ugyanakkor az elhatárolódásra is lehetőség nyílik, amennyiben a szociobiológia a gén-pool és változásai természetével foglalkozik, az összehasonlító pszichológia az egyedek természetével és differenciálódásával, a szociobiológia a stratégiák fejlődését kutatná, az összehasonlító pszichológia a döntések kialakulását, a szociobiológia avval foglalkozna, hogy a faj milyen szinten alkalmazkodott, az összehasonlító pszichológia pedig a perceptuális és kognitív kapacitásokkal, s végül a szociobiológia tárgyához tartozna, hogy a populációs norma hogyan viszonyul az ideális adaptációhoz, míg az összehasonlító pszichológia foglalkozna az egyén túlélésével.

A szociobiológiai szemlélet szerint az állatfajok társas viselkedése és a faj egyes populációinak genetikai felépítése között szoros összefüggés van, s a fajok jellemző társas viselkedése levezethető genetikai összefüggésekből. Ilyen keretben vizsgálta például a szociobiológia az altruista magatartás evolúcióját. A szociobiológiai elmélet vitatható kérdései akkor válnak nyilvánvalóvá, amikor ezeket az emberi viselkedésre próbálják alkalmazni. Ez egyéb-

[33] Például Premack, D., The codes of man and beasts. Behav. Brain Sciences, 6, 1983.

[34] Az etológiai, magatartásgenetikai és szociobiológiai irányzat bemutatásánál nagymértékben támaszkodtam Csányi Vilmos elemzésére (Csányi, V., Genetika, magatartásgenetika, Kézirat, 14. o.).

[35] Lásd Wilson, E. O., Sociobiology: The new synthesis, Harvard Univ. Press, 1975. illetve a szociobiológia és az összehasonlító pszichológia kapcsolatáról folyt vitát: American Psychologist, 35, 955—979, 1980.

ként így van a viselkedésgenetika s az etológia számos egyéb alkalmazásával is. Lényegében arról a kérdésről van szó, hogy a pszichológia, a szociológia, az antropológia s a történettudományok kikerülésével lehetséges-e releváns ismereteket közölni az emberi magatartásról. Egyet lehet érteni azzal a kritikus szemlélettel, mely szerint „a szociobiológia az állati magatartás vizsgálata szempontjából új értékes megközelítési mód, de az egyes elméleti tételek még további, főként kísérleti alátámasztást kívánnak . . . Az ember is az evolúció kreatúrája, magatartásának bizonyos vonatkozásai biológiai szabályozás alatt állnak, más tulajdonságok esetében ez nem, vagy alig érvényesül. A helyes álláspont tehát az előterjesztett bizonyítékok higgadt, tudományos vizsgálata".[36]

Az etológia sikerei már a szociobiológia népszerűvé válása előtt is az etológia tárgyának az emberre történő kiterjesztésére csábítottak. A humán etológia iránti igényt a hatvanas években nagy sikerű népszerű könyvek bizonyítják.[37] Mindazonáltal bebizonyosodott, hogy az etológia nem válik a pszichológia alternatívájává. Az etológusok nyilvánvalóan gazdagították a pszichológia módszertanát, a humán pszichológia esetében főleg a fejlődéslélektanét. A felnőttekkel végzett vizsgálatok száma azonban viszonylag kicsi, s főleg a nem verbális kommunikációra vonatkozik.[38] Úgy tűnik, az etológiai szemlélet integrálódik a pszichológiába, s nem okoz gyökeres szemléleti fordulatot. Ezt látszik igazolni, hogy az összehasonlító pszichológiai szemlélet alapján még újabban is igen lényeges megállapítások születnek az állati viselkedés kialakulásáról, s az emberi viselkedés sajátszerűségéről.[39]

Kémiai hatások a viselkedésre

A pszichológia és biológia kapcsolatában egyre népszerűbb az a kutatási irány, mely különböző anyagoknak a viselkedésre gyakorolt hatását elemzi. A kémiai hatások elemzésével nyert adatoknak közvetlenül a viselkedésre vetítése (hatásuk a személyiségre, komplex pszichikus jelenségeket meghatározó kémiai hatások) ugyanakkor felfogható egy „neo-redukcionista" irányzat megnyilvánulásának is, amennyiben redukcionizmuson olyan nézetet értünk, mely szerint az emberi viselkedés sikeresen lebontható biológiai összetevőkre, olyan összetevőkre, melyeket azután leírhatunk úgy, mint kémiai, illetve elektromos történéseket.[40] A mai pszichológiától nem idegen bizonyos biológiai optimizmus. Ezt az érzést táplálja a neurotranszmitterek működésének leírása,

[36] Csányi V. idézett tanulmány.
[37] Például Morris, D., The naked ape. J. Cape, 1967.
[38] Az elemzésben Szegál, B. A humán etológia első évtizede. Pszichológia, 1, 417—430, 1981, tanulmányára alapozok.
[39] Például Kardos L., A neuropszichikus információ eredete, Akadémiai Kiadó, 1976.
[40] Peele, S., Reductionalism in the psychology of the eighties. American Psychologist, 36, 807—818, 1982.

vagy az endogén peptidek (endorfinok) megismerése, s kapcsolatuk a szkizofréniával, depresszióval, kábítószerélvezettel. A biológiai determináltság gondolata kapcsolatot teremt a genetikával, s így megállapíthatónak tűnnek bizonyos mentális rendellenességekre hajlamosító, s esetlegesen öröklődő konstellációk. E gondolkodásmód konkrétsága miatt sokak számára vonzó. Az ilyen megközelítés a viselkedést diszkrét kategóriákba szervezi, s átlátható kapcsolatot teremt a viselkedés és az idegrendszer között.[41]

Az irányzat egyik gyakorlatban értékesnek tűnő kulcsfogalma a sérülékenység, fogékonyság (vulnerabilitás). Olyan módszereket igyekeznek kidolgozni, melyek segítségével megállapíthatók valamilyen kóros állapot előfordulásának valószínűsíthető körülményei (high risk), másrészt kiszűrhetők azok a személyek, akiknél az ilyen feltételek fennállnak. Mint látható, e megközelítés a biológiai pszichiátria egyik iránya.[42] Hasonló megközelítéssel sikereket értek el a személyiségpszichológia területén, ahol is egyre több próbálkozás van arra, hogy egyes személyiségdimenziókat kapcsolatba hozzanak neurotranszmitterszint változásokkal.[43]

E megközelítési mód lehetőségeinek elemzése még korainak tűnik. Elképzelhető, hogy a kutatók a neurotranszmitterek és más anyagok hatásának elemzése folyamán egyre bonyolultabb közvetítő mechanizmusokat tárnak fel, s így az irányzat veszít redukcionista jellegéből.

Hazai kutatások

A hazai fejlődést egészen röviden jellemezve úgy tűnik, hogy a pavlovi vizsgálatokból kinövő, magasabb idegrendszeri működések kutatása a nemzetközi fejlődésnek megfelelően alakult. Így az elemi tanulási jelenségek, a motiváció fiziológiai alapjai, a tanulás vegetatív idegrendszeri jelentőségei olyan kutatási területek, ahol a hazai vizsgálatok nemzetközileg elismert szintűek. A fiziológia és a pszichológiai kutatások magyarországi szoros kapcsolatából következhet, hogy a kognitív pszichológia előretörésével párhuzamosan a „kognitív pszichofiziológia" szinte azonnal kifejlődött. Az eseményhez kötött agyi elektromos tevékenység fiziológiai mechanizmusainak vizsgálata szintén korszerű kutatások tárgya. A pszichikus szabályozás elveit, s a tanulás néhány elvi kérdését

[41] Jellemző példa, hogy míg Schachter emóció elméletében a kognitív faktorokat hangsúlyozta, addig újabban a dohányzási szenvedélyt szinte kizárólag fiziológiai alapon tárgyalja (Schachter, S., Pharmacological and psychological determinants of smoking, Ann. Intern. Med. 88, 104—114, 1978).

[42] Zubin, V. Spring, B., Vulnerability: A new view of schizoprenia. J. abn. Psychol., 86, 103—126, 1977. Bushsbaum, M. S., Haier, R. j., Murrphy, D. L., Platelet MAO, plasma dopamin beta-hydroxilase and attention in a biochemical high risk sample. J. Psychiatric Res. 1979.

[43] Magyar nyelvű összefoglalásként l. Kulcsár Zs., Szenzoros élménykeresés: Biológia korrelátumok és implikációk a pszichiátriai sérülékenységről. Pszichológia, 3, 69—86 1983.

érintő, szenzoros és motoros folyamatok kapcsolatát vizsgáló témakörben is komoly eredmények vannak. A neurokémiai megközelítések hatásai jelentősen érintik a hazai személyiséglélektani kutatást. Az etológiai irányultság legfőképpen a fejlődéspszichológiában figyelhető meg, de itt is elsősorban kritikai elemzéseken keresztül. Az állatokra jellemző emlékezeti működések összehasonlító vizsgálata területén, s a magasabb pszichikus működések előfokainak vizsgálatában (így a primáta vokalizáció tanulmányozásában) igen fontos összehasonlító kutatások folynak.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1983. X. 14.

БИОЛОГИЯ И ПСИХОЛОГИЯ

ИШТВАН ЦИГЛЕР

Анализируя связь биологии и психологии, автор выделяет четыре области.

1. При исследовании высшей нервной деятельности он не обнаруживает возможностей для четкого разделения двух наук. Анализируя понятия возбуждение — торможение, он показывает, как они теряют свое первоначальное физиологическое значение. Автор указывает далее, что чазвитие нейрофизиологии идет намного быстрее по сравнению с процессом внедрения ее результатов в психологическое мышление. В качестве примера он приводит нейрофизиологию активирующей системы.

2. Рассматривая связь когнитивной психологии и биологических наук, автор оценивает результаты нейропсихологии, главным обчазом, в области изучения различного типа афазий и работ по функционированию обоих полушарий мозга.

3. Обсуждая значительную роль этологии и социобиологии, автор приходит к выводу, что между знаниями генетики и поведения нужно включить такую систему понятий, которая по прову может считаться психологической.

4. Аналогичным образом он обсуждает и влияние химических соединиий на результаты биолого-психиатрического направления, изучающего поведение.

BIOLOGY AND PSYCHOLOGY

CZIGLER, ISTVÁN

Analyzing the connection between biology and psychology the author accentuates four fields. 1. On the field of "researches on higher nervous activity" the author doesn't see any chance for distinction between the two disciplines. By analyzing the stimulation-inhibition pair of concepts he points out how these concepts have lost their original meaning. The development of neuropsychology is faster than the speed with which their results become part of psychological thinking. As an example the author mentions the neuropsychology of the activating system. 2. From the connection of cognitive psychology and biological sciences he evaluates the results of neuropsychology in connection with the research result concerning aphasia and the function of the two hemispheres. Within this framework he deals with the results concerning event-related potentials. 3. Discussing the more and more significant role of etology and sociobiology the author shares the view according to which a conceptual system has to be set between genetical knowledge and the description of behaviour which could really considered to be of psychological nature. 4. Results within the biological psychiatry concerning the effects of drugs on behaviour are discussed with the same approach.

MONDATMEGÉRTÉS MAGYAR—OROSZ KÉTNYELVŰ ÓVODÁSOKNÁL

PLÉH CSABA
ELTE Általános Pszichológiai Tanszéke, Budapest

JAROVINSZKIJ ALEKSZANDR
Janus Pannonius Tudományegyetem Magyar Nyelvi Tanszéke, Pécs

ALEKSZANDR BALAJAN
Az orosz nyelv Puskin Intézete, Moszkva

A szerzők Magyarországon élő magyar—orosz kétnyelvű gyermekek két korcsoportjánál (átlagos kor 4 és 6 év, n = 7, ill. 10), s megfelelő egynyelvű kontrollcsoportoknál vizsgálták különböző szórendű tárgyas mondatok megértését, mondatlejátszási helyzetben. Alapkérdésük azt volt, vajon kétnyelvű gyermekeknél, akik két ragozó nyelvet sajátítanak el egy időben, szintén megjelenik-e a Thomas Bever által az angolra leírt „első főnév a cselekvő" értelmezési stratégia.

A vizsgálat főbb eredményei szerint ez a stratégia a vizsgált csoportokban is megfigyelhető, de a kétnyelvű gyermekeknél gyengébb, különösen az orosz nyelvet jobban tudó nagyobb korcsoportban. Ennek feltehető oka az, hogy az egyszerre két ragozó nyelvet elsajátító gyermekek jobban figyelnek a szavak végére, s ennek következtében jobban meghallják a kritikus nyelvtani információt hordozó hangokat. Kiderült az is, hogy a mondat elején álló tárgy hibásan cselekvőnek való értelmezése a magyarban csak fonetikailag nehéz (mássalhangzótorlódásra végződő) tárgyaknál, oroszban pedig nyelvtani pszeudohomonímiák esetén igazán jellegzetes. A kétnyelvű gyerekek ezekre a morfonológiai „megtévesztésekre" kevésbé voltak érzékenyek, mint egynyelvű kontrolljaik.

A vizsgálat, amellett, hogy mindkét nyelvben rámutatott a morfonológiai tényezők s a szórend kölcsönhatására a mondatértelmezésben, azt sugallja, hogy a kétnyelvűek egyszerre használnak mindkét nyelvre érvényes s nyelvspecifikus stratégiákat a megértés során, s fejlődésük e téren a vegyes kétnyelvűségtől halad a mellérendelt irányba.

Az utóbbi évtized pszicholingvisztikai irodalmából számos vizsgálat és elmélet ismeretes a szórend szerepéről a mondatmegértés fejlődésében. E kutatások egyik fontos motiválója az az igény, hogy a modellalkotás kilépjen az angolközpontú szemléletből. A szórendben alapuló megértési stratégiákat hangsúlyozó korai modellek ugyanis szinte kizárólag angol nyelvi anyagra alapoztak. E nyelv szerkezetében pedig a szórend az alapvető nyelvtani viszonyok szinte kizárólagos hordozója, ezért az itt kapott eredmények egyáltalán nem szükségszerűen általánosíthatóak olyan nyelvekre, ahol már a helyzet, a nyelvtani viszonyok legfőbb jelölője pl. az esetrag (e szemléleti kérdésről l. Leontyev, 1977, Bates et al., 1983).

A több nyelvre történő kiterjesztés során az egyik fejlődési alapkérdéssé éppen emiatt a következő vált: hol van a helye a szórendnek olyan nyelvek mondatértelmezési eljárásainak kialakulásában, melyek világos esetjelölést használnak? Az egyik elméletileg lehetséges álláspont szerint, melyet többek között Pinker (1981) fogalmazott meg, a szórendnek elsőbbsége van azokban az esetjelölő nyelvekben, ahol van domináns szórend, s a legtöbb nyelv ilyen. A gyermek először a szórendet használja a mondatmegértésre, s csak később az esetragot. Ezzel a szórend feltétlen elsőbbségét hirdető állásponttal két felfogás áll igen határozottan szemben. Az egyik Slobin és Bever (1982) kanonikus

mondatértelmezési minta elmélete, mely szerint a nyelvsajátítás első éveiben a gyermekek a nyelvi anyagból a perceptuális tanulás elveinek megfelelően kiemelnek egy ideális mondatmintát, ez lenne a kanonikus forma, melyet hozzákapcsolnak a tipikus tárgyi helyzetekhez (pl. a tárgyas mondatoknak megfelelő prototipikus helyzethez, ahol egy ember végez a tárgy egészére kiható fizikai cselekvést valamely egyedi tárggyal kapcsolatban). Egyes nyelvekben — pl. az angolban — ez a minta pusztán a szórenden alapul, máshol, ahol az esetragok egyértelműek (pl. a magyarban), pusztán a ragokra, ismét más nyelvekben — pl. a szerb-horvátban —, ahol az esetragok nem mindig egyértelműek, részben a ragokat, részben a szórendet veszi tekintetbe.

Egy másik, MacWhinney és Bates által kifejlesztett modell szerint a mondatmegértés során különböző támpontokat (cue) használunk fel, melyek közül egy nyelvtani kategóriára (pl. a cselekvőre) vonatkozóan az lesz a legnagyobb érvényű, mely mindig jelen van, egyértelmű és sohasem félrevezető. Az elsajátítás során egy nyelvben azokhoz a jelzésekhez kapcsolódnak leginkább a szemantikai nyelvtani kategóriák (pl. a cselekvő), melyek rendelkeznek ezekkel a tulajdonságokkal. Így például azokban a ragozó nyelvekben, ahol van alapszórend, a nyelvtani szerepekre a ragok lennének a legerősebb támpontok, s ehhez képest a szórendnek csak kisebb, de szisztematikus szerepe lehetne (vö. MacWhinney, 1982, Bates et al., 1983.).

Ismertetendő vizsgálatunk megtervezésekor e tágabb problémakörön belül kérdésünk az volt: a ragok mellett van-e kiegészítő szerepe a szórendnek ragozó nyelveket elsajátító gyermekeknél? Közelebbről a Bever (1971) által az angol nyelvre leírt s pl. Sinclair (1973) által francia anyagon is igazolt „az első főnév a cselekvő" stratégiájából indultunk ki. Ennek lényege az, hogy 4 éves kor körül az angol gyermekeknél megjelenik egy általánosított elemzési elv, mely szerint Főnév — Ige — Főnév sorozatokban mindig az első főnevet értelmezik a cselekvőnek, a kanonikus forma a szórendre alapoz. Vizsgálatunk fő kérdése az volt, vajon megjelenik-e ez a stratégia olyan gyermekeknél is, akik egyidőben sajátítanak el két erősen ragozó nyelvet, a magyart és az oroszt, ugyanakkor olyan nyelveket, melyek közül az egyik a több ragozási paradigmával (mintával) rendelkező flexiós (hajlító), a másik pedig a különböző nyelvtani jeleket a tőhöz ragasztó, agglutinatív nyelvekhez tartozik. Ennek megfelelően az oroszban az egyes esetek eltérő végződéssel jelennek meg különböző ragozási típusoknál, míg a magyarban a tárgyrag mindig ugyanaz, csak a tő, melyhez kapcsolódik, változhat. A tárgyas mondatok alapszórendje, vagyis a különösebb hangsúlyozás stb. nélkül ejtett semleges változat ugyanakkor mindkét nyelvben az Alany — Ige — Tárgy, pontosabban a magyarban ez a határozott tárgyú mondatokra igaz (Dezső, 1971). Ugyanakkor a magyar általában az ige előtti, az orosz az ige utáni elemet hangsúlyozza.

A kétnyelvű gyermekek vizsgálata a megfelelő egynyelvű kontrollcsoportokkal kiegészítve lehetővé tette annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy a nyelv-

elsajátítás különböző szakaszaiban levő gyermekeknél vannak-e kölcsönhatások a nyelvek között, befolyásolja-e például a mondatmegértést, hogy a kétnyelvű gyereknek jobban „oda kell" figyelnie a ragokra, hisz a két nyelvben eltérő végződéseket hall. Hasonló kérdést kísérleti keretben kétnyelvű felnőtteknél vizsgált Bates és MacWhinney (1981), akik a szórendet, az élőséget mint szemantikai tényezőt s az alany– ige egyeztetést variálva pl. kimutatták, hogy felnőtt angol—német kétnyelvűek hosszú ideig angol nyelvi környezetben élve is a németnek megfelelő stratégiákat használhatják.

Kérdéseink pontosabban a következők voltak:

1. Megjelenik-e az „első főnév az alany" stratégia magyar—orosz kétnyelvű gyermekeknél mindkét nyelven a szórend variálása mellett?

2. Hasonlít-e a különböző szórendű mondatok megértési mintázata egynyelvű magyar, ill. orosz óvodásoknál?

3. Kétnyelvű gyermekeknél melyik nyelvnek megfelelően alakul a megértési mintázat?

Módszerek

Személyek

1. *Kétnyelvű csoport.* A vizsgálatban 14, értelmiségi vegyes házasságból származó magyar—orosz kétnyelvű óvodás vett részt. Mindegyik esetben az apa anyanyelve volt a magyar, s az anyáé az orosz. Két csoportba soroltuk őket: a kisebb csoport (n = 7) átlagos életkora 4 év 1 hónap, a nagyobb csoport (n = 10) átlagos életkora 6 év 1 hónap volt. A csoportok azonosak Jarovinszkij (1979, 1980) korábbi beszámolójában ismertetett mintával, csak ebben a részvizsgálatban eggyel több nagy gyermek volt. Ott részletesen ismertettük a csoport szociológiai jellemzőit is.

2. *Magyar kontroll.* A szociális háttér azonosságának biztosítása érdekében egynyelvű magyar kontrollcsoportként az ELTE óvodájából választottuk ki értelmiségi szülők gyermekeit. A kiscsoport átlagos életkora 4;1, a nagycsoporté 6; 1 év volt. Az elemszám mindkét esetben 7, ezt az indokolta, hogy eredetileg a kétnyelvű csoportok is 7—7 gyermekből álltak, s egyenlő elemszámra törekedtünk.

3. *Orosz kontroll.* Egynyelvű orosz kontrollcsoportként 20—20 4 (átlag 4; 1), illetve 6 (6; 1) éves korcsoportba tartozó gyermeket választottunk Moszkva egyik kerületi óvodájából.

Vizsgálati anyag és módszer

A gyermekek egyéni vizsgálati helyzetben a megfelelő nyelven, illetve nyelveken egy mondatértelmezési vizsgálatban vettek részt, ahol feladatuk egyszerű mondatok lejátszása volt, egyforma méretű játékállatokkal. A kiinduló listában 4 ige — *megpuszilja, tolja, kergeti, felemeli* —

szerepelt, s mindegyikkel négy szórendi változat: (Alany — Ige — Tárgy) SVO, OVS, SOV és OSV. A listák elrendezése a Pléh (1981), Pléh és Vargha (1982) vizsgálatában ismertetett módhoz hasonlított: egy-egy igével egymásután kapták a négy szórendi változatot különböző állat szereplőkkel a gyermekek. A *Függelék* mutatja „logikai rendben" a ténylegesen használt listákat.

A vizsgálat elején mindig meggyőződtünk arról, hogy a gyermek ismeri az állatokat és le tudja játszani a cselekvéseket. A k. v. mindig a gyerek elé helyezte a mondatban szereplő állatpárt, s felszólította a gyereket, hogy játssza le a mondatot. Ha a gyereknek problémái voltak a mondatok valószerűségével (pl. *a cica nem kergeti az oroszlánt!*) igyekeztünk feloldani. Ilyen probléma azonban alig merült fel.

A mondatértelmezési vizsgálatot a kétnyelvű gyermekeknél otthoni környezetben végezte néhány hét eltéréssel két, a gyermekkel csak oroszul, illetve magyarul érintkező vizsgálatvezető orosz—magyar sorrendben. Az egynyelvű gyermekekkel a vizsgálatok óvodai környezetben folytak. Sajnos az orosz kontrollcsoportnál egy technikai hiba következtében csak a *megpuszil* (целует) és *tol* (толкает) igékkel végeztük el a vizsgálatot, ezért náluk az eredmények csak 8 mondat értelmezésén alapulnak. Emiatt a feldolgozás során az összehasonlíthatóság érdekében nem a helyes értelmezések számára, hanem százalékarányára végeztünk varianciaanalíziseket.

Eredmények

1. *Kétnyelvű csoport.* A helyes mondatértelmezés százalékos átlagait a két nyelven az egyes korcsoportokban az 1. táblázat mutatja. Az adatokon négyszempontos varianciaanalízist végeztünk, a következő faktorokkal: életkor × nyelv × ige helye × alany helye. Az így kapott 2 × 2 × 2 × 2-es modellben az első faktor csoportok közötti, a többi három pedig csoporton belüli összehasonlítást jelent. Az elemzést itt és a továbbiakban is a BMDP 2V varianciaanalízis

1. táblázat

A kétnyelvű csoport helyes teljesítményének százalékai különböző mondatoknál az egyes nyelvekben

	Kicsik (n = 7)		Nagyok (n = 10)		Átlag	
	magyar	orosz	magyar	orosz	magyar	orosz
SVO	93	93	100	97	97	95
OVS	86	71	95	97	91	84
SOV	96	82	100	97	98	90
OSV	86	61	100	87	93	74
Átlag	90	77	99	95	95	86

program segítségével végeztük, a BMDP programcsomag 1976-os változatával (Dixon és Brown, 1979).

Az átlagos teljesítmény, mint az 1. táblázat alsó oszlopátlagai mutatják, az életkorral javult, $F_{1,15} = 7{,}801$, $p < 0{,}02$. Ugyanakkor a gyermekek teljesítménye oroszul szignifikánsan gyengébb volt, mint magyarul ($F_{1,15} = 14{,}866$, $p < 0{,}05$). A nyelv és az életkor közötti interakció – $F_{1,15} = 4{,}704$, $p < 0{,}05$ – azonban arra utal, hogy bár javulás mindkét nyelven megfigyelhető, a két nyelv közötti különbség elsősorban a fiatalabb csoportnál érvényes. Míg a kicsiknél a magyar és orosz átlagteljesítmény 90, ill. 77 százalékos volt, addig a nagyoknál 99 és 95. Ezek a hatások azonban, már itt fontosnak tartjuk hangsúlyozni, nem pusztán életkori eredetűek. Korábban (Jarovinszkij, (1979, 1980, 1983) már bemutattuk, hogy a magyar nyelv mind a szókincs, mind a mondatalkotás terén mindkét csoportban domináns. Ugyanakkor a dominancia együtthatók kétszer olyan magasak a kicsik, mint a nagyok csoportjában. Az idősebb csoport gyermekeinek nagy részére a két nyelv kiegyensúlyozott állapota volt a jellemző. Az orosz nyelvtudásnak a magyarhoz viszonyított kiegyenlítettebb szintjét ezeknél a gyerekeknél statisztikailag szignifikánsnak bizonyuló pozitív környezeti tényezők biztosították. Így például több ízben volt alkalmuk hosszabb tartózkodásra a Szovjetunióban, ami közvetlen kommunikációs lehetőséget biztosított oroszul beszélőkkel. Az idősebb csoportban a gyerekek általában egyetlen vagy első gyerekek voltak, s emiatt, valamint az orosz nyelvvel kapcsolatos erős anyai motiváltság következtében náluk több és intenzívebb orosz nyelvű társas- és játékinterakció fordult elő a mamával, a kommunikáció pedig nem szituatív-praktikus volt, hanem személyes. Nem ez volt a helyzet a kisebb csoport zömét alkotó második és harmadik gyermekeknél.

A mondatok típusa szerint is találtunk jellegzetes különbségeket. Bár az ige helye a két nyelvet együttvéve nem befolyásol, az ige helye és a nyelv közötti interakció szignifikáns volt ($F_{1,15} = 4{,}880$, $p < 0{,}05$). Ez az 1. táblázat jobb oldal átlagoszlopaira nézve annyit jelent, hogy oroszban nehezebb volt a gyerekek számára az olyan mondat, ahol az ige a mondat végén van (82%), mint ha a mondat közepén (90%). Ezért a hatásért valójában csak az OSV mondatok a felelősek. A magyarban ilyen hatás nem mutatható ki.

Mindkét nyelvben fennáll, de csak a kisebb gyermekeknél, hogy könnyebb azoknak a mondatoknak az értelmezése, ahol az alany elöl áll. Bár az alany helyének főhatása szignifikáns – $F_{1,15} = 14{,}864$, $p < 0{,}02$, az életkorral meglevő interakció – $F_{1,15} = 5{,}418$, $p < 0{,}05$ arra utal, hogy az elöl álló alany fölénye csak a kisebb gyermekeknél érvényesül. Ez egybevág egynyelvű magyar gyermekekkel kapcsolatosan a bevezetőben említett adatainkkal.

2. *Magyar kontrollcsoport.* A magyar kontrollcsoportot a kétnyelvűek magyar teljesítményével összehasonlítva ez a kép két fontos mozzanattal egészül ki. Mint a 2. táblázaton a magyar csoport leíró értékei is jól mutatják, a kétnyelvű

2. táblázat

Az egynyelvű magyar gyermekek átlagos teljesítmény százalékai különböző mondattípusoknál

	Kicsik (n = 7)	Nagyok (n = 7)	Átlag
SVO	86	96	91
OVS	61	75	68
SOV	86	100	93
OSV	79	79	79
Átlag	78	87	83

gyermekek (95%) általában jobb teljesítményt nyújtottak magyarul, mint az egynyelvű magyarok (83%, $F_{1,27} = 9{,}333$, $p < 0{,}01$).

Ugyanakkor az elöl álló alany fölénye az egynyelvű magyar gyermekeknél jóval jellegzetesebb, mint a kétnyelvűek magyar teljesítményében. Az alany helyének főhatása igen szignifikáns volt — $F_{1,27} = 23{,}097$, $p < 0{,}001$, ugyanakkor a csoport és az alany helye közötti interakció is $F_{1,27} = 6{,}558$, $p < 0{,}02$. Míg az egynyelvű magyaroknál az elöl álló alanyú (SVO, SOV) mondatok átlagos teljesítménye 92 és a hátul álló alanyúaké (OVS, OSV) 74, addig a kétnyelvűeknél ugyanez 98, ill. 92 százalék. Vagyis az alany helyének hatása kifejezettebb a magyar egynyelvű gyerekeknél. A két csoportot összehasonlító $2 \times 2 \times 2 \times 2$ faktoros varianciaanalízisben (nyelv × kor × ige × alany helye) ezenkívül pusztán az életkori hatás jelent meg.

A magyarral kapcsolatos eredmények — különösen egynyelvűeknél — megfelelnek annak, amit egy korábbi, 177 egynyelvű magyar gyerekkel végzett vizsgálatunkban (Pléh, 1981) hasonló mondatok értelmezését vizsgálva kaptunk. Eredményeink szerint egynyelvű magyar gyermekeknél 3 és 6 év között minden életkori csoportban könnyebb az olyan mondatok értelmezése, ahol az alany elöl áll a mondatban, mind az SVO—OVS mind az SOV—OSV összehasonlításokban.

Általában igaz azonban, hogy bár az első főnév cselekvőnek értelmezése a magyar gyermekeknél is meglevő megértési elv, ez a tendencia jóval gyengébb, mint angol nyelvű gyermekeknél, az átlagos helyes értelmezése minden életkorban és mondattípusnál jóval magasabb volt, mint Bever (1971) amerikai vizsgálataiban.

3. *Orosz kontrollcsoport.* A kétnyelvű gyermekek orosz teljesítményét az egynyelvű oroszokkal összehasonlítva szintén egy $2 \times 2 \times 2 \times 2$ szempontos varianciaanalízist végeztünk, ahol az első két faktor (nyelvi helyzet és életkor) személyek közötti, míg a második kettő (ige és alany helye) személyeken belüli tényező. Mint a 3. táblázat oszlopátlagai is mutatják, az orosz csoportban életkori javulás nincsen, ugyanakkor a teljesítmény mindkét csoportban igen magas.

A kisebb gyermekeknél átlagos teljesítményükben jobbak az oroszok, mint a kétnyelvűek, míg a nagyoknál a különbség eltűnik. A varianciaanalízisben ez abban mutatkozik meg, hogy a szignifikáns életkori főhatás ($F_{1,53} = 8{,}629$, $p < 0{,}01$) mellett a kor × nyelv interakció is igen szignifikáns ($F_{1,53} = 9{,}242$, $p < 0{,}01$).

3. táblázat

Az egynyelvű orosz gyermekek átlagos teljesítmény százalékai különböző mondattípusoknál

	Kicsik (n = 20)	Nagyok (n = 20)	Átlag
SVO	99	100	99
OVS	81	70	76
SOV	91	92	92
OSV	92	100	96
Átlag	91	91	91

Az egyes mondatok értelmezési mintázata eltér a kétnyelvű és az orosz gyermekeknél. Az ige helyének hatása jellegzetesen eltérő a két csoportban (nyelv × ige helye interakció $F_{1,53} = 8{,}790$, $p < 0{,}01$). Míg a kétnyelvű gyerekeknél a hátul levő ige megértése a nehezebb (ige elöl 90%, hátul 82%), addig az orosz egynyelvű gyermekeknél fordított a helyzet (88 *vs* 94%).

Az alany helyének hatása is jellegzetes eltérő mintát követ a két csoportban. Bár az alany helyének főhatása szignifikáns ($F_{1,53} = 15{,}469$, $p < 0{,}001$), az interakciók azt mutatják, hogy ez nem minden mondatnál és mindegyik csoportnál igaz. Mind az ige helye × alany helye ($F_{1,53} = 5{,}560$, $p < 0{,}02$), mind az ige × alany × nyelv hármas interakció ($F_{1,53} = 11{,}409$, $p < 0{,}002$) szignifikáns. Az 1. és a 3. táblázat jobb szélső átlagoszlopait összehasonlítva ez úgy értelmezhető, hogy míg a kétnyelvű gyermekek orosz teljesítményében — hasonlóan a már említett magyar nyelvű csoportok eredményeihez — az SVO > OVS és az SOV > OSV különbség egyaránt megvan, addig az orosz gyerekeknél az „alany elöl fölény" csak az SVO > OVS-re igaz.

Az interakciónak ezt az értelmezését alátámasztja, ha külön végzünk egy 2×2×2 szempontú összehasonlítást az egynyelvű orosz csoporton belül. Bár mind az ige helyének, mind az alany helyének a főhatása szignifikáns náluk ($F_{1,37} = 5{,}791$, $p < 0{,}02$, illetve $F_{1,37} = 9{,}98$, $p < 0{,}01$), a két faktor közötti interakció ennél sokkal jelentősebb — $F_{1,37} = 2{,}3834$, $p < 0{,}001$. Az orosz gyerekek csoportján belül az egyetlen lényeges eltérés a mondatok között — mint a 3. táblázat is mutatja — az, hogy az OVS mondatok az összes többinél nehezebbek.

Az 1. ábra összefoglalva mutatja az „alany elöl" és a „tárgy elöl" mondatokban nyújtott teljesítményt az egyes csoportokban, a 2. ábra pedig az életkortól függetlenül a nyelv hatását mutatja ezekben a mondatokban.

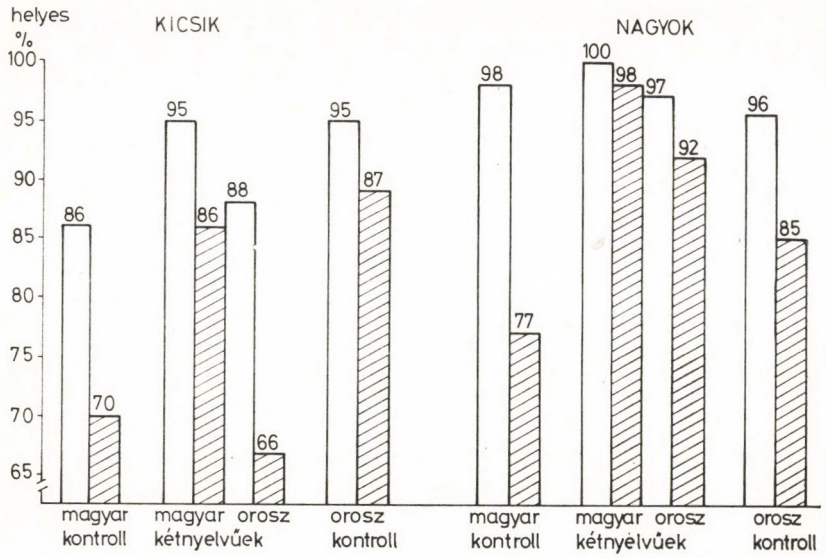

1. ábra. A helyes mondatértelmezés átlagos százalékai a különböző nyelvi és korcsoportoknál elöl álló alanyú (üres oszlopok) és elöl álló tárgyú mondatoknál (vonalkázott oszlopok)

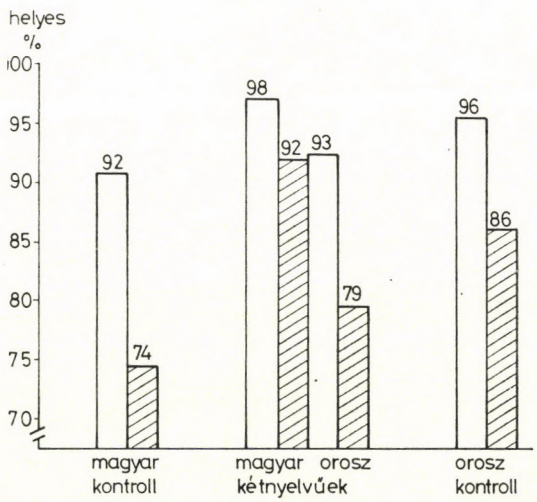

2. ábra. A helyes mondatértelmezés átlagos százalékai az egyes nyelvi csoportokban az életkortól függetlenül, elöl álló alany (üres oszlopok) és elöl álló tárgy (vonalkázott oszlopok) esetén

A csoportok közötti életkori, illetve nyelvi különbségeket általánosságban nem különösen érdemes elemezni. Ezek ugyanis betudhatók a vizsgálati helyzet eltéréseinek is. A kétnyelvű gyerekek pl. lehet, hogy azért hibáznak általában kevesebbet, mint a magyar kontrollcsoport, mert velük otthoni környezetben végeztük a vizsgálatot. Ugyanígy az egynyelvű orosz gyerekek jobb teljesítménye annak is a következménye lehet, hogy velük az elemzés kevesebb mondaton alapul. Később még látni fogjuk ugyanis, hogy a vizsgálatban alkalmazott főnevek alaktani jellemzői jellegzetesen befolyásolják az eredményeket. Fontosabbak a mondatok *nehézségi mintázatainak* eltérései.

Ezzel kapcsolatban legfőbb kérdésünk az volt, hogy van-e magyar—orosz kétnyelvűeknél „első főnév a cselekvő" értelmezési stratégia, vagyis belejátszik-e az értelmezésbe a ragok mellett a szórend is? Az 1. ábra összefoglalóan mutatja ezzel kapcsolatos eredményeinket. Látható, hogy a kétnyelvű csoportok közül ez a tendencia valójában csak a kicsikre jellemző, s ott is jellegzetesebb az orosz nyelvben. Azt, hogy a különbség a nagyoknál eltűnik, „plafonhatással" is magyarázhatjuk: náluk annyira megemelkedett a teljesítmény mindkét nyelven, hogy eltűnnek a mondatok közötti különbségek; valószínű azonban, hogy például a megértés idejében megmutatkoznának — de ezt, sajnos, nem mértük.

Részleteiben nézve a kétnyelvűek értelmezési nehézségeinek mintázatát, a következőket láttuk. Amikor a mondat elején áll az alany, a kétnyelvű csoport — ha, mint a 2. ábra mutatja, eltekintünk az életkortól — mindkét nyelven lényegében azonos szinten teljesít az egynyelvű gyerekekkel. A feltételezett sorrendi értelmezési stratégiát a ragozó nyelvekben természetesen a hibázás mutatja akkor, ha a tárgy van elöl. Mint a 2. ábra mutatja, a kétnyelvű gyerekek magyarul sokkal jobban értelmezték az ilyen mondatokat, mint az egynyelvű magyar gyermekek, s ez mindkét korcsoportban igaz (1. ábra). Vagyis a magyarban az egynyelvű gyermekeknél erősebb a szórendi stratégia, mint a kétnyelvűeknél.

Ennek a magasabb teljesítménynek, s a szórend kisebb „zavaró" hatásának az oka véleményünk szerint a következő lehet. A kétnyelvű családokban, ahol a gyerekek gyakran vannak kitéve a „két nyelv egyidejű ostromának", a gyermekeknek korán igen érzékeny és hajlékony beszédértelmezési stratégiákat vagy heurisztikákat (Leontyev, 1980) kell kialakítaniuk. Figyelmük korán közvetlenül a kommunikáció nyelvi eszközeire, a nyelvi formára irányul. A vizsgált két nyelvben az alapvető nyelvtani viszonyok egyaránt a szóvégi ragokkal fejeződnek ki. Ez a hasonlóság speciálisan ráirányítja a gyerekek figyelmét a szóvégekre, vagy másképp fogalmazva, felerősíti náluk annak az elvnek az érvényét, amit Slobin (1980) a nyelvelsajátítás általános elveként úgy fogalmazott meg: „Figyelj a szavak végére!". Ennek az állandó differenciációt igénylő

„munkának" a következtében a kétnyelvű gyermekek „füle érzékenyebbé válik" a nyelvtanilag kritikus helyen levő hangokra. Innen ered jobb teljesítményük a kicsiknél a magyar, az oroszul jobban tudó nagyoknál az orosz mondatok esetén is, ha a ragos főnév a mondatban elöl áll. Vagyis, kiinduló kérdésünk szempontjából eredményeink azt sugallják, hogy *az „1. főnév a cselekvő" stratégia ragozó nyelvekben is fennáll, s kétnyelvűeknél is megvan, a szövégekre irányuló kitüntetett figyelem azonban kétnyelvűeknél hamarabb eredményezi ennek eltűnését, s a pusztán a ragokra alapozó értelmezést.*

A kísérletünkben alkalmazott OVS és OSV, tehát tárggyal kezdődő magyar mondatok minőségi elemzése is alátámasztja ezt az értelmezést. E mondatoknak, akárcsak az alannyal kezdődő mondatoknak egy részében a tárgy olyan tőtípusba tartozik, ahol a *-t* tárgyrag közvetlenül kapcsolódik a mássalhangzóra végződő tőhöz (pl. *mókust, oroszlánt)* máskor pedig a magánhangzóra végződő tő *(cicát)* vagy a kötőhang *(majmot)* révén a tárgyrag fonetikailag kiugróbb pozícióra kerül a szövégen, nem mássalhangzó torlódás része. Kiderült, hogy az egynyelvű gyerekek *A majmot felemeli a maci* típusú mondatokat jobban értelmezték, mint *Az oroszlánt kergeti a cica* típusúakat. Egynyelvű gyerekeknél ezek átlagos hibás értelmezése 18, ill. 35%, kétnyelvűeknél pedig 8, ill. 8%. Vagyis a szóvégekre figyelés révén a kétnyelvűek nem hibáznak speciálisan többet a fonetikailag nehezebb töveknél. Míg az OSV mondatok között csak 1, addig az OVS típusnál két mondat tartalmaz ilyen fonetikailag „nehéz" tárgyat. Az OVS mondatok speciális nehézsége a magyarban — ami nálunk az egynyelvű kicsik csoportjában jelent meg világosan — feltehetően tehát nem sajátosan szintaktikai, hanem morfonológiai tényezőkre vezethető vissza. (Innen származtak egyébként az alany helye × ige helye interakciók a magyart érintő varianciaanalízisekben.)

Ezzel kapcsolatban egy dolgot érdemes még hangsúlyoznunk. A sorrendi stratégia meglétét ez a morfonológiai hatás nem kérdőjelezi meg, nem teszi műtermékké. Hiszen az OSV mondatoknál is megvan ez; másrészt — azokban a mondatokban, ahol az alany áll elöl, éppen gyakoribb a fonetikailag „nehéz tárgy" (8-ból 4), mint azokban, ahol a tárgy áll elöl (8-ból 3).

A mondatok nehézségének minőségi elemzése az oroszra vonatkozóan is felhívja a figyelmet a morfonológiai tényezők jelentőségére a szórendi hatások érvényesülésében. A kétnyelvűek orosz nyelvű vizsgálatában az OSV mondatok, egynyelvű oroszoknál viszont az OVS mondatok voltak a legnehezebbek. Azokban az esetekben, ha a tárggyal kezdődő mondatban világos *-u* végződést tartalmazó nőnemű főnév volt a tárgy (pl. белку целует тигр — a mókust megpuszilja a tigris), a kétnyelvű csoportban 10%, az egynyelvűben pedig 12% hibás értelmezést kaptunk. Ha viszont *-a, -ja* végződéssel jelölt hímnemű tárgyesetű főnév állt a mondat élén (осла — csacsit, медведя — macit), a kétnyelvűeknél 27, az egynyelvűeknél 38% hibázást kaptunk. Vagyis mindkét csoportban jóval gyakoribb a hibázás az — *a* végű hímnemű tárgyesetnél. A

kontrollcsoportban a hibák legnagyobb része egyetlenegy OVS mondatra esik: тигра толкает кошка (A tigrist tolja a cica). Sajnos, mint már említettük, az orosz gyerekekkel csak a kísérleti lista felét végeztük el, s így náluk egyetlen hímnemű tárgyesettel kezdődő OSV mondat sem szerepelt. Ellenkező esetben az OVS és OSV közötti mennyiségi viszonyok talán megváltoztak volna. Vagyis az OVS—OSV különbséget itt sem tarthatjuk igazából szórendi eredetűnek a meglevő adatok alapján.

Véleményünk szerint a tárgyesetű, élő, hímnemű főnévvel kezdődő mondatok kiugróan hibás értelmezését az oroszban a téves nyelvtani homonímia hatása magyarázza. Az élő, hímnemű tárgyeset *-a -ja* jelét a gyermek hibásan úgy értelmezi, mint az élő, nőnemű alanyesetét — ha ez a szó a mondat elején áll. Következtetéseinket alátámasztja Popova (1958) munkája. A szerző orosz óvodásoknál a múlt idejű ige egyeztetését vizsgálta élőt jelentő hímnemű és nőnemű főnevekkel. Megemlíti, hogy az élőt jelentő főnevek formai jegyeit a gyermek szakaszosan sajátítja el, s ezt megnehezítik nyelvtani jelölésük jellegzetességei az orosz nyelvi normában. Így például egy állat német jelölhetik különböző szavak (бык — „bika" корова — „tehén"), lehet viszont, hogy nyelvtani végződések-képzők különítik el őket egymástól (pl. слон — „elefánt" слониха — „elefánttehén" тигр — „tigris" тигрица — „nősténytigris"). Mivel az élőlények nyelvtani nemével kapcsolatban ilyen bonyolult, szerteágazó háló áll rendelkezésre (mi itt csak az állatnevekre hoztunk néhány példát), ez megnehezíti, hogy az orosz gyereknél „kialakuljon az általánosítás egységes alapja", más szóval ez megnehezíti és megnyújtja az intuitív szabálykialakítás folyamatát. Popova kísérletében a gyerekek a nőnemnek a hímnemmel összehasonlítva legkiugróbb nyelvtani jelzéseire — *-a, -ja* — támaszkodva képeztek női alakokat. Pl. слон-ból слóна слониха helyett, тигр-ből тигра тигрица helyett. Csukovszkij (1979) könyve csodálatos példákat ad arra, hogy milyen göröngyös utat jár be az orosz gyerek a nyelvtani nem ismertetőjegyeinek elsajátítása során.

A „hibás nyelvtani homonímiáról" még két további megjegyzés kívánkozik ide. Ennek szerepe magának a szórendi stratégiának a létét nem kérdőjelezi meg: hiszen ez csak akkor lép elő, ha a mondat élén áll a potenciális nőnemű alany, mely a valóságban hímnemű tárgy. Ami pedig speciálisan azt illeti, hogy a (kicsi) kétnyelvűeknél gyakoribb a hibázás ilyen mondatokban (47%), arról a következő mondható. Részben a lista jellege miatt a kétnyelvűeknél több lehetőség volt ilyen téves értelmezésre. Másrészt: voltaképpen a hibás grammatikai homonímia használata a nyelvi dominancia függvénye. A szegényesebb orosz tapasztalatú kisgyermekek paradox helyzetben vannak: fejletlenebb orosz szókincsük és ugyanakkor a szóvégekre irányuló figyelmük felerősíti náluk a *tyigra* típusú szavak alanyesetként való értelmezését.

Vagyis kiinduló kérdésünket lezárva: a szórendi stratégiák léteznek magyarban s oroszban, és kétnyelvűeknél is. Megjelenésükben azonban szerepet ját-

szanak mindkét nyelv jellegzetes morfonológiai sajátosságai, a szórendi stratégia ugyanis akkor érvényesül leginkább, ha a végződés nem egyértelmű, nem világos. Ez az eredményünk párhuzamosítható Slobin és Bever (1982) a bevezetőben említett szerb-horvát eredményeivel, hiszen a „vegyes" megértési modellt ők is a morfonológiai tényezők hatása miatt tartják szükségesnek felvenni.

Végül még egy kérdésre ki kell térnünk. Mit tudunk mondani a kétnyelvű gyermek által alkalmazott megértési eljárásról ilyen kísérleti helyzetekben? Vajon a gyermek a hallgatott nyelvre speciális perceptuális stratégiákat alkalmaz-e vagy pedig valamilyen integrált mechanizmust alkalmaz a dekódolásra? Vagyis más szavakkal: a koordinált vagy a vegyes kétnyelvűség mechanizmusainak megfelelően dolgozzák-e fel a kétnyelvűek a perceptuális bemenetet? E kérdésben a szakirodalom nem egységes. Caramazza és mtsai (1973) zöngés és zöngétlen mássalhangzó párok észlelését és kimondását vizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy a kétnyelvűek egységes, vegyes mechanizmussal észlelik mindkét nyelv fonémáit, ugyanakkor koordinált mechanizmusnak megfelelően ejtik ki azokat. Albert és Obler (1978) osztják ezt a felfogást. Macnamara és Kushnir (1971) azonban angol—francia kétnyelvűekkel végzett néhány kísérletük alapján arra a következtetésre jutottak, hogy kétnyelvű közlemények olvasása és hallgatása során a kétnyelvűek automatikusan átváltanak egyik nyelvről a másikra, a nyelvi bemenetek és kimenetek egymástól függetlenül működnek náluk, s emiatt a kétnyelvűek gyakran nem is fordították le az észlelt közlést domináns nyelvükre. Bates és MacWhinney (1981) a bevezetőben említett vizsgálatukban az eredeti anyanyelvre jellemző értelmezési stratégia hosszú idő után is meglevő átvitelét mutatták ki a második nyelv megértésére. Korábbi munkáinkban (Jarovinszkij, 1980) rámutattunk, hogy maga a kétnyelvűség is dinamikus folyamat, melynek fejlődésmenetét számos tényező határozza meg. Ennek megfelelően minden kétnyelvű személy olyan több dimenziós térben jellemezhető, ahol minden dimenzió egyik pólusa a vegyes, másik végpontja pedig a koordinált kétnyelvűség. Ugyanannál a kétnyelvűnél az alapjában véve második nyelv különböző szintjeire (szókincs, mondattan, hangtan stb.), de a kommunikatív készségnek a birtoklására is lehet az egyik szinten a vegyes, a másik szinten a koordinált kétnyelvűség jellemző.

A mondatértelmezési feladat közben a kétnyelvű gyerekek ugyanúgy viselkedtek, mint az egynyelvűek. Mind a magyar, mind az orosz mondatok perceptuális feldolgozása során felmerült náluk az az egyetemes, feltehetően kognitív alapú stratégia, mely az első főnevet tartja cselekvőnek a mondatban. Vagyis úgy tűnik, hogy a sorrendre alapozó értelmezési stratégia magyar—orosz viszonylatban, ahol mint láttuk az alapszórend azonos, az összetett (compound) kétnyelvűség mechanizmusának megfelelően működik, a gyerekek egyetlen közös eljárást használnak mindkét nyelven. A sorrendi stratégiához azonban csak akkor folyamodnak, ha a főnévi csoportok nyelvtani funkciójának

eldöntése a végződés alapján nehéz. Ebben viszont a két nyelvre egyenként speciálisan releváns morfonológiai tényezők játszanak szerepet. Vagyis e tekintetben a mellérendelt kétnyelvűségnek megfelelő képet kapjuk.

Természetesen egyetlen vizsgálat a dolog természete révén nem képes eldönteni az egész kétnyelvűség tipológia kérdését. Úgy érezzük azonban, hogy vizsgálatunk eredményei alátámasztják fentebb említett elképzelésünket, mely szerint itt nem vagy-vagy alapon eldönthető kérdésről van szó. A magyar—orosz kétnyelvű gyerekek még a mondatmegértésen belül is kettős képet mutatnak: a két nyelv eltérő alaktanát és morfonológiáját követve próbálnak nyelvtani szerepeket rendelni a mondatok szavaihoz, a mellérendelt kétnyelvűségnek megfelelően, eközben azonban a két nyelv közös alapszórendjére is támaszkodó általános elveket is követnek. A megfelelő korú egynyelvűekkel összehasonlítva úgy tűnik, fejlődésük abba az irányba halad, hogy mondatok megértése során egyre inkább függetlenedjenek ettől az általános, „vegyes" sorrendi stratégiától, s csak a megfelelő nyelv sajátos támpontjaira alapozzanak, vagyis a mondatmegértésben a vegyes kétnyelvűségtől haladnak talán a mellérendelt felé.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1983. I. 20.

FÜGGELÉK

A vizsgálatokban használt mondatlisták a tényleges sorrendben

MEGPUSZILJA	ЦЕЛУЕТ
A kutya megpuszilja a csacsit	Собака целует осла
A mókust megpuszilja a tigris	Белку целует тигр
A maci a cicát megpuszilja	Медведь кошку целует
A majmot az oroszlán megpuszilja	Обезьяну лев целует
TOLJA	**ТОЛКАЕТ**
A csacsi tolja a kutyát	Осел толкает собаку
*A csacsit tolja a cica	Тигра толкает кошка
A maci az oroszlánt tolja	Медведь льва толкает
A mókust a majom tolja	Белку обезьяна толкает
KERGETI	**ДОГОНЯЕТ**
A tigris kergeti a mókust	Тигр догоняет белку
Az oroszlánt kergeti a cica	Льва догоняет кошка
A csacsi a majmot kergeti	Осел обезьяну догоняет
A mackót a kutya kergeti	Медведя собака догоняет
FELEMELI	**ПОДНИМАЕТ**
A tigris felemeli az oroszlánt	Тигр поднимает льва
A majmot felemeli a maci	Обезьяну поднимает медведь
A cica a mókust felemeli	Кошка белку поднимает
A csacsit a kutya felemeli	Осла собака поднимает

A *-gal jelölt sorban eltér a magyar és az orosz lista.

IRODALOM

ALBERT, M.—OBLER, L. (1978): The bilingual brain. Neuropsichological and neurolinguistic aspects of bilingualism. New York: Academic Press.

BATES, E.—MACWHINNEY, B. (1981): Second language acquisition from a functionalist perspective: pragmatic, semantic, and perceptual stratelies. Annals of the New York Academy of Sciences, Vol. 379. 190—214.

BATES, E.—MACWHINNEY, B.—VOLTERRA, V. (1983): A cross-linguistic study of the development of sentence interpretation strategies. Child Development (in press)

BEVER, TH. (1971): The nature of cerebral dominance in the speech behavior of the child and adult. In: Huxley, T.—Ingram E. (szerk.) (Language acquisition: models and methods. London: Academic Press, 231—255.

CARAMAZZA, A. YENI—KOMSHIAN, G.—ZURIF, E. CARBONE, E. (1973): The acquisition of a new phonological contrast: The case of stop consonants in French-English bilinguals. Journal of the Acoustical Society of America, 54, 421—428.

CSUKOVSZKIJ, K. (1979): Járni tanul a szó. Portré a gyermekről. Tömegkommunikációs Kutató Központ, Bp.

DEZSŐ LÁSZLÓ (1971): Bevezetés a mondattani tipológiába. Budapest, TIT.

DIXON, J.—BROWN, E. (1979): The BMDP series. Berkely: University of California Press

JAROVINSZKIJ ALEKSZANDR (1979): Szókészlet és mondatalkotás a koragyermekkori kétnyelvűség esetén. Hungarológiai Közlemények, 39—40, 15—36 old.

JAROVINSZKIJ ALEKSZANDR (1980): Adatok az óvodás korú kétnyelvű gyermekek szókincséről. Magyar Pszichológiai Szemle. 37. 380—401.

LEONTYEV, A. A. (1977): A nyelvtan kutatása. In: Pléh Cs. (szerk.) Pszicholingvisztika és kommunikációkutatás szöveggyűjtemény. Tömegkomm. Kutató Központ, Budapest, 25—53.

LEONTYEV, A. A. (1980): A heurisztikus elv a mondatok észlelésében, produkciójában és megértésében. In: Pléh Cs. (szerk.) Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához. Kézirat, Tankönyv Kiadó, Budapest, 200—212.

MACWHINNEY, B. (1982): Basic syntactic processes. In: Kuczaj, S. (szerk.): Language acquisition: syntax and semantics. Hillsdale: Erlbaum.

MACNAMARA, J.—KUSHNIR, S. L. (1971): Linguistic independence of bilinguals: The input switch. Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior, 1971. 10, 480—487.

PINKER, S. (1981): A theory of the acquisition of lexical—interpretive grammars. In: Bresnan, J. (szerk.): The mental representation of grammatical relations. Cambridge. M. I. T. Press.

PLÉH CSABA (1981): Különböző szórendű mondatok értelmezése és a dichotikus hallási aszimmetriák 3—6 éves gyermekeknél. Pszichológia, 1, 365—393.

PLÉH CSABA—VARGHA ANDRÁS (1982): Néhány nyelvfejlődési mutató, melyeket nem befolyásol a szociális helyzet. Magy. Pszich. Szemle. 39, 353—371.

SINCLAIR DE ZWART, H. (1973): Language acquisition and cognitive development. In: Moore, R. E. (szerk.): Cognitive development and the acquisition of language. New York: Academic Press. 9—25.

SLOBIN, D. (1980): A grammatika fejlődésének kognitív előfeltételei. In: Pléh Cs. (szerk.): Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához. Kézirat, Tankönyvkiadó, Budapest, 416—454.

SLOBIN, D.—BEVER, T. G. (1982): Children use canonical sentence schemas. Cognition 12, 229—265.

Попова, М. И. (1958): Грамматические элементы языка в речи детей преддошкольного возраста. Вопросы психологии, № 3, 106—117

Яровинский, А. (1983): Факторы среды, влияющие на билингвальную компетенцию двуязычных дошкольников. Материалы 4-ой Пражской конференции «Психическое развитие, учение и формирование личности», Прага (в печати).

ПОНИМАНИЕ ПРЕДЛОЖЕНИЙ ДВУЯЗЫЧНЫМИ ВЕНГЕРО-РУССКИМИ ДОШКОЛЬНИКАМИ

ЧАБА ПЛЕХ–АЛЕКСАНДР ЯРОВИНСКИЙ–АЛЕКСАНДР БАЛАЯН

Авторами изучался процесс понимания простых предложений с прямым дополнением при варьировании в них порядка слов. В игре-эксперименте приняли участие венгеро-русские двуязычные дети (мл. группа — n = 7, ср. возр. — 4; 2, ст. группа — n = 10, ср. возр. — 6; 1), проживающие в Будапеште, а также будапештские и московские дети соответствующих возрастов. Эксперименты проводились в индивидуальном порядке. Задания состояли из выполнения детьми активных действий с игрушечными животными сообщаемые экспериментатором.

Основной вопрос исследования: используют ли двуязычные дети, одновременно овладевающие двумя, различными по своей типологии языками — агглютинативным венгерскии и флективным русским, в процессе понимания предложений стратегию «первое существительное — действующее лицо», описанную на английском материале Т. Бивером?

Как показывают результаты, стратегия порядка слов обнаружена у детей всех групп, однако у двуязычных, особенно старших, имевших почти балансный билингвизм, она проявлялась слабее, причем на обоих языках. Авторы предполагают, что в процессе симультанного овладения двумя языками у них раньше, по сравнению с двуязычными, формируется чувствительный и дифференциированный фонематический слух, падежные окончания и прилепы становятся объектом восприятия, т.е. они лучше опознают морфонологические злементы, несущие значимую критическую информацию.

Адекватность декодирования венгерских предложений, начинающихся с дополнения, зависела от морфонологических особенностей образования объектного падежа: легче всего опознавались дополнения, образующиеся с эпитезой, и при присоединении маркера объектного падежа к основе слова, оканчивающейся на гласную. На правильность понимания русских предложений с дополнением в начале, существенно влияло проявление «эффекта ложной грамматической омонимии». Двуязычные дети легче обходили «морфонологические ловушки», лучше справля ясь с трудными для декодирования предложениями, чем их одноязычные сверстники.

Дети-билингвы при интерпретировании предложений давали двойную картину: опираясь на основной порядок слов, общий для двух языков, они обрабатывали перцептивный вход по психологическому механизму совмещенного типа двуязычия, а развитая билингвальная компетенция, позволяющая им опознавать и формальные признаки словоизменений, сформировала в них механизм координированного билингвизма при слуховом восприятии.

COMPREHENSION OF SENTENCES IN RUSSIAN–HUNGARIAN BILINGUAL NURSERY SCHOOL CHILDREN

PLÉH, CSABA – JAROVINSZKIJ, ALEKSZANDR – BALAJAN, ALEKSZANDR

The authors have investigated the interpretation of transitive sentences with varying word orders in a sentence enactment task in two age groups of Hungarian Russian bilingual children living in Hungary (mean ages 4 and 6 years, n = 7 and 10) as well as in respective monolingual control groups. The research basically looked for the presence of the „first noun is the agent" strategy described by Thomas Bever for English in a situation where the children simultaneously acquire two casemarking languages.

Evidence for this strategy was obtained in the groups studied here, too. The strategy proved to be weaker in the case of bilingual childen, especially in the older group, more proficient in Russian. This can be explained by postulating more attention to the end of the words in the case of bilingual children, and as a consequence, by the easier detection of the word endings carrying the critical grammatical informations. It was also shown that the mistaken identification of sentence initial objects as agents of the action depended on the noun stems: in Hungarian, phoneticcaly difficult object marking resulting in consonant clusters at the end of the words, and in Russian grammatical pseudo-homonyms prooved to be the critical stems. Bilingual children were less sensitive to this morphonological „traps" than their monolingual controls.

Besides showing an interaction between morphonological factors and word order in both languages in the process of sentence understanding, the results also support the claim that bilinguals use both cross-linguistic and language specific strategies in understanding sentences, in this domain their development goes from compound towards coordinate bilingualism.

A PSZICHOTERÁPIÁS SZUPERVÍZIÓRÓL

SZECSŐDY IMRE
Mental Health Center, Stockholm

A szerző vázolja a szupervízió fő céljait és eszközeit. A tanulás ősi formájából eredően a mester—tanítvány interakció egy olyan komplex kapcsolati forma, amely sok, és gyakran egymással konfliktusban álló erővektorokat foglal magában. Ekstein, R. és Wallerstein, R. S. munkáira utalva, továbbá vázolva a klinikai rombuszt, tárgyalja ezeket az erőket és konfliktusokat, melyek közrejátszanak az intézményeken belüli szupervíziós kapcsolatok alakulásában is. A szupervíziós folyamat dinamikájának és fejlődésének leírásában E. H. Erikson pszichoszexuális fejlődési modelljét alkalmazza, ugyanezt használja fel a tanulási problémák és a tanulással kapcsolatos problémák vázolásánál is.

A szupervízió szerepe a pszichoterápiás kiképzésben

Pszichoterapeuták kiképzése igen bonyolult és összetett feladat. A terapeutát olyan személyiségű embernek képzeljük el, aki érett, stabil, mégis képes flexibilitásra, aki a legkülönbözőbb emberekkel képes jó kapcsolatot kialakítani és fenntartani. Egy olyan kapcsolatot, ami lehetővé teszi a legnagyobb őszinteséget, nyíltságot és szabadságot, ami szükséges, hogy a beteg megismerhesse sajátságos értékeléseit, kifejezési és kapcsolódási módjait. Ez annak a reményében történik, hogy a megértés alapján a beteg alkalmazkodásában eddig még nem próbált, újabb utakat tudjon találni és korábbi stratégiákat megváltoztatni. Hogy ilyen kapcsolatokat biztosítani tudjon, fontos, hogy a terapeuta ismerje önmagát, a maga nemében egyedülálló személyiségét. Ismernie kell miként éli meg és fejezi ki magát a másokkal való kapcsolatokban, ideáljait, specifikus védekezési manőverjeit, hogy milyen szerepekbe van hajlama másokat helyezni. Mindezeket kiképzési terápiájában vagy analízisében sajátíthatja el. A munkát, hogy terapeutává érjen, pszichoterapeuta identitást alakítson ki, a szupervíziós kapcsolatban végzi. Ebben a kapcsolatban kell kialakítani egy képet önmagáról, melyet kipróbálhat, amelyre reagálhat, áttekinthet, ütköztethet és változtathat.

A szupervízió mint mester—tanítvány kölcsönhatás

Mint ahogy Ekstein és Wallerstein kitűnő könyvében (1972) rámutatott, a szupervízió a mester—tanítvány kölcsönhatás mintájára alakult ki. Egy több tapasztalattal és ismerettel rendelkező felettes vezet és tanít egy fiatalabb

és tapasztalatlanabb tanítványt a munka megtanulásában. A szupervízió svéd megfelelője: „kézenfogva vezetni". Már ez a kifejezés is erő használatát fejezi ki, ami megsokszorozódik és konfliktussal telivé válik, ha a kiképzés intézményessé válik. A fiatal terapeuta meg akarja tanulni mesterségét, jól akarja végezni munkáját és elvárja tanárától, hogy ossza meg vele minden tudását, tapasztalatát. Azt várja, hogy ez az interakció valamilyen előre meghatározott és előírt tudáshoz juttatja majd, úgy érzi, engednie kell, hogy vezessék és tanítsák. Érezheti azt is, hogy vissza kell fognia kutatókedvét és kíváncsiságát, ami esetleg konfliktusba keverné a már megszerzett tudásanyaggal. A hagyományok kétségbevonása segítheti őt a kutatásban, de ugyanakkor zsákutcába is vezethet, vagy személyi konfliktusok kijátszásához. Mind a tanár, mind a tanítvány nyerhet azokból a megkötöttségekből, amelyeket a szervezettség kényszerít munkájukra: előre megtervezett időtartam és helyiség a szupervízióhoz, megfelelő betegek megválasztása stb. Viszont az időre, pénzre, a rangsorra, a tanuláson kívüli feladatokra vonatkozó megkötéseket mindketten veszélyesnek érezhetik és ezek valóban veszélyesek is lehetnek. A kiképzők, tanulók és a helyesnek ítélt tananyag adminisztratív kiválasztása elnyomhatja a kreativitást és megbéníthatja a kezdeményezőkedvet. Másrészt a funkciók meghatározottságának, a munka és kompetencia értékelhetőségének előfeltétele, hogy a célok tisztázottak és meghatározottak legyenek. Később még visszatérek erre a kérdésre, a kiterjesztett klinikai rombusz tárgyalásakor.

Ekstein, R. és Wallerstein, R. (1972) ezeket az egymásra való hatásokat egy ábrával világítják meg, melyet a klinikai rombusznak neveznek.

Saját terápiájának tapasztalataival és elméleti ismereteivel a kezdő terapeuta biztonságot és segítséget vár szupervizorától, amikor saját betegeivel foglalkozva szorongást és káoszt él át. Alkalmazza mindazt, amit szabályként megtanult, hogy hogyan kell a székeket elhelyezni, a terápiás szerződést megkötni és hogy hallgatnia kell és megérteni betegeit. Függő viszonyban érzi magát, és reméli, hogy a szupervizor megbízható. Ez a függőség odáig is terjedhet, hogy elrejti kétségeit, kérdéseit, kritikus gondolatait, sőt még azt is, amit valójában a beteggel csinál. Lehet, hogy utánozni akarja, vagy utánozza is szupervizorát, de különböző módokon szembe is szegülhet vele. Összes infantilis kívánságát és konfliktusait átviheti a szupervizorra; az autoritással, versengéssel kapcsolatos érzéseit, mindenhatóságra, mindenttudóságra törő vágyait. Ezeket a problémákat kiélheti a terápiás kapcsolatban vagy a szupervízióban.

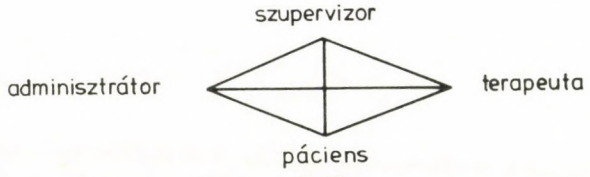

1. ábra

Például akképpen, hogy nem tartja be a megbeszélt időpontokat, elveszthetí betegeit, vagy többet ígérhet nekik, mint amennyire szakmai felkészültsége képessé teszi. Lehetnek vakfoltjai betegeivel, vagy saját viselkedésével és reakcióival kapcsolatban. Azonosulhat betegeivel és visszatükrözheti a közöttük zajló tudattalan lelki folyamatokat a szupervízióban. Tükrözheti a szupervizorával való kölcsönhatást a betegeivel szemben. Igen hasznosnak tartom Ekstein és Wallerstein deffiníciőit, a „tanulási problémákat" és a „problémát a tanulás körül", („Learning problems" „problems about learning" 1972). Az elsők a terapeuta személyiségében rejlő akadályokat jelentik, amelyek hátráltatják abban, hogy megértse a közte és betege között zajló interakciókat. A második csoportba azok a tudattalan konfliktusok tartoznak, amelyek a terapeuta és a szupervizor közötti munkakapcsolatot zavarják. A két problémacsoporttal másmás módon kell dolgoznunk, és mivel egymástól meglehetősen eltérő következményekhez vezetnek, a fenti megkülönböztetést szükségesnek és hasznosnak tartom.

A szupervíziós kapcsolat fejlődési fázisai és dinamikája

Szeretném kihangsúlyozni a szupervíziós folyamat néhány általános jellemzőjét. Először is igen fontos a jó munkakapcsolat kialakítása, amely kölcsönös bizalomra és világosan meghatározott és kölcsönösen elfogadott munkacélra épül. A kapcsolat kifejlődésének jellemzéséhez igen hasznosnak találom a pszichoszexuális fejlődésmodell gondolatmenetének követését.

A pályafutása elején álló terapeutát a szupervizornak úgy lehet kezelni, mint szakmai kisgyereket, akinek kompetenciája elsősorban abból áll, hogy képes befogadni azt, amit kap. A terapeutának bíznia kell tudni a szupervizorával és betegével való kapcsolatban. Remélnie kell tudni, hogy a szupervizor segítségével fejlődhet és tanulhat. Olyan alapot kell felépítenie magában, amelyre támaszkodva dolgozni tud és szupervizor segítségével képes megérteni, hogy mi történik munkája során. Meg kell tanulnia használni összes érzékeit, hogy befogadjon és tapasztaljon és ki kell tudjon alakítani elméleteket, amik segítségével képes magában tartani és megemészteni mindazt, amit kapott. A szupervizornak egy tartós és megfogó kapcsolatot („holding-containing relationship" — Winnicot) kell kialakítania és segíteni a terapeutát abban, hogy felismerje és elkülönítse egymástól mindazt, ami történik úgy a terápiában, mint a szupervízióban. Ha a terapeuta már érett személyiség, akkor ez az első periódus igen rövid lehet, de hosszúra nyúlhat, ha a kezdő terapeuta bizonytalan és megrémült.

A második fázisban a terapeuta a saját elképzeléseire akar támaszkodni és maga szeretné járni a „próba-szerencse" útját. Ezt a periódust az autonómia fázisához hasonlíthatjuk, amelyben egyre nagyobb az önbizalom szerepe, ugyan-

akkor a terapeuta nagyon is sebezhetővé válik. Ha kudarc éri, egyre több szégyenkezéssel kételkedhet önmagában. Ezután következik a növekvő érdeklődés és kíváncsiság szakasza. A terapeuta sokat kérdez, olvas, keresi a megfejtéseket, örömmel kísérletezik, de ha kudarc éri, hamar gyengül a depressziótól és bűntudattól. Ahogyan fejlődik, egyre több és több magabiztossággal követi azt a folyamatot, ami közte és betege között zajlik. Több toleranciával tűri, hogy nem ért meg mindent, és a saját személyes életéből és terápiájából vett tapasztalatokat is alkalmazni tudja, de saját kreativitására is mer támaszkodni. Arra, hogy egyre több és mélyebb problémával találkozik munkája során, reagálhat dogmatizmussal, vagy a határok vad áthágásával. Küzdhet eszmékért és eszmék ellen, elvesztheti, vagy megszerezheti az alapot gondolkozásához és identitásához mint terapeuta. Még azután is, hogy a terapeuta megszerzett egy speciális identitás-érzést saját tudását és stílusát illetően, sok időbe telik, míg valóban intim viszonyba kerül munkájával. Új vagy fiatal intézményekben, ahol kevés a jól megalapozott kompetenciával rendelkező szakember, a terapeuták ritkán érhetnek meg egy kialakult identitást és mélyebb intimitást munkájukkal szemben, miközben már arra kényszerülnek, hogy másokat tanítsanak és szupervizorként dolgozzanak. Itt ismét E. H. Erikson modellje (akinek pszichoszexuális fejlődésmodelljét használtam a fentiekben) segít megértenünk az intimitás fázisát, és elkülönítenünk a következőtől, ahol a felnőttek késznek és megalapozva érettnek érzik magukat, hogy helyet adjanak a következő generációnak. Ne feledjük az integritás krízisét sem, amivel minden terapeuta, tanár és szupervizor szembetalálkozik valamikor saját fejlődésének folyamatában.

Három interakciós szintet különböztethetünk meg a szupervíziós kapcsolatban. Az első a tartás és megfogás (holding and containing) szintje, ahol empátiával tartjuk a terapeutát, élményeivel, érzelmeivel és reakcióival együtt, amelyek sokszor zavarosak és nehezen érthetők. Másodszor egy jó munkakapcsolatnak kell kialakulnia a szupervizor és a terapeuta között, melyben fel kell ismernünk és meg kell értenünk a tanulási és tanulás körüli problémákat és dolgoznunk kell velük. Ehhez tartozik az indulatáttételes érzelmek és viszontindulatáttételes reakciók elkülönítése. Harmadszor, a szupervizornak segítenie kell tanítványát abban, hogy hasznosítani tudja elméleti ismereteit és hogy követni tudja a közte és betege között folyó dialógust.

A terápiás folyamat megfogalmazása, a védekező mechanizmusok, a szorongás, a rejtett és a tudatból kiszorított érzelmek és hajlamok szavakba foglalása jelenti azt az eszközt, amit a terapeutának meg kell tanulnia használni ahhoz, hogy elmélyítse a betegével való kommunikációt és a feladatra orientált munkát. David H. Malan könyvében (1979) találtam meg az egyik legjobb példát arra, hogy milyen interakciók zajlanak a beteg, a terapeuta és a szupervizor között. Malan lépésről lépésre lejegyzi azt a folyamatot, amelyben a terapeuta — a szupervízió segítségével — megérti és értelmezi, hogy a beteg közönye,

amely a terapeutában önkritikát és aggodalmat ébresztett, tulajdonképpen védekezési mechanizmus. A paciens fél, hogy egy kapcsolatban mélyen érdekeltté válik, csalódik, mély dühöt ébreszt és a terapeuta emiatt elhagyja, ugyanúgy, mint barátnői és anyja, akikre szüksége van és volt, akiket szeret és gyűlöl. A csoport-analitikus terápia irodalmában ismereteim szerint nagy a hiányosság ilyen, lépésről lépésre lejegyzett szupervíziós terápiák közlésében. Remélem, hogy Malan példája arra ösztönzi a csoport-analitikusokat, hogy kövessék, lejegyezzék és publikáljanak szupervíziózott csoport-analitikus munkát.

Az is fontos és érdekes lenne, ha a szupervízió alatt álló terapeuták leírnák és értékelnék a szupervízióval kapcsolatos tapasztalataikat, élményeiket. A Denver Psychoanalitikus Intézetben egyes kandidátusok már készítettek ilyen feljegyzéseket. Áttekintették az idevágó adatokat, irodalmat és nem találtak semmit, ami a szupervízió alatt álló terapeuták nézőpontjából foglalkozott volna a szupervízióval. Közleményükben különböző szupervízió stílusokat különítenek el, és hangsúlyozzák, hogy ezeknek a stílusoknak jobban összhangban kellene lenniük a fejlődés különböző fázisaiban levő terapeuták igényeivel. Javaslatuk az, hogy a szupervizor folytonosan alakítson ki kiképzési, tanulási diagnózist jelöltjeiről és munkáját ennek megfelelően alakítsa.

Érdekes megfigyelni, mennyi nehézséget okozott a kandidátusoknak, hogy csoportokba szerveződjenek, ahol nyíltan megbeszélhették tapasztalataikat és kritikát gyakorolhattak szupervizoraik felett. Ez vezet el következő témámhoz: a szervezettség kérdéséhez.

Szervezeti keretek és szupervíziós tevékenység. A szervezeti létből eredő problémák és feladatok

Egy szervezetet elsődleges és másodlagos feladataival definiálhatunk. Ezekhez a feladatokhoz meghatározott szerepek, funkciók, felelősségi- és kompetenciakörök tartoznak. A vezetőség feladata az, hogy folyamatosan felismerje és meghatározza a célokat és ezek szerint szervezze az eszközöket. Szervezeteknek sokszor egymással konfliktusban álló, esetleg összeegyeztethetetlen feladatai, céljai vannak. Az egyik ilyen példa az elmegyógyintézetekből vehető, ahol az egyik feladat a beteg autonómiájának és problémamegoldó képességének növelése, hogy megbirkózhasson azokkal a problémákkal, amik miatt a kórházba került. Ennek érdekében a gyógyító és ápolói személyzetnek arra kell biztatni a beteget, hogy szabadabb és nyíltabb legyen kapcsolataiban és kommunikációjában. A kórház másik feladata az, hogy a beteget bent tartsa kórházban saját és mások biztonsága érdekében. E feladat betöltése közben a kórház szabályozza és korlátozza a beteget, elveszi autonómiáját, mellyel csökkenti problémamegoldó munkaképességét és nyíltságát.

Egy szervezetnek számos feladata lehet: szolgáltatásokat kell nyújtania, kutató tevékenységet folytatnia (ide tartozik a szervezet saját tevékenységének kritikus értékelése is), oktatnia kell stb. és mindezek mellett időt kell szakítani a munkacsoport belső problémáinak megoldására is. Mindezen funkciók irányítására létezik egy vezetőség, részben hivatalos, és mindenki számára nyílt, részben rejtett, még azok előtt is, akik ilyen vezetőségi funkciót látnak el. Ezt a jelenséget tapasztalhatjuk csoport-analitikus tevékenységünk során is. Lényeges azonban, hogy nemcsak terápiás munkánkban, hanem mint szervezetek tagjai is közelebbről tanulmányozzuk és megvizsgáljuk, miként befolyásolják a terápiás csoportokhoz hasonló dinamizmusok az intézmények életét. A szupervizor egy félreeső, jól izolált helyiségben találkozhat tanítványaival, azzal a céllal, hogy feladatukat elvégezzék. Ugyanakkor azonban ők egy adott szervezet részei is, annak hatása alatt állnak, és ők is folyamatosan hatást gyakorolnak a szervezetre. Kezdjük a dolog nyilvánvaló részével: csökkenthetik a szupervíziót gazdasági okokból, mikor a szervezetnek ki kell elégítenie a vele szemben támasztott igényeket a szolgáltatások terén. Ezt az Egyesült Államok ideg- és elmegondozói szervezeteiben tapasztaltam. Az 1970-es évek elején az időnek kb. 30—40%-át fordíthatták konferenciákra, szupervízióra, oktatásra stb. 1975-ben az egyik legjobban szervezett központot látogattam meg New York környékén. Ekkorra már 15%-ra csökkent az előbb felsoroltakra fordítható idő. Erőforrásaik fennmaradó részét igénybe vette a betegek közvetlen ellátása.

Egy másik jól ismert példa az, amikor egy hagyományosabb elvek szerint működő intézménybe dinamikusan orientált kezelési eljárásokat vezetnek be. A terápiás személyzet tagjai ilyen helyeken mind saját kollégáikkal, mind a vezetőséggel konfliktusba kerülhetnek; a szupervizorra pedig gyakran az a feladat hárul, hogy a „támadást" vagy a „védekezést" vezesse, azaz győzzön le egy klikket, hiúsítson meg egy ellentmondó tervet vagy elképzelést.

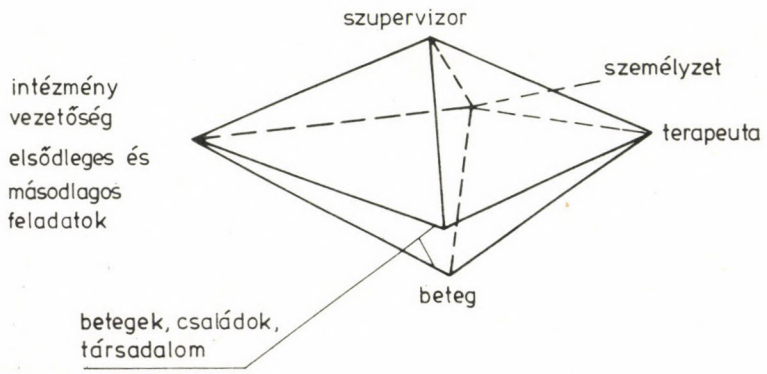

2. ábra. A kiterjesztett klinikai rombusz

Ismerjük azokat a sokkal rejtettebb utakat is, amelyeken keresztül a személyzet tagjai közötti rivalizáció alcsoportokat alakít ki különböző szupervizorok körül. Több kiképzéssel foglalkozó intézményben tapasztaltam, hogy szupervizorok közötti konfliktusok „tünetekben" nyilvánulnak meg; tanulók elmaradnak, betegek lemorzsolódnak a terápiás csoportokból, vagy abbahagyják terápiájukat. A fentiek miatt igen fontosnak tartom, hogy olyan szervezeteket alakítsunk ki, amelyek elbírják a konfliktusok felszínre kerülését és az azokkal való munkát. Kiképzési intézményekben is fontos, hogy a vezetőség feladatköre világos és meghatározott legyen. A vezetőnek nem szabad „istenné" válnia az intézményen belül, hanem tisztáznia és megfogalmaznia kell a feladatokat (beleértve a rejtett feladatokat is) és ennek megfelelően kell gazdálkodnia az erőforrásokkal és eszközökkel.

A mellékelt ábra kihangsúlyozza, hogy minden egyes kapcsolat és interakció kölcsönös befolyást gyakorol egymásra. A szupervizor és terapeuta kapcsolatában a beteg mindig „jelen" van, de ugyanígy jelen van a szupervizor a terapeuta és beteg kapcsolatában. Mindegyiket befolyásolják az intézmény elsődleges és másodlagos feladatai, a többi beteg és családtagok létezése, a kollégákhoz és személyzethez való viszony.

A csoport-analízis vagy csoportterápia szupervíziója

Az egyéni és csoport terapeutáknál az identitás kifejlődésének, a megértés és a készségek kialakulásának folyamata lényegében azonos.

Stanley Kanter hasonló módon írja le az attitűdőket, mint én. „A terápiás vezető aktív megtartója a konfliktusoknak, figyelembe veszi az egyének identitását, felismeri az egyén többoldalúságát és összetettségét, integrálja az alcsoportokat, klikkeket és bűnbakokat a csoport egységével". Ugyanez a célja a szupervizornak — a „kézenfogva vezetőnek" — is, ha egy négy-öt tagból álló csoportot szupervizióz. Meg kell tartania és fognia tanítványait, szorongásaikat, tisztázatlan és gyakran nem tudatos elvárásaikat. Buzdítania kell őket arra, hogy a különböző szerepekhez és feladatokhoz nyitottsággal közeledjenek, hogy észrevegyék és megértsék a projekciók, torzítások és a realitás tagadásának szinte elkerülhetetlen jelenségeit. E munkája során folyamatosan meg kell szabnia a szupervíziós csoport határait és feladatait, azaz egy munkacsoportot kell alakítania, amelyben az elsődleges cél a tanulás. Ez bőséges lehetőséget nyújt arra, hogy megkülönböztethesse a tanulási problémákat a tanulás körüli problémáktól, és tisztázza az indulatáttételes—viszontindulatáttételes folyamatokat a terapeuta és csoportjának tagjai, illetve a szupervíziós csoport tagjai között. Igen gyakran fordul elő, hogy a szupervízió alatt álló terapeuta behozza és eljátssza a közte és csoportja tagjai között zajló folyamatokat a szupervíziós csoporton belül.

Az ilyen párhuzamos folyamatok tanulmányozása igen hasznos eszköze lehet a tanulásnak és a folyamatok megértésének. A szupervizor harmadik fontos feladata az, hogy segítse tanítványait felismerni, hogy saját magára hogy hat a csoport aktivitása, illetve ők mennyire befolyásolják és járulnak hozzá a csoport egészének történéseihez. Ehhez adatokat kell gyűjtenie, használni kell megfigyeléseit, érzéseit, fantáziáját és elméleti tudásának segítségével kell értelmeznie tanítványainak.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1982. X. 28.

IRODALOM

EKSTEIN, R., WALLERSTEIN, R. S. (1972): The Teaching and Learing of Psychotherapy, Int. Univ. Press, NY.
ERIKSON, E. H. (1959): Identity and the Life Cycle. Psychological Issues, Monograph 1. NY, Int. Univ. Press.
KANTER, S. (1976): Learnership in analytic groups. Int. J. Group Psychotherapy XXVI, 2.
MALAN, D. H. (1979): Individual Psychotherapy and the Science of Psychodynamics. Butterworth M Co., London.
SZECSŐDY, I. (1982): On Supervision of Psychotherapy. In: Pines-Rafaelsen: The individual and the group. Vol. 2. Plenum Press, NY.
WINNICOTT, D. W. (1958): Collected Papers. Basic Books, NY.

О SUPEPVISION В ПСИХОТЕРАПИИ

ИМРЕ СЕЧЁДИ

Автор дает описание главных целей и средств supervision. Являясь древней формой продесса научения и обучения, supervision — комплексная форма интеракции мастер-ученик, которая включает в себя много силовых факторов, часто находящихся друг с другом в конфликте. Ссылаясь на работы R. Ekstein u R. Wallerstein, давая схему клинического ромба, автор обсуждает эти силовые векторы и конфликты. По его мнению они способствуют формированию supervision и внутри учреждений. При описании динамики и развития supervision E. H. Erikson использует психосексуальную модель развития, эту же модель он сипользует и при характеристике проблем, связанных и с вопросами учения.

ON PSYCHOTHERAPIC SUPERVISION

SZECSŐDY, IMRE

The author describes the main goals and the important tools for supervision. Originating from the ancient form of learning, a master-pupil interaction, it is a complex relationship, involving many and often conflicting forces. Referring to Ekstein, R. and Wallerstein, R. S. work, and description of the clinical rhombus, he extends it into considering the forces and conflicts that influence and intervene with the supervisory relationship in Institutions. In describing the dynamics and development of the supervisory process, he uses E. H. Eriksons psychosexual developmental model as well as the differentiation of learning problems and problems about learning.

ESETTANULMÁNY

EGY PSZICHOSZOMATIKUS BETEG ÉLETE ÉS HALÁLA

GÖDÖLLE ZOLTÁN
Megyei Kórház, II. Belosztály, Tatabánya

A régi közhely, hogy nem a betegséget, hanem a beteget kell gyógyítani, különösen igaz a funkcionális és pszichoszomatikus betegek esetében. Ennek ellenére a jelenlegi egészségügyi gyakorlat, bár elismeri egyes betegségek lelki eredetét, nem az okot, a konfliktusszituációt, a kapcsolatzavart próbálja megszüntetni, hanem csak a szomatikus megnyilvánulásokkal foglalkozik. Mégpedig hatalmas apparátussal, nem törődve azzal, hogy a tünet *kell* a betegnek — a konfliktusból való menekülésre, a törődés kiharcolásához, vagy az erőegyensúly helyreállítására.

Ha mégis elvesszük a tünetet hatásos diagnosztikus vagy terápiás tevékenységünk során helyette új jelenik meg vagy testi, vagy pszichiátriai.

„Oki kezelés"-ként a beteg rendszerint csak explorációvá bővített anamnézisfelvételben, ill. orvosi tanácsokban részesül, jóllehet ezek csupán a beteg (és az orvos lelkiismeretének!) megnyugtatására, az „odafigyelnek rám, jó kezekbe kerültem" érzés kialakítására alkalmasak. A hagyományos orvos—beteg beszélgetés ugyanis a konfliktusszituáció egyoldalú megismerését teszi lehetővé azzal, hogy feltételezi, a jelenlevő félnek van igaza, mert ő az áldozat. Az alaposabb feltárásnak, az előbb-utóbb család és/vagy közösség-terápiába torkolló segítségnek gátat vet a szomatikus orvos idő- és szakértelemhiánya.

Mindezek alátámasztására Cs. Gy. 47 éves, nős kétgyermekes betanított munkás kórtörténetét szeretném ismertetni, akinél 1962-ben duodenális ulcus miatt Billroth II. resectió történt. További adatok a betegről csak az 1970-es évektől állnak rendelkezésre. A körzeti karton szerint gyakori bronchitisek, illetve remegés, gyengeség, rossz közérzet a panasz. 1972-ben gyomor rtg. készült, melynek alapján Dumping-syndromával kezelik. Polybe-t (5 amp.), Hydroxocobalamin-t, Nerobolil-t (3 amp.) kap.

1974. január 21. „mindig rosszabbul van."

Január 22. felvétel belosztályra. Febr. 6-án emissio.

Részlet a zárójelentésből: „Dg.: St.p.res. ventr. Dumping sy. Epicrisis: Étkezés után jelentkező remegés, verejtékezés és fogyás miatt került felvételre... Benntartózkodása alatt az étkezés utáni rosszullétek főleg folyadék fogyasztása után jelentkeztek. Gyógyszeres th. mellett panaszai csökkentek, de meg nem szűntek. A controll gyomor rtg. vizsgálat gyorsult ürülést mutatott. A terheléses vércukor vizsgálat lapos görbét adott. Oszt. alk.th.: 3×2 Corontin forte, 3×1 Reasec, 3×2 Elenium, 2×1 Diaphyllin, B_{12}.

Javaslat: gyakori étkezés, étkezés után siesta valamint a fenti gyógyszeres th.

Február elején a körzeti orvos és a sávbelgyógyász beírása szerint kereső-képtelen.

Február 18. „Éjszaka fullad, köhög. Pulm. neg."

Március 2. Felülvizsg. Bizottság: „Március 10-től keresőképes. Egy műszakba járjon."

Április 8. „Megfelelő munkát nem fogadta el! Ts.: 67,4 kg (hízott!) Üzemorvos szerint aethylizál! Napi 1 doboz cigaretta!"

1975. április 12. „Jobb lába fáj. Arthralgia pedis l.d."

Április 15. „Javul. Th. tovább."

Április 18. „Nem javul. Rtg. neg."

Július 21. „Rosszullétei vannak... Th: Reasec, Seduxen, Diaphyllin, Polyvitaplex, Corontin forte."

Augusztus 5. „Th.: u.a. + Hydroxoco., Strychnotonin."

Szeptember 12. „Sevenal, Diaph., Seduxen, Polybe."

1976. május 1.—május 19. Baleset, sebészeti Osztály: Epicrisis: Közúti baleset során sérült. Pertrochanter és diaphysis törést szenvedett. Ender szegezést végzünk. Zavartalan p.op. szak után pp. gyógyult sebbel emittáljuk. Sérült végtagját ne terhelje."

1977. március 10—25. Bal.seb. zárójelentés: Epicrisis: Csonttörése átépült. A rögzítő fémanyagokat eltávolítottuk. Térdízületi mozgáskorlátozottsága miatt került felvételre. Alkalmazott th.-ra mozgása javult.

Április 26-tól május 19-ig a Fiziotherápiás Gyógyintézet és Fürdőben kezelik (medence-fürdő, iszapkezelés, vízalatti masszás, ultrahang, diadynamika, vízalatti torna, kerékpár).

Május 23. Bal.seb. Ambulancia beutalója a Rheuma szakrendelésre: „Diffus ízületi panaszok miatt kérem szakvizsgálatát."

Június 8. Rheumatológiai szakvélemény: „St.p.resect.ventr. Dumping syndr, Polyalgia. Th.: Inj. B_{12}. Ép vérkeringés. Ép reflexkör. 2 hét múlva controll."

1978. január 10. „Remeg, verejtékezik. Dg: Neurosis veg. Th.: Hydroxocob., Polybe, Probon."

Április 11—13.-ig Belosztályon fekszik. „Dg: Intox.c.med. Epicrisis: Hozzátartozó elmondása szerint felvétele előtt néhány órával kb. 40 tbl. Demalgon-t vett be. Az exploratio során a beteg a suicid szándékot negálta. Diureticus, infusios kezelésre állapota rendeződött, panaszmentesen emittáljuk. Továbbiakban körzeti orvosánál jelentkezzen.

Június 7. Körzeti karton: „Rosszul érzi magát, lábai zsibbadnak. Fiz.: neg. Szabad mozgások, ép reflexek."

Június 8.: A Társadalom Bizt. Ig. határozata: „Az Országos Orvosszakértői Intézet I. fokú Orvosi Bizottságának az 1978. május 19-én megtartott orvosi felülvizsgálata alapján 1978. június 1-én kiállított szakvéleménye szerint a nyugdíjas jelenleg már nem rokkant... Munkaképesség csökkenése 50%-os... Könnyű munkakörben, hajladozást és kényszertesthelyzetet nem igénylő egyműszakban, üzemi körülmények között, az eddig hasznosított szakképesítésének megfelelő munkaterületen, más munkakörben foglalkoztatható..."

Július 14. Sávbelgyógyász: „... úgy érzi, nem tud dolgozni, üléskor, járáskor lába végig, ill. csípőtájéka fáj, és az egészséges jobb lába beduzzad. Status: a bal combon műtéti hegek. Mk. alsó végtag mozgása teljes, ízületi korlátozottságra, gyulladásra gyanújel nincs. Lábduzzanat nem észlelhető. A MUCSŐ döntést fellebezte. Jelenlegi rehab. munkakörben keresőképes. Döntőbiz. elé küldjük."

Július 20. A Társadalombiztosítási Igazgatóság Nyugdíjügyi Szakbizottságának határozatából: „... felülvizsgálta a II. fokú Orvosi Bizottság is, de szintén nem találta rokkantnak.

A két, egybehangzó orvosi szakvéleményre tekintettel a Bizottság a felszólalást elutasítja és az Igazgatóság a határozatát fenntartja."

Október 25.—november 2. Belosztályon kezelik. „OMSZ szállította sürgősséggel osztályunkra... *Hozzátartozó nem kísérte.* Mentőorvos szerint a beteg jobb oldali Bursa olecrani miatt rendszeresen szed analgetikumokat (Probont, Demalgont). Hozzátartozók szerint naponta 10—15 tablettát is beszed. Fennjárni nem tud, ha felkel, elesik. Hozzátartozók ezt a túlzott fájdalomcsillapítószedés következményének tartották. Legutóbb felvétele reggelén találta a felesége földön fekve, arca, bal füle vérzett, Előzetes vélemény: „Intox.c.med. Fractura cranii?"

Részlet a zárójelentésből: „Dg.: Intox. cum medicament. Somnolentia. St.p.exstirp. bursa olecrani l.d. Epicrisis: Somnolens állapotban, ismeretlen előzmények után nyert felvételt osztályunkra. A lumbálpunctio eredménye, felvételekor észlelt nystagmus és törzsataxia miatt neurológiai organicus betegség lehetősége merült fel, az ismételt neur. cons. azonban ezt nem igazolta. Amennyiben a felvételihez hasonló rosszullét ismételten észlelhető, neur. osztályon való kivizsgálása indokolt. A mai napon otthonába emittáljuk."

1979 május 3. Sávbelgyógyász kérésére gyomor Rtg. „Rtg. vélemény: Dumping syndroma, csonkgastritis."

Május 10. Körzeti karton: „Mérsk. javulás. T. Belszakrendelés: 1 hónapja keveset javuló gyomorpanasza és rosszullétei miatt kérem nevezett szíves controll vizsgálatát."

Május 11. Sávbelgyógyász: „Miután Dumping-syndr.-ra utaló panaszok változatlanok, Belo. felv."

Május 14.—május 26. Belosztályon. Epicrisis: ... Ulcus II. diéta mellett székletbenzidinje fokozatosan negatívvá vált, amb. végzett gyomor rtg. ulcust, tu.-t nem mutatott ki. Panaszai pihenésre, diétára sanálódtak, emiatt a *gastroscopia elvégzésétől eltekintettünk.* Vállízületi fájdalmait periarthritis humeroscap. okozza, melyre rendszeres torna, kezelés szükséges."

Július 30. Sávbelgyógyász: „Jelenleg mérsk. nyomásérz. az epigastriumban. Hepar 3 h.u. kissé tömött, lép nem tap. A jobb vállízület mozgatása kissé fájdalmas, de teljes. Gyomor panaszai miatt *gastroscopos vizsgálatot kérünk.*"

Augusztus 4. Sávbelgyógyász: „Th: Tabl. U vit. *Potest. aug. 5.*"

Szeptember 18. Körzeti karton: „Nagyon ideges, mindent kihány."

Október 8. „Mérsk. javulás. Okt. 11-én kképes."

November 5. „Szíve szorít, munkahelyén rosszul lett. Dg.: Neur. Stenocardia. „T. Belszakrendelés! Kérem nevezett szakvizsgálatát gyakran jelentkező rosszullét miatt."

November 5. Sávbelgyógyász: „Dyspnoenak objektív jele nincs. Pulm. neg. Cor tiszta, ritmusos, halk szívműködés, zörej nem hallható. P: 88/min. RR: 110/70 Hgmm. Abd: puha, betap., kóros resist, nyomásérz. nem észlelhető. Hepár elérhető. EKG sinus ritmus. norm. ingervezetés. R tengely meredek állású, átmeneti zóna V_{3-4}-ben. Szabályos repolarisatio. *Keresőképes.* Th. Corontin forte 3×2."

1980 November 22. Körzeti karton. „Nem tud aludni, étvágytalan."

December 2. „nagyon rosszul érzi magát, mindig alszik, gyomor rtg.-re nem tudott elmenni. Hátán több sérülés nyoma. T. Belszakrendelés! Kérem nevezett szíves vizsgálatát. További vizsgálatokra a nagyfokú gyengeség miatt nem tud elmenni. Dg.: Neopl?"

December 4. Gyomor rtg.: „Csonkgastritis, Dumping sy. Tu-ra utaló elv. nem mutatható ki."

December 5. Sávbelgyógyász beutalja belosztályra. Részletek a belosztályos dekursusból:

December 9. „A beteg panaszait objectiválja az elvégzett vércukorvizsgálat, mely postalimentáris hyper-, majd hypoglicaemiát mutat. Fekve étkeztetjük, majd roboráló kezelést kap, étkezési tanácsokkal látjuk el."

December 22. „Légzésfunctio kielégítő, fulladását nem magyarázza. Ismételt EKG vizsgálat szíveredetét is kizárja. Neurozisa a karácsonyi szabadság megvonásának is ellenáll."

1981 január 10. „Miután a főorvos úr az EKG, légzésfunctio-vizsgálatok kedvező eredményét közölte, hazabocsátását is megemlítve, a beteg a panaszait extrém mértékben felnagyítja. Dalgolt visszaköveteli, majd egyszerre 1/2 üveggel elfogyaszt. Aluszékony, ill. zavart. Th: 5 tbl. Carbo activatus, 2 dl Mira-víz."

Január 11. „Bágyadt, gyenge. A Dalgol túladagolását tagadja."

Január 10. Belosztály Zárójelentése: „... panaszai gyakori, kis mennyiségű kalóriadús étkezés mellett gyorsan javultak. Ugyanakkor szerteágazó, nem objektiválható panaszegyüttes jelentkezett. Egy alkalommal hyperventillatios tetániás rosszullétet is észleltünk, mely sedativumok hatására megszűnt, Nehézlégzéses panaszait az elvégzett légzésfunctios vizsgálat nem igazolta. Általános állapota javult, testsúlya gyarapodott, objective lényegesen javult, subjective meglévő panaszok mellett emittaljuk."

Január 22. Körzeti karton: „Javult"

Január 29. „Panaszmentes"

Január 31-én 17 órakor az OMSZ a t-i II. Belosztály intenzív részlegére szállítja. A kórlap anamnézise szerint: „*Hozzátartozó nem érkezett*, mentőszolgálat mondja: Ma reggel még ébren látták. Felesége kb. 3 óra körül nagyfokú aluszékonyság állapotában látta. Megpróbálták ébreszteni, majd mélyülő coma miatt mentőt hívtak."

Február 3. Zárójelentés: „Dg: Tent. suicid cum med. (Dalgol, Eunoctin, Diaphyllin, Antineuralgica, ismeretlen mennyiségben!) Epicrisis: A beteget eszméletlen állapotban szállították osztályunkra, suicid szándékkal gyógyszert vett be. A bevezetett kezelésre, mely óvatos gyomormosásból (resecalt gyomrú) forszírozott diureticus th.-ból, hashajtásból és Carbo act. adásából állt, mérgezési jelei gyorsan eliminálódtak. Szövődmény kialakulását nem figyeltük meg. A tiszta tudatállapot elérésével a suicid szándékot negálja. További otthoni kezelésre hazabocsátjuk, azzal, hogy keresse fel az Ideggondozót."

Február 7. Körzeti karton: „Beszédzavar van, járni nem tud. Fiz.: Szabad tarkó. Széles alapú járás, motoros gyengeség."

Február 7. Ideggondozói kartonján: „Mentő hozza! Tu cerebri? ... Elmondása szerint több alkalommal volt ilyen rosszulléte. Nitroglycerin-t kapott. Lábai nem bírják, gyengék. Karjai is fájnak, zsibbadnak. Vél: Jelenleg nincs durva neurologiai jele, csak a mérs. fokú veget. ataxia, kissé szórt, de tiszta tudat, adynamia és jelzett dysarthria. Elvonási syndromára utal annak ellenére, hogy felesége szerint régen *absztinens*.

Az eszméletvesztést nem tudjuk minősíteni, csak valószínű, hogy Dumping-syndroma, de lehet sporadikus epi.mech. is, szintén aethyl gyanújával. Mindezek alapján praedelirosus, obs.-ra szorul. *Ha kialakulna*, Psychiatriai elhelyezés javasolt. Szemészeti cons.: kóros elv. nem észl. Beutalva Psychiátriára."

Február 7. Az Ideggondozói beutalón: „Lehetőség szerint kérem szíves felvételét obs.-ra: felesége szerint tegnap du. zavart volt, ami mára rendeződött ugyan, de beszéde még mindig nem tiszta. Neurológiai statusában a praedelériumot megelőző vegetatív ataxia mérsk. foka észlelhető, de sem tudatzavar, sem egyéb szövődményre (alkoholos enkephalosis) utaló kórjele nincs. *A hozzátartozó kérése*, hogy obs.-ra utaljam Osztályra, mert dolgoznia kell, és a beteg egyedül van a lakásban. Kérem pár napos felvételét praedelerium susp-al."

Február 7. Pszichiàtriai Osztály kórlapjából: „*Felesége kíséretében érkezik.* Magatartása tétova, de nagyjából conventionális. Az elmúlt napokkal kapcsolatban emlékezete homályosnak tűnik. Psychomotorosan meglassult, mozgása bizonytalan. Bár mind ő, mind a felesége negálják az aethylizálást, a heteroanamnézis szerinti zavartságok, bizonytalan eszméletvesztések felvetik induló delirium tremens gyanúját, ezért felvétele neuropsychiatriai osztályra indokolt, observatio céljából." „Exploratio:

Miért hozták be? A belgyógyászaton feküdt, mert lázas volt, de az még otthon kezdődött, először csak kisebb, aztán felment 39 fokig... Máskor megtámadták a rosszullétek, a gyomra felől jött egy nyomás és felment, mintha a szívét akarná megállítani. Az üzemből is volt, hogy hazavitték kocsival, olyan két óra múlva elmúlt.

Kellemetlen élményei, hallási, látási érzékcsalódásai nincsenek, nem is voltak."

Február 7. Részletek a pszichiátriai decursusból: „Tekintettel a delirium tremens gyanújára, 3×5 tbl. Andaxint és 3×2 Heminevrint állítottunk be. Este kijött a szobából, telefonálni akart haza, de telefonálás közben elesett, erősen dysarthriás. Eszméletét nem vesztette el, sérülést nem szenvedett."

Február 9. „Még tájékozatlan, azt gondolja, hogy jelenleg is belgyógyászaton fekszik. A Heminevrint és az Andaxint gyors ütemben csökkentjük. Cardialis támogatást kezdünk. Pneumoniája miatt Tetrán kezelést állítunk be."

Február 11. „Tudata tiszta, éber, nyugodt. Kézremegésről panaszkodik."

Február 12. „EEG-je nem teljesen negatív. Org. cerebrális laesio irányában kezdjük vizsgálni."...

Március 9. „A kimenő jól sikerült, szeretne végleg otthon maradni. Feje még időnként fáj, de egyébként jól érzi magát. Adaptatios szabadságra bocsátjuk."

Március 16. A Pszichiátriai osztály új felvételi kórlapjáról: „A mai napon OMSZ szállítja osztályunkra somnolens, soporosus állapotban..." „*kísérő és beutaló nélkül*..." „... ma reggel még felkelt, megreggelizett, aztán lett rosszul. Nem tudja, hogy történt, nem emlékszik rá. Most nem is tudja, hogy fáj-e valamije, csak azt emlegeti, hogy rosszul van... Bizonytalan, teátrálisnak imponáló kézmozdulatokat tesz, majd kéri, hadd telefonáljon haza a feleségének, de felkelni nem tud..." „Suicid intentiot, gyógyszertúladagolást negál. Kóros tartalmak nem kerülnek felszínre."

Belgyógyászati konzílium: „Belgyógyászati eltérés nincs... A chr. aethylista betegnél felmerül esetleges gyógyszerabusus + aggravatio. Infuzió, diureticus kezelés. Amennyiben somnolentiája fokozódik szükség esetén *osztályunkra átvesszük*."

Pszichiátriai decursus:

Március 16. „Vizeletbarbiturát pos."

Március 18. „Tudata tiszta. Gyenge, de jól érzi magát. Csak annyit mond, hogy fejfájásra Barbamidot vett be, mindig csak 1 tablettát. Egyéb gyógyszert negál."

Március 20. „Pszichológiai vizsgálat." „Vizsgálatok: MAWI, Rorschach Szondi, IQ = 101, VQ = 97, PQ = 105, Dementia-index ∅. A beteg intellectuális képességei érintetlenek, mégis súlyos elakadásai, igen rossz színvonalú megoldásai vannak a projectív tesztben. Ennek magyarázatát egy eleve dysharmonikus személyiség regresszív állapotában látjuk. E regresszió a beteg érzelmi életében, tudatállapotában (jelenleg kifejezetten beszűkült tudatot látunk) és — következményesen — a kognitív szférában is jelentkezik. Erősen szorong.

Morális normái, úgy tűnik, magasak. Így még nagyobb a dystantia a személy elvárásai és alkalmazkodó képessége között. E megoldhatatlan conflictus részben — az önmagával való elégedetlenség és tehetetlenség-élmény miatt — suicid veszélyt jelent. Másrészt viszont a dysphoria és szorongáscsökkentés útján át drogdependentiahoz vezethet.

Mindkét „megoldás" lehetőségére többszörös utalásokat kapunk a projectív tesztek anyagából."

Március 23. „Úgy érzi magát mint az ekrazit, majd fölrobban."

Március 26. Bírói szemle. „A soporosus állapotban felvett beteg gravis interpersonalis kapcsolati csődje miatt követte el suicid kísérletét. Tekintve, hogy a háttérben már narcomán jellegű habituatio állt fenn és persistaticus situatio továbbra sem megoldott, a suicid veszélyeztetettség állapota továbbra is fennáll, ezért psychiatriai osztályos kezelés indokolt, ill. szükséges."

Április 10. „Robbanékony, elmondja, hogy K. megitta a coláját. Majdnem tettlegességre került sor, mivel K. ezt tagadta."

Április 14. „Feszült, irritábilis, szeretne már hazamenni. Mk.o. alsó végtag izmait fájlalja. *Valószínűleg hiányérzete* van (Dalgol), szeretne kimenni és pótolni."

Április 18. „Továbbra is alsó végtag fájdalmakról panaszkodik. Mivel Analg. forte (*barbiturát* tartalmú szer — G. Z.) eddig használt, szükség esetére beírjuk."

Április 22. „Végtagfájdalmait egyre gyakrabban hangoztatja, indulatosan követeli, hogy engedjük ki."

Április 26. „Feszült, nyugtalan, haza akar menni."

Május 7. „Rheumatológiai vizsgálat fiziotherápiát indikált."

Május 9—10—11. „kimenő"

Május 12. „Mivel kimenői jól sikerültek, nyugodt, rendezett. Emittaljuk."

Pszichiátriai zárójelentéséből: „Megelőzően 1981. febr. 7—márc. 9-ig állt megfigyelésünk alatt. Akkori felvételét bizonytalan eszméletvesztés indokolta. Az elvégzett vizsgálatok (PEG, liquor) érdemleges eltérést nem mutattak, az alvásmegvonás után készült EEG-n a bizonytalan jo. temporális accentuáltságot mutató irritábilis alapactivitáson kívül kóros eltérés nem volt észlelhető.

Observatioja alatt eszméletvesztéses rosszullét nem jelentkezett. Az explorátiók során persistaticus noxák által fenntartott, idült conflictussituatiora, gravis interpersonalis kapcsolati csődre, chr. aethylismusra és narcoman jellegű habituatióra derült fény. Adaptatios szabadságról való visszavételét is gravis interpersonalis kapcsolati csőd előidézte suicid experimentum, med. intox, további suicid veszély tette szükségessé.

Detoxicatiot követően nyugodt, rendezett, jól beilleszkedő magatartást tanúsított, suicid szándékra utaló jel nem volt észlelhető. A persistaticus noxak által fenntartott conflictussituatio közben megszűnt, a jövőre vonatkozóan reális tervei alakultak ki.

Sikeres kimenők után a mai napon emittáljuk.

Vélemény: Neur. situativ. Alc. chr. Narcomania. St.p.tent.suicidn.

Május 21. Körzeti karton: „Étvágytalan, lábai fájnak. Fizioth. folyamatban. A vállalat MUCSŐ bizottság elé küldi."

Május 28. „Keveset javult. A fürdőorvos véleménye: mindkét alsó végtag izomzata petyhüdt, állni csak pár percig tud. Org. ideggyógy. vizsg.jav."

Június 18. Idegszakrendelés kartonja: „Vélemény: Diffuz izomfájdalmak az alsó végtagokon polyneuropathia bevezető panaszaiként észlelhetők. Bár még ennek org. kórjelei: paresis, érzészavar, areflexia nincs."

Július 3. Körzeti karton: „Szemei dagadnak, szája kiszárad, nem tud beszélni, nem tud járni, mert szédül. Fizikalisan: motoros aphasia."

Július 3. Ideggondozói kartonja: „A beutalt beteg elmondja, az a panasza, hogy lábai fájnak a *kétoldali* combnyaktörése óta. Járása bizonytalan, gyenge. „Borzasztóan" fájnak is a lábai, mintha késsel szurkálnák.

Psychiátriai vizsgálati lelet: Tudata tiszta, magatartása teljesen rendezett, nyugodt. Hangulata a helyzethez illő. Kóros tudattartalmakat nem hangoztat. Vélemény: Az előadott panaszok, nem különben a jelzett beszédzavar is — nem psychikus tünetek. A beteg elmeállapotának vizsgálatánál sem alsóvégtagi panaszainak, sem beszédzavarának *oka nem tisztázható, a psychiátriai kezeléstől javulásuk nem várható.*"

Július 6. Körzeti karton: „Beszédzavara javult. Lábai fájnak. Szabad izületi mozgások. Reflexek rendben."

Július 28. „MUCSŐ döntés: III. csoportban rokkant. Aug. 1-től rokkantállományba kerül."

Augusztus 28. „Probon, Eunoctin".

Szeptember 15. „Tegnap ismét elvesztette az eszméletét. RR: 110/70. Prodectin, Probon, Eunoctin, Elenium."

Október 6. „Probon, Eunoctin."

Október 21. „Probon, Eunoctin."

Körzeti karton: „Exit 1981. okt. 29-én."

Részletek az igazságügyi boncolás jegyzőkönyvéből: „A helyszíni halottszemle adatai szerint nevezett öngyilkossági szándékból Eunoctint, Barbamidot, Probon tablettákat szedett be. Előzőleg már többször kísérelt meg öngyilkosságot. A bonclelet alapján a halál oka az eddigiekben a keményburok alatti lágyagyburki vérzés, agyzúzódás volt. Ez a sérülés a koponya jobb oldalát ért valamilyen tompaerő behatás következménye. Keletkezhetett eleséstől, de keletkezhetett külső erőszakos behatástól is. Véralkohol 0 ezrelék. Az elvégzett vegyészeti vizsgálat csupán a Barbamid tbl. hatóanyagait mutatta ki a gyógyszeresnek megfelelő adagban, részben bomlatlanul, részben lebomlott állapotban.

Más gyógyszerhatóanyagot kimutatni nem tudtunk."

„A homlok jobb oldalán 5 cm hosszú, száradó, vérrel fedett karcolás. Jobb oldalon a nyakszirtcsontpikkely középső magasságától kiindulóan előre nyílirányban a falcsonton végig egy törésvonal mindkét csontlemezre kiterjedve, mely tovább halad a homlokcsontpikkelyen és a jobb homlokdudor mögött végződik. A bal homloklebeny alapi felszínén 1 Ft-os nagyságú zúzott terület látható.

A szív üregei kp. tágak, a bal kamra izomzata 12, a jobb kamráé 3 mm vastagságú. A szívbillentyűk hártyásak, elemelhetők, záróképesek, széleik szabadok, az ínhúrok vékonyak. A koszorús-verőerek szájadékai szabadok.

A koszorús-verőerek kp. tágak, hártyásfalúak, a bélésen egészen minimális megvastagodások vannak.

A mellhártya sima, fénylő, főleg a felső lebenynek megfelelően nagy léghólyagcsás rajzolat van a mellhártyák alatt. A hörgők kissé tágabbak, szabadok, a nyálkahártya szederjes. A tüdőverőér-ágak szabadok. A gyomor műtétileg csonkolt. A gyomorcsonkban kevés zöldes folyadék tartalom van, ebben szabad szemmel gyógyszerszemcsét nem látunk.

Az epehólyag híg epével telt, az epeutak szabadok.

A máj nagy, a felszín sima, az állománya barnásvörös színű, kp. tömött tapintatú, megszokott rajzolatú."

Cs. Gy. esete bizonyítja, hogy a hagyományos betegellátás kényszerpályára tereli a funkcionális vagy pszichoszomatikus beteget.

A *körzeti orvos* újabb és újabb gyógyszereket (összesen 52 félét) ír fel, placebo célzatú injekciókat ad (Polybé, B_{12}, Hydroxocobalamin, Nerobolil, Strychnotonin), de hosszabb panaszmentességet csak Sevenállal sikerül elérnie. Amint a szívós panaszkodás sarokba szorítja, a beteg ellátását áthárítja a szakrendelésre.

A *sávbelgyógyász* alapos fizikális vizsgálattal, további injekciós kúrákkal, terápiás célzatú gyomor rtg.-el vagy gastroscopiával próbálkozik, majd vagy keresőképesnek nyilvánítja a drámai panaszok ellenére (pl. 1979. nov. 5-én), vagy vereségét elismerve FÜV. elé állítja a beteget, olykor belosztályra küldi.

A *belosztály* nem ismeri fel a panaszözön valódi „jelentését," és alapos, kizáró vizsgálataival („nincs fekélye, nincs légúti megbetegedése, nincs ischémiás szívbetegsége, nincs tetániás görcs-hajlama") a tünetbe menekülés valamennyi útját elvágja, így a beteg már csak suicid kísérleteivel tudja kétségbeesettségét kifejezni.

Ám emiatt és a valószínűsíthető narcománia miatt *ideggondozói* kezelés alá, majd *pszichiátriai osztályra* kerül. Ezzel pszichés terhelése nem csökken, sőt, tovább fokozódik (zavart, agresszív elmebetegek közé kerül, megkapja az „elmeosztályon volt" lakóhelyi és társadalmi bélyeget). Találkozik a mindenütt organikus okot kereső neurológussal, a familiáris okot felismerő, de azt csak gyógyszeresen (Tisercinetta, Anxiolysin) kezelő pszichiáterrel, a csak diagnosztizáló, ám kiutat nem mutató pszichológussal.

Végül a pszichiáter visszaadja a barbiturát-dependens betegnek a barbiturát (+ codein!) tartalmú kúpot és megörül az ízületi panaszok miatti emittálás lehetőségének (l. 1981. máj. 7). Ezzel a kör bezárul.

A fenti kényszerpálya során a beteg számtalan tünettel „próbálkozik", de a vizsgálatok kényelmetlensége (endoscopia, PEG) vagy a kezelés hatásossága gyomorresectio) miatt mindig újjal „kell" jelentkeznie.

Cs. Gy. tünetváltásai: Ulcus-betegség, — Dumping syndroma—dyspnoe—arthralgia-(combcsonttörés (?))—térdízületi merevség—polyalgia—*suicidium*—csonkgastritis—alsó végtag fájdalmak—*suicidium*—csonkgastritis—periarthritis humeroscapularis—stenocardia—álmatlanság—aluszékonyság—Dumping syndroma—dyspnoe—stenocardia—*suicidium*—hyperventillatios tetania syndroma—*suicidium*—alsó végtag fájdalmak—motoros aphasia—elesések—*exitus letalis*.

Ezek a tünetváltások — amellett, hogy óriási anyagi megterhelést okoznak az egészségügynek, — szinte belefullasztják a rendelőket, kórházi osztályokat a vissza-visszatérő és az egészségüggyel szemben egyre agresszívebb funkcionális és pszichoszomatikus betegek tengerébe.

Ugyanakkor a panaszok diagnosztikusan egyre megközelíthetetlenebbé válnak (a duodenális fekély megnézhető, a bizarr ízületi panaszok és teátrális elvágódások organikus oka lényegesen nehezebben zárható ki).

Mindezek alapján egyértelmű, hogy ezen betegek gyógyítását egy pszichoterápiás hálózatnak, ill. funkcionális neurológiai és pszichoszomatikus osztályoknak kellene felvállalniuk.

A szomatikus orvos pedig — akár gyermekgyógyász, belgyógyász vagy neurológus ... (az orvosszerephez, a vizithez, az elektrosokkhoz és a gyógyszerekhez görcsösen ragaszkodó pszichiáter is) végre azt végezhetné, amihez ért, amire tanulmányai során vállalkozott. A myocardialis infarctus, a status asthmaticus, a vérző ulcus, az ishias syndroma... rendeződése után átengedné a helyet a fizio- és pszichoterapeutának, továbbra is kapcsolatban maradva velük egy esetleges relapsusnál való beavatkozáshoz.

VITA

NÉHÁNY MEGFONTOLÁS A KÉPESSÉGFEJLESZTÉS TERVEZHETŐSÉGÉRŐL

A probléma felmerülése

A különböző nemzetközi és hazai pedagógiai pszichológiai szakkönyvek és tanulmányok eléggé egyértelműen bizonyítják az oktatási—nevelési folyamatok szoros kölcsönkapcsolatát, a tanítási—tanulási tevékenység személyiségformáló—fejlesztő hatását. A pedagógiai gyakorlatot megtestesítő tantervi dokumentumok is (tantervek, tankönyvek, segédkönyvek, tanmenetek, óravázlatok stb.) deklarálják a gyakorló pedagógus számára azokat a nevelési feladatokat, melyeket az oktatás folyamán meg kell (kellene) valósítania. Annak okát, amiért a kitűzött nevelési célok nem vagy ritkán, vagy spontán módon, esetlegesen valósulnak meg, a következőkben látjuk:

a) A tantervek szerkesztőinek, a tankönyvek íróinak, s így a gyakorló pedagógusnak is a tudatában ma még fellehető az a kettősség, miszerint egyfelől az adott tantervi anyagot egy bizonyos szinten (általában átlagos szinten) bizonyos módszerek alkalmazásával el kell végezni. Ez a tanítási aktus. Másfelől ki kell gyűjteni a feldolgozott, vagy feldolgozásra kerülő tananyagból azokat a részeket, amelyek különösen „felkínálják" a lehetőséget az erkölcsi—világnézeti—politikai nevelési szféra valamely mozzanatának az „elhintésére". Ezeket az ún. nevelési feladatokat a pedagógus tanmenetében külön kitüntetett helyen ki is emeli, mintegy hangsúlyt adva, hogy előbb oktatott, itt pedig különös figyelemmel nevelni fog. Idézzünk az általános iskolák számára szerkesztett „Nevelés és oktatás" tervből (1978. 325. o.): „A kémiatanításnak el kell érni, hogy a tanulók felismerjék az egyes természettudományok kapcsolatait egymással és a szocialista országok összefogásának jelentőségét a vegyipar fejlesztésében; erősíteni kell politikai szemléletüket és készségüket..."

b) A kitűzött ún. nevelési feladatok — mint az idézetből is kitűnik — annyira általánosak és globálisak, hogy kevés túlzással azt is állíthatnók, hogy bármelyik életkor bármelyik tantárgya számára előírhatók (vagy talán el is hagyhatók) lennének. Megvalósulásuk „sikere" ezért többnyire független a tantárgyi specifikumtól, illetve éppen attól az információrendszertől, mellyel a fejlesztést kellene végeznünk. Az előző okok involválják a továbbiakat.

c) Tekintettel arra, hogy az ún. nevelési célokban megfogalmazott — általunk csak érintett — vonások a priori igen összetett ítéletrendszer meglétét feltételezik a tanulókban, ezért azok „megvalósulása" is esetleg a didaktikai értelemben vett verbalizmus szintjét érheti el. *Rejtve vannak és maradnak azok a „nyomvonalak" a pedagógus előtt (tanárképzésünk rovására írandó), amelyek feltárják azt a kapcsolatrendszert, amiként a tantárgyi információrendszer többszörös átkódolásával, reálisan megközelíthetők a nevelési feladatokban körvonalazott személyiség vonások.* Ennek következtében idealisztikusnak, túlságosan távolinak, mesterkéltnek, ezért megvalósíthatatlannak tűnnek a szaktanárok számára.

d) Anélkül, hogy alábecsülnénk a belső érési szakaszok jelentőségét a képesség- és a tudásszint fejlődésében, mégis a pedagógiai gyakorlat — megítélésünk szerint éppen a tudatos tervezés hiánya folytán — az indokoltnál nagyobb szerepet és jelentőséget tulajdonít a személyiség, s ezen belül a pszichikus képességek spontán, a tantárgyi információrendszertől többé-kevésbé független fejlődésének.

A képességfejlesztés tervezhetőségének elvi alapjai

Elvi—elméleti fejtegetésünk kezdetekor le kell szögeznünk, hogy tanulmányunkban rendkívül rejtett és nehezen indikálható, már ezért is erősen vitatható területet érintünk. Másfelől a pszichikus folyamatok tudatos tervezésének gondolata is sokak számára irritáló hatású lehet. Nyomban kijelentjük, hogy a teljes személyiségszféra igen kis szegmentjét, a képességrendszert, illetve a képességrendszer tervszerű fejlesztésének lehetőségét tettük vizsgálatunk tárgyává. Álláspontunk szerint is teljességgel lehetetlen mindazon faktorok (főként véletlenszerű faktorok) számbavétele, és tervszerű befolyásolása, amelyek az ontogenetikus szakasz, a teljes személyiség gazdag és sokszínű kibontakozását lehetővé teszik. Meggyőződésünk viszont, hogy a legjobban megragadható képességrendszer tervszerű és intenzív fejlesztése, a kognitív szféra optimális változásán túl, a személyiség-szerkezet megváltozására is induktív hatással lehet.

A pedagógiai pszichológia, közelebbről az oktatáslélektani vizsgálatok (nem célunk a teljes áttekintés), melyek Piaget (Piaget, J. 1970) és Vigotszkij (Vigotszkij, L. 1971) alapvető gondolkodás- és tanuláslélektani kutatásainak eredményeire támaszkodnak, kiemelten hangsúlyozzák a *tanulók személyiségének fejlődése, és mindazon művelődési javak aktív feldolgoztatása közötti összefüggéseket, melyeket a különböző tantervek és tankönyvek reprezentálnak.* Elfogadhatatlannak tűnik számunkra viszont minden olyan képességfejlesztésre vonatkozó elmélet és gyakorlat, amely a fejlesztést elválasztja attól a tartalomtól, attól az információrendszertől, amelyet a tanulók valós tanítási—tanulási szituációban feldolgoznak. „A tanulásban nem is elsősorban a konkrét ismeretgyarapodás (bár ez is fontos), hanem a fejlesztő, képző következmény a legfőbb érték, vagyis azok a nagy transzferhatású információstruktúrák és stratégiák, amelyek éppen az információrendszer aktív feldolgozása által jönnek létre." (Kelemen L. 1981.)

Modellépítésünk elvi alapját a lehető legtömörebben fejezi ki a fenti Kelemen idézet, majd a továbbiakban kiemeli, hogy „... a kultúrértékekben objektiválódva benne rejlenek azok a képességek és tulajdonságok, amelyekkel alkotóik rendelkeztek. A tanuló elsajátítva ezen kultúrértékeket (az objektív érték szubjektívvé válik) a legkiválóbbak képességeivel töltekezhet." Úgy ítéljük meg, hogy ebben a megfogalmazásban már többről van szó, mint az interiorizáció; olyan minőségi átalakulásról, átrendeződésről (átstrukturálódásról) a személyiség vonatkozásában, amely átrendeződés az exteriorizációs szakaszban is kifejeződik, vagyis amikor a szubjektív értékek ismét objektiválódnak; amikor a tanuló értelmes, aktív, alkotó tevékenységet folytat. *Annak a folyamatnak a többszörös átkódolási* (Bruner, J. 1968.) *mechanizmusát szeretnénk tehát valószínűsíteni (esetleg befolyásolni), amely a külvilág valóságmozzanatait, pszichikus (szubjektív) valóságmozzanatokká transzformálják és viszont* (Feichtinger, G.

1968.). Megfontolásaink abban a tekintetben lépik túl Talizina (Talizina, N. 1966.) és Galperin (Galperin, P. 1964.) „... szakaszos fejlesztésről" szóló elméletét, amennyiben modellünket a mindenkori tantervi—tankönyvi információrendszerre alkalmazzuk valós tanítási—tanulási szituációban, ezzel mintegy lehetőséget teremtve arra, hogy a pedagógiai—pszichológiai—szaktudományi- és szakmódszertani diszciplínák közötti kapcsolatrendszert nyomon követhessük.

A kapcsolatrendszer elvi modellje

A képességfejlesztés tervezhetőségének elvi modelljét Lénárd F. nyomán a következő „axiómákra" építettük (Lénárd, F. 1979.):

— A képességrendszer a személyiség egyik lényeges faktora,
— hierarchikus (mikro- és makro-) struktúrát mutat,
— az adottságokból tanulás útján fejleszthető.

A tanulás fogalmának tágabb és szűkebb értelmezéséből az emberi tanulást a következő módon határoztuk meg: *Tanulás, a meglévő adottságokból a képességrendszer, végső soron a teljes személyiség fejlesztését jelenti, céltudatosan eltervezett, lehetőleg optimális szinten vezetett, didaktikai—metodikai stratégia alkalmazásával.* „A jól szervezett tanulást éppen ez a képességfejlesztő jelleg teszi igazán gazdaságossá, széles körben transzferálhatóvá" (Kelemen, L. 1970.).

A fejlesztés ütemét az adottságok befolyásolják, de döntő mértékben éppen az optimum szinten vezetett didaktikai—metodikai folyamatok határozzák meg. Lényegesnek tartjuk tehát az adott pszichológiai—didaktikai rendszer céljainak, illetőleg *követelményrendszerének viszonylag pontos meghatározását.* A követelményrendszert, mint *korlátozó feltételeket* tekintjük a rendszer számára s fejlődésről akkor beszélünk, ha e feltételek teljesülnek. A célkövetelmények pontos ismeretében, optimális didaktikai—metodikai stratégia alkalmazásával közelíthetjük meg a pszichikus struktúrák optimális, vagy közel optimális kialakulását, melyről a *visszacsatoló mechanizmusok folytán* szerzünk értesülést. Végül a célkövetelmények mint korlátozó feltételek teljesüléséről, azaz a *rendszer fejlődéséről,* pontos és egzakt mérő—értékelő apparátus alkalmazásával győződünk meg, melynek tükrében tehetjük meg a szükséges módosításokat a célrendszer, a fejlesztési folyamat, a mérő—értékelő eszközök és módszerek tekintetében. Az elmondottak a kibernetikai modellezés nyelvére lefordítva a következő módon ábrázolhatók. (Lerner, A. 1970., Rácz Fodor, B. 1978.) (Lásd 1. ábra.)

Ahhoz, hogy a fenti módon modellált rendszer optimálisan működjék, a pszichológia és didaktika következő alaptörvényeinek és elveinek kell érvényesülni:

Alaptörvények:

1. A gyakorlatban megfelelő módon alkalmazható tudásszint és az alkotó gondolkodás kialakulásához meghatározott mennyiségű és szintű *ismeretrendszer,* továbbá meghatározott mennyiségű és szintű *gondolkodási műveleti rendszer* egysége szükséges.

2. A meghatározott szintű (tehát tervezett) ismeret- és műveleti rendszer kialakulásához meghatározott mennyiségű és szintű *információrendszer* alkalmazása szükséges. Az információrendszer strukturális és taxonómiai elemzésé-

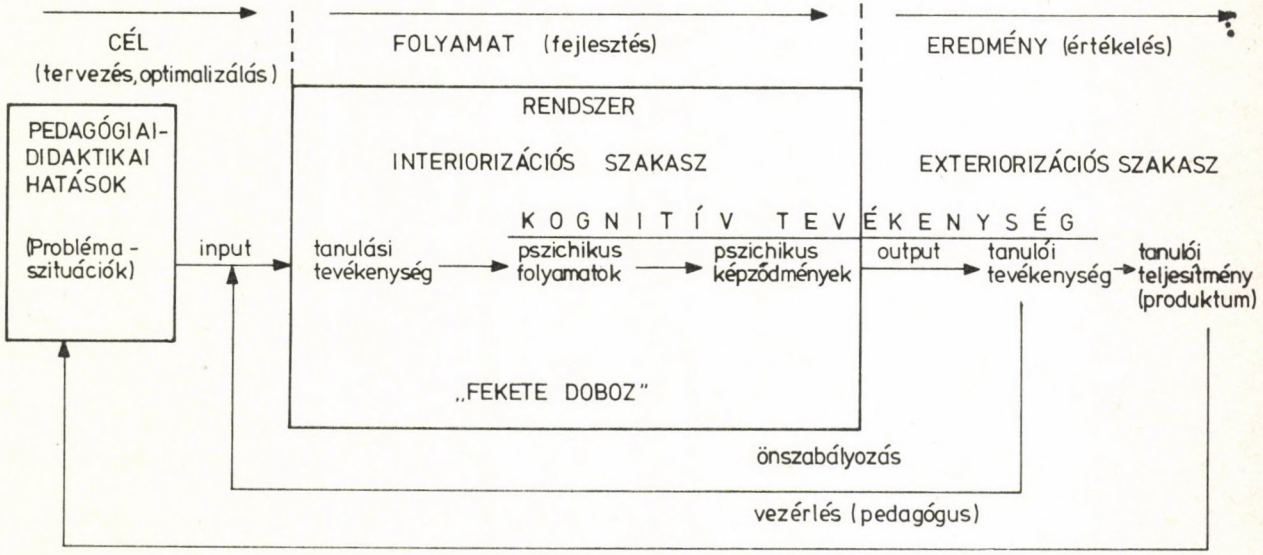
CÉL
(tervezés, optimalizálás)
FOLYAMAT (fejlesztés)
EREDMÉNY (értékelés)
RENDSZER
PEDAGÓGIAI-DIDAKTIKAI HATÁSOK
(Probléma - szituációk)
INTERIORIZÁCIÓS SZAKASZ
EXTERIORIZÁCIÓS SZAKASZ
K O G N I T Í V T E V É K E N Y S É G
input
tanulási tevékenység
pszichikus folyamatok
pszichikus képződmények
output
tanulói tevékenység
tanulói teljesítmény (produktum)
„FEKETE DOBOZ"
önszabályozás
vezérlés (pedagógus)

1. ábra

vel világossá kell tennünk azokat a rejtett nyomvonalakat, amelyek az információfelvételtől a feldolgozáson, a tároláson át elvezetnek az információ — most már mint pszichikus képességek — alkotó alkalmazásáig.

Alapelvek, melyek a rendszer szabályozó mechanizmusának a szerepét is betöltik. (*)

1. irányítás $\rightleftharpoons$ önszabályozás
(tanítás) (tanulás)

A fenti egyensúly „megsértése" jelenti a didaktika és metodika egyik kardinális problematikáját. A túlzott irányítás, a pedagóguscentrikus módszer, a tanulói önállóság- és aktivitás teljes elsatnyulásához vezethet. A „jobb oldal" kóros eltúlzása az anarchia csíráit rejti magában. Célunk az egyensúly optimum szinten történő vezetése, majd balról—jobbra történő „eltolása", melynek következményeként jelentkezik a permanens önképzés igénye.

2. Ismeretrendszer $\rightleftharpoons$ tevékenységi rendszer

Az egyensúlyt lehetőleg maximális (amely egyben optimális) szinten kell tartanunk. Az egyensúly „felbomlása" esetén csak rendezetlen, feldolgozatlan, struktúra nélküli, lexikális ismerethalmaz alakulhat ki, melynek rendkívül nagy a felejtési koefficiense. A tevékenységi rendszer dominanciája pszichológiai értelemben létre sem jöhet (a tevékenység mindig tárgyi vonatkozású, a tárgyra irányuló), mégis igen nagy veszélyt jelent didaktikai—metodikai értelemben az ismeretek nélküli, a tartalom nélküli (üres) tevékenységre nevelés eltúlzása. (Látszat tevékenység.)

3. Szenzoros $\rightleftharpoons$ kortikális
önszabályozás önszabályozás

Az egyensúly jelentőségét és változásait filogenetikai és ontogenetikai aspektusokból sokan vizsgálták, és hangsúlyozták nemcsak pszichofiziológiai, hanem pedagógiai pszichológiai vonatkozásban is, mégis reális veszélyét látjuk — éppen napjainkban — a szenzoros szféra túlzott és halmozott igénybevételének. Elsődleges módszertani feladatnak tekintjük a tanulók vizuális és auditív kultúrájának fejlesztését, a körülöttük lejátszódó jelenségek mind tökéletesebb észlelését. Súlyos problémát idézhet elő azonban (interiorizáció, az absztraháló- és általánosító képesség elmaradása), ha a külvilágról alkotott kép az észlelés szintjén megreked. A pedagógiai pszichológia és ehhez kapcsolódva a módszertan egyik legnehezebben megoldható feladata volt mindenkor az észlelt információ verbális szintre történő átkódolása; a látott képek, képletek, grafikonok, táblázatok stb. jelentésének szóbeli kifejtése, interpretálása. Az egyensúly helyes szabályozását éppen az jelenti, hogy a fejlődés minél korábbi szakaszában jelenjék meg a kortikális szabályozás. Kelemen László „gondolkodó észlelésnek" nevezi az olyan szemléltetési módokat, amikor a tanuló nemcsak „néz", hanem „lát" is. Az intenzív gondolkodó tevékenység bekapcsolása az észlelés folyamatába nemcsak azért szükséges, mert a „gondolkodó észlelés gondolkodó emlékezést" eredményez, hanem a fejlett kortikális önszabályozásnak olyan jelentős pedagógiai hatása jelentkezik *mint az emberi tettek gondolkodás által történő meghatározottsága.*

(*) jelölésünk: $\rightleftharpoons$ a dinamikus egyensúlyra vezető folyamatot jelenti.

4. Individuális $\rightleftharpoons$ csoportos

A tanulási tevékenység egyensúlyának helyes értelmezése és a helyes egyensúly megteremtése körül csapnak össze legelemibb erővel a különböző didaktikai és módszertani álláspontok. Úgy ítéljük meg, hogy pedagógiai pszichológiai szempontból elsőbbséget élvez az egyéni tanulási tevékenység. Bármilyen szintű értelmes kollektív együttműködés és csoportnorma nem alakulhat ki az individuum kiművelése nélkül. Ugyanakkor a szociális közeg nélkülözhetetlen a személyiség fejlődéséhez, a helyes státus kialakulásához. *A „szocialista embertípus" jellemzőinek valamely ún. közösségre való ráerőszakolása anélkül, hogy valóban meglennének a közösséget alkotó egyének*

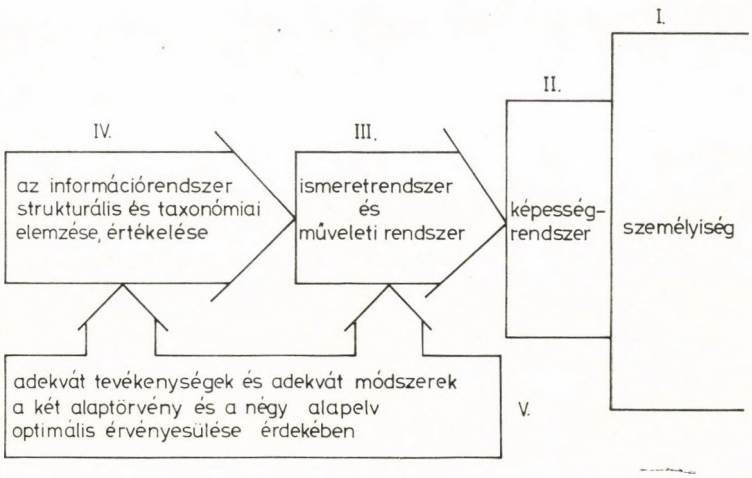

2. ábra

karakterisztikus, a szocialista gondolkodású emberre jellemző jegyei, veszélyes és hamis pedagógiai és közösségi értékrendhez vezethet. Szocialista közösségi normák szerint működő közösségek nem jöhetnek létre és nem maradhatnak fent szocialista közösségi normák szerint gondolkodó és aszerint tevékenykedő individuumok nélkül. Ebben a demokratikus légkört megteremtő, alkotó, vitaszellemet biztosító rendszerben működhet optimális szinten valamennyi, egyensúlyt biztosító szabályozó mechanizmus.

Az absztrakt, általános, kibernetikai modellünknek az elmondottak értelmében konkrét tartalmat adtunk. (Lásd 2. ábra.)

I. Blokk:

Nem célunk e tanulmány keretében a különböző személyiségmodellek elemzése. A képességrendszert mint személyiség komponenst a rubinsteini személyiség modellbe építettük, mely szerint a személyiség szerkezetének megközelítési módjai:

— az ember mire törekszik, milyen célokat tűz ki maga elé, milyen tényezők motiválták a célok megválasztását stb.,

— *mire képes* az ember a kitűzött célok elérése érdekében, elég fejlett-e a képességrendszere, képes-e tovább fejleszteni képességeit, hogy az általa kitűzött célokat elérje,
— hogyan élt a rendelkezésére álló lehetőségekkel, volt-e elegendő akaratereje ahhoz, hogy a meglévő képességek birtokában a kitűzött célokat elérje. (Rubinstein, Sz. 1977.) Nem nehéz rámutatni arra a diszkrepanciára, amely a pedagógiai elvek által megrajzolt és célul kitűzött (idealizált) „szocialista embereszmény" és a pszichológiai személyiség modellben tükröződő reális személyiség között létezik.

II. Blokk:

A képességrendszer hierarchikus felépítését — mint már több ízben utaltunk rá — Lénárd Ferenc ismert műve alapján végeztük el:

Makro-struktúra
↓
Mikro-struktúra

Kommunikációs képesség		*Pszichomotoros képesség*	*Kognitív képesség*
↓	szituatív beszéd	↓	↓
beszéd	kontextusos beszéd	*cselekvés-mozgás*	*érzékelés*
↓	↓ retorikai beszéd	*időben/teljesítmény*	(észlelés)
		↓	vizuális
	olvasás technikája		auditív
	értő olvasás	*cselekvés-mozgás*	taktilis
↓	kritikai olvasás	*síkban*	↓
olvasás	alkotó olvasás	↓	*bevésés*
	esztétikai olvasás	*cselekvés-mozgás*	↓
	↓ világnézeti olvasás	*térben*	*emlékezés*
		↓	(felidézés)
↓	írás technikája		↓
írás	kontextusos írás	*koordinált mozgás*	*gondolkodás*
	↓ alkotó írás		analízis
			szintézis
			összehasonlítás
			relációanalízis
			rendezés
			konkretizálás
			absztrahálás
			generalizálás
			analógia
			↓ transzfer

III. Blokk:

Általános lélektani terminológia szerint *az ismeretrendszert mint operandusokat* a következő kategóriákba soroltuk: képzetek (Kp), képzeleti képek (ké), konkrét fogalmak (KF), absztrakt fogalmak (AF), logikai—elméleti fogalmak (LF), generalizált fogalmak (GF). Jól tudjuk, hogy ezen pszichikus képződmények a gondolkodás folyamatában szüntelenül (egymásba is) átalakulnak, fejlődnek, gazdagodnak, ezért igen kockázatos közöttük hierarchiát teremteni, mégis — megítélésünk szerint — az absztrakció foka, a generalizáltság mértéke, a képződmények kompaktsága a felírás sorrendjében növekszik. *Ezen operandusok a gondolkodási műveleti rendszerrel* (Lénárd szerint a gondolkodás mikro-

struktúrája) *mint operátorokkal hozhatók mozgásba.* (Lénárd, F. 1978.) Ismét azzal a tudattal hoztunk létre közöttük alá- és fölérendeltségi viszonyt, hogy a műveleti rendszer bármelyik eleme a gondolkodás folyamatában együttesen és külön—külön is jelen lehet, mégis a következő sorrend feltételez bizonyos fokú dominanciát: analízis, szintézis, összehasonlítás, relációanalízis, konkrétizálás, absztrahálás, generalizálás, analógia, transzfer. *A gondolkodás struktúráját a fenti ismeret- (operandusok) és műveleti rendszer (operátorok) bonyolult kapcsolatrendszere határozza meg, mégis fel kell tételeznünk bizonyos fokú adekvátságot az ismeretrendszer és a műveleti rendszer elemei között.*

IV. Blokk:

Az előző blokkban kifejtett, értelmi síkon funkcionáló pszichikus képződmények környezetünk valóságmozzanataiban különböző módon kódolt jelrendszer közvetítésével, különböző információrendszerben materializálódnak. Az inverz kapcsolat folytán kézenfekvő a gondolat: *amennyiben valamely információrendszert, annak jelrendszerét (pl. valamely tankönyvi szöveg) taxonómiai és strukturális szempontból elemezzük, ahhoz harmonikusan illeszkedő, hatékony didaktikai—metodikai tevékenységet rendelünk, szükségszerűen el kell érni, vagy meg kell közelíteni a tervezett fejlődési szintet a képességrendszer meghatározott szférájában.* Az információrendszer elemzéséhez B. Russel viszonytipológiáját (Russel, B. 1969.) és Horváth György szimbólumrendszerét (Horváth, Gy. 1972.) használtuk fel kevés módosítással. Bármely információrendszert az alábbiak ismeretében csak akkor vagyunk képesek átkódolni, felfogni és megérteni, ha ismerjük az információ

— „ABC"-jét, vagyis a jelek jelentéstartalmát,
— morfológiáját, vagyis a jelek közötti relációrendszert,
— szintaxisát, vagyis az első két jelentés összekapcsolt (kisebb információ egység) jelentéstartalmát,

Sz; szemantikai	C; kapcsoló		P; megnyilvánulás
E, korrelatív	CT, kapcsoló—rendező		PI, kifejező
EN; nominatív	Z; függő, ok—okozati passzív	D; függő, ok—okozati aktív	PA, gyakorlati alkalmazás felhasználás
EM; mennyiségi			
EO; osztenzív meghatározás	ZC; következmény	DE; ráhatás kölcsönhatás	PF; fajta
ET; azonos meghatározás	ZM; mennyiségi	DO; valamin alapuló	
	ZD; determináló		PT; tulajdonság PM; mérés, kísérletezés PS; speciális eset

3. ábra

— szemantikáját, vagyis a teljes információrendszer (több összekapcsolt információ egység) jelentéstartalmát.

Valamely szövegstruktúra elemzésére alkalmas relációrendszer legfontosabb viszonyait a 3. ábrán tüntettük fel. (A táblázatban szereplő viszonyok értelmezésétől eltekintünk, mivel a hivatkozott irodalomban megtalálhatók.)

Az információrendszer elemzésének *első üteme* tehát az egységekre (elemi lépésekre) történő bontás, az egységeket alkotó elemek intencionális meghatározása, majd az egységeken belüli relációk feltárása, azaz a szintaktikai struktúra megszerkesztése.

S. Sz.	Információegységek	Az inf. egységek szintaxisa [intrastruktúra]
e_1	— — — — — — — — — — — — — — —	Pl.: [Kp, LF_1, KF_1/EM, ZC) LF_2, KF_2] PM,
e_2	— — — — — — — — — — — — — — —	[AF_1, AF_2, LF_1, LF_2 (DE, ZM) LF_3, LF_4]
e_3	— — — — — — — — — — — — — — —	GF_1, (EN)

4. ábra

Elemző munkánk *második ütemében* az információegységek közötti relációrendszert, vagyis az egységeket összekötő viszonyokat keressük meg, s így elénk tárul a teljes információrendszer jelentéstartalma, szemantikai mezeje. A jobb áttekinthetőség miatt a teljes szemantikai mezőt szemantikai mátrix formájában tüntettük fel, melynek fődiagonálisa mentén helyezkednek el a szintaktikai egységek, s közöttük a kapcsoló elemek.

S. Sz.	Az információegységek szintaxisa [intrastruktúra]	Az információ szemantikája [interstruktúra]
e_1	[Kp, LF_1, AF_1, (EM, ZC,) LF_2, AF_2] Kp (1), LF (2), KF (2) } EM, ZC PM	
e_2	AF_1, AF_2, LF_1, LF_2 (DE, ZM) LF_3, LF_4] LF (4), AF (2) } DE, ZM	DO, ZC stb.
e_3	GF_1 (EN)	DO, ZC esetleg: ZM (e_1)
.	.	.
.	.	.
.	.	.
.	.	.

5. ábra

	e_1	e_2	e_3	e_4	. .
e_1	Kp (1) EM LF (2) ZC KF (2) PM				
e_2	DO ZC	LF (4) DE AF (2) ZM			
e_3		DO ZC	GF_1 (EN)		
e_4					
. . .					

6. ábra

A teljes szemantikai mező strukturális elrendeződése alapján, melyet homogén tartományokra bontottunk, jól követhető az információrendszer bonyolultsága és nehézségi foka. (Homogén tartomány a közel azonos szimbólumrendszert jelenti.)

A *harmadik szakaszban* végül összefüggésbe hozhatók a szemantikai mező tartományai az adekvát pszichikus tevékenységi rendszerrel és a hozzárendelhető szakdidaktikai stratégiával.

Szemantikai mező tartományai	Adekvát pszichikus tevékenység [Aktuális képességek]	Adekvát stratégia [Módszerkombinációk]
SZ_1 (e_1—e_3)	Motoros képességek fejlesztése (Koordinált mozgásképesség) Perceptuális képesség fejlesztése (Látás-, megfigyelőképesség) Absztraháló képesség fejlesztése (Analitikus-szintétikus gondolkodás)	Önálló tanulói kísérletek végeztetése a jelenségek önálló megfigyeltetése és értékeltetése, az összefüggések és törvényszerűségek megállapítása tanulópáronként vagy csoportonként. Az eredmények összehasonlítása, a hibás megoldások javítása, a jó eredmények megerősítése.
SZ_2 (e_4—e_8) . . .	. . .	. . .

7. ábra

A táblázatban azt kívántuk érzékeltetni, hogy az adott, a strukturálisan feltárt információrendszer milyen pszichikus képességek fejlődését segíti elő abban az esetben, ha helyes stratégiát alkalmazunk.

1. táblázat
Kommunikációs tevékenység

Pszichikus tevékenység →

didaktikai—módszertani stratégiák ↓	beszéd	olvasás	írás
	— megbeszélés, vita a csoporton belül, a csoport és az osztály között, az egyén és az osztály között, — egyéni beszámolók, rövid előadások osztályban, csoportban, — versmondás, prózamondás felvétele magnó- és videoszalagra, majd visszahallgatása és elemzése magnóról, lemezről stb.	— hangos és csendes olvasás technikájának gyakorlása, — értő olvasás gyakorlása a tanulók kérdésfeltevése alapján, — kritikai olvasás fejlesztése „hibás" szövegek javíttatásával, — alkotó olvasás, — esztétikai olvasás fejlesztése szépirodalmi, szakirodalmi olvasmányok válogatásával, — munkatankönyvek, feladatok, táblázatok, függvények, programozott anyagok, vizuális ábrák szemantikai tartalmának verbális kifejtése, „gyors olvasás" technikájának kialakítása stb.	— írás technikájának kialakítása, — kontextusos írott beszéd, a szép fogalmazás képességének kialakítása, iskolai dolgozatok, szakköri dolgozatok, tanulmányi verseny — dolgozatok íratásával stb.

2. táblázat
Pszichomotoros tevékenység (cselekvés—mozgás)

Pszichikus tevékenység →

didaktikai—módszertani stratégiák ↓	időben (ritmus)	síkban	térben
	— technikai feladatok megoldása, — munkadarabok elkészítése, — laboratóriumi kísérletek elvégzése — írásbeli feladatok végzése, — sportfeladatok, ritmusfejlesztő gyakorlatok, — ének-zenei feladatok, — a teljesítmény időfaktorának tudatosítása a tanulókban azáltal, hogy film-, videofelvétel bemutatásával elemezhető a mozgási folyamat egésze, vagy a mozgás fázisai stb.	— grafikonok, táblázatok, rajzok készítése, — írásbeli feladatok végzése, — applikációs és más demonstrációs táblák használata stb.	— technikai feladatok megoldása, — munkadarabok elkészítése, — kísérletek összeállítása és elvégzése, — sportfeladatok, a különböző térbeli mozgásfázisok követése film-, video-felvételek, írásvetítő transzparensek segítségével, — modellek, makettek készítése, — geometriai feladatok megoldása, — képzőművészeti feladatok megoldása, — hangszeres gyakorlás, — múzeum-könyvtár-üzemlátogatások stb.

3. táblázat
Kognitív tevékenység (észlelés)

Pszichikus tevékenység →

didaktikai — módszertani stratégiák ↓	látás	hallás	tapintás
	— faliképek, ábrák, grafikonok, táblázatok megfigyelése, — ugyanezek tanulmányozása különböző típusú írásvetítő transzparensek, diafilmek, mozgófilmek, videofelvételek segítségével, — kísérleti jelenségek megfigyelése, — különböző vizuális jelek (képletek) tanulmányozása az egyes szaktárgyakban, — különböző gondolati élmények vizuális formában történő ábrázolása, — formaredukciós módszerek a képzőművészeti oktatásban, — különböző vizuális művészeti alkotások tanulmányozása, gondolati élményanyagának verbális feltárása stb.	— önálló tanulói beszámolók, előadások meghallgatása, azokról ítélet- és véleményalkotás, — magnófelvételek és lemezhallgatás, — hallásfejlesztő kísérletek: szolmizációs gyakorlatok, lapról olvasás, — zeneművek hallgatása, zenemű, zenei stílus felismerése, — látási—hallási észlelés együttes fejlesztése HD-sorozatok, hangosfilmfelvételek megtekintésével stb.	— kísérletek végzése, — különböző modellek, makettek készítése, — munkadarabok elkészítése, — különböző képzőművészeti alkotások tervezése, készítése stb.

4. táblázat
Kognitív tevékenység

Pszichikus tevékenység →

didaktikai—módszertani stratégiák ↓	bevésés	felidézés (emlékezés)
	— írott szöveg többszöri felolvasása, — vizuális ábrák, filmek, diafelvételek, videofelvételek, ismételt megtekintése, — magnó-, lemezfelvételek, HD-sorozatok többszöri lejátszása, meghallgatása, megtekintése, — jelek (szimbólumok) olvasásának gyakorlása, — írott vagy audiovizuális algoritmikus programok megoldása, — különböző mozgások (mozgás-mozgáskoordináció) gyakorlása, — különböző kísérletvégzések, — munkafázisok gyakorlása, — hangszeres gyakorlás stb.	— grafikonok, ábrák, apparátusok, kísérleti folyamatok emlékezetből történő lerajzolása, mind finomabb részletek kiemelése, — összefüggések, formulák felidézése, — idegen nyelvű szavak, nyelvtani összefüggések kontextusos felidézése, — történeti, irodalmi események kontextusos felidézése, — olvasmányokról és saját élményekről történő beszámolók stb.

5. táblázat
Kognitív tevékenység

Pszichikus tevékenység →

didaktikai—módszertani stratégiák ↓	gondolkodási műveletek
	— adott osztályokba, kategóriákba való besorolás, rendezés, rendszerezés, osztályozás, — osztályok, kategóriák, rendszerek létrehozása orientációs, variációs, feladatrendszeres módszerekkel, — kísérleti és természeti jelenségek elemzése, — kísérleti és természeti folyamatok elemzése, — társadalmi jelenségek elemzése, — szövegek, ábrák, grafikonok, táblázatok elemzése, összefüggések megállapítása (munkatankönyvek, tesztek, feladatlapok alkalmazásával), — önálló kísérletek végeztetése feladatlapok, programok alapján, — jelenségek, folyamatok, összefüggések közötti hasonlóságok megállapítása, — különbségek és analógiák keresése, — új összefüggések és analógiák létrehozása, — algoritmikus problémák feldolgoztatásával a konvergens gondolkodás fejlesztése, — divergens jellegű problémák feldolgoztatásával a divergens gondolkodás fejlesztése, — irodalmi, művészeti, természettudományi „alkotások" önálló elkészíttetése stb.

V. Blokk:

E blokkba helyeztük mindazokat a didaktikai—metodikai stratégiákat (a rendszer makroszkopikus struktúrája), melyekkel a korábbi blokkok tartalma, azaz a pszichikus képességrendszer mozgásba hozható. Megjegyezzük, hogy készletünk közel sem teljes, másfelől az összeállításnál többnyire az empíriára kellett hagyatkoznunk, tekintve, hogy tudományos igénnyel kikísérletezett és meghatározott tanítási—módszertani stratégiák megadása még a jövő feladata, melyet ma már egyre inkább oktatástechnológia (pedagógiai technológia) terminológiával illetnek (Nagy, S. 1981.).

Befejezésül még egyszer megerősítjük törekvésünket: szerettük volna bemutatni és körvonalazni, hogy a komplex pszichológiai—didaktikai—pedagógiai rendszerben is — melyben az oksági összefüggések többnyire csak valószínűsíthetők — a tervezés, az irányítás, a rejtett mechanizmusok kedvező befolyásolása talán nem tűnik reménytelen kísérletnek, s hogy ezzel egy parányi lépést tegyünk a pedagógiai gyakorlat felé. Őszintén reméljük, hogy részünkről nem tekinthető utópiának annak feltételezése sem, hogy *a képességek tervszerű fejlesztésével a nevelés—oktatás folyamata tartalmilag is értelmet nyer.*

RÁCZ FODOR BENŐ

IRODALOM

BRUNER, J. (1968): Az oktatás folyamata, Tankönyvkiadó.

FEICHTINGER, G. (1968): Kybernetische Begriffe und Arbeitweisen in der Lerntheorie Erweiterte Fassung eines Vortrages, Bonn. 37—50

GALPERIN, P. J. (1964): A tanulók ismereteinek, jártasságainak kialakítása és az új oktatási módszerek, Magyar Pszich. Szle. 3. sz. 372—383

HORVÁTH, GY. (1972): A tananyag és a tankönyv struktúrája, Tankönyvkiadó, Bp.

KELEMEN, L. (1970): A gondolkodás nevelése az általános iskolában, Tankönyvkiadó, Bp.

KELEMEN, L. (1981). A pedagógiai pszichológia alapkérdései, Tankönyvkiadó, Bp.

LERNER, A. (1970): Grundzüge der Kybernetik VEB, Verlag-Technik Berlin.

LÉNÁRD, F. (1978): A problémamegoldó gondolkodás, Akadémiai Kiadó, Bp.

LÉNÁRD, F. (1979): Képességek fejlesztése a tanítási órán, Tankönyvkiadó, Bp.

NAGY, S. (1981): Az oktatástechnológia a neveléstudomány rendszerében, Audiovizuális Közlemények, OMKDK 3—4. sz. 155—175; 5. sz. 275—285

PIAGET, J. (1970): Az értelmi műveletek és fejlődésük. in: Válogatott tanulmányok Gondolat, Bp. 275—346

RÁCZ FODOR, B. (1978): Steuerung der stochastischen Selbstregler-Lernsysteme auf Grund Kybernetischer Modelle Potsdam, Potsdamer Forschungen Wissenschaftliche Schriftreihe der Pädagogischen Hochschule Karl Liebknecht Reihe, C. Heft 35. 127—139

RUBINSTEIN, SZ. L. (1977): Az általános pszichológia alapjai, Akadémiai Kiadó, Bp.

RUSSEL, B.: (1969): Filozófiai fejlődésem, Akadémiai Kiadó, Bp.

TALIZINA, N. F. (1966): Az értelmi tevékenységek szakaszos tanulásának elmélete és a programozott oktatás, Magyar Pedagógia, 3—4. sz. 296—305

VIGOTSZKIJ, L. SZ. (1971): Gondolkodás és beszéd, Akadémiai Kiadó, Bp.

FÓRUM

A GYERMEKVÉDELEMBEN DOLGOZÓ PSZICHOLÓGUS PROBLÉMÁI

„Nem a tények zavarják az embereket, hanem a tényekről alkotott vélemények."
Epiktétosz

A nevelési folyamat elemzése foglalkoztat, s ennek kapcsán szeretnék néhány gondolatot megfogalmazni a pszichológus szerepének sokrétűségéről. E kérdéskörben nevelőintézeti munkám során és a kollégákkal folytatott beszélgetés révén szereztem bizonyos tapasztalatot.

A pszichológus szerepköre, szakmájának újszerűsége a környezetében élő emberekből különböző reakciókat vált ki, amikor megpróbálják önmaguk számára definiálni ezt a tevékenységet. A pszichológus szerepköre úgy hat, mint egy projektív teszt. Globálisan körvonalazott feladathelyzetet teremt, melyre a feladatmegoldó egyéni reakcióit vetíti ki. A jól körvonalazott szerepekkel rendelkezők vagy távoltartani igyekeznek maguktól, vagy asszimilálni szeretnék a pszichológust saját szerepkörükbe, de a pszichológus is ingadozik a különböző szerepek között, amikor mindennapi munkáját végzi.

A pszichológus mint a növendékek védelmezője (mint „gyermekvédő")

Különösen a pályakezdő, vagy a gyermekvédelem területére újonnan érkező pszichológusoknál figyelhető meg ez a magatartás. Egy tanulmány is kimutatta már, hogy a pedagógus minősítő-értékelő attitűdjéhez képest a pszichológus a nehezen nevelhető gyermekekhez inkább megismerő-megértő attitűddel viszonyul. Teszi ezt azért, mert szakmai ismeretei bizonyos fokig erre kötelezik, de helyzete is megengedi, mert egyszerre egy gyermekkel, pedagógiai követelményektől mentes szituációban foglalkozhat, és időarányos nevelési terv nem köti a növendékekkel kapcsolatos bánásmódban. A kétszemélyes szituációban pedig eleve mások az illemszabályok, mint a csoportos foglalkozások keretében.

Új emberként tapasztalja az intézmény működésével kapcsolatos hiányosságokat. A mindennapi pedagógiai bánásmódot és gyermeknevelési stílust a pszichológiai elméletekből szerzett ideálképpel hasonlítja össze. A struktúrával és bánásmóddal kapcsolatos ellenérzését ez a magas ideálkép oly módon felduzzasztja, hogy gyakran a növendékek harcos védelmezőjévé válik. Messianisztikus törekvései két fő alternatívát éleznek ki gondolkodásában: a gyermekek személyére kivetíti a „jót", mert a felnőttekben megtalálta a „rosszat", s ez lesz az, ami ellen paranoid állapotában harcolnia kell. — Ezzel áll ellentétben a formális tekintélyt védelmező gondolkodás, amelyet a pedagógusok egy része képvisel: a gyermek rossz, a pedagógus jó. — A pszichológus „jó ügy" érdekében folytatott harca hamarosan azt eredményezi, hogy — furcsa módon — ellenségek veszik körül. A felnőttek már kezdik félteni tőle a gyermekeket, ami sértődékenységét még jobban növeli. Ezután mint áldozat, panaszaival

a nyilvánossághoz fordul. Ilyen „karrier" után nemcsak rá, hanem kollégáira sem tart igényt az adott nevelési intézmény.

Úgy vélem, a pszichológus szerepének ilyenfajta keresése egyoldalú, beszűkült orientációt takar. A gyermekvédelemnek a pszichológus részéről, azt hiszem, nem áldozatokra van szüksége, hanem arra, hogy szakmai ismereteit konkrét helyzetekben cselekvő módon és a megfelelő fórumokon vesse be. Fel kell ismernie a pszichológusnak azt is, hogy a gyermekekkel foglalkozó felnőttek milyen szociológiai és szociálpszichológiai tényezők által meghatározott szituációban végzik tevékenységüket, s a projiciált ellenszenv helyett a felnőttek vonatkozásában is érvényre kell juttatnia a megismerő-megértő attitűdöt.

A politika területéről vett analógiával élve: ez lenne a „baloldaliság", mint a pszichológus „gyermekbetegsége".

A pszichológus mint gyermekkísérő

A gyermekkísérést vagy maga vállalja a pszichológus, vagy beosztják erre. Ilyenkor a gyermekfelügyelő szerepébe kerül.

Ha maga vállalja, úgy vélem, azért teszi, mert nem bízik saját szerepének fontosságában, vagy belátja, olyan létszámgondokkal küzd az intézmény, hogy most a kísérés a létkérdés és nem a pszichológiai munka. Ha beosztják erre a szerepre, akkor vagy tényleges létszámgondokkal küzdő intézményben teszik ezt, vagy nem sokra becsülik a pszichológiai tevékenységet, illetve nem tudják mire használni. A megalázó taktika egyik formája is lehet az ilyenfajta tartós beosztás, mert már eljátszotta a pszichológus a fent említett messiás-szerepet, vagy munkatársai presztízs-féltékenysége veszi körül, akik így kívánják őt korlátozni a nevelési kérdésekbe való beleszólás jogában. A pszichológus így jelenlétével csupán reprezentatív funkciót tölt be a korszellemnek megfelelő haladás jegyében. Mivel munkájának nem látják közvetlen hasznát, inkább csak „bajt kever", akkor legalább valami hasznot is hajtson azzal, hogy gyermeket kísér.

Úgy vélem, nem árt a pszichológusnak, ha egyszer-egyszer gyermeket kísér, amikor a dolgozók létszámhiánya valamilyen oknál fogva ezt kívánja (empátiás készségét növeli, illetve a gyerek megismerését konkrét helyzetekben végezheti). Ha azonban ebből rendszeres gyermekkísérés válik, akkor lényegében nem arra alkalmazzák, ami tudásának és képesítésének megfelel. Egyébként tartós létszámgondok és a gyerekek ellátásának nagyfokú hiányosságai közepette az adott intézményben ténylegesen megkérdőjelezhető a pszichológiai munka fontossága. Feleslegesnek tűnik. Ahhoz a helyzethez hasonlít, amikor egy fejlődő országban pályaválasztási tanácsadót hoznak létre, ahol még egyoldalúan a népgazdasági érdek határozza meg, hogy ki, milyen munkát végezzen, s az egyén boldogulása teljesen alá van rendelve ennek. Ilyen körülmények között nincs funkciója a tanácsadásnak és az egyén pályaválasztásának, mert a politikai agitációé és a felsőbb szintű döntésé a szó.

A pszichológus a pedagógus szerepében

Ebbe a szerepbe akkor kerül a pszichológus, ha önként vállalja, vagy ha létszámhiány miatt foglalkozások megtartására osztják be. Több kolléga szá-

mára ez a szerep azért nem idegen, mert pedagógiai végzettsége mellé később szerzett pszichológiai végzettséget.

Amikor a pszichológus erősen kételkedni kezd saját munkájának fontosságában és sikerében, ezzel együtt látja a pedagógusok aktivitását, munkájuk élményt hozó sikerét vagy kudarcait; amikor a gyermek élettörténetét alaposan megismerve egészen más döntést javasolna, mint ami a jelenre centrált bánásmód következtében végül is megszületik; amikor észleli, hogy tudásának és aktivitásának teljes bevetésével is csak egy láncszem a nevelési folyamat egészében; amikor tapasztalnia kell, hogy a személyiség-elméletek nevelési gyakorlattal összhangba hozott, az alkalmazott pszichológia számára életszerűvé, hatékonnyá és módszerré alakított formája hiányzik — akkor időnként úgy érzi, az a fontos, amit a nevelő művel. Úgy érzi, ez a fontos, mindössze a tekintélyelvű nevelési stíluson kellene változtatni. Mivel a pszichológusnak szüksége van munkájában a hatékonyságra, mely a gyermek valamilyen produkciójában fejeződik ki, ezért pedagógiai tevékenységet vállal, ill. átveszi ezen tevékenység egyes elemeit. Foglalkozást vezet, korrepetálást végez, részt vállal a büntetésben és jutalmazásban, egy-egy gyermek kapcsán eljut az utógondozásig, konkrét szociális problémák megoldásáig. Ekkor úgy érzi, hogy legalább egy gyermekért tett valamit.

Az előbbi bekezdésben elmondottakhoz hasonlóan, úgy látom, hogy a pedagógusok iránti kollegialitás kialakítása és növelése, a pszichológus saját empátiájának fejlesztése, valamint a növendékek nevelési szituációkban történő megismerése szempontjából mindenképpen hasznosak ezek a tapasztalatok, mert a pszichológus-szereppel való identifikáció elnyeréséhez fejlődési útnak tekinthetők. Azonban nem tekinthetők végső állomásnak abban a helyzetben sem, amikor még a pedagógiai területen alkalmazott pszichológia a személyiségformálással kapcsolatos gyakorlati tevékenység vonatkozásában útkereső fázisban van. Annál is inkább nem, mert nincsenek ugyan készen kapott neveléslélektani módszerek, de áll azon a szinten a pszichológia, hogy a neveléslélektan művelője megfelelő erőfeszítés, szellemi alkotómunka révén a konkrét egyén és a konkrét intézmény sajátosságait figyelembe véve, hatékony pszichológiai szempontú javaslattal, tanáccsal, módszerrel tud szolgálni. A nevelési tanács és módszer az elmélettől a gyakorlatig vezető utat bejáró gondolkodás eredményeként születik meg. E gyakorlati hasznosságot követelő tevékenység elméleti munka, mely nem kap megfelelő elismerést a mereven munkajogi szempontokat érvényesítő munkaadók részéről, a kutatómunkát folytató pszichológusok részéről — elméletet csak kutatómunkához társítva lehet felállítani és kontrollálni, a gyakorlati szakembernek az egyénért kell felelősséget vállalnia, a pszichológiai elmélet tökéletesítését a kutató pszichológusra kell bízni —, s nem kap megfelelő publicitást sem. Hogyan összegződnek tehát a pedagógiai valóság megfigyeléséből származó tapasztalatok, s hogyan adhatók át? Valószínűleg szájhagyomány útján, vagy éppen megmaradnak az egyéni vélekedések csendjében.

E kérdéskörhöz tartozik a terápiás tevékenység művelése, ami sajátosan pszichológiai munka, s amelyet ugyancsak elméleti erőfeszítés révén lehet hatékonyan adaptálni az adott nevelési intézmény keretei közé.

A politika szférájából vett analógiát tovább lehet vinni, s erre a szerepvállalásra is lehet alkalmazni, amikor is a pszichológus, nem találva saját működésének irányát, a pedagógus szerepét veszi át.

A pszichológus az orvos szerepében

A pszichológus akkor kerül az orvos szerepébe, ha a növendékek vagy a felnőttek ilyen szerepet tulajdonítanak neki, vagy ha saját tevékenysége révén alkalmat ad erre.

Mivel a pszichológus általában egy-egy növendékkel foglalkozik egyszerre és minden növendék az illetékességi körébe tartozik, a növendéket e helyzet az orvospáciens kapcsolatra emlékezteti.

A nevelő akkor tulajdonít a pszichológusnak orvos-szerepet, ha olyan elvárással él, hogy a hirtelen nagyfokú agressziót produkáló gyermeket a pszichológus nyugtassa meg. — „Elmégy, fiam, a pszichológushoz, ő majd megnyugtat." — Így a pszichológusnak eleve elrendelt módon nem kémiai úton ható gyógyszernek, ezen belül is azonnali hatású nyugtatónak kellene lennie abban a helyzetben, ahol a többnyire nevelési ártalom következményeként fellépő magatartási rendellenesség olyan magas intenzitású, hogy csak a szociális szituáció azonnali megváltoztatása vagy ténylegesen a nyugtató hatású gyógyszer segíthet. — Tegyük fel, hogy a gyermek elmegy a pszichológushoz, ekkor vagy megnyugszik, vagy nem. Ha a megváltozott szociális helyzet következtében megnyugszik, akkor a pszichológus irigylésre méltóan „jó bácsi" vagy „jó néni" lesz, akinek könnyű egy gyermekkel foglalkoznia egyszerre. Ha nem nyugszik meg, akkor ez úgy képeződik le az ilyen elvárással élő nevelő tudatában, hogy hiába tanulta a pszichológus az emberekkel való bánásmódot, mégsem tud eredményt elérni. — A magatartási problémák ilyenfajta megoldását az a téves szemlélet táplálja, ami a betegség és gyógyítás kapcsolatának, valamint a betegség keletkezésének hagyományos, csupán természettudományos felfogására jellemző. Ezt a felfogást a korszerű gyógyítási koncepció nem vallja magáénak, azonban a köznapi gondolkodásmódot még jelentősen befolyásolja. A nehezen nevelhető gyermek személyiségformálásával összefüggésben éppen a szocializáció során és a pedagógiai intézményben szerzett nevelési ártalom felismerése, illetőleg kiküszöbölése lenne döntő. Amíg ezt a „bajra orientált" megoldási sémát fel nem váltja a nevelő és a pszichológus folytonos együttműködése révén kialakított preventív szemlélet – bár ennél is konstruktívabb szemléletre lenne szükség —, addig a nevelési ártalmak esetén valóban a gyógyszerekhez kell folyamodni.

A pszichológus akkor hívja elő tevékenységével a neki tulajdonított orvos-szerepet, ha saját maga is gyógyszert ad a terápia során a növendéknek. Ha azért ad gyógyszert, hogy placebó hatást érjen el a terápia során, akkor valamelyest elfogadható, hogy így tesz. De ha nem ezzel a céllal adja, akkor úgy vélem, feleslegesen lép át az orvos szerepébe, jóllehet az orvosi pálya magas presztízse, vagy saját korábbi, be-nem-teljesült pályaválasztási szándéka erre készteti.

A pszichológus a vezető szerepében

Ténylegesen vezető-szerepbe kerül a pszichológus akkor, ha társadalmi vagy politikai vezetői funkciót tölt be az adott nevelési intézményben. Ha nem tölt be ilyen posztot, tevékenysége akkor is tartalmazhat olyan elemeket, amelyek a vezetői szerephez illenek, ezen kívül a felnőttek és a gyermekek ilyen szerepet tulajdoníthatnak neki.

Ha nem tölt be vezetői posztot a pszichológus, ez esetben akkor vehet fel vezetői szerepet, ha az intézmény vezetője elismeri munkáját. Ekkor előfordulhat, hogy új dolgozók felvételénél a vezető a pszichológus tanácsát kéri az alkalmazáshoz, ami az ő jelenléte nélkül a személyzeti előadó tevékenységi körének felel meg. A vezető elvárását ilyenkor az az alapvetően helyes igény vezérli, hogy a gyermekekkel foglalkozó felnőttek felvételét előzze meg alkalmasságvizsgálat. Azonban ennek rendszere még nincs kidolgozva, s kérdés, hogy a feladatot az ugyanazon a munkahelyen dolgozó pszichológusnak kell-e elvállalnia. Ha ugyanis az alkalmazás megtörténik, akkor az új kolléga a pszichológusnak azt a fölérendeltségét generalizálhatja a később kibontakozó munkatársi kapcsolatra, amelyet a felvételét megelőző szituációban tapasztalt.

További lehetőségek: ha a vezető bevonja a pszichológust a növendékek büntetésének-jutalmazásának, csoportbeli áthelyezésének, elbocsátásának konkrét kérdéseibe, de a végső döntést nem azon felnőttekkel folytatott nyílt vita után hozza meg, akik a növendék nevelésében érintettek. — Ha rendszeresen részt vesz a pszichológus a vezetőségi üléseken. — Ha a dolgozók munkahelyi problémáit ő közvetíti a vezető számára, s azok e közvetítés révén oldódnak meg. (E tevékenysége a munkahelyi demokratizmus pótléka.) — Ha javaslatai a kollégák számára utasításként hatnak. — Ha a nevelési tanácsot nem a nevelővel beszéli meg, hanem javaslatát csupán vezetői beavatkozás útján érvényesíti. — Ha nem hospitálni, gyermeket megfigyelni, hanem ellenőrizni megy be a pedagógus által vezetett foglalkozásokra. — Ha olyan magatartási probléma esetén, ahol a növendékkel rendszeresen foglalkoznia is kellene, csupán tanácsot ad.

E vezetőhöz közeli helyzet előnyei: sok olyan eset van, ahol a nevelési ártalomból származó magatartási problémával kapcsolatban azonnal kell intézkedni, s nem lehet kivárni, amíg kialakul a helyes nevelői attitűd; továbbá, ha az átfogó nevelési kérdésekkel összefüggő strukturális újítás bevezetése csupán demokratikus alapokon történne, akkor ebből még egészen konzervatív végeredmény születhetne.

Hátrányai: ez a helyzet nem kedvez a nevelési tanács hatékonyságának. A nevelési tanácsadás akkor eredményes, ha a nevelő részéről a konkrét eset vonatkozásában attitűd-változással jár, azonban a pszichológus nem szakmai jellegű tekintélyi helyzete elutasítást vagy látszatelfogadást eredményezhet. Más alkalommal viszont a nevelő azt hiszi, a pszichológus azért beszélget növendékeivel, hogy panaszukat a vezető számára továbbítsa. Így, ha a pszichológus a növendékekkel beszélget, paranoid állapotot idéz elő a nevelőben. (E paranoid állapot oka természetesen az is lehet, hogy a nevelő a növendékekkel szemben nem legalizált büntetőeljárást használ, s attól fél, hogy ez kiderül.) E vezetőhöz közeli helyzetben a növendékek hajlandók olyan személyt látni a pszichológusban, akivel csupán azért érdemes beszélgetni, hogy különböző előnyöket harcoljon ki számukra, ezen belül is, mielőbbi elbocsátásukat kieszközölje.

Ha a pszichológus egyoldalúan beszűkül a tekintélyi szerepkörre, akkor önérvényesítési szükségleteit nagyszerűen kiélheti, de tanácsadási és terápiás munkájában a vezetői szerepére kivetített indulatáttételek leküzdésével kell foglalkoznia rendszeresen.

Összegzés

A pszichológus szerepéről elmondottak a nyilvános szerepléssel összefüggő szakmai etika kérdéskörébe tartoznak, de nem morális tilalmak felállítását célozzák, hanem arra szeretnének ösztönözni, hogy ismerje fel a gyermekvédelmi intézményben dolgozó pszichológus, milyen helyzetekbe kerül, amikor szakmai tevékenységét megvalósítani kívánja, s mik lesznek ezen helyzeteknek munkája hatékonyságát befolyásoló következményei. A fentiekből következik, hogy mely szerepek hálójában kell saját koordinátáit megtalálnia.

Vezető-szerep

Pedagógus-szerep — Orvos-szerep

Növendék(-védő)-szerep

Amikor tehát a pszichológus a tényleges szakmai munkáját jelentő tevékenységeket végzi:

a) a növendékek megismerését a növendék létproblémái és a nevelési szempontból lényeges kérdések alapján,

b) nevelési tanácsadást konkrét egyedi esetekben,

c) szakmai tanácsadást az intézmény vezetése számára átfogó nevelési kérdésekben, a strukturális változtatásokkal kapcsolatban,

d) valamint egyéni és csoportos terápiát,

akkor hasznos az alábbiakat figyelembe venni.

A nevelési problémák láttán és a gyerek létproblémáit megértő attitűd következtében a pszichológusnak nem kell valamiféle „széplélektant" hirdetnie. Szükség van a formális tekintély korlátozó hatására is, de ennek haladó vonásait fel kell tárni.

A jelenre centrált és normatívákban testet öltő nevelési hatások mellett fontos a gyógyító-segítő-elfogadó magatartás is, mely a pszichológus részéről a megértő attitűdben és a terápiás tevékenységben realizálódik a gyermek számára.

Bár a magatartási rendellenességek korrekciójához fontos az orvos segítsége, a pszichológusnak elsősorban a magatartási problémák szociális kapcsolatokban rejlő okait kell feltárnia, és ezek alapján kell változásokat elérnie a nevelési tanácsadás és a terápiás tevékenység során.

A szakmai munka hatékonyságának növelését nem lehet egyoldalúan a hivatali tekintély segítségével megvalósítani, a szakmai tekintély hiányát nem ezzel kell kárpótolni.

Az itt felvázolt jelenséget ellentmondásaiban kívántam bemutatni, receptszerű megoldási javaslatok ajánlása nélkül. Ezek az ellentmondások feloldhatók, de a gyakorlati munka során mindennapi feladatot is jelentenek. Úgy vélem azonban, hogy ezeket a problémákat nem elegendő a praxis szintjén megoldani, hanem az elmélet szintjén is fel kell dolgozni — mint például a pszichoterápia és a nevelés viszonyának korszerű ismereteken nyugvó tisztázását.

Befejezésül álljanak itt Epiktétosz szavai:

„Minden dolgot kétfelől lehet megfogni: ha az egyik oldalról fogod meg, elbírsz vele, ha a másikról, nem bírsz el vele. Ha testvéred igazságtalan hozzád, ne arról az oldalról fogd meg, hogy igazságtalan; mert ha erről az oldalról fogod meg a dolgot, nem bírsz vele. Inkább arról az oldalról fogd meg, hogy a testvéred, és veled együtt nevelkedett; ha így nyúlsz hozzá, elbírható."

SZITÓ IMRE

HÉTKÖZNAPOK

JÁTÉKTERÁPIA

Mottó: „Kérem én még nem játszottam
Nem játszottam
Nem játszottam
Játszani szeretnék mostan"
(Szép Ernő)

Rossz álmaim vannak mostanában. Pedig játékokról álmodom. Elmesélek közülük néhányat:

Azt álmodtam, hogy többedmagammal szabadon kószálok a társalgóban. Valami furcsát érzek. Szent isten, engem folyton néz valaki! Mereven, állhatatosan néz, bármerre kószálok (a társalgóban). És már nem is egyvalaki: kettenhárman néznek, egy egész alcsoport. Megpróbálok kitérni előlük, menekülni szeretnék, de nem lehet! Mindenhová követnek. Felmászom a szekrény tetejére, oda nem tudnak utánam jönni. Minden hiába, akkor a tekintetükkel követnek. Nincs remény! A csoport egészében addigra kialakult a konszenzus: Aktuálisan engem néz a csoport!

Verejtékezve felébredtem, Victor Hugo híres verse jut az eszembe:

„... És ott volt a Szem,
és Káint nézte folyton!"

Jó játék! Milyen élvezettel játszhatják paranoidok, szorongó neurotikusok és javítóintézeti fiatalkorúak.

(145. Kit néz a csoport? 52. old.)

Ám újra elaludtam. Most azt álmodtam, hogy egy légópincében gubbasztunk. Van közöttünk orvos, atléta, tanár, anya, filmsztár, halálos beteg, 10 éves kislány stb. Atomtámadás után vagyunk, a pincén kívül halálos a sugárzás. Idebent biztonság van. De ó jaj! Egyszerre közlik velünk, hogy nincs elegendő élelem, sem levegő, két csoporttagnak el kell hagynia az óvóhelyet, különben mindenki elpusztul. A csoporttagok kétségbeesetten érvelnek, hogy miért kívánnak életben maradni. Én is, de úgy látszik, nem meggyőzően. Már-már a végsőkre szánnám el magam, de ekkor közlik, hogy sem öngyilkosság, sem gyilkosság nem lehetséges! Itt a vég! A csoport közösen elhatározza, hogy ki az a két ember, akinek el kell hagynia az óvóhelyet. Természetesen az egyik én vagyok. Még visszanézek a csoportra, az én kis közösségemre, amely halálra ítélt engem. Azután nagyot sóhajtva kilépek a gyilkos sugárzásba.

Hát csoda, hogy megint fölébredtem? Térdeim egymáshoz verődtek, gyorsan bevettem két Andaxint. Még szerencse, hogy nem vagyok beteg, mert ez a játék betegeknek nem ajánlott. Egészségeseknek viszont nyilván nagyon jót tesz.

(141. Légópince. 49. old.)

A következő álmom hál'istennek csudavidám. Akár hiszik, akár nem, cipő lettem álmomban. Meleg vagyok, puha és kényelmes. Jaj, de jó! Mint cipő próbálok kapcsolatba lépni csoporttársaimmal, könnyedén eljátszom a meleget, a puhaságot és a kényelmességet. Mi az nekem! Ám hirtelen megváltozom. No, most meg már rádió vagyok. Merev, hangos és recsegő. Hangosan megmerevedek és teljes erőmből recsegek, hogy rádióként vegyem fel a kontaktust a többiekkel. (Csak be ne jöjjön valaki idegen, még azt hiszi, hogy bediliztem. Vagy éppen ezért kerültem az osztályra? Akkor szüret!)

(120. Cipő vagyok. 42. old.)

Ezután azt álmodtam, hogy végre szóbaáll velem valaki, beszélgetünk. Ám most odasomfordál hozzánk egy harmadik és megpróbálja a társam figyelmét magára vonni. Aggodalommal látom, hogy e célból minden eszközt felhasználhat, bár csak a jó ízlés határain belül. (Szent isten, nekem ilyen malacság ébren eszembe sem jutna.) Végre magára vonta a figyelmet. A társam faképnél hagy.

Ezután én vagyok az a bizonyos harmadik. A fejem tetejére állok, kedvesen kukorékolok. Semmi hatás. Nem törődnek velem. Leforrázva elsompolygok. No de legalább most megoldódtak a szeparációs szorongásaim!

(111. Szabotázs. 39. old.)

Nofene! Most meg kisegér vagyok és beszorult a farkam a faág alá. Itt a baj! Rohanva jönnek részvevő társaim, segítenének nekem szívesen, de én meg nem mondhatom, hogy mi történt velem. Ezt az egyet nem! Csupán hangokat adhatok és mutogathatok. Hova? (A fene a szemérmes természetemet, rá nem tudom szánni magam pironkodás nélkül! Már látom, hogy ott halok éhen a faág alatt, ha az ápoló be nem terel az étkezőbe.) E játék szorongást és gátlásokat csökkentő hatását felesleges is hangsúlyoznom.

(91. Csapda. 32. old.)

Íme, azt álmodtam, hogy társaimmal együtt hajótörött vagyok. Ott szorongunk a tutajon, körülöttünk meg úszkálnak az éhes cápák. Ó, borzalom, ennyi embert nem bír el a tutaj. Megindul a lökdösődés. Jó társaim betaszítanak a vízbe a cápák közé. (Pedig nincs könnyű dolguk, mert a túlzott (sic!) durvaság nincs megengedve, mint például a ruhám letépése, vagy hogy keményen belémcsípjenek. Szelíden csak a testünkkel szabad lökdösődni és kezünknél lábunknál fogva cibálhatjuk egymást.)

Ám megkönnyebbülve veszem észre, hogy a vízbe pottyanva mégsem faltak föl a cápák, azt azért nem. Hanem legott éhes és vad cápa lettem én is. Nosza, nekilátok, hogy túlzott durvaság nélkül én is lerángassam egy-két felebarátomat a tutajról. Ez már mindjárt más!

Felébredve örömmel konstatáltam, hogy e játék során mennyit fejlődött az empátiám és a szociális érzékem. Hogy vóót!

(56. A medúza tutaja. 21. old.)

Ámde újabb álmokat bocsátott rám az Úr:

Álmomban szomszédolunk, vagyishogy körben ülünk. Jön ám egy kotnyeles és azt kérdi a mellettem ülőtől:

— Hogy tetszik a szomszédod?
Mármint hogy én. Szorongva lesem a válaszát, és persze, hogy azt kell hallanom:
— Nem tetszik!
Sőt már meg is nevezett másvalakit, aki jobban tetszik neki. Ő ül a helyemre, én meg elkotródhatok máshova.
Aszongya erre álmomban a tudatalattim: „Nem hiába van neked kisebbrendűségi érzésed, Öcsi, láthatod, hogy még szomszédnak se vagy jó." Így hát tudatosodott bennem a probléma. Ettől aztán legott gyógyulni kezdek.

(33. Hogy tetszik a szomszédod? 14. old.)

Végre pénzről is álmodtam. Ott a közpénz az asztalon, nosza mindenki szerezhet belőle amennyit akar és amennyit tud. (Álmodom, vagy ébren vagyok?) No de a durvaságokat meg kell akadályozni. (Akkor mégis álmodom.) Most már mindenkinek van pénze. Megindul a szabad rablás. Kérlelem a tolvajt, aki éppen viszi az enyémet — de hiába. Megint nincs pénzem. Akkor azt mondják, hogy most már adhatok, akinek akarok. Miből? A sikeres tolvajok viszont bővében vannak az anyagiaknak, ők mindenkinek adhatnak, kivéve a csoportvezetőt és a nővért. (Persze, hogy álom az egész!)
Így alakul ki bennem a társadalmi és a személyi tulajdon tisztelete. Most már soha nem leszek antiszociális.

(21. Aprópénz-játék. 10. old.)

Hurrá, itt a nagypolitika. Álmomban két csoportra oszolva minél több tárgyat igyekszünk magunknak megszerezni. Azután számba vesszük, hogy mit sikerült rabolnunk. Ez nagyon fontos, mert amelyik csoport többet rabolt, az nagyobb területet mondhat magáénak a szobából. (Aki nem hajlandó semmit sem rabolni, annak nyilván elfogy az élettere.) Az elfoglalt területen azután kényünk-kedvünk szerint berendezkedünk, a többiek meg törhetik a fejüket, hogy milyen törvények szerint is működik ez a birodalom. (Ha többször játsszuk, akkor a harmadik birodalom szokásai lesznek a legérdekesebbek.)

(13. Területfoglalás. 7. old.)

Hajnal felé azután ez történt az utolsó REM-periódusom alatt: Két betegtársam két nagyhatalommá változott. Ketten középhatalmak lettek. Mi többiek pedig a kis országok, ámbár fejlett belügyekkel(?) és nukleáris kapacitással(!) rendelkeztünk. Versenypontjaink száma azonban csak töredéke a nagyhatalmakénak, sőt a középhatalmak induló pontszámától is jócskán elmaradt. No most aztán üzletelhetünk dosztig, hogy behozzuk az elmaradást. A remény csekély, merthogy a hatalmak a nemzetközi pozíció sorrendjében kezdik az üzletelést. Mire mi, kis országok sorrakerülünk . . . No de nem is kerülünk sorra, merthogy a boldogító maximális pontszámot eleve nem érhetjük el mi kicsinyek, és csak abban bizakodhatunk, hogy a nagyhatalmaknak sem sikerül kicsikarniuk a végső győzelmet.
Hm. Sőt: Hüm! Esetleg: Nocsak!

(142. Országok. 49. old.)

Hát ilyeneket álmodtam én kérem, feltehetően annak a hatására, hogy este az ágyban egy „kézirat gyanánt, belső használatra" klinikai pszichológiai

rendeléseken, pszichiátriai osztályokon, nevelési tanácsadókban és nevelőotthonokban egyre sűrűbben felbukkanó kiadványt olvastam. E kis füzet kizárólag játékleírásokat tartalmaz.

S — komolyra fordítva a szót — tulajdonképpen ez a bajom ezzel az összeállítással. A terápiás célokra használható játékok katalógusa igen fontos segédeszköz lehet pszichoterapeuták kezében. Azonban a játékterápiának be kell ágyazódnia egy terápiás koncepcióba; alkalmazása, a játékok során keletkező csoportdinamikai jelenségek, konfliktusok, katarzisok értelmezése és megoldása pszichoterápiás szakmunka. Nyilvánvaló, hogy életkortól, a csoport jellegétől függően magának a játékterápiának, de az egyes játékok alkalmazásának is van indikációja és kontraindikációja. Minderről ez a kiadvány egyetlen szót sem szól, s ez már annál inkább problematikus, mert a katalógus egyaránt tartalmaz közismert gyermekjátékokat, célzott encounter gyakorlatokat és — amint bemutattam — olyan „játékokat" is, amelyeket — érzelmi és etikai meggondolások miatt — én sem egészségesek, sem betegek, sem gyerekekserdülők, sem felnőttek csoportjaiban nem játszanék.

Legalább az előszóban fel kellett volna hívni a figyelmet arra, hogy a játékterápia alkalmazása megfelelő színvonalú pszichológiai, pszichopatológiai és pszichoterápiai felkészültséget igényel — ennek hiányában könnyen sarlatánsággá válhat.

A szóban forgó kiadvány: Dr. Benedek László: „Játékkatalógus csoportos játékterápiához". Kiadja a Magyar Pszichiátriai Társaság Pszichoterápiás Szekció Titkársága. Szerk.: Bodó M. Budapest, 1983.

Popper Péter

KÖNYV

JOHANNA TURNER: AZ ÉRTELMI FEJLŐDÉS

Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1981. 191 oldal

A Gondolat Kiadó számos modern kutatási eredményt bemutató és interpretáló könyv kiadásával gazdagította mindmáig szegényes fejlődéslélektani irodalmunkat. J. Turner könyve jól felhasználható az egyetemi- és főiskolai oktatásban, ugyanakkor tanulságos lehet a pszichológia és a pedagógia különböző területein működő szakemberek számára is. E munka annak bizonyításához is hozzájárul, hogy rövid terjedelemben is lehet tudományosan igényes művet írni, még akkor is, ha Szerző ezt az igényt könyvének nem minden részében tudja kielégíteni.

Turner a „kognitív fejlődéslélektan" szemléletét képviseli, „amely alapvetően interakciót tételez fel a gyermek és a környezete között: a gyermekre hat a környezet, de bizonyos mértékig mégis képes meghatározni azokat a környezeti vonatkozásokat, amelyekre reagál." (8. o.)

A Szerző kiinduló koncepciója indokolttá teszi, hogy könyvében — más álláspontok korrekt bemutatása mellett — Piaget kutatási eredményeivel indít.

Az elméleti háttér felvázolása alkalmával röviden áttekinti az értelmi fejlődés Piaget által megállapított szakaszait. A művelet előtti szakaszt, amelyet Piaget talán a legrészletesebben tanulmányozott, néhány jó példával illusztrálja. A „három hegy" kísérlet értelmezése azonban félreértésre adhat okot (20.). Az ugyanis még nem egocentrizmus, ha a gyermek helytelenül választ képet, csupán akkor beszélhetünk erről, ha a gyermek — a bábúnak tőle eltérő elhelyezésekor is — a saját rálátását választja. Ugyancsak tévedés, hogy Piaget-t elsősorban az *ismeret* érdekelte (nem fordítási hiba !). A munka más részeiben a Szerző sem ezt a koncepciót képviseli, pl. amikor a bevezetésben megfelelően illusztrálja az episztemológiai felfogás lényegét. Kevés információt nyújt az absztrakt gondolkodás szakaszának bemutatása, ugyanakkor figyelemre méltó gondolatokat olvashatunk az intelligencia és a gondolkodás fogalmi összehasonlításával kapcsolatban.

A behaviourista indíttatású elméletek áttekintését tartalmazó fejezetben Turner szellemesen hasonlítja össze a konzerváció kialakulásának genfi és S—R szemléletű értelmezését. Itt is találkozhatunk azonban azzal a — más szerzőknél is előforduló — hibával, hogy Pavlov elméletét is a klasszikus S—R képlethez sorolja. Pavlov, bár nem volt és nem is akart pszichológus lenni, mindig figyelembe vette a belső közvetítő egységet. Még kevésbé jogosult Lurija kutatásait a behaviourista indíttatású vonulathoz sorolni, egyetlen részlet kiragadása alapján.

A H. Werner-ről írt rövid fejezetben az önkényes választás megkérdőjelezhetőségét enyhíti egy olyan elmélet bemutatása, amely — szemben a ma divatosabb etológiai megközelítéssel — az embernek az állatvilágból való kiemel-

kedését hangsúlyozza. (E problémával a Szerző részleteiben nem foglalkozik.) Nehéz lenne azonban indokolni, hogy a Szerző miért éppen Werner kutatásaiból indul ki. E szemlélet beleillik abba a részletesebben kidolgozott koncepcióba, amelyet a Vigotszkij-iskola képvisel (Leontyev, Lurija és mások). A szimbolikus viselkedés kialakulásának bemutatása ebben a kis fejezetben így is elősegíti a következő részben leírt bruneri koncepció könnyebb megértését.

A Bruner és munkatársai kognitív fejlődéslélektani kutatásairól írt fejezet magyar nyelven hézagpótló ismeretnyújtásnak tekinthető. Terminológiailag nem szerencsés azonban a „percepció és a megismerés" összehasonlítása (53.), mivel közismerten a percepció is megismerési folyamat. Jobb ennél a „percepció- és koncepció" összevetése (67.) Wohlwill alapján, mint a kognitív fejlődés kontinuumának két állapota.

A könyvben bármilyen önkényesen is kiválogatott koncepciók Piaget elméletével egybevetett értelmezése hasznos ismereteket nyújt az olvasónak és további keresés, gondolkodás forrása lehet.

Igen informatív a *percepció fejlődéséről* írt fejezet, amelynek alapján a témakörben kevésbé járatos olvasó megismerkedhet több modern kutatási eredménnyel (Wohlwill, Bryant, Zaporozsec és a „varázsló" módszerű Bower), amelyek a korábbi kutatások alapján ismertekhez képest számos modifikációt tartalmaznak, különösen a csecsemő érzékelésével kapcsolatban.

Hasonlóan pozitívan értékelhető a *fogalmi fejlődés* jellemzőinek bemutatása is. E fejezetnek az is előnye, hogy jobban megközelíti a történetiség kritériumát, mint ezt a könyv első részében, a különböző elméletek bemutatásakor tapasztalhattuk. A gondolkodási stratégiának e fejezetbe helyezése azonban vitatható.

A könyv utolsó — s egyben legterjedelmesebb — része *a nyelv elsajátításával* foglalkozik. Ez azért is hasznos a magyar olvasó számára, mivel hazánkban ilyen irányú kutatások csak az utóbbi időben mutatnak jelentős fellendülést, amelyeknek általánosítható és népszerűsíthető megírására még várni kell. Ebben a részben ismét külön elméleti megalapozást és a különböző teóriák áttekintését találhatja meg a beszéd fejlődése iránt érdeklődő olvasó. (A történetiség helyenként itt is „hibádzik"; pl. a Piaget kontra Vigotszkij koncepció összevetésekor.) A munka e részének kétségtelen előnye, hogy bővebben foglalkozik a környezeti hatásokkal, mint a kognitív fejlődés egyéb vonatkozásait tárgyaló fejezetekben.

A magyar fordítás egészében véve korrekt és gördülékeny. Egyes kisebb terminológiai problémák egy következő kiadás esetén könnyen kiküszöbölhetőek. (Pl. action a 16. oldalon nem tevékenységet, hanem cselekvést jelent, mivel a gondolkodás is tevékenység; ugyancsak jobb lett volna a másra lekötött „megőrzés" kifejezés helyett meghagyni a „konzerváció"-t. Még kevésbé szerencsés a „nemmegőrzés" kifejezés (60.) (non conservation, angol kiadás 45. old.). Jobb helyette a „konzerváció hiánya". A 125. oldalon jelzett „gagyogás" (babbling) adott esetben „gőgicsélés", mert még nem utánzás.)

S végül, kellemes meglepetésként konstatáltam, hogy a könyv technikai kivitelezése jobb mint az eredeti angol kiadásé.

SALAMON JENŐ

ALEKSZANDRU LAZAR: MOTIVÁCIÓS HELYZETEK — TANULÁSI EREDMÉNYEK

Tankönyvkiadó, Budapest 1980. 177 oldal

Mind a pszichológusok, mind a pedagógusok tisztában vannak azzal, hogy alapvető fontosságú az iskolai tevékenységben a hatékony motiváció kialakítása. Az utóbbi évtizedekben világszerte hatalmas lendülettel folyik, s hazánkban is megindult a motiválás-motiváció problémakörével kapcsolatos kutatómunka. Igen sok kérdés vár azonban még tisztázásra, s a szakirodalom a motivációval kapcsolatos széles körű érdeklődés töredékét volt csak képes eddig kielégíteni. Így örömmel üdvözöljük ennek a hasznos, időszerű, értékes munkának a magyar kiadását. Annál is inkább, mert a Szerző a kérdést nagy elméleti felkészültséggel s teljesen gyakorlati szinten tárgyalja. Kísérletei egyben a mindennapi tevékenység mintái, s így gondolatai közvetlenül megvalósíthatók a nevelésben. Ugyanakkor mint neveléslélektani kutatási modell is hasznos és érdekfeszítő ez a tömör kismonográfia.

A Szerző gondolatai a motiváció neveléslélektani szakirodalmának abba a modern s már megalapozott vonulatába tartoznak, mely szerint az iskolai tevékenység motívumai nem vezethetők közvetlenül vissza a tanulás motívumaira, s hogy elméletileg és gyakorlatilag különös fontossága van a motívumok átalakítása problémájának. Kiinduló hipotézisét a Szerző arra alapozza, hogy minden tanulónak vannak bizonyos pozitív, nemspecifikus törekvései, melyek az önmegvalósításhoz kötődnek. Az iskolai tanulási tevékenység a tanuló számára komplex helyzetrendszert jelent, melynek összetevői az értelmi képességek és lehetőségek, a belső feszültségek, a tartós motívumok, a külső értékelések és ösztönzések stb. A Szerző azokra a lehetőségekre igyekszik rávilágítani, amelyek alkalmasak motivációs helyzetek létrehozására s elősegítik a belső késztetések mozgósítását, fejlesztését, valamint a külső ösztönzések belsővé alakítását.

Célja tehát a tanulási tevékenység motivációs tényezőit mozgósító helyzetek körülhatárolása, egyesítve a tanulást annak belső indítékaival. A következő elemeket összekapcsoló funkcionális háromszög megteremtésére tesz kísérletet: *a)* a tanulás, a tevékenység, melyet hatékony motivációval aktivizálni kell; *b)* a dinamizáló, serkentő, vagyis a motivációs tényezők; *c)* a siker, mint eredmény s egyben mint megerősítő tényező. Így a kutatásban a pszichológiai kísérlet, a pedagógiai munka és a személyiségfejlődés a közös cél és eredmény alapján integrálódik egységbe. Mivel a kísérlet a tanmenet alapján végzett oktatási folyamatban ment végbe, a gyermekek tudásszintjének változását mérő adatok kísérleti eredmények, de egyben a gyermek fejlődésének, a pedagógus munkájának is mutatói. Négy alapvető motivációs helyzetet mutat be a könyv: a kontroll-, a verseny-, a játék- és a teljesítmény- motívumot ezek instrumentális szerepét a meglevő motívumok aktivizálásában, új motivációs jellemzők kialakulásának elősegítésében. A Szerző azt bizonyítja be, hogy ezek felhasználásával, a meglevő motivációs alaptényezőkre építve létrehozható a tanulás megfelelő motivációja.

A kontrollhelyzet azon az empirikus megfigyelésen alapul, hogy a közvetlen kontroll hiányában az új ismeretek közvetítésekor a tanulók — megfelelő aktivizálás híján — nem hasznosítják maximálisan a tanár magyarázatát. A kutatás, illetve a fejlesztő eljárás lényege az, hogy a tanár az ellenőrzés időzítésének

megváltoztatásával elősegítheti az önellenőrzés kialakulását, s ennek állandósítása a belső indítékok állandósult aktivitását, állandó kognitív motivációt alakít ki már az új ismeretek átadásának szakaszában.

A tényfeltáró előkísérlet különböző változatai bebizonyították, hogy az előzetesen bejelentett kontroll (az óra végén illetve a következő óra elején dolgozatot írnak abból, amit majd most hallanak) fokozza a tanulók szellemi aktivitását az ismeretelsajátítási folyamatban, mozgósítva a gyermekek ilyen irányú belső motivációs tényezőit. Az előzetesen bejelentett azonnali ellenőrzés csökkentette az otthoni felkészülésre szánt időt, a feladat „illuzórikus teljesítését" (amikor a tanuló összetéveszti az ismeretek felismerését és reprodukálását), s elősegítette az önellenőrzés megerősödését. A ténymegállapító kísérlet adatai megerősítették azt a feltételezést, hogy a kontrollhelyzet, mint külső motivációs tényező, alkalmas a belső késztetések mozgósítására, illetve létrehozására. Ennek alapján indult meg a fejlesztő kísérlet: az előre bejelentett azonnali kontroll alkalmazásával nyolc héten át — a normális oktatás folyamatában — kiváltottak egy bizonyos motivációs feszültséget, a teljesítményszükséglet mozgósítását és felfokozását, az új anyaggal való foglalkozás szükségletét, s ennek alapján az órán hallottakkal kapcsolatos aktív felfedező viselkedést. Az aktivizálódás eredményeként a tanulók már az órán megértették és memorizálták az ismereteket. Az előre bejelentett azonnali kontroll állandósításával a nyolc hét folyamán kialakult a tanulók belső motivációja, amely helyettesítette a külső kontrollhelyzetek aktivizáló funkcióját.

A kutatói lelkiismeretesség és leleményesség remek példája a következő motiváló helyzettel kapcsolatos kutatás megtervezése is. A Szerző a kontroll motiváló hatását az általános iskolás korosztályon dolgozta ki. A versenyhelyzetet genezisében tanulmányozta, az iskola előtti korban, majd a kontroll és versenyhelyzetet középiskolásokon vetette össze, s végül ismét az általános iskolás korban végzett az eredmények alapján az iskola konkrét szükségleteinek leginkább megfelelő fejlesztő kísérletet. A sokféle, elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt fontos eredményből csak néhányat emelhetünk ki. Eszerint a versenyhelyzet specifikus motiváló hatást fejt ki, amely elsősorban a tevékenységritmus fokozásában nyilvánul meg. A mennyiségi elemek így nőnek, de a minőségi elemek rovására, a produktív elemekhez képest a reproduktív elemek kerülnek túlsúlyba. A versengés tehát korántsem olyan egyértelműen adekvát motivációfejlesztő, mint a kontroll. Értéke akkor mutatkozik meg, ha a tanulókat egyéni teljesítményük túlszárnyalására serkentő helyzeteket sikerül kialakítani, vagyis a versengés káros mellékhatásainak kizárása céljából a vetélkedés irányát úgy változtatják meg, hogy az az egyéni teljesítmények fokozását szolgálja.

Az eddig ismertetett eljárások nemcsak elméleti szempontból lényegesek, hanem közvetlen gyakorlati alkalmazásra is alkalmasak. A következőkben ismertetett kísérletek elméleti szempontból nem kevésbé értékesek, ezek azonban inkább ötletforrásként fontosak a gyakorlat számára, gyakorlati alkalmazásuk csak alapos átgondolás után, s csak speciális helyzetekben javasolható. Az egyik ezek közül a játékhelyzet. A Szerző a pozitív érzelmi kapcsolat kialakítása céljából igyekszik a játékhelyzetet az iskolai munkába bevonni, mert a játékos forma, különösen a gyenge tanulóknál, kedvesebbé teheti az iskolai foglalkozást. Komoly figyelmeztetésnek kell azonban venni a szerző bevezető megjegyzését: „Természetesen a feladatmegoldó tevékenység és általában a tanulás nem helyettesíthető a játékkal és nem változtatható át játékká. A

tanulásnak meg kell őriznie *komoly* jellegét anélkül, hogy mesterséges, természetével ellentétes képződménnyé válna." A játéknak magának nyilván bizonyos körülhatárolt helye lehet az iskolai munkában; amivel maradéktalanul egyetérthetünk, azaz, hogy a tanulást minden gyermek számára kedvessé kell tenni, s a pozitív érzelmi kapcsolat kialakításának jó eszköze lehet, különösen a kisebbeknél és a gyengébb tanulóknál a játékos foglalkozások (pl. korrepetálások, szakkörök stb.) beiktatása.

Sok érdekes tanulsággal jár a teljesítmény motivációs szerepére vonatkozó kísérletsorozat is. Ennek alapgondolata az, hogy a teljesítmény és a teljesítménymotiváció kölcsönhatásban van, tehát a teljesítménynövekedés biztosítása motivációs tényezővé válik, motivációs feszültséget idéz elő. Az ötletes, gondolatébresztő kutatásból csak egy megállapítást ragadunk ki, mert ennek igen nagy jelentősége van a neveléssel kapcsolatos újítások, a nevelés folyamatos korszerűsítése szempontjából. „. . . a nagy eredmények elérése érdekében a tanulói tevékenység területén biztosítani kell a legmegfelelőbb eszközt is, mert a motiváció elégtelen, ha nem társul hatékony módszerek bevezetésével. A motiváció és az erőfeszítés egyszerű társításából csak a tanuló túlterhelése következhet". Sajnos, saját neveléspolitikai intézkedéseink során is akadnak példák arra, hogy az eredmény fokozása vagy a tanulók munkájának könnyítése céljából bevezetett intézkedések a nem megfelelő előkészítés miatt a tanárok és tanulók erőfeszítése ellenére éppen ellenkező hatást váltottak ki. Maga a kísérletben ismertetett eljárás a személyiségfejlődés szempontjából elsősorban azért értékes, mert elősegíti, hogy az egyes gyermekek megtanulják a mérsékelt kockázatvállalást, ami mind az eredményesség, mind a teljesítmény-motiváció alakulása szempontjából a legmegfelelőbb.

A négy nagy kísérletsorozat ismertetése után a Szerző még egy problémát vet fel. A fejezet címe „A motivációs helyzetek differenciált aspektusai." Az ismertetett vizsgálatok lényege, hogy eltérő tanulmányi eredményű tanulók — a vizsgálatok jellegéből eredően is — kisebb csoportjai különféle gyakorlati problémákat oldottak meg, illetve pszichológiai próbákat végeztek el. Érzésünk szerint elsősorban nem az eredmény a fontos itt (ami tömören abban foglalható össze, hogy a jótanulók az elméleti, a gyengébbek inkább a gyakorlati jellegű feladatokat kedvelik jobban), hanem annak a fontos és aktuális kérdésnek a felvetése, hogy a „jó tanuló" és „gyenge tanuló" kategóriáknál motivációs szempontból sokkal differenciáltabb szemlélettel lehet az iskoláskorúak tehetségét fejleszteni. Ez a fejezet mintha a kutató munkásságának folyamatosságát lenne hivatva biztosítani. Hiszen az olyan kategóriák, mint a könyvcentrikus — gyakorlati érdeklődésű, ezek azonossága vagy egyéb összefüggése a szakirodalomból ismert hasonló dimenziókkal nyilvánvalóan további elmélyült kutatásokat igényel.

Ugyanez a nyitottság jellemzi a konklúziókat tartalmazó zárófejezetet is, mely egyben a következő munka bevezetője is lehetne azzal a fontos megállapításával, hogy a motivációs helyzetek specifikusak, a különböző tanulókból mást-mást válthatnak ki, s speciális motivációs hatásokat is létrehozhatnak. Ezek feltárása a tudomány további izgalmas és fontos feladata.

A könyv tartalmáról elismeréssel nyilatkoztunk. Sajnos, megjelenési formáját már nem dicsérhetjük. A Szerző ugyan igyekszik mondanivalóját precíz, világos, egyszerű grafikonokkal szemléletessé tenni. Ezek, ha apró méretük néha nehézzé teszi is áttekintésükei jól szolgálják a mondanivaló közelebb hozatalát mind a kutatók, mind a pedagógusok számára. Ezzel ellentétes hatá-

sú azonban a munka nyelvezete. Az olvasó természetesen nem döntheti el, hogy mennyi a része ebben az eredeti szövegnek, a fordításnak, az ellenőrző jellegű átdolgozásoknak. Tény azonban, hogy helyenként a kutatók is csak szakmai ismereteik alapján fejthetik meg a szöveget. Ez két okból is nagy baj. Egyrészt, mert egy kutató munkáját nem lehet feltételezések alapján értelmezni. Másrészt épp a pedagógusokat fosztja meg egy őket érdeklő munka élvezetétől. Pedig a Szerző is nekik szánhatta elsősorban munkáját. Ezt mutatják az ilyen mondatok: „A belső sorompó, különösen, ha ezt az alany eléggé permeábilisnak (áthatolhatónak) ítéli meg, pozitív valenciát (értéket) képvisel és az alany felfedező-feltáró (exploráló) szükségletét határozza meg." Az ilyen előadásmód azonban ellentétes hatást idéz elő: kimeríti s könnyen elkedvetleníti az olvasót, különösen ha az a napi munkában kifáradt nevelő. Végül félreértésekre is okot ad helyenként a szöveg. Például a 20. oldal úgy érthető, hogy a Szerző R. L. Shaw és P. Uhl egy 1971-es munkájának tulajdonítja a külső-belső kontroll fogalmának kialakítását, holott tudjuk, ez az igen gyorsan elterjedt elmélet J. Rottertől származik, aki már 1966-ban részletesen kifejtette azt. Végeredményben tehát a könyvet legszívesebben valamennyi pedagógusnak ajánlanánk, s az említett óvatosságra intéssel a gyakorlottabb szakirodalomolvasóknak javasoljuk is. A neveléslélektani kutatóknak viszont feltétlenül figyelmébe ajánljuk ezt a gondolatébresztő kis könyvet, melynek külön értéke, hogy olyasmit tartalmaz, amire nagy szükség van, s mégis ritka: nevelési kísérletek leírását.

KOZÉKI BÉLA

LEVENDEL LÁSZLÓ: ASZTMÁS BETEGEK GYÓGYKEZELÉSE ÉS GONDOZÁSA

Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. 314 oldal

Mindannyian, akik az utóbbi évtizedben a pszichoszomatikus szemléletmód elkötelezettjeivé lettünk, örömmel és lelkesedéssel olvassuk Levendel László legújabb könyvét, melyben a Szerző egységes szemléleti keretben fejti ki sokévtizedes tapasztalatait és tudását az asztmáról. Pontosabban az asztma kapcsán újra módot talált arra, hogy az általa többdimenziós orvoslásnak nevezett koncepciót és gyakorlatot az érdeklődőknek átnyújtsa.

Azok között, akik ma a magyar egészségügyben dolgoznak, egyre kevesebben vannak azok, akik annak fejlődéséről, eredményeiről és hibáiról olyan áttekintéssel rendelkeznek, mint Levendel László. Egyre kisebb azoknak a száma, akik végig dolgozták a háború utáni időszakot, és még kevesebben, akik tapasztalataikról beszámolnak. E könyv szerzője végig élte a háború utáni magyar egészségügyi ellátás minden történelmi változását, irányzatait, buktatóit és sikereit. A Szerző munkaterületét kezdetben a tbc., majd az alkoholizmus elleni küzdelem képezte, később kerültek sorra az egyéb tüdőbetegségek, közöttük az asztma. Minden kérdéskörben kutatások, fölmérések, terápiás eljárások fémjelzik ezt a széles utat, melyet közlemények tömege és számos könyv is szegélyez. Munkája, a betegekkel való szoros kapcsolata által jutott el már a 60-as évek elején a személyiség problematikájához. A pszichológiai kutatások eredményeinek felhasználása a klinikumban ez időben még gyermekcipőben

járt hazánkban. Csak néhány, kimagasló tudású orvos és pszichológus létezett, szűk tanítványi gárdával. Csak ők képviselték azt a szemléletet, amelyet ma pszichoszomatikusként jelöljük. Ez végső soron annak a gyógyító tevékenységnek modern, tudományos alapokon megfogalmazott nézőpontja és gyakorlata, amely egyébként mindig az emberiség ősi felfogásmódja volt. Ma, a 20. sz. második felében az a lényege, hogy humanizmust kell bevinni az orvoslásba!

Hogy ez mennyire nehéz, azt a pszichoszomatikus orvoslás gyakorlatának sorsa bizonyítja, mely gyakorlat — az eszmei elfogadtatás ellenére — mind a mai napig nem valósult még meg. Ennek oka nemcsak a sok szervezeti, adminisztratív nehézség, az egészségügyi ellátás jelenlegi rendjének és működésének felépítése, hanem mindenekelőtt az orvoslást művelők tradicionális felfogásmódja, a hagyományokhoz való tudatos (és tudattalan) ragaszkodás és nem utolsósorban az ismeretek hiányára való hivatkozásuk.

Pedig ma az orvos-szociológiai kutatások eredményei alapján már „pszichoszociális medicináról" is beszélnek, melynek elméleti konstrukcióit és gyakorlati eljárásait a pszichoszomatikus orvoslás ugyan mindig elismerte, sőt magáénak vallotta, ha a szociális jelzőt (közmegegyezésesen) nem is használta. A hangsúlyt ugyanis elsősorban az egyéni betegellátás megjavítására helyezte, míg a „pszichoszociális medicina" a közösség érdekeit helyezi előtérbe, miközben helyesen mutat rá arra, hogy a pszichoszomatikus orvoslás érvényesülésének legnagyobb akadálya a hagyományos (tekintélyelvű) magatartás és értékrend megőrzését célzó igyekezet fenntartása az orvosi társadalomban. Ez biztosítja ugyanis a hagyományos orvoslás hatékonyságát és biztonságot minden kudarc vagy támadás ellen. Ami eltér ettől, az nagyfokú bizonytalanságot idéz elő. Hiába van tehát eszmei egyetértés abban, hogy az egész embert és nem a betegségét kell gyógyítani, és hogy ezt a beteget elfogadó, ún. partneri viszonyban kell végrehajtani, a gyakorlatban sem a föltételek, sem az orvosok felkészültsége nem teszi ezt lehetővé. Legnagyobb akadállyá azonban a hagyományokat őrző orvosszerep vált. Az egyoldalúan természettudományos orvoslás kizárólagos uralmából származó hátrányok a humanista, de a modern orvostudomány eredményeit is felhasználó, pszichoszomatikus orvoslással összehasonlítva eléggé ismertek; e megközelítés ellen Levendel ebben a könyvében a többdimenziós orvoslás koncepciójáért veszi fel a harcot. Ez a koncepció végeredményben a pszichoszomatikus és a szociális orvoslás ötvözése, elméleti és gyakorlati társítás, lehetőség és eszköz a megmerevedett, szomatikus orvostudomány és annak struktúrája és felépítményei ellen.

A harcot mindenekelőtt a „fejekben" kell megvívni. Az orvostársadalom képviselőit kell megnyerni, sőt ezt a leendő orvosoknál kell (vagy kellene) kezdeni. Azonban a mai napig hiányzik a gyakorló orvosoknak és az orvostanhallgatóknak írt olyan szakkönyv, mely helyes arányban elegyíti a pszichoszomatikus-szociális orvoslás ismereteit a szomatikus orvostudomány tanításaival. Nemcsak ilyen átfogó szellemű tankönyv vagy monográfia nem létezik, de még egy-egy betegséget ilyen megközelítésben tárgyaló alkotás sem, ami annál inkább meglepő, hiszen az elmúlt időszakban megjelentek szakkönyvek még olyan „valódi" pszichoszomatikus betegségről is, amilyen pl. a myocardialis infarctus. Ám ezek a szakkönyvek mind szerkezetükben, mind tartalmukban szilárdan őrzik a szomatikus orvostudomány hadállásait és tanításait. E tény a kifejtettek alapján nem véletlen. Most azonban napvilágot látott egy valóban pszichoszomatikus jellegű betegségről, az asztmáról készült olyan monográfia, melyben megfelelő arányban és súllyal szerepelnek természettudományos és

humán (pszichológiai és szociológiai) ismeretek. Ennek több szempontból nagy a jelentősége. Egyrészt bizonyítja, hogyan lehet korszerűen tárgyalni a hagyományos és az újszerű medicináról akár egyetlen betegség kapcsán is, másrészt ez azt mutatja, hogy be lehet vinni a szomatikus orvoslásba a pszichoszomatikus-szociális szemléletet, és meg lehet teremteni a kettő között az akár még tankönyvszerű egységet is. Természetesen ilyenre csak olyan szerző képes, aki önmagában is létrehozta ezt az egységet és erről szakmai szempontból kifogástalan szinten számot is tud adni.

A könyv hármas tagozódású. Az asthma bronchiale kórisméje az első fejezet, az asztmás betegek kezelésével foglalkozik a második és végül gondozásukkal a harmadik.

A recenzens számára meglepő volt, milyen sokféle meghatározása van az asztmának, melynek multifaktorális etiopatogenezisét ma már senki sem vonja kétségbe és azt sem, hogy az asztma nem egységes kórkép. A Szerző kiemelt fontosságot tulajdonít a betegség allergiás, légzéspatológiai és pszichoszomatikus aspektusainak. Az elkülönítés nehézségeinek ismertetése után áttekinti az asztma epidemiológiáját, a diagnózis-felállítás többlépcsős folyamatát. Ebben részletesen elemzi e betegek pszicho- és szociodiagnosztikáját is. Itt egy mondatával szállnék csak vitába. Azt írja: „Az anamnezis kiemelt értéke, hogy genetikus szemléletű indítással, fejlődésében tudja megközelíteni a személyiségstruktúra megismerését, mely . . .” Kétségtelen, hogy a beteg „megközelítéséhez” genetikus szemléletű indítás *is* szükséges, de már a kezdet kezdetén is helyesebb, ha komplex módon viszonyulunk a beteghez, tehát genetikus és szerzett sajátosságainak és azok fejlődésének tekintetbevételével. Az első fejezet önálló alfejezete „A hörgi asztmás betegek személyiségéről” szóló rész. Jól kidomborodik ebben a szomatikus orvosi mentalitás „megengedő” felfogása, amely az asztmás betegnél is elismeri a szomatopszichikus történések következményeit, a beteg patopszichológiai jelenségeit, de a kóroktanban már mellőzi a pszichés tényezőket. Ezek pedig legalábbis egyenértékűek a többi etiopatológiai tényezővel. Ugyanakkor a Szerző ez alfejezetben is gondosan súlyoz, hogy a pszichés tényezők kiemelése ne jelentse egyben a másik végletbe való átcsúszást, vagyis akár a diagnózisban, akár a terápiában a pszichológiai szempontok túlzott előtérbe kerülését. A személyiség kérdéskörében is reális marad: nem tartja lehetségesnek az ún. „asztmás személyiséget”, mivel egy sajátos premorbid személyiség létezése erősen megkérdőjelezhető. Az általa is kimutatott lelki sajátosságok lehetnek ugyan jellemzőek egy asztmás beteg személyiségére, de ezek sem a Szerző, sem a recenzens szerint nem specifikusak, hiszen más pszichoszomatikus betegségben szenvedőknél is lehet hasonló sajátosságokat észlelni. A neurotikus személyiségfejlődés is érvényes minden pszichoszomatikus és pszichoneurotikus beteg pszichopatológiájára, így az asztmás betegre is. Ennek következménye, a Szerző által kiemelten kezelt promotív aspektus is fellelhető más kórképekben (pl. colitisesekben). Jelentősége az asztmában azonban igen nagy, és ezért ismerete különösen a terápia szempontjából nélkülözhetetlen. E betegek szomatizációs hajlama is legalább olyan nagy, mint más pszichoszomatikus betegségben szenvedőké. Ezt a pszichoanalitikusok a konverzióval indokolják, mely „az elfogadhatatlan ösztönkésztetések elaborálására kialakított . . . hajlam . . .” E meghatározás talán nem elég pontos. Csak a pszichoanalitikusok szerint létezik konverzió, és ezek szerint a pszichoszomatikus betegekben lenne még konverziós hajlam is. E kettő eredménye lenne a szomatizáció? Nem érdemes belemennünk e kérdésbe, hiszen a konverzió fogal-

ma amúgy is olyan labilis, hogy az erre való hajlam már szinte megfoghatatlan elméleti régiókba vinné az okoskodást. A Szerző érdeme pedig éppen az, hogy az elméleti vonatkozásokra való gazdag utalás mellett sohasem mélyed bele azok részleteibe, hanem mindig megmarad a gyakorlati ismeretek szintjén. Így könyve végig könnyen érthető és világos okfejtésű; az ismertetett kazuisztikák is igen hasznosak.

A második fejezet a terápiával foglalkozik. A „specifikus" szomatikus megalapozottságú beavatkozások után helyesen mutat rá arra, hogy a tüneti kezelések szinte kizárólagosan a gyógyszeres tevékenységet jelentik és háttérbe szorítják az egyéb (pszichoterápiás vagy természetes gyógymódokkal végzett) eljárásokat. Ennek következménye „az egyre fokozódó gyógyszeres polypragmasia és az azt kísérő iatrogenia".

Egy pszichológiai szaklapba írt recenzió nem foglalkozhat tüzetesebben a testi és lelki vonatkozásokat arányos egyensúlyban tárgyaló könyv szomatikus megfontolásokat taglaló részével, hiszen az olvasótábort nyilván elsősorban a pszichológiai vetületek érdeklik. A kortikoszteroid kezelés legyen ebben az egyetlen kivétel. Levendel és munkatársai igen jelentős eredményeket értek el abbéli igyekezetükben, hogy e különben nagy hatású gyógyszerek megfelelő föltételek mellett kerüljenek alkalmazásra és ne következzenek be súlyos mellékhatások. Különösen a kortikoszteroidok megvonásával kapcsolatban fejtettek ki hazánkban egyedülálló tevékenységet, ugyanis a krónikus kezelés gyógyszerdepedenciához és számos szövődményhez vezet. A recenzens nem mulaszthatja el, mert exreumatológus is, ifjúkori klinikai élményének megemlítését, amikor a többi kollégával együtt azt hitte, hogy az 50-es években bevezetésre kerülő kortikoszteroidok megoldják a gyulladásos reumás betegségek gyógyítását. Azóta, akár az asztmás betegeknél is, egyik fő feladat — e gyógyszerek differenciált és célzott adása mellett — ezeknek lehetőleg minél előbb egy másfajta gyógyszerrel történő felváltása, vagyis a tartós szteroid kezelés elkerülése. Persze azóta nemcsak a reumás, de az asztmás betegeknél is kiderült, hogy egyedül üdvözítő gyógyszer nem létezik, és ha elfogadjuk e kórképek multifaktoriális etiopatogenezisét, akkor ilyen a jövőben sem fog létezni.

Pszichológiai szempontból a könyv legmagasabb szintre a pszichoterápiás, illetve a relaxáló és biofeedback eljárások ismertetésekor jut. Ez utóbbi kettőt ugyan a légzésrehabilitációs kezelések között tárgyalja, jóllehet mindkettő inkább pszichoterápiás módszer, de ez nem változtat azok érdemi feldolgozásán, mely szakmai szempontból teljesen kifogástalan. Csak egyet lehet érteni azzal, hogy — miután a hörgőgörcs a betegség tüneteinek csak egyik tényezője — a biofeedback eljárások csupán ennek megszüntetésével igazi eredményt nem ígérhetnek, de a relaxációs állapot elősegítésével mégis kedvezően hathatnak. Egyébként az asztmás betegek pszicho- és szocioterápiájával 20 oldalon át foglalkozik. Ebben világos tömörséggel és okfejtéssel taglalja a szóba jöhető eljárásokat. A megfogalmazásban ötvöződnek a Szerző többévtizedes tapasztalatai és magasfokú pszichológiai ismeretei. Különösen jól sikerült a szerepelméleti koncepciókat az asztmás betegek viselkedésével, illetve az orvos „manővereivel" kapcsolatba hoznia. Frappánsan mutat rá az egészségügyi dolgozók e betegekkel kapcsolatos ellenszenvének vagy sajnálatának jelentőségére. Talán az akupunktúrás módszerek e fejezetben való megemlítése, óvatos értékelése az egyetlen, amelyet a recenzens inkább külön tárgyalt volna, pl. „placebohatások és az asztmás beteg" címszó alatt. Placebo-hatásokról egyébként ír a Szerző. Ezt alapjában az orvosi szuggesztióval azonosítja, amint a iatrogeniák-

ban vagy a „gyógyító művészetben" is ezt tekinti fő tényezőnek. A valóságban e történés bonyolultabb, de nem igényelhető egy monográfiától minden fölmerülő kérdés komplex kibontása.

Végül a harmadik fő fejezet a gondozásról szól. Terjedelmében ez a legrövidebb, de fontossága a diagnosztikával és terápiával azonos. A szervezési, egészségnevelési problémakört is épp olyan elméleti és gyakorlati jártassággal mutatja be a Szerző, mint a könyv többi részét. Végül a 44 oldalnyi irodalmi felsorolás méltó betetőzése a stílusában is mindvégig olvasmányos műnek.

Összegezve: a magyar pszichoszomatikus orvoslás irodalma igen értékes művel gyarapodott, melyet bátran ajánlhatunk az egészségügyben dolgozó valamennyi szakembernek, de legfőképpen a leendő orvosoknak és pszichológusoknak.

CSÁSZÁR GYULA

FOLYÓIRAT

COGNITIVE PSYCHOLOGY 1980
COGNITION 1980

A *Cognitive Psychology* és a *Cognition* című folyóiratokat az jellemzi, hogy egyre nagyobb teret kapnak az olyan dolgozatok, amelyek alapkövetelményként tűzik maguk elé, hogy a vizsgált jelenségek és a javasolt elméleti keretek az emberi viselkedés összetettségét jobban megközelítő nagyságrendűek legyenek. Ezeket a tanulmányokat az olyan fogalmakban való gondolkodás jellemzi, mint a tervek, cél-hierarchiák, sémák, fölülről lefelé irányuló feldolgozás stb., kísérleti anyagaik pedig szövegek, történetek, összetett jelenségeket ábrázoló képek stb. Az itt ismertetendő dolgozatok egy része ezt a törekvést szemlélteti eleve ebben a gondolatkörben fogant kérdés-feltevésekkel (Lichtenstein és Brewer; Goodman; Gick és Holyoak; Marslen-Wilson és Komisarjewsky-Tyler; Reder és Anderson). Bemutatunk két olyan cikket is, amely régebbi megközelítések ebben a szellemben való körüljárásának, „áthangszerelésének" tekinthetők (Treisman és Gelade, Allen és Reber). Végül, mintegy ellenpontként, két olyan tanulmányt ismertetünk, amelyek — megközelítésük összetettségének látszólagos hasonlósága ellenére — az emberi információfeldolgozást lényegesen egyszerűsítettebb módon ragadják meg (Card, Moran és Newell; Fodor, Garrett, Walker és Parkes).

Lichtenstein és Brewer a célirányos eseményekre vonatkozó emlékezetet vizsgálták (E. H. Lichtenstein és W. F. Brewer: Memory for goal-directed events, Cognitive Psychology, *12*, 412—445). Ennek alapjául egyfelől a Miller, Galanter és Pribram-féle jól ismert Terv-koncepciót használták fel, másfelől pedig egy 1955-ös szociológiai tárgyú könyvet (Barker és Wright: Midwest and its children), amelyben mellékesen egy jól megfogalmazott Terv és Epizód modellt találtak. Ebből kiindulva kísérleteket terveztek a következő célokkal: (1) Annak kimutatása, hogy egy esemény megfigyelői egyetértenek a következtetett cél-szerkezetben és a Terv-sémát felépítő cselekedetek közti szándékos kapcsolatokban. (2) Annak kimutatása, hogy a megfigyelők Terv-sémát használnak egy esemény cselekedeteinek kódolásakor, cselekedetekre vonatkozó információ visszakereséséhez és ezen cselekedetek időrendjének rekonstruálásához.

Eljárásuk az volt, hogy képmagnón rögzített két jelenet bemutatása után a kísérleti személyekkel kis szakaszokban leíratták az eseményeket és megállapították, melyek azok az elemi események, amelyekben a kísérleti személyek többsége megegyezik.

Első kísérletük során azt tapasztalták, a megfigyelő úgy próbálja megérteni az eseményt, hogy következtet a cselekvő céljaira, majd cselekedeteit szerkezetileg hozzákapcsolja ezekhez a célokhoz és más cselekedetekhez. A kísérleti személyek nagymértékben megegyeztek a megfigyelt eseményekhez rendelt

hierarchikus cél-szerkezetben. Az így kapott válaszok segítségével a szerzők előállították a két jelenet konkrét Terv-sémáit, amiket azután a további kísérleteknél használtak.

A következő kísérletben a kísérleti személyeknek a jelenetek megnézése után fel kellett azokat idézniük. A felidézési jegyzőkönyveket egybevetették az előző kísérletben kapott cél-hierarchiával. Várakozásukat az eredmények megerősítették: viselkedési események felidézésekor reprezentációnkat a Terv-séma által meghatározott szereplő-célok és szándék-viszonyok szerint szervezzük. Ezt a következők támasztották alá: (a) a legközvetlenebbül célirányos cselekedetek (a hierarchia fölérendeltjei) magas szintű felidézése; (b) a nem célirányos (mellékkövetkezmény) cselekedetek nagyon alacsony szintű felidézése; és (c) az a tendencia, hogy a nem célirányos egységeket később idézték fel, nem a sorbarendezett egységekkel együtt.

Ezután a jelenetek olyan változatát alkalmazták, amelyben bizonyos egységeket áthelyeztek, azaz nem a Terv-séma szerinti kanonikus helyükön fordultak elő. Felidézéskor a kísérleti személyeknek nehezükre esett ezeknek a helyét felidézni. Ebből a szerzők arra következtetnek, hogy normális körülmények között sok időrendi információt felidézéskor rekonstruálunk a Terv-séma szerkezeti viszonyainak felhasználásával.

Cikkük második részében azt a rendkívül érdekes kérdést vizsgálják, hogy van-e különbség a ténylegesen megfigyelt és a prózában elbeszélt események megértése között. Feltevésük szerint: nincs. Ennek ellenőrzésére a korábbi kísérletekben empirikusan kapott cselekmény-egységek segítségével elkészítették a jelenetek szöveges leírását. Ezeket felolvasták a kísérleti személyeknek az egyik esetben normális sorrendben a másik változatban bizonyos egységeknek a kanonikus helytől eltérő helyre való eltolásával és arra kérték a kísérleti személyeket, hogy idézzék fel a hallottakat. Az eredmények lényegében megegyeztek a képmagnón vetített jelenetek esetében kapottakkal. Végkövetkeztetésük az volt, hogy a szövegemlékezeti kutatásokból ismert kanonikus történet-szerkezet nem valamiféle stilisztikai kérdés, hanem az események természetes sorrendjére vonatkozó ismereteinken nyugszik, amit viszont a Terv-séma ír le jól.

Valamelyest hasonló probléma foglalkoztatja Gail Goodmant is, aki a képi emlékezetet vizsgálja abból a szempontból, hogy a cselekvés-séma hogyan hat a megőrzésre (G. S. Goodman: Picture memory: How the action schema affects retention. Cognitive Psychology, *12*, 473—493). A képi információt a következő szempontok szerint vizsgálja: *a)* mennyire releváns egy adott elem az egész kép témája szempontjából; *b)* egy adott képi elemre vonatkozó emlékezet szempontjából megkülönbözteti azt az információt, hogy az elem „jelen van" a képen és azt, hogy „hogy néz ki" *(presence* és *appearence)*. A hagyományos séma-elméletek alkalmazásával feltételezi, hogy az akciós séma csúcsszintjén a téma áll és a nagyon releváns változók, mégpedig prototipikus „hiány-értékekkel" *(default value)*. Egy mindennapos jelent megfigyelésekor a cselekvés-séma működésbe lép és kialakul a jelent epizodikus reprezentációja. A nagyon releváns elemek sémabeli prototipikus alakja nagy valószínűséggel belekerül a reprezentációba a témával való szoros kapcsolata miatt, „jelenlétére" tehát emlékezni fogunk, ugyanakkor a „kinézeti" információt feltevésük szerint elnyomja a prototípus. Alacsony relevanciájú elemek kevésbé kapcsolódnak a témához, ezért epizodikus reprezentációjuk több feldolgozást igényel. Az epizódtól való viszonylagos függetlenségük miatt visszakeresésük nehezebb, ugyan-

akkor felismeréskor jobb lesz a teljesítmény, mert a nagyobb mértékű feldolgozás következtében a „kinézeti" információ jobban hozzáférhető.

Ezenkívül azt a fejlődéslélektani hipotézist is vizsgálják, mely szerint a gyermekek az információt nem annyira a szemantikai téma alapján szervezik, hanem inkább az észlelési szerveződés alapján, mint pl. térbeli elhelyezkedés.

Azt talán mondani sem kell, hogy a séma-elméleti hipotéziseket a kísérletek teljes mértékben igazolták; érdekes viszont, hogy a reprezentáció szervezésében semmiféle különbséget nem sikerült kimutatniuk gyermekek (7 évesek) és felnőttek között).

Gick és Holyoak az analógián alapuló problémamegoldást vizsgálják (M. L. Gick és K. J. Holyoak: Analogical problem solving. Cognitive Psychology, *12*, 306—355). Duncker híres „sugárzás-problémájából" indulnak ki, ami a következő: Tegyük fel, hogy Ön orvos, s egyik betegének rosszindulatú daganat van a gyomrában. A beteget nem lehet megműteni, de meghal, ha a daganatot nem pusztítják el. Van egy olyan sugárzás fajta, amely használható erre a célra. Ha a sugarak a daganatot egyszerre és megfelelő intenzitással érik, akkor az elpusztul. Sajnos, ezzel az intenzitással az útközben érintett szövetek is elpusztulnak. Alacsonyabb intenzitásnál a sugárzás ártalmatlan a szövetekre, de a daganatra is. Milyen eljárást lehetne használni a daganat elpusztítására anélkül, hogy az egészséges szövetek is sérülnének?

Ennek mintájára a gyógyászat területétől távoleső témájú történeteket írtak, mindegyik olyan katonai problémát vetett fel, amely analógok volt a sugárzás-problémával. Ezek lényege, hogy egy várost kell elfoglalni, amelyhez sugarasan vezetnek az utak.

Mindjárt felmerül azonban az összehasonlíthatóság követelményét is kielégítő szöveg reprezentáció-kérdése. Ennek megoldására jónak találják Kintsch és van Dijk több szintű, makroszerkezeti reprezentációs modelljét, mégpedig az ő „kihagyás", „általánosítás" és „konstruálás" következtetési szabályaik iteratív felhasználása révén. Olyan struktúrát hoznak létre a történetből, amely lényegében a Kintsch- és van Dijk-féle mikroszerkezeti reprezentáció, ill. a Schank—Abelson-féle okozati viszony reprezentáció hibridje, s ennek alapján feleltetik meg egymásnak analógiásan az egyik és a másik történetet. A katonai történet megoldása alapján analógiásan kell a kísérleti személyeknek megoldaniuk a sugárzás problémát.

Az első kísérletben azt vizsgálják, van-e egyáltalán szerepe az előzetesen olvasott történetnek a probléma megoldásában, ha igen, akkor az analógia milyen szinten működik: csak a megoldásra koncentrálnak a kísérleti személyek, vagy alacsonyabb szintű párhuzamokat is érzékelnek?

Ehhez egyfelől olyan kontrollcsoportot alkalmaztak, akik csak a problémát kapták analógiás történet nélkül, másfelől három, különböző megoldású analógiás történetet adtak. Az eredmények persze az analógia használata mellett szóltak. Ezenkívül azt mutatták, hogy a kísérleti személyek jobbára nem csupán a sugallt megoldást hasznosították. Nagyon befolyásolta őket az, hogy az analóg történetben — függetlenül a megoldás-változattól — az utak sugarasan helyezkedtek el.

Azt is megvizsgálták, hogy az analógia csökkentésének milyen hatása van — katonai támadás helyett katonai parádé szerepelt a történetben. Az eredmény az lett, hogy a kísérleti személyek kevesebb diszperziós megoldást adtak.

Eddig a kísérleti személyek explicit utalást kaptak arra, hogy analógiát alkalmazhatnak a megoldáshoz, továbbá a szöveg ott volt előttük, annyiszor

olvasták, ahányszor akarták. Ezért arra is kíváncsiak voltak a szerzők, hogy utalás nélkül és csupán emlékezetből dolgozva hogyan alakul a teljesítmény, továbbá elterelő történeteket is adtak. Az eredmények azt mutatták, hogy az emlékezetből dolgozás nem, az utalás elhagyása azonban igen jelentősen befolyásolta a teljesítményt. Az elterelő történetek elhagyása pozitív hatású volt. Érdekes azonban ennek a kísérleti helyzetnek egy módosítása. A történet-analógiát azután mutatták be, hogy a kísérleti személyek már elkezdtek dolgozni a sugárzás problémán. Ezzel azt a hipotézist kívánták vizsgálni, hogy egy adott problémán dolgozva könnyebben felismerjük-e a probléma szempontjából releváns információt. Ez a módosítás azonban a szerzők várakozásával ellentétben nem segítette az analógia felhasználását.

Végkövetkeztetésük az, hogy az olyan analógia, amely nem tesz lehetővé teljes megfeleltetést, nagyobb mértékben készteti a kísérleti személyeket, az analógiás megoldás választására, ennél azonban még hatásosabb az, a változat amely teljes analógiát nyújt (katonai parádé, illetve katonai támadás). A megoldás alapjául szolgáló reprezentációról az az álláspontjuk, hogy a térbeli reprezentáció lehetősége nem zárható ki, noha a feladatot kijelentések formájában kapták a kísérleti személyek.

Marlsen—Wilson — aki a beszédmegértés területén talán a legeredményesebben dolgozó kutató az utóbbi időben — és munkatársa, Komisarjevsky—Tyler alapos tanulmányban számolnak be újabb munkájukról (W. Marlsen—Wilson és L. Komisarjevszky—Tyler: The temporal structure of spoken language understandig), Cognition, *8*, 1—71.

Nagyon általánosan fogalmazva, azt állítják, hogy a hallgató megpróbálja teljesen értelmezni a bemenetet amint hallja és hogy az egyes szavak felismerését egy megnyilatkozás kezdetétől fogva közvetlenül befolyásolja az a szövegkörnyezet *(contextual environment)*, amelyben a szó előfordul. Ezt nevezik a beszédmegértés *on-line interaktív* jellegének.

Azzal a hagyományos felfogással szemben, amely a feldolgozást autonóm szintekre bontja, ahol az adott szint mindig csak a korábbi szinteken már feldolgozott egységekkel foglalkozik (ezek lényegében a Chomsky-féle transzformációs-generatív grammatika nyomán kialakult elméletek), alternatív feldolgozást tételeznek fel. Ennek az a lényege, hogy az egyes feldolgozási szinteken illetve az egyes ismeretforrások alapján folyó feldolgozások hatni képesek egymás műveleteire a feldolgozás bármely pontján. Ez alól az interakció alól felfogásuk szerint csak az elemi akusztikai-fonetikai elemző egység kivétel.

Azok az adatok, amelyek szoros követőktől származnak (olyan kísérleti személyektől, akik kb. 250 msec-es késéssel ismétlik a bemenetet), azt mutatják, hogy a kontextus a szófelismerési feladatokban nagyon korán irányíthatja a bemenet értelmezését — lényegében a szó kezdete után 200—250 msec-en belül.

Szó-figyelő kísérletet végeztek (on-line word-monitoring task). Minden célszó a próba-mondatokban 9 különböző helyen fordul elő a 2-tól a 10-ig, és három különböző szövegösszefüggés-típusban, amelyeket Normális szöveg, Szintaktikus szöveg és Véletlen szórendű szöveg címkékkel jelöltek. Például:

(1) A templomba betörtek tegnap este. Tolvajok ellopták az *ólom* nagy részét a tetőről.
(2) Az erőt belehelyezték a nagy vízbe. Semmiféle konty nem nyugtalanítja *ólom*ban a szövegből.
(3) Be erő vízbe nagy helyezve. Semmiféle a nem nyugtalanít konty *ólom*ban szövegből a.

A kísérletben háromféle szófigyelési feladat szerepelt. 1) Azonos — meg mondták előre, hogy mi a szó, azaz adva volt mind fonetikailag, mind szemantikailag, hogy mire kell figyelni; 2) Kategória — azt mondták, hogy egy *fémfajtát* kell figyelniük; 3) Rím — rímelő szóval adták meg (az előbbi példában ez lenne az *ólom* szóra: *álom*).

Az első kísérlet szerint a szó felismerése jóval hamarabb megtörténik, mint amennyi a teljes szó elhangzásának ideje (kb. az első két fonéma alapján). Az így rendelkezésre álló akusztikai-fonetikai információ azonban csak arra elegendő, hogy kb. 30 szót „kínáljon" lehetségesként. Ezek közül a megfelelő szó kiválasztását a szövegkörnyezet segíti, s ez világosan kitűnik a három különböző szövegkörnyezet RI-re gyakorolt hatásából.

Az eredmények azt mutatják, hogy a feldolgozás szemantikai dimenziói uralkodnak a mondat teljes egészén és szignifikáns hatásuk van a figyelő válaszokra már a próba-mondat legelején is, ahol a szintaktikai dimenzó csak marginálisan érvényesül. Az is kitűnik, hogy a feldolgozásnak azok a szemantikai vonatkozásai, amelyek interakcióban vannak a szófelismerési döntésekkel, lényegében már a mondat kezdetén teljesen kialakulnak, és nem növekednek lényegesen a mondat hátralevő részének feldolgozása során. Ez tehát nagyrészt az előző mondat hatásának tulajdonítható, s így a tágabb szövegkörnyezet szerepére mutat. Ezt a második kísérlet megerősítette.

Az eredmények alapján cáfolják azokat az elméleteket, amelyek a transzformációs grammatikából kiindulva egymást követő autonóm feldolgozási szinteket különböztetnek meg, nevezetesen a szintaktikai és a szemantikai elemzés szintjét valamint az ún. értelmező szintet. E felfogás szerint a bemenő információt e szintek időrendben egymásra következve dolgozzák fel úgy, hogy egy szinten csak akkor folytathatódhat a feldolgozás, amikor az előző szinten már befejeződött.

Ehelyett három ismeretforrásról beszélnek, amelyek egyidejűleg és egymással szoros kölcsönhatásban vesznek részt a szófelismerési döntésben, azaz a lehetséges szavak csoportjából a megfelelő szó kiválasztásában. Ezeket az ismeretforrásokat *lexikai, szerkezeti,* ill. *értelmező* típusoknak nevezik.

Lynne Reder és John Anderson cikkükben (L. M. Reder és J. R. Anderson: A partial resolution of the paradox of interference: The role of integrating knowledge. Cognitive Psychology, *12*, 447—472), egy — a felejtés interferencia-elméletével kapcsolatos — kutatásra reflektálnak, amelyet Smith, Adams és Schorr ismertet (Cognitive Psychology, *10*, 438—464). Az ismertetett vizsgálat alapja az ún. legyező hatás (fan effect). Ez abban áll, hogy nehezebb felismerni egy tanulmányozott tényt, ha az osztozik más tanulmányozott tényekkel egy adott fogalomban. Például ha a kísérleti személyek tanulmányozták a „Macska utálja az egeret" mondatot és ugyancsak a „Macska ma éjjel bent aludt" és „Az egér megrágta a kolbászt" mondatokat is, akkor a kísérleti személyek lassabban ismerik fel az első mondatot, mint abban az esetben, ha a másik kettőben nem lennének közös fogalmak az elsővel. Maga a „legyező" elnevezés az Anderson-féle kijelentés-háló reprezentációból (1976) származik, ahol a latencia nő, ha a háló egy adott fogalomcsúcsából több kijelentés indul ki „legyezőszerűen".

Smith, Adams és Schorr ebben a fogalmi keretben a következő paradoxont fogalmazta meg. Minnél többet tudunk egy adott témáról, annál több az adott témára vonatkozó potenciális interferencia, azaz annál, lassabban vagyunk képesek a témára vonatkozó specifikus kérdésekre válaszolni. Ez szerintük

ellentétes azzal az intuíciónkkal, hogy minél több ismerettel rendelkezünk egy területről, annál több kérdésre és annál gyorsabban tudunk válaszolni. Megpróbálják kimutatni, hogy a legyező-hatás radikálisan csökkenthető, ha az egy adott egyedről megtanulandó tényekről feltételezzük, hogy integrált egységet alkotnak.

A szerzők egyfelől rámutatnak, hogy egyes esetekben intuiciónk nem feltétlenül egyezik meg a Smith, Adams és Schorr által megfogalmazottal; másfelől ott, ahol elfogadják a jelenség paradox jellegét, megkísérlik kimutatni, hogy milyen mechanizmus rejlik mögötte.

Két alternatív mechanizmust tételeznek fel, és kísérleti bizonyítékokat próbálnak szerezni arra vonatkozóan, hogy melyik játszik szerepet a vizsgált jelenségben.

Anderson kijelentés-háló modelljének alapján gondolkozva, az egyik lehetséges visszakeresési mechanizmus úgy működik, hogy a felismerendő mondat egyes fogalomcsúcsaiból kiindulva keres a memóriában, és amint egy olyan tárolt kijelentést aktivál, amely összhangban van a felismerendő mondat témájával, „régi" választ ad. Ez a *konzisztencia* modell.

A másik modell abban különbözik ettől, hogy az egyes tények nem jelentenek külön utakat a fogalom-csúcsoktól, hanem vannak téma- vagy forgatókönyvcsúcsok, amelyek több, az adott témához tartozó tény fölérendelt csúcsai. Így a „legyező" szélességét nem a tények száma, hanem a tények különböző tematikus halmazainak száma határozza meg. Ez az *alcsúcs modell.* A szerzők Smith és mtsi kísérletét tökéletesítve próbálták meg eldönteni, hogy melyik mechanizmus alapján magyarázható jobban a jelenség. A kísérlet lényege, hogy a kísérleti személyek különböző személyekre vonatkozó, tematikusan kapcsolt, ill. független kijelentéseket tanulmányoztak, majd reakció-idő válaszokat kellett adniuk arra, hogy az adott kijelentés szerepelt-e a tanulmányozottak között. A próbák lehettek valóban „régiek", olyanok, ahol az alanyhoz tematikusan nem kapcsolt állítmány tartozik és olyanok, ahol az alanyhoz tematikusan kapcsolt, de a tanulmányozáskor más alanyhoz tartozó állítmány járult.

Kísérleteik alapján azt a következtetést vonják le, hogy a Smith és mtsai által kapott legyező-hatás csökkenés magyarázható az alcsúcs-modell alapján és így nem szükséges lényegesen módosítani az Anderson-féle ismeret-reprezentációt illetve a keresést az adatbázisban.

A szerzők felteszik azt a kérdést, hogy modelljük esetében honnan tudja a rendszer, vajon jó alcsúcsnál jár-e, mielőtt még a hozzátartozó kijelentéseket megvizsgálta volna? Ha pedig végig kell azokat vizsgálnia a döntés előtt, akkor honnan származik az idő-nyereség?

Szóbajöhető hipotézisként a szétterjedő aktiváció mechanizmusát vizsgálják meg. Ez lényegében azt tételezi fel, hogy ha egy kijelentés alanyán keresztül témát vagy forgatókönyvet képviselő alcsúcsokra utal, állítmányával pedig olyan dologra, amely ezen témák vagy forgatókönyvek valamelyikével van szoros kapcsolatban, akkor az utóbbi dologról az alanyon keresztül aktiváció terjed a témára, onnan pedig az alcsúcsra, s ily módon az állítmány és az alcsúcs metszik egymást a fogalom-hálóban.

A recenzens úgy véli, hogy ez a tanulmány jellegzetes példája annak a felfogásnak, amelyre az jellemző, hogy a modell legalább egy nagyságrenddel szimplább, mint a modellezendő jelenség, s a kutatók megpróbálják a jelenséget a modell prokrusztészágyába kényszeríteni.

Treisman és Gelade a figyelem klasszikus problémáját elemzik a „felülről

lefelé" feldolgozás elméletével egybevetve (A. M. Treisman és G. Gelade: A feature-integration theory of attention, Cognitive Psychology, *12*, 97—136). Az a véleményük, hogy bár az észlelés Gestalt jellege (amit sok kutató ma is hangsúlyoz) bizonyára megfelel az észlelés normális szubjektív élményének, a benyomás azonnali és közvetlen jellege nem garantálja, hogy az az idegrendszerben lezajló információfeldolgozás valamilyen korai fázisát tükrözi. Logikailag lehetséges, hogy a megelőző műveletek bonyolult sorának csak végső kimenetele válik tudatossá. A „fölülről lefelé" irányuló feldolgozás lehet, hogy azt írja le, amit tudatosan tapasztalunk; azonban az észlelés kódolási folyamataira vonatkozó elméletként még több, objektív alátámasztást igényel.

Olyan modellt javasolnak a figyelem jelenségeinek megmagyarázására, amely feltételezi, hogy először bizonyos jellemzőket észlelünk. Modelljüket a jellemzők integrációja elméletnek (feature-integration theory) nevezik. Eszerint a jellemzőket — melyek egy dimenzió valamely konkrét értékét jelölik — korán, automatikusan és párhuzamosan regisztráljuk a látómezőben, míg a tárgyakat elkülönítve és csupán egy későbbi fázisban azonosítjuk, amely fókuszált figyelmet kíván. Feltételezik, hogy a látvány először bizonyos számú, elkülöníthető dimenzióba kódolódik. Ilyen dimenziók pl. a szín, az elhelyezkedés, a térbeli előfordulás gyakorisága, a világosság, a mozgás iránya. Abból a célból, hogy ezeket az elkülönült reprezentációkat újrakombináljuk, és hogy biztosítsuk az egyes tárgyakkal kapcsolatos jellemzők helyes szintézisét egy összetett képben, az inger-helyeket egymásután fokális figyelemmel dolgozzuk fel. Mindazok a jellemzők, amelyek a figyelem ugyanazon központi „rögzítésében" vannak jelen, egyetlen tárggyá összegeződnek. A fokális figyelem képezi tehát azt a „ragasztót", amely a kezdetben elkülöníthető jellemzőket egységes tárggyá integrálja. Ha egyszer már helyesen regisztráltuk őket, akkor az összetett tárgyakat továbbra is mint olyanokat észleljük és tároljuk. A memória hanyatlás vagy interferencia következtében azonban a jellemzők újra széteshetnek és „szabadon lebeghetnek", vagy esetleg „illuzórikus kapcsolatokká" állhatnak össze.

A szerzők azt állítják, hogy fókuszált figyelem nélkül a jellemzők nem hozhatók egymással kapcsolatba. Azt vallják, hogy a figyelem szükséges a kapcsolódások *helyes* észleléséhez, noha a figyelmen kívül eső jellemzők is összekapcsolódnak még a tudatos észlelés előtt. A figyelmen kívül eső jellemzők fölülről lefelé feldolgozása képes a múltbeli tapasztalatok és a kontextuális információ felhasználására. Ha figyelmünk máshová irányul, akkor sem valószínű, hogy kék napot lássunk sárga égen. A fókuszált figyelem hiányában azonban, s a fölülről lefelé irányuló feldolgozás megfelelő korlátozása nélkül a jellemzők összekapcsolódása véletlenszerűen történik. Ezek a figyelem nélkül végrehajtott társítások vezetnek „illúziós kapcsolatokhoz".

Első három kísérletük a vizuális keresés mechanizmusának vizsgálatát célozta. Szín- forma összekapcsolódásokat valamint elkülönülő szín- és formai tulajdonságokat hasonlítottak össze. Egy kísérletben azt tanulmányozták, hogy összetett formák (pl. betűk) meghatározott helyű elemei működhetnek-e olyan elkülöníthető tulajdonságokként, amelyek soros keresést igényelnek. Az integrációs elmélet azt jósolja, hogy egy ingerszövet (textúra) meghatározása akkor könnyű, ha a területek csak egy vagy több egyszerű, elkülöníthető tulajdonságban különböznek és nem akkor, ha csak a tulajdonságok összekapcsolásában térnek el. Egy további kísérletsor ezt a hipotézist ellenőrzi. Végül az azonosítás és a térbeli helymeghatározás közti viszonyt vizsgálják olyan esetekben, amikor

a céltárgyakat egyetlen tulajdonsággal illetve egy tulajdonság-együttessel határozták meg.

A szerzők kísérleti eredményei alátámasztják azt a feltevésüket, hogy a tárgyak mint önálló egységek kétféleképpen tudatosulhatnak bennünk: fokális figyelem segítségével vagy fölülről lefelé irányuló feldolgozás révén.Normális körülmények között a két mód egyidejűleg működik, szélsőséges helyzetekben azonban kimutatható, hogy valamelyik a másiktól majdnem teljesen függetlenül irányítja a feldolgozást. Az első mód esetén a tárgy azonosítása a fokális figyelmen alapul, amelyet egymás után különböző helyekre irányítunk azért, hogy az ugyanazon térbeli-időbeli „fénycsóván" belül regisztrált jellemzőket egységes észleletben integrálja.

A másik mód az, amikor úgy „azonosítunk" tárgyakat, hogy a figyelem fókuszálásra nincs mód, mert az exponálási időhöz képest túl sok a feldolgozandó anyag. Ilyenkor a feldolgozás felülről lefelé irányuló. Ismerős kontextusban a valószínű tárgyak megjósolhatók. Jelenlétük ekkor ellenőrizhető úgy, hogy megkülönböztető jegyeiket egybevetjük a képben találhatókkal.

A recenzens számára nem meggyőző az az érvelés, hogy itt valóban két különböző feldolgozási módról lenne szó. Inkább arról beszélhetünk, hogy információfeldolgozó rendszerünk a helyzetek elég széles skálájához képes alkalmazkodni, s így, ha szélsőségesen eltérő körülmények között vizsgáljuk működését, akkor nagy különbségeket is találhatunk. Ettől azonban a rendszer még működhet egységes elven, teljesítménye pedig lehet folytonos a két szélsőség között.

Látszólag nagyon izgalmas és egyúttal gyakorlatias problémát vizsgál Card, Moran és Newell (S. K. Card, T. P. Moran és A. Newell: Computer text-editing: An information processing analysis of a routine cognitive skill, Cognitive Psychology, *12*, 32—74). Cikkükben egy *„rutinjellegű kognitív készség"*-et mozgósító minta-feladat végrehajtását vizsgálták meg. Az ilyen típusú feladatokat az jellemzi, hogy a helyzetek ismerősek és ismétlődők, s ezekben az emberek jártasságra tesznek szert, de a feladat és a hibázási lehetőségek változatossága megakadályozza azt, hogy a feladat teljesen rutinjellegű legyen, így gondolkodást is szükségessé tesz. A példafeladat: *kézirat-szerkesztés*. Egy számítógéprendszerben tárolt, korrektúrajelekkel ellátott kézirat javítását kell elvégezni on-line (a központi egységgel közvetlen kapcsolatban álló) szerkesztőmű segítségével.

A következő kérdésekre kívántak választ kapni: leírható-e egy ember viselkedése egy normális mértékben összetett feladat végrehajtása során információfeldolgozási műveletek kis halmazának ismételt alkalmazásaként? Megjósolható-e a személy által használt műveletek tényleges sorrendje és az egy meghatározott feladat végrehajtásához szükséges idő? Végül, amikor a viselkedést ily módon próbáljuk leírni, az elemzés szintjének kérdése döntő. Hogyan változik a modell képessége arra, hogy leírja és befolyásolja a személy viselkedését az elemzés „szemcseméretének", felbontásának függvényében?

A kézirat javítását a következő cél-szerkezettel írják le: (A személy két stratégiát alkalmazhat arra, hogy a javítás helyét elérje: *a)* megad egy olyan szövegkörnyezetet a javítandó hely közelében, amely azt egyértelműen meghatározza, és a gép oda „ugrik"; *b)* soronként lépteti a szöveget a hibát tartalmazó sorig.)

Cél: a kézirat javítása

. Cél: feladat-egység javítását ismételd míg el nem fogy
.. Cél: végy egy feladat-egységet
... vedd a következő oldalt, ha vége a kéziratoldalnak
... végy egy feladat-egységet
.. Cél: hajtsd végre a feladat-egységet
... Cél: határozd meg a sor helyét
.. (választás: használd a jelsor-idézés módszert, használd a sorléptetés módszert)
... Cél: módosítsd a szöveget
.. (választás: használd a helyettesítés utasítást, használd a módosítás utasítást)
.. ellenőrizd a javítást

Modelljük négy összetevőből áll: célok, műveletek, módszerek és választási szabályok (Goals, Operators, Methods Selection rules = GOMS modell).

Kísérleteket végeztek arra vonatkozólag, hogy az emberek egy ilyen feladatot a GOMS-modell alapján hogyan végeznek el a valóságban. Az első kísérlet a választási szabályokra vonatkozott. A fent említett két hiba-elérési stratégia között választhat a személy. Nyilvánvaló, hogy ha közel van a következő hiba, akkor soronként halad odáig, ha messze van, akkor pedig a megjelölt sorra ugratja a gépet. A kísérlet természetesen ezt is mutatta, a különbség a három kísérleti személy között csupán a stratégia-váltás pontja volt (a következő hiba távolságával mérve), amit természetesen befolyásolt az is, hogy milyen sebességű terminállal dolgoztak. Mindenesetre megállapították, hogy a kísérleti személyeknek van domináns stratégiájuk.

A második kísérletben azt vizsgálták, hogy 1) milyen sorrendben következtek a műveletek a feladat végrehajtása során és 2) mennyi idő esett az egyes műveletekre. Az első kísérlethez hasonló — személy-specifikus — eredményt kaptak.

Az egész vizsgálat nagyon szépen kidolgozott, de a recenzens megítélése szerint mind elméletileg, mind gyakorlatilag triviális a probléma. „Kognitív" volta nagyon alacsony szintű, olyannyira, hogy minden további nélkül mechanizálható, így nem csoda, hogy ebből feladatból nem sikerült igazán az emberre nézve fontos információt nyerniük.

Nagyszabású tanulmányukban Fodor és mtsi (J. A. Fodor, M. F. Garrett, E. C. T. Walker és C. H. Parkes: Against definitions, Cognition, *8*, 263—367) több szempontból járják körül és kritizálják azt a hagyományos felfogást (ők úgy nevezik, hogy a „Szabványos Kép"), amely szerint a nyelvi szerkezetek meghatározások segítségével megragadhatók. Így foglalkoznak a referencia-elméletekkel, a fogalom-tanulással, az informális validitási elméletekkel és a mondatmegértés elméleteivel. A több mint száz oldalas tanulmány részletes ismertetésére itt nincs mód, ezért csupán a szerzők számára is legfontosabb témával, a mondatmegértéssel foglalkozom.

A hagyományos felfogás a szerzők szerint azt állítja, hogy a mondat megértése a mondat szemantikai szintű reprezentációjának feltárását jelenti, ahol a szemantikai szintű reprezentációban a definiálható kifejezéseket azok fogalmi meghatározása helyettesíti. Így pl. a „János agglegény" mondat megértése a „János nőtlen férfi" reprezentáció feltárását jelenti.

Ez a felfogás azonban egy elemi alapot (primitive basis) feltételez, amelyből induktív módon levezethetők a definíciók. Így egy „agglegény" alakú mondat

megértése egy „férfi" alakú belső reprezentáció kiszámítását jelenti, de ha a „férfi" az elemi alaphoz tartozik, akkor a megértés definíciós elmélete csak annyit tud mondani, hogy a „férfi" saját maga belső reprezentációja. Fodor és mtsi úgy vélik, hogy semmi elvi indok nincs arra, hogy ennek az „elemi alap"-nak a terjedelmét meghatározzuk, s ennélfogva az az elgondolás is jogosult lehet, hogy minden fogalom önmaga belső reprezentációja, tehát semmi szükség definícióra. A recenzensnek az a véleménye, hogy az okfejtés ezen a ponton némileg félrecsúszik, amennyiben a definícióval megadott szemantikai reprezentáció bizonyos tekintetben durva analógiáját közvetlen pszichológiai ténynek véve érvel, és így végtére is olyasmit cáfol, ami ebben a formában nem is igaz. Így lényegében megkerüli annak a pszichológiailag létezőnek érzett különbségnek az elemzését, ami elsődlegesség-származtatottság tekintetében a férfi és az agglegény fogalmak között sejthető. Ezt a kérdést empirikus úton próbálják eldönteni, és tanulmányuk második felében ilyen irányú kísérletekről számolnak be, valamint megtárgyalják azokat a kísérleti eredményeket, amelyek a definíciók pszichológiai realitásával kapcsolatosak. A hagyományos felfogásnak ez az aspektusa tehát így szól: „egy mondat megértése az abban levő lexikai elemek definíciójának feltárását (pl. a munkamemóriában való megjelentetését) jelenti". Azt állítják, hogy a mélyszerkezeti meghatározások létét igazolható legjobb példa az „okozó" tranzitív igék példája (pl. János eltörte a poharat = def. János okoz (a pohár eltört)). Erre a reprezentációra szerintük az egyetlen komoly érv a határozók hatásának terjedelme (pl. a „János majdnem megölte Marit" mondat kétértelmű: János majdnem (okozta Mari halálát) vagy János okozta (Mari majdnem meghalt)), ahol a „majdnem" az első esetben úgy érthető, hogy János fontolgatta Mari megölését, de azután elállt szándékától, míg a második esetben úgy, hogy János tett valamit, ami majdnem Mari halálát okozta. Kimutatják, hogy ez a kauzatívhoz formailag hasonlóan definiálható „próbál" igéknél nem így van. Pl. „János kutat Mari után = def. János megpróbálja megtalálni Marit = János próbálja (János megtalálja Marit). Ebben az esetben annak van értelme, hogy „János majdnem megpróbálta megtalálni Marit", annak azonban nincs, hogy „János megpróbálja majdnem megtalálni Marit". Ezért a szerzők számára nem meggyőző az az érvelés, hogy az ilyen határozók terjedelmében található eltérés igazolja a mélyszerkezeti meghatározások létét. Abból indulnak ki, hogy a nyelvtani viszonyok mintája *eltolódik* a kauzatív szerkezet felszíni formája és szemantikai reprezentációja között, azaz a kauzatív ige felszíni alanya és tárgya nincs nyelvtani viszonyban a megfelelő meghatározásban — mármint akkor, ha elfogadjuk a definíciós megközelítést. Kísérletüknek tehát — ha ezt cáfolni akarja — azt kell bizonyítania, hogy *nincs* eltolódás. Ehhez azonban szükség van egy eltolódásra érzékeny tesztre, amelynek validitását olyan helyzetekben kell előbb igazolni, amelyben eltolódás van függetlenül a definíció alapján való lebonthatóság feltételezésétől. Ilyen szerintük az elvár és a meggyőz igék esete, (expect és persuade), ahol az *elvár* igéknél a mélyszerkezetben nincs János és Mari között nyelvtani viszony, (mert János egy eseményt vár el), tehát megfelel annak a mintának, amit a szerzők a kauzatív igék mélyszerkezeti definíciójánál [János okozza (Mari meghal)] használnak; ezzel szemben a „meggyőz"-típusú igéknél a mélyszerkezetben is nyelvtani kapcsolat áll fenn János és Mari között, tehát nincs eltolódás [János azt várja (Mari eltávozik) illetve János meggyőzi Marit (Mari eltávozik)]. Tesztjük eltolódásérzékenységét tehát ilyen és hasonló ige-párokon próbálják ki. Módszerük Levelt módszerének

módosítása, és az a lényege, hogy a kísérleti személyek mondatpárokat hasonlítanak össze abból a szempontból, hogy melyikben szorosabb két elem (példánkban János és Mari) kapcsolata. Így kimutatják, hogy az elvár/meggyőz igék és a további hasonló párok esetén ez a módszer különbséget tár fel (a meggyőz erősebb kapcsolatot jelent, mint az elvár), míg a kauzatív igék és feltehetőleg egyszerűbb tranzitív párjuk között ilyen különbség nincs (János megölte Marit, illetve János megharapta Marit), tehát a megöl esetén nem következtethetünk mélyszerkezeti definícióra.

Második kísérletsorozatuk eredményei azt mutatják, hogy a „megöl", „összetör" stb. kauzatív igék éppolyan egyszerűek mélyszerkezetileg, mint bármely más ige, azaz, a „János megölte Marit" szemantikai reprezentációja valami olyasmi, hogy „János megölte Marit". Ebből tehát az következik, hogy a kauzatív igék definiálhatatlanok. Mivel pedig kiindulásuk az volt, hogy ezek az igék bizonyítják a meghatározások létét legtisztábban, levonják azt a következtetést, hogy a definícióknak nincs pszichológiai realitásuk.

A recenzensnek azonban továbbra is az a véleménye, hogy annak a nagyon formális megközelítésnek, amely a definíciókat a fenti értelemben kritizálja éppúgy nincs pszichológiai realitása. Így lényegében a szerzők okfejtésére éppúgy áll az a bon mot, amit a filozófus Frank Ramsey-től kölcsönöznek: „amit nem lehet mondani, azt nem lehet mondani és nem lehet fütyülni sem."

Síklaki István

СОДЕРЖАНИЕ

Иштван Циглер: Биология и психология 271
Чаба Плех — Александр Яровинский — Александр Балаян: Понимание предложений двуязычными венгеро-русскими дошкольниками 282
Имре Сечёди: О supervision в психотерапии 297

КАЗУИСТИКА

Золтан Гёдёлле: Жизнь и смерть одного психосоматического больного..... 305

ДИСКУССИЯ

Несколько соображений относительно возможностей планирования развития способностей *(Бенё Рац Фодор)* 314

ФОРУМ

Проблемы психолога, работающего в области защиты детей *(Имре Сито)*..... 328

БУДНИ

Игры *(Петер Поппер)* 334

КНИГИ

Ёханна Турнер: Умственное развитие *(Енё Шаламон)* 338
Александру Лазар: Мотивационные ситуации — результаты учения *(Бела Кёзеки)* 340
Ласло Левендел: Терапия и уход за больными астмой (Дюла Часар)..... 343

ЖУРНАЛЫ

Cognitive Psychology 1980; Cognition 1980 *(Иштван Шиклаки)* 348

CONTENTS

Czigler, István: Biology and psychology 271
Pléh, Csaba—Jarovinszkij, Alekszandr—Balajan, Alekszandr: Comprehension of sentences in Russian-Hungarian bilingual nursery school children 282
Szecsődy, Imre: On psychotherapic supervision 297

CASE STUDY

Gödölle, Zoltán: The life and death of a psychosomatic patient 305

DISCUSSION

Several considerations on making plans concerning the development of skills *(Rácz, Fodor, Benő)* 314

FORUM

Problems of the psychologist working in child-welfare *(Szitó, Imre)* 328

WEEKDAYS

Games *(Popper, Péter)* 334

BOOKS

Johanna Turner: Intellectual development *(Salamon, Jenő)* 338
Alekszandru Lazar: Motivational situations—learning achievements *(Kozéki, Béla)* 340
Levendel, László: Treatment and care of asthmatic patients *(Császár, Gyula)* 343

JOURNALS

Cognitive Psychology 1980; Cognition 1980 *(Siklaki, István)* 348

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója
Műszaki szerkesztő: Sándor István
A kézirat a nyomdába érkezett: 1984. I. 12. — Terjedelem: 8,05 (A/5) ív
84.12834 Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Hazai György

Ára: 25 Ft

Előfizetés egy évre: 150 Ft

INDEX: 25.553
ISSN 0025—0279

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

1. A Magyar Pszichológiai Szemle olyan kéziratokat fogad el közlésre, amelyek a pszichológia és határterületeinek tudományos kérdéseivel foglalkoznak.

Ezen belül közöl eredeti kutatásokról szóló beszámolókat; témaösszefoglaló tanulmányokat; didaktikusan feldolgozott esettanulmányokat; pszichológiatörténeti tanulmányokat; beszámolókat a hazai és nemzetközi pszichológiai közélet fontosabb eseményeiről; ismertetéseket a hazai és nemzetközi pszichológiai intézmények munkásságáról; hozzászólásokat a pszichológiai és általában a kulturális élet pszichológiai vonatkozású eseményeihez; könyv- és folyóiratismertetéseket.

2. A kéziratok terjedelme általában nem haladhatja meg a 0,5—0,75 ívet (16—24-es kettes sorközzel gépelt oldal, soronként 50 „n" betűjellel). Egy oldalon 25 sornál több nem lehet.

3. A kéziratot 3 példányban kell a Szerkesztőséghez beküldeni. A közlemény címe után szerepeljen a szerző neve, alatta az intézmény, ahol a szerző dolgozik.

4. Az idegen nyelvű fordításra szánt 25 soros összefoglalást külön oldalon, címmel, 3 példányban kell csatolni a közleményhez.

5. A szöveget normál betűtípusú írógéppel 1/8 íves géppapírra és csak a papír egyik oldalára kell írni. A gyors nyomdai átfutás érdekében fontos a hibátlan gépelés.

6. Ha a szerző dőlt betűkkel akar valamit kiemelni, azt egyszer húzza alá. Csupa nagy betűvel semmit se gépeljen. Ha a szöveg egy részét kisebb betűtípussal kívánja szedetni, ezt ne sűrűn gépelt sorokkal, hanem a szöveg bal oldala mentén húzott vonallal és „petit" szóval jelezze. A kézirat lapjait oldalanként folyamatosan, középen számozza arab számokkal. Betoldás nem alkalmazható.

7. A számozott és címmel ellátott ábrákat és táblázatokat külön borítékban kell csatolni a kézirathoz. Minden ábra és táblázat hátlapján szerepeljen a szerző neve és a kézirat címe ceruzával.

A kéziratban pontosan fel kell tüntetni az ábrák és táblázatok helyét.

8. Szöveg közben alkalmazott irodalmi hivatkozásoknál a szerző vezetéknevét és zárójelben az irodalomjegyzékben jelzett sorszámát tüntessék fel.

9. Az irodalomjegyzék összeállítása ábécé-sorrendben történik. *Könyveknél, monográfiáknál:* a szerző vezetékneve, keresztnevének kezdőbetűi, a megjelenés éve, cím, kiadó, város, idézett oldalszám.

Folyóiratokban megjelent közleményeknél a szerző vezetékneve, keresztnevének kezdőbetűi, a megjelenés éve, kötetszám, füzetszám, idézett oldalszám. (A közlemény címét tehát nem kell feltüntetni.)

10. A szerző vállalja, hogy a tördelt levonatokat 3 nap alatt kijavítva visszaküldi. A kézirattól eltérő nyomdai javítások költségei a szerzőt terhelik.

11. Szerzőinknek — tiszteletdíjuk terhére — 100 db különlenyomatot készíttetünk.

12. A szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1985 MAR 1

MTA Pszichológiai Intézete KÖNYVTÁRA

Magyar Pszichológiai Szemle

1984/5

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE

ВЕНГЕРСКИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HUNGARIAN JOURNAL OF PSYCHOLOGY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA PSZICHOLÓGIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLI. kötet Új sorozat 25. 1984. 5. szám

Szerkesztő bizottság:

ÁDÁM GYÖRGY, BÁNYAI ÉVA, GLAUBER ANNA (technikai szerkesztő), HEGEDŰS T. ANDRÁS, KALMÁR MAGDA, KARDOS LAJOS, KLEIN SÁNDOR, KULCSÁR ZSUZSANNA, LÉNÁRD FERENC, MOLNÁR IMRE, MOUSSONG-KOVÁCS ERZSÉBET, PALOTÁS GÁBOR, POPPER PÉTER (főszerkesztő), SALAMON JENŐ, UNGÁRNÉ KOMOLY JUDIT, VARGA ZOLTÁN, VÁRINÉ SZILÁGYI IBOLYA

Szerkesztőség:

Rovatvezetők: BUDA BÉLA, HÓDOS TIBOR, HUNYADY GYÖRGY, MÜNNICH IVÁN, PLÉH CSABA, RANSCHBURG JENŐ
Munkatársak: JÓNI ANNA (olvasó szerkesztő), FÜREDI JÁNOS, FEUER MÁRIA, PÁZMÁNDY GYÖRGYI (szerkesztőségi titkár)

Szerkesztőség: 1083 Budapest, Bókay János utca 54. Telefon: 340-790, 343-743

Akadémiai Kiadó
1363 Budapest, Alkotmány u. 21. Telefon: 111-010.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1800 Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára.

Egyes példányok beszerezhetők az 1055 Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. sz. alatti hírlapboltban.

Előfizethető és példányonként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál 1363 Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215—11488, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban: 1368 Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-688.

Előfizetési díj egy évre: 150 Ft.

A tanulmányok közlési feltételeit lásd a borító negyedik oldalán.

TARTALOMJEGYZÉK

Váriné Szilágyi Ibolya: A pszichológia és a filozófia kapcsolata a realitások és a lehetőségek tükrében 363
Csepeli György—Lengyel Zsuzsanna—Rudas Tamás—Rajkay Ágnes—Molcsotár Hedvig: Feltételezett befolyásolás hatása a személyészlelésre 382
Bakó Tihamér: A modellkövető és a nem modellkövető öngyilkossági kísérletek személyiség-hátterének és pszichodinamizmusának vizsgálata 390

ESETTANULMÁNY

Celebrini Jánosné: A kriminálpszichológus szerepe a bizonyítási eljárásban 406

VITA

Megjegyzések az afáziás betegek személyiségvizsgálatának buktatóiról egy esettanulmány apropóján *(Osmanné, Sági Judit—Verseghy Anna)* 414
Javaslat egy új intézmény létrehozására a gyermek- és ifjúságvédelem területén *(Révész Magda—Vaskuti Pál)* 419

SZEMLE

Kostyó Györgyi: A tevékenység biztonságának lélektani kérdései a mai szovjet pszichológiában 426

FÓRUM

Mátrai László 1909—1983 *(Palotás Gábor)* 434
Emlékezés egy tudós-tanárra *(Domján Károly)* 436

KÖNYV

Friedhart Klix: Az ébredő gondolkodás: az emberi értelem fejlődéstörténete *(Pléh Csaba)* 438
G. M. Andrejeva: Szociálpszichológia *(S. Berentés Éva)* 443

FOLYÓIRAT

Archives of Sexual Behavior. 1981. *(Mészáros Judit)* 447

A PSZICHOLÓGIA ÉS A FILOZÓFIA KAPCSOLATA A REALITÁSOK ÉS A LEHETŐSÉGEK TÜKRÉBEN

VÁRINÉ SZILÁGYI IBOLYA
MTA Pszichológiai Intézet

A tanulmány első része utal azokra az ötvenes évekbeli történelmi, tudománypolitikai körülményekre, amelyek akadályozták a két tudományág közötti termékeny kapcsolat kialakulását s a továbbiakban is negatívan hatottak. A szerző ez után sorra bemutatja azokat a téves mentális beállítódásokat, olykor előítéleteket, amelyeket a pszichológusok és a filozófusok már hosszú ideje szembefordítanak egymással (ilyen egyebek között a két tudományág kapcsolatának spontán leszűkítése a marxista filozófia és a pszichológia kapcsolatára). Ezek természetszerűleg akadályozzák őket abban, hogy felismerjék kölcsönös egymásrautaltságukat és kedvezőbb lehetőségeiket számos fontos, mindkét tudományág számára releváns kérdés (pl. agy—tudat viszonya, a mindennapi lét és a tudat pszichológiája, a cselekvés és a gondolkodás problémája stb.) megoldásán való sikeres munkálkodásban. Volt idő, amikor ez az elzárkózás érthető volt a pszichológia részéről, ma már azonban inkább anomáliát jelent: csökkenti a teoretikus és metodológiai műveltséget, növeli az atomizáltságot és lemaradást jelent a nemzetközi pszichológiai életben érzékelhető új trendekhez és vitákhoz képest. Hasonlóan káros hatásokat lehet kimutatni a hazai filozófiai fejlődésben is, mely nehezen tudja adaptálni a pszichológia újabb eredményeit. Közös érdek fűződik ahhoz, hogy szellemi erőfeszítéseket tegyünk az előítéletes mentális attitűdök leküzdésére s a filozófia bizonyos szakágainak és eszközeinek (pl. a tudományelmélet újabb fejleményeinek) adaptálására a pszichológia történeti és metodológiai problémáinak értelmezéséhez.

Ha a két tudományág közötti kapcsolatot mérlegeljük, könnyen az ismert angol vicc juthat eszünkbe a félig telt üveget „minősítő" optimistáról és peszszimistáról, és a vicc konklúziója: attól függ, hogy merről nézzük. Ha az 50-es évekhez hasonlítjuk, könnyen optimisták lehetünk, hiszen az 50-es években Magyarországon gyakorlatilag „földalatti" életre volt visszaszorítva a pszichológia s ebben bizony az akkori vulgáris marxista filozófia sem volt vétlen. Ha viszont arra gondolunk, hogy akárcsak az utóbbi tíz évben nemzetközi kongresszusokon, folyóiratokban, irodalomban milyen termékeny interdiszciplináris viták folytak a pszichológia szaktudományos fejlődése számára is alapvető kérdésekről, mint pl. az ún. mind-brain probléma, a tudat természete, a mesterséges intelligencia, a nyelv és a gondolkodás állati és emberi szinten, akkor már lényegesen kevésbé lehetünk elégedettek, sőt inkább peszszimisták azzal a móddal, ahogyan azok a hazai pszichológiai és filozófiai élet gondolati töltetébe és ismeretrendszerébe bekerültek és az eddigiekben feldolgozást nyertek, noha születtek ez irányban számottevő erőfeszítések.

A pszichológia és a filozófia kapcsolatáról gondolkodva az is feltehető, hogy talán még egy ilyen felderítő és leíró jellegű munkára is igaz lehet Newell és Simon döntéselméleti modelljében a kezdő lépésre tett megállapítás: a prob-

lémamegoldás kritikus szakasza, magáról a problémáról kialakított kezdeti kép, a probléma belső reprezentációja (Newell and Simon 1972). Ha ez így van, akkor könnyen konstatálható, hogy bármely szerzőnek, ki e két tudományág közötti kapcsolat akár csak megközelítőleges felmérésére vállalkozik, oly nagy a „szabadságfoka" a probléma vagy problémák kijelölésében, hogy az már szinte önmagában zavaró és gátló akadálya lehet egy sikeres — értsd tárgyszerű és a valódi állapotot és lehetőségeket tükröző — vizsgálódásnak. A feladat célirányos megfogalmazása ellenkezőleg eredményesebbé tehet mindenfajta helyzetjellemzést. Különösen azok számára érthető ez, akik ismerik és tudják, hogy a pszichológia és a filozófia közötti kapcsolat ilyen értelmű áttekintése és minősítése voltaképpen nélkülözi a sikeres modellt, a vizsgálódás főbb dimenzióinak evidenciáját és közmegegyezéses kritériumait. Modell nélkülinek, bár nem előzmény nélkülinek tekinthető egy ilyen vállalkozás. Az előzmények a 60-as évek végén és a 70-es években tett ilyen irányú kísérletek azonban, főként a hazai pszichológia és a marxista filozófia közötti *ideológiai* természetű kapcsolatot, vonzási és taszítási pontokat igyekeztek felmérni (egyebekben pedig — sajátos reakcióképpen az 50-es évekbeli állapotokra — akaratlanul is túlértékelték a két szaktudomány, de főleg a pszichológia önállóságát saját elméleti-metodológiai problémái megoldásában).

Innen már természetszerűleg adódik az első kérdés: vajon helyes úton járunk-e akkor, ha a két tudományág kapcsolatát az ideológiai szférára — a marxizmus hegemóniáját biztosító, vagy azzal ellentétes hatások bemérésére — szűkítjük? Saját — meglehet szubjektív — véleményem szerint ez a probléma *egyike* azoknak, amit lehetséges és szükséges figyelemmel kísérni, de csupán erre leszűkíteni a pszichológia és a filozófia kapcsolatát nagymértékű *öncsonkítást* jelent mindkét tudományterület számára. Ez azonban csak a perspektivikus gondolkodás számára válik láthatóvá, ill. érthetővé. (E gondolat kifejtésére s részleges igazolására később kívánok visszatérni.)

Lehetséges *viszonyítási pontok* egy ilyen összehasonlító elemzésben: a két tudományág hazai fejlődését és kölcsönös kapcsolataik alakulását nyilvánvalóan nem lehet elszigetelten vizsgálni a szóban forgó tudományágak nemzetközi fejlődésétől s a nemzetközi szinten körvonalazódó kapcsolat alakulásától (kérdéseitől, eredményeitől, intézményes formáitól, stb.). A „kapcsolat" nemzetközi szinten tapasztalható formáihoz való viszonyítás lesz tehát az egyik viszonyítási pontunk.

A másik viszonyítási pont szükségképpen *történeti:* a két tudományág kezdeti fejlődéséhez s kapcsolatuk múltjához való viszonyítás, bár a „kezdőpont" kijelölése ismét kritikus lehet. Hiszen bizonyára vannak, akik azt igényelnék, hogy ez az elemzés a 20—30-as évek freudomarxista kezdeményeihez nyúljon vissza. Magam is könnyebb helyzetben lennék, ha ezekre vonatkozóan rendelkeznénk már rendszerezett és megbízható ismeretekkel, hiszen a két tudományág kapcsolatának egyik fő neuralgikus pontja épp a freudizmus és a marxiz-

mus, a freudi és Freud utáni mélylélektan szaktudományos és ideológiai előfeltevéseinek és módszertani vonatkozásainak, valamint a pszichoanalitikus terápia használhatóságának a tisztázása.

E tanulmány célszerű keretei s nem utolsósorban saját szakmai kompetenciám határai is arra késztetnek, hogy önkényes, de ésszerű önkorlátozással az 50-es évekre tegyem a két tudományág hazai kapcsolatának alakulását meghatározó kezdetet, azaz a múltat (nem tagadva ezzel ugyanakkor azt a tényt, hogy az 50-es évekbeli állásfoglalásokat is — a pszichológiában és a filozófiában is — nagymértékben befolyásolta a korábbi freudomarxista próbálkozások kudarcának feldolgozatlansága, tisztázatlansága).

Kezdjük tehát a múlttal s azzal, hogy hogyan fogja a mát, hogyan befolyásolja ma is a pszichológia és a filozófia kapcsolatát.

I. A pszichológia és a filozófia kapcsolata az 50-es, 60-as és 70-es években

Az 1945 előtti hazai pszichológiai fejlődésben erősödő, de messze nem egyedüli s nem túl erős szálat képviselt a wundti, büchleri, s alaklélektani hagyományokra orientálódó kísérleti lélektan, a walloni, piageti gyermeklélektan, természetesen más irányú s elméleti irányzatú lélektanok — így eklektikus filozófiai lélektanok — mellett. Az 1945 után kibontakozó kultúrforradalom, majd az ezt keresztező s elferdítő személyi kultusz, sajnos olyan történelmi időszakot jelentett, amely a hazai szakmai és tudományos fejlődéshez képest külső okoknál fogva nem sok jót hozhatott sem a kísérleti lélektan további erősödése, sem a megfelelő színvonalú filozófiai lélektan kialakulása számára. Ez az időszak ugyanis egybeesett a szovjet lélektan veszélyeztetett és hátráltatott fejlődésének, erőszakos vulgáris pavlovizálásnak korával, mely itthon is etalonként szolgált a szóban forgó tudományterület „kardinális problémáinak" kijelölésében. Veszélyes nemcsak azért volt az idegi szabályozásban részt vevő alapmechanizmusok valóban szükséges fiziológiai kutatására egyoldalúan ráépülő vulgárpavlovizmus, mert háttérbe szorította és elfedte a szovjet pszichológia korábbi elméleti és empirikus eredményeit, jogos kérdésfelvetéseit, hanem azért, mert veszélyeztette magának a pszichológiának önálló tudományos létét is. Méghozzá a marxista filozófia „áldása" alatt nem a filozófia felől, hanem a fiziológia felől támadta a pszichológia önállóságát s beolvasztással fenyegette azt.

A múltra — a pszichológia és a filozófia 50-es évekbeli kapcsolatára — vonatkozóan többen kifejtették már elmarasztaló — főként a pszichológiai oktatás kieséséért elmarasztaló — véleményüket (így pl. Pataki 1968, Váriné 1970., Pléh 1983.). Anélkül, hogy részleteznénk az 50-es évek állapotjelzőit, utalnunk kell arra, hogy a pszichológia relatíve kisszámú művelőjében nem maradhatott más emlék, mint a pszichológiai oktatás sok kárt okozó felszámolása, a pszichológia tárgyának leszűkítése, beolvasztása a pavlovi pszicho-

fiziológiába, a freudizmus kiátkozása. (E folyamattal pedig, mint ismeretes, párhuzamos volt a dialektikus és történelmi materializmus leszűkítése egy sok szempontból mechanisztikus „dialmat"-ra.) Az a tény, hogy ennek az áldatlan állapotnak a megváltoztatását ugyancsak szovjet pszichológusok — más irányzathoz, a Vigotszkij-iskolához tartozó pszichológusok s az ún. aktivitás-fiziológusok (Anohin, Bernstein) vívták ki az 50-es évek közepén, elősegítve ezzel mindkét tudományág teljesebb és egészségesebb szaktudományos profiljának helyreállítását, nos ez a tény már kevésbé vált köztudottá a pszichológusok között.

Ennek ellenére a 60-as években mindkét tudományág művelőire szellemileg inspiratív hatással volt Leontyev, Luria, Anohin és Bernstein, valamint munkatársaik akkoriban ismertté váló munkássága. Kétségtelen viszont, hogy a pszichológusok egy részében csalódást keltett az a tény, hogy az oly sokáig háttérbe szorított, a nemzetközi tudományos élettől nem kis mértékben izolált Vigotszkij-iskola sem tudott az újabb pszichológus nemzedékeknek minden tekintetben kiérlelt, adekvát elmélettel és kutatási metodológiával szolgálni (erősen hátrányba került pl. a szociál- és a személyiséglélektan, a motiváció-kutatás relatív kidolgozatlansága miatt).

A 60-as években egyébként a marxizmus reneszánsza, főként az ismeretelmélet és a történelmi materializmus alapproblémáinak újragondolása s az ezek nyomán kialakuló igényesebb és toleránsabb légkör számos olyan témában segítette elő termékeny viták kibontakozását, amelyben mindkét tudományág művelői kölcsönösen érintettek és érdekeltek voltak. Ilyen témakörök voltak például a marxista antropológia előfeltevései; Vigotszkij hagyatéka, tudományos hozzájárulása a nyelv és a gondolkodás, a beszéd és a gondolkodás, az intellektuális és az akarati fejlődés, a tudat szerepe, a jel és a jelentés szerepe tisztázásához; ilyen volt továbbá a pszichikus aktivitás és a tárgyi gyakorlati jellegű tevékenység közötti kölcsönhatás tanulmányozása; az önszabályozó rendszerek, a mindennapi élet és tudat összetevőinek elemzése; működési sajátosságai; a freudizmus és a pszichoanalízis megkülönböztetése és „perújrafelvétele" stb. E viták kibontakozása hozzájárult korábbi elsorvasztott tudományágak, mint pl. a genetika feltámasztásához, ill. újabb tudományágak teoretikus és módszertani apparátusának honosításához (mint pl. a kibernetikai, biokibernetikai, szemiotikai, pszicholingvisztikai, szociálpszichológiai megközelí- tések adaptálásához).

Ezzel egyidejűleg a hazai filozófiai fejlődést olyan új tudományos problémakörök művelésének beindulása jellemezte, mint a szemantika, az ismeretelmélet, a nyelvfilozófia, a tudományelmélet, a vallástörténet és vallásszociológia körébe vágó kutatások kibontakozása, amelyekhez már egyes általános lélektani és szociálpszichológiai kérdésfeltevések is jobban kapcsolódhattak.

A 60-as években épült ki voltaképpen a hazai pszichológia intézményrendszere és indult meg intézményes fejlődése. Ez természetesen előfeltétele volt

annak, hogy egyáltalán bármiféle kapcsolat kiépülhessen a hazai pszichológiai és filozófiai oktatás és kutatás között. Természetesen több ízben is (legutóbb talán a 60-as évek végén) hol latensen, hol nyíltan felvetődött az a kérdés, hogy hogyan legyen jelen a marxizmus ember- és társadalomképe a pszichológiai elmélet- és modell-alkotásban? Helyénvaló-e olyan igénnyel fellépni, hogy a hazai pszichológia marxista pszichológia legyen? S ha igen, akkor milyen kritériumoknak kellene megfelelnie?

Az akkori viták tisztázták, hogy ezt az igényt *értelmetlen* volna azonos módon érvényesíteni a pszichológiai kutatás minden területén. Az alapkutatásban és az alkalmazott kutatásban is vannak olyan szakágak, területek, ahol merőben felesleges deklaratív citátumokkal fedett látszat-elkötelezettséget előhívni (mégha vannak is olyanok az adott szakterület művelői között, akik — magán vagy közéleti minőségükben — magukénak vallják a marxizmus eszmerendszerét). Értelmetlen, mert a szóban forgó pszichológiai tárgykör *természete* nem engedi meg, mert vagy primer módon természettudományos, pl. pszichofiziológiai jellegű, vagy elsősorban műszaki-technikai természetű és csupán többszörös közvetítéssel van kapcsolatban az alapvető általános lélektani kérdésekben implikált filozófiai antropológiai embermodellel.

Az 50-es évek történeti és tudományfejlődési sajátosságai nyomán az is világossá vált, hogy a korábbi helytelen gyakorlat sem követhető, nevezetesen az, hogy a marxizmusra való hivatkozással illetéktelenek a döntőbíró szerepét játszhassák, amikor valamely tudományos probléma esetében két, nagyjából azonos valószínűség-értékű hipotézis, ill. interpretációs lehetőség áll egymással szemközt.

Mégis van-e helye a marxista pszichológia kidolgozására tett kísérleteknek (vagy egyáltalán ilyen igénynek) az általános és társadalomlélektan alaptémáiban? Nyilvánvaló, hogy a modern pszichológia elméleti építkezésén belül a „marxista pszichológia" megjelölés jelenleg is elhatároló értelmű a vele szemben álló, elvileg ellentétes elméleti orientációkkal, „izmusokkal" szemben (így pl. a behaviorizmussal, a freudizmussal, a biológiai vagy fiziológiai redukcionizmussal szemben). Ez azonban nem jelentheti azt, hogy eleve elzárkózik mindenféle, az ellentétes nézetrendszerben felvetődött kérdésfelvetéstől, vagy az által inspirált módszer hasznosságának mérlegelésétől, adaptálásától, vagyis nem tekintheti saját elméleti bázisát teljesen zárt rendszernek. Továbbá nem jelenti azt, hogy a marxista ember- és társadalomfelfogás elfogadása egyúttal azt is biztosítja, hogy birtokában vagyunk mindazon metodológiai ismereteknek, melyek révén ezek munkahipotézisekként és kutatási modellként alkalmazhatók a konkrét pszichikus funkciók, ill. a személyiség, a motiváció, a tudat kutatásában.

A fentiek alátámasztására példaként ide kívánkozik a 60-as, 70-es évek egyik nagy tanulsága a marxizmus ember-modelljét illetően: úgy tűnik, hogy ez az ideológia a korábbi évtizedekben jelentős mértékben alábecsülte a ge-

netika s az öröklött tényezők szerepét az ember filo- és ontogenézisében. Tucatnyi irodalom és szaktudományos kutatási összefoglaló summázatát foglalja magában ez az állítás s egyáltalán nem degradáló a marxista filozófiára nézve e téren a tévedés tudatosítása s a tudományos haladás elismerése. Ami nem jelenti azt, hogy ne kellene vitába bocsátkoznia olyan — mind más tudományos evidenciákkal, mind a marxizmus szellemével és bázistételeivel — alapvetően ellentétes felfogással, amely már „túl is lő a célon" s nemcsak mi általunk, hanem a nemzetközi tudományos sajtóban is sokat vitatott módon túlértékeli az örökletes tényezők szerepét a humán fejlődésben (pl. szociobiologizmus).

A szerző nem érzi magát hivatottnak arra, hogy értékelje a marxista ember- és társadalomkép pszichológiai relevanciájának alátámasztására, kibontakoztatására tett kísérleteket, két dolgot azonban ezzel kapcsolatban meg kíván jegyezni: *a)* ezek a kísérletek olyan tudományágban történnek, ahol növekvő mértékben jellemző a dezintegráltság és az ismeretek fragmentáltsága, ezzel párhuzamosan nő a középszintű vagy még részletesebb teóriák, értelmező sémák száma és zavaróan megoldatlan probléma ezek integrációja; *b)* olyan tudományágban történnek, amelyek belső fejlődési történéseit és fejleményeit mindig is veszélyeztették a társadalmi gyakorlat és gyakorlati politika felől megfogalmazódó, nem ritkán elsietetten, kontrol nélkül megfogalmazott igények s amely így saját fejlődési problémáit képtelen önállóan „kihordani"; *c)* olyan tudományágról van szó, amelynek legalábbis hazai művelőiben még számos „idolum", azaz ködkép él arról a másik tudományágról, amelynek bizonyos ága — tudománytörténet, tudományelmélet — a maga eszközeivel esetleg segítségére lehetne a pszichológiai kérdések, módszerek és eredmények integratív feldolgozásában.

Ilyen — egymás megismerését és a termékenyebb kapcsolat kialakulását akadályozó — ködképek, a filozófiáról kialakult *mentális beállítódások a pszichológusok körében az alábbiak:*

1. idegenkedés általában a filozófiától, kiváltképp a marxista filozófiától, mert az feltehetően illetéktelenül akar és tud behatolni szaktudományos kérdések eldöntésébe, ezáltal egészségtelen tárgyi és személyi hangsúlyeltolódásokat teremt,
2. idegenkedés amiatt, hogy a filozófusok olyan elvont általánosságban kezelnek egy-egy pszichikus funkciót, hogy kérdésfeltevésük alkalmatlan arra, hogy a pszichológus saját konkrét kutatási problémáihoz és eredményei értelmezéséhez támpontot nyerjen. A pszichológusok zöme nem jutott túl azon a téves látszaton, mely abban a hibás azonosításban áll, hogy a filozófia és a pszichológia viszonya egyenlő az elvont spekulációk és a konkrét empirikus kutatások viszonyával.
3. az a hiedelem, hogy a filozófusok gyakran csak saját önigazolásukat kere-

sik az eredményekben, vagy tisztán ideologikus funkció érvényesítéséhez válogatják azokat.

4. az a hiedelem, hogy a filozófia nem veszi tekintetbe, hogy nem elég elvi útmutatást, elveket adni e kutatásokhoz, ahhoz, hogy ezek magában a kutatási gyakorlatban is gyümölcsözővé váljanak, meg kell találni a megfelelő módszereket is és ez egyáltalán nem könnyű feladat. E hiedelem szerint a filozófia nem adhat támpontot módszertani kérdésekben.

Természetesen *a filozófusok körében* is élnek ilyen „idolumok", ködképek és téves beállítódások a pszichológiáról, ill. művelőiről s ezek talán az alábbiakban körvonalazhatók:

1. valóban még ma is kísért — bár jóval kevésbé veszélyesen és nem merő ideológiai elvárásból, inkább a saját kompetencia túlértékeléséből adódóan — a „bírói" szerepkör.
2. ilyen téves beállítódás pl. a marxista filozófia figyelmének leszűkítése a filozófia alapkérdése materialista megoldásához vezető (vagy annak vélt) szaktudományos eredményekre. (Holott más kérdéskomplexumok, mint pl. az érték-problematika, az identitás és a személyiségfejlődés problémája vagy a szociális kategorizáció, vagy a szocializáció jelenségköre vagy a heurisztikus módszerek helye a pszichológiai kutatásban egyúttal a filozófia számára is fontos és érdekes kérdések).
3. olyan hozzáállás a pszichológiai ismeretekhez, mely csupán az adott nézetrendszer igazolásaként vagy támadáspontjaként kiszemelt szaktudományos példák kiemelésére alkalmas, de nélkülözi a szóban forgó szakterület értő áttekintését (pl. hivatkozik Köhler majom-kísérleteire, de mellőzi a vonatkozó újabb kutatási eredményeket).

Nos, a fent említett s egymással szembeszegezett mentális előítéletek, beállítódások még a 70-es években sem számolódtak fel, noha ezek az évek kétségkívül a hazai pszichológia erősödésének, intézményesülésének és fejlődésének évei voltak, beleértve a szociál- és személyiségpszichológiai kutatások, klinikai lélektani kutatások és eljárások kibontakozását és elterjedését.

Ezekben az években a hazai pszichológia igyekezett felzárkózni a pszichológia nemzetközi fejlődése élvonalához, eközben pedig megpróbálta teljesíteni a hazai társadalmi fejlődés gyakorlati szükségletei felől a vele szemben megfogalmazott igényeket (külön tanulmány tárgya lehetne, hogy e két — lehetőségekben és feltételekben messze nem szinkronban álló — feladat teljesítése hogyan, milyen mértékben sikerült).

A halmozott feladatok sokszor kapkodó teljesítése közepette nem maradt idő és energia a fenti téves beállítódások tudatos kontrolljára, így azok szinte változatlanul élnek tovább.

Az együttműködés a két tudományág között részint felsőbb szintekről kezdeményeződött. Ez azt jelentette, hogy az országos középtávú távlati tudományos kutatási tervek realizálásába, mint a „Szocialista tudat" és a „Szocialista struktúra", valamint „Az életmód alakulása Magyarországon", a felsőbb szervek mindkét tudományág művelőinek közreműködését igényelték s ez valóban sok tekintetben közelebb is hozta őket egymáshoz. (Legalábbis segített egymás kérdésfeltevéseinek és módszereinek a megismerésében az elkészült tanulmányok közös megvitatása.) Az együttműködést bizonyos fokig szorgalmazták még az ún. tömegkommunikációs eszközök — szinte napi gyakorlattá vált egy-egy tudományos problémáról többféle szakembert „kerekasztal" beszélgetésre meghívni — ezek azonban többnyire előkészítetlenek voltak a tekintetben, hogy kiknek, milyen üzenetet, milyen szinten akarnak tolmácsolni s nem egyszer a „szenzációkeltő" tudományos hírekhez igazodtak.

Termékenyebbnek bizonyultak azok az erőfeszítések — bár sporadikusak —, amikor több tudományág szervezett közös munkát igénylő konferenciát egy-egy új témakör vagy megközelítés honosításáról, ilyen volt pl. az az interdiszciplináris jellegű munkaértekezlet, amelyet a kibernetikáról-biokibernetikáról a 60-as évek végén, a szemiotikáról 1970-ben, a hiedelmek természetéről, szerveződéséről 1975-ben, a tudatról és biológiai aspektusairól szintén a 70-es évek közepén rendeztek, többnyire a különböző akadémiai és egyetemi kutatóhelyek összefogásával. Ebbe az örvendetes eseménysorba tartoznak az 1977-től rendszeresen megrendezésre kerülő Pszichofiziológiai Napok, az ELTE Bölcsész-kar Pszichológiai Tanszékén lefolytatott 2 éves tudat-szeminárium, az értékek kutatásáról és az identitás-problémákról tartott munkaértekezletek. E felsorolás meglehet, hogy nem teljes, mindenesetre jól érzékelteti, hogy nem kis mértékben történtek erőfeszítések az elmaradások behozására, s bizonyos új területeken közös tájékozódási pontok kimunkálására.

Egész különleges helyet foglal el ezen interdiszciplináris kezdemények sorában az a team, amelyet a XVI. Filozófiai Kongresszus után hoztak létre s amely a Filozófiai Intézet szervezésében, illetve patronálásában több éve (1979 óta) működik együtt s feladatául az *„agy és a tudat"* („agy-elme") közötti viszony monista és materialista értelmezésének lehetőségeit keresi, megkísérelve az új köntösben fellépett dualista elméletek (pl. Popper—Eccles) korszerű cáfolatának kidolgozását. Ez a munka természetesen számos részkérdésre volt bontható. Megkövetelte, illetve igényli más, a témában kompetens szerzők szellemi hozzájárulásának az áttekintését is, valamint azt is, hogy végre is kialakuljon egy korszerű ismeretszinten álló konszenzus a biológiai és társadalmi tényezők szerepéről és dinamikájáról, az engelsi munkahipotézisről az emberré válás, valamint az ún. magasabb szintű humán pszichikus képességek témájában. A team működése során tapasztalható volt, hogy mennyire komoly nehézségeket okoznak a fogalomátfedések s a valóságos jelentésbeli különbségek azonos fogalmak használatában, hogy mennyire hiá-

nyoznak a pszichológia területéről az egy-egy téma kutatását átfogó kritikai áttekintések, illetve bizonyos módszertani problémák bemutatásai, s hogy valójában milyen sokágú a pszichológia ismeretanyaga és profilja, interdiszciplináris kötődése, olyannyira, hogy talán valósághűbb volna pszichológiai tudományokról beszélni „a pszichológia" helyett.

A pszichológia mindezen fejlemények eredményeként hasznosan tudott adaptálni egy sor új megközelítést, így pl. a biokibernetikai szemléletet, a szemiotikai megközelítést, a rendszerelméletet stb., a filozófia viszont gazdagodhatott a pszichikumra és a tudatra, mint agyi funkcióra vonatkozó ismeretekkel, a szocializációra és a szociális kategorizációra, az attitűdszerveződésre vonatkozó ismeretekkel, hogy csak néhány fontos példát említsünk. Számos más területen, így pl. az ismeretelmélet területén lemaradt a vonatkozó szaktudományos eredmények hasznosítása.* Nem történt igazi előrelépés a freudizmus és pszichoanalízis elméleti feldolgozásában, noha egy disszertáció nagyon jelentős kezdeménynek tekinthető ebben az irányban.** Egyre nagyobb feszültségeket okoz a hazai pszichológiában és a pszichoterápiás gyakorlatban is e kérdéscsoport tisztázatlansága. Sokan úgy tüntetik fel, mintha ez csupán a hazai fejlődés s főként az ideológia „mulasztása" volna, megfeledkezve az ezen irányzat körül máig is folyó nemzetközi szintű vitáról, amit jól érzékeltetett legutóbb Marie Jahoda könyve „Freud and the Dilemmas of the Psychology" címmel (1977). Valamivel jobb a helyzet a behaviorizmus, főként a klasszikus behaviorizmus tudományos szerepének és kérdőjeleinek a megvilágításában, melyben a legjelentősebb részt Kardos Lajos professzor vállalta a „Behaviorizmus" c. kötet (Gondolat, 1972) bevezető tanulmányában. Számottevő adósságunk van azonban a neobehaviorizmus tárgyilagos elemzése és kritikája terén.

A 70-es évek hazai pszichológiai fejlődése az évtized végére láttatni engedte a pszichológiai ismeretek fragmentáltságát, amely ma már világszerte tudatosított és vitatott probléma, valamint az ezzel összefüggő módszerbeli nehézségeket is, a nagy irányzatok s a megfelelő — a szintetizálásra alkalmas — elvek és módszerek hiányát. A hazai pszichológia jó ideig abban volt érdekelt — érthető módon egzisztenciálisan érdekelt —, hogy ezeket a nehézségeket még önmaga számára is alig tudatosítsa, nemhogy reflektorfénybe állítsa a közvélemény előtt. Ma már azonban egyrészt szükségtelen, hogy ilyen félelmek vezessék, másrészt ezek a problémák oly mértékig felhalmozódtak s különösen az interdiszciplináris munkában oly mértékig nehézségeket okoznak, hogy felesleges és káros volna ezeknek az ún. krízisjelenségeknek az elhallgatása. Ugyanakkor szükségesnek látszik a pszichológia és a filozófia kapcsolatának mérlegelése épp abból a szempontból, hogy mennyire volna alkalmas

* Kivételt képez Kelemen János és Vereczkey Lajos munkássága.
** Erős Ferenc disszertációja.

a tudománymetodológusokkal, illetve tudományelméleti szakemberekkel való együttműködés a pszichológusok elméleti és módszertani kultúrájának emeléséhez.

II. Viták a nemzetközi pszichológiai életben a pszichológia tudományos státuszáról s megbízható módszereiről. A pszichológia és a filozófia korszerűbb, funkcionálisabb kapcsolatának lehetőségei

1. A pszichológia fragmentáltsága

Aki ismeri a mai pszichológiai szakterületeket és a szakirodalmat, megdöbbenve tapasztalja, mennyire nem váltak be azok a 60-as években még virágzó remények a pszichológiai ismeretek közeljövőben várható lendületes integrációjáról.

A pszichológia 70-es évekbeni állapotáról joggal írták le a kognitív pszichológia kiterebélyesedésével és feléledő kritikájával kapcsolatban az „Elemzés az általános pszichológia területéről" c. tanulmány szerzői: „... a kognitív folyamatok kutatására különösen jellemző, hogy a későbbi kísérletek az elméleti modelleket állandóan módosítják, az elméleti modelleket pedig olyan gyorsan revideálják, hogy a kutatók sehol sem érezhetnek szilárd talajt a lábuk alatt. Newell (1973) szerint az egész pszichológiai kutatásra jellemző a „jelenség általi meghajtottság" (phenomena-driven), ami azt jelenti, hogy egy-egy új jelenség felfedezése a vele kapcsolatos kísérleti variációk robbanásszerű növekedését váltja ki, s e kísérlettömeg — azáltal, hogy szétszórt és koordinálatlan — nem vezet kumulatív, növekvő tudáshoz, hanem csak a kuszaságot, a meg nem oldott problémák számát növeli" (Barkóczi—Pléh: Elemzés az általános pszichológia tudományterületéről, különös tekintettel a kognitív pszichológiára. M. Pszich. Szemle 1980. 6. sz. 556. old.).

Természetesen nemcsak az általános lélektanra, hanem a szociálpszichológiára is jellemző az ismeretek és a megközelítések fragmentáltsága és egyúttal sajátos izoláltsága. „Ha azt az ismeretrendszert tekintjük egy tudományágnak, amelyben a gondolatok egymásra épülése, elméletek közötti reflexiók, esetleg épp kiélezett polémiák kapcsolatot teremtenek, s amelyhez az ismeretek megszerzésének, feltevések igazolásának módjára vonatkozó eljárási szabályok szervesen hozzátartoznak, akkor alighanem azt kell mondanunk, hogy szociálpszichológia néven bizony könnyen lehet, hogy nem is egy tudományágat kell nyilvántartanunk, hanem többet, amelyek között egyébként az utóbbi évtizedben indult meg érdemi közeledés" (Hunyady: A kognitív szociálpszichológia továbbfejlődése c. előadás a második hazai Szociál- és Szervezetpszichológiai munkaértekezleten, Bp. 1982. nov. 15—16.).

Pettigrew (1981) a szociálpszichológia három nagy ágáról ír: a kísérleti szociálpszichológiáról, a szimbolikus interakcionizmusról és az ún. kontextuá-

lis szociálpszichológiáról, utóbbi alatt a tudatosan az egyén és a makrotársadalom közötti mentális, csoportos, formális és informális *közvetítőkre* építő és a kölcsönhatásokat vizsgáló szociálpszichológiát érti. Pettigrew rendkívül találó és tanulságos jellemzést ad arról, hogy hogyan, milyen szervező sajtóorgánum, milyen preferált módszer és munkamodell és milyen alapvető szemléleti nézőpont szervezi e kutatási ágakon belül ezek stabilitását és egymástóli elkülönültségüket.

Az elkülönültségnek nem pusztán csoportérdekekre utaló háttere van, hanem a tudomány művelésében, illetve a tudomány felé a gyakorlat által támasztott igényekkel való szembesülés eredményeként egyfajta *feladatvállalás*, valamint a modellként szolgáló *munkamód* és a megbízhatónak vélt *módszer* különbözősége is.

2. *A „jelenség-centrikusság"*

A kutatók — különösen a kísérleti általános és szociálpszichológusok — egész munkásságát áthatja az általánosan érvényes pszichikus mechanizmusok és szerveződések — jelenségek — felfedezésének önmaguk által vállalt kényszere. Erre utalt Newell is „a kutatás phenomena-driven"-nek minősítésével. Ezzel kapcsolatban pedig újból felvetődik egy filozófiai-tudományelméleti relevanciájú probléma. Nevezetesen, vajon nem ugyanaz az általános tudománymetodológiai probléma lép itt vissza — új elnevezés alatt —, mint amit már egyszer az egész társadalomtudományi kutatás megélt és végigvitatott az elmélet- és módszerfüggetlennek vélt *„tények"* esetében?

Sok jel mutat arra, hogy magukat a már feltárt pszichológiai „jelenségeket" is nagyobb óvatossággal és kritikával szükséges kezelnünk, univerzalitásuk meglehetősen gyakran még nyitott kérdés.

Az utóbbi évtizedben fokozottabban előtérbe került az a kérdés, hogy milyen mértékig lehet akár a kísérleti szociálpszichológia által preferált laborkísérleteket, akár a szimbolikus interakcionizmus által előnyben részesített szerepfogalmat, szerepjátékokat és eredményeiket úgy felfogni, *mintha* ezek a valóságos életbeni pszichikus történések *megfelelői* volnának.

Többen olyan következtetésre jutottak, hogy „a szociálpszichológia abban az irányban halad, hogy a laboratóriumi kísérlet maga is egy olyan szociális esemény, történés, mely a vizsgált személyek és a kísérletező között szövődik és stabilizálódik (Alexander és Striven, 1977), tekintettel arra, hogy a „tudomány egy tiszteletreméltó vállalkozás, melyben egy normális személynek illik együttműködnie" (Pettigrew).

„Maguk a kognitív pszichológia művelői is látják, hogy modelljeik sokszor nem képesek visszaadni az emberi információkezelés „többcélúságát". Ez elvezet a modellek feladat-viszonylagosságának a látásához, ez pedig nagyobb

hangsúlyt adna a kognitív pszichológiában a szociális-kulturális szempontnak is" (Barkóczi, Pléh: i. m. 556. old.).

Ezek a „kiterjeszthetőségi korlátok" azt az általános kérdést vetik fel a pszichológia számára, hogy milyen kognitív tényezők univerzálisak s melyek kultúrspecifikusak.

Jó helyzetjellemzést adtak az említett szerzők arról is, hogy a pszichofiziológia a kognitív pszichológiához képest visszaszorulóban, a motiváció-kutatás a széttöredezettség állapotában van, pedig a kognitív pszichológiának is szüksége volna az érzelmek, a motiváció, és a cselekvés problematikájához való szorosabb kapcsolódásra.

3. A jelentés-változás problémája

Szólni kell erről a problémáról is, nem csupán azért, mert ez a Kuhn-féle tudományfejlődési modell és a körülötte támadt viták óta általában a tudomány-metodológiai viták centrumában áll, hanem elsősorban azért, mert a pszichológiai tudás felhalmozódásának és integrációjának primer problémájáról van szó. A pszichológusok nap mint nap szenvednek nem az ismeretek elvi összemérhetetlenségétől, hanem gyakorlatilag rendkívül nehezen kivitelezhető összemérésétől. A különböző középszintű elméletek közötti összehasonlítás, az igazi elemzőmunka elvégzése helyett ezért is választják sokan egy-egy, valamilyen okból szimpatikusabb elmélet kereteihez való, nemritkán mesterséges illesztést, ennek a választásnak s más releváns elméletek elutasításának vagy mellőzésének logikai érvekkel való alátámasztása helyett. Pedig az, hogy miért, milyen alapon utasítunk el egy másfajta elméleti megközelítést, legalább annyira informatív lehet a tudományos nézőpontról, hipotézisalkotási és ellenőrzési képességekről stb. mint pusztán a pozitív kiindulás rövid felemlítése egy standard módon megírt tanulmány elején. A filozófia és a pszichológia kapcsolatában a jelentésváltozások mérlegelése s a vonatkozó elemző munka azért is szükséges, mert a két tudományág sajátos helyzetben van a tekintetben, hogy *fogalomtartományuk* jelentős része — s főként az az alapvető kérdésekben lényeges része — közös. Ez a konceptuális közelség, illetve átfedés még a pszichológia előfutáraitól, egyúttal a filozófia művelőitől ered, s noha a pszichológia a múlt században önállósult, e konceptuális átfedés megmaradt. Érdemes felfigyelni ezzel kapcsolatban N. Block összehasonlítására, a pszichológia és a fizika fogalomkészletének a fejlődését illetően. Block emlékeztet rá, hogy míg a fizika fejlődése több ízben is teljesen új fogalomkészlet megjelenése révén történt, a pszichológia fejlődése az alapfogalmakat illetően szinte változatlan. (Új fogalomhálók is megjelentek, pl. a mélylélektanban, pl. az idegfiziológiában, de ezek sem tették feleslegessé, nem váltották le a régieket, ellenben hozzájárultak jelentésváltozásaikhoz.) Ez az alapfogalom-készlet mind a pszichológiában, mind a filozófiában egy sor je-

lentésváltozáson ment át, melyek többségükben csak részlegesen tudatosítottak, illetve tisztázottak. A tisztázást megnehezítette és még ma is nehezíti, hogy egy-egy szó, illetve fogalom jelentését a legtöbbször úgy hasonlítják össze az érintett tudományágakban, hogy kiragadják azt tényleges elméleti és tudománytörténeti kontextusából. A jelentések és jelentésváltozások *kontextuális elemzése* rendkívül ritka, pedig enélkül vulgáris és rövidre zárt, ezért az igazi megértést és interdiszciplinaritást akadályozó a fogalmak és elméleti megközelítések más tudományágak nyelvére való lefordítása. Vonatkozik ez nemcsak a mentális reprezentációk fogalomkörére, de a viselkedés, a cselekvés és tevékenység fogalmaira és a motivációval kapcsolatos fogalomkörre is.

A jelentésváltozások felmérésében, a lehetséges és szükséges összehasonlító és elemző munkálatokban ma már a tudományfilozófusok jártasabbak, mint a saját konkrét részmunkálataikat végző — akár kutatói, akár gyakorlati alkalmazott lélektani beállítottságú — pszichológusok, kiknek elméleti-módszertani felkészültsége ehhez enyhén szólva hiányos. Ez a munka — a pszichikus folyamatok szerveződésének több szintjéről felhalmozódott ismeretek konceptuális rögzítése, s ennek eszközéül szolgáló fogalomkészlet jelentésváltozásainak tudatos, integratív igényű elemzése nélkülözhetetlen. Épp ez volna az az új „együttműködési lehetőség-szféra", amelyre e tanulmány bevezetőjében utaltam. A pszichológia hasznos segítséget találhatna a tudomány-elméleti vitákban és a szükséges logikai eljárások tudatosításában ahhoz, hogy lépésről lépésre követhesse — kritikai önreflexióval — saját fogalomtisztázási, hipotézis- és következtetés-alkotási folyamatait, az eredmények elmélet- és módszerfüggőségét stb. A filozófia pedig „valóságközelibb" talajra ültethetné saját kérdésfeltevéseinek megoldási kísérleteit.

4. A paradigmák felszaporodása a jelenkori pszichológiában

Az eddigieket — azt a gondolatot, hogy a pszichológia és a filozófia termékenyebb kölcsönhatása nem szűkíthető le ideológiai vonatkozású kérdésekre, továbbá azt a véleményt, hogy a pszichológiai elméletalkotásban és a kutatások metodológiájában nagyobb fokú logikai, tudomány-elméleti ismeretekre és egyáltalán elméleti igényességre van szükség — alátámasztani látszik az is, ha figyelembe vesszük a paradigmák ijesztő felszaporodását az utóbbi két évtized pszichológiai fejlődésében.

Erre a fejlődésre s a „paradigma-gyártásból" fakadó gondokra, nagyon jól rávilágít G. Peterson tanulmánya, épp ezért a következőkben számos vonatkozó gondolatát közlöm, úgy, mint amelyekkel magam is egyetértek.

Peterson előtt többen megkérdőjelezték (Lipsey, 1972; Koch, 1976) a tudományos fejlődés Kuhn által kínált, s egy sajátos jelenségre, az ún. paradigmaváltásra épülő modelljének alkalmazhatóságát a pszichológia mint tudomány fejlődésére. A tudományos előrehaladás Kuhn-féle populáris koncepciója, mint

ismeretes, elsősorban a természettudományok előrehaladásában végbemenő változások — paradigma-váltások — természetéről, struktúrájáról adott termékeny, gondolatébresztő, ám számos ponton vitatható modellt, illetve vázlatot. Az ő kérdésfelvetése nyomán nagyítódott ki pl. az ismeretek elméletés módszerfüggősége, az összemérhetetlenség (incommensurability) problémája s egyáltalán: új nézőpont került a tudománytörténeti, tudományfilozófiai elemzésekbe.

A pszichológusok sajátos módon kétféleképpen reagáltak a Kuhn-féle tudományfejlődési modellre: egyfelől anélkül, hogy figyelembe vették volna a Kuhn-féle paradigma értelmezés ama követelményét, hogy nem bármilyen önkényesen felvett elméleti kiindulópont lehet paradigmatikus, hogy az új paradigma megjelenése tudományos érés, viták, türelmes kivárás és konszenzus eredménye, elkezdték gyártani az „új" paradigmákat abban a reményben, hogy így a pszichológia előbb-utóbb megfelelhet a Kuhn-féle tudományfelosztásban az „érett vagy normál-tudomány" igényének. A másik reagálásmód — keveseké — az volt, hogy tagadták, megkérdőjelezték a Kuhn-féle „paradigma-váltásokra" fokuszált szemlélet, illetve fejlődésmodell alkalmazhatóságát a pszichológiai ismeretek fejlődésére.

Peterson kimutatja, hogy mindkét reagálásmód voltaképp rosszul értelmezi Kuhn hozzájárulását a tudományos előrehaladás megvilágításához, ti. úgy fogja fel azt, mintha a Kuhn-féle elemzés arról szólna, hogyan kellene a tudományt művelni, holott sokkal inkább arról szól, hogy *hogyan művelik a tudományt a tudósok*, ennek a mind ez idáig fetisizált tudományművelési folyamatnak a rejtett szociálpszichológiai hátterére világít rá. Peterson bírálja a társadalomtudósokat, így a pszichológusokat is amiatt, hogy mellőzik a Kuhn-féle tanulmány beható vizsgálatát és úgy forgatják, ahogy vágyaik diktálják. Mindazoknak pl., akik kritizálják a pszichológia hagyományos empíriáját és annak pozitivista „kanon"-ját, jól jön a Kuhn-féle paradigma-váltás ideája, mert ennek jegyében rekonceptualizálhatják az elméleti problémákat és saját törekvéseiket. Ezek a gondolati kísérletek természetesen különböző értékűek: a hasznos felismeréseket tartalmazóktól a puszta önigazolásokig terjedhetnek.

Az előbbiekben említett „szociálpszichológiai háttér" — melyre a Kuhn-i paradigma-fogalom és paradigma-váltás értelmezés rávilágít, a tudományművelés mint emberi tevékenység bizonyos objektivált eredményekbe átmenő *szubjektív* (nem a téves, hanem az emberi értelmében szubjektív) mozzanatait jelenti, ezek közrejátszását vizsgálja a tudomány mindennapjaiban, az objektíve igaz és általánosítható ismeretekre való törekvésben. Minden tudomány mindenkori fejlődési fázisában tapasztalható egyfajta vezető mentális beállítódás (esetleg több is), mely az adott tudományt művelők csoportja által szentesített és szabadalmazott (group-licensed) gondolkodásmód az általuk vállalt feladat ideális megoldására vonatkozóan. Ily módon a paradigma kifejezés közel kerül a tudományos vagy másfajta attitűd fogalmához. Szerencsé-

sebb azonban talán megtartani a tudományfejlődés elemzésében a *paradigma* terminust akkor, ha tekintetbe vesszük mindazon funkciókat — aspektusokat —, amelyeket maga Kuhn — elsősorban későbbi kiegészítésében (1970) a paradigmának tulajdonított (Peterson 1981).

Eszerint bármely paradigmának szükségképpen mindig van egy „szociológiai" komponense, amely az adott tudományág művelői számára értékként (shared values) és közösségformálóként, professzionális identitásuk szervezőjeként működik, és van egy másik, a problémamegfogalmazás és megoldás *modelljét*, prototípusát nyújtó aspektusa (a két komponens természetszerűleg nem választható el egymástól, csak logikailag megkülönböztethető). Ez utóbbi aspektusra számtalan komoly és humoros példa található, s erre talán hamarabb is felfigyeltek. Vigotszkij például elcsodálkozott azon, hogy komoly kutatók komoly kísérletei eredményeképpen az amerikai majmok mindig „próba-szerencse" segítségével, a német majmok pedig következetesen mindig csak „belátás" révén tanulnak. A fenti összetett értelmű paradigma egyúttal összefüggő *fegyelmező mátrix-ot* képez az új tudományos generációk számára vagy a diákok számára, melyen keresztül elsajátítják az adott tudomány sajátos látásmódját (a group-licensed szimbolikus generalizációkon, modelleken, hiedelmeken és a pontosságot és kvalifikálást, ill. a heurisztikus módszerek alkalmazását szorgalmazó értékeken keresztül).

Tanulságos a paradigmák szerepét követni a tudományos vitákban. „A pszichológusok készek voltak arra, hogy úgy lássák a paradigmák fejlődését, mint ami serkenti a konszenzust és csökkenti a vitákat" (Cole-Arnold, 1976; Sherif, 1970; Palermo, 1070; Paivio, 1970; Secord, 1977; Lichtenstein, 1971; idézi Peterson, i. m.). „E vitákat — nem ritkán régi vállalkozásokat új elnevezések alatt— úgy élték meg, mint a paradigmák összeütközéseit". Ez egyszerre több funkciót is szolgált: betöltött egy self-serving, azaz önmenedzselő funkciót is és ezáltal akadályozta az igazán gyümölcsöző eszmecserét. Erre utal Buss (1975) is, ki szerint a szemben álló paradigmákhoz ragaszkodók nem tudják feloldani az ellentétet lépésenkénti racionális meggyőzéssel. Az egyedüli út, mely nyitva áll számukra, s melyet alkalmazni tudnak, a régimódi szuggesztió, a befolyásolás (melyben a pszichológusok is szakértőknek tekintik magukat. (Koch, 1976,). A szuggesztió szerepére a tudományos vitákban egyébként már Polányi felhívta a figyelmet: „a paradigma-váltás a tudományban nem logikai kritérium, vagy verifikáció tárgya, hanem a bizalmon és meggyőzésen alapszik" (Polányi, Personal Knowledge, 1958). Ide kívánkozik saját szaktudományunk egyik figyelemreméltó, a mindennapi tapasztalattal is egybevágó kísérleti eredménye, mely szerint egyfajta beállítódás, értsd itt paradigma, akaratlanul is „one-way" utat alakít ki az információ-felfogásban. Ha a nem racionális meggyőzés és az egyoldalú információ-feldolgozás létező, sokunk által tapasztalt veszélyzónáit felidézem, csupán azért teszem, mert meggyőződésem, hogy e vitákat is jobb mederbe terelné és tisztítaná bizonyos

tudományelméleti ismeretek és logikai eljárások, megfontolások bekapcsolása metodológiai kérdésekről való eszmecseréinkbe.

Természetesen sok dologról eshetne itt még szó az eddigieken kívül is. Hiszen legalább ennyire problematikus új tudományágak, ill. irányzatok (mint pl. a humángenetika, az etológia stb.) kérdéseinek, módszereinek feldolgozása, mind a pszichológiai kutatás lehetőségeinek tágítása, mind a különböző szinteken nyert megfigyelések és eredmény szintetizálása végett. De ezen a ponton akár már egy új tanulmány kezdődhetne. Mindenesetre a jelenlegi filozófiai ismeretek és pszichológiai ismeretek szembesítése s a két tudományág *munkakapcsolata*, a felmerült problémák többségénél *más szaktudományok* képviselőinek és eredményeinek a *bevonását* is igényli (a kérdésfelvetéstől függően hol a neurofiziológus, hol a genetikus, hol a szociológus kell hogy kerüljön a primer partner szerepébe). Csak ilyen közös team munkálkodhat eredményesen bármely nagyobb horderejű kérdéscsoporton, a mesterséges intelligenciától kezdve, az intelligencia mibenlétén és mérhetőségén keresztül a tudat és a tudattalan szerveződéséig, a specifikusan emberi szükségletekig. Ez a garancia arra is, hogy a pszichológiai kérdések akár fiziológiai, akár biológiai-genetikai redukcionista megfogalmazási-megoldási kísérletei is kellő ellenállásra találjanak.

III. Eszközeink szűkössége — az erőátcsoportosítás lehetősége

A nemzetközi pszichológiai életben és szakirodalomban az utóbbi másfél évtizedben tapasztalható egyfajta szellemi mozgolódás, erőgyűjtés, hogy válaszolni tudjanak a pszichológia fejlődésében érzékelhető, fentebb jelzett nehézségekre, szükséges előfeltételeként annak, hogy a társadalmi gyakorlat aktuális kihívásaira is hatékonyabban és egységesebben tudjanak reagálni. Ez jól érzékelhető az olyan sajtóorgánumokban folytatott vitákban, mint pl. pl. a The Brain and the Behavioral Sciences, Journal for the Theory of Social Sciences, Social Issues stb. A kép kiegészítéséhez ki kell emelni azt a mozzanatot is, hogy nemzetközi szinten vizsgálva a pszichológia és a filozófia kapcsolatát, feltűnő, hogy ezen a szinten nem sorvadt el, ellenkezőleg mintha fejlődésnek indult volna az ún. *filozófiai lélektan*, szemben az itthoni állapottal. A filozófiai lélektan valóban sokat segíthet a nélkülözhetetlen *közvetítésben* a két tudományág között, melyre az ismert specializálódás és az ismeretblokkok fragmentáltsága miatt rendkívül nagy szükség van. Feladatai közé tartozik nemcsak általában a „brain-mind" identitás probléma megoldásának kísérlete, de egy sor — részint ennek alárendelt — vonatkozó kérdés korszerű ismeretszinten való megválaszolása, mint pl. a mentális reprezentációk természete, a velünk született eszmék léte, alapfogalmak jelentésváltozása, a szabály által irányított, ill. a szabály által leírt cselekvés közötti különbség, az

ún. cselekvés-kutatás stb. Közvetítésre a két tudományág művelői és alkalmazói között már csak azért is szükség van, mert még a szakpszichológus számára is gyakran megoldhatatlan feladat egy-egy kutatási terület átfogása.

Hogy miért sorvadt el a hazai filozófiai lélektan művelése, annak nyilván számos oka van, mindenesetre tény, hogy a 60-as évekhez viszonyítva rendkívül lecsökkent azoknak a száma, akik viszonylag kompetensek lehetnek mindkét tudományágban s vállalkoznak is arra a fokozott szellemi erőfeszítésre, melyet e két összetett tudományág határterületén való munkálkodás jelent.

Az eszközök szűkössége tehát mindenekelőtt az egymás területéről nyert *ismeretek szűkösségét* s az ezen enyhíteni tudó személyek szűkösségét jelenti. Az ismeretek szűkösségét, a nyomasztó vagy visszatartó laikusságot stabilizálja, hogy a hazai szakmai publikációs gyakorlat és informális presztízsstruktúra szinte kiszorította azt a publikációs formát, amely egy-egy szakterületre vonatkozó kutatások, vagy egy-egy módszer alkalmazásának kritikai áttekintését célozza. Így ezek az áttekintések, szintetizálási vagy kritikai kísérletek jóval ritkább, konferenciaszerű alkalmakra szorulnak vissza s nem válnak a rendszeres korszerű tájékozódás részévé (nem is beszélve arról, hogy nemritkán úgy jelennek meg, mint szakmai csoportok „belvillongásai" a tudománymetodológiai kérdésekben zömmel járatlan szakmai közönség előtt). Jobb szakmai és filozófiai tájékozódási pontok híján így a nehezebben áttekinthető alapkutatások (általános lélektani, szociál- és személyiséglélektani kutatások) rendszeres kritikai feldolgozásával szemben könnyen érvényesül a jelenleg egységesebben fellépő s a gyakorló pszichológus munkájához látszólag közvetlenebb támpontokat, eszközöket kínáló analitikus és humanista pszichológiai áramlatok „szívó hatása". Ezen a bizonyos fokig felborult egyensúlyi helyzeten is javítana, ha 1. a pszichológia is részt venne a hazai társadalomtudományos kutatásban érlelődő feladat megoldásában, ami a fenomenológiai és heurisztikus megközelítések alkalmazhatóságát illeti, vagy ami a marxizmus és a pszichoanalízis viszonyát illeti; 2. az alapkutatásban részt vevő pszichológusok is legalizálnák azt a szükségletet, amelyet tudományuk művelésében az ismeretek fragmentáltsága támaszt és visszaállítanák méltó helyére az egy-egy területet összefoglalni és értelmezni kívánó kritikai review-műfajt; 3 ha újraértékelnék, értelmeznék a pszichológiai lélektan hazai helyzetét és feladatait. El kell ismerni, hogy ebben a munkában az alapkutatásban részt vevőkre — így a csekélyszámú általános pszichológus kutatóra és oktatóra — valóban nagy felelősség, és rendkívül sok munka hárul. Olyannyira, hogy jelenlegi létszámukban nem valószínű, hogy feladatvállalásuk a fent jelzett irányokban jelentős mértékben növelhető. Hasonlóan szűk keresztmetszetet jelent azon filozófusok száma is, akik jelenleg tudományelméleti, metodológiai és filozófiai lélektani kérdések megoldásához mozgósíthatók. Valószínű, hogy az általános pszichológusok személyi erőkben és munkaidőben

segítséget kellene hogy kapjanak a fent jelzett feladatok megoldásához. A feladatok viszont nehezen háríthatók el, megoldásuk nélkülözhetetlen mind az oktatásban és továbbképzésben továbbított „paradigmák" és „üzenetek" tudatosításához és kontrolljához, mind az egészségesebb szakmai információcsere kialakításához.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1983. X. 14.

IRODALOM

Barkóczi Ilona—Pléh Csaba 1980.: Elemzés az általános pszichológia tudományterületéről, különös tekintettel a kognitív pszichológiára, M. Pszich. Szle, 6., 556—564.

Block N. (ed.) 1980.: Readings in Philosophy of Psychology. Vol. I. Harvard Univ. Press, Cambridge—Massachusetts. (ed.)

Borst, C. V. 1970.: The Mind/Brain Identity Theory. Macmillan.

Buda Béla 1982.: A pszichoterápiás kutatás hozzájárulása a szociálpszichológia fejlődéséhez (Kézirat). Szociál- és Szervezetpszichológiai Munkaértekezlet Budapest, 1982. nov. 15—16.

Fehér Márta 1983.: A tudományfejlődés kérdőjelei. Akadémiai Kiadó, Budapest.

G. Garai, L.—Köcski, M.: Szociális kategorizáció és személyiségfejlődés. pp. 213—220, in: 75 éves az MTA Pszichológiai Intézete. Budapest, MTA.

Hunyadi György 1982.: A kognitív szociálpszichológia továbbfejlődése (Kézirat). Szociál- és Szervezetpszichológiai Munkaértekezlet, Budapest, 1982. nov. 15—16.

Kuhn, L. 1984.: A tudományos forradalmak szerkezete. Gondolat.

Lakatos—Musgrave (eds) 1970.: Criticism and the growth of the knowledge. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Pataki Ferenc 1967.: A marxista szociálpszichológia tájékozódási irányai. Társ. Szle. 3. 77—96.

Pataki Ferenc 1976.: Utak és válaszutak a mai szociálpszichológiában, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Peterson, G. D. 1981.: Historical Self-Understanding in the Social Sciences. The Use of the Kuhn in Psychology (Psychologists and Kuhn) Journ. for the Theory of Soc. Behaviour. Vol. 11. N. 1. March pp. 1—29.

Pettigrew Th. F. 1981.: Extending the Stereotype Concept. In: Hamilton, D. L. (ed.) Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behavior, L. Erlbaum, 303—333.

Szentágothai János 1982.: Elmélkedés egy általános agyelméletről. Valóság. 9. 1—9. o.

Váriné, Szilágyi I. 1970.: Az elmélet és az empíria viszonya pszichológiában. Valóság, 6. 1—10.

Váriné, Szilágyi I. 1982.: A szociálpszichológia megújulásának etogenikus programja. Magyar Pszich. Szle. 1.

СВЯЗЬ ПСИХОЛОГИИ И ФИЛОСОФИИ В ОТРАЖЕНИИ РЕАЛЬНОСТЕЙ И ВОЗМОЖНОСТЕЙ

НБОЯ ВАРИНЭ СИЛАДИ

В первой части статьи рассматриваются исторические и научно-политические условия 50-х годов, которые препятствовали формированию плодотворной связи между двумя науками, а в дальнейшем показали и негативное на них влияние. Автор показывает ошибочные установки, отношения иногда и предубеждения, которые психологи и философы уже длительное время имели в отношении друг друга (в частности, спонтанное сужение двух наук ну связь марксистской философии и психологии). Эти установки естественным образом препятствуют тому, чтобы признать этим наукам свое взаимное влияние и благоприятные возможности в успешном решении релевантных вопросов (например, отношение мозг-сознание, психология бытия и сознания). Было время, когда «уход в себя» со стороны психологии оправдывался, однако сегодня это явление говорит об аномалии: снижает теоретическую и методологическую подготовку, усиливает атомизированность и означает отставание в отношении новых направлений и дискуссий, которые

ощущаются в международной психологической жизни. Аналогичные негативные влияния можно наблюдать и в развитии отечественной философии, которая с трудом принимает на вооружение новые достижения психологии.

В наших общих интересах приложить духовные усилия, чтобы победить предрассудки, изменить аттитюды и адаптировать средства и определенные направления философии (например, новые достижения теории науки) для интерпретирования проблем методологии и истории психологии.

THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGY AND PHILOSOPHY IN THE LIGHT OF REALITY AND POSSIBILITIES

VÁRINÉ SZILÁGYI, IBOLYA

The first part of the study deals with the historical and scientific circumstances which had hindered the formation of a fruitful relationship between the two fields of science and exerted a further negative effect. The author presents those erroneous mental attitudes which are sometimes prejudices and make psychologists and philosophers turn against each-other (to mention the spontaneous narrowing of the relationship between the two sciences down to that of Marxist philosophy and psychology, only, as a sign of this phenomenon). These have naturally hindered the researchers in realizing their mutual interdependence and chances for solving numerous relevant issues together, such as the relationship between brain and mind the psychology of everyday life and that of the conscience, problems of action and reasoning, etc. There have been times when this refusal on the part of psychology could be understood. Today it is more of an anomaly because it decreases theoretical and methodological knowledge, increases isolation and is the cause of lagging behind the new trends and discussions in international psychological life. Similar harmful effects can be seen in the development of Hungarian philosophy which has difficulty adapting the new results of psychology. Making intellectual efforts to overcome these attitudes and to adapt certain branches and means (e.g. new results of theory of science) of philosophy to interpret historical and methodological problems of psychology is a joint interest.

FELTÉTELEZETT BEFOLYÁSOLÁS HATÁSA A SZEMÉLYÉSZLELÉSRE*

CSEPELI GYÖRGY – LENGYEL ZSUZSANNA – RUDAS TAMÁS – RAJKAY ÁGNES – MOLCSOTÁR HEDVIG
ELTE Szociológiai Intézet Szombathelyi Tanárképző Főiskola

Kísérletet végeztünk 120 tanárképzős főiskolai hallgatóval annak felderítésére, hogy a befolyásolói szerep tudata miként hat vissza a befolyásolt szerepében levő személy viselkedésének megítélésére, személyének percepciójára. A kísérlet során a befolyásolt viselkedését változtattuk, az első feltételben a befolyásolt teljesítménye a befolyásolás hatására objektíve javult, a második feltételben objektíve romlott, s egy harmadik feltételben a romlás még szélsőségesebb volt. A kontrollfeltételben a befolyásolásnak nem volt objektív hatása. A kísérlet eredményei azt mutatták, hogy aktív befolyásoló szerepükben a kísérleti személyek kitértek a romlás észlelése elől, s mindegyik feltételben lényegében javulónak észlelték az általuk befolyásolni vélt személy teljesítményét, függetlenül attól, hogy az a valóságban romlott vagy javult. Ezen eredmény alapján arra következtettünk, hogy a befolyásolói szerep a feltételezett pozitív hatás szubjektív valószínűségét mozgósítja, mely megakadályozza a személyt eredménytelenségének disszonáns és kellemetlen felismerésében.

I. Bevezetés

A személyek észlelésére vonatkozó szociálpszichológiai irodalom meggyőzően mutatja ki, hogy a személyek észlelése eltér a tárgyi világ egységeinek tudomásulvételétől. Személyek megismerésekor az észlelés csonkít, a helyzetben mozgósult érdekek, szükségletek, indulatok, attitűdök által torzított; az észlelés helyességének kiértékelésére rosszak az esélyek; az interaktív hatások egyenrangúak az észlelő aktivitásának hatásaival; a keletkező észleleti kép nem mentes a megelőző vonatkoztatási keretek hatásától, másrészt ha már egyszer létrejött, akkor az egyensúlyfenntartó kognitív mechanizmusokkal szemben védtelen (Asch, 1952; Heider, 1958). A személyekről kialakított kép strukturált egész, centrális és periferikus szelvényekkel, mozgató elvei sorába tartozik az észlelő személy implicit személyiségtipológiája (Tagiuri és Petrullo, 1958), valamint az oktulajdonítás sajátosan személyi elve (Heider, Simmel, 1981). Kelley (1967) szerint a személyi ok tulajdonításának tendenciája akkor nő meg, ha a személy viselkedése elüt a neki tulajdonított szerep előírásainak megfelelő viselkedéstől, ha az észlelő tudomása szerint a személyre nem hat külső vagy belső kényszer, illetve a személy viselkedése láthatóan nem véletlenszerű, a megfigyelt viselkedés időben konzisztens.

* A kísérletet a Szombathelyi Tanárképző Főiskolán folytattuk. Köszönetet mondunk Nagy Árpádnak segítségéért és a Főiskola Igazgatóságának a technikai eszközök biztosításáért.

A szovjet szociálpszichológiai irodalomban Petrovszkij (1981) a felelősség áthárításának jelensége kapcsán írja, hogy a torzító személyészlelési tendenciák az interakció gyakorlati-tevékenységbeli tartalmától függenek. A szerző szerint amennyiben a kapcsolat nem közösségi jellegű, hanem csupán interperszonális síkon szerveződik (diffúz csoportokban végbemenő), akkor siker esetén az egyén a siker okaként általában saját magát jelöli meg, míg balsiker esetén másokban vagy az objektív körülményekben leli meg az okot.

II. Hipotézis

Kísérletünk során abból a hipotézisből indultunk ki, hogy az észlelő és a személy közötti interakció gyakorlati-tevékenységbeli tartalma hat a személyről kialakított képre. Aronson és Linder (1981) kísérletéből kitűnik, hogy az interaktív viszony affektív összetevőjének dinamikája befolyásolja a személyről kialakított képet. Ha a személy úgy észleli, hogy a másik vele szemben táplált, kezdetben negatív attitűdje felenged és pozitívra vált, a létrejövő kép érzelmileg pozitívabb színezetű, mint a kezdettől fogva pozitív természetű kapcsolatban kapott kép. Másrészt, ha a személy úgy észleli, hogy kezdetben a vele szemben kialakított attitűd pozitív volt s később az negatívra változott, a létrejövő képben a negatív elemek hangsúlyosabbak lesznek, mint a kezdettől fogva negatív természetű kapcsolatban kialakult kép.

Petrovszkij (1981) veti föl, hogy a személypercepcióban kialakult képet befolyásolhatja az interakció tárgyi-tevékenységi szerkezete. Úgy véli, hogy a passzív szemlélő helyzetében a személyről kapott kép szegényesebb, felületesebb, mint abban a helyzetben, amikor az észlelőnek módja van a befolyásolásra. A befolyásolás sikeressége, eredményessége feltehetően hat a személyről alkotott képre. Feltettük, hogy a sikeres befolyásolás pozitívabb képet eredményez a személyről, mint a sikertelen befolyásolás. Kísérletünk független változója a befolyásolás sikeressége és sikertelensége. Függő változóként mértük az észlelt személyről kialakított kép értékelő elemének intenzitását, valamint a másik személyre történő feltételezett befolyásolás kimenetelének magyarázatára kialakított attribúciós mintát.

III. A kísérlet terve és lefolytatása

A kísérlet során egyénenként feltételezett interakcióba hoztuk a kísérleti személyeket egy ingerszeméllyel. Az ingerszemély 17 éves középiskolás fiú volt. A rádióban folyó zenei népművelésről szóló cikket olvasott föl. Az olvasást előre felvettük képmagnóra és a kísérleti személyeknek ezt a felvételt játszottuk le. A kísérleti személyek nem tudták, hogy előre felvett szövegmondás

zajlik, azt hitték, hogy a fiú a stúdióban tartózkodik, a telefonon hozzá intézett instrukciókat hallja és figyelembe fogja venni. A kísérleti személyek azt hitték, hogy pedagógiai szituációban vannak, és az a feladatuk, hogy a fiú kiejtési, szövegmondási hibáit korrigáltassák. A kísérleti személyek két alkalommal láthatták viszont az ingerszemélyt. Az első alkalommal minden kísérleti személy ugyanazt a felvételt látta. A felvételen a fiú mintegy 3,5 percen át átlagos hangsúlyozással és tempóval, kisebb hangsúlyozási és szövegmondási hibákkal olvasta a szöveget.

Ezt követően a kísérleti személynek alkalma volt telefonon keresztül a fiút instruálni, hogy miben javíthatná teljesítményét. Azonban a fiú nem volt ott a stúdióban, és a másodszori szövegmondás és a kísérleti személy által adott instrukciók között semmiféle kapcsolat nem volt. Négy kísérleti feltételt alakítottunk ki. Az első feltételben a kísérleti személyek által látott második olvasás némi javulást mutatott, csökkent a hibák száma. A második feltételben az ingerszemély teljesítménye kisebb romlást mutatott. A harmadik feltételben az ingerszemély teljesítménye súlyos kiejtési, hangsúlyozási, szövegmondási hibákkal volt tele. A negyedik, vagyis a kontroll-feltételben második alkalommal ugyanazt a képmagnó-felvételt mutattuk be a kísérleti személyeknek, mint először.

A kísérlet független változóinak kialakításakor a következő instrukció hangzott el az első felvételt megelőzően:

Kísérletvezető: „Kommunikációs gyakorlatot tartunk. Arra vagyunk kíváncsiak, miként javítják ki egymás beszédét az emberek, anyanyelvi kultúrájukra miként figyelnek. Arra kérünk, figyeld meg alaposan a most következő fiú szövegmondását, és utána mond el neki részletesen, maximum öt percben telefonon, hogy szerinted mit kellene tennie ahhoz, hogy szövegmondása hibátlan legyen."

Az instrukció elhangzása után megjelent a képernyőn a fiú, és felolvasta a szöveget. A kísérleti személy ezután telefonon keresztül közölte javító szándékú észrevételeit.

Kísérletvezető: „Lejárt az öt perc, most megkérem a fiút, hogy újra mondja el a szöveget, és próbáljon meg ügyelni azokra a hibákra, amiket mondtál neki."

A második felvétel lejátszása után a kísérleti személy rövid kérdőívet töltött ki, melynek egyik része az ingerszemély percepciójára vonatkozott, a másik része pedig arra, hogy a kísérleti személy miként látta az ingerszemély viselkedésében végbement változást, és milyen okokat tulajdonított a változásnak.

A kísérletben összesen 120 női másod-harmadéves tanárképző főiskolai hallgató vett részt. Minden feltételre 30 kísérleti személy jutott. A kísérletet 1982

áprilisában végeztük. A kísérlet instrukciója hitelesnek tűnt a kísérleti személyek számára. Senki sem volt, aki gyanakodott volna arra, hogy előre megrendeztük a helyzetet. Önértékelésük a megelőző adatfelvétel során egységesen magasnak bizonyult. Ezt a kísérletvezetőknek a kísérletet követő megbeszélési eredményeiből tudjuk.

A személypercepciós kérdéshez felhasznált jelzőket Lengyel (1979) vizsgálatai alapján választottuk ki. Minden egyes jelzőt ötfokú skálán kellett a kísérleti személyeknek leosztályozniuk aszerint, hogy azt a tulajdonságot, amelyre a jelző vonatkozott, milyen mértékben találták jellemzőnek az ingerszemélyre. A következő jelzők mentén kértük az ingerszemély megítélését:

rokonszenves, kedves, makacs, jóindulatú, barátságos, nagyképű, tehetséges, szorgalmas, figyelmes, gyors felfogású.

A másodszori szövegmondás észlelt eredményességét ötfokú skálával minősítettük a „sokkal jobb lett" (5), „jobb lett" (4), „ugyanolyan maradt" (3), „rosszabb lett" (2), „sokkal rosszabb lett" (1) kontinuum mentén.

Az észlelt hatás okaira vonatkozó feltételezéseket négy tételből álló attribuciós skála segítségével tártuk fel (Csepeli, Klementz, Gergely, 1982). Az egyes tételek a következő dimenziókban helyezkedtek el:

nehéz volt a szöveg	1	2	3	4	5	könnyű volt a szöveg
a szövegmondó rossz beszédkészségű	1	2	3	4	5	a szövegmondó jó beszédkészségű
a szövegmondó rossz napot fogott ki	1	2	3	4	5	a szövegmondó jó napot fogott ki
„rosszul magyaráztam"	1	2	3	4	5	„jól magyaráztam"

Eredmények

Az *1. táblázat*ban láthatóak az ingerszemély percepciójára vonatkozó adatok kísérleti feltételek szerinti bontásban. Mindössze négy jelző esetében tapasztalunk különbségeket. A romló feltételben az ingerszemély kevésbé tűnik jóindulatúnak, ugyanakkor a nagyon romló feltételben észlelik az ingerszemélyt a legbarátságosabbnak. Ez azt mutatja, hogy a befolyásolás helyzetében a sikertelen befolyásolás csökkenti a jóindulat tulajdonításának esélyét, azonban nem rontja — esetleg javítja — a szociabilitásra vonatkozó ítélet pozitivitását. A romlás feltétele viszont rontja az ingerszemélynek tulajdonított tehetségesség észlelését.

Az attribúciós adatok a beszédkészség észlelt minősége tekintetében mutatnak szignifikáns különbségeket az egyes kísérleti feltételek között. A javult

1. táblázat

Az ingerszemély perpepciója és az egyes kísérleti feltételek

Jelzők	A szövegmondás				chi-négyzetek			
	javult (I)	kicsit romlott (II)	nagyon romlott (III)	változatlan K	I é II	I é III	II é III	III é K
Rokonszenves	4,0	3,9	4,0	4,1	3,2	0,0	1,78	1,02
Kedves	3,3	3,2	3,6	3,5	1,12	3,34	3,34	0,91
Makacs	2,2	1,9	2,03	2,3	3,54	1,21	0,33	1,34
Jóindulatú	3,8	3,3	3,46	3,4	9,44**	5,97**	1,12	1,07
Barátságos	3,9	3,6	3,9	3,8	5,34°	0,42	7,63*	2,86
Nagyképű	2,7	1,5	1,76	1,8	5,38°	1,02	0,74	1,42
Tehetséges	3,9	3,6	3,86	3,4	7,52**	6,0*	1,32	0,07
Szorgalmas	3,8	3,8	3,9	3,5	8,55**	1,16	3,67	0,62
Figyelmes	4,1	3,9	3,96	3,6	3,61	2,89	0,32	0,36
Gyors felfogású	3,8	3,8	4,1	3,7	4,23	0,62	1,11	3,34

$*p < 0{,}1$
$**p < 0{,}05$
° jelentős, de nem szignifikáns különbség.

2. táblázat

Az észlelt eredményességnek tulajdonított ok és az egyes kísérleti feltételek

Ok	A szövegmondás				chi-négyzetek			
	javult (I)	kicsit romlott (II)	nagyon romlott (III)	változatlan K	I é II	I é III	II é III	III é K
A szöveg nehézsége	2,33	2,4	2,13	2,6	6,0*	0,75	0,48	2,63
A beszédkészség minősége	4,33	4,07	3,46	4,1	2,8	8,23**	11,9***	8,67***
Véletlen	3,33	3,23	3,00	3,2	0,59	4,36	3,97	3,33
Magyarázat minősége	2,3	3,2	2,8	2,7	3,38	3,6	1,68	0,87

$*p < 0{,}05$
$**p < 0{,}1$
$***p < 0{,}01$

3. táblázat

Az észlelt eredményesség és az egyes kísérleti feltételek

	A szövegmondás				chi-négyzetek			
	javult (I)	kicsit romlott (II)	nagyon romlott (III)	változatlan K	I és II	I és III	II és III	III és K
Az észlelt változásfok skálája	3,6	3,8	3,26	3,46	10,38*	3,28	4,37	10,66*

$*p < 0{,}1$

és a nagyon romlott feltétel közötti összehasonlításból kiderül, hogy a nagyfokú romlás együttjár a rossz beszédkészség tulajdonításával. Hasonló különbség van a kisfokú romlás és a nagyfokú romlás feltételei között. A kontrollfeltételhez képest a nagyfokú romlás is növeli a rossz beszédkészség tulajdonításának tendenciáját. A kísérleti személyek tehát az ingerszemély beszédkészségének minőségében látták a romlás alapvető okát. A többi ok tekintetében a kísérleti feltételek nem gyakoroltak számottevő hatást.

A függő változók differenciálatlanságára magyarázatként a *3. táblázat* adatai hozhatók fel. Kiderül ugyanis, hogy a kísérleti személyek átlagosan elégedettek voltak önmagukkal, az ingerszemély teljesítményét javulónak értékeljük. Ezen belül a „nagyon romlott"-feltétel és a „kontroll"-feltétel között szignifikáns különbség mutatkozott. Azaz a „nagyon romlott" feltételben a kísérleti személyek kisebb fokú javulást észleltek, mint a kontroll-feltételben. Különös, hogy a „javult"-feltételben szignifikánsan kevésbé láttak a kísérleti személyek javulást a „kicsit romlott"-feltételhez képest, ugyanis az utóbbiban inkább látták az ingerszemély teljesítményét javulni.

IV. Értékelés

Az egyes kísérleti feltételekben kialakított objektíve romló szövegmondás láthatóan kevéssé befolyásolta a kísérleti személyek személypercepcióját. Az eredmények tehát nincsenek összhangban a hipotézissel, ám a hipotézissel összhangban nem levő eredmények voltaképpen izgalmasabbak, mintha hipotézisünket igazolták volna.

Úgy tűnik, hogy a kísérleti személyekben a pedagógusi szerepre történő felkészítés során születő attitűd hatását érhettük tetten. Mindazon személyekben, akik egyoldalú közlési helyzetben, s ily módon fölényben vannak partnereikkel, befolyásoló szerepük tudata sajátos szelektív hatást fejt ki az általuk kifejtett befolyásolás eredményességét illetően. Ezzel magyarázhatjuk azt a paradox eredményt, hogy a kísérleti személyek az objektíve romlott teljesítményt is javulónak észlelték. Ugyanis az észlelt javulás állt összhangban az önmaguk befolyásolói szerepéről kialakított képpel, s a szerepből fakadó attitűdjük eleve elhárította számukra a kudarc belátásának lehetőségét. Egyedül a „nagyon romlott"- és a „kontroll"-feltétel összehasonlítása esetében tapasztaltuk a romlás észlelésének jeleit.

Eredményeink azt mutatják, hogy a befolyásoló—befolyásolt-interakció esetében a személy a befolyásolás aktusában voltaképpen eleve feltételezi az általa kiváltott hatást, melyet utóbb látni vél akkor is, ha a tanulói teljesítmény változatlan vagy objektíve romló. Az interakcióban létrejövő ítéleti torzulások nemcsak a partnerek egymás iránti érzelmi töltésű attitűdjeivel, azok dinamikájával magyarázhatóak, hanem azzal is, hogy az aktív hatást gyakorló

fél önmaga pozitív értékelése folytán egyensúlyelvi alapon a saját maga által kiváltott hatás pozitivitását észleli, mivel a kiváltott hatás negativitása disszonanciát váltana ki benne. Különösen ez a helyzet, ha az aktív fél — mint kísérletünkben láttuk — pozitívan értékeli partnerét, akinek hibáit — ha egyáltalán hajlandó észrevenni — mentegető ideológia segítségével ignorálja. Esetünkben erre enged következtetni a rossz beszédkészség tulajdonításának fokozott tendenciája a romló feltételekben.

A befolyásolás mint a másik személy megváltoztatására irányuló aktív mozzanat, kísérletünkben nem eredményez szignifikánsan eltérő személypercepciót, mivel az aktív befolyásoló szerepe mozgósítja a feltételezetten pozitív hatás szubjektív valószínűségét, és a szerep sugallta remény erősebben érvényesül — legalábbis kísérletünk feltételei között —, mint a tanuló valóságban romló teljesítményének kínzó és disszonáns igazsága. A befolyásolói szerep pszichológiai buktatói során tehát nemcsak a felelősségáthárítás és bűnbakképzés mechanizmusait kell figyelembe vennünk. A szerep által sugallt, a pozitív hatás elvárása okozta szubjektív valószínűség torzító, az objektív megismerést megakadályozó működését is tudatosítaniuk kell a leendő kommunikátoroknak, ha mentesülni akarnak az „önmagukat beteljesítő jóslatok" öncsaló hibáitól.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1982. VI. 29.

IRODALOM

Asch, S. 1952.: Social Psychology. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall.

Aronson, A. Linder, D. 1981.: A megbecsülés fokozása és visszavonása hogyan befolyásolja a személyközi vonzalmat? In: A kísérleti társadalomlélektan főárama. Bp. Gondolat. 460—473. old.

Csepeli Gy., Klementz J., Gergely T., 1982.: Alaptalan siker és kudarc indoklása. Magyar Pszichológiai Szemle. XXXVIII. 1. 3—11. old.

Heider, F. 1958. The psychology of interpersonal relations New York: Wiley.

Heider, F., Simmel, M., 1981.: A viselkedés észlelésének kísérleti vizsgálata. In: A kísérleti társadalomlélektan főárama. (Szerk.: Csepeli Gy.) Bp. Gondolat. 178—195. old.

Kelley, H. H., 1967.: Attribution symposium on motivation. In: D. Levine (szerk.) Nebraska symposium on motivation. Lincoln, Nebraska. University of Nebraska Press.

Lengyel, Zs., 1979.: Ponimanije prepodavetalej ucsascsimiszja 8—10. klasznikami. (kand. dissz. Moszkvai Állami Egyetem).

Petrovszkij, A. V., 1981.: O nekotorih novih podhodah k fenomenam melicsnoszthi otnoseniij. Pszihologicseszkij zsurnal. No. 2. 33—48. old.

Petrovszkij, A. V., 1981.: szóbeli közlés.

Schopler, J., Layton, B. D. 1972.: Determinantis of the self-attribution of having influenced another person. Journal of Personality and Social Psychology. 22. 326—332. old.

Tagiuri, R, Petrullo, L. (Eds) 1958. Person perception and interpersonal behaviour. Stanford University Press, Stanford.

ВЛИЯНИЕ ПРЕДПОЛАГАЕМОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ВОСПРИЯТИЕ ЧЕЛОВЕКА

ДЬЁРДЬ ЧЕПЕЛИ–ЖУЖАННА ЛЕНДЕЛ–ТАМАШ РУДАШ–АГНЕШ РАЙКАИ–ХЕДВИГ МОЛЧОТАР

Со 120 студентами педагогического института были проведены эксперименты, чтобы установить, каким образом знание воздействующей роли отражается на восприятии, на оценке поведения личности, находящейся в позиции воздействия. В ходе эксперимента в различных условиях изменялось воздействие на поведение испытуемых. При первом условии результаты показали объективное улучшение под влиянием воздействия, при втором условии они объективно ухудшались, при третьем условии ухудшение было еще более экстремальным. При контрольном условии воздействие не имело объективного влияния.

Результаты эксперимента показали, что испытуемые, выполнявшие активную воздействующую роль, отклоняли позицию плохого восприятия, и при всех условиях эксперимента воспринимали результаты деятельности личности, которая, как им казалось, находилась под их воздействием, значительно лучше, независимо оттого, ухудшалось или улучшалось восприятие на самом деле. На основании этих результатов авторы пришли к выводу, что роль воздействия мобилизует субъективную вероятность предполагаемого позитивного влияния. Субъективная вероятность препятствует личности в неприятном для нее признании диссонанса безрезультатности.

ASSUMED INFLUENCE AND ITS EFFECT ON PERSON PERCEPTION

CSEPELI, GYÖRGY–LENGYEL, ZSUZSANNA–RUDAS, TAMÁS–RAJKAY, ÁGNES–MOLCSOTÁR, HEDVIG

An experiment was carried out with 120 teachers' college students to examine how being aware of playing an influential role effects, in turn, the judgement of the influenced person's behaviour and the perception of his personality. There were three experimental and one control situation. In the first situation the influenced person's achievement improved objectively, in the second his performance became poorer, and in the third situation there was a drastic drop in his achievement as a result of influence. In the control situation the influence didn't have any objective effect on the influenced person's performance. Results show that subjects playing an active influential role perceived the influenced person's achievement as giving signs of improvement in each of the four situations — irrespective of the objective change of achievement. This result led us to the conclusion that being in an assumed influential role mobilizes the subjective probability of a presumed positive effect, which prevents the person from perceiving his unsuccessfulness, which would be a dissonant and unpleasant realization to him.

A MODELLKÖVETŐ ÉS A NEM MODELLKÖVETŐ ÖNGYILKOSSÁGI KÍSÉRLETEK SZEMÉLYISÉGHÁTTERÉNEK ÉS PSZICHODINAMIZMUSÁNAK VIZSGÁLATA

BAKÓ TIHAMÉR
Korányi F. és S. kórház, Krízisintervenciós osztály

A szerző 29 öngyilkosságot megkísérelt személyt vont be vizsgálataiba, az esetleges modellkövetést szem előtt tartva. 14 ún. nem modellkövető és 15 ún. modellkövető beteget (akik az általuk ismert öngyilkos személlyel érzelmi kapcsolatban álltak, esetleg azonos módját választották az öngyilkossági kísérletnek) hasonlított össze pszichológiai vizsgálati módszerekkel.

Eredmények: Az ún. *nem modellkövetők személyiségére* leginkább jellemző: kudarctoleranciájuk alacsony, a hangulat gondolati munkával való szabályozása, az elaborációs készség gyenge. Könnyen csábíthatók.

A suicid tentamen dinamikája: hosszasan elhúzódó kudarcláncolaton keresztül jut olyan beszűkült állapotba, amelyben az önelpusztítás lesz az egyedül „elfogadható" megoldás.

Az ún. *modellkövetők személyiségére* leginkább jellemző: fascinációra való hajlam, dependencia igény, szorongás, ítéleti ambivalencia. Elhárítási mechanizmusaik; izolációs, meg nem történtté tevés, regresszió.

A suicid tentamen dinamikája: 1. a beteg kettős életet él; egy szépnek feltüntetett látszat életet és egy képzeletgazdag, intenzív, de „beteg" belső életet, amelyben az öngyilkosság, mint probléma-megoldás, latens módon van jelen. Amikor az „Achilles-pont" sérelmet szenved, aktiválódik a deviáns viselkedési forma, az önelpusztítás. 2. Az öngyilkosság tiltás alatt áll mindaddig, amíg a beteg el nem veszti a kontrollt a tiltás fölött, pl. túlzott alkohol vagy gyógyszerfogyasztást követően, esetleg nagy időjárás-változáskor.

I.

Az ember önpusztítási törekvése — szinte mint egy „járvány" — egyre több áldozatot követel. A WHO által 1980-ban közölt statisztikai összesítésekből ismeretes, hogy hazánkban e téren különösen súlyos a helyzet (37). A legújabb hazai statisztikai adatok is azt jelzik, hogy mindeddig e folyamatot nemhogy csökkenteni, de megállásra kényszeríteni sem sikerült (37). A „Társadalmi beilleszkedési zavarok komplex vizsgálata" (1979) című tárcaközi kutatási főirány — többek között — egyik fontos feladatának tekinti az öngyilkosság okainak elemzését, a megelőzés lehetőségeinek és a reszocializálódás leghatékonyabb módjainak kutatását. Az Előkészítő Bizottság tagjainak segítőkészsége ösztönzően hatott és jelentős szakmai támogatást nyújtott az akkor már folyó vizsgálataimban és nagymértékben hozzásegített a szakirodalom felkutatásában és a dolgozat továbbgondolásában is.*

* Ezúttal is köszönetet mondok Szakács Ferencnek (témavezetőmnek) és Buda Bélának szakmai segítségükért és baráti támogatásukért.

Ismeretes, hogy E. Durkheim „Az öngyilkosság" (1912) c. könyvében a társadalmi okok kutatása mellett — ami a legfőbb célkitűzése volt — foglalkozott az egyes emberekben zajló folyamatok vizsgálatával is. E megközelítése során írja le elgondolásait az *utánzás* esetleges szerepéről. Szerinte „az utánzás néhány igen ritka kivételtől eltekintve nem önálló tényezője az öngyilkosságnak. Csupán felszínre hozza azt az állapotot, amely az aktus valódi kiváltó oka és amely valószínűleg mindenképpen módot talált volna természetes okozatának előidézésére, akkor is, ha az utánzás nem avatkozik be, mert igen erősnek kell lenni a prediszpozíciónak ahhoz, hogy egy apróság, a látott példa is elegendő legyen az aktushoz" (17.). Hasonló megközelítéssel találkozunk Moreau de Tours-nál is (13), aki szerint „a ragályos öngyilkosság kizárólag erősen prediszponált egyéneknél fordul elő". Ringel (1953) azt állapította meg, hogy „ott, ahol a szülők vagy rokonok öngyilkosságot követtek el, a családban elkövetett legközelebbi öngyilkosságnál a szuggesztív komponensek döntő szerepet játszhatnak. A családban tapasztalt öngyilkosság hatására e kérdésben más felfogás alakulhat ki azoknál, akik gyermekkorukban nem mentek végig ilyen élményeken. Az első esetben az öngyilkosság mint egy lehetséges megoldási mód rögződik az egyén tudatában, kiút bizonyos nehéz, kilátástalannak tetsző szituációban" (14).

Napjainkban az öngyilkosság kutatásához nagyon sok ismeretet szolgáltattak a szocializációval kapcsolatos vizsgálatok. A szociális kutatások — szociológia, szociálpszichológia, kultúrantropológia — szerint a személyiség az ún. szocializációs folyamatban alakul ki és veszi fel a közvetlen emberi környezetének és azon át a tágabb társadalmi helyzetének sajátos jegyeit. „A szocializáció alatt azt a folyamatot kell értenünk, amelynek során az egyén megszerzi azt a tudást a gyakorlati ismeretek szintjén is (az embert érő hatások, az azokra való reakciók visszahatása által), amelyek alkalmassá teszik arra, hogy hatékonyan vegyen részt az egész társadalom, az egyes társadalmi csoportok életében" (16). Ilyenformán a szocializáció tanulási folyamatot jelent, nem csupán befogadást, hanem a hatások feldolgozását is. Az uralkodó értékek elsajátítása révén kialakul egyfajta készség a társadalom és a különböző csoportok magatartási követelményeihez való alkalmazkodásra. Mindezek elsajátítása céltudatos oktatás vagy utánzás eredménye. Az oktatás meghatározott célok eléréséért történik, a jutalmazás és büntetés eszközeit felhasználva. Az utánzás esetében a szocializáló magatartás szolgálhat mintául, többnyire kényszerítő hatás nélkül. A szocializáció modern elméletei szerint pl. a szülő—gyermek kapcsolatban a szülő modell a gyermek számára és a családi szocializáció legfőképpen utánzás útján megy végbe. Az utánzással párhuzamosan használt fogalom az azonosulás. „Az azonosulás hosszan tartó folyamat, amelynek során új válaszokat sajátítunk el, valamint bizonyos cselekvésmintáinkat is módosítjuk számos különféle valóságos és jelbeli modellel, valamint tőlük közvetlenül és közvetett úton nyert tapasztalatok függvényében, amikor is

az említett modellek attitűdjei, értékei és szociális reakciói megjelenhetnek viselkedéses vagy verbálisan kódolt formában" (4, 5). Az azonosulás és az utánzás viszonyát taglalva Zrinszki megállapítása szerint az utánzás pusztán része vagy következménye az azonosulásnak (38). „A pszichoanalitikus megközelítésben az interperszonális események (szociális folyamat) és azok intrapszichés rögzülése, integrálódása (szociális eredménye) megfeleltetésében központi szerepe van a tárgykapcsolatok elméletének" (38). Eszerint az ösztönkésztetések tárgya, azaz az érzelmileg fontos személy, a hozzá fűződő viszony vagy ennek egy része intrapszichésen leképződik (interiorizálódik). Ez a képződmény a belső világ konstans elemévé válik (internalizálódik), és hatékony alkotó eleme lesz az ember további intrapszichés strukturálódásának, manifeszt magatartásának stb. Anfreed az internalizálást annak a jelenségnek a magyarázatául használja, hogy a normáknak megfelelő viselkedés a megfigyelttől eltérő helyzetben is megjelent. Lényegét abban jelöli meg, hogy a szülői viselkedési minták a gyermek érzelmi struktúrájában is változásokhoz vezetnek, tartósan elraktározódnak, így válik lehetővé későbbi megjelenésük.

Szinte valamennyi kutatónál közös a családi háttér jelentőségének hangsúlyozása. Kiemelkedően gyakori a széttört, hiányos család az öngyilkosok élettörténetében (pl. Derput és mtsai. 65, Derput, Kunling, 68, Kun, 71 stb. — idézi Füri). Különösen a gyermekkori szülővesztés jelentőségét hangsúlyozzák, mivel ez a vizsgálati anyagukban nagy százalékban fordul elő.

A család és társas környezet „öngyilkosságra-szocializáló" szerepét támasztják alá Farkasinszki, Simon, Böszörményi, Szilárd kutatásai is (idézi: Farkasinszki, 19). A szerzők szerint a családi hagyományozó magatartás és a társadalmi értékek emocionális és kognitív síkon épültek be a személyiségbe és kialakítják az öngyilkossági cselekménnyel mint problémamegoldó képlettel való azonosulást.

Az alkoholizmus és az öngyilkosság közös jegyeit kutatva (1980—82, még fel nem dolgozott vizsgálat) én is fölfigyeltem arra, hogy az öngyilkossági kísérletet elkövetett személyeknél több esetben explorálható olyan, főleg gyermekkori élmény, amely a szűkebb vagy tágabb családi körön belül elkövetett öngyilkosságot elevenít föl, sokszor emocionálisan hangsúlyos, intenzív élménytartalommal. Ennek alapján azt feltételeztem, hogy előfordulhat olyan öngyilkosság, öngyilkossági kísérlet, amelynek hátterében modellkövetéses folyamat húzódik meg. Valószínű, hogy ez a modellkövetéses öngyilkossági kísérlet egy gyorsan, látszólag „érthetetlenül" bekövetkező összeomlás következménye, amikor a beteg a krízishelyzetben a modellhez hasonló problémamegoldást produkál, míg a nem modellkövetéses öngyilkossági kísérlet esetében az öngyilkossághoz vezető út hosszú, a depresszióba sodró folyamat elhúzódó, a beteg a halált tekinti az egyetlen elfogadható megoldásnak.

A modellkövetéses öngyilkossági kísérletek kialakulásában nagy szerepe lehet az érzelmileg közel álló szülő, rokon vagy kedves ismerős öngyilkosság

következtében történő elvesztésének. Hasonlóan modellnyújtó hatása lehet egy tágabb közösség (pl. falu, tanya) tagjainak halála is, öngyilkossági kísérletben, amikor az öngyilkosságot elkövetett személlyel való azonosulás különböző okoknál fogva (pl. érzelmi elfogadás, sorstársi kötődés stb.) hangsúlyozott szerepet kaphat. A szeretett (elfogadott) személlyel való azonosulás révén a deviáns viselkedésnek ez a tudatosan talán elutasított formája beépülhet az azonosuló személy életszemléletébe, és ott mint „latens ideológia" fejtheti ki hatását. A „homeosztatikus" állapotban a tudat jól el tudja látni egyensúlyfenntartó funkcióit, a „homeosztázis" felbomlásával azonban aktiválódhat a már meglevő, de elfojtott viselkedési minta és a beteg öngyilkosságot követhet el.

Az öngyilkossággal kapcsolatos élmény nem minden esetben jelenti azt, hogy az adott öngyilkossági kísérlet szándékában is modell követéses jellegű volt. Annak megítélése céljából, hogy mikor van, illetve mikor nincs szerepe a modellnek az öngyilkossági kísérletben, az explorált élményanyagból kifejthető indoklásokat három csoportba soroltam be.

1. *Utánzás:* („Ha ő úgy, akkor én is úgy").
2. *Tárgyvesztés:* („Ha ő nincs, én miért vagyok").
3. *Más:* az indoklásban nem szerepel a modellre utaló tényező („Beteg voltam").

Vizsgálataim során modellkövetőnek azokat az öngyilkossági kísérletet elkövetett személyeket tekintettem, akikről kiderült, hogy erős szálak fűzték (pl. érzelmi, sorstársi stb.) egy korábban öngyilkosságot elkövetett személyhez és az öngyilkossági kísérlet módja hasonló, függetlenül attól, hogy a fenti három közül melyik kategóriába tartozó érvekkel indokolta tettét.

II.

Vizsgálataimat 1979—81 között végeztem az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézetben, a debreceni Orvostudományi Egyetem Ideg- és Elmeklinikájának Intenzív Belosztályán, valamint a Hajdú-Bihar Megyei Tanács kórházában. A vizsgálatba bevont 29 beteg valamelyik elmeosztályra vagy intenzív belosztályra került öngyilkossági kísérlete miatt.

A vizsgálatban részt vett 29 beteg közül 15 modellkövető és 14 nem.

A vizsgálatban a következő *módszereket* alkalmaztam:

1. Klinikai interjú
2. Rorschach-teszt
3. Lüscher-teszt
4. Eysenck-féle személyiségkérdőív (Eysenck Personality Questionnaire).

A vizsgált minta jellemzői:

1. táblázat

Nemek szerint

	Férfi	Nő	Össz.
Modell köv.	10	5	15
Nem modell köv.	5	9	14
Össz.	15	14	29

2. táblázat

Életkor szerint

	21—30	31—40	41—50	51—60	60 felett	Össz:
Modell köv.	3	3	6	3	0	15
Nem modell köv.	2	5	3	1	3	14
Össz:	5	8	9	4	3	29

3. táblázat

Iskolai végzettség szerint

	8 ált. kev.	8 ált.	Szakm.	Érett.	Egyetem	Össz:
Modell köv.	2	10	2	0	1	15
Nem modell köv.	3	6	2	3	0	14
Össz:	5	16	4	3	1	29

4. táblázat

Foglalkozás szerint

	Alk.-sm.	Szakm.	Középk.	Ért.	Htb.	Lesz.	Össz:
Modell köv.	3	4	2	0	3	3	15
Nem modell köv.	2	1	0	0	6	5	14
Össz.:	5	5	2	0	9	8	29

5. táblázat

Öngyilkossági kísérlet módja szerint

	Gyógyszer	Érfelv.	Akasztás	Méreg i.	Kútba ugr.	Össz:
Modell köv.	8	2	2	3	0	15
Nem modell köv.	9	2	1	1	1	14
Össz:	17	4	3	4	1	29

Az alkalmazott vizsgálati módszerek közül különösen informatívnak bizonyult a klinikai interjú. A többi tesztet, ill. kérdőívet a klinikumban használatos módon alkalmaztam és értékeltem (Mérei F. 1968, 1979).

E vizsgálati eljárással — a Rogers-féle klienscentrikus terápiás munka részeként — főként arra kerestem választ, hogy milyen körülmények befolyásolták az öngyilkossághoz vezető személyiségfejlődést, és milyen tényezők határozták meg a lelki élet dinamikáját. A beteget az első találkozáskor arra kértem — „Mondja el élete történetét" — (Mérei, 1977.).

Az *eredmények* matematikai-statisztikai feldolgozására a D-próbát és a Khi²-próbát, valamint a Rorschach-teszt bizonyos mutatóin belül faktoranalízist és variancia-analízist alkalmaztunk. Ezek alapján először azokat ismertetem, amely próbákban 95%-os megbízhatósággal jelzik a két betegcsoport értékei közötti különbséget.

Az EPQ — kérdőív alapján szignifikáns különbséget nem találtam. Ezen kívül a Rorschach tesztre adott válaszok alapján a teszt 24 mutatóját vizsgáltuk meg faktoranalízissel. Ezek a következők voltak:

	mintakövetők n = 15		*nem mintakövetők* n = 14
a) A Rorschach-teszt mutatói			
II. oszlop			
Inkább szenzoriális hangsúlyú MF	5/1*	inkább kinesztéziás hangsúlyú MF	0/4
IV. oszlop			
V% 40 alatt	11/4		
V. oszlop			
Annullálás	7/0	szubj. krit.	0/5
konfabuláció	6/0	szex ütközés	0/4
keresztmetszet	6/0	részletezés	1/4
deformálás	15/2	medián utalás	3/7
objektív kritika	12/5	fokozott jel. tudat	2/6
élettelenítés	8/1		
orális	9/4		
tagadás	6/1		
hasonlósági illúzió	6/2		
távolítás	5/2		
b) A Lüscher-teszt mutatói			
8Fb: 2, 5, 3, 4, 6, 1, 0, 7		5, 3, 4, 2, 0, 6, 1, 7	
Tengelyelemzés:			
4G > mint diagonál sor értéke az O oszlopban		4G > mint Diagonál sor értéke az O oszlopban	

* A törtkifejezés mutatói; a számlálóban a mintakövető személyek száma, a nevezőben pedig a nem mintakövető személyek száma szerepel.

Az adatfeldolgozásnak ezt a részét Münnich Ákos matematikussal végeztem, akinek ezért ezúton is köszönetet mondok.

Általános suicid jegyek		*jelentése*	*közös fogalom*
1. faktor	IT-bal oldala	energia	vitalitás
	ÉT-bal oldala	kontroll	
	MF-jobb oldala	hangulat	
2. faktor	Szociopátia	pszichopátia	tartás
	Össz. G	mentális erő	
	ÉT-bal oldala	kontroll	
3. faktor	zw	energia	aspiráció
	MF-bal oldala	aspiráció	
4. faktor	ÉT-bal oldala	érzelem	érzelmi viszonyulás
	MF-bal oldala	aspiráció	
	Jel. ad. csop.	bizonytalanság	
	Szoc. sk.	inadaptáció	
	Pfl	nárcizmus v. szeretet hiány	
5. faktor	Szociopátia	pszichopátia	irrealitás
	Össz. D.	praktikusság	
	Össz. G	mentális erő	
	ÉT-bal oldala	kontroll	
	Obj %	inaspiráció	

Real. I.; Szoc. sk.; Regr. I.; Alkohol I.; Szociopátia sk.; Neuroticitás sk.; Suicid áll. konst.; ÉT-bal old. (össz. B); ÉT-jobb old. (össz. Fb); MF-bal old.; MF-jobb old.; IT-bal old.; IT-jobb old.; F%; Össz. G; Össz. D; M%; T%; Obj%; Össz. Anat.; Össz. Pfl.; V%; Jelentésadási csop.; Versagen; Zavar.

A Kolmogerev—Szmirnov próbával végzett matematikai-statisztikai vizsgálat alapján a változók 80%-os megbízhatósági szinten normálisnak adódtak. A faktoranalízis során 5 faktort kaptunk, ezen belül a 0,5-nél nagyobb faktorsúlyokat ($r_1\% = 0{,}4869$ korrelációs szint) vettük figyelembe, mint suicid jegyeket.

Ezekkel az értékekkel a modellkövető és nem modellkövető csoport között variancia-analízist végeztünk annak megállapítása érdekében, hogy ezek az általános suicid jegyek milyen irányban és mértékben különböznek a két betegcsoport között (lásd később).

Esetek ismertetése

1. eset: N. J. 38 éves, atletikus testalkatú, jó megjelenésű férfi. Nős, három gyermek apja, rokkant nyugdíjas, hat ált. iskolát végzett. (Amikor megkértem, hogy jöjjön velem, kiszállva az ágyból megfésülködött.) Apjára emlékezve elmondja, hogy „megvakult, amikor még gyerek voltam, azt mondták, hogy az ideg miatt". Apja rokkant volt, rendszeresen alkoholizált és teljes ellátásra szorult. Emiatt anyja egyedül tartotta el a családot, de később a nagyobb gyermekeknek is el kellett menniük napszámba. Ebben az időben nagyon szegényesen éltek, és sokszor el is költöztek egyik faluból a másikba.

Az öngyilkossági kísérlet módja: A beteg este, amikor már aludt a család, hálószobájukban, felesége mellett feküdve mérget ivott öngyilkossági szándékkal.

Környezeti és pszichés miliő: A beteg egy tanyán lakik feleségével és két kisebb gyermekével. Hét év óta gyakran került betegállományba. Az akkor kezdődő gerincfájdalmait egy fertőzésre vezeti vissza, amit véleménye szerint akkor kaphatott, amikor még a tehenészetnél dolgozott, ugyanis ezt követően egyre csökkent a teherbírása, olyannyira, hogy néhány hónapon belül más munkakörbe helyezték. Három éve pedig már csak éjjeliőrként dolgozott, de már több hónapja ezt a munkakört sem tudja ellátni. Emiatt rokkant nyugdíjas lett. Nem akarja elfogadni azt a tényt, hogy nem lenne szabad dolgoznia, azonban ha munkába állt, többször voltak szédüléses rosszullétei (elmondása szerint a „feleségem segít nekem ennek az állapotnak az elviselésében").

Az öngyilkosság elkövetésének előzményei: „Azon a napon kukoricát törtünk, nem bírtam arrább vinni a fél zsák tengerit. A feleségem rám szólt, hogy ne lábatlankodjak már itt. Forrt bennem a méreg".

Öngyilkossággal kapcsolatos élmény: Abban a hónapban volt öngyilkos az egyik „cimborája", akit elhagyott a felesége és aki ugyancsak rokkant nyugdíjas volt. Az öngyilkosság módja méregivás volt.

Az eset strukturális elemzése: Betegünk apjához hasonlóan rokkant nyugdíjas lett. Rokkant, akit ki kell szolgálni, „aki semmi hasznosat nem tud tenni", aki „semmire sem való", akit „ide-oda lehet dobálni", aki még a gyerekeknek is ki van szolgáltatva. Megismétlődik egy korábban már átélt reláció, akkor azonban ő volt az, aki kigúnyolta, félrevezette magatehetetlen, „vén" apját, akivel még anyja sem tudott mit kezdeni. Most pedig ő az, aki tárgya lehet ezeknek a kigúnyolásoknak. Ezt tovább élezte a falubeliek egy korábbi gúnyolódó megjegyzése is, ami a férfiasságát kérdőjelezte meg. A felesége odavetett megjegyzése, hogy „ne lábatlankodj már itt", az adott pszichikus állapotban kiemelkedő jelentésű lett (Achilles sokk), és előhívhatta az attitűd repertoárjában (a „cimborája" halála óta) meglevő mintát, az öngyilkosságot.

2. eset: N. S. 26 éves, kissé teltkarcsú nő. Férjezett, egy gyermek anyja, ált. iskolát végzett, betanított munkás. Apja kereskedő volt, egy lakókocsival járta az országot és lányát sokszor vitte magával. „Édesapámmal nagyon jól kijöttünk, sőt, nagyon szerettem, máig is, még a sírjából is kikaparnám". Anyjával kapcsolatosan elmondja, hogy amíg az apja élt, jól megvoltak együtt. „Anyámmal is jól megvagyok egy-két hétig, amíg pénzt kapok" ... utána már csak veszekednek, sőt néha verekednek is. Gyerekkorában nagyon szigorúan nevelték, de mindent megkapott, amit kért. Apja sokat foglalkozott vele, „apám tanított meg írni is".

Az öngyilkossági kísérlet módja: Kétszer kísérelt meg öngyilkosságot, mindkét esetben gyógyszerrel.

Az öngyilkosság elkövetésének előzményei: Az első öngyilkossági kísérlete előtt (nem sokkal apja halála után) hazaköltözött szülei lakásába. Anyja közben összeállt egy 35 éves férfival, aki az ő udvarlója volt. Őt sokszor kizárták otthonról a gyerekkel együtt. Ha a gyereket otthon hagyta, előtte szeretkeztek. „Soha nem tudom ezeket megbocsátani neki."

Második esetben egy katonafiúval járt, akinek megírta, hogy el akarja hagyni. Amikor a fiú szabadságot kapott a katonaságtól, meglátogatta a lányt, aki az előtte való órákban (öngyilkossági szándékkal) 10—15 tbl. altatót vett be. Ezt megmondta a fiúnak, akivel ezt követően tovább folytatta a gyógyszerek beszedését. Eszméletlen állapotban találtak rájuk.

Környezeti és pszichés miliő: apja ellenkezésére ment férjhez. Házassága rövid idő után megromlott férje italozásai, csavargásai miatt. Közben apja öngyilkos lett. „Nagyon fájt neki, hogy ilyen rossz házasságom volt, az is fájt neki, hogy albérletben vagyok, hogy jön a gyerek és neki is rossz lesz. Nem tudott belenyugodni, hogy nekem ilyen rossz, és ezért felakasztotta magát a kis temetőben. Nem akarták, hogy megnézzem, de mégis megnéztem." Visszaköltözése után anyjával nagyon sokat marakodtak. Közben munkahelyén állandó éjszakázást vállalt. Egyre fáradtabb lett, és egyre több nyugtatót szedett.

Öngyilkossággal kapcsolatos élmény: „apám látta, hogy nekem milyen rossz és ezért felakasztotta magát a kistemetőben. ... nagyon fáj, még a mai napig is, hogy megölte magát. Ha gyógyszerezem magam, én is mindent meg tudnék tenni. De sokszor anélkül is, ha rá gondolok. Van egy vas a plafonon, sokszor gondolom, hogy arra felkötöm magam."

Az eset strukturális elemzése: A beteg erősen kötődik apjához, akitől házasságát követően elszakad. Az apa ellenezte ezt a házasságot, ami hamarosan el is romlik a férj léha életmódja miatt. Közben apja öngyilkos lesz, ami nagy bűntudatot vált ki a lányból. Ezt követően öngyilkosságot követ el. „Ha apámnak volt bátorsága, nekem miért ne lenne." Apja halála miatt érzett bűntudatát elmélyítette az anyjával való rossz kapcsolat. Néhány korábbi sikertelen kapcsolatteremtési kísérlete után most magára marad, nincs kihez kötődnie. Az állandó éjszakázás, gyógyszerfogyasztás miatt egyre fáradtabb lesz. Ebben a reménytelen állapotban az öngyilkosság mint egy „berögzült" problémamegoldási mód lehetett jelen gondolkodásában, amivel talán ki tudja harcolni anyja odafordulását vagy — ha ez nem sikerül — „legalább nem kell tovább szenvednie a bűntudattól".

3. eset: 43 éves, törékeny testalkatú, középmagas férfi. Saját elmondása szerint az öngyilkosság napján vásáron volt, ahol kisborjút adott el, és utána iszogatott ismerőseivel. Amikor hazament, „elhomályosodott előtte minden" — a többire nem is emlékszik. A heteroanamnézis szerint „régóta mondogatja, hogy most már öngyilkos lesz, de csak akkor, ha ivott, főleg fizetéskor. De nem gondoltuk komolyan, hogy meg is teszi, mert már máskor is mondta" (heteroanamnézis a feleségtől).

Öngyilkossággal kapcsolatos élmény: Egy közeli rokonuk volt öngyilkos két évvel korábban. Akkor a beteg volt az, akinek fel kellett öltöztetnie a halottat. Rokonuk halála annyira megviselte, hogy több héten át még „ideggel" is kezelni kellett. Az öngyilkosság módja mindkét esetben akasztás volt.

4. eset: 28 éves, festett hajú, alacsony termetű, diplomás lány. Elmondása szerint szülei és testvérei „kétkezi munkásokként dolgoznak".

Az öngyilkossági kísérlet módja: A beteg a munkahelyén (munka után) 10—15 tbl. altatót vett be, öngyilkossági szándékkal. (Az öngyilkosságát megelőző hetekben munkahelyéről a szállóra érve szinte minden du. 6 órakor két szem altatót vett be, és másnap reggelig aludt.)

Az öngyilkosság elkövetésének előzményei: Diplomájának megszerzése után egy vidéki városba került, távol a szüleitől, ahol a munkahelyén, de főleg munkakörében már a kezdet óta nagyon bizonytalannak, kevés tudásúnak érezte magát. Néhány hónappal odakerülése után közelebbi kapcsolatba került egyik közvetlen munkatársával (aki egyetemi végzettségű és családos volt). Közben régi barátjával (aki nagyreményűsége ellenére sem tudott sikeres felvételi vizsgát tenni és öt évvel fiatalabb volt a lánynál) szakított. Majd fél év együttjárás után a munkatársa otthagyta, ami munkahelyi presztízsét tovább rontotta. Nagyon szerette volna, ha ez a kapcsolat tovább folytatódik, többször könyörgött is emiatt új barátjának, aki azonban hallani sem akart róla. Kollégája szerint az utóbbi időben nem lehetett vele megtalálni a kapcsolatteremtés módját; „ha elmondtam a véleményemet, azonnal megharagudott".

Környezeti és pszichés miliő: Egy munkásszállón lakott egyik munkatársával. Kezdeti jó kapcsolatuk szinte teljesen megromlott. Szüleit egyre ritkábban látogatta, mert szemére hányták, hogy „elszalasztott egy nagy lehetőséget" azáltal, hogy engedte, hogy új partnere otthagyja.

Az eset strukturális elemzése: A lány már a sikeres felvételije, de főleg diplomájának megszerzése után, kiemelt szerephelyzetbe került családjában, ahol szülei és testvérei is kétkezi munkások voltak. Ez a szerepvállalás nagymértékben eltávolította megváltoztatta őt, és egy külsőségekben gazdag szerephelyzetbe kényszerítette családon belül is. Az egyetem elvégzése után szülővárosától távolabb vállalt munkát, ahol azt a szerepet akarta tovább vinni, amit szülei elvártak tőle. E viselkedés miatt környezetével egyre nagyobb összetűzésbe került. Közben régi barátjával szakított. Egy új kapcsolatot kezdett (ami a férfi iskolázottsága miatt nagy reményekkel kecsegtetett), de az fél év után megszakadt. Munkahelyén egyre kevésbé szerették és fogadták el kompetenciáját. Ismerőseivel sorra összeveszett. Úgy érezte, teljesen magára maradt, és kezdetben jelképesen, később ténylegesen el akarta pusztítani önmagát.

III.

A modellkövetők személyiségére leginkább jellemző sajátosságok

A betegeknél nagyfokú belső bizonytalanság, szorongás, dependencia igény és ítéleti ambivalencia tárható fel (Rorschach, [később Ro.] tagadó r., távolítás), ami mellett érvényesülési igényük és fascinációra való hajlamuk is számottevőnek tekinthető. Azt akarják, hogy különleges személyként tiszteljék őket, ezért tele vannak feszültséggel, és saját hatásukat érzékeny figyelemmel kísérik (Lüscher [később Lü.]: 8FB: +2, +5). Közben az önmaguk és a világ között érzett űrt és a magukra hagyatottság érzetét igyekeznek legyőzni (LÜ; 8Fb: —0, —7). Vágyaik és képzeteik sokszor elsodorják őket percepciójukban a valósághatárok elmosódnak (Ro. Deform.): A konfliktusos élethelyzetben különböző elhárítási stratégiákat alkalmaznak, mint pl. az elhárítás legkezdetlegesebb formája — a meg nem történtté tevés, valamint az izoláció, az átmeneti tudatszűkítés, a deperszonalizáció és a regresszió. A betegek magatartását — a legkülönbözőbb élethelyzetekben — disszimuláció jellemzi (Ro. távolítás, Lü. 4G nagyobb mint Diagonál sor értéke az O oszlopban). Viselkedésük gyakran helyzetileg determinált, indulatosak, robbanékonyak. Cselekvéseiket intoleranciájuk motiválhatja (Ro., MF szenzoriális hangsúlyú).

A nem modellkövetők személyiségére leginkább jellemző sajátosságok

Kudarctoleranciájuk alacsony; vezető elhárítási mechanizmusuk a projekció és a racionalizálás (Ro.; MF — kinesztéziás hangs.). Ingerekre könnyen reagálnak, hamar felizgathatók. Az erotikus és az intenzív ingerek valósággal lebilincselően hatnak rájuk (Lü.; 8FB.; +5, +3). Az érzelem és a hangulat gondolati munkával való szabályozása valamint elaborációs képességük gyenge. (Ro. Szubjektív kritika, variancia-analízis.) A kielégítetlen vágyak, kudarcok nagy szerepet játszanak viselkedésükben (Ro.; MF — kinesztéziás hangs.). A nemiségtől, a szexualitástól, a másik nemtől való félelem is jellemezheti őket (Ro.; szex. ütk.). De találhatunk miliőkonfliktusra, pesszimizmusra utaló jegyeket is (Ro.; Részletezés). Mindezek mellett önátadásra kevésbé képesek, és a társas helyzeteket nem tudják úgy alakítani, hogy azok a valakihez való tartozás érzését nyújtsák, így nem tudják önmagukat érzelemmel és bizalommal átadni. A nem kielégítő kapcsolat a deprimáló függőség érzését keltheti (Lü.; Fb.; —1, —7). Az ebből az állapotból való kimozduláshoz szükséges erőfeszítései is hiányoznak (4G, < mint a diagonál sor O oszlop értéke, var. anal.).

Mindkét betegcsoportra jellemzők

Fokozottan önmaguk felé fordultak, introvertálódtak (EPQ — a nem extrovertáltak aránya 15/11). Érzelmileg nagyon labilisak (EPQ — emocionálisan labilisak aránya 15/11). Beilleszkedésük is többnyire differenciálatlan és bizonytalan (Lü.; +5). A mentális fékek lazák, az értelmi eszközökkel való szabályozás többnyire rosszul működik (F%—1; 80 alatt az arány 14/10). Önismeretük nagyon alacsony. Fokozott félelmet, veszélyhelyzetet vetítenek ki a külvilágra (szikla, szakadék tartalmak gyakori előfordulása 7/7). Emiatt védelemkeresésük, és a gondoskodás iránti igényük fokozott (pfl.), azonban ezeknek megszerzésére, kiharcolására nincsenek kellőképpen szocializálva (exploráció).

IV.

Az öngyilkosság dinamikája

Az ún. modellkövető öngyilkossági kísérletet elkövetett személyeknél mintegy kettős („meghasadt") életet találtam leginkább jellemzőnek. Egyrészt egy olyan látszatélet fenntartását, amit a környezetük felé akarnak felmutatni (pl. ez lehet a szűkebb család), de lehet a családon kívüliek felé („a mi családunk milyen jól él"). Másrészt egy olyan belső életet, ami feltehetőleg igen képzetgazdag és nagyon intenzív is lehet, ami ugyanakkor a külvilág számára szinte teljesen zárt. Ennek a zártságnak a kimunkálása és fenntartása feltehetőleg nagyon sok energiát köt le. Ezeknél az egyéneknél valószínűsíthető a dependenciára való vágy igen erős elfojtása, aminek kompenzálásaként az egészséges, kiegyensúlyozott, csodálható, önálló, fontos ember látszatának a fenntartására törekszenek — esetleg túlhangsúlyozottan is — és ez ami a kívül állók számára érthetetlenné teszi az öngyilkosságot. Ezt a kifelé felmutatott szerepet mindaddig érdemesnek tarthatja fenntartani, amíg „hasznot húz" belőle (azaz csodálhatja magát, fontos lehet stb.). Azonban az ún. Achilles pontja (pl. az 1. betegnél az egészséges, férfias ember látszatának a fenntartása) szenved valamilyen visszavonhatatlannak vélt sérelmet (amit kis negatív inger is kiválthat), mivel a beteg ezen a téren fokozottan érzékeny (megszűnhet a látszat fenntartásának fontossága) és azt követően hosszabb vagy rövidebb idő alatt valósulhat meg a „negatív egyensúly" felbomlásának, lelepleződésének hatására az attitűd repertoárjában már készenlétben levő és kiemelkedő felszólító jelleggel bíró deviáns viselkedési formának, az öngyilkosságnak a „lehívása".

Vizsgálatom során a modell követésnek egy másik formájával is találkoztam, amikor az öngyilkosság mint egy letiltott attitűd formájában (én nem lehetek öngyilkos, mert ... — gyermekem van — fájdalmat okozok — ... stb.) épülhetett be az egyén tudatába. Aminek „előhívására" csak akkor kerülhe-

tett sor, amikor az egyén — a már hosszabb vagy rövidebb ideje fennálló „negatív egyensúly"* állapotából valamilyen hatásra kibillent. Pl. alkohol fogyasztás során, szedatívumok, időjárási frontkitörésre stb. hatására előjelét vesztve „beléphet" az öngyilkosság, mint kiemelt helyzetben levő konfliktusmegoldási stratégia.

Az ún. *nem modellkövető* öngyilkossági kísérletet elkövetett személyek szinte lépésről lépésre, egy hosszan elhúzódó „kudarcláncolaton" keresztül juthatnak el egy olyan „örvénylés-szerű" állapotba, amelyből való visszatérés lehetőségét kilátástalannak élik meg. Ennek a folyamatnak három jellegzetes szakaszát különíthetjük el. Az első időszakban „*keresés*" állapota jellemezheti az egyént: keresése az elfogadtatásnak, a valakihez való tartozásnak, sokszor egy meghatározott személyhez, a fontosság élményének keresése, hogy „én is érek valamit", „van értelme az életemnek". Ez a folyamat azonban gyakran sikertelen próbálkozások sorozatává válik. Így kialakulhat egy „*paradox állapot*", éppen azáltal, hogy az egyén csak olyan szélsőségesen tudja közvetíteni „kiáltását", ami sokkolja, idegesíti a környezetében levőket, de lehetséges az is, hogy környezete nem akar magára újabb terhet fölvenni, esetleg nem találja meg a megfelelő kapcsolatfelvételi módot sem.

Mindezek hatására a betegnek az őt körülvevő szociális térben való mozgása egyre bizonytalanabbá válhat, (ami a harmadik szintje lehetne a folyamatnak) *peremhelyzetre* kerülhet, ahol szinte önmaga termeli-küszködi ki a „jónak vélt", egyetlen megoldást, saját magának az elpusztítását. Ebben az állapotban olyan „sajátságos módon érzékeli a külvilág ingereit, éli meg saját gondolatait, fantáziáját, amely azt támasztja alá, hogy ő senkinek sem fontos, hasznavehetetlen. Jellemző lehet erre az időszakra az is, hogy az öngyilkosságot, ill. kísérletet megelőzően több a „helyzetből kilépő" cselekedetet követett el (pl. 4. esetben a több hetes alvás altatóval délutántól reggelig, stb.).

* * *

Megfigyelhető volt, hogy az öngyilkosságot megkísérelt betegeknél a tentament követő ún. „feltisztulási" időszakban a még zavart pszichéjű egyén nagyon mély régiói tárultak föl. Ehhez hasonló megmutatkozásra egyébként hosszabb ideig tartó terápiás kapcsolatban kerülhet sor. Ez viszonylag rövid ideig tartó állapot, amelynek időtartama nagymértékben függ a beszedett gyógyszerek mennyiségétől, de nem független a pszichés környezettől sem. A terapeuta jelenléte ebben a „feltisztulási" időszakban több szempontból is nagyon fontos lehet. Egyrészt a beteg kevésbé gátolt megnyilvánulásai során

* Negatív vagy látszólagos egyensúly alatt értem azt az állapotot, amely azt követően alakul ki, hogy a személy valamilyen „káros" (pl. traumatikus) hatást nem tudott kellőképpen feldolgozni. A kiegyensúlyozatlanság, éretlenség stb. az idő előrehaladtával egyre több gondot okoz számára az önmagához és a környezetéhez való viszonyában. Ezzel szemben a mindennapi élet szituáció-szerű szerephelyzeteiben (pl. munkahely, család) többnyire eligazodik.

sok információhoz juthat a verbális és nonverbális kommunikáció révén az öngyilkosságot megelőző időszakról. Ez nagymértékben hozzájárulhat az öngyilkosság motivációinak, dinamizmusának megértéséhez. Másrészt a jelenléte (mintegy imprinting jelleggel) meghatározó lehet a terápiás kapcsolat elmélyültebb kialakításában, dinamikusabb lefolyásában stb. A terapeuta odaforduló, megértő, elfogadó attitűdje megkönnyíti, ill. megkönnyítheti a beteg „visszatérését az életbe", és egyben lehetőséget is ad a kapcsolatteremtésre, megkapaszkodásra.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1983. IX. 1.

IRODALOM

1. Andorka R.—Buda B.—Cseh-Szombathy L. 1974.: A deviáns viselkedés szociológiája (Tanulmányok. Vál.-Bev.: Andorka R.—Buda B.) Gondolat, Budapest.
2. Bagdy E. 1977.: Családi szocializáció és személyiségzavarok. Tanönyvkiadó, Budapest.
3. Bagdy E.—Császár Gy. 1979.: Pszichológiai szempontok az orvosi beszélgetésben. Orvosi Hetilap, 120. évf. 37. sz.
4. Bandura—Watters—Haig. 1976.: Az utánzás szerepe a személyiségfejlődésben. Magatartásminták és azonosulás. Gondolat, Budapest.
5. Bandura, A. 1976.: Szociális tanulás utánzás útján. Pedagógiai szociálpszichológia. Gondolat, Budapest.
6. Bókay A.—Jódi F.—Stark A. 1982.: „Köztetek lettem én bolond". Magvető, Budapest.
7. Buda B. 1971.: Az öngyilkosság. I. Társadalmi tényezők, statisztikai adatok. Orvosi Hetilap, 22. 1263—1967. p.
8. Buda B. 1971.: Az öngyilkosság. II. Hazai statisztikai adatok, általános társaslélektani szabályszerűségek. Orvosi Hetilap, 29. 1691—1695. p.
9. Buda B.: Az öngyilkosság. III. Pszichológiai szabályszerűségek. Orvosi Hetilap, 33. 1943—1964. p.
10. Buda B.: Az öngyilkosság. IV. A megelőzés lehetőségei és módszerei, az öngyilkosságveszély orvosi pszichológiai ellátása. Orvosi Hetilap, 39. 2327—2332. p.
11. Buda B. 1980.: A család szerepe a deviáns magatartásformák kialakulásában (megelőzés, gyógyítás, rehabilitáció). Alkohológiai kiskönyvtár. Medicina, Budapest.
12. Buda B. 1980.: Az empátia. Gondolat, Budapest.
13. Cseh-Szombathy L. 1963.: Az öngyilkosság társadalmi jellege. Demográfia. 2. 186—216. p.
14. Cseh-Szombathy L. 1967.: Előszó. In: Durkheim: Az öngyilkosság. Közgazd. és Jogi Kiadó, Budapest.
15. Cseh-Szombathy L.—Heinz E. 1965.: Az öngyilkosság vizsgálata. Statisztikai Szemle. 2. Budapest. 150—172.
16. Cseh-Szombathy L. 1979.: Családszociológiai problémák és módszerek. Gondolat, Budapest.
17. Durkheim, E. 1967.: Az öngyilkosság Közgazd. és Jogi Kiadó. Budapest.
18. Eysenck, H. J. 1973. Személyiség és az Eysenck démon. In: Típustanok és személyiségvonások. Gondolat, Budapest.
19. Farkasinszki T. 1983.: A minta szerepe a gyermek és serdülőkori öngyilkossági kísérletben. Magyar Pszichiátriai Társaság I. kongresszusa. Budapest.
20. Füri A. 1973.: Az önértékelési zavarok szerepe adoleszcensek öngyilkossági kísérletének motivációjában. Publikálatlan Bölcsészdoktori Disszertáció. Budapest.
21. Gergely G. 1972.: Röpirat az öngyilkosságról. Medicina, Budapest.
22. Hajtman B. 1970.: Bevezetés a matematikai statisztikába. Akadémia, Budapest.
23. Halász L.—Marton L. M. 1978.: Előszó. In: Típustanok és személyiségvonások. Gondolat, Budapest.
24. Lak L. 1967.: Az öngyilkosság okainak vizsgálata. Pszichológiai Tanulmányok. X. 621—627.

25. Liebermann L.—Németh N.—Hódosi R.—Majláth Gy.—Révész L.-né. 1963.: Fiatalkorú öngyilkosok. Pszichológiai Tanulmányok. IV.
26. Lüscher-teszt kézikönyv.
27. Matolcsi Á. 1980.: A Lüscher-teszt és a személyiség alapvető dimenzióinak mérésére szolgáló Brengelman kérdőív összehasonlításának kettős indoka. Publikálatlan Bölcsészdoktori Disszertáció. Debrecen.
28. Mérei F. 1968.: A Lüscher-próba a klinikai diagnosztikában. Pszichológiai Tanulmányok. 711—730.
29. Mérei F. 1979.: A Roschach-próba. ELTE Egységes jegyzet. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest.
30. Mérei F.—Szakács F. 1974.: A klinikai pszichológia gyakorlata. Medicina, Budapest.
31. Mérei F.—Szakács F. 1974.: Klinikai pszichodiagnosztikai módszerek. Medicina, Budapest.
32. Model suicide attempter, conmitter. In: The cry for help. Ed.: Forberow and Schneidman. 45—47.
33. Orvosi pszichológiai és pszichiátriai alapismeretek. Szerk.: Ozsváth K. Pécs.
34. Rogers, C. E. 1980.: A személyiség és a viselkedés elmélete. In: Személyiséglélektani szöveggyűjtemény. (szerk.: Szakács F.—Kulcsár Zs.) Tankönyvkiadó, Budapest.
35. Rókusfalvi—Povázsai—Sipos—Halmi. 1971.: Az affektivitás vizsgálata. A Lüscher-teszt alkalmazási lehetőségei és standardizálása. Akadémiai Kiadó, Budapest.
36. Sárai J.: A serdülők demonstratív öngyilkosság kísérletének pszichodinamizmusa. Pszichológiai Tanulmányok. XIV. 549—554.
37. Suicide in Japán.: Ed.: Iga, M., Jamamotó, J., Noguchi, T., Koshinaga J. Department of sociology, California State University. Northridge. California. USA.
38. Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarok köréből. Szerk.: Miltényi K.—Münnich I.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОДИНАМИКИ И ЛИЧНОСТНЫХ КОМПОНЕНТОВ БОЛЬНЫХ, СОВЕРШИВШИХ ПОПЫТКИ К САМОУБИЙСТВУ ПО Т. Н. МОДЕЛИ И БЕЗ МОДЕЛИ

ТИХАМЕР БАКО

Автор исследовал и провел сравнение психологическими методиками 29 человек, совершивших попытки к самоубийству, 14 из них не имели модели самоубийства, а у 15 больных были модели самоубийств или же они выбрали аналогичный способ к самоубийства, что и модель, или находились в эмоциональной связи с человеком, покончившим жизнь самоубийством.

Результаты: *личность человека, не следовавшего модели самоубийства*, характеризуется следующими чертами: низкой толерантностью к неуспеху, регулированием настроения путем мыслительной деятельности, слабой злаборационной способностью. Такая личность может легко поддаваться соблазнам и т. д.

Динамика Suic. tent. приход в состояние ограниченности, узости через длительную цепь неудач и неуспехов. В этом состоянии самоуничтожение становится единственно «приемлимым» решением. *Личность больных, следовавших модели самоубийства*, характеризуется следующим: склонность к состоянию быть очарованным, потребность в зависимости, тревожность, амбивалентность принятия решения. Изоляция, регрессия и т. д.

Динамика Suic. tent. 1.) больной живет двойной жизнью, иллюзорной, приукрашенной, которая направлена во вне, и богатой воображениями, интенсивной, но «больной» внутренней жизнью. Кажушуюся, приукрашенную жизнь он стремится поддерживать до тех пор, пока за иллюзорной жизнью он способен спрятать свою больную внутреннюю жизнь. Когда же больной страдает при наступлении на «ахиллесову пяту», то выходит из неприятной, мучительной для него ситуации вызовом девиантной формы поведения — самоуничтожения. 2. самоубийство находится под запретом до тех пор, пока больной не потеряет контроля над ним, например, вследствие приема крупных доз алкоголя или лекарств.

INVESTIGATIONS ON THE PERSONALITY AND PSYCHODYNAMIC BACKGROUND OF MODELLING AND NON-MODELLING TYPES OF ATTEMPTED SUICIDES

BAKÓ, TIHAMÉR

The author examined 29 people having attempted suicide and kept the possibility of modelling in view. The author used psychological methods to compare 14 patients who attempted non-modelling type of suicide to 15 patients who attempted modelling type suicide. Those who attempted modelling-type of suicide — possibly choosing the same method as their model — were emotionally attached to a person also having had attempted suicide.

Results: Patients attempting a non-modelling type of suicide can be characterized by the following traits: low tolerance of failures, intellectual regulation of mood, poor ability to elaborate, low resistance to temptation, etc. The dynamics of attempted suicide: failure-series over a long period of time leading to a state of constricted consciousness in which self-destruction seems to be the only „acceptable" solution. Characteristics of patients modelling someone by their attempt of suicide: a tendency to become easily fascinated, dependecy, anxiety, ambivalence when making judgements, defence mechanisms: isolation, nullification, regression, etc. The dynamics of attempted suicide: 1. The patient lives a double life; an illusory life pretended to be „nice" for the outside world and an intensive internal life which is full of fantasy and is, on the whole, abnormal. The patient tries to maintain this illusional life up to the point where he cannot conceal his abnormal internal life. When his „Achilles" point is hurt the patient withdraws from this painful situation and adopts a deviant behaviour which holds an accentuated place in his behaviour repertoire: self-destruction. 2. The attempt at suicide is under prohibition up till the point where the patient looses control over it, due to e.g. extreme alcohol or drug consumption, or perhaps to a considerable change in the weather.

ESETTANULMÁNY

A KRIMINÁLPSZICHOLÓGUS SZEREPE A BIZONYÍTÁSI ELJÁRÁSBAN

CELEBRINI JÁNOSNÉ
BM Rendőrtiszti Főiskola

1. eset

Z. I. tizenhét éves fiatalkorú segítőtársaival sorozatosan betöréses lopást követett el egy nagyvárosban és környékén. A cél általában pénz és egyéb anyagi érték volt, kivéve azt a két alkalmat, amikor egy MHS raktárból, illetve egy fegyverkiállításról fegyvert akartak szerezni és sikerült is. Egyik alkalommal a Művelődési Ház presszójának bevételét akarták megszerezni, amikor az éjjeliőr erre felfigyelt, leütötték, majd annyira megverték, hogy az őr pár óra elteltével belehalt sérüléseibe. Ez volt az egyetlen eset, amikor erőszakot alkalmaztak.

A rendőrség hosszú időn keresztül nem tudott az elkövetők nyomára jutni, mert Z. I. és társai magatartása a munkahelyükön is, egyébként is kifogástalan volt. Z. I. kifejezetten népszerű volt, mivel a fiatalok között megakadályozta a garázdaságot, verekedést stb.

Leleplezésük és elfogásuk után a bizonyítási eljárás is lassan haladt, mivel önként semmit sem ismertek be. A legnagyobb ellenállásba az emberölés és a fegyverszerzés bizonyítása ütközött. A betörésekből származó haszon a várható büntetéshez képest igen csekély volt, ezért nem volt nyilvánvaló az indíték, mint ahogy a szervező, irányító szerep „hordozója" sem. A szakértői megbízás ezen kérdések megválaszolására szólt.

A bűncselekmény elkövetésének körülményeiről kikérdeztem, de csak az emberöléssel és fegyverszerzési kísérlettel kapcsolatban. Az emberölés előre kitervelségét — érthetően — nem vállalja, a következőket mondja: — „csak leütni akartuk". Azt, hogy az emberölésre alkalmas eszközt magukkal vitték, azzal magyarázza, hogy „bármit megyek lopni, számítok rá, hogy ütök — inkább én ütöm le őt, mint ő engem". „Eleve az ember már félti a bőrét, fél, hogy lebukik." A lopásokat, mint mondja, azért követték el, mert mindig kellett valamire a pénz. Olyan terveik voltak, mint pl. a jugoszláviai nyaralás, amit a fizetésből (1900—2000 Ft) nem tudott megspórolni. A lopásból származó „jövedelem" fizetéskiegészítésre kellett, mivel abból legfeljebb „a kocsmában egy felesre" futja. Ezt súlyos méltánytalanságnak érzi, mivel a környezetében azt tapasztalja, hogy magasabb színvonalon élnek az emberek, többet megengednek maguknak. Meggyőződése, hogy a lopáshoz joga van, mivel senkit nem károsít meg azzal, hogy az üzletekből elvisz értékeket. A munkát szükséges rossznak tekinti („a melót, azt rühellem"), ezért fel sem merül benne, hogy több munkával jusson pénzhez. Azt tervezte, hogy katonaság után abbahagyja a betöréseket, mivel ez a kiesés kellett volna ahhoz, hogy abba tudja hagyni. „Sokszor mondtam, hogy nem csinálom, de csak mindig kezdjük."

Életrajzi adatok:

Szülei élnek, velük lakik, anyja htb., apja éjjeliőr. Anyja második, apja első házasságában született, ők nevelték. Két idősebb féltestvére van, akik már önállóak.

Az anya elmondása alapján a terhesség, a szülés, a csecsemő pszichomotoros fejlődése zavartalan volt. Balkezesnek indult, amiről „le kellett szoktatni", enurezis és enkoprézis szorványosan előfordult 7 éves koráig. Számottevő betegsége nem volt. Három éves volt, amikor anyja tébécés fertőzéssel egy évre szanatóriumba került — ez idő alatt az anyai nagymama gondozta. Ebben az időszakban a családi konfliktusok — anyagi és egyéb problémák miatt — halmozottan és kiélezetten jelentkeztek, ami a szülők időszakos különélését eredményezte. Az apa vélt és valós sérelmeinek feszültségét alkoholmámorban oldotta fel, ami durva, megalázó bortányokhoz vezetett. Szívesen megalázott mindenkit, még egy nyomorék embert is, csak azért, hogy élvezze fölényét. Nem volt bizonyítható, de ebben az időszakban jelentették fel az apát, mert nevelt lányával (aki akkor kiskorú volt) szexuális kapcsolatot akart létesíteni. A durvaság, kíméletlenség egyébként is jellemző rá. Fiával kivételezetten bánt, a maga módján kényeztette, ajándékokat vásárolt neki anyagi helyzetüket meghaladó mértékben, — az anya tiltakozása ellenére. Az anya nem vállalja, de úgy tűnik, hogy ő az első házasságából származó leányokat kényeztette inkább. Z. I. csendes, alkalmazkodó, szolgálatkész gyermek volt, szívesen barkácsolt egymagában. Az iskolában magatartására nem panaszkodtak, de tanulni is „lusta" volt. Az általános iskola elvégzése után szakmunkástanuló lett, majd felszabadult és dolgozni kezdett. A munkahelyén meg voltak vele elégedve (elpanaszolta, hogy az éjszakai betörések után nagyon nehéz volt reggel munkába állnia) készséges és ügyes volt. A család élete is konszolidálódott, az apa ritkábban és kevesebbet iszik, az anya is kevesebbet veszekszik. Az apja még mostanság is megpofozta a fiát, ha nem engedelmeskedett neki és ha a barátaival lógott. Családját próbálja tisztelni és szeretni, de ez az elszenvedett traumák, megszégyenülések miatt csak viselkedésben sikeres. Különösen az apja iránti érzései ambivalensek „már régen megvertem volna, ha a mostohaapám".

Azt állítja, hogy a család nem tudott a bűncselekményekről, pedig sok olyan ajándékot adott nekik, amit a fizetéséből nem tudott volna megvenni (óra, rádió, kerékpár). A lopott fegyverrel a lakásban lőtt célba, mert nem volt kedve egy sportegyesület kötöttségeit vállalni.

A pszichológiai vizsgálatok eredményei:

A következő módszereket alkalmaztam: Raven intelligenciateszt, kétprofilos Szondi, Roschach-teszt, Leary, PFT.

A vizsgálatok alapján a következő személyiségkép alakult ki Z. I.-ről:

Értelmi színvonala az átlagosnál magasabb; a törvényszerűségeket, összefüggéseket felismeri. A valóság megítélésében jó értelmi színvonala ellenére szubjektív, indulatai, érzelmei befolyásolják. Cselekedeteit a mindenkori helyzet határozza meg. Fejlett fantáziáját éngyengesége és gátlástalansága miatt nem tudja pozitív értékek megvalósításának a szolgálatába állítani. A terheléseket, feszültségeket rosszul tűri, ezért a könnyebb megoldáso-

kat részesíti előnyben. Énközpontú. Kisebbrendűségi érzését extrém helyzetek vállalásával és nyílt, gátlástalan agresszióval igyekszik ellensúlyozni Szexuális szerepvállalásában bizonytalanság tapasztalható: a szükséglet és az érzelmi tárgymegszállás elkülönült. Fél a nemiségtől, a női szerepet preferálja. Az emberekhez alacsony hőfokú érzelmek kötik, kapcsolatainak kialakítását az érdekek irányítják. Kapcsolódási igényének kielégítését önmagára irányultsága és gátlásossága miatt nem tudja megvalósítani. Az emberekhez viselkedésszinten alkalmazkodik, a konvenciókat betartja, így éri el, hogy jó benyomást kelt. Az alkalmazkodási igény él benne, de a mentális fékrendszer nem bír az indulattal, ezért magatartása görcsös. Gyanakvó, szenzitív, milliő-feszültségeit antiszociális viselkedéssel vezeti le. Fél a megtorlástól, de ezt igyekszik titkolni, szeretne jobb színben feltűnni.

A-PFT. teszt jellegzetes eredményei: a frusztráló helyzetben, vagy nem reagál a frusztrációra és nem is védekezik, közömbösséget színlel, vagy érzékeny, sértődékeny, infantilis reakciókat ad. Toporog az akadály előtt, irritált, de nem cselekszik. Pszichopátiára utaló nonkonformizmus és szorongásnélküliség, aszociális magatartás jellemzi. Az itt leírt kétfajta viselkedésmód a valóságban úgy alakul, hogy családja frusztráló hatásaira látszólag közömbös, „nem veszi fel", agresszív feszültségét, bosszúvágyát áttolja a társadalomra, annak normáival aktívan szembefordul. Ezt a kettősséget ő maga is megfogalmazta, amikor kértem, hogy a Leary-teszttel készítse el az önjellemzését, mire ő megkérdezte, hogy „a bűnöző vagy a közismert érdekel". Mindkettőt elkészítette, és a két szerepviselkedés eltérései jól mutatják, hogy negatív énképe miatt hogyan csúszott félre az „ideál-self" megvalósításában. A „hétköznapi" magatartásra az alkalmazkodás, a jóindulat jellemző, a konformis magatartás. Segítőkészsége miatt népszerű és népszerűségéért még az értékeit is hajlandó feláldozni (LM = 11). A család antiszociális cselekedeteit rosszul tolerálja, de *nyíltan* nem mer szembeszállni, önismerete gyenge (JK = 10). Önzetlen, készséges, a racionalizmus jellemzi (NO = 7).

Hiányzik belőle a versengés, a felülkerekedés, az ambíció, a nyílt, dominanciát sugárzó attitűd (BC = 3, AP = 2). A *bűnözői* magatartás interperszonális szigorú, büntető, destruktív, félelmet keltő viselkedésmódokból állanak össze (DE=8). Önértékelésének növelésére, nárcizmusának kiélésére használja környezetét (bűntársai), szociálisan hatékony (BC = 7). Az érzelmi elkötelezettségtől, az intimitástól fél, a szociális normákat elutasítja (FC = 8). Tehát azokat az önérvényesítési igényeit, amelyeket nem tud megvalósítani közismert környezetében, éjszaka mint „organizátor" elégíti ki:

Fentiek alapján válaszolni lehetett a kérdésekre, egyértelművé vált, hogy Z. I. irányításával követte el a társaság a bűncselekményeket, ezen túlmenően érthetővé vált, hogy miért nem lepleződött le előbb Z. I.

2. eset

Az Alföldön egy lakatlan tanya kútjában egy női hullát találtak, amiben felismerték A.-nét, aki kb. 10 hónapja tűnt el. Korábban egy szomszédasszonya jelentette a rendőrségen, hogy régen nem látja őt. Közismert volt, hogy van egy élettársa, B., aki kisebb megszakításokkal nála lakott. A bűncselekmény elkövetésével B.-t gyanúsították, de a bizonyítás — az eltelt hosszú idő miatt — komoly nehézségekbe ütközött. B. viszonylag hosszú idő után be-

ismerő vallomást tett: elismerte, hogy megölte és a kútba dobta A.-nét. Vallomása azonban a részletek hiányos ismerete miatt nem volt elég meggyőző, ezért feltételezhető, hogy volt egy tettestársa is, akinek a közreműködését nem ismeri minden részletében. Ezt a feltevést megerősítette az, hogy B. másik nőismerősének, D.-nének bátyja, C., olyan vallomást tett, ami a D.-né bűnrészességre utalt. B. és C. kapcsolata konfliktusmentesnek tűnt. B. makacsul tagadta, hogy bárki segített volna neki, az ellentmondások a kriminalisztika eszközeivel nem voltak feloldhatók, ezért pszichológus közreműködését kérték a bizonyítási eljáráshoz. A feltett kérdések alapján a pszichológusnak a gyanúsított és a vele kapcsolatban levők egymáshoz való viszonyának sajátosságait kellett megismerni (B., C., D.-né és A.-né, az áldozat). Válaszra várt az a kérdés is, hogy kinek és milyen jellegű, erősségű indítéka lehetett a bűncselekmény elkövetésére, segítségnyújtásra, illetve a hamis tanúvallomásra. Ennek érdekében a fenti három szereplővel foglalkoztunk. Választ kellett keresni arra is, hogy bár B. ismételten azonosan meséli el az emberölést, fontos részletekre nem képes visszaemlékezni. Nem emlékszik pl. arra, hogy honnan származik az a zsineg és mikor rakta a zsebébe, amivel A.-né kezét és lábát összekötözte. Nem emlékszik arra sem, hogy milyen volt az a ruhadarab, amivel az áldozat száját betömte; azt sem tudja, hogy pontosan mikor (hó, nap) követte el a bűncselekményt. (A holttest állapota miatt erre a kérdésre az orvosszakértő tág időhatárokat tudott csak megjelölni.)

B. vizsgálati eredményei

Az explorációs beszélgetésből az alábbiakat lehetett megállapítani:

B. parasztszülők gyermeke, szülei azon túl, hogy vitális szükségleteit kielégítették, alig foglalkoztak vele. Gyermekkorában az ált. iskola két osztályát végezte el. Kisgyermekkorában hosszabb ideig volt kórházban, nem tudja, mennyi idős volt és milyen betegség miatt került erre sor. A katonai szolgálat alól gyengeelméjűség miatt felmentették. Felnőtt korában folytatta a tanulást, így végzett el hat osztályt. Hosszú időn keresztül a fővárosban élt, különböző helyeken volt segédmunkás. Első szexuális kapcsolata 17 éves korában a munkahelyén (kazánházban) egy nála idősebb takarítónő kezdeményezésére jött létre. Szexuális szükségleteinek kielégítését alkalmi partnerekkel oldotta meg, érzelmi elkötelezettség nélkül. Pár évvel ezelőtt költözött vissza szülőhelyére, ahová magával vitt egy magánál 10 évvel fiatalabb nőt mint élettársat. Ez a kapcsolat a nő hűtlensége miatt rövid ideig tartott. Ekkor ismerte meg A.-nét, akinek a férje meghalt, és a CSÉB biztosítás alapján az asszony viszonylag nagy összeghez jutott. Az asszony három gyermeke közül ekkor még a legfiatalabb otthon élt, de hamarosan ő is állami gondozásba került. B. nagyon szereti a gyerekeket, ezért is vállalta szívesen ezt a kapcsolatot, mert remélte, hogy javíthat a gyermek sorsán, akit az anya nagyon elhanyagolt. A biztosítási pénzből A.-né TV-t, hűtőgépet stb.-t vásárolt, ami által a környezetében élőkhöz képest jobb szociális körülményeket biztosított a maguk számára. A pénz is, a komfort is vonzotta B.-t, szexuális kapcsolatuk is kielégítő volt. A.-né azonban agresszív, szeszélyes ember volt, vitákra, verekedésekre került sor, ilyenkor előfordult, hogy az asszony kizárta a lakásból B.-t, majd rövid idő múlva „visszakönyörögte". Ez a huzavona gyakran

ismétlődött, ezért B.-nek ki kellett alakítani erre az esetre valamilyen megoldási módot. Mivel szüleinél csak a birkaólban alhatott, odaszokott egy rokon családhoz, akik közel laktak és ilyenkor befogadták. Ebben a családban él D.-né, aki 20 éves, gyermektelen, elvált asszony, és nem dolgozik. A rendkívül szűkös körülmények miatt D.-né megosztotta az ágyát B.-vel és mind több időt töltöttek együtt, együtt mentek szórakozni. A.-né nagyon féltékeny volt D.-nére, jeleneteket rendezett. Egyik alkalommal B. olyan súlyosan összeverte A.-nét, hogy az asszony csak támogatással tudott hazamenni. Akik tanúi voltak ennek, egyöntetűen állítják, hogy ezen az éjszakán ölhette meg.

B. határozottan állítja, hogy nem akkor, hanem kb. 3 héttel később követte el a bűncselekményt, de a napot nem tudja megmondani. Ennek kapcsán meséli el, hogy benne régebben megfogalmazódott a gondolat, A.-nétől úgy szabadul meg, hogy megöli, csak a megfelelő alkalomra várt. Az „alkalom" egy „visszacsalogatáskor" tűnt megfelelőnek, amikor A.-nével elment a lakására, ahol közösültek, majd a férfi rávette A.-nét, hogy menjenek el egy távoli lakatlan tanyára megnézni a kerítésdrótot, amit az asszonynak szerzett. Az üres házban A.-né félni kezdett attól, hogy a férfi meg akarja őt verni és ezt kifejezésre juttatta, mire az közölte vele, hogy most megöli. B. a verés részleteit nem tudja elmondani, csak arra emlékszik, hogy a földön fekvő nőt rugdosta, majd megkötözte és bedobta a kútba. Másnap megnézte a kutat és látta, hogy a hulla a víz színén van és jól látható, ezért rádobott egy súlyos tárgyat.

B. a fentieket készségesen mesélte el, monoton, színtelen hangon, nagyon lassan és gyakran hosszú ideig mosolyogva hallgatott a kérdés után. Az eseményeket tömondatokban, a tényekre szorítkozva adja elő.

Az előzmények miatt próbáltuk tisztázni D.-néhez fűződő való kapcsolatát, ami elől következetesen elzárkózott. Határozottan állítja, hogy tettére senki nem bíztatta, egyedül tervelte ki és hajtotta végre. D.-nével kapcsolatban elmondja, hogy tetszik neki és szexuális vágyat is ébresztett benne, de: „nem tudtam vele megtenni". Tisztelte a nőt, félt, hogy elveszíti, pedig tudta, hogy válogatás nélkül létesít kapcsolatokat. Gyakran vett neki olyan ajándékot amit D.-né kért tőle.

Vizsgálatok

Az intelligenciaszint mérésére a MAVI-tesztet alkalmaztuk, aminek alapján enyhe fokban. szubnormálisnak bizonyult (VQ = 71, PQ = 63)

Kiemelkedő az eredménye a számismétlésben és az összehasonlítás (V) próbákban. A kép és figurarendezésben (VII. X) viszont nagyon alacsony teljesítményt ér el. Organikus agyi károsodásra gondoltunk, amit a kért EEG vizsgálat nem támasztott alá.

Általános ismeretei tehát megfelelnek végzettségének, egyszerű helyzetekre érvényes erkölcsi normákkal is rendelkezik. Az V. feladat jó megoldása arra utal, hogy a megismerésben érzékletes szinten ugyan, de megfelelő színvonalat ér el a fogalomalkotásban. Szenzomotoros teljesítménye meghaladja saját performációs átlagát. A VII-es próbában (képrendezés) elért gyenge teljesítménye a lényegkiemelés és az oksági kapcsolatok, felismerésének alacsony színvonalára utal. A X. feladat (szintézispróba) gyenge megoldása az alacsony organizációs képességre utal.

Ki kell még emelni a III. próbában (számismétlés) elért jó eredményét, amely arra enged következtetni, hogy mindennapi körülmények között — figyelme és — rövid idejű emlékezete megfelelő. Értelmi fogyatékossága minimális — agyi károsodás lehetőségén túl — a gyermekkori primitív környezeti hatásoknak tudható be.

Életének eseményeire pontatlanul emlékszik, különösen az idői viszonylatokkal és a részletek felidézésével. van problémája. Úgy látjuk, ezeknek az ő életformájában nincs jelentősége, tehát mint lényegtelen merül feledésbe. (Jellemző, hogy az emberöléssel — állítása szerint — nem foglalkozott gondolatban, nem idézte fel magának mindaddig, amíg erről nem kérdezték a rendőrök.)

A személyiség különböző jellegzetességeinek megismeréséhez a kétprofilos Szondi tesztet, a PFT-t és a Rorschach próbát, valamint a Gondolkodási Séma tesztet alkalmaztuk. Részletes ismertetésüktől eltekintve a következő kép alakult ki B.-ről:

Primitív, beszűkült ember, aki képes konformista módon alkalmazkodni. Érzelmileg feszült helyzetben intellektuális kontrolljának hatékonysága nagymértékben romlik ($F_1\% = 100$, $F_2\% = 50$). Érzelmi élete sivár, kapcsolódása sekélyes kapcsolatú kialakításában érdekeit tartja szem előtt; pl. ösztönfeszültségeinek elkötelezettség nélküli, lehetőleg direkt kiélése.

Kötődési konfliktusait (A.-né, D.-né) nem tudja megoldani, elszigetelődött. Szociabilitása alacsony színvonalú, hajlamos a parazitizmusra. Kisebbrendűségi érzését igyekszik kompenzálni. Vezető elhárító mechanizmusa a regresszió.

Összefoglalva: egocentrikus, aszociális beállítódása és regresszióra való hajlama, valamint a sérelmek megtorlására irányuló erős igénye, alkalmassá teszik erőszakos bűncselekmények elkövetésére, főként azért, mert ezekkel szemben nem állnak értelmi, sem humánus megfontolások.

Fentiek alapján a feltett kérdésekre a következőket válaszoltuk:

Válasz a feltett kérdésekre

Mint mindenkihez, A.-néhoz is B.-t érdekkapcsolat fűzte, melyen belül perdöntő volt a ,,kedvező" anyagi helyzet és az, hogy az asszony szexuálisan is megfelelő partnernek bizonyult számára. Fenti kedvezményeket igényelte és elfogadta, de az ezzel járó függősége az asszonytól feszültségtűrését erősen igénybe vette: különösen rosszul tűrte ,,személyi szabadságának" korlátozását: a hűség követelését, azt, hogy az asszony járt utána. Az asszonyhoz sekélyes és ellentmondásos érzelmek kötötték, amelynek lényege az volt, hogy nem tudott lemondani a kapcsolat nyújtotta előnyökről, holott A.-nét megvetette. A feszültségeket duzzasztotta az áldozat is azzal, hogy visszaélt ,,hatalmi" helyzetével: időnként kiutasította, fenyegette, megalázta B.-t, ki tudta, hogy az asszony milyen durván bánt volt férjével, és felébredt benne a félelem. (Állítólag megöléssel is fenyegette őt.)

A fentiek miatt egyre inkább gyűlölte az asszonyt, egyre kevésbé volt képes elviselni annak viselkedését. Kialakult benne a bosszú gondolata, ami erősen megtapadt, majd egy alkalmas pillanatbanminden újabb indíték nélkül a megvalósításra késztette. Valójában az elviselt sérelmek megtorlása motiválta cselekedetét.

D.-néhez sajátos érzelmek fűzték: rokonként szerette és ragaszkodott hozzá, de szexuálisan is vonzotta, a maga módján túlságosan tisztelte. Ő volt az elérhe-

tetlen, akivel lehet „büszkélkedni" és akire végszükségben számítani is lehetett. Érzelmei leginkább olyanok voltak irányában, mint amit a felnőtt érez a gyermekekkel kapcsolatban: örömet szerezni az asszonynak, dicsekedni vele, élvezni ragaszkodását stb. Mellette — feltehetően — kevésbé gyötörte kisebbrendűségi érzése, intelligenciakomplexusa is.

Kérdésen kívül: értelmi fogyatékosságából következően az eseményeket *sem összefüggéseikben, sem időben nem képes integrálni:* vallomásának hézagai ezzel magyarázhatók. Cselekedetét emlékezetében — amíg nem kérdezték — nem élte át, elfojtotta, ezért a részletek méginkább elmosódtak tudatában. Nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy az emberölés napján alkoholos és (vagy) felindult állapotban volt. Amennyiben valamelyik (vagy mindkét) tényező fennállt, ez tudatára szűkítően hatott, és nagymértékben rontotta a megjegyzőképességet.

A tanúként kihalgatott C.

Értelmi képességei: rendkívül alacsonyak. Alapvető ismeretekkel sem rendelkezik, az idővel kapcsolatos fogalmak sem alakultak ki benne megbízhatóan (évszak, hónap, óra). A bűncselekménnyel kapcsolatban a kérdésekre folyamatosan válaszol, illetve mesél, de még rávezetéssel sem képes felismerni az általa mondottak ellentmondásosságát. Beszámolója nem elég spontán, betanultnak tűnik. Emlékezete nem megbízható, amit kritikai érzékének teljes hiánya is fokoz.

Értelmi képességei és emlékezőképességének hiányosságai miatt vallomása még akkor sem lenne megbízható, ha egyéb okok miatt nem torzítana szándékosan.

B.-vel a felszínen semleges volt a kapcsolata, családjában anyagilag maximálisan kihasználták, ugyanakkor, amikor egyébként minden vonatkozásban háttérbe szorították D.-névei, húgával szemben.

Amíg a családjánál élt, elnyomott helyzetéből következően nem vállalkozhatott a velük való szembeszállásra, de amint elköltözött, ellenséges érzelmei rosszindulatú megtorlásra késztették. Húgának azzal kívánta visszafizetni a lenyelt sérelmeket, hogy kínos helyzetbe hozta vallomásával. (Ennek következményeit fel sem tudja mérni.) A terhelő vallomást feltehetően nem egyedül tervezte meg, de erre csupán gyanúnk van.

Az ügy másik női szereplőjét, D.-nét olyan rivalizációs viszony fűzte A.-néhoz, amelyben ő volt előnyös helyzetben, mivel tisztában volt B. érzelmeivel irányában. A versengésre, azon kívül, hogy élvezte a másik megalázását, az késztette, hogy A.-nénak és a környezetének bebizonyítsa, hogy az „anyagi juttatások" ellenére is ő az erősebb, őutána „fut" a férfi. Lenézte A.-nét, de viselkedésében ezt nem mutatta, inkább B.-t erősítette meg abban a hitében, hogy minden rosszra rászolgál. D.-né tudta, hogy a B. és A.-né között meglevő ellenségeskedés egyik fő forrása az ő személye, ezt ő nem próbálta sem oldani, sem megszüntetni, inkább kihasználta. Ennek ellenére, ahhoz, hogy A.-nét B. bántalmazza — nem fűződött érdeke (legalábbis közvetlenül), ezért nehezen képzelhető el, hogy ebben bármilyen minőségben része lenne.

B.-hez nem kötötte erős pozitív érzelem, a maximum az volt, hogy időnként „megsajnálta" kiszolgáltatottsága miatt. Ennek ellenére céltudatosan barátságos, kacér és segítőkész volt vele, mivel ehhez a magatartáshoz anyagi érdeke fűződött: ezzel érte el, hogy a férfi ragaszkodását anyagi juttatásokkal is kifejezze. Ajándékként olyan dolgokat fogadott el, amit csak közeli ismerősöktől szokás elfogadni, illetve elvárni. Ezekért a dolgokért — feltehetően —

hajlandó lett volna szexuális szolgáltatásokra is, ha B. igényli. Nem tagadja, hogy gátlás nélkül kihasználta B. vonzalmát, ami egyébként terhes volt számára, különösen akkor, amikor az nyilvános helyen igényt tartott a társaságára, ilyen alkalmakkor lelkiismeretfurdalás nélkül lerázta.

Összefoglalva

Fentiek alapján valószínűsíthető B. gyanúsított bűnössége: a bűncselekményt egyedül tervelte ki és hajtotta végre, annak ellenére, hogy a részletekre nem emlékszik.

VITA

MEGJEGYZÉSEK AZ AFÁZIÁS BETEGEK SZEMÉLYISÉGVIZSGÁLATÁNAK BUKTATÓIRÓL EGY ESETTANULMÁNY APROPÓJÁN

A magyar afázia-kutatás jelenlegi stádiumában igen fontos feladat az afáziás betegek esettanulmány típusú leírása. Csillag Mária, P. Mirtse Márta és Flam Zsuzsa esettanulmányát a MPSZ 1983/6. számában különösen hasznossá teszi, hogy vizsgálatuk pszichodiagnosztikai-pszichopathológiai megközelítésből történt, amely szemlélet az afázia rehabilitáció szempontjából nélkülözhetetlen. A beteg személyiségdinamikájának longitudinális követéséről kevés adat található a nemzetközi szakirodalomban is.

Az esettanulmány következtetései a beteg műtét utáni vizsgálatában megjelenő szkizoform jegyeiről — ha ezek valóban megbízhatóan azok — igen jelentősek lehetnek az emocionális folyamatok agyi funkcionális szerveződésének kutatása szempontjából is. Az emocionális zavarok problémaköre jelenleg a neuropszichológia és részben a pszichopathológiai kutatásoknak is egyik centrális témája, de az eddigi eredmények igen ellentmondásosak. (l.: Sarno, 1981., Flor-Henry, Gruzelier, 1979.) A későbbiekben ezért tárgyaljuk részletesebben az esettanulmányban közölt, szkizoformnak ítélt jegyek értelmezhetőségét.

Az esettanulmány számos kérdést váltott ki bennünk annak következtében, hogy nem közöl bizonyos, az organikus agyi károsodott betegek pszichológiai vizsgálata szempontjából is releváns adatokat. Ezek hiánya miatt a leírtakat igen nehéz összevetni akár a szakirodalmi közleményekkel, akár saját tapasztalatainkkal.

Már a tanulmány címénél is bizonytalanok vagyunk abban, hogy az adott esetben a rehabilitáció kifejezés használata jogos e. Ugyanis a szerzők nem ismertetik, hogy a rehabilitáció mely terápiák útján történt. Hiszen, ha nem végeztek aktív, szisztematikus terápiát a beteggel a célból, hogy visszanyerje mozgását, beszédét, kommunikációs képességét, adaptálódjék a családba, a társadalomba, esetleg ismét munkaképessé váljék — nem beszélhetünk rehabilitációról, hanem csak a funkció spontán rendeződéséről, helyreállásáról, visszatéréséről.

A tanulmányban, a továbbiakban, a beteg ismertetésénél szükségesnek éreznénk több objektív neurológiai adat közlését. Például a carotis angio — gráfia (CAG) részletesebb adatai a kollaterális keringésről és az egyes, a carotisból elágazó nagy erek telődéséről a vasculáris betegek megítélésénél igen nagy jelentőségűek. Az „ép" oldal vérellátásának ismertetése is szükséges, különösen az adott esetben, mivel nem ritka jelenség agyi érelzáródásoknál, hogy a jó kollaterális keringés — ami bizonyos mértékig kompenzálhatja az occlusio következményeit — ezt az eredetileg ép keringésű félteke vérellátásának rovására teszi („Robin Hood-szindróma"). E jelenség kizárása nélkül a szkizoform jegyek

és az agyi károsodás helye közötti kapcsolat nem vizsgálható. (Az agyi vérellátást javító műtétek után általában megismétlik a CAG vizsgálatot. Amennyiben az adott betegnél is megtörtént ez, eredményeinek közlése a műtét hatásáról igen informatív lehetne.)

Sajnos, bármennyire is nemzetközi norma, hogy organikus agyi károsodásban szenvedő betegről esettanulmány nem közölhető a komputerizált tomográfia felvételeinek közzététele nélkül, e követelmény ma még Magyarországon nem reális, így a pszichológus is jelentős objektív információforrást kénytelen nélkülözni. Könnyen lehetséges például, hogy a jelen esetben a pszichológiai vizsgálatok eredményei az organikus tünetcsoportok közül nemcsak az afáziával kapcsolatosak, hiszen a carotis interna elzáródása az agykéreg és a subcortikális régiók igen kiterjedt területét károsíthatja. Az adott betegnél felvetődhet — az esettanulmány néhány adata alapján — a frontális lebeny funkciózavarának kérdése is a műtétet követő periódusban. Így például e funkciózavar tüneteként is értelmezhető, hogy a beteg „optimista, talán túlságosan is" (250. o.), amennyiben ez enyhe kritikátlanságot jelent. Ha nem ezt kívánják a szerzők jelezni, hanem a beteg esetleges optimizmusa abból származik, hogy állandó biztatást, megnyugtatást kap állapota rendeződését illetően, ez az optimizmus természetesen nem lokáldiagnosztikai jelentőségű. A beteg szekvenciális emlékezetének hiányosságai is magyarázhatóak a frontális lebeny funkciózavarával (l.: Milner, 1974.), de eredhetnek abból is, hogy a műtétet megelőző „teljes afáziához" esetleg tudatzavar is csatlakozott frontális tünetek nélkül.

Azt, hogy a műtét utáni állapotban egy átmeneti frontális funkciózavar milyen komoly mértékben befolyásolhatja még a Rorschach értelmezését is,* (nem állítjuk, hogy az adott esetben igaz!) a zw jegyek hiányának alternatív értelmezési lehetőségével mutatjuk be:a frontális lebeny diszfunkciói esetében a betegre jellemző lehet a figura-háttér spontán fluktuálásának meglassulása, illetve hiánya a Rubin-serleg, a Necker-kocka tesztekben. Lehetségesnek tűnik, hogy a zw válaszok hiánya is e jelenségkörbe tartozik, és az indulati típusról nem szolgáltat megbízható információt. Másrészt hiányuknak az a hagyományos értelmezése hogy a beteg passzivitását jelzik, szintén felfogható frontális szimptómaként is. E lehetőség kizárható lett volna még az objektív radiológiai eszközök nélkül is, részletes neuropszichológiai vizsgálatok útján.

A tanulmány nem közli, hogy az idézett beszédminta felvétele pontosan mikor történt — az első afáziavizsgálatok elvégzésének idejéből származik e. A beszédminta ugyanis sokkal súlyosabb mértékű afáziára enged következtetni, mint amilyet az afázia teszttel kimutattak. Hiányzik azonban a teszt alapján kapott eredmények pontosabb értékelése. A tesztet részleteiben nem ismerő olvasó így nem tudhatja, hogy a beteg beszédmegértése ép, utánmondása szintén, az afázia szinte kizárólag a spontán beszédet érinti. E tünetek alapján a beteg afáziája (egyéb tüneteivel együtt értékelve) a klasszikus terminológia szerint — úgy véljük — anómikus. (l.: Hacaen, Albert, 1978., Benson, 1979.) E diagnózist elvileg alátámaszthatja a közölt beszédminta, de cáfolja a spontán beszédnek a szerzők által adott részletes és szakszerű leírása. A beszédminta ugyanis jargonafázis jellegű, amely egy sor afáziatípusnál, így az anómiánál is — amennyiben az súlyos mértékű — felléphet. (Brown, 1981.) El-

* A Rorschach értelmezésben mi is, akárcsak a szerzők, Mérei (1966.—1971.) jegyzeteire támaszkodunk.

képzelhetetlen azonban, hogy jargonafáziás spontán beszéd mellett ép legyen a beszéd többi aspektusa. A jargonafáziás spontán beszéd pedig szkizoid jellegűnek is tűnhet bizarrsága miatt. (Lehetséges, hogy ezeknek a hatására ítélnek a szerzők szkizoidnak olyan jegyeket, amelyek alternatívan értelmezhetők organikusnak is.) A spontán beszédben előforduló hibák leírása alapján a Broca-afázia is valószínűsíthető (de motoros afáziák más típusai is) — ez pedig szintén megkérdőjelezi az afáziavizsgálat más próbáiban kapott eredményeket. E probléma tisztázatlansága miatt a szerzők azonban nem hibáztathatók, mivel nem állt rendelkezésükre a felhasznált afázia-vizsgáló módszeren kívül más, bevezetett, analitikusabb és érzékenyebb vizsgálati módszer. Az viszont kifogásolható, hogy pusztán annak a ténynek a felvázolásán kívül, hogy a beteg plusz-mínusz teljesítményt ért el a gnózis vizsgálatára irányuló próbákban, úgymint „tárgykép felismerése, eseménykép felismerése" nem közlik azokat a vizsgálati eredményeket, amelyekkel kizárták, hogy ezek a gyenge teljesítmények nem csupán az afáziára vezethetők vissza, hanem valójában a vizuális gnózis primér zavarai. Ez utóbbi esetben ugyanis a vizuális percepción alapuló Rorschach és Szondi személyiségtesztek eredményei valószínűleg artefaktumok. Megintcsak hangsúlyozni kívánjuk, hogy nem állítjuk, hogy azok, de organikus betegeknél a személyiségtesztek kiválasztása és értékelése előtt feltétlenül ki kell zárni ennek lehetőségét csak úgy, mint azt, hogy az organikus betegnél fellépő beszédzavar nem befolyásolja e a személyiségtesztben adott verbális válaszok értelmezhetőségét. A közölt beszédminta alapján felmerül, legalábbis az első Rorschach felvétellel kapcsolatosan, ez az alapvető probléma is, mivel a szerzők nem közlik elég világosan, hogy a műtét után pontosan mikor és milyen körülmények között történt a Rorschach jegyzőkönyv első felvétele. Ugyanis ha ennek felvétele időben megegyezett a beszédmintájával, akkor kétségesnek látjuk a műtét utáni Rorschach jegyzőkönyv értelmezhető ségét. Ennek ellenkezőjéről talán a Rorschach jegyzőkönyv egy részletének bemutatásával lehetett volna meggyőzni az olvasót.

De fogadjuk el, hogy e személyiségvizsgálatok elvégezhetőek az adott betegnél.

A szerzők célja az volt, hogy megközelítsék egy afáziás betegségének és javulásának szubjektív élményét. Az esettanulmányban nem indokolják meg, hogy miért választották e célra a Rorschach teszt többszöri felvételét. (Nem térünk ki a HTP teszt alkalmazásával kapcsolatos fenntartásainkra, sem pedig a Szondi tesztben kapott eredményekre, mivel az esettanulmány írói is kifejezetten a Rorschach tesztre fókuszálnak.) Nagy kár, hogy a szerzők — bár a cikkből kiderül, hogy a beteg hozzátartozójával folytattak heteroanamnesztikus beszélgetést — nem közlik összefüggően és részletesen a beteg premorbid személyiségéről nyert adatokat. A beteg családi körülményeire is csak véletlenszerűen tértek ki. Arra például, hogy elvált, csak következtetni tudunk. A beteg esetében pedig a premorbid személyiségkép részletesebb ismertetése döntő lenne, mivel a személyiségtesztek értelmezésekor több helyen is szkizoid élményfeldolgozásról, szkizoform jegyről tesznek említést, amelyet az 551. oldalon expressis verbis a beteg premorbid személyiségének tulajdonítanak. (Igaz, hogy ezzel önmagukkal ellentmondásba kerülnek, amikor a továbbiakban arról számolnak be, hogy a szkizoid jegyek a betegség regrediálódásának menetében átadják helyüket organikus, majd neurotikus személyiségjegyeknek — lásd például 2. jegyzőkönyv, 552. oldal 2. bekezdését, illetve az összegzést.) A premorbid személyiség ismerete segíthetne egy másik felvetődő kérdés

tisztázásában is: a szerzők említést tesznek az 552. oldalon a beteg „kényszeres karakteréről", amelyet azzal próbálnak alátámasztani, hogy „pontos napirendet követ". A jól kooperáló organikus betegeknél azonban gyakori, hogy a betegség postoperatív szakaszában kompenzációs mechanizmusként igyekeznek napjaikat jól strukturálni, és az orvosi tanácsokat, életmódjukat, napi beosztásukat, elfoglaltságukat stb., tekintve rigiden betartani gyógyulásuk reményében. Lehetséges, hogy az adott beteg viselkedése is ezzel magyarázható.

Igencsak hasznos információkat szolgáltathatna a Rorschach jegyzőkönyv néhány lényeges, esetleg differenciáldiagnosztikai értékű adatának közlése. Így például hiányoljuk a feleletszámot, az FT-t, és az időket (össz- és reakcióidőket). Célszerű lett volna a tanulmányban említett mutatók számszerű értékét is közölni (ET, MF, IT, V %, Obj %, F %) hiszen ezek támaszthatnák alá a szerzők belőlük leszűrt következtetéseit.

Úgy tűnik, hogy a Rorschach jegyzőkönyv értelmezése nem mindig konzekvens, illetve gyakran nem egyértelmű. Lehetséges, hogy ennek oka az, hogy az egyes jegyekről nem mindig sikerül eldönteni, hogy organicitást vagy szkizoiditást jeleznek e. Ezen jegyek diszkriminálása valóban nem könnyű, az organikus és a szkizofrénia skálák maguk is tartalmaznak azonos elemeket.

Nem világos a tanulmányban, hogy az ÉT, MF, IT, F % mutatók (amelyek értékeit nem közlik) az 1. és 3. jegyzőkönyvben az organikus idegrendszeri károsodásból származó regressziónak, vagy szkizoid regressziónak tekinthetők e, vagy utalhatnak neurotikus eredetű regresszióra is? Több kiegészítő támpontra lenne szükség ahhoz, hogy kételyek nélkül eldönthető legyen az, hogy milyen jelenség áll a problémák hátterében. A szerzők az első jegyzőkönyv válaszainak alacsony V% és M%-ból, a betegnél az „emberi kapcsolatok redukciójára" következtetnek, amely véleményünk szerint egy afáziás jellegű kommunikációs zavarnál természetes. Ugyancsak ebben a jegyzőkönyvben, a tanulmány írói szerint a tartalmi körök száma kevés, elsősorban amorf válaszok fordulnak elő, és viszonylag alacsony az Obj%. Ez utóbbi magyarázható azzal is, hogy az anómiás afáziások kevés főnevet használnak — nem pedig a „tárgyi világ felé való fordulás" elégtelenségével, ahogy a szerzők interpretálják. Az amorf válaszok is származhatnak közvetlenül a beteg anómiájából. A verbalizmuson kívül, amelyek a leggyakrabban előforduló különleges reakciók az 1. jegyzőkönyvben, nem találunk meggyőző adatot ami a szkizoid élményfeldolgozás mellett szól. Nem vagyunk biztosak abban, hogy ezek a verbalizmusok valóban különleges reakcióknak tekinthetőek-e az afáziás betegnél? A problémát a szerzők is felvetik, de a továbbiakban elhanyagolják. A tanulmányírók a verbalizmusok gyakori előfordulása alapján következtetnek arra, hogy a beszéd és a gondolkodás kapcsolatában zavar áll fenn. Arra gondolnak talán, hogy a beteg gondolkodása ép, csak kifejeződésének eszköze a beszéd károsodott? Ez lehetséges az irodalom adatai alapján is (l.: Lebrun, Hoops, 1974.). Viszont — mint ismeretes — szkizoid beszéd hátterében ép gondolkodás nem létezik.

Ha a szerzőknek az a rejtett szándéka, hogy kimutassák, hogy súlyos organikus károsodás következtében fellépő — esetleg átmeneti — személyiségváltozás, élményfeldolgozás, különösen afáziások esetén a tünetek egy részében hasonlít a szkizoid élményfeldolgozásra, akkor úgy véljük, hogy ezt érdemes komolyan fontolóra venni és speciális vizsgálatok tárgyává tenni. Mind a szakirodalom, mind saját megfigyeléseink akut állapotú afáziás betegeknél alátámasztanak egy sajátos elidegenedési jelenséget: gyakran előfordul, hogy

a beteg globális afáziája következtében nem képes teljesértékű kapcsolatot teremteni, és ez által orientálódni abban az idegen kórházi környezetben, amelybe esetleg tudatvesztéses vagy zavart állapotban belecsöppen, illetve kórházba kerülésének következményeire nézve amnéziás. Ha ehhez hozzátesszük, hogy lebénulásával testsémája is megváltozhat (lásd a közismert rajzteszt eredményeket, amelyeken a megbénult végtagok méretei kisebbek az épeknél), akkor érthetővé válik az organikus és szkizoid jegyek hasonlósága a betegség akut fázisában.

Bár a szerzők a 4. jegyzőkönyv alapján a „neurotikus jegyek előtérbe kerülését" prognosztikailag fontosnak tekintik, (és ez valóban az) hiányzik ennek alátámasztása a kapott neurotikus jegyek közlésével.

Az anatómiai válaszok felszaporodása a 4. Rorschach jegyzőkönyvben a szerzők szerint a fokozott betegségbelátásra enged következtetni. Alternatív magyarázata is lehet ennek: e jegyek azért jelennek meg épp ebben a periódusban, mert a beteg ekkor kezdett el önállóan közlekedni, önállósodni (l.: 553. o.). Ez az esemény hemiparézise miatt érzett szorongását némileg feloldotta és beindította testével kapcsolatos, esetleg addig gátlás alatt levő asszociációit.

Általánosságban elmondható, hogy organikus agyi károsodásban szenvedő betegeknél nem lényegtelen az adott fizikai állapotot és pszichés következményeit is figyelembe venni, amikor a személyiségdiagnosztikai tesztek eredményeit értékeljük, hiszen nagy mértékben módosíthatják a beteg személyiségéről alkotott képet.

A tanulmány összegzéséről meg kívánjuk jegyezni, hogy a szerzők konklúzióikban merészebben általánosítják a kapott eredményeket, mint ahogy a jegyzőkönyvi adatokat korábban kezelték és ahogy ezek alapján indokolt lenne.

Befejezésül ismételten hangsúlyozni kívánjuk, hogy az esettanulmány igen fontos, hasznos és gondolatébresztő. Mind a beszédterápia, mind a pszichoterápia szempontjából nélkülözhetetlen ismerünk a beteg személyiségének pszichodinamikai változásait. Az afázia rehabilitációt lehetőleg a műtét után szinte azonnal, míg a beteg kezdeti negatív hozzáállása esetén is meg kell kezdeni. Ehhez támpontot, segítséget nyújthatnak azok a személyiségdiagnosztikai adatok is, amelyek a beteghez való hozzáférés nehézségeit jelzik.

Úgy véljük, hogy az esettanulmány problematikus pontjai abból adódnak, hogy a szerzők eszköztárából hiányzik a hagyományos pszichodiagnosztikai szemlélet ötvözése a neuropszichológiai szemlélettel, amely az organikus agyi károsodásban szenvedő betegek megítélése esetében ma már nélkülözhetetlen. Ez azonban nem róható fel a szerzőknek, hiszen az afázia diagnosztika és a rehabilitáció módszertani alapjául szolgáló neuropszichológia még mindig gyerekcipőben jár Magyarországon. Természetes hát, hogy az afázia-terápia területén megindult vizsgálatok és kutatások szakirodalmi közlésének módozatai és elvárásai sem kimunkáltak. Ez különösen kritikus a tanulmányok megértéséhez szükséges és nélkülözhetetlen információ vonatkozásában — legyen az pszichológiai vagy orvosi jellegű adat. Ez a magyarázata annak, hogy ennyire aprólékosan tárgyaltuk az esettanulmány hiányosságait, melyek többsége a nem kielégítő adatközlésből eredhet.

Osmanné Sági Judit—Verseghi Anna

IRODALOM

Benson, D. F., 1979: Aphasia, Alexia and Agraphia. Churchill Livingstone, New York
Brown, J. W. (ed.), 1981: Jargonaphasia. Academic Press, New York
Gruzelier, J., Flor-Henry, P. (eds.) 1979: Hemisphere Asymmetries of Function in Psychopathology. Elsevier/North Holland Biomedical Press, Amsterdam
Hecaen, H., Albert, M. L., 1978: Human Neuropsychology. John Wiley and Sons, New York
Leburn, Y., Hoops, R., 1974: Intelligence and Aphasia. Swets and Zeitlinger B. V., Amsterdam
Milner, B. 1974: Hemispheric Specialization: „Scope and Limits".In: Schmitt, F. C., Warden, F. G. (eds), The Neurosciences Third Study Program, M. I. T. Press, Cambridge
Mérei F., 1966—1971: A Rorschach Próba I.—IV. kötet. Vademecum sorozat, 16—20. kötet
Sarno, J., 1981: Emotional Aspects of Aphasia. In: Sarno, M. T., (ed.) Aquired Aphasia, Academic Press New York

JAVASLAT

EGY ÚJ INTÉZMÉNY LÉTREHOZÁSÁRA A GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGVÉDELEM TERÜLETÉN

Általános elvnek gondoljuk, hogy a fokozódó társadalmi beilleszkedési zavarok nagymértékben csökkenthetők, ha a gyermek- és ifjúságvédelem területén hatékony intézményhálózat működik. Elsődleges feladat a hátrányos helyzet újratermelődésének megakadályozása.

A deviáns magatartás-formákat jelző 1982-es adatok:

— 5 000 öngyilkos
— 139 795 bűnöző
— 300 000 alkoholista
— 3 000 kábítószeres
— 112 000 veszélyeztetett gyerek
— 32 213 állami gondozott
— 1 211 intézeti elhelyezett
— 16 455 rendszeres nevelési segélyezett

Ezek az adatok természetesen csak a nyilvántartottakat jelzik.

Tudjuk, hogy a bűnözésben növekszik a fiatalok részaránya, s hogy a nem nyilvántartott kb. 25 000 kábítószeres többsége is fiatal. 1980-ban 23 908 veszélyeztető család száma két év alatt 30 400-ra nőtt.

1971-es adatok szerint az állami gondozásba kerülés okai közt elsősorban az szerepelt, hogy a szülők nem tudták biztosítani a gyerekek gondozását, a család felbomlott, rosszak voltak a lakáskörülmények, a szülők alkoholizáltak, illetve anyagilag voltak elesettek.

Az adatok szerint tehát a 18 éven aluli népesség közül csaknem minden 11-ik gyerek és fiatal olyan körülmények között él, melyek veszélyeztetik egészséges fejlődését, s hajlamossá teszik társadalmi beilleszkedési zavarokra.

Mivel társadalmunkban továbbra is a család a gyerekek szocializációjának alapja, ezért a hosszú távú prevenciós feladatokat csakis a jelenleg széttagolt intézményhálózat családcentrikus szemléletű egységesítésével lehet megoldani.

Tény, hogy napjainkban még sem a szűrés, sem az ellátás kérdése nem megoldott. Mindenképpen szükségét érezzük egy komplex, területi elv alapján szervezett családgondozás kiépítésének.

Az általunk javasolt intézmény mind formájában, mind személyi összetételében és funkciójában az erre a hálózatra épülő második lépcső, a gyógyítónevelő feladat ellátását szolgálná. Célja az lenne, hogy azoknál a családoknál, melyek még rendezhetők, megakadályozza, hogy a gyerekek a szülők magatartása, vagy saját antiszociális megnyilvánulásai miatt állami gondozásba kerüljenek. Ezenkívül foglalkoznánk krízishelyzetben levő gyerekekkel is.

Mint Nevelési Tanácsadóban dolgozó pszichológusok gyakran találkozunk olyan esetekkel, melyeket nem lehet gyerekpszichológiai szakrendelő, vagy Nevelési Tanácsadó négy fala között megoldani, hanem a gyereket környezetéből ideiglenesen ki kell emelni, s közben vele és családjával intenzív pszichoterápiás munkát kell folytatni, valamint a pszichológus fokozottabb személyes részvétele kapcsán azonosulási modellt, életvezetési mintát és élményt kell nyújtani.

A javasolt intézmény döntően három gyerekcsoport ellátására irányulna:

1. Deviáns családi milliő által veszélyeztetett gyerekek kerülnek — jobb híján — állami gondozásba, s a családtól való ilyen elszakítás a család és a gyerek eltávolódása, nem pedig az egyéni és/vagy családi pszichés problémák rendezése felé hat. Valószínű, hogy az esetek bizonyos százalékában intenzív családterápiás foglalkozás a szétesőben levő családot újra stabilizálhatná, s a gyerekek speciális pszichoterápiás intézményben nyert rövid idejű (átlagosan fél év) tapasztalatok és élmények után úgy kerülhetnének vissza eredeti közegükbe, hogy közben ők is tevékenyen részt vettek családjuk rendeződésében.

2. Egyes antiszociális személyiségfejlődésű — főleg serdülő — gyerekek preventív célból kerülnek állami gondozásba, ahol viszont nem részesülnek megfelelő speciális foglalkozásokban, s ezt az állami gondozás nem is vállalhatja fel. A most funkcionáló intézmények nem pszichoterápiás célzatúak, a kérdést a szeparáció és a felügyelet segítségével kénytelenek megoldani.

A köztes intézmények, például a nevelési tanácsadók pedig a rájuk települt diszfunkciók miatt pontosan ezt a korosztályt és problematikát tudják legkevésbé kézben tartani.

Ezenkívül azt gondoljuk, hogy antiszociális serdülőkkel olyan helyzetekbe kell kerülni, melyekben konkrét visszajelzést nyernek saját magukról, élményekkel gazdagodnak, modelleket és pozitív identifikációs alanyokat ismerhetnek meg.

Feltétlenül szükséges, hogy személyiségük rendezése ideje alatt ne éljenek meg olyan környezeti büntetéseket, melyekkel sajnos ezek a gyerekek mind az iskolában, mind a Gyámhatóságnál, mind otthon szembekerülnek.

3. Akut válsághelyzetben levő (például öngyilkos) gyerekek számára legfeljebb egészségügyi intézmény (általában hagyományosan szervezett és berendezett kórház) áll rendelkezésre, ami nem biztosítja a harmonikus életvitelt — tanulást és szórakozást — s így hospitalizációs ártalmakkal járhat.

A javasolt intézmény részben bentlakásos, részben pedig ambuláns munkát folytatna általános iskola 5. osztályától 18 éves korig, s ellátná a gyerekek utógondozását felnőtté válás után is. A hagyományos állami intézetektől, nevelőotthonoktól abban térne el, hogy

— team-ben dolgozó pszichológusok és pedagógusok
— speciális gyerekcsoportokkal
— pszichoterápiás jelleggel és
— családcentrikus beállítottsággal dolgoznának.
— A bentlakás időleges lenne,
— melynek elsődleges célja a rendezett családba, illetve környezetbe való minél gyorsabb visszakerülés.

A megvalósítás első három éves szakaszában az intézmény kísérleti jelleggel, 32 gyerekkel indulna. Ha a benntartózkodás átlagos ideje valóban fél év lenne, akkor az időszak végére az éppen ott lakó gyerekeken kívül mintegy 200 gyerekkel már ambulánsan foglalkoznánk.

Elképzelésünk szerint a modellintézmény számára biztosítani kell Budapest területén egy nagy méretű, lehetőleg régi építésű kertes házat, mely megfelelő 32 gyerek számára családias jellegű lakhelynek, belső iskolának, s az ott dolgozó szakembereknek munkahelyként.

Kidolgoztuk az intézmény pontos működési feltételeit és módját. (L. mellékletek.)

Minden gyerek naponta iskolapótló-felzárkóztató foglalkozásokon venne részt, hetente négyszer csoportterápiás, hetente kétszer egyéni terápiás, hetente egyszer pedig családterápiás üléseken.

A családterápia hazánkban még ismeretlen fogalom és gyakorlat, s igen szükségesnek érezzük szemléletének és módszertanának bevezetését a pszichológiai ellátás rendszerébe.

Azokon a napokon, amikor a délutáni pszichoterápiás foglalkozások nem érintik az egyes gyerekeket, edzés-jellegű sportfoglalkozásokon, illetve szakkörökön vehetnének részt. Úgy látjuk, hogy a különböző hátrányos helyzetű gyerekek számára részben nincsenek, részben pedig igen nehezen igénybe vehetők a személyiségüknek és speciális képességeiknek megfelelő fejlesztő és csoportösszetartozás-élményt nyújtó foglalkozások.

Újításként bevezetnénk, hogy a csoportterápiás, illetve családterápiás foglalkozásokon a pszichológus mellett kooterapeutaként más szakképzettségű munkatársak is részt vennének (pedagógusok, orvos, jogász).

Az éjszakai ügyeletet nem gyerekfelügyelőkkel oldanánk meg, hanem arra törekednénk, hogy a gyerekekkel a nap minden szakaszában, s a tevékenységek minél több formájában olyan szakemberek foglalkozzanak, akik jól ismerik, értik és elfogadják őket.

Ambuláns keretek között ismernénk meg a családokat s ők az intézményt, majd következne egy intenzív szakasz, amikor a gyerek teljesen benn lakik. Ezt — a rendeződés mértékétől függően — fokozatosan lazítanánk azzal, hogy kezdetben hétvégére majd minden éjszakára hazamenne a gyerek. Ez a nappali-szanatórium jelleg alakulna azután át ismét ambuláns foglalkozásokká.

A gyógyulás után utógondozói tevékenységet látnánk el, s a gyerek sport- és szakköri kapcsolatai is megmaradhatnának.

A jelen intézmény-hálózat keretei között gyerekvédelmi felelősök, Nevelési Tanácsadók, Gyámhatóságok, körzeti orvosok, Gyerekideggondozók is javasolhatnák a családoknak szolgálataink igénybevételét, illetve tehetnének javaslatot felénk e családok fogadására.

Úgy funkcionálnánk tehát, mint önkéntes, nem kötelező érvényű védő-óvó, gyógyító-nevelő lehetőség. Megkísérelnénk lerövidíteni a bekerülés idejét, azért,

hogy az aktuális feszültségek ne nőjenek annyira, hogy visszafordíthatatlan károsodást szenvedjenek a családtagok, illetve a családi kapcsolat.

Javasoljuk, hogy az intézmény — legalábbis a kísérleti időszakban — központi kezelésű legyen, élén intézetvezető pszichológus álljon önálló munkáltatói jogkörrel. Végül: neve legyen „TINCS", ami Tinédzser Családterápiás Központ-ot jelent.

Javaslatunkkal megkerestük:

1. Budapest Fővárosi Tanács Művelődésügyi Főosztályát, szóbeli ígéretet kaptunk, hogy esetleg átadnák e célra a volt Zirzen Janka Nevelőotthon (Bp. XII. Mátyás király u. 29.) épületét.
2. Művelődési Minisztérium Gyermek- és Ifjúságvédelmi Osztályát.
3. Egészségügyi Minisztérium Anya-, Gyerek- és Ifjúságvédelmi Osztályát.
4. Az Állami Ifjúsági Bizottság mellett működő Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tárcaközi Munkabizottságot.
5. A KISZ KB Gazdaságpolitikai és Érdekképviseleti Osztályát.
6. A KISZ Budapesti Bizottság Dolgozó Fiatalok Osztályát.
7. A Társadalmi Beilleszkedési Zavarok Tudományos Tanácsát.
8. A Vöröskereszt keretén belül működő Alkoholellenes Állami Bizottságot.
9. Az Országos Pedagógiai Intézet Gyerekvédelmi Osztályát.
10. A Gyermek- és Ifjúságvédelmi Intézetet.
11. Az ELTE BTK Fejlődés- és Neveléslélektani Tanszékét.
12. A SOTE Orvospszichológiai Oktatási Csoportját.
13. A Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolát.
14. Madarász utcai Gyermekkórház-Rendelőintézet Gyermek- és Ifjúság Pszichoterápiás Szakrendelő.

A megkeresett intézmények képviselői kezdeményezésünket egyöntetűen pozitívan véleményezték, s különböző módokon támogatnák megvalósítását.

1. melléklet

Szükséges személyi állomány:

9 pszichológus
9 pedagógus
1 gyógypedagógus
1 gyerekorvos
1 gyerekpszichiáter
1 jogi végzettségű családvédelmi előadó, aki a személyzeti- és munkaügyeket is ellátná
1 nővér
1 gondnok, gazdasági vezető
1 adminisztrátor
1 élelmezésvezető és raktáros
2 szakács
2 konyhalány
2 technikai dolgozó,

tehát összesen 32 munkatárs.

Itt kívánjuk megjegyezni azt a sajnálatos tényt, hogy a gyerekvédelem szakembergárdájában erőteljes kontraszelekció működik.

Ezzel szemben elmondhatjuk, hogy az előzetes tájékozódásunk alapján is megtaláltuk mindazokat a szakembereket, akik mind képzettségükben, mind személyiségükben alkalmasak lennének e munka ellátására, és szívesen dolgoznának velünk együtt.

2. melléklet

A gyerekek a következő napirend szerint élnének hétköznap

½	7—¼	8	ébredés, tisztálkodás stb.
¼	8—	8	reggeli
	8—¾	9	tanóra
¾	9—	9	szünet
	9—¾	10	tanóra
¾	10—	10	szünet
	10—¾	11	tanóra
¾	11—	11	szünet
	11—½	1	csoportterápiás foglalkozások
½	1—½	2	ebéd
½	2—½	4	kötött jellegű szabadfoglalkozás, melybe beleépülnek az iskolai művészeti tárgyak, a testnevelés a technika
½	4—¼	5	egyéni pszichoterápiás foglalkozás (hetente kétszer)
¼	5—	5	
	5—	6	családterápiás foglalkozás (hetente egyszer)
	7—½	8	vacsora
½	8—½	10	kötetlen szabadfoglalkozás, tisztálkodás, lefekvés

3. melléklet

A pszichológusok

heti munkarendje:				heti óraszáma:	havi óraszáma:
négyszer	11—½	1	csoport	6	24
négyszer	½ 1—	1	ebéd	2	8
háromszor	1—½	4	ambuláns rendelés	7,5	30
egyszer	1—½	4	team	2,5	10
négyszer	½ 4—	5	egyéni pszichoterápia	6	24
kétszer	5—	7	családterápia	4	16
havonta háromszor ügyelet 19-től 08-ig					39
					151 óra

A pedagógusok közül 7 szaktanár a következő mellékleten látható órarend szerint tartanák az öt tanítási napon az iskolapótló-felzárkódtató foglalkozásokat. A beosztás előnye, hogy minden órára van helyettesítő tanár, s hogy minden tanár minden osztályban tanít, így az intézmény összes lakóját közvetlenül ismeri. A szaktanárok:

A orosz—magyar szakos
B matematika szakos
C matematika—fizika szakos
D magyar szakos
E élővilág—kémia szakos
F élővilág—földrajz szakos
G magyar—történelem szakos

E pedagógusok

heti munkarendje:				heti óraszáma:	havi óraszáma:
ötször	8—	11	tanítás	15	60
egyszer	11—	1	feldolgozás, előkészítés	2	8
egyszer	1—½	4	team	2,5	10
egyszer	5—	7	családterápia	2	8
havonta háromszor ügyelet ½ 4-től 08-ig					49,5
					151,5 óra

Ezen kívül családgondozást, illetve utógondozást végeznének.

		5. o.	6. o.	7. o.
HÉTFŐ	1. óra	A orosz	D magyar	C fizika
	2. óra	B matematika	A orosz	D magyar
	3. óra	D magyar	B matematika	A orosz
KEDD	1. óra	F földrajz	E élővilág	B matematika
	2. óra	E élővilág	G történelem	F élővilág
	3. óra	A orosz	C fizika	G történelem
SZERDA	1. óra	B matematika	D magyar	F földrajz
	2. óra	G történelem	B matematika	E kémia
	3. óra	D magyar	F földrajz	C fizika
CSÜTÖRTÖK	1. óra	C játékos logika	E élővilág	D magyar
	2. óra	E élővilág	A orosz	B matematika
	3. óra	G történelem	B matematika	A orosz
PÉNTEK	1. óra	D magyar	C fizika	F élővilág
	2. óra	B matematika	D magyar	G történelem
	3. óra	A orosz	G történelem	E kémia

		8. o.	I. II.	III. IV.
HÉTFŐ	1. óra	B matematika	G történelem	F élővilág
	2. óra	G történelem	C fizika	E kémia
	3. óra	C fizika	F élővilág	G történelem
KEDD	1. óra	A orosz	D magyar	C fizika
	2. óra	D magyar	A orosz	B matematika
	3. óra	E kémia	B matematika	F földrajz
SZERDA	1. óra	C fizika	E kémia	A orosz
	2. óra	F élővilág	C fizika	D magyar
	3. óra	B matematika	G történelem	E kémia
CSÜTÖRTÖK	1. óra	A orosz	F földrajz	B matematika
	2. óra	D magyar	F élővilág	G történelem
	3. óra	F földrajz	D magyar	C fizika
PÉNTEK	1. óra	G történelem	E kémia	A orosz
	2. óra	E kémia	A orosz	F élővilág
	3. óra	F élővilág	B matematika	D magyar

5. melléklet

A pedagógusok közül két szaktanár H rajz—ének szakos
I testnevelés szakos

heti munkarendje:			heti óraszáma:	havi óraszáma:
ötször	½ 1—½ 6	kötött jellegű szabadfoglalkozás vezetése (illetve egyszer ezen belül team)	25	100
egyszer	5— 7	családterápia	2	8
havonta háromszor ügyelet ½ 6-tól 08-ig				43,5
				151,5 óra

Ezen kívül ők a potenciális délelőtti helyettesek.
A többi munkatárs hagyományos időbeosztás szerint dolgozna.

RÉVÉSZ MAGDA—VASKUTI PÁL

SZEMLE

A TEVÉKENYSÉG BIZTONSÁGÁNAK LÉLEKTANI KÉRDÉSEI A MAI SZOVJET PSZICHOLÓGIÁBAN*

KOSTYÓ GYÖRGYI
Csepel Művek

Az emberi tevékenység biztonságának problematikáját az Észt SZSZK 1981 decemberében, Tallinban megrendezett Tudományos konferenciáján a szovjet pszichológia történetében teljesen újszerű aspektusban tárgyalták.

A biztonságos tevékenység problémája egyidejű az emberi tevékenységgel, ugyanakkor a társadalmi-technikai fejlődéssel együtt állandóan változik tartalma és vizsgálatának, megközelítésének módja is.

Ezen a konferencián, amelyen a Szovjetúnió nagyobb városaiból a tevékenység biztonságának problémájával foglalkozó tudományos intézetek kutatói vettek részt, kiemelték a biztonság pszichológiai aspektusát, és egyidejűleg kiterjesztették az ember célirányos aktivitásának széles körére, a munkatevékenység mellett az ember mindennapos élettevékenységére, játék- és sporttevékenységére is. Véleményük szerint ezt a megközelítést mind elméleti, mind gyakorlati szükségszerűség diktálja. Az évszázad közepétől a tudományos-technikai forradalom következményeként jelentősen megnőtt a balesetek száma és súlyossága. Ezt a jelenséget sokféle okkal magyarázzák: a technika szerepének növekedésével életünk minden területén, a veszélytudat csökkenésével, az élet tempójának általános fokozódásával stb. Ezek az okok azonban nemcsak a különböző foglalkozási ágakban végzett munkával kapcsolatosan növelték meg a balesetek, szerencsétlenségek számát és súlyosságát, hanem az emberi tevékenység sok területén, a különböző közlekedési formákban, otthoni, háztartási tevékenységben, szórakozásban, sportban egyaránt. Következésképpen *az összes tevékenységfajtában feltárhatók az emberi pszichikumnak a tevékenység biztonságát befolyásoló veszély lélektani tükrözésével kapcsolatos általános törvényszerűségei.* (Ilyen törvényszerűség határozza meg például azt, hogy valaki az egyik esetben aláértékeli a veszélyt, a másikban pedig egyáltalán észre sem veszi.) A konferencia előadásaiból kirajzolódó fő gondolat az, hogy a veszély feltételei között végzett emberi tevékenység általános törvényszerűségeinek a feltárása fogja csak lehetővé tenni olyan általános elméleti platform megfogalmazását, amely alkalmas lesz a balesetek pszichológiai elemzésére a legkülönbözőbb tevékenységfajtákban.

A konferencián megfogalmazódott az a kívánalom, hogy szükség van a pszichológia tudományából egy új, önálló ágazat kiválására — szükség van a biztonságos tevékenység pszichológiájának megteremtésére.

Ezt az igényt a konferencia előadásai elvi megállapításokkal, kísérleti eredményekkel és gyakorlati tapasztalatok megfogalmazásával egyaránt alátá-

* Az 1981 decemberében Tallinban A tevékenység biztonságának pszichológiai kérdései címmel rendezett Észt Köztársasági Tudományos konferencia előadásai alapján.

masztották. A munkavédelem problémáit hagyományosan alapvetően technikai úton oldják meg az ipari forradalom, a gépi technika elterjedése óta: biztonságosabb technika létrehozásával, modernebb munkavédelmi eszközökkel, a technikai ellenőrzés javításával. Ezen az úton mindeddig jelentősen csökkenthették a baleseteket. Szovjet baleseti statisztikák szerint azonban a balesetek többsége, 60—80%-a az „emberi tényező" mint ok következtében jön létre. (Ezen balesetek 90%-a pedig éppen ott fordul elő, ahol rendelkezésre állanak a speciális munkavédelmi eszközök.)

A tapasztalatok igazolják, hogy csupán technikai eszközökkel a biztonságos munkavégzés problémáját nem lehet megoldani. Ez is szükségessé teszi a biztonságos tevékenység általános pszichológiai elméletének kidolgozását.

Az a törekvés, hogy a biztonságos munkavégzés problémáit elsősorban technikai eszközökkel oldják meg, vezetett oda, hogy a megoldás módszereit elsősorban a munkavégzés technikája határozta meg. Így persze az esztergályos biztonságos munkáját szolgáló eszközök és módszerek nem hasonlítottak például a közúti közlekedés vagy a bányászat veszélytelenségét biztosító eszközökhöz és módszerekhez. A biztonságos munkavégzés általános problémáinak a felhasznált technika szerinti felaprózása a probléma pszichológiai aspektusának szétforgácsolódását vonta magával. A konferencia által javasolt megközelítés: *a veszély feltételei közötti emberi tevékenység törvényszerűségeinek tanulmányozása.* Ez a megközelítés a probléma központjába az emberi tevékenységet helyezi és nem az ember által felhasznált technikát. Ebben az esetben a jelenleg tapasztalható azon tendencia helyett, hogy a pszichológiai kutatások szétforgácsolódnak a munkabiztonság különböző területein, megjelenik egy új tendencia — a kutatások a veszély feltételei között végzett emberi tevékenység általános elmélete köré koncentrálódnak. Ez magába foglalja az individuális tulajdonságok, pszichés folyamatok, állapotok, célok, motívumok és egyéb, a tevékenység eredményére kiható pszichés és anyagi tényezők tanulmányozását.

A következő ok, amely hozzájárult a munkabiztonság területén folyó pszichológiai kutatások széttagolódásához, az volt, hogy ezek a kutatások hagyományosan csak a munkapszichológia keretei között folytak. Azonban a pszichológia egyéb területein sem kevésbé elhanyagolhatóak a tevékenység biztonságának problémái. Így például a műszaki pszichológiában az utóbbi időben nagy figyelmet kezdtek fordítani az operátorok tevékenységének biztonságára. Különösen aktuálisak a tevékenység biztonságának kérdései a repülésben, az űrhajózásban, a honvédelemben. A versenysportok némelyikében a veszély foka gyakran felülmúlja sok munkafajta veszélyességi szintjét, ezért a sportpszichológia számára is aktuális kell hogy legyen a biztonságos tevékenység problémája.

Ily módon a biztonság szempontjából a pszichológia egyetlen alkalmazott területén sem hagyhatók figyelmen kívül a veszély feltételei közötti emberi tevékenység pszichológiai törvényszerűségei. Az ezzel a problematikával foglalkozó új, önálló pszichológiai területtől várható annak az általános pszichológiai elméletnek a megalkotása, amelynek keretében mind a veszély feltételei közötti emberi viselkedés tanulmányozása, mind az egyes baleseteknek mint a veszély feltételei között végzett tevékenység patológiás eseteinek pszichológiai elemzése adekvátan végezhető.

Természetesen minden foglalkozás és minden egyéb tevékenység rendelkezik speciális sajátosságokkal (céljuk van, sajátos műveletekkel végzik, eltérő végső

eredményük van, különböznek a felhasznált eszközök szerint) és csak az adott tevékenységre jellemző veszélyekkel, illetve veszélyszinttel. A jövőben is fennmarad annak szükségessége, hogy külön is vizsgálják az egyes tevékenységfajták biztonságos végzésének pszichológiai aspektusait. A veszély feltételei között végzett emberi tevékenység általános törvényszerűségeinek kutatása nem válthatja fel a részleges kutatásokat. Ellenkezőleg, csak a probléma általános és specifikus szempontjának figyelembevétele fogja előbbre vinni a kutatást. A konferencia előadásaiban számos olyan kérdés merült fel, amely egyaránt sajátja a veszéllyel kapcsolatos különböző tevékenységeknek: így például a foglalkozási alkalmasság kérdése a tevékenység biztonsága szempontjából egyformán aktuális a gépmunkás, az operátor, a kozmonauta, a bányász, a sportoló stb. vonatkozásában. A legkülönbözőbb foglalkozásokkal kapcsolatban szerepelt a konferencia előadásai között a tevékenység biztonságának és struktúrájának kapcsolata, ill. az extrém szituációk hatása a tevékenység biztonságára. Több előadás foglalkozott a lehetséges veszélyek elemzésének módszereivel és eszközeivel, a biztonságos munka modellezésével és előrejelzésével, a biztonságos munkára való képzés kérdéseivel, a biztonságos tevékenység propagandájával.

A konferencián 89 előadás hangzott el, amelyek a következő 9 nagyobb témakörre különíthetők el:

A tevékenység biztonságának általános problémái;
Foglalkozási alkalmasság és a tevékenység biztonsága;
A tevékenység struktúrája és a biztonság;
A tevékenység biztonságának modellezése és előrejelzése;
A biztonságos tevékenység módszereinek és eszközeinek elemzése;
A tevékenység feltételeinek hatása a tevékenység biztonságára;
Emocionális feszültség és a tevékenység biztonsága;
A biztonságos tevékenység oktatása és propagandája.

Az egyes előadásokban szereplő kísérletek, empirikus vizsgálatok a következő tevékenységfajtákra vonatkoztak:

különböző fizikai munkafajták	21 előadásban szerepelt
gépjárművezetés	15 előadásban szerepelt
bányászat	14 előadásban szerepelt
repülés	12 előadásban szerepelt
operátori tevékenység	11 előadásban szerepelt
erőmű karbantartás	4 előadásban szerepelt
bűnüldözés	3 előadásban szerepelt
sport	3 előadásban szerepelt

A konferencia előadásai közül a jelen ismertetésben három témacsoporttal foglalkozunk részletesebben: a tevékenység biztonságának általános problémáival, a foglalkozási alkalmasság és a tevékenység biztonsága összefüggéseivel, valamint az emocionális feszültség és a tevékenység biztonsága kérdéseivel. Ezekben a témakörökben újszerű, elméletileg és a gyakorlatban is hasznosítható álláspontokkal és kísérleti eredményekkel ismerkedhetünk meg.

Az általános kérdésekkel foglalkozó hat előadásból kiemelkednek a problémakör két alapvető fogalmára, a veszélyre és a kockázatra vonatkozók. J. J. Belik és J. K. Sahrimanyjan (Moszkva) megállapították, hogy a tevékenység biztonságával foglalkozó irodalomban hiányzik a veszély általánosan elfogadott pszichológiai meghatározása. A szerzők kísérletet tettek a veszély fogalmának pszichológiai értelmezésére abból kiindulva, hogy az élettevékenységek olyan objektív feltételek között mennek végbe, amelyek bármelyike tartalmazhat az életet vagy az egészséget károsító hatást. *A károsító hatás lehetőségének mint veszélynek a tudatosulása azonban nemcsak realizálódásának objektív valószínűségétől, hanem a személyiség szubjektív jellemzőitől is függ.* A veszély realitása tehát olyan faktorokból összegződik, amelyek ezzel a minőséggel (veszély) külön-külön nem rendelkeznek. Lehetséges, hogy a veszély nem tudatosul, mivel a személynél valamilyen ok következtében hiányzik az erre való készség. Sok esetben teljesen reális fizikai veszélyt tartalmazó, objektív körülmények nem kapnak „veszély" jelentőséget, mivel vagy nem tudatosulnak, vagy aláértékelődik realizálódásuk lehetősége. Előfordul, hogy túlértékelődik a saját magatartás helyességének védettséget eredményező jellege. Szerzők szerint lehetséges olyan megközelítés, amely szerint a veszély „olyan objektív feltételek szubjektív értékelése, amelyek a viselkedés-forma korrekcióját követelik meg".

Elméleti meggondolásaiknak megfelelően a veszély mint objektív és szubjektív komponensek együttese ellen lehetséges és kell is harcolni a reális veszélyt tartalmazó tipikus körülmények felismerésének oktatásával, a veszélyfelismerésére való készség fejlesztésével, a fizikai veszélyt tartalmazó körülmények közötti optimális döntés módszereinek oktatásával.

A tevékenység biztonságának pszichológiai problémái között elméleti és alkalmazott területen egyaránt nagy érdeklődésre számíthat az úgynevezett „rizikó-magatartás". Az utóbbi években megnőtt a probléma tanulmányozása iránti figyelem azzal párhuzamosan, hogy az angol és a német nyelvű szakirodalomban a baleseti hajlam fogalmát kezdték összekapcsolni a „rizikó-készenlét" fogalmával. A. M. Jemeljanov és M. A. Kotyik (Moszkva, Tartu) felhívják a figyelmet a kockázat pontos meghatározásának, a rizikó-magatartás különböző kategóriái pontos definíciójának fontosságára. Az orosz nyelv értelmező szótára szerint a kockázat „valaminek a lehetséges veszélye", vagy „találomra való cselekvés a szerencsés kimenetel reményében". A tevékenység biztonsága problémájához alkalmazva sem az első, sem a második meghatározás nem kielégítő, a rizikó szükséges feltételeit csak egyoldalúan tartalmazza. A szerzők ajánlotta meghatározás szerint a rizikó „találomra való (próba-szerencse) cselekvés a szerencsés kimenetel reményében lehetséges veszély feltételei között".

J. Z. Gilbuh és A. A. Kondrackij (Kiev) az indokolatlan kockáztatást az úgynevezett baleseti hajlam egyik faktoraként tárgyalták. A szerzők szerint vannak emberek, akiknél arra való állandó és többé-kevésbé általános tendencia tapasztalható, hogy különböző típusú baleseteket szenvedjenek, szerencsétlenségekbe, konfliktus helyzetekbe kerüljenek. Kockáztatásnak neveznek minden, a lehetséges veszély feltételei között tanúsított magatartást, amely az aktív cselekvés mellett magában foglalhatja bizonyos gyakorlati cselekvések elmulasztását is (például meghatározott munkavédelmi szabályok figyel-

men kívül hagyását). Megkülönböztetik az indokolt és az indokolatlan rizikómagatartást. Abban az esetben nevezik a rizikó-magatartást indokoltnak, ha az társadalmilag fontos cél elérésére irányul, amikor a társadalmilag hasznos következmények nagysága és valószínűsége felülmúlja a kellemetlen következményekét. Sajnálatos módon nem foglalkoznak azzal a problémával, hogy a társadalmilag fontos cél a biztonságos tevékenység vonatkozásában, viszonylagos, és a konkrét szituációkban — a lehetséges érdekellentétek miatt — meghatározása ellentmondásokhoz vezethet. (Társadalmilag hasznosnak mondható-e például, ha valaki elavult gépen, védőeszközökkel fel nem szerelt berendezésen saját épségét veszélyeztetve teljesíti a termelési feladatokat?)

A szerzők megállapítják, hogy *az indokolatlan rizikó-magatartás általában affektív szükségletek által determinált.* Az indokolatlan rizikó vállalásra hajlamos emberek jellemzői: képességeik inadekvát értékelése, „siker-részegség" állapotához való vonzódás. A rizikó-cselekedet végrehajtása erős emocionális reakciókat vált ki belőlük, lehetőségeiket túlbecsülik, éberségük csökken és jellemző rájuk az önvédelem ösztönének valamiféle sajátos „blokkolása". A kitűzött cél elérésére irányuló sikertelen kísérletek számukra nem kijózanító hatásúak, csak a célt látják és nem veszik észre a cél felé vezető úton várható akadályokat. A szerzők feladatukul tűzték ki, hogy operátorok számára kidolgozzák a rizikóhoz való helyes viszony nevelésének elveit és módszereit.

A foglalkozási alkalmasság és a tevékenység biztonsága

Ebben a témakörben hangzott el a legtöbb előadás (17). A termelés jelenlegi fejlődési szakaszában a népgazdaság néhány ágazatában sok esetben még technikailag nehéz, néha pedig gyakorlatilag lehetetlen a munka optimális feltételeinek biztosítása, a foglalkozási károsodások, fokozott idegrendszeri, emocionális vagy fizikai terhelések kizárása — állapította meg előadásában V. P. Grebnyák (Donyeck). A tudományos-technikai haladás, a bonyolult ipari folyamatok automatizált vezérlése feltételei között az „ember-gép" rendszer biztonsága és hatékonysága jelentős mértékben függ az ember adaptációs lehetőségeitől.

A konferencia részt vevői hangsúlyozták a foglalkozási kiválasztás jelentőségét. Az előadások többsége a dolgozók pszichofiziológiai sajátosságai és a foglalkozási traumák közötti összefüggést elemezte. Tartottak előadást a személyiség-sajátosságokról, mint a biztonságos munkavégzés egyik legrelevánsabb faktoráról (E. F. Rübalko, P. A. Makszimova, N. A. Volkova — Leningrád); a balesetek néhány szociálpszichológiai aspektusáról (V. I. Bezrodnij); a munkához való viszony és a sérülések kapcsolatáról (O. B. Godlink, Leningrád); a foglalkozás szempontjából fontos pszichofiziológiai sajátosságok integratív értékelésének kísérletéről (I. A. Merkurjev, Donyeck).

Jellemző megközelítés az idegrendszer individuális tipológiai sajátosságai és a biztonságos munkavégzés összefüggésének kutatása. V. P. Grebnyák és G. M. Bazarov (Donyeck) hatvanhét, 21 és 50 év közötti bányász vizsgálatáról számoltak be. Keresték az összefüggést az idegrendszer ingerlési folyamatai erőssége és kiegyensúlyozottsága, valamint a balesetmentes periódusok hossza között. A bányászok 1—24 év gyakorlattal rendelkeztek. A vizsgálatokra a balesetek után 6 hónappal került sor. Szignifikáns összefüggést állapítottak meg az idegrendszeri tipológiai sajátosságok és a balesetmentes időszakok

hosszúsága között. Azokra, akiknél a balesetmentes időszak a leghosszabb volt, az idegrendszeri folyamatok erőssége jellemző az ingerlés túlsúlyával. Jobban képesek arra, hogy adekvát választ adjanak magas intenzitású ingerekre a hatékonyság csökkenése nélkül. Az idegfolyamatok gyengesége a kiintenzitású ingerekre való fokozott érzékenységgel, valamint igen gyors reakciókkal jár együtt. Az egymás után következő ingerek (különösen az intenzís vek) a reagálás hatékonysága csökkenéséhez és gyors kimerüléshez vezetnek. A különbség a két csoport között igen kifejezettnek mutatkozott.

Hasonló eredményre jutottak A. A. Makarenkó, G. N. Iljina és O. Sz. Engelbrecht a novoszibirszki Cipő- és Bőripari Egyesülés dolgozói között végzett vizsgálatuk során. Mikrosérülések és individuális pszichofiziológiai jellemzők (az idegrendszeri folyamatok erőssége, szenzomotoros reakcióidő fényingerekre, két kéz koordináció, a figyelemkoncentráció minősége) között kerestek összefüggést. Szignifikáns korrelációt találtak a mikrosérülések gyakorisága és a pszichofiziológiai jellemzők között. Az idegrendszeri folyamatok erőssége és a sérülések száma között fordított arányú szignifikáns összefüggést kaptak.

E. F. Rübalko, R. A. Makszimova és I. A. Volkova (Leningrád) egy fémipari vállalat hideghengerlő üzemében végeztek vizsgálatokat a dolgozók személyiség-sajátosságai és a biztonságos munkavégzés közötti kapcsolat felderítésére. „Balesetezők" és „Nem balesetezők" csoportjait hasonlították össze. Kimutatták, hogy a balesetezők szubjektív nehézségekkel küszködnek pszichológiai lehetőségeik mobilizálásában a veszély pillanatában és az ipari tevékenység folyamatában egyaránt. A munka szociális és technikai-szervezési feltételei éppen ezért a balesetezők számára nagyobb jelentőséggel bírnak, a hiányosságokra érzékenyebben reagálnak.

V. I. Bezrodnij a Donyec-medence egy szénbányájában aknavájárok 24 csoportjának szociálpszichológiai vizsgálatát végezte el. Abból indult ki, hogy az adott területen a balesetek többsége a „foglalkozási éberség", óvatosság alacsony színvonalára vezethető vissza. Az óvatosság mérésére kidolgozott egy módszert. Az óvatosság mutatójaként a dolgozóknak a legtipikusabb munkavédelmi szabálysértésekkel szembeni attitűdjét tekintette. Korrelációs analízissel kimutatta, hogy minél nagyobb mérvű az óvatosság, annál kisebb a sérülések valószínűsége.

Az aknavájárok csoportjaiból kiválasztotta a mutató szerinti két szélsőséges csoportot. Szociometrikus módszerrel megállapította, hogy az alacsony „foglalkozási éberség"-gel jellemezhető valamennyi csoport mind a formális (munka), mind az informális (személyközi) kommunikációs szférákban atomizált. Az ilyen széttagoltság, megosztottság a balesetek nagyobb számában is jelentkezik. 5 éves periódus alatt a széttagolt csoportokban négyszer több baleset fordult elő, mint az erős kohézióval jellemezhetőkben.

I. V. Dementyev és J. I. Heszin (Harkov) új terminus bevezetését javasolják, ezt „szituatív veszélyeztetettség"-nek nevezik. Az ipari balesetek pszichológiai aspektusával foglalkozó elméletek legelterjedtebb hiányosságának tartják azt, hogy azok csak a szerencsétlenségek, balesetek okait tartják szem előtt és nem fordítanak elegendő figyelmet *azon okok hatásmechanizmusának tanulmányozására, amelyek a balesetveszélyes szituációt létrehozzák.* Nem tartják helyesnek azt az álláspontot, amely szerint a baleset oka csak az esemény pillanatában jelentkezik. Meghatározott okok következtében a balesetveszélyes szituáció jóval korábban keletkezik, és lehetséges, hogy magától az eseménytől jelentős időszak választja el. Azon okok rendszere, amelyek kedveznek a

baleset létrejöttének és maga az esemény között található a dolgozó „veszélyeztetettségé"-nek periódusa. Ennek az állapotnak a megnevezésére vezették be a „szituatív veszélyeztetettség" (предрасположённость) fogalmát, ami alatt a „dolgozó kedvezőtlen külső hatások következtében megváltozott funkcionális állapotát" értik.

Ez megjelenik a szituáció nem adekvát észlelésében, a reakció megnövekedett latencia idejében, a veszélyre adott reflex lelassulásában, apátia állapotában stb. A „szituatív veszélyeztetettség" állapotára általában az jellemző, hogy az ember elveszíti a helyzet feletti kontroll és irányítás lehetőségét. Nem minden ilyen szituáció realizálódik balesetben, meghatározásának viszont igen nagy jelentősége van az ember-gép rendszer megbízhatóságának növelésében. Valóban integratív fogalmat ajánlanak a szerzők a baleseti okok kutatásához, ami a megelőzés szempontjából is jól használható lehet. Sajnálatos azonban, hogy nem elemzik a „szituatív veszélyeztetettség" összetevőit, mérésének lehetőségeit.

Emocionális feszültség és a tevékenység biztonsága

Az emocionális feszültség és a tevékenység biztonsága közötti összefüggést az egyes előadók különböző szempontból tárgyalták. V. A. Vavilov (Moszkva) a tevékenység pszichológiai struktúrája sajátosságainak változásában követte nyomon az extrém szituációkban fellépő emocionális feszültséget. Más kutatók az extrém szituációkban fellépő emocionális feszültség sajátosságait mint a foglalkozási alkalmasság egyik elemét tárgyalják. Így például M. A. Dmitrieva és munkatársai (Leningrád) légiközlekedést irányító diszpécsereknél a munkakör szempontjából jelentős képességek emocionális feszültség hatására bekövetkező változásait vizsgálták. T. H. Szikkut (Tartu) sportolók pszichofiziológiai funkcióinak dinamikáját követte nyomon tipikus veszélyhelyzetben. Az általa kiválasztott pszichofiziológiai funkciók (egyszerű és összetett reakcióidő, ismételt izomerőkifejtés pontossága, a figyelem terjedelme) változását a veszélyhelyzet előtt, a veszély feltételei között és a veszélyhelyzet elmúltával kísérte figyelemmel. A kiinduló értékekhez képest a mért pszichofiziológiai teljesítmények csökkentek a veszély feltételei között. A legnagyobb változás az ismételt izomerőkifejtés pontosságában következett be a sportolók vizsgálati eredményeiben.

Az emocionális feszültség és a tevékenység biztonsága témakörében elhangzott előadások összefoglaló értékelését megnehezíti az a körülmény, hogy nem egységes a terminológia az egyes szerzők között. „Extrém szituáció" alatt például egyesek *stresszhatásra bekövetkező szubjektív állapotot* értenek (Z. P. Medvedszkaja, I. G. Sapiro — Donyeck), mások a bekövetkezett baleseti vagy a balesetet közvetlenül megelőző helyzetet (M. A Dmitrieva, V. A. Vavilov).

A magyar szakirodalomban az „extrém szituáció"-hoz leginkább közelítő terminus a „kritikus fázisok" fogalma. Bálint—Murányi (1968) szerint „kritikus fázisok" azok a periódusok, „amelyekben a dolgozót leginkább fenyegetik a munkafolyamatra és a munkahelyi környezetre jellemző objektív veszélyforrások. Más szóval azok a fázisok, melyekben a tevékenység során előadódó viszonylag kismérvű cselekvési hibák és pontatlanságok már jelentős üzemzavart vagy balesetet okozhatnak." (Bálint—Murányi. A balesetelhárítás pszichológiája, 1968. 63. o.) Ezzel a meghatározással a szerzők szerencsésen ötvö-

zik a balesetet közvetlenül kiváltó objektív és szubjektív mozzanatokat. Az „extrém szituáció" fentebb említett értelmezéseiben ezeket a mozzanatokat egyoldalúan hangsúlyozták.

Igen gazdag metodikai apparátus alkalmazásával jutnak el következtetéseikhez az egyes szerzők. Találunk a módszerek között interjút („retrospektív interjú"-t. M. A. Dmitrieva és munkatársai; „standardizált interjú"-t. Z. P. Medvedszkaja), kérdőíves anyaggyűjtést (L. K. Szerova, Leningrád), kísérletet (Sz. M. Oja, T. H. Szikkut — Tartu). Z. P. Medvedszkaja és I. T. Sapiro (Donyeck) megpróbálkoztak azzal, hogy komplex pszichodiagnosztikai eljárást dolgozzanak ki az extrém feltételek közötti magatartási és emocionális reakciók kimutatására. Az általuk kidolgozott komplex eljárás magába foglalja az igényszint dinamikájának és a temperamentum sajátosságainak értékelését, az idegrendszeri folyamatok erősségének és kiegyensúlyozottságának meghatározását, a frusztráló szituációkra való reagálás jellegét és irányát, valamint idődeficit alatt végrehajtott feladat-teljesítés színvonalának meghatározását.

Összefoglaló értékelésként „A tevékenység biztonságának pszichológiai kérdései" című konferenciáról megállapíthatjuk, hogy a tevékenység koncepciójának a munkabiztonság (tágabb értelemben valamennyi tevékenységterületen a baleseti megelőzés) problémájára történő alkalmazása jól kapcsolhatja össze az általános, átfogó pszichológia-elméleti kategóriát az egyik legproblematikusabb alkalmazási területtel, a pszichológiai balesetelhárítással.

FÓRUM

MÁTRAI LÁSZLÓ
1909—1983

Mindannyian tudtuk, hogy súlyos beteg. Mégis váratlan volt halálának híre, hisz személyes beszélgetések során soha nem foglalkozott hosszabban bajaival, sokkal inkább szólt terveiről. Szinte ömlött belőle — lenyűgöző előadásában — a sok információ emberekről, eseményekről, iskolákról. Utólag visszagondolva azt érzi az ember, hogy mindent el akart mondani, amit tudott — és tegyük hozzá, csak Ő tudott.

Az első önkéntelen reflex egy halálhír hallatán, hogy végiggondoljuk az eltávozott életútját. Mátrai László vitathatatlan tehetség volt, s hozzá kell tennünk, sokoldalú tehetség. Már középiskolásként, majd egyetemistaként feltűnik ragyogó intellektusa. E korszakot méltón zárja le doktori disszertációja — 1931-ben. Ebben a munkában már tisztán megmutatkozik ragyogó stílusa, tudományos igényessége, magas fokú tárgyi ismerete.

Szerencsés körülmény, hogy tanárai között bőven akadt igényes, nagy tudású, iskolateremtő személyiség. Szinte törvényszerű, hogy szellemi igényeinek megfelelő társakra, fejlesztő közösségekre lelt. A Nyugat szerkesztőségének légköre, az ott szövődő barátságok nemcsak világnézetére, ismereteinek gyarapítására szolgált, hanem feltehetőleg itt alakult ki igényes nyelvezete, ragyogó stílusa. Az Egyetemi Könyvtár, melynek dolgozója lett egész nyugdíjazásáig, szinte jelképes bázisa nagy tárgyi ismeretének. Az eredmény nem maradt el, munkái a Nyugat az, Athéneum, az Apolló lapjain érdeklődést és elismerést keltettek.

A korabeli haladó értelmiség egyértelműen vezető filozófusaként tartja nyilván. 1938-ban megjelenik a Modern Gondolkodás, 1940-ben főműve az Élmény és mű. 1943-ban a Jellemtan.

Igen fiatalon, 1940-ben egyetemi magántanár lesz, s 41—44. között az Eötvös-kollégium tanára. 1940.-ben és 42-ben Baumgarten-díjjal tüntetik ki. A felszabadulás után rögtön megbízzák az Egyetemi Könyvtár vezetésével és átszervezésével. 1948-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1962-től az Akadémia rendes tagja lesz. 1975-ben Állami-díjjal tüntetik ki. A hatalmas tudományszervező tevékenység bizonyára közrejátszott abban, hogy viszonylag kevés munkája jelent meg. A Társadalmi Szemle, a Kortárs, a Magyar Filozófiai Szemle, a Világosság számos rövidebb tanulmányát publikálja. 1961-ben jelenik meg a Gondolat és szabadság c. munkája. 1973-ban ismét kiadják Élmény és mű c. munkáját. Ez a tény önmagában is jelzi alkotásainak értékállóságát. A 70-es évek második felében ismét megélénkül munkássága, 1977-ben két kötete is megjelenik. A Kultúra történetisége továbbá az Alapját vesztett felépítmény. Majd ezt követi Műhelyeim története című munkája, mely elismerten a legsikeresebb memoárok közé tartozik és amely a kor kultúrtörténetének egy nélkülözhetetlen forrásmunkájává válik.

A szinte töretlennek tűnő életút rendkívül súlyos harcokkal terhelt. Gondoljuk el, hogy 1945 előtt egy olyan korszakban, mely az irracionalizmus és a fasizmus barbár tanainak melegágya volt, nem volt könnyű feladat fennmaradni egy olyan tudósnak, aki a racionalizmust és a humanizmust hirdeti, aki az európai kultúra leghaladóbb nézeteit ülteti át a magyar szellemiségbe. De nem lehetett könnyű életútja az 50-es években sem. Hisz e korszak vulgáris nézetei alapvetően idegenek voltak személyiségétől, érett tudásszintjétől. Nem egyszer hárult rá olyan feladat, ami nem csak a tudomány művelését jelentette, hanem megkövetelte a tudomány értékeinek átmentését békésebb, higgadtabb korokba. Részben önéletleírásából, részben személyes elbeszéléseiből számtalan szituációt ismerünk, melyek ma már inkább komikusnak tűnnek, de abban a korban tragikus valóságot jelentettek. Akik ismerték, tudják, mennyit őrlődött, mennyit küzdött, hogy mindent mentsen, ami érték volt.

Ha munkáit újraolvassuk, mindig feltűnik, hogy egy-egy mondat milyen nagy ismeretanyagra támaszkodik. Nagy ritkaság ma már az az író, kinél egy jelző, egy-egy ítélet hosszú hónapok, esetleg évek kemény munkájának gyümölcseként születik meg. Mindent úgy írt meg, úgy ítélt meg, hogy gondosan kutatta a jelenség történelmi hátterét. Egész életében érdekelte a pszichológia és szoros kapcsolatban volt ezen nagy megpróbáltatásokat átélt tudománnyal. Aktív érdeklődése érthető, hisz mindig kutatta, kereste az eseményeket elindító, végrehajtó és sokszor annak áldozatul eső embert.

Mátrai László nem csak a katedráról tanított. Ha lenne egy olyan rovat az irodalomjegyzékben, hogy „hallottam Mátraitól", úgy sokszor és sokan írnánk le a nevét. Az a nemzedék, mely ismerte rajta keresztül a magyar és európai értelmiség kimagasló személyiségeinek megértéséhez is közelebb jutott, szellemi hagyatékát akarva, akaratlan továbbadja a mai ifjúságnak.

Mátrai László azon kevesek közé tartozik, ki több tudományágban alkotott maradandót. Közéleti, tudományszervezői munkásságának értékelése későbbi idők feladata lesz. Az egész magyar értelmiség tablója lett szegényebb egy színes egyéniséggel.

Fájlaljuk halálát, de körünkben szelleme maradandó alkotásaiban nap mint nap idézett anekdotáiban, és találó mondásaiban, melyeknek háttér történeteit is megértük vagy legalábbis ismerjük — Mátrai László tovább él.

PALOTÁS GÁBOR

EMLÉKEZÉS EGY TUDÓS-TANÁRRA

Megrendülten fogadtuk a hírt, hogy Kelemen professzor meghalt. Régóta tudtuk, hogy súlyos beteg, de szűntelen tenniakarása, élet- és munkakedve azt a reményt táplálta bennünk, hogy erős szervezete leküzdi a kórt. Ma már szomorú bizonyosság, hogy nem így történt. Fájdalmunknál csak a veszteség nagyobb, amely halálával a felsőoktatást és a tanárképzést érte.

Életpályája küzdelmekben, eredményekben és értékekben gazdag volt. 1919-ben született Kiskunfélegyházán. Szegedi egyetemi tanulmányainak befejezése után, 1945-ben tanítóképző intézeti tanárként szeretett szülővárosában kezdte pályafutását. Tehetség, szorgalom, igaz emberség és egy igazságosabb társadalom építése iránti elkötelezett hit vezérelte munkájában. Pedagógiai munkássága közel négy évtizede alatt tanítók, általános és középiskolai tanárok ezreit készítette fel az élethivatásukhoz nélkülözhetetlen pedagógiai és pszichológiai tudományokból. Számos kutatót és tudósjelöltet segített tudományos pályáján. Küzdelmekben és eredményekben gazdag életútján mindig megtalálható volt ott, ahol valamilyen új született, ahol a pedagógusképzésnek valamilyen kiemelkedő eseménye zajlott. Felismerte a vállalkozás szépségét és nagyságát, amikor 1948-ban részt vállalt Pedagógiai Főiskolánk létrehozásában, ahol a Neveléstudományi Tanszék vezetője is volt 1964-ig.

Kezdeményezésére és közreműködésével megalakult a Pszichológiai Tanszék, amelyet szintén két évig vezetett. A pedagógusképzés szakavatott tudósát tisztelték benne, amikor 1966-ban meghívást kapott a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemre tanszékvezető egyetemi tanárnak. Szűkebb tudományterülete a pedagógia és a pszichológia olyan horizontot jelentett számára, amelyről beláthatta a tanárképzés sokirányú összefüggéseit. Vezetői képességei elismerését jelentette, hogy három éven át, (1972—1975) elláthatta a debreceni egyetem rektorhelyettesi tisztét is.

Kiemelkedő eredményei elismeréseként a Közoktatásügyi Kormányzat 1974-ben megbízta az egyetemi szintű pszichológus- szakemberképzés megszervezésével. A pedagógusképzés megújításának pécsi modellje is felkeltette érdeklődését. Valósággal lázba jött a megújulás lehetőségeinek láttán. Pécs iránti nosztalgiája ötvöződött az egységes egyetemi szintű tanárképzési kísérlet megindításában való közreműködésével. Megindító lelkesedését és tenniakarását visszafogta súlyos betegsége. Személyisége kivételes adottsága volt, hogy oktató- nevelő munkáját és sokirányú szervező tevékenységét össze tudta kapcsolni a tudomány magas színvonalú művelésével.

1947-ben bölcsész doktorátust szerzett „summa cum laude" eredménnyel. 1958-ban kandidátusi, majd 1969-ben a pszichológiai tudományok doktora tudományos fokozatot is megszerezte. Fő tudományos területe a gondolkodás-

fejlesztés pedagógiai pszichológiájának kérdésköre volt. E területen tudományos iskolát sikerült teremtenie és értékes adatokkal gazdagította a gondolkodás fejlődéslélektanát is. Közel 4 évtizeden át dolgozott és kutatott az említett témakörben. Gazdag tudományos munkásságát 6 szakkönyv, 12 jegyzet, ill. önálló kiadvány, 13 idegennyelvű cikk és több mint 100 tanulmány jelzi. „A pedagógiai pszichológia alapkérdései" (Tankönyvkiadó) c. könyve négy kiadásban jelent meg.

Többször vett részt és tartott előadásokat külföldi tudományos kongresszusokon: Nemzetközi Pszichológiai Kongresszus (Moszkva 1966, London 1969); Nemzetközi Pedagógiai Kongresszus (Varsó 1969); Nemzetközi Pszichológiai Szimpozium (Krakkó 1965) Programozási Szimpozium (Bazel 1970). Lipcsei Karl Marx Egyetem tudományos ülésszaka (1965) Halle-i Luther Egyetem ünnepi hetei (1965), Moszkva (1971), Japán (1975). A felsoroltakon kívül külföldön egyéni előadásokat ill. előadássorozatoka is tartott; Lipcsei Pedagógiai Intézet (1965), Moszkvai Akadémiai Pszichológiai Intézet (1965), Leningradi Zadonov Egyetem (1965), Nyitrai Pedagógiai Fakultás (1969), Bécsi Collegium Hungaricum (1970).

A Minisztérium felkérésére 5 évig vezette a 6. főirány keretében a pedagógusképzéssel kapcsolatos kutatási témát. Több tanulmányt írt a pedagógusképzés köréből. Az utóbbi években vezetője volt a Kossuth Lajos Tudományegyetemen a 6. sz. főirány „A gondolkodás fejlesztése" c. téma kutatócsoportjának.

Kelemen professzor nem tartozott a szobatudósok közé. Munkásságával a társadalmi cselekvést, a szocialista tanárképzést, a tudományos közéletet szolgálta.

Több magasszintű országos és helyi bizottságnak volt vezetője és tagja. Többek között elnöke volt az MTA Pszichológiai Bizottságának, a Magyar Pedagógiai Társaság Hajdú-Bihar Megyei Tagozatának, a Pszichológiai Tudományos Társaság Számvizsgáló Bizottságának, a TIT Hajdú-Bihar Megyei Pedagógiai-Pszichológiai Szakosztályának.

Tagja volt az MTA — OM Országos Közoktatási Bizottságának, a TMB Pszichológiai Szakbizottságának, az MM Pedagógiai Szakbizottságának, a Magyar Pedagógiai Társaság Országos Elnökségének, a Hazafias Népfront Debrecen Város Elnökségének.

Kelemen professzor állandó kapcsolatot tartott a gyakorló pedagógusokkal. Intézmények és iskolák felkérésére nagyszámú pedagógiai- pszihológiai előadást tartott az oktatásügy különböző szintű vezetőinek és gyakorló pedagógusoknak. Szinte állandó előadója volt a Pedagógiai Továbbképző Intézeteknek, az ország csaknem minden megyéjében. Előadásait elméleti igényesség, iskolaközelség, világos okfejtés, éles logika és meggyőző erő jellemezte. Ezért érthető, hogy megjelenésének hírére megteltek az előadótermek és értékes tudnivalókkal gyarapodtak a résztvevők.

Kiemelkedő oktató, nevelő, tudományos és társadalmi munkásságát több magas kitüntetéssel ismerte el kormányzatunk. Többek között az „Apáczai díjat" és a „Munkaérdemrend aranyfokozatát" tudhatta magáénak. E megemlékezés még vázlatos formában sem alkalmas az életmű bemutatására. Munkássága értékeinek számbavétele és méltatása az utókor megtisztelő feladata lesz.

Tudós-tanárt ragadott el közülünk a halál, akinek szerénységénél és segítőkészségénél csak emberszeretete, mély humanizmusa volt nagyobb. E életművét, hittel és tudással ötvözött pedagógiai optimizmusát méltán őrzi meg és gazdagítja az újabb pedagógus nemzedék.

DOMJÁN KÁROLY

KÖNYV

FRIEDHART KLIX: AZ ÉBREDŐ GONDOLKODÁS: AZ EMBERI ÉRTELEM FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE

Erwachendes denken Eine Entwicklungsgeschichte der menschlichen Intelligenz. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1980. 275. lap

A könyv Szerzője az NDK talán legismertebb pszichológusa, a Humbolt Egyetem tanszékvezetője, a Nemzetközi Pszichológiai Társaság most leköszönt elnöke, aki a hatvanas évek végétől egyre nagyobb nemzetközi hírnévre tett szert mint a mai kognitív pszichológia jelentős elméletírója és kísérletezője. Minderre nem a szerző jelentőségének kiemelése végett érdemes emlékeztetni, hanem azért, mert ehhez a pszichológus berkekben jól ismert háttérhez képest Klix ebben a könyvében tőle meglepő dologra vállalkozik. A könyv ugyanis nem a megismerési folyamatok kísérleti pszichológiájának vagy ontogenezisének vitáival ismerteti meg az olvasót, hanem az emberi megismerés filogenezisének, illetve történelem előtti és archaikus keletkezésének pszichológiai rekonstrukcióját kísérli meg. Mint ezt az előszóban a szerző is hangsúlyozza, itt tulajdonképpen tudományos senkiföldjén jár, ahol a rekonstrukcióhoz egyszerre kell használnia a modern biológia számos részdiszciplínáját (a genetikától az embertanig) s több társadalomtudomány (kultúrantropológia, történettudomány, tudománytörténet) adatait. Ezeket az adatokat kísérli meg Klix a mai kognitív pszichológia fogalomrendszerében integrálni, lévén könyvének inspirátora is egy nagyobb kognitív pszichológiai szintézis készítése.

A könyv az előszóban világosan kifejti a biológiai és a szociális viszonyára vonatkozó alapszemléletét a gondolkodás keletkezésében: tisztázni kell, hogy mik voltak azok a biológiai mozzanatok (pl. az életmód), melyek az emberi gondolkodás felé vezető „diszpozíciókat" kiváltották, s milyen már nem pusztán biológiai tényezők siettették a csírájában meglevő humán megismerés kifejlődését. Eközben Klix szerint a pszichológiai változás lényege az, hogy elődeinknél kezdetben az élettér bonyolultabbá válásával egyre növekszik a tanulás szerepe, majd a tanulás eredményezte emlékképek újrakombinációi megteremtik a gondolkodás és öntudat lehetőségét, végül pedig a nyelv kognitív szerepének kialakulása megteremti az absztrakciók rögzítésének alapjait.

Ennek az általános felfogásnak megfelelően a könyv két fő részre tagolódik: a biológiai „előtörténetet" tárgyaló rövidebb I. részt a társadalmi meghatározottságot részletesen kifejtő, az antropológiai mellett javarészt történelmi anyagra építő II. rész követi.

Az I. részben Klix először az „*ember családfájára*" vonatkozó modern leíró ismereteket foglalja össze. A nagyjából a neander-völgyi emberig áttekintett fejlődésben a tájékozatlan olvasó számára is világossá válik számos morfológiai változás (kéz-szem koordináció, hüvelykujj oppozíció stb.) jelentősége, majd a szerszámkészítés növekvő specializálódásának és a csoportos vadászatra utaló jegyeknek mint — pszichológiailag — tanítás-tanulás és a kommunikáció „tüneteinek" a jelentősége.

Különösen részletesen foglalkozik ez a rész a *kommunikáció szerepével a prehumán viselkedésszabályozásban* és az emberi nyelv feltehető előfokaival. Klix először általában áttekinti az állati közlésre vonatkozó etológiai szakirodalmat, majd az állati „hagyományozásra" vonatkozó megfigyeléseket. A tagolt nyelv kialakulását s annak már előfokait is Klix kettős teljesítményként értelmezi. Egyrészt feltehető, hogy őseinknél egyre nagyobb szerepe lett többek közt a szem-kéz koordináció említett kitüntetett szerepe révén — a funkcionális és motivációs alapú (mit lehet vele csinálni? mire jó?) tárgy osztályoknak, azok egyre inkább megszilárdultak s differenciálódtak, mint Klix emberszabásúak szerszámhasználatával kapcsolatos példákon is gazdagon bizonyítja. A másik oldalon pedig a jelölő, a hangok világa is hosszú átalakuláson ment át; fel kell tételeznünk, hogy az artikulált hangképzéshez szükséges külső és belső visszacsatolások révén ez is hosszú fejlődés eredménye, s mikor már létrejön is, nagy tanulási feladatot jelent elsajátítása. A nyelv kialakulásának kulcskérdése Klixnél a két oldal összekapcsolódása. A könyv két érvcsoportot mutat fel e kettős fejlődés kognitív oldala mellett. Az emberszabásúak jelhasználatra tanításaiból elsősorban a Premack-féle kísérleteket emeli ki, melyek különlegessége a finom fogalmi osztályozások kialakítása illetve annak ellenőrzése, hogy ezek generalizálódnak-e jelekre. (Ez a hangsúly azért is szerencsés, mert a majmok által elsajátíttatott jelrendszer mint nyelv nyitott, kreatív jellegére vonatkozó eredményeket az utóbbi évek kutatásai eléggé megkérdőjelezik; ez azonban nem vet árnyékot a Premack feltárta osztályozás-jelzés lehetőség meglétére.) Másrészt Klix hangsúlyozza, hogy a gyermeknyelvi kutatások szerint az első életév szenzomotoros fejlődése a gyermeknyelvnél is előfeltétele a hangnyelv megjelenésének.

A kezdeti hangnyelvet a Szerző, elsősorban Stopa spekulációira alapozva, a következőképpen jellemzi: a hangadás eleinte a gesztusokba épül be, sok csettintő hang s erős intonációs moduláció jellemzi, fontos benne az ismétlés, a beszéd szemléletes, konkrét szituációhoz kapcsolódó, hiányoznak belőle az általánost kifejező szavak, általános benne a többértelműség. A jelölőnél a fejlődés útja a differenciálódó hangképzés, az elemi, kisebb hangegységekre bontás s így a konstruktív, nyitott rendszerré válás, a másik oldalon pedig a fogalmi specializálódás, a „dekontextualizálódás" és az emóciók csökkenő szerepe lenne. Ez a kép, mint a nyelv eredetére vonatkozó minden elképzelés, javarészt spekulatív, amiért önmagában a kérdés jellege miatt sem kifogásolható. Van azonban egy gyenge pontja, ez Klix könyvében az egész I. rész egyetlen igazán támadható gondolatmenete: Stopa adatai hallgatólagosan ma létező afrikai nyelvek sajátosságaival azonosítják az „ősnyelvet". A ma beszélt nyelvek között pedig tudományosan is vitatott, sőt a legtöbb kutató által mélységesen helytelennek tartott dolog „primitiv" nyelvekről beszélni.

Az I. rész azután a megismerés és közlés feltehető motivációs bázisának agyi reprezentációjával is foglalkozik. Ez a fejezet a limbikus rendszert emeli ki, mint olyan agyrészt, mely feltehetően megvalósítja a látszólag „érdekmentes" megismerési folyamatok és a motivációs rendszerek közötti intim kapcsolatokat.

A könyv II. része választja tehát külön témának az intellektus fejlődésének társadalmi meghatározottságát, s ezen belül először a „történelem előtti" ember gondolkodásának fejlődésével foglalkozik. Klix a kooperáció és a kommunikáció fejlődését a prehistorikus időkben az emberré válásra jellemző sajátos

biológiai változásoknál jóval rugalmasabb, ezért a „hatékonyságot" a körülményekhez alkalmazkodóbb módon fokozó tényezőjeként értelmezi. Ezekben a fejezetekben világosan megmutatkozik Klix könyvének általános munkamódszere, s a csak indirekten megközelíthető probléma (hogyan gondolkoztak eleink?) igen szimpatikus kezelési módja. Először a vizsgált korszak objektíven valamennyire rekonstruálható életmódját s tárgyi tevékenységének nyomait tekinti át, ebből próbál következtetni a tárgyi tevékenységre és a társas életre, majd ezekből mint meghatározókból és mint jelzésekből a mögöttük álló gondolkodásra és mentalitásra. Klix számára az anyagi tevékenység, a szociális élet és a lelki élet fejlődésének viszonya valóban dialektikus: a tevékenység határozza meg és hozza létre a jellegzetes humán megismerést, ad módot az emberi képességek kibontakozására. A tárgyi tevékenység termékei és a szociális intézmények azonban nem függetlenek ezektől a lelki jelenségektől, hanem úgy is tekinthetők, mint ezek tárgyiasult jelei. Nem lenne érdemes ezeket az általános tételeket elismételni itt, ha a könyv II. részének nem az volna éppen az érdeme s legfőbb meglepetés értéke, hogy már ma milyen sok adattal támaszthatók alá ezek a tételek.

A *homo erectus*-tól a neander-völgyi emberig, a neander-völgyitől a crô-magnon-iig végül a crô-magnon-i embert jellemző alfejezetekben ismerkedünk meg a hominidok elterjedésével, szerszámhasználatuk differenciálódásával, letelepedésük, társas életük alakulásával, feltételezhető társas szabályozásaikkal s í. t.

A fokozatosan növekvő munkamegosztás s ennek megfelelően erősödő szociális szabályozás azután a nyelv növekvő szerepével, a rítusokkal és a szimbólumhasználattal egyre reflektívebb megismerést tesznek lehetővé. Az *archaikus gondolkodás* tárgyi emlékeire — pl. a barlangrajzokra — támaszkodva Klix egy meglehetősen koherens s „racionális" összképet fest erről az „irracionális" gondolkodásról. Az archaikus gondolkodás irracionalitásának gyökere szerinte tulajdonképpen az, hogy az ember mindenhez okot, magyarázatot kutatva a bejóslást lehetővé tévő jegyeket-jeleket keresett, s a misztikus vonások a magyarázat keresési igény s a felszínileg megragadható jegyek alapján lehetséges magyarázatok ellentmondásából fakadtak. Ezt az összképet a könyv a hasonlóságon alapuló analógiáról, az indukcióról (pl. az időjóslásban), s az utánzásról, mint a mágia alapjáról szóló részletes elemzésekkel támasztja alá. Ugyanakkor számos, elsősorban néprajzi megfigyelés feljogosít arra is, hogy az archaikus gondolkodásban is feltételezzünk már az életfontos dolgokra (növények, állatok, betegségek) kialakult „fogalmi" osztályozási rendszereket (taxonómiákat). Ezek a mindennapi élet szükségleteiből levezethető besorolási, alá-fölérendelési rendszerek — a kísérleti pszichológia ma oly ismerős logikai háló modelljeinek megfelelően — azután növelik a megismerési ökonómiát, „racionális", csoportosító emlékezést és következtetési folyamatokat tesznek lehetővé.

Az archaikus gondolkodás szerkezetének jellemzésekor szól a könyv az animizmus jellemzői között az egyén és közösség nagy integrációjáról. Részletesen is elemzi azután a korai társadalmi szabályozás jellegzetességeit (totemizmus, tabuk, rítusok, mágia, az erre specializálódó személyek megjelenése, a szó és szimbólum különleges hatalma). Klix a totemista világképet társadalmilag mint az első társadalmi felépítményt s a szociális stabilizáció eszközét értelmezi, pszichológiai tartalmát pedig — vitázva részben Freud-dal, aki a szexre, részben Wundt-tal, aki a félelemre vezette vissza — egy antropomorf

determinista felfogásban és a minden mögött „lényeg" keresésében véli meglelni.

A II. rész következő négy fejezete tulajdonképpen a történeti *ókorban* bekövetkeztetett gondolkodási változásokkal foglalkozik. A könyv eddigi felépítésének megfelelően először a korai városállamok létrejöttének földrajzi és történeti körülményeivel ismerkedünk meg, a fokozódó alárendelésesrétegződéssel, ami a megismerés oldalán fokozódó szabályozást s sztandardizálást jelent, majd a sztandardizálás rögzítését — az írás és számrendszerek kialakulását.

Klix felfogásában, s ebben nem áll egyedül, hiszen pl. Piaget ontogenetikus elmélete is ilyesmit hangsúlyoz, a megismerés fejlődésének egyik legfontosabb általános jellemzője az invariáns mozzanatok egyre pontosabb kiemelése. Ezért korántsem véletlen, hogy az antik világnak a gondolkodást befolyásoló legjelentősebb teljesítményeiként az invarianciákat rögzítő írást, az azokat absztraháló számrendszereket és logikát emeli ki.

Az *írás* kialakulását jellemző kitűnő fejezet társadalmi motívumként a sok ember koordinációjának, téri és idői korlátok áthidalásának, a jogrend tárgyiasításának igényeit tartja fontosnak. Az írás kognitív előfeltétele pedig a vizuális jelekkel való közlés, mely az írás keletkezése előtt már évezredek óta megvolt pl. mágikus keretekben. A világos szociális motiváció és a kognitív előfeltételek ellenére a hatékony írásrendszerek kialakulása hosszú időt vett igénybe, melynek során, mint Klix többször visszatér erre, egyszerre volt szükség a jelölő (a grafikai jelek) tökéletesedésére — pl. stilizálódás — és a jelölt (a beszéd) tagolódásának leggazdaságosabb tudatosítására. Az egész fejlődés kognitív menete a szemléletes ábrázolástól a személytelen, nem esetleges, hanem stilizált rajzjeleken át jut el a piktogrammatikus írásokig. Ezek általában nem kijelentés (ige) hanem fogalom (főnév) centrikusak, s két „gondjuk" a jelek nagy száma s a nem szemléletes dolgok ábrázolhatatlansága. A nehéz folyamat voltaképpen a hang reprezentációra való áttérés. Klix az egyiptomi írás és az ékírás fejlődésén ismerteti részletesen azt a megoldási próbálkozást, ahol a többértelmű, de már hangértékű jeleket fogalmi osztály jelölők próbálják egyértelműsíteni. A teljesen kombinatív, alfabetikus rendszert azután, mint jól ismert, a főníciaiak terjesztik el.

Az írás története tehát az ikonikustól az önkényesig, „tartalmilag" pedig a fogalomtól a formai kombinativitás felé haladó növekvő gazdaságosságot mutatja. Hasonló fejlődést mutat be azután a *számrendszerekkel*, a számjelöléssel és a számolás fejlődésével foglalkozó fejezet is. Klix itt is világosan exponálja a számrendszerek fejlődését motiváló tényezőket, s azt, hogy a mennyiségi különbségek észlelése már kiindulásként adott. Sőt, a számlálás, egy az egyhez megfeleltetéssel (pl. csonton vonalkozással) már 30 000 éve megvolt. A hosszú fejlődést igénylő kognitív feladat itt az volt, hogy invariáns egységeket kellett kiemelni, minden számnak más nevet kellett adni, de úgy, hogy mégse legyen végtelen sok név — hiszen ez az emlékezet számára kezelhetetlen lenne. A néhány ezer év alatt létrejött számrendszerek s ezek írásos jelei — itt egy újabb megfeleltetési feladat van, mint Klix világosan elemzi — ezt a feladatot oldják meg. A kialakulás kezdetein két döntő mozzanat volt: az egyik megint csak a jelölő (a számnév) konstruktívvá válásával kapcsolatos, a másik pedig a számfogalom absztrahálódásával, azzal, hogy elkezdenek minden megszámlálandó dolgot valami ugyanolyanhoz (pl. kagylókhoz) rendelni hozzá. Az egyiptomi és a fejlettebb, mert a helyiértéket is alkalmazó sumér-babilóniai számolási rendszerek részletes ismertetése világosan megmutat-

ja azt, hogy milyen szoros összefüggés van a műveleti rendszer általános elveinek felismerése, valamint a jelölési rendszer ökonómiája és nyitottsága között.

A *görög gondolkodás*sal foglalkozó fejezet annak specifikus újdonságaként olyan mozzanatokat emel ki, melyek lényege, hogy náluk maga a megismerés is az emberi gondolkodás tárgyává vált. Klix szerint ebben a döntő mozzanatok a következők. A matematikában náluk válnak el először világosan egymástól a „puszta gyakorlati" számolás s annak elvei. Az elvek elemzése során pedig az egyéni gondolkodás objektíválásának döntő mozzanatává válik a bizonyíthatóság bevezetése, annak elemzése, hogy egy megoldás egyetemesen érvényes megoldás-e az adott problémára. Hasonló objektivációként értelmezi azután Klix a logika létrejöttét a görögöknél. Igen szemléletesen érzékelteti, hogy válik a logika az érvelés, a vita irányítójából a kategóriák invariáns rendjének és az érvényes következtetések szerkezeti invarianciáinak tudományává, hogyan válik el egymástól fokozatosan — de a görögöknél még nem teljesen — nyelvi forma s mögöttes logikai tartalom.

A könyv zárófejezete a *kreativitásról* szól. Ha az olvasó magától nem venné észre, hogy az emberi értelem keletkezésében Klix párhuzamokat lát biológiai, társadalmi és egyéni-pszichikus folyamatok között, akkor ez a zárófejezet, mely erudíciójában Csányi Vilmos újabb munkáira emlékeztet, ezeket a párhuzamokat hivatott explikálni. A kreativitást mint integráló fogalmat Klix a minőségileg új létrehozásaként értelmezi. Ezzel még nem sok eredetit mondana. Ilyen minőségileg új azonban szerinte akkor jön létre, ha eredetileg eltérő szerepű, egymástól független rendszerek kapcsolódnak össze. Ebben az értelemben beszélhetünk evolúciós kreativitásról; a nukleinsavak és az aminosavak rendszerének összekapcsolása hozza létre új minőségként az életet; az evolúció magasabb szintjein is számtalan példát talál arra, hogy eredetileg viszonylag független dolgok összekapcsolódása kreatív minőséget hoz létre. Ilyen például a kéz-szem koordináció, vagy a tárgyosztályozás és a finom hangképzés összekapcsolódásából születő új minőség, a nyelv. A „társadalmi kreativitás", melyen Klix nemzedékek munkájaként létrejövő új minőségeket ért, szintén ilyen „összekapcsolások" eredménye. Ilyen folyamat például a hang-nyelv és grafikai jelek összekapcsolását kívánó írás. Az *egyéni kreativitásban* azután, s itt Klix ismét összekapcsolja történeti elemzéseit a mai kognitív pszichológia fogalomtárával, kitüntetett jelentősége van szerinte a szemléletes és az elvont-nyelvi-logikai mozzanatok összekapcsolásának. Az absztrakciónak, annak, hogy a nyelv és a másodlagos jelrendszerek közlési szerepük mellett megismerési funkcióra is szert tesznek, ebben az egyensúlyban mindamellett kitüntetett szerepet tulajdonít. A szemléletesről az absztraktra való áttérés, összes veszélyeivel együtt a leegyszerűsítés révén válik be. Az egyszerűségre törekvés pedig Klix szerint a megismerés fejlődésének fontos belső szervező elve.

Klix jól megírt s gazdag ábra és példaanyaggal illusztrált könyve nem pusztán ismertetés, hanem határozott felfogást is képvisel a megismerési folyamatok kialakulásáról. Ez a felfogás, bár mint említettem, kitüntetetten kezeli a társadalmi determinációt, az a kérdésektől látszólag igen távol álló kognitív pszichológus szemléletének megfelelően nagy jelentőséget tulajdonít „önszervező" folyamatoknak is (kognitív ökonómia, invariancia keresése stb.).

Ugyanakkor ez a „pszichológiai szintézis" a gondolkodás keletkezéséről mentes mindenféle alkalmi vagy túlzó pszichologizálástól mind a végső magyarázatok keresésében, mind az egyes adatok értelmezésében.

A könyv természetesen számos kérdést nyitva hagy. Sokszor érezni például, hogy a fejlődés nagy ugrásai nem feltétlenül olyan akkumulációnak a termékei, mint a könyv sugallná. Legfőbb érdeme az, hogy úgy tekinthető, mint ígéretes próbálkozás arra, hogy a mai szaktudományos ismeretekkel szinkronban valósítsa meg a „történeti pszichológia" sokszor hangoztatott programját az emberi gondolkodás kezdeteire nézve. A könyv egyébként 1985-ben a Gondolat kiadónál magyarul is megjelenik.

PLÉH CSABA

G. M. ANDREJEVA: SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA

Moszkvai Egyetemi Kiadó 1980. Moszkva

A Szovjetunióban éppúgy, mint Magyarországon számos szociálpszichológiai tanulmánygyűjtemény, szöveggyűjtemény, monográfia jelent meg, de egy-egy szociálpszichológiai tankönyv mindkét országban ritkaságszámba megy.

G. M. Andrejeva 1980-ban adta közre a Moszkvai Egyetemi Kiadó gondozásában a pszichológia és pedagógia szakos hallgatók számára készült tankönyvét. Munkája alapjául a Moszkvai Állami Egyetemen, 1975—78 között tartott előadásai szolgálnak, melyeket tankönyvvé szerkesztett.

Nagyon nehéz feladatra vállalkozik az, aki ennek a rohamosan fejlődő, és tárgyát tekintve sokat vitatott tudománynak az eddig elért eredményeit tankönyvi keretek közé akarja szorítani. Ezt a felelősséget a szerző is érezte, és ezért könyvének bevezetőjében hangsúlyozta, hogy nem hagyományos értelemben vett tankönyvet kívánt írni, hanem tankönyvi formában körvonalazni akarta e tudományág jelenlegi állapotát, kialakulását, főbb irányzatait. A kötet felépítése logikus, jól áttekinthető, 5 fő részre (témakörre) osztható:

1. Bevezetés.
2. Az emberek közötti érintkezés és együttműködés törvényszerűségei.
3. Csoportlélektan.
4. A személyiség kutatásának szociálpszichológiai problémái. Szocializáció.
5. Alkalmazott szociálpszichológiai kutatások.

Minden részen belül, jól elkülönítve, fejezetenként tárgyalja az adott téma kutatásával kapcsolatban felmerülő nehézségeket, a fogalom értelmezését külföldön és a Szovjetunióban, sohasem tévesztve szem elől azt, hogy a szociálpszichológiával még csak most ismerkedő hallgatókhoz szól.

A bevezetésben a szerző részletesen ismerteti a szociálpszichológia helyét a tudományok rendszerében, a tárgymeghatározás nehézségeit és a lehetséges megközelítési módokat. Mindezt összekapcsolja a szociálpszichológia szovjetunióbeli fejlődésével. Mint tudják, ez a fejlődés nagyon ellentmondásos volt, és két nagyon élesen elkülöníthető történeti szakaszra bontható. A 20-as évek gyökeres társadalmi változásai sürgették a szociálpszichológia tárgyának a meghatározását, ugyanakkor az ideológiai küzdelmek nem kedveztek a tudomány továbbfejlődésének, és a szociálpszichológiai kutatások egészen az 50-es évek végéig elnémultak. Ám ekkor a fejlődő szocialista társadalom számos olyan jelenséget hordozott magában, amelyeknek a szociálpszichológiai magyarázata nem tűrt halasztást. Kezdetben még az általános lélektannal össze-

fonódva, később teljesen önállóan rohamos fejlődésnek indultak a marxista szociálpszichológiai kutatások, melyek szinte törvényszerűen hordozták magukban a külföldi, elsősorban a nyugati kutatási eredmények kritikus elemzését. E folyamat eredményeképpen lassan körvonalazódtak a marxista szociálpszichológia feladatai, amelyeket Andrejeva így határoz meg:

a) Ki kell építeni és pontosítani kell a tudomány rendszerét, tematikusan ki kell dolgozni egy új elmélet irányvonalát és annak speciális kutatási módszereit.

b) A kapott eredmények alapján konkrét, gyakorlati javaslatokat kell tenni.

Mindez együtt a marxista szociálpszichológia teljes rendszerének a kidolgozását jelenti.

Még ugyanebben a részben Andrejeva igen nagy terjedelemben tekinti át a kutatásmódszertant. Részletesen mutatja be egyrészt az általános módszereket, másrészt a speciálisan szociálpszichológiai módszereket. Tankönyvről lévén szó, a módszereknek és a felmerülő metodológiai nehézségeknek ez a nagyon részletes elemzése nem egészen indokolt.

A kötet legizgalmasabb, tartalmilag legigényesebb része a személyek közötti viszonyok (interperszonális kapcsolatok) törvényszerűségeivel foglalkozó második rész, és annak fejezetei. Az interperszonális viszonyok (kapcsolatok) sohasem választhatók el a társadalmi viszonyoktól. Ezeket a viszonyokat Andrejeva szerint úgy is felfoghatjuk, mint a társadalmi viszonyok rendszerét. Másképp fogalmazva, a személyiség interperszonális viszonyain keresztül éli át a társadalmi viszonyokat. Ám a kettő nem azonosítható. Az ember viszonyai mindig az érintkezés specifikus formáiban realizálódnak. A szociálpszichológia feladata elsősorban az interperszonális viszonyok törvényszerűségeinek a vizsgálata, elemzése.

Az interperszonális kapcsolatokhoz a nyugati szakirodalomban elsősorban a csoport oldaláról közelítettek. Ebben a tekintetben a szociálpszichológia feladata az, hogy elemezze a csoporton belül létező két legfontosabb viszonytípust: az interperszonális és a személyek közötti, közös tevékenység által eredményezett viszonyrendszert. A nyugati szociálpszichológia az interperszonális viszonyokra fordította a figyelmét. Ez jól megmutatkozik Moreno munkásságában, amelyet Andrejeva kritikusan, nagy tárgyilagossággal elemez.

További gondolatait a szerző egy nagyon érdekes kérdésfeltevés köré csoportosítja. Nevezetesen „Milyen szerepe van az érintkezésnek az interperszonális és a társadalmi viszonyok rendszerében? Nagyon sajátos értelmezésben használja Andrejeva az „érintkezés" fogalmát. Első pillanatra úgy tűnhet, hogy az általa használt „érintkezés" (общение) azonos az angol nyelvterületen használatos kommunikáció fogalmával. Ám a szerző azonnal rámutat az azonosítás helytelenségére.

Andrejeva szerint az érintkezés fogalmába beletartozik a személyiség összes viszonyának teljes rendszere, sőt, a személytelen kapcsolatok is beleértendők. Ilyen formában tehát érintkezés nélkül nincs társadalom. Rámutat arra, hogy a kommunikáció fogalma a nyugati szakirodalomban is nagyon ellentmondásos. Sokan úgy vizsgálták a kommunikációt, hogy a társadalmi környezetet statikusnak tekintették, ilyen értelemben maga a kommunikáció is statikus szociálpszichológiai jelenség, ám a viselkedés meghatározottságában jól látták a kommunikáció szerepét. Ezzel szemben a tevékenység vizsgálatára kevés figyelmet fordítottak.

A szovjet szociálpszichológusok szerint azonban a kommunikáció (ill. az érintkezés) és a tevékenység szoros egységet alkotnak, hiszen az érintkezés bármelyik formája ugyanakkor a közös emberi tevékenység specifikus formája is. A kettő egymáshoz való viszonyának az értelmezését mind a nyugati, mind a szovjet szociálpszichológusok többféleképpen adják meg. Andrejeva szerint az érintkezés „háromoldalú" szociálpszichológiai jelenség:

1. oldal az *érintkezés kommunikációs oldala*, ami tulajdonképpen az emberek közötti érintkezés során létrejövő információcsere.
2. oldal *az érintkezés interakciós oldala*, amely az információcserén kívül a közös tevékenységet is magában foglalja.
3. oldal az *érintkezés percepciós oldala*, amely egymás észlelésének a folyamatát, valamint a folyamat során kialakult vélemény sajátosságait tartalmazza.

A három oldal szorosan összefügg egymással. Ezeket az összefüggéseket és az egyes oldalak sajátosságait Andrejeva részletesen elemzi.

A 3. részben a szerző csoportlélektannal foglalkozik. A téma kutatásának nagy nyugati hagyományai vannak, így Andrejeva a nemzetközi szakirodalommal szoros összhangban ismerteti a csoport fogalmát, szociológiai, szociálpszichológiai megközelítését, a csoportkutatás kialakulásának történetét s legfontosabb állomásait. Részletesen elemzi a társadalmi kis- és nagycsoportok sajátosságait, bár a nagyobb hangsúlyt a kiscsoportok elemzésére fordítja. Ez a szovjet szociálpszichológia szempontjából nagyon indokolt, hiszen a szovjet csoportkutatások zöme a csoportban ható dinamikus tendenciákkal foglalkozik (pl. a csoport kialakulásának folyamata, a vezető szerep, a csoport érték- és normarendszere, a csoportdöntések kialakulása, a csoportkohézió). Itt Andrejeva Parigin, Volkov, Zserebova, Zsurabljov ... kutatásait említi.

Napjaink modern társadalmában a tudományos-technikai forradalom eredményeképpen annyira megnőtt az érdeklődés a személyiség lehetőségei iránt, hogy szinte valamennyi társadalomtudomány foglalkozik valamilyen formában a személyiség kutatásának szociálpszichológiai problémájával. Andrejeva szerint ez úgyis felfogható, mint a csoportkutatás egyik oldala, és ilyen vonatkozásban 2 témakört kell vizsgálni:

1. a személyiség szocializációjának folyamatát,
2. a szociális beállítódás kialakulását.

Majd ezt a két folyamatot tekinti át nagy vonalakban. Megemlíti a szocializáció folyamatának periodizációját, ami a Szovjetunióban is nagy vitát váltott ki.

a) a születéstől a munkába lépésig terjedő szakasz
   1. a korai szocializáció (születéstől iskolába lépésig)
   2. a tanulás stádiuma (14. vagy 18. évig, vagy 24. évig?)

b) a munka szakasza

c) a munka utáni szocializáció szakasza.

A szociális beállítódás tárgyalásánál rámutat az „attitűd" és a szovjet „szociális beállítódás" (установка) fogalom közötti különbségre, de nem fejti ki részletesen.

Nagymértékben támaszkodik Uznadze eredményeire, bár állandóan hangsúlyozza a beállítódás és a szociális beállítódás közötti különbséget. A Szovjetunióban még nincsenek hagyományai e terület kutatásának.

A kötet utolsó részét a szerző a gyakorlati szociálpszichológiai kutatásoknak szentelte. Bemutatja a Szovjetunióban folyó alkalmazott kutatások főbb irányzatait, sajátosságait, módszertani nehézségeit.

Ez a tankönyv jól tükrözi a szovjet és általában a szociálpszichológia helyzetét, eredményeivel, megoldatlan problémáival együtt. Ennek figyelembevételével is úgy értékelhetjük, hogy hasznos, értékes munka. A szerző nagy érdeme, hogy tankönyvet próbált a hallgatói kezébe adni. Közérthető nyelven és nagyon igényesen próbálta rendszerezni e tudományág elért eredményeit, természetesen a marxista szociálpszichológia oldaláról közelítve a tényekhez. Tankönyvével nagy segítséget nyújtott hallgatóinak a további szakirodalmi tájékozódáshoz, ennek birtokában sokkal magabiztosabban nyúlhatnak a különböző témakörökben megjelenő monográfiákhoz. A magyar olvasó számára is megkönnyítheti a szociálpszichológiában való eligazodását. Már nagyon várjuk egy egységes szemléletű magyar szociálpszichológiai tankönyv megjelenését is.

S. Berentés Éva

FOLYÓIRAT

ARCHIVES OF SEXUAL BEHAVIOR, 1981

A folyóirat évente hatszor jelenik meg. Kiadója a Plenum Press. Ez a New Yorkban székelő könyvkiadó cég főleg pszichiátriai és pszichofiziológiai témákra szakosította magát, szigorúan szaktudományos munkák kiadására vállalkozik. Egyik érdeklődési területe a szexológia, de csak igen színvonalas, tudományos műveket ad ki, mint pl. a „Perspectives in Sexuality: Behavior Research, and Therapy" köteteit, amelyek a tárgykör alapvető szakmunkái.

A kiadó cég tehát bizonyos mértékig előre jelzi, milyen jellegű folyóiratra számíthat az olvasó. A lap egy amerikai központú, de nemzetközi szakmai társulás, az „International Academy of Sex Research" hivatalos lapja. Főszerkesztője, Richard Green, e társaság elnöke. A társaság meglehetősen exkluzív, mint 1979-es prágai szimpóziumuk alkalmával kiderült, alig 100 tagja van, kizárólag ismert és tudományos rangú szexualitás-kutatókat vesznek be soraik közé. Ennek ellenére a társaság törekszik arra, hogy nemzetközi képviselete széles körű legyen, tagja — és a folyóirat szerkesztő bizottságában is szerepel — a szovjet Vaszilcsenko, a moszkvai szexológiai intézet igazgatója, Jan Raboch, a prágai Károly-egyetem szexológiai tanszékének vezetője, és a magyar Korányi Lajos endokrinológus is. A külföldiek között olyan szakemberek irányítják a lapot, mint az angol Bancroft, az amerikai Gagnon, Gebhard, Humphreys, LoPiccolo, Marmor, Money vagy a német Schmidt és Sigusch.

Az 552 oldal terjedelmű 10. évfolyam 40 közleményt tartalmaz, amelyek a szexuális rendellenességek, a szexualitás pszichofiziológiája és működési zavarai, valamint a zavarok terápiás megközelítései köré csoportosíthatók.

Az évfolyam — különös módon — mindössze egy könyvismertetést (Kaplan: Disorders of Sexual Desire) és néhány könyvhirdetést tartalmaz.

Szexuális rendellenességek

A legtöbb tanulmány e témakörbe tartozik. Az évfolyamban megjelent cikkek kb. 40%-a ide sorolható. Ezen belül is a transszexualizmus problémája került előtérbe, ezt követik a homoszexualitással foglalkozó témák, egy munka pedig a tranzveszticizmus kultúrközi jellegzetességeiről számol be.

A *transszexualizmussal* a biológiai nem és a szocializáció során tanult nemi szerep (gender identity vagy gender role) között feszülő ellentmondás legfőbb sajátosságait igyekszenek megragadni azok a szerzők, akik egyrészt pszichodiagnosztikai, másrészt szociálpszichológiai, szociológiai módszertani szempontokkal próbálnak hozzájárulni a probléma megközelítéséhez. Többen közreadták a különféle pszichodiagnosztikai eljárások során nyert tapasztalataikat,

pl. D. D. Hunt és mtsai (Cognitive Correlates of Biologic Sex and Gender Identity in Transsexualism, Vol. 10. No. 1. p. 65—77.), valamint M. Fleming és mtsai (A Study of Pre- and Postsurgical Transsexuals MMPI Characteristics, Vol. 10. No. 2. p. 161—170). Hunt anyagából itt csak az MMPI eredményeit emelem ki. Mindkét cikk szerzői alátámasztják azt a korábbi tapasztalatot, mely szerint a transszexuálisok mind a maszkulinitás-feminitás (Mf), mind a pszichopátia (Pd) skálákon az átlagnál magasabb T-értékeket adnak. Fleming ezt a műtéti beavatkozástól függetlenül is kimutatja. Vizsgálatában csak a nőknél nem kapott emelkedett értékeket az Mf skálákon. Fleming egy igen fontos metodológiai kérdésre is felhívja a figyelmet — melyre Hunt is utal —, nevezetesen az MMPI maszkulinitás-feminitás skálája által jelzett különösségre, hogy „mind a műtét előtt, mind a műtétet követően a férfiak mint 'férfiak' az Mf skálán igen magas átlagokat értek el (T = 88., ill. 81), de a férfiak mint 'nők' a normál értéken belül maradnak" (166).

Ez mindenesetre erősen jelzi a *biológiai nem és a gender identity közötti alapvető ellentmondást*, valamint azt, hogy a műtét lehetőséget ad e konfliktus feloldására. A többi vizsgálat által is alátámasztott magasabb érték a pszichopátia skálán — szemben a többi skálán mutatott, általában esetlegesen emelkedett csúcsokkal — jelzi azt, hogy a transszexuálisoknak „nehézségeik vannak a szociális beilleszkedésben és a szociális kontaktus kialakításában" (Rosen, 162. o.). A rendellenességek hátterében nem húzódnak nagy pszichopatológiai folyamatok.

Az életvezetési és beilleszkedési problémákra hívják fel a figyelmet Huxley és mtsai (Partnership in Transsexualism. Part I. Paired and Nonpaired Groups, Vol. 10. No. 2. p. 133—142., Part II. The Nature of the Partnership, uo. p. 143—160.). Hetvenkét transszexuálisból álló csoportjukban 37 személynek legalább egyszer volt szuicid-kísérlete, és ez az arány a párban élőknél sem jobb. Huxley és mtsai a fentieken kívül számos igen fontos és újszerű összefüggésre hívják fel a figyelmet, így pl. a szociális háttérrel kapcsolatosan. Úgy találták, hogy inkább azok a transszexuálisok éltek tartós partnerkapcsolatban, akik magas szociális osztályba tartozó apa vagy családfenntartó mellett nőttek fel. Akik életük első évtizedében nélkülözték az apát, azoknál alig fordult elő együttélés. A csoportok között nincs különbség a szociális mozgás, a kriminális viselkedés (bevallott adat) vagy a prostitúció tekintetében, ellenben a partnerkapcsolatban élők sikeresebben tudnak elhelyezkedni, munkát vállalni.

A beilleszkedési nehézségek hátterében az egyik felmerülő tényező a súlyos *önértékelési zavar*. Erről számolnak be C. Skrapec és K. R. MacKenzie (Psychological Self-Perception in Male Transsexuals, Homosexuals and Heterosexuals, Vol. 10. No. 2. p. 357—370.). Vizsgálatuk során — nálunk ismeretlen teszteket alkalmaztak — kimutatták, hogy a legalacsonyabb a transszexuálisok rendelkeznek, míg a legmagasabb a homoszexuális férfiak önértékelése.

Említést kell még tennünk azokról az erőfeszítésekről, amelyek *hormonterápiával* foglalkoznak (W. J. Meyer és mtsai írása), de a lehetőségek eléggé korlátozottak, mivel „nem ismeretes a transszexuális paciensek optimális hormonterápiája" (347. o.). A szerzők beszámolnak arról, hogy pl. — a gender identity szerint férfinak minősülő nők — testosterone cypionate adagjának (400 mg/hónap) emelése hatására a clitoris általában négy cm-t nőtt, azonban nagyobb dózissal sem értek el jobb eredményt, s nem tudták elnyomni a gonadotrop hormontermelést sem.

A *homoszexualitás* etiológiájával foglalkozó kutatások a szülőkhöz fűződő kapcsolatokat állítják előtérbe. Az e témában publikált tanulmányok M. Siegelman nevéhez fűződnek. Összehasonlító munkájában angol, ill. amerikai homo- ill. heteroszexuális nők, valamint férfiak szülői kapcsolatát vizsgálta kérdőíves módszerrel (Parental Background of Homosexual and Heterosexual Woman: A Cross-National Replication, Vol. 10. No. 4. p. 371—378, Part II. Vol. 10. No. 6. p. 505—514.). A két nemzet között nem talált lényeges eltéréseket sem a homoszexuális versus heteroszexuális nők, sem pedig a homoszexuális versus heteroszexuális férfiak családi hátterére vonatkozóan. A női homoszexualitással összefüggésben kiemeli, hogy nem annyira az a jelentős, milyenek is a szülők valójában, hanem elsősorban a róluk alkotott kép meghatározó. Ez a megközelítés érdekes, bár e két dolog — a szülők megjelenése és a róluk kialakított kép — nyilvánvalóan nem független egymástól. Az összefüggésekről csak hipototikusan esik szó a tanulmányban. Felmerül pl. a gyermekek és a szülők ill. a szülők egymás közötti interakciójának szerepe. Főleg azt hangsúlyozzák, hogy a gyermek elutasítja szüleit, mint heteroszexuális lényeket. Elképzelhetőnek tartják, hogy ebbe belejátszik a szülők egymás iránti érzelemszegény kapcsolata és a gyermek elutasítása. (Erre a pszichoanalitikus nárcizmus-elméletek igen jó teoretikus megközelítési és értelmezési lehetőségeket kínálnak, amelyek egybeesnek Siegelman tapasztalati anyagával, de a cikk az elméleti megfontolásokra nem tér ki.) Munkájában Siegelman rámutat arra, hogy a szülőkhöz fűződő kapcsolatokat a korábbi tudományos megállapítások szintjén roppant ellentmondásosan jellemezték. Pl. Kaya és mtsai (1967) a homoszexuális nők apjukhoz való erős kötődését hangsúlyozták, míg Thompson (1971) éppen az ellenkezőjét emelte ki: az apához fűződő ellenséges magatartást és elutasítást. Siegelman szerint a homoszexuális nők inkább apjukat, mint anyjukat utasítják el, szemben a heteroszexuális nőkkel, akik apjukat érzik közelebb magukhoz, és nagyobb családi biztonságban nőttek fel.

A homoszexuális férfiak szülőkhöz való kapcsolatát főbb vonalakban a domináns anyához való kötődéssel, vagy az apa hiányával, ill. a nem kívánatos apával szembeni ellen-azonosulással szokták jellemezni. Számos, pszichoanalitikus megközelítésből származó munka alátámasztotta ezeket az összefüggéseket (Brenda, 1963; Bieber és mtsai, 1962; O'Connor, 1964). Siegelman a fentieket szimplifikációnak tartja és egy multifaktoriális elmélet szükségességét hangsúlyozza. Nem tartja megvalósíthatónak ugyanis, hogy a homoszexualitás etiológiáját ezekkel a képletekkel jellemezzék, és *egy* speciális szülői hátteret tegyenek felelőssé a homoszexuális irányultság kialakulásáért. Siegelman olyan multifaktoriális elméleti rendszer felállítását sürgeti, amelyben biológiai, társadalmi és interperszonális tényezők egyaránt szerephez juthatnak, ha különböző mértékben és különböző életkorokban eltérő súllyal is.

Nem tehetjük meg, hogy ne térjünk ki egy olyan tanulmányra, amely új köntösbe bújtatva jeleníti meg a homoszexualitás biológiai determináltságának időnként fel-felbukkanó kérdését. Annak ellenére, hogy számos adat szól a társadalmi és pszichológiai tényezők alapvető szerepe mellett, mégis időről időre a biológiai szemlélet — olykor durvább, olykor finomabb formában — ismét jelentkezik. Talán jelezve a nem egyértelmű eredményekből fakadó elbizonytalanodást, ill. azt az igényt, hogy „természettudományos" módszerekkel nyert „kemény" adatok az egyes kutatók, ill. általában a közvélemény homoszexualitással kapcsolatos intoleranciáját csökkentik. (Is Homosexu-

ality Familial? A Review, Some Data and a Suggestion, Vol. 10. No. 5. p. 465.) Pillard a címben megkérdőjelezi ugyan a homoszexualitás családi (a későbbiekben értsd alatta: biológiai) determináltságának kérdését, de a cikkben csakis a biológiai tényezők szerepét emeli ki, összegyűjtve az eddigi munkák jelentős részét, a családfa-kutatástól, az egy- és kétpetéjű ikreken keresztül a terhesség alatti hormontszint-eltérés lehetőségét felvető munkákig. A kutatási eredmények értelmezését illetően azonban adós marad egy-két el nem hanyagolható szemponttal, mint pl. a családfa-kutatásoknál kiszűrhetetlen környezeti hatások, szocializációs minták jelentősége és szerepe, vagy az a tény, hogy a hormonkísérleteket állatokon végezték. Kalmann egypetéjű ikrekkel foglalkozó munkáján kívül semmi sem erősíti a biológiai faktorok szerepét, miközben számos kutatás gyengíti azok érvényességét és erősíti a pszichológiai-társadalmi tényezők súlyát. Annak ellenére, hogy a tanulmány elvi hozzáállása számos ponton támadható, mégis fontos jelzése a biológiai determináltság mellett állást foglalók újabb útkeresésének.

Szexuális funkciózavarok

A szexuális funkciózavarokat általában két területre osztják: 1. erekciós zavarok, 2. orgasztikus problémák.

A folyóirat mindkét területről igen érdekes tanulmányokat közöl, mind pl. Marshall és mtsai (The Role of Noctural Penile Tumescence in Differentiating Between Organic and Psychogenic Impotence: The First Stage of Validation, Vol. 10. No. 1. p. 1—10.), akik 47 páciens — organikus, pszichés és kevert eredetű impotenciák — kísérleti anyagának felhasználásával igazolták, hogy az éjszakai alvás REM periódusa alatti péniszmerevedések hogyan alkalmazhatók e kétféle eredetű potenciazavar diagnosztizálására. A korábbi kutatási eredményeket kiegészítve kimutatták, hogy a péniszátmérő *maximális* változása és a merevedés *gyakorisága* az esetek 95%-ban biztos elkülönítési lehetőséget nyújt.

Az *orgazmus és időfaktor* kapcsolatáról számolnak be C. J. Huey és mtsai (Time Factors and Orgasmic Response, Vol. 10. No. 2. p. 111—118). 619 nővel történt vizsgálatuk során kimutatták, hogy az előjáték és a coitus időtartamának nincsen jelentősége az orgazmuskészségben. Pl. az orgasztikus nehézségekkel küszködők több és hosszabb szexuális együttlétről számolnak be, mint azok, akiknél ilyen zavar nincs, vagy a házasságban élőknél a coitus időtartama rövidebb, mint más kapcsolati formákban. Mindezek után előtérbe kerülnek az intrapszichés és interperszonális problémák, amelyeknek alapvető a szerepük a női orgazmuskészségben.

Pszichoterápiás megközelítések

A pszichoterápiák, amelyekről a folyóiratban olvashatunk behaviorista szemléletű, egyéni és párterápiák, analitikus orientációjú pszichoterápiákról vagy más terápiás módszert alkalmazó eljárásokról nem készültek beszámolók.

A Masters—Johnson Intézetben a terápiás gyakorlatok hatását vizsgálták G. M. Tullman és mtsai (The Pre- and Post-Therapy Measurement of Communication Skills of Couples Undergoing Sex Therapy at the Masters & Johnson Institute, Vol. 10. No. 2. p. 95—110.). A kommunikációs jártasságra vonat-

kozó információkat gyűjtöttek kérdőívek segítségével, amelyeket a terápiás program előtt és után töltettek ki a kísérleti személyekkel. A vizsgálatban 43 pár vett részt. A kérdőívek tanulsága szerint a kéthetes intenzív programot követően a nők magabiztosabbak lettek, a szexuális kapcsolatban egyenrangúságra törekedtek, jobban ki tudták fejezni érzéseiket stb. A férfiak szintén magabiztosabbakká váltak, jobban hangot tudtak adni érzéseiknek, toleránsabbak lettek partnereik kevésbé vonzó tulajdonságaival szemben. A szerzők eredményeik értékelésében kiemelik, hogy Masters—Johnson terápiás módszere nem csupán a behaviorista szemléletű pszichoterápiák egyike, hanem több annál, mivel a szexuális zavart egy általánosabb probléma — nevezetesen a szegényes interperszonális kommunikáció — részeként tartja számon.

Egy másik tanulmány — szellemes megközelítéssel — a páciensek szexuális panaszaival kapcsolatban vizsgálta a terapeuták verbális-emocionális megnyilvánulásait, számos fontos mozzanatra, és a mi pszichoterápiás gyakorlatunkban is hasznosítható megfontolásokra hívta fel a figyelmet. (L. R. Schover: Male and Female Therapists' Responses to Male and Female Client Sexual Material: An Analogue Study, Vol. 10. No. 6. p. 477—492.) Kísérletében 12 jól kvalifikált pszichiáter, pszichológus és szociális gondozó vett részt. A pszichoterápiák egyik alapvető sajátossága a terapeuta-páciens kapcsolat, amelyet az analitikusan orientált pszichoterápiákban az indulatáttétel-ellenindulatáttétel terminológiáiban fogalmaznak meg. Más megközelítésből, behaviorista szellemű pszichoterápiákban is foglalkoznak e kérdéssel. Schover munkája a terapeuták megnyilvánulásainak hátterére vonatkozóan olyan adatokkal szolgál, amelyek a képzési formával és gender role-lal állnak összefüggésben. Eredményeik közül csak néhányat emelek ki az alábbiakban. A pszichiáterek a leginkább tekintélyelvűek, a legkevésbé tartották fontosnak a konzultációkat és a legtöbb tanácsot ők adták a pacienseknek. E csoportban a férfiak elkülöníthetők voltak a tekintetben, hogy szexuális kérdésekben liberális vagy konzervatív nézeteket vallottak. A liberálisok a paciensnek a terapeuta felé irányuló csábító magatartását megerősítették, míg a konzervatív beállítottságúak ettől szorongtak s a szexuális panaszokat bagatellizálták. A terapeuták életkora, terápiás gyakorlata nem meghatározó a beteggel kapcsolatos érzéseiket illetően, amelyek sokkal inkább a tanult nemi magatartástól és attitűdtől függnek. A női terapeuták érzelmileg kiegyensúlyozottabbak, szexuális természetű témákban kevesebb terápiás hibát követnek el, kevésbé szoronganak az ellentétes nemű betegek csábító megnyilvánulásaitól. Valamennyi terapeuta az azonos nemű pácienssel tudott a legjobban együttműködni. Értelmezésében a szerző kitér a társadalmi szokások és elvárások rendszerére, a férfi és női szerepkülönbségekre, ill. mindezeknek a terápiás folyamatban is megfigyelhető előbukkanására. Lényegesnek tartja a terapeuták intenzívebb és szélesebb körű képzését, a szexuális terápiákban pedig kiemelkedő fontosságot tulajdonít a különféle módszerek és technikák elsajátításának, valamint rugalmas alkalmazásának, a gyakoribb összefoglalásoknak és szupervíziós megbeszéléseknek.

Elméleti munkák

Kizárólag elméleti kérdésekkel foglalkozó, nagyobb lélegzetű munkák egy tanulmánytól eltekintve nem jelentek meg a folyóirat ismertetett évfolyamában. Ez a munka jelentőségénél fogva azonban megérdemli, hogy külön is szó

essék róla. P. M. Bentler és mtsai (The Science of Sex Research: Some Methodological Considerations, Vol. 10. No. 3. p. 225—252.) cikkükben a szexualitás tudományos kutatási lehetőségeinek módszertani szempontjait tárgyalták. A szerzők a kutatások minőségét javítandó több kérdéskör átfogó összeállítását készítették el. Nemcsak elméleti szempontokat tartottak szem előtt, hanem konkrétan is számba vették a kutatómunka tervezésének folyamatában és megvalósításában előforduló problémákat. Figyelmüket nemcsak a hipotézis-vizsgálat vagy a statisztikailag is igazolható eljárások kiválasztásának kérdése nem kerülte el, de külön részt szenteltek a kísérleti személyeket érintő etikai problémáknak. A tanulmány az elmúlt 10—15 év valamennyi jelentős, e témához kapcsolódó munkáját integrálva hatalmas anyagot dolgozott fel. Ezt tükrözi a több mint 150 tételt tartalmazó bibliográfia is.

További témák

Sokakat érintő problémáról olvashatunk L. R. Derogatis és mtsai (The Coital Coronary: A Reassesment of the Concept, Vol. 10. No. 4. p. 325—336.) írásában, akik a közösülés okozta szívterhelésről írtak, főleg a koszorúér-megbetegedések vonatkozásában. Több szerző a coitust — élettani hatásait illetően — minimális, míg mások igen nagy terhelésnek tartják. A szerzőknek nem sikerült feloldaniok e dilemmát, így ők maguk is további kutatásokat javasolnak.

A deviáns szexuális viselkedés idegsebészeti úton történő gyógyításával foglalkoznak G. Schmidt és E. Schorsch. A szerzők sürgetik a „pszicho-sebészet" felszámolását, az NSZK-ban, mert véleményük szerint az eljárás nemcsak dehumanizáló, hanem súlyos idegrendszeri károsodásokat is előidézhet. Talán néhány — az utóbbi időben kiadott — hatósági állásfoglalás után remélhető, hogy e durva beavatkozás és kísérletezés megszűnik.

* * *

Az Archives of Sexual Behavior 1981-es évfolyama interdiszciplináris célkitűzéseit megvalósítva gazdag anyagot mutat be a humán szexuális viselkedésre vonatkozóan, jól tükrözve a legfőbb kutatási területeken jelentkező problémákat. A tanulmányok többsége inkább tényfeltáró, ténymegállapító, mintsem elméleti jellegű.

A folyóirat a szexualitással foglalkozó szakembereknek jelentős segítséget nyújthat a tájékozódásban.

MÉSZÁROS JUDIT

СОДЕРЖАНИЕ

Ибоя Варинэ Силади: Связь психологии и философии в отражении реальностей и возможностей 363
Дьёрдь Чепели—Жужанна Лендел—Тамаш Рудаш—Агнеш Райкаи—Хедвиг Молчотар: Влияние предполагаемого воздействия на восприятие человека 382
Тихамер Бако: Исследование психодинамики и личностных компонентов больных, совершивших попытки к самоубийству по т. н. модели и без модели 390

КАЗУИСТИКА

Целебрини Яношнэ: Роль психолога-криминалиста в судебном доказательстве 406

ДИСКУССИЯ

Замечения о ирофалах в исследовании личности больных афазией цо цоьоду исследования одного случая *(Юит Ошманнс Щаги—Анна Вершегхи)* 414
Предложение по созданию нового учреждения в области защиты детей и подростков *(Магда Ребес—Пал Вашкути)* 419

ОБЗОР

Дёрди Коштьо: Психологические вопросы деятельности в современной советской психологии 426

ФОРУМ

Ласло Матраи 1909—1983 *(Габор Палоташ)* 434
Боспомимание об учоном преподователе *(Карой Домян)* 436

КНИГИ

Friedhart Klix: Порбуждающееся мышление: история развития человеческого разума *(Чаба Плех)* 438
Г. М. Андреева: Социальная психология *(Эва Ш. Берентеш)* 443

ЖУРНАЛ

Archives of Sexual Behaviour. 1981 *(Юдит Месарош)* 447

CONTENTS

Váriné Szilágyi, Ibolya: The relationship between psychology and philosophy in the light of reality and possibilities 363
Csepeli, György—Lengyel, Zsuzsanna—Rudas, Tamás—Rajkay, Ágnes—Molcsotár, Hedvig: Assumed influence and its effect on person perception 382
Bakó, Tihamér: Investigations on the personality and psychodynamic background of modelling and non-modelling types of attempted suicides 390

CASE STUDY

Celebrini, Jánosné: The role of criminal psychologist in legal proceedings 406

DISCUSSION

Remarks on the difficulties of personalny examination of patients suffering from aphasia on occasion of a peculiar case history *(Osmanné Sági, Judit)—Verseghy, Anna)* 414
A proposal to establish a new institution in the field of child-welfare *(Révész, Magda—Vaskuti, Pál)* 419

REVIEW

Kostyó, Györgyi: Psychological issues on the sureness of activity in today's Soviet psychology 426

FORUM

Mátrai, László 1909—1983 *(Palotás, Gábor)* ....., 434
Remembering a scientist seaher *(Domján, Károly)* 436

BOOKS

Freidhart Klix: The awakening reasoning: the phylogenesis of human intellect *(Pléh Csaba)* 438
G. M. Andrejeva: Socialpsichology *(S. Berentés, Éva)*..... 443

JOURNALS

Archives of Sexual Behaviour. 1981. *(Mészáros, Judit)* 447

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója Műszaki szerkesztő: Sándor István
A kézirat nyomdába érkezett: 1984. III. 19. – Terjedelem: 8,4 (A/5) ív

85.13100 Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Hazai György

Ára: 25 Ft

Előfizetés egy évre: 150 Ft

INDEX: 25.553
ISSN 0025—0279

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

1. A Magyar Pszichológiai Szemle olyan kéziratokat fogad el közlésre, amelyek a pszichológia és határterületeinek tudományos kérdéseivel foglalkoznak.

Ezen belül közöl eredeti kutatásokról szóló beszámolókat; témaösszefoglaló tanulmányokat; didaktikusan feldolgozott esettanulmányokat; pszichológiatörténeti tanulmányokat; beszámolókat a hazai és nemzetközi pszichológiai közélet fontosabb eseményeiről; ismertetéseket a hazai és nemzetközi pszichológiai intézmények munkásságáról; hozzászólásokat a pszichológiai és általában a kulturális élet pszichológiai vonatkozású eseményeihez; könyv- és folyóiratismertetéseket.

2. A kéziratok terjedelme általában nem haladhatja meg a 0,5—0,75 ívet (16—24-es kettes sorközzel gépelt oldal, soronként 50 „n" betűjellel). Egy oldalon 25 sornál több nem lehet.

3. A kéziratot 3 példányban kell a Szerkesztőséghez beküldeni. A közlemény címe után szerepeljen a szerző neve, alatta az intézmény, ahol a szerző dolgozik.

4. Az idegen nyelvű fordításra szánt 25 soros összefoglalást külön oldalon, címmel, 3 példányban kell csatolni a közleményhez.

5. A szöveget normál betűtípusú írógéppel 1/8 íves géppapírra és csak a papír egyik oldalára kell írni. A gyors nyomdai átfutás érdekében fontos a hibátlan gépelés.

6. Ha a szerző dőlt betűkkel akar valamit kiemelni, azt egyszer húzza alá. Csupa nagy betűvel semmit se gépeljen. Ha a szöveg egy részét kisebb betűtípussal kívánja szedetni, ezt ne sűrűn gépelt sorokkal, hanem a szöveg bal oldala mentén húzott vonallal és „petit" szóval jelezze. A kézirat lapjait oldalanként folyamatosan, középen számozza arab számokkal. Betoldás nem alkalmazható.

7. A számozott és címmel ellátott ábrákat és táblázatokat külön borítékban kell csatolni a kézirathoz. Minden ábra és táblázat hátlapján szerepeljen a szerző neve és a kézirat címe ceruzával.

A kéziratban pontosan fel kell tüntetni az ábrák és táblázatok helyét.

8. Szöveg közben alkalmazott irodalmi hivatkozásoknál a szerző vezetéknevét és zárójelben az irodalomjegyzékben jelzett sorszámát tüntessék fel.

9. Az irodalomjegyzék összeállítása ábécé-sorrendben történik. *Könyveknél, monográfiáknál:* a szerző vezetékneve, keresztnevének kezdőbetűi, a megjelenés éve, cím, kiadó, város, idézett oldalszám.

Folyóiratokban megjelent közleményeknél a szerző vezetékneve, keresztnevének kezdőbetűi, a megjelenés éve, kötetszám, füzetszám, idézett oldalszám. (A közlemény címét tehát nem kell feltüntetni.)

10. A szerző vállalja, hogy a tördelt levonatokat 3 nap alatt kijavítva visszaküldi. A kézirattól eltérő nyomdai javítások költségei a szerzőt terhelik.

11. Szerzőinknek — tiszteletdíjuk terhére — 100 db különlenyomatot készíttetünk.

12. A szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Magyar Pszichológiai Szemle

MTA Pszichológiai Intézete KÖNYVTÁRA
1985 MÁJ

1984/6

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE

ВЕНГЕРСКИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HUNGARIAN JOURNAL OF PSYCHOLOGY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA PSZICHOLÓGIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLI. kötet Új sorozat 25. 1984. 6. szám

Szerkesztő bizottság:

Ádám György, Bányai Éva, Glauber Anna (technikai szerkesztő), Hegedűs T. András, Kalmár Magda, Kardos Lajos, Klein Sándor, Kulcsár Zsuzsanna, Lénárd Ferenc, Molnár Imre, Moussong-Kovács Erzsébet, Palotás Gábor, Popper Péter (főszerkesztő), Salamon Jenő, Ungárné Komoly Judit, Varga Zoltán, Váriné Szilágyi Ibolya

Szerkesztőség:

Rovatvezetők: Buda Béla, Hódos Tibor, Hunyady György, Münnich Iván, Pléh Csaba, Ranschburg Jenő
Munkatársak: Jóni Anna (olvasó szerkesztő), Füredi János, Feuer Mária, Pázmándy Györgyi (szerkesztőségi titkár)

Szerkesztőség: 1083 Budapest, Bókay János utca 54. Telefon: 340-790, 343-743

Akadémiai Kiadó
1363 Budapest, Alkotmány u. 21. Telefon: 111-010

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes példányok beszerezhetők az 1055 Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. sz. alatti hírlapboltban.

Előfizethető és példányonként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál: 1363 Budapest V., Alkotmány u. 21. Telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215-11488, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban: 1368 Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185-680.

Előfizetési díj egy évre: 150 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat H-1389 Budapest, Pf. 14.

A tanulmányok közlési feltételeit lásd a borító negyedik oldalán.

TARTALOMJEGYZÉK

Vargha András: A pszichológia és a matematika kapcsolata pszichológiai nézőpontból 457
Kis Géza: Visszaeső bűnözők kriminális aktivitása 477

SZEMLE

Váriné Szilágyi Ibolya: Újabb fejlemények a társadalmi sztereotípiák kutatásában 485

FÓRUM

A Tanár úr 496
Margit néni 497
Juhász Pál (1916—1984) *(Huszár Ilona)* 498

KÖNYV

Deane H. Shapiro Jr.: Meditáció — mint önszabályozási stratégia és módosult tudatállapot. Tudományos-személyes vizsgálódás *(Balogh Márton)* 502
A. H. G. S. van der Ven: Bevezetés a skálázás technikájába *(Münnich Ákos)* 504

FOLYÓIRAT

Zeitschrift für Individualpsychologie, 1981—1982. *(Hagemann Frigyes)* 507

A PSZICHOLÓGIA ÉS A MATEMATIKA KAPCSOLATA PSZICHOLÓGIAI NÉZŐPONTBÓL*

VARGHA ANDRÁS
ELTE, Általános Pszichológiai Tanszék

A tanulmány a pszichológia és a matematika kapcsolatát több irányból közelíti meg.
Az első részben a szerző számos irodalmi hivatkozással azt, illusztrálja hogy milyen fontos szerepet töltött — és tölt be ma is — a matematika olyan pszichológiai területek (ágak, kérdéskörök) fejlődésében, mint a pszichofizika, a pszichológiai méréselmélet, a látás- és hallásészlelés, a reakcióidő, a választás-döntés, a tanulás, az emlékezés, a fogalomalkotás és a gondolkodás, az egyéni különbségek vizsgálata, illetve általában a személyiségpszichológia, valamint a szociálpszichológia.
A második részben a szerző azt szemlélteti, hogy a matematika és a pszichológia kapcsolata nem szűkíthető le a pszichológiai kísérletek, vizsgálatok eredményeinek értékelésében alkalmazott matematikai eljárásokra. A különféle pszichológiai folyamatok modellezése kapcsán a matematikai analízis és a valószínűségszámítás mellett ma már nélkülözhetetlen többek között a halmaz- és a relációelmélet, a mátrixalgebra, a gráfelmélet, a topológia, a metrikus terek elmélete, a véletlen bolyongás elmélete, illetve általában a sztochasztikus folyamatok, az információelmélet, az automataelmélet és a játékelmélet.
A szerző ebben a részben külön teret szentel a pszichológiában is alkalmazott matematikai statisztikai eljárások történeti szempontú összefoglalásának, kitérve arra is, hogy a matematikai statisztika számos módszere, illetve eljárása (pl. az egyszerű lineáris korrelációs együttható és a lineáris regresszió, vagy a faktoranalízis és a többdimenziós skálázás több típusa) pszichológusok hatékony közreműködésének köszönheti létrejöttét.
A tanulmány harmadik részében a szerző a pszichológia és a matematika kapcsolatának magyarországi fejlődési trendjét vázolja föl 1928-tól 1983-ig a Magyar Pszichológiai Szemle és a Pszichológia folyóiratban, valamint a Pszichológiai Tanulmányok egyes köteteiben megjelent cikkek, tanulmányok alapján.

A mai magyar közfelfogás — s egyben a pszichológia szakra jelentkező számos fiatal — szerint a pszichológia a lelki bajok, betegségek gyógyításával foglalkozó tudomány. Nem csoda tehát, hogy ha egy pszichológusról kiderül, hogy egyben matematikus is, akkor rendszerint úgy néznek rá, mint egy közgazdász-orvosra vagy egy zenész-mérnökre. Az e véleményt vallók szerint a matematika a természettudományok alaptudománya, s megértéséhez olyan különleges adottság szükséges, melynek az átlagember híján van, míg a pszichológia nagyobbrészt spekulatív jellegű tudomány, mely inkább nyugszik filozófiai, mint matematikai alapokon, s amelyhez minden intelligens ember konyít valamelyest. E vélemény elterjedt voltát jelzi az is, hogy a legtöbb európai tudományegyetemen a pszichológusképzés — ellentétben a matematikusképzéssel — nem a természettudományi, hanem a bölcsészettudományi kar keretei között történik.

* A tanulmány az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya felkérésére készült a Pszichológiai Bizottság számára.

Ilyen háttér mellett szükségesnek látszik néhány adattal illusztrálni, milyen jelentős szerepet játszott — és játszik ma is — a matematika a modern pszichológia megalapozásában és fejlődésében.

I. *A matematika alkalmazása a pszichológia egyes területein*

A kísérleti pszichológia történetét elemző művek (lásd pl. Boring, 1950; Miller, 1964 vagy Fraisse, 1973) a *pszichofizika* fejlődésének fölvázolásakor mindig érdemének megfelelően méltatják Weber híres törtjét az éppen észrevehető különbségek állandó arányával kapcsolatban, Fechner logaritmikus összefüggését az inger és az érzéklet intenzitása között, melyhez a Weber-összefüggés kiintegrálásával jutott, valamint Stevens hatványfüggvényeit, melyek — az inger modalitásától függő hatványkitevővel — még pontosabban írják le az inger és az érzéklet közti viszonyt. Ezeknek az összefüggéseknek a 19. század utolsó harmadában a pszichofizikán messze túlmutató jelentőségük volt. Általuk vélte ugyanis Fechner és sok más kutató bizonyítottnak, hogy a lelki jelenségek is vizsgálhatók ugyanazzal a tudományos egzaktsággal, mint a fizika vagy a kémia folyamatai.

Az 1950-es évek végétől a pszichofizika ugrásszerű fejlődésének lehetünk szemtanúi, főként a neurofiziológia újabb vizsgálati módszereinek köszönhetően. E vizsgálati eredmények új matematikai modell segítségével történő leírására Luce és Galanter (1963a, 1963b) tett kísérletet. A pszichofizika iránti lankadatlan figyelmet a matematikai jellegű cikkek sora jelzi. A legújabb vizsgálatokkal, illetve elemzésekkel kapcsolatban lásd Cohen et al. (1977), Luce et al. (1980), Prucnal és Teich (1980), Heath (1981), Manders (1981), valamint Laming (1982).

A pszichofizikai mérések kvantitatív kiértékelésével kapcsolatban merült fel először a kísérleti pszichológiában az a probléma, hogy a pszichológiai mennyiségek skálái milyen mértékben tesznek eleget azoknak a feltételeknek, amelyek például a fizikai mennyiségek esetében teljesülni szoktak. Hasonló nehézségekkel találták szemben magukat a század huszas, harmincas éveitől azok a pszichológusok, akik a különböző attitűdök mérésére próbáltak skálát szerkeszteni (lásd pl. Thurstone, 1927, Guttman, 1947, Fishbein, 1967). E probléma egyik lehetséges megoldásaként vezette be Stevens (1951) a *pszichometriai mérési szintek*, illetve skálatípusok (nominális, ordinális, intervallum, illetve arányskála) fogalmát, melyek igen gyorsan népszerűvé váltak nemcsak a pszichológia, hanem más empirikus társadalomtudományok (szociológia, közgazdaságtan stb.) körében is; annak ellenére, hogy számos matematikus kérdőjelezte meg a pszichológiai mennyiségek ilyenfajta négyes felosztásának jogosságát a matematikai statisztikai kiértékelésben. A mérési skálákkal kapcsolatos problémák mindenesetre elősegítették a pszichológia módszertanán belül egy komoly matematikai megalapozottságú *pszichológiai méréselmélet*

kialakulását (lásd Suppes és Zinnes, 1963). A kérdéskör máig nyílt és élő voltát jelzi a vele kapcsolatban megjelenő számos matematikai vonatkozású publikáció (lásd pl. Anderson, 1979, Roberts, 1979, Narens, 1981, Shepard, 1981, Levine és Drasgow, 1982).

Érdemes külön figyelmet szentelni a *reakcióidő*vel kapcsolatos matematikai modellek fejlődésének, mely a csillagászok Bessel-féle egyenletétől, Donders és Wundt mentális kronométerén át a latencia-mechanizmusok McGill-féle sztochasztikus modelljéhez (lásd McGill, 1963) vezet. A reakcióidő matematikai elemzésének legújabb eredményeivel kapcsolatban lásd Laming (1968), Miller és Greeno (1978), Ashby és Townsend (1980), valamint Kadane et al. (1981) cikkét.

Bernoulliig nyúlik vissza a *választás—döntés* folyamatának matematikai modellezése, de az ilyen modelleknek a pszichológusok csak az ötvenes évek végétől kezdtek nagyobb figyelmet szentelni (lásd Bush et al., 1963 vagy Bock és Jones, 1968). Mára ez a probléma a matematikai pszichológia egyik legterjedelmesebb fejezetévé nőtte ki magát (lásd ezzel kapcsolatban Wendt és Vlek, 1975, Fischer, 1976, Corbin, 1980, Edgell és Geisler, 1980, Morgan, és Robertson, 1980, Winterfeldt, 1980, Barron, 1983).

A *tanulás* folyamatának kvantitatív elemzésében az első komoly lépést Ebbinghaus empirikus felejtési egyenlete (görbéje) jelenti, de jól ismertek Hull ambiciózus kísérletei is a tanult viselkedés matematikai képletekkel való leírásával kapcsolatban. A modern tanuláselméletek sorában úttörőnek tekinthető a tanulás sztochasztikus modellje, melynek kidolgozása Estes (1950), valamint Bush és Mosteller (1951) nevéhez fűződik. Bár vannak más irányú próbálkozások is, a tanulási folyamatok matematikai leírásában ma még a sztochasztikus modellek játsszák a fő szerepet (lásd Atkinson et al., 1965, Stewart, 1967, Haight és Jones, 1974, Polson és Huizinga, 1974, Suppes, 1977, Larkin és Wickens, 1980, Brainerd et al., 1982, Nicolson, 1982).

Hosszú és szép története van az *egyéni különbségek* matematikai elemzésének, mely Galton klasszikus munkáival vette kezdetét, s amely a faktoranalízis módszerének és az erre építő számos intelligencia- és személyiségtesztnek a kidolgozásához vezetett (lásd ezzel kapcsolatban Spearman, 1904, Thurstone, 1947, Eysenck, 1947, Kelly, 1955, Cattel, 1965, Eysenck és Eysenck, 1969, 1976, Zuckerman, 1971). A teljesítmény mérésének újabb matematikai modelljeivel kapcsolatban lásd például Wilcox (1979, 1981) cikkeit.

Az *észlelés* pszichofiziológiai vizsgálati módszereinek negyvenes évekbeli ugrásszerű fejlődése megnyitotta az utat az észlelési folyamatok magasabb igényű matematikai modellezése előtt is. Ezzel kapcsolatban először is a szignáldetekció probabilisztikus-statisztikus elméletének ötvenes évekbeli kidolgozása érdemel említést (lásd Swets et al., 1961, ill. Luce, 1963). Az újabb elméletekkel kapcsolatban lásd McGillem és Cooper (1974) valamint Egan (1975).

A *látásészlelés* matematikai modelljeinek fejlődése Atkinson és Estes (1963), Hurwich et al. (1965), Neimark és Estes (1967), valamint Rumelhart (1970) munkáiban követhető nyomon, a legújabb matematikai próbálkozásokkal kapcsolatban pedig lásd Cowen (1977), Térouanne (1980), Izmajlov (1980), Caelli (1981), Diaconis és Freedman (1981), valamint Indow (1982).

A *hallásészlelés* matematikai modellezésével kapcsolatban lásd Zwislocki (1965), Indlin (1976), valamint Iverson és Pavel (1981) munkáját.

A *fogalomalkotás* és a *gondolkodás* folyamatainak leírásában már Piaget és munkatársai is operáltak matematikai fogalmakkal az ötvenes években (lásd Piaget, 1969, Inhelder és Piaget, 1967), magasabb igényű matematikai modellekkel azonban e téren csak a hatvanas évektől találkozhatunk (lásd Martin, 1965, Kantowitz, 1974, Hogarth, 1975, Csudakov, 1977).

Különösen érdekes és sokszínű matematikai modelleket konstruáltak az *emlékezés* folyamataira és az ismerettárolással kapcsolatos kognitív struktúrákra a hatvanas évektől. A legújabb próbálkozásokkal kapcsolatban lásd Townsend (1976), Ratcliff (1978), Wiener-Ehrlich et al. (1980), Herrmann és Pearle (1981), Ross és Anderson (1981), Riefer (1982), Robertson (1982), valamint Jolicoeur és Kosslyn (1983).

Végül nem feledkezhetünk el a *szociálpszichológiáról* sem, melynek különböző jelenségeit, folyamatait az ötvenes évek óta magas szintű mátrixalgebrai, gráfelméleti, játékelméleti és sztochasztikus modellek segítségével vizsgálják (csak példaképpen lásd Criswell et al., 1962, Fishbein, 1967, Kempf és Repp, 1977, Lefebvre, 1980, Bartholomew, 1982, Komorita és Nagao, 1983).

A felsorolt példák csak illusztrálják a pszichológia azon ágait, illetve területeit, melyek mélyen merítenek a matematika gazdag eszköztárából. Itt utalunk a háromkötetes Handbook of Mathematical Psychology (lásd Luce et al, 1963), című kézikönyvre, mely több mint 1600 oldalon keresztül ismerteti a matematika alkalmazását és nélkülözhetetlenségét a pszichológia által vizsgált jelenségek leírásában és elemzésében. Ebbe a témakörbe illeszkedik Atkinson (1964), Miller (1964), Beth és Piaget (1966), Krantz et al. (1974), valamint Rubahin et al. (1976) összefoglaló műve is.

Érdemes külön is kiemelni, hogy a tanulmánynak e részében felsorolt pszichológiai munkákban a matematikai modellezés valóban magasabb matematikai eszközökkel történik és valódi pszichológiai jelenségekre vonatkozik, ugyanis kerültem a pszichológiai tartalom nélküli „bűvészkedésekre", illetve a szokásos matematikai statisztikai vagy más ,egyszerűbb matematikai eljárások rutinszerű alkalmazására való hivatkozásokat.

A matematika és a pszichológia határterületének aktuális kérdéseit, problémáit egyébként külön folyóiratok gondozzák (pl. Psychometrika, Journal of Mathematical Psychology, British Journal of Mathematical and Statistical Psychology, Educational and Psychological Measurement), de egyre nagyobb teret szentelnek ennek a témakörnek a kísérleti pszichológia olyan hagyomá-

nyos folyóiratai is, mint a Psychological Bulletin vagy a Psychological Review. Például míg a Bulletin 1961-es évfolyamában a cikkeknek még csak a 20%-a foglalkozott a pszichológia matematikai módszertani eszközeivel, ez az arány az 1971-es évfolyamban már 37, az 1980-as évfolyamban pedig már 49 százalékra emelkedett.

Pszichológiai érintettségét tekintve például a Journal of Mathematical Psychology cikkeinek 30—50%-a a tanulás és emlékezés, 15—20%-a a szignáldetekció, kb. 15%-a a választás—döntés, 5—15%-a a pszichológiai méréselmélet, ugyanennyi a szociálpszichológia és kb. 5%-a a reakcióidő témakörébe illeszkedik.

Talán itt érdemes említést tenni a „matematikai pszichológia" évenkénti találkozóiról az Egyesült Államokban (Annual Mathematical Psychology Meeting, 1982-ben már a 15. találkozót rendezték meg) és Európában (European Mathematical Psychology Group Meeting, 1982-ben már a 13. találkozót rendezték meg). Ezek a találkozók rendszerint háromnaposak és a következő főbb szekciók ismétlődnek évről évre: pszichofizika, módszertan, pszichológiai mérés (mérés és skálázás), információfeldolgozási folyamatok, tanulás és gondolkodás, komplex kognitív folyamatok modellezése és szociálpszichológia (szociális interakció és motiváció).

II. *A matematika mely ágait alkalmazzák leginkább a pszichológiában?*

Bár a legtöbb pszichológus számára csak a matematikai statisztika merül fel válaszként ezzel a kérdéssel kapcsolatban, az igazság az, hogy gyakorlatilag nincs a matematikának olyan ága, melyet ne hozhatnánk kapcsolatba a pszichológiával. Például Bush, Abelson és Hyman egy, már több mint 25 éve megjelent művükben (lásd Bush et al., 1956) száznál több szerző 124 művéből idézve, több mint 250 olyan pszichológiai jelenséget, illetve problémát sorolnak fel, melyeknek szoros matematikai vonatkozásuk van. E példák olyan matematikai területeket érintenek, mint

— *a matematika elméleti alapjai* (halmazelmélet, relációk, általános függvények, operációk)

— *analitikus geometria* (derékszögű koordinátarendszerben két pont távolsága, tengelytranszformáció stb.)

— *valós függvénytan* (határérték, deriválás, inflexiós pont, speciális valós függvények, integrálás, Taylor-sorfejtés stb.)

— *mátrixalgebra* (lineáris egyenletek, sor- és oszlopvektorok, mátrixműveletek, kvadratikus alakok, mátrixok felbontása stb.)

— *valószínűségszámítás* (feltételes valószínűség, binomiális és hipergeometrikus eloszlás, az eloszlások momentumai és speciális jellemzői, kovariancia, Markov-láncok stb.)

Szép példákat találhatunk a kurrens pszichológiai publikációkban a matematikai logika (Baker, McCarthy, 1981), az algebrai struktúrák elmélete (Lefebvre, 1980, Manders, 1981, Pattison, 1982, Pattison és Bartlett, 1982), a gráfelmélet (Batchhelder és Lefebvre, 1982), a topológia (Abbe, 1977), a metrikus terek elmélete (Indow, 1982, Jolicoeur és Kosslyn, 1983), a véletlen bolyongás és a sztochasztikus folyamatok (Heath, 1981, Santen és Bamber, 1981), az információelmélet (Attneave, 1959, Laming, 1968, Kantowitz, 1974), az automataelmélet (Stewart, 1967), a lineáris rendszerek elmélete (Norman, 1981), a játékelmélet (Siegel és Fouraker, 1960, Hamburger, 1973, Rapaport, 1974), valamint a mesterséges intelligencia (Klix, 1979, Winston és Brown, 1979) alkalmazására illetve ismertetésére is.

A valószínűségszámítással kapcsolatban külön is érdemes kiemelni, hogy a hatvanas évektől kezdődően a probabilisztisztikus-sztochasztikus modellek a pszichológia igen sok ágában jutottak figyelemre méltó (esetenként döntő) szerephez a pszichés jelenségek, illetve folyamatok leírásában és magyarázatában. Csak illusztrációképpen utalunk itt a szignáldetekció (Glaser és Ruchkin, 1976), az észlelés (Townsend, 1976, Diaconis és Freedman, 1981), a reakcióidő (Laming, 1968, Ashby és Townsend, 1980), a választás—döntés (Wendt és Vlek, 1975), a tanulás (Haight és Jones, 1974, Suppes, 1977), a kognitív folyamatok (Hogarth, 1975), valamint a szociális percepció és a szociális folyamatok (Mattenklott et al., 1982, Bartholomew, 1982) témakörére.

A matematikai statisztika és a pszichológia kapcsolatát illetően nem szabad megfeledkezni arról a fontos tényről, hogy a lineáris regresszió fogalmát a pszichológus-antropológus Francis Galton vezette be, s tanítványa, Karl Pearson öntötte egzakt matematikai formába. Pearson nevéhez fűződik még az r lineáris korrelációs együttható, valamint a kvalitatív változók kapcsolatának vizsgálatára alkalmas C kontingencia-együttható illetve a khi-négyzet statisztikai mennyiség (statisztika) bevezetése is. Tulajdonképpen Pearson vázolta fel először 1901-ben a „főtengelyek módszereként" a faktoranalízist is, e módszer igazi atyjának azonban a szintén pszichológus Charles Spearmant tekinthetjük, aki az értelmi képességek közös fő faktorát igyekezett ennek segítségével feltárni (lásd Spearman, 1904). A faktoranalízist kezdetben csak pszichológiai problémákra alkalmazták, az intellektuális teljesítményt, illetve más viselkedéseket szabályozó látens (pszichológiailag közvetlenül nem mérhető) komponensek, faktorok kiszűrésére és azonosítására. Ebben Spearman-en kívül olyan pszichológusoknak volt nagy szerepük, mint Cyril Burt, Truman L. Kelly, L. L. Thurstone, Karl Holzinger és Godfrey H. Thomson (lásd Harman, 1967, 3. o.). Thurstone-nak köszönhető egyébként a faktorok jobb értelmezhetőségét lehetővé tevő faktortér-forgatás alapelveinek a megfogalmazása és egy ilyen rotációs módszernek a kidolgozása is (lásd Thurstone, 1947).

A faktoranalízis az ötvenes évektől kezdve a pszichológián kívül számos más tudományban is (pl. szociológia, biológia, orvostudomány, közgazdaságtan, geológia, meteorológia stb.) közkedvelt módszerré vált. Érdekes illusztrációja ez annak, hogyan járulhat hozzá egy „puhának" elkönyvelt tudomány olyan matematikai eljárás kifejlesztéséhez, mely ma már az empirikus tudományok sorában tekinthető mindennapos módszertani eszköznek.

A kísérleti pszichológusok más matematikai statisztikai eljárások alkalmazásában is úttörő szerepet játszottak. Mint ahogy számos pszichológiatörténeti mű (lásd pl. Boring, 1950 vagy Fraisse, 1973) megemlíti, a pszichológiai kísérletek adatainak kiértékelésében Thorndike és Woodworth kezdett először statisztikai próbát („szignifikancia-vizsgálatot") alkalmazni, már az 1900-as évek elején.

Nagy lökést adott a statisztikai próbák használatának szélesebb körben való elterjedéséhez a kísérletek többszempontú elemzésének, a varianciaanalízisnek a kidolgozása, mely Fisher (1935) nevéhez fűződik, de csak a negyvenes évek végére állt össze a matematikai statisztika egyszerűbb (egyváltozós) eljárásainak egy olyan együttese (lásd McNemar, 1949), mely a pszichológiai adatfeldolgozás pszichológusok által is rutinszerűen alkalmazható eszköztárává válhatott.

A több kvantitatív változó együttes kezelését lehetővé tevő, ún. többváltozós vagy többdimenziós statisztikai eljárások (többszörös lineáris és nemlineáris regresszióanalízis, többváltozós variancia- és kovarianciaanalízis, faktoranalízis, valamint diszkriminanciaanalízis) a matematikai statisztikán belül is csak az ötvenes évekre értek önálló fejezetté (lásd Anderson, 1958).

Ez idő tájt az elektronikus számítógépek kapacitása már elég nagy volt ahhoz, hogy megnyíljon az út a többváltozós statisztikai módszerek alkalmazásában a pszichológusok (és persze más empirikus társadalomtudósok) előtt is (lásd pl. Eysenck, 1955).

Ezeknek a többváltozós módszereknek volt azonban egy közös gyengéjük: alkalmazásuk elvi feltétele volt a kezelt változók együttes normális eloszlása. Részben ez motiválta az alkalmazott változókra kevesebb feltételt szabó — akár diszkrét változókra is alkalmazható — cluster analízis (Johnson, 1967, Hartigan, 1975) és diszkriminanciaanalízis (Goldstein és Dillon, 1978) algoritmusok tucatjainak kidolgozását a legkülönfélébb pszichológiai problémákra.

Hasonló okból dolgozták ki a faktoranalízis klasszikus módszerének alternatívájaként a monotonitás-analízist (Bentler, 1970), illetve a nem metrikus faktoranalízist (Kruskal és Shepard, 1974).

Szintén a faktoranalízis egy alternatívájaként jött létre az ötvenes évek végén a pszichológusok és a szociológusok ma igen kedvelt „többdimenziós skálázás" (MDS) módszere (pontosabban módszercsaládja; lásd Torgerson, 1958, Coxon és Jones, 1980), mely tetszőleges változók esetén alkalmazható

a változók mögötti, ún. látens dimenziók (skálák) feltárására. Nagy előnyük, hogy alkalmazásukhoz sok esetben még az eseteket (megfigyeléseket) minősítő (mérő) változók konkrét értékére sincs szükség, csak az esetek — e változók szerinti — hasonlósági (közelségi) vagy különbözőségi (távolsági) mátrixára. Mára egyébként az MDS- és a clusteranalízis-technikát szokás közös keretben tárgyalni (lásd pl. Carroll és Arabie, 1980). Az MDS-módszerek iránti lankadatlan pszichológiai érdeklődést cikkek sora jelzi (lásd pl. Hubert, 1980, Colonius és Schulze, 1981, Katz, 1981, Sahlin, 1981).

Igen nagy jelentőségű volt a hatvanas évek végén a kvalitatív változók kapcsolati rendszerének feltérképezését lehetővé tevő logit (logisztikus), illetve loglineáris modellek kidolgozása (lásd Cox, 1970, Bishop et al., 1975).

Végül szólni illik a kvantitatív változók közti kapcsolatok irányának és jellegének feltárását elősegítő olyan — pszichológusok által is alkalmazott — módszereiről, mint az útelemzés (azaz path-analízis; lásd pl. Sanders, 1980) vagy a lineáris struktúrális kapcsolatok elemzése (lásd pl. Saris, 1980).

Az imént felvázolt többváltozós módszerek nem matematikusok által történő alkalmazását speciális számítógépes programcsomagok sora (pl. SPSS, SAS, BMD, BMDP) könnyíti meg. E jól felépített programcsomagok napjainkban szerte a világon elterjedtek. Következményük, hogy mára a pszichológiai adatkiértékelésben a feldolgozási nehézséget már nem a számítások végrehajtása, hanem a modellek és a számítási eljárások kiválasztása, valamint a számítási eredmények szakmai értelmezése jelenti.

III. *A pszichológia és a matematika kapcsolatának fejlődési trendje Magyarországon 1928-tól 1983-ig*

Az alábbiakban a pszichológia és a matematika kapcsolatának fejlődését elsősorban a Magyar Pszichológiai Szemle és a Pszichológia folyóiratban, valamint a Pszichológiai Tanulmányok egyes köteteiben megjelent cikkek, tanulmányok alapján kíséreljük meg felvázolni. Bizonyos, hogy az egyéb publikációkat (más folyóiratokban megjelenő tanulmányokat, könyveket, kongresszusi előadásokat stb.) is figyelembe vevő elemzés korrektebb, pontosabb és értékesebb lenne; mindazonáltal úgy vélem, hogy az ily módon tekintetbe vett pszichológiai irodalom is elég sokrétű és átfogó (mind időben, mind terjedelemben) ahhoz, hogy legalább a fejlődés trendjét megragadhassuk.

Végiglapozva a Magyar Pszichológiai Szemle 1928 és 1947 között megjelenő számait, megállapíthatjuk, hogy ezekben a matematika csak az empirikus pszichológiai vizsgálatok eredményeinek egyszerű statisztikai feldolgozásában jelentkezik. Az adatkiértékelésben a szerzők statisztikai próbát egyszer sem alkalmaztak, a kiértékelés rendszerint átlagok, gyakoriságok és százalékok kiszámítására valamint esetenként ezek grafikus ábrázolására szorítkozott.

Figyelmet érdemel azonban ebből az időszakból Boda Istvánnak (1934) a Pearson-, a Spearman- és a Lämmermann-féle korrelációs együtthatót ismertető cikke, valamint Harkai Schiller Pál egy tanulmánya, melyben a szerző az iskolázottsági szint és különböző teljesítményváltozók kapcsolatának szorosságát — kontingenciatáblázatba foglalt adatok alapján — a Pearson-féle korrelációs együtthatóval méri.

Bár nem a Szemlében jelent meg, érdemes itt említést tennünk Kardos Lajos (1935) egy tanulmányáról, melyben az ingerhelyzet, illetve az általa keltett színélmény összefüggésének leírására a szerző differenciálegyenlet segítségével tett kísérletet. Bátran kijelenthetjük, hogy ez akkor úttörő próbálkozás volt, hiszen ilyen szintű — nem statisztikai jellegű — matematika ma is ritkán fordul elő a magyar pszichológiai publikációkban.

1948-tól mintegy 10 évre a magyar pszichológia gyakorlatilag hallgatásra volt ítélve. Ennek megfelelően ebben az időszakban a Magyar Pszichológiai Szemle sem jelent meg.

Az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején a magyar pszichológiai kutatások ismét intenzívebb fejlődésnek indultak. 1958-tól kezdve — egy ideig — szinte évenként jelentek meg a Pszichológiai Tanulmányok kötetei, s 1960-tól a Magyar Pszichológiai Szemle is újra a szakmai közönség elé lépett.

A Magyar Pszichológiai Szemle ezen új sorozatának első hat évfolyamában (1960-tól 1965-ig) négy olyan magyar szerző tollából származó cikk található (ezek: Horváth, 1962, Martonné és Urbán, 1964, Barkóczi, 1965, valamint Ried és Örményi, 1965), melyben a szakmai következtetések levonásához statisztikai próbát is alkalmaztak. Kifejezetten matematikai vonatkozású, magyar szerző által írt cikkel ebben az időszakban egyáltalán nem találkozunk. A szerkesztők érdeme, hogy ezt a hiányosságot több külföldi szerző cikkével próbálták enyhíteni (Hiebsch, 1960, Dienes, 1961, Landa, 1962, 1963). Külön is érdemes kiemelni Poppleton és Austwick (1964) cikkét, mert hasonlóan magas statisztikai igényű magyar tanulmány e folyóiratban a hatvanas években nem fodul elő.

1966 és 1967 tekinthető fordulópontnak a matematikai statisztikai adatkiértékelés tekintetében. Ekkor már átlagosan minden második, empirikus adatokról beszámoló tanulmány alkalmaz statisztikai próbát, az 1968-as évfolyamban pedig kivétel nélkül *mindegyik*. Igazságtalanok lennénk, ha elhallgatnánk, hogy ebben az ugrásszerű fejlődésben kimagasló érdemei vannak Hajtman Bélának, akinek számos tanulmány szerzője mond köszönetet a statisztikai adatfeldolgozásban nyújtott segítségéért.

Hasonló fejlődési tendencia figyelhető meg a Pszichológiai Tanulmányok egymást követő kötetei esetében is. Az első négy évfolyamban csak egyetlen olyan közlemény található (III. kötet, Martonné, 1961), amelyben az adatkiértékelés statisztikai próbák segítségével történik. A IX. (1966-os) kötetben öt, a XII. (1970-es) kötetben pedig már minden tanulmány adatkiérté-

kelésére jellemző a statisztikai próbák alkalmazása. Ez utóbbi kötetet egyébként már egy nívós pszichometriai tanulmány is gazdagítja.

Az 1970-es években új színt jelentenek a Magyar Pszichológiai Szemle cikkei sorában a pszichometriai tárgyúak (Hajtman, 1970, Klein, 1972, 1974, 1976, Bagdy és Lipták, 1974, Gelléri, 1974, Ozsváth, 1979), feltételezhetően a Pszichológiai Tesztbizottság eredményes működésének is köszönhetően, mely ez idő tájt alakult meg. Az említetteken kívül más matematikai vonatkozású cikk csak kettő van (Szekeres, 1976, 1979), melyek a valószínűségszámítással kapcsolatosak.

Az adatközlés és a statisztikai feldolgozás színvonalának alakulását 1958 és 1975 között jól szemlélteti egyébként Pléh (1979) egyik témakörünkbe vágó tanulmánya is (lásd ott különösen a 4. táblázatot).

Többváltozós matematikai statisztikai módszerrel a Szemle cikkei közül ez időszakban mindössze egyben (Bagdy és Lipták, 1974) találkozhatunk. Némi megélénkülés e téren csak 1980-tól kezdődően tapasztalható, persze még meglehetősen aránytalan formában. Miközben a faktor-főkomponensanalízis használata lassan rutinszerűvé vált (vö. Horváth és Ranschburg, 1980, Matolcsi, 1981, Pethő et al., 1981, Baráth, 1982, Oláh, 1982, Pléh és Vargha, 1982, Zétényi, 1983), más, többváltozós statisztikai eljárást csak két tanulmány alkalmaz: Lukács Dénesé (1982) loglineáris elemzést, Varga Károlyé (1982) pedig útelemzést és többszörös lineáris regressziószámítást.

Hasonló előrelépést jelent a Pszichológiai Tanulmányok XV. kötetében Pléh és Czigler (1979) tanulmánya a faktoranalízis valamint több clusterelemzési eljárás korrekt alkalmazásával és didaktikus ismertetésével.

Az 1981-ben induló Pszichológia folyóirat tanulmányait olvasgatva megelégedéssel tapasztalhatjuk, hogy közöttük a különféle többváltozós módszereket alkalmazók (ilyenek Eysenck et al., 1981, Kürti, 1982, Pressing, 1982 és Bánki, 1983) mellett szép számban fordulnak elő más típusú matematikai involváltságúak is. Ezek többsége a választás—döntés sztochasztikus modelljét érintő tanulmány (vö. Engländer és Farkas, 1981, Engländer et al., 1982, Kovács, 1982, Farkas, 1983), melyek mellett 1—1 Fourier-analízist (Szirtes et al., 1981), matematikai játékelméletet (Faragó és Joó, 1982), algebrai csoportelméletet (Klein et al, 1983), illetve információelméletet (Klix, 1983) alkalmazó tanulmány díszíti a képet.

Figyelmet érdemel az is, hogy a Magyar Pszichológiai Társaság VI. Országos Tudományos Konferenciáján, 1983-ban — most első ízben — már „Többváltozós módszerek" szekció is működött. Nem haszontalan azonban összevetni ezt azzal a ténnyel, hogy a Magyar Biológiai Társaság Biometriai Szekciója 1981 áprilisában már a 3. konferenciáját tartotta — kiemelkedő külföldi matematikai statisztikusok részvételével —, melynek előadásai több mint 300 oldalas kötetet töltenek meg.

A fentiek fényében a következőket állapíthatjuk meg.

1. A magyar pszichológiai kutatások, vizsgálatok adatainak kiértékelésében a matematikai statisztikai eljárások alkalmazása végre általánossá vált. Ezt elősegítette (elősegíti) számos statisztikai programcsomag (SPSS, SZOCPROG, BMDP stb.) magyarországi megjelenése és esetenként gyors elterjedése is (pl. a BMDP esetében). Az adott kísérleti (vizsgálati) helyzetre és kérdésre vonatkozóan legcélszerűbb statisztikai eljárás kiválasztásával azonban több esetben is problémák adódnak. Ez kapcsolatban lehet azzal is, hogy a Szemle és a Pszichológia folyóiratból illetve a Tanulmányok köteteiből szinte teljesen hiányoznak az új statisztikai eljárásokat ismertető, adott szakmai kérdéshez a megfelelő statisztikai eljárásokat összefoglaló, az egyes eljárások alkalmazásának feltételeit boncolgató, vagyis az olyan jellegű cikkek, amelyek ébren tartják a pszichológiai statisztika iránti figyelmet és hozzásegítenek e téren a szinten maradáshoz illetve a továbbfejlődéshez. Külföldön az ilyen jellegű cikkek, tanulmányok a pszichológiai folyóiratokban jelentős súlyt képviselnek (vö. a tanulmány I. részében mondottakkal).

2. Örvendetes, hogy 1979—80-tól kezdődően a magyar empirikus pszichológiai kutatásokban is egyre inkább megfigyelhető a többváltozós statisztikai módszerek alkalmazása. Ez a fejlődés azonban egyben újabb problémákat, kihívásokat is magában hordoz. (i) Egyrészt a többváltozós módszerek számításigényes eljárások, használatuk számítógép és megfelelő számítógépes programok nélkül elképzelhetetlen. Jelenleg a megfelelő kapacitású számítógépek számos statisztikai programcsomaggal együtt a kutatásokat-vizsgálatokat végző pszichológusok számára elérhető közelségbe kerültek. Itt lenne tehát az ideje, hogy a számítógép és a statisztikai programcsomagok használatát pszichológusaink között szélesebb körben elterjesszük. Érdemes ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy az ELTE Általános Pszichológiai Tanszékén 1983 szeptemberétől már folynak próbálkozások az egyetemi matematikai statisztikai anyag számítógépes keretek között történő oktatására. (ii) Másrészt a többváltozós statisztikai eljárások többsége (pl. a faktoranalízis, a kanonikus korrelációanalízis, az MDS-módszerek, a lineáris kapcsolatok struktúrájának elemzése, a loglineáris modellel történő elemzés vagy a diszkriminanciaanalízis) nem egy konkrét statisztikai hipotézis ellenőrzésére használható, hanem a pszichológiai változók illetve, esetek közti kapcsolatok (viszonyok-viszonylatok, relációk) rendszerének feltérképezésére, modellezésére, illetve struktúrakeresésre. Ez fokozott mértékben vonja maga után, hogy a pszichológusnak ma már végre nem azon kell elsősorban törnie a fejét, hogy az általa kiválasztott statisztikai eljárásokat hogyan kell — számítástechnikailag — végrehajtani, hiszen ezt a munkát elvégzi helyette a számítógép; töprengéseinek tárgyát át kell hogy helyezze a hogyanról a miértre, illetve a melyikre. Ismernie kell, hogy változói milyen típusúak (tehát hogy milyen eljárásokat értelmes velük elvégezni). Pontosan tudnia kell, hogy mit vár — a pszichológiai eredményt tekintve — adatainak többváltozós feldolgozá-

sától. Tudnia kell továbbá, hogy mit nyújthatnak számára az egyes többváltozós eljárások, mik a feltételeik és hogyan értelmezhetők eredményeik. Képesnek kell lennie arra, hogy ugyanazon az anyagon, adott kérdéssel kapcsolatban elvégzett több, közel hasonló célú többváltozós statisztikai eljárás (pl. változók cluster analízise, faktoranalízis és MDS; vagy többszempontos varianciaanalízis, többszörös regresszió és diszkriminanciaanalízis; vagy faktoranalízis és monotonitásanalízis; vagy főkomponens-analízis, maximum likeli-hood faktoranalízis és image-analízis) eredményeit összevesse és szakmailag interpretálja. Természetesen jó lenne, ha ebbéli igyekezetében többváltozós statisztikai tanfolyamok (mondjuk a Magyar Pszichológiai Társaság keretében szerveződve), illetve gazdagabb magyar nyelvű irodalom segíthetnék.

3. A magyar pszichológiai publikációkban viszonylag ritkán találkozhatunk olyan közleményekkel, melyek különböző pszichológiai területeken (pl. az észlelés, a tanulás, az emlékezés, a gondolkodás és a szociálpszichológia több témakörében) a vizsgált jelenségek, folyamatok matematikai igényű modellezésével foglalkoznának. Félő, hogy ha ezen a helyzeten nem változtatunk, akkor a magyar pszichológiai kutatások több területen is kiesnek a nemzetközi fejlődés fő áramából.

Hasonlóképpen vélekedik Klein Sándor is, amikor egy könyvismertetés (vö. Klein, 1979) kapcsán így ír: „... a *matematika* sokkalta több a *matematikai statisztikánál*, s ha azt akarjuk, hogy a következő évtizedben a pszichológiai kutatások színvonala is érezhetően emelkedjen, akkor — többek között — a matematika bizonyos módszereinek is a pszichológusok mindennapos eszközévé kell válniuk."

Érdemes tehát meggondolni, hogy nem lenne-e értelme a Pszichológiai Társaságon belül egy önálló „Matematikai pszichológia" szekciót vagy bizottságot létrehozni. Egy ilyen szekció magját képezhetnék az MTA Pszichológiai Intézetében, valamint az ELTE és a KLTE pszichológiai tanszékein dolgozó matematikusok, illetve olyan pszichológusok, akik kutatási témájuk vagy érdeklődésük kapcsán szeretnék elősegíteni a magyar pszichológia jobb matematikai megalapozását. A szekció feladata lehetne:

— egy újonnan létrehozandó matematikai pszichológiai rovat gondozása a Szemlében vagy a Pszichológiában;

— a külföldi matematikai pszichológiai irodalom szisztematikus áttanulmányozása és közvetítése a magyar pszichológusok számára;

— matematikai, illetve matematikai statisztikai továbbképzés megszervezése gyakorló és kutató pszichológusok számára;

— koncepciók és konkrét javaslatok megfogalmazása a pszichológusképzéshez szükséges matematika mennyiségére és jellegére (tartalmára) vonatkozóan;

— rendszeres kapcsolattartás a hasonló problémákkal találkozó társtudományok matematikus képviselőivel, a Bolyai János Matematikai Társaság Statisztikai Szekciójával, a Biológiai Társaság Biometriai Szekciójával, valamint a Szociológiai Társaság Módszertani Szekciójával.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Karmos Györgynek és Pléh Csabának, akikkel a témát érintő több személyes beszélgetés vezetett a tanulmány vázának kialakításához. Köszönet illeti Barkóczi Ilonát, Mérő Lászlót, Séra Lászlót és Zétényi Tamást is, akik a kéziratot elolvasták, és számos hasznos kritikai észrevételt tettek. Végül szeretném megköszönni az MTA Pszichológiai Bizottsága 1984. február 2-i ülésén elhangzott értékes megjegyzéseket, melyek sokat segítettek a jelenlegi megfogalmazásban.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett 1984. III. 2.

IRODALOM

Abbe, M., 1977.: Topological Approaches to Anthropology. Psychologia, XX, Kyoto University.

Anderson, N. H. 1979.: Algebraic Rules in Psychological Measurement. American Scientist, 67, 555—563.

Anderson, T. W., 1958.: An introduction to multivariate statistical analysis. New York: Wiley

Ashby, F. G., Townsend, J. T. 1980.: Decomposing the reaction time distribution: pure insertion and selective influence revisited. J. of Math. Psych., 21, 93—123.

Atkinson, R. C. (Ed.), 1964.: Studies in mathematical psychology. Stanford: Stanford Univ. Press

Atkinson, R. C., Bower, G. H., Crothers, E. J., 1965.: An introduction to mathematical learning theory. New York: Wiley

Atkinson, R. C., Estes, W. K., 1963.: Stimulus sampling theory. In: Handbook of Mathematical Psychology (eds.: R. D. Luce, R. R. Bush, E. Galanter), Vol. 2. New York: Wiley, 121—268.

Attneave, F., 1959.: Applications of information theory to psychology. New York, London: Holt. Rinehart and Winston

Bagdy Emőke, Lipták Tamás 1974.: A „diszkrimináló skálamódszer" és alkalmazása a szenzitivitás-paranoiditás diagnosztikájában. MPSzle, 31, 403—421.

Baker, C. L., McCarthy, J. J., 1981.: The logical problem of language acquisition. Cambridge, Mass.: MIT Press

Bánki M. Csaba 1983.: Sjöbring-féle személyiségdimenziók egészséges és alkoholista személyeknél *(A Marke-Nyman temperamentumteszt magyar változata)*. Pszichológia, 3, 205—218.

Baráth Árpád 1982: A kreativitás személyiségjellemzői jugoszláv orvostanhallgatóknál. MPSzle, 39, 272—289.

Barkóczi Ilona 1965: Csecsemők és majmok kutató-manipulációs viselkedésének összehasonlító elemzése. MPSzle, 22, 343—354.

Barron, F. H. 1983: Validation and error in multiplicative utility functions. Acta Psychologica, 53, 99—117.

Bartholomew, D. J., 1982: Stochastic models for social processes, 3rd ed. Chichester: Wiley

Batchhelder, W. H., Lefebvre, V. A. 1982: A mathematical analysis of a natural class of partitions of a graph. J. of Math. Psych., 26, 124—148.

BÉKÉS FERENC és SURÁNYI BÁLINT, 1970: A kumulatív jellegű ismeretstruktúra erősségének mérése. In: Pszichológiai tanulmányok, XII. (szerk. Lénárd Ferenc), Budapest: Akadémiai Kiadó, 151—164.
BENTLER, P. M. 1970: A comparison of monotonicity analysis with factor analysis. Educational and Psychological Measurement, 30, 241—250.
BETH, E. W., PIAGET, J., 1966: Mathematical epistemology and psychology. Dordrecht: Reidel
BISHOP, Y. M. M., FIENBERG, S. E., HOLLAND, P. W., 1975: Discrete multivariate analysis: theory and practice. Cambridge, Mass.: MIT Press
BOCK, R. D., JONE), L. V., 1968: The measurement and prediction of judgement and choice. San Francisco: Holden Day
BODA ISTVÁN 1934: Egyszerű korreláció-számítás. MPSzle, 1934, 3—4, 378—393.
BORING, E. G., 1950: A history of experimental psychology, 2nd ed. New York: Appleton—Century-Crofts
BRAINERD, C. J., HOWE, M. L., KINGMA, J. 1982: An identifiable model of two-stage, learning. J. of Math. Psych., 26, 1982, 263—293.
BUSH, R. R., ABELSON, R. P., HYMAN, R., 1956: Mathematics for psychologists. Examples and problems. New York: Social Science Research Council.
BUSH, R. R., GALANTER, E., LUCE, R. D., 1963: Characterization and classification of choice experiments. In: Handbook of Mathematical Psychology, Vol 1. (eds.: R. D. Luce, R. R. Bush, E. Galanter). New York: Wiley, 77—102.
BUSH, R. R., MOSTELLER, F. 1951: A mathematical model for simple learning. Psychol. Review, 48, 313—323.
CAELLI, T., 1981: Visual perception: theory and practice. Oxford: Pergamon Press
CARROLL, J. D., ARABIE, P. 1980: Multidimensional scaling. Ann. Rev. Psychol. 31, 607—649.
CATTEL, R. B., 1965: The scientific analysis of personality. Harmondsworth: Penguin
COHEN, B., MATSUO, V., RAPHAN, T. 1977: Quantitative analysis of the velocity characteristics of optokinetic nystagmus and optokinetic after-nystagmus. J. of Physiol. 270, 321—344.
COLONIUS, H., SCHULZE, H. H. 1981: Tree structures for proximity data. British J. of Math. and Stat. Psych., 34, 167—180.
CORBIN, R. M. 1980: The secretary problem as a model of choice. J. of Math. Psych., 21, 1—29.
COX, D. R., 1970: The analysis of binary data. London: Methuen
COXON, A. P. N., JONES, C. 1980: Multidimensional scaling: exploration to confirmation. Quality and Quantity, 14, 31—73.
COWEN T. M. 1977: Organizing the properties of impossible figures. Perception, 6, 45—56.
CRISWELL, J. H., SOLOMON, H., SUPPES, P. (eds.), 1962: Mathematical methods in small group processes. Stanford, Calif.: Stanford Univ. Press
CSUDAKOV, V. N., 1977: Fiziko-matyematyicseszkoje osznovü tyeorii müslenyija. Harkov.
DIACONIS, P., FREEDMAN, D. 1981: On the statistics of vision: the Julesz conjecture. J. of Math. Psych., 24, 112—138.
DIENES, Z. P. 1961: Az absztrakcióról és az általánosításról. MPSzle, 18, 318—329.
EDGELL, S., GEISLER, W. S. 1980: A set-theoretic random utility model of choice behavior. J. of Math. Psych, 21, 265—278. EGAN, J. P. 1975: Signal detection theory and ROC analysis. New York: Academic Press
ENGLÄNDER TÍBOR, FARKAS ÉVA, 1981: Bizonytolanság és mágikus paraméterek. Pszichológia, 1, 83—104.
ENGLÄNDER TIBOR, TADEUSZ TYSZKA, FARKAS ÉVA 1982: Aszimmetrikus információgyűjtés, aszimmetrikus döntési probléma. Pszichológia, 2, 319—349.
ESTES, W. K. 1950: Toward a statistical theory of learning. Psychol. Review, 57, 94—107.
EYSENCK, H. J., 1947: Dimensions of personality. London: Routledge and Kegan Paul
EYSENCK, H. J. 1955: Psychiatric diagnosis as a psychological and statistical problem. Psychol. Rep., 1, 3—17.
EYSENCK, H. J., EYSENCK, S. B. G., 1969: The structure and measurement of personality. London: Routledge and Kegan Paul
EYSENCK, H. J., EYSENCK, S. B. G., 1976: Psychoticism as a dimension of personality. London: Hodder and Stoughton
EYSENCK, S. B. G., G. KÁLMÁNCHY MÁRTA és KOZÉKI BÉLA 1981: Magyar és angol iskoláskorú gyerekek összehasonlító vizsgálata: a Junior Eysenck Personality Inventory magyar változata. Pszichológia, 1, 213—242.

Faragó Klára és Joó András 1982: A módosított fogoly-dilemma helyzet megoldása csoportban. Pszichológia, 2, 347—378.
Farkas András 1983: Az inverz visszajelzés hatása a valószínűségi tanulási teljesítményre: „Mondj kéket, ha piros jön!" Pszichológia, 3, 497—526.
Fischer, G. W. 1976: Multidimensional utility models for risky and riskless choice. Organizational Behavior and Human Performance, 17, 127—146.
Fishbein, M. (ed.), 1967: Readings in attitude theory and measurement. New York: Wiley
Fischer, R. A., 1935: The design of experiments. Edinburgh: Oliver and Boyd
Fraisse, P., 1973: A kísérleti pszichológia fejlődése. In: J. Piaget, P. Fraisse és M. Reuchlin.: A kísérleti pszichológia módszerei. Budapest: Akadémiai Kiadó, 5—99.
Gelléri Péter 1974: Attitűdök determinációs rendszerének elemzése matematikai modell-alkotás útján. MPSzle, 31, 176—188.
Glaser, E. M., Ruchkin, D. S., 1976: Principles of neurobiological signal analysis. New York: Academy Press
Goldstein, M., Dillon, W. R., 1978: Discrete discriminant analysis. New York: Wiley
Guttman, L. 1947: The Cornell technique for scale and intensity analysis. Educational and Psychological Measurement, 7, 247—279.
Haight, F. A., Jones, R. B. 1974: A probabilistic treatment of qualitative data with special reference to word association tests. J. of Math. Psych., 11, 237—244.
Hajtman Béla 1970: Egy diagnosztikai skála konstrukciójáról. MPSzle, 27, 285—291.
Hamburger, H. 1973: N-person prisoner's dilemma. Journal of Mathematical Sociology, 3, 27—48.
Harkai Schiller Pál 1934: Érettségizettek értelemvizsgálata. MPSzle, 3—4, 425—435.
Harman, H. H. 1967: Modern factor analysis, 2nd ed. Chicago: Univ. of Chicago Press
Hartigan, J. A. 1975: Clustering algorithms. New York: Wiley
Heath, R. A. 1981: A tandem random walk model for psychological discrimination. British J. of Math. and Stat. Psych., 34, 76—92.
Herrmann, D., Pearle, P. M.: 1981: The proper role of clusters in mathematical models of continous recall. J. of Math. Psych., 24, 139—162.
Hiebsch, H. 1960: Közösségi lélektan és közösségi lélektani kutatás. MPSzle, 17, 385—394.
Hogarth, R. M. 1975: Cognitive processes and the assessment of subjective probability distributions. J. of the Amer. Stat. Assoc., 70, 271—294.
Horváth István és Ranschburg Jenő 1980: Maszkulin-feminin értékelő dimenzió serdülőknél. MPSzle, 37, 323—333.
Horváth László Gábor 1962: A pszichomotoros teljesítőképességre tett placebo hatások kísérletes vizsgálata. MPSzle, 19, 315—324.
Hubert, L. J. 1980: Analysing proximity matrices: the assessment of internal variation in combinatorial structure. J. of Math. Psych. 21, 247—264.
Hurwich, L. M., Jameson, D., Krantz, D. H. 1965: Theoretical treatment of selected visual problems. In: Handbook of Mathematical Psychology (eds: R. D. Luce, R. R. Bush. E., Galanter), Vol. 3, New York: Wiley, 99—160.
Indlin, Ju. A.: 1976: Energetyicseszkaja sztatyisztyicseszkaja tyeorija v pszihoakusztyike. In: Pszihologija i matyematyika (főszerk.: V. F. Rubahin). Nauka, Moszkva, 224—253.
Indow, T. 1982: An approach to geometry of visual space with no a priori mapping functions: multidimensional mapping according to Riemannian metrics. J. of Math. Psych., 26, 204—236.
Inhelder, B. és Piaget, J. 1967: A gyermek logikájától az ifjú logikájáig. A formális műveleti struktúrák kialakulása. Budapest: Akadémiai Kiadó.
Iverson, G. J., Pavel, M. 1981: On the functional form of partial masking functions in psychoacoustics. J. of Math. Psych., 24, 1—20.
Izmajlov, Cs. A. 1980: Szfericseszkaja model cvetorazlicsenyija. Moszkva: Izd. Moszkovszkovo Unyiverszityeta
Johnson, S. C., 1967: Hierarchical clustering schemes. Psychometrika, 32, 241—254.
Jolicoeur, P., Kosslyn, S. 1983: Coordinate systems in the long-term memory representation of three-dimensional shapes. Cognitive Psych., 15, 301—345.
Kadane, J. B., Larkin, J., Mayer, R. 1981: A moving average model for sequenced reaction-time data. J. of Math. Psych., 23, 115—133.
Kantowitz, B. H. (ed.), 1974: Human information processing: tutorial in performance and cognition. Potomac, Md: Erlbaum

KARDOS, L. 1935: Versuch einer mathematischen Analyse von Gesetzen des Farbensehens. Nähere Bestimmung des functionalen Verhältnisses zwischen Farbenserlebnis und Reizgesamtheit. Zeitschrift für Sinnesphysiol., 66, 188—212.
KATZ, M. 1981: Difference measurement spaces. J. of Math. Psych., 23, 195—213.
KELLY, G. A., 1955: The psychology of personal constructs. New York: Norton
KEMPF, W. F., REPP, B. H. (eds), 1977: Mathematical models for social psychology. Bern: Hans Huber
KLEIN SÁNDOR 1972: Az információelsajátítás és alkotó alkalmazás (IA) mérése oktatógép segítségével. MPSzle, 29, 451—468.
KLEIN SÁNDOR 1974: Információelsajátítás és alkotó alkalmazás (IA), mint az intelligencia mérése. MPSzle, 31, 379—385.
KLEIN SÁNDOR 1976: A Sherbrook-i Probléma-orientáció Teszt (SPOT). MPSzle, 33, 211—231.
KLEIN SÁNDOR 1983: Hajtman Béla: Matematika orvosok és gyógyszerészek részére. (Könyvismertetés) MPSzle, 1983, 40, 102—104.
KLEIN SÁNDOR, HABERMAN M. GUSZTÁV, M. A. JEEVES 1983: Matematikai struktúrák tanulásának sajátosságai. Pszichológia, 3, 87—121.
KLIX, F. (ed.), 1979: Human and artificial intelligence. Amsterdam: North Holland Publishing Company
KLIX, F. 1983: Tehetségkutatás. Új út a kognitív intelligencia-diagnosztikában. Pszichológia. 3, 471—496.
KOMORITA, S. S., NAGAO, D. 1983: The functions of resources in coalition bargaining. J. of Personality and Social Psychology, 44, 95—106.
KOVÁCS ZOLTÁN 1982: A bizonytalanság két forrása döntéshozó csoportokban. Pszichológia, 2, 379—410.
KRANTZ, D. H., ATKINSON, R. C., LUCE, R. D., SUPPES, P. (eds), 1974: Contemporary developments in mathematical psychology, Vol. 1 and 2. San Francisco: W. H. Freeman and Co.
KRUSKAL, J. B., SHEPARD, R. N. 1974: A nonmetric variety of linear factor analysis. Psychometrika, 39, 123—157.
KÜRTI JARMILA 1982: A kreatív képességek és az intelligencia fejlődését befolyásoló tényezők. Pszichológia, 2, 483—517.
LAMING, D., 1968: Information theory of choice-reaction times. London, New York: Academic Press
LAMING, D. 1982: Differential coupling of sensory discriminations inferred from a survey of stable decision models for Weber's law. British J. of Math. and Stat. Psych., 35, 129—161.
LANDA, L. N. 1962: A tanulók racionális gondolkodási módszerekre való tanítása. MPSzle, 19, 150—165.
LANDA, L. N. 1963: A matematikai logika és az információelmélet alkalmazása egyes oktatási problémákra. MPSzle, 20, 76—96.
LARKIN, J. H., WICKENS, T. D. 1980: Population states and eigenstructure: a simplifying view of Markov learning models. J. of Math. Psych., 22, 176—208.
LEFEBVRE, V. A. 1980: An algebraic model of ethical cognition. J. of Math. Psych., 22, 83—120.
LEVINE, M. V., DRASGOW, F. 1982: Appropriatness measurement: review, critique and validating studies. British J. of Math. and. Stat. Psych., 35, 42—56.
LUCE, R. D., 1963: Detection and recognition. In: Handbook of Mathematical Psychology (eds: R. D. Luce, R. R. Bush., E. Galanter), Vol. 1. New York: Wiley, 103—190.
LUCE, R. D., BAIRD, J. C., GREEN, D. M., SMITH, A. F. 1980: Two classes of models for magnitude estimation. J. of Math. Psych., 22, 121—148.
LUCE, R. D., BUSH, R. R., GALANTER, E. (eds), 1963: Handbook of Mathematical Psychology, Vol. 1. and 2. New York: Wiley
LUCE, R. D., BUSH, R. R., GALANTER, E. (eds), 1965: Handbook of Mathematical Psychology, Vol. 3. New York: Wiley
LUCE, R. D., GALANTER, E., 1963a: Discrimination. In: Handbook of Mathematical Psychology (eds: R. D. Luce, R. R. Bush, E. Galanter), Vol. 1. New York: Wiley, 191—244.
LUCE, R. D., GALANTER, E., 1963b: Psychophysical scaling. In: Handbook of Mathematical Psychology (eds: R. D. Luce, R. R. Bush, E. Galanter) Vol. 1. New York: Wiley, 245—308.
LUKÁCS DÉNES 1982: A „formális választás", mint a gyermek életkori jellegzetességét tükröző próba. MPSzle, 39, 499—509.

MANDERS, K. L. 1981: On JND representations of semiorders. J. of Math. Psych., 24, 224—248.
MARTIN, E., 1965: Concept utilisation. In: Handbook of Mathematical Psychology (eds: R. D. Luce, R. R. Bush, E. Galanter). Vol. 3. New York: Wiley, 205—248.
MARTON LAJOSNÉ és URBÁN JÁNOS 1964: Típusos személyiségvonások összefüggése a kondicionálás folyamatának jellegzetességeivel. MPSzle, 21, 169—188.
MATOLCSI ÁGNES 1981: Az Eysenck-féle személyiségkérdőív magyar változatának előzetes bemutatása. MPSzle, 38, 161—170.
MATTENKLOTT, A., SEHR, J., MIESCKE, K. J. 1982: A stochastic model for paired comparisons of social stimuli. J. of Math. Psych., 26, 149—168.
MCDONALD, R. P. 1981: The dimensionality of test and items. British J. of Math. and Stat. Psych., 34, 100—117.
MCGILL, W. J., 1963: Stochastic latency mechanisms. In: Handbook of Mathematical Psychology (eds: R. D. Luce, R. R. Sush, E. Galanter), Vol. 1. New York: Wiley, 309—360.
MCGILLEM, C. D., COOPER, G. R. 1974: Continuous and discrete signal and system analysis. New York: Holt, Rinehart and Winston
MCNEMAR, Q. 1949: Psychological statistics. New York: Wiley
MILLER, G. A. 1964: Mathematics and Psychology. New York: Wiley
MILLER, J., GREENO, J. G. 1978: Goodness-of-fit tests for models of latency and choice. J. of Math. Psych., 17, 1—13.
MORGAN, B. J. T., ROBERTSON, C. 1980: Short-term memory models for choice behavior. J. of Math. Psych., 21, 30—52.
NARENS, L. 1981: On the scales of measurements. J. of Math. Psych., 23, 249—275.
NEIMARK, E. D., ESTES, W. K., 1967: Stimulus sampling theory. San Francisco: Holden Day
NICOLSON, R. I. 1982: Shades of all-or-none learning: a stimulus sampling model. British J. of Math. and Stat. Psych., 35, 162—170.
NORMAN, M. F. 1981: Lectures on linear systems theory. J. of Math. Psych., 23, 1—89
OLÁH ATTILA, HAKAN STATTIN, DAVID MAGNUSSON 1982: Svéd és magyar fiatalok szorongásprofiljának összehasonlító vizsgálata. MPSzle, 39, 12—28.
OZSVÁTH KÁROLY 1979: A pszichometria elméleti és gyakorlati kérdései. MPSzle, 36, 288—304.
PATTISON, P. E. 1982: The analysis of semigroups of multirelational systems. J. of Math. Psych., 25, 87—118.
PATTISON, P. E., BARTLETT, W. K. 1982: A factorization procedure for finite algebras. J. of Math. Psych., 25, 51—81.
PETHŐ BERTALAN, MOLNÁR ANNA, FELSŐVÁLYI ÁKOS 1981: A személyiség mélységdimenziójának pszichometriai megközelítése. MPSzle, 38, 279—292.
PIAGET, J. 1969: Válogatott tanulmányok. Budapest: Gondolat Kiadó, 198—224 és 275—345.
PLÉH CSABA 1979: A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében. MTA II. Oszt. Közl., 28, 209—231.
PLÉH CSABA és CZIGLER ISTVÁN 1979: Kísérlet politikai kifejezések megítélésére alkalmas szemantikus differenciálskálák kialakítására és alkalmazására. In: Pszichológiai Tanulmányok XV. (szerk.: Hunyady György). Budapest: Akadémiai Kiadó, 479—533.
PLÉH CSABA és VARGHA ANDRÁS 1982: Néhány nyelvfejlődési mutató, melyeket nem befolyásol a szociális helyzet. MPSzle, 39, 355—371.
POLSON, P. G., HUIZINGA, D. 1974: Statistical methods for absorbing Markov chain models for learning: estimation and identification. Psychometrika, 39, 3—22.
POPPLETON, AUSTWICK, K. 1964: A programozott tanulás és jegyzetelés összehasonlítása két korosztályban. MPSzle, 21, 384—392.
PRESSING LAJOS 1982: Kísérlet a frusztráció-agresszió jelenségkör vizsgálatának kölcsönhatáselvű megközelítésére. Pszichológia, 2, 519—554.
PRUCNAL, P. R., TEICH, M. C. 1980: An increment threshold law for stimuli of arbitrary statistics. J. of Math. Psych., 21, 168—177.
RAPAPORT, A. (ed.), 1974: Game theory as a theory of conflict resolution. Dordrecht: Reidel
RATCLIFF, R. 1978: A theory of memory retrieval. Psychol. Review, 85, 59—108.
RIED JÓZSEF, ÖRMÉNYI IMRE 1965: Meteoropszichológiai tényezők hatása a teremkézilabdázók teljesítményére. MPSzle, 22, 138—150.
RIEFER, D. M. 1982: The advantages of mathematical modeling over traditional methods in the analysis of category clustering. J. of Mat. Psych., 26, 97—123.

ROBERTS, F. S. 1979: Measurement theory: with application to decision-making, utility, and social sciences. Encyclopedia of Mathematics and Its Applications, Vol. 7. Reading, Mass.: Addison-Wesley
ROBERTSON, C. 1982: Modelling recall order in free recall experiments. British J. of Math. and Stat. Psych., 35, 171—182.
ROSS, B. H., ANDERSON, J. R. 1981: A test of parallel versus serial processing applied to memory retreival. J. of Math. Psych., 24, 183—223.
RUBAHIN, V. F., ZSURAVLJEV, G. J., ZABROGYIN, JU. M., KRVLOV, V. JU., LOMOV, B. F., NYIKOLAJEV, V. J. (eds.), 1976: Pszihologija i matyematyika. Moszkva: Nauka
RUMELHART, D. E. 1970: A multicomponent theory of the perception of briefly exposed visual displays. J. of Math. Psych., 7, 191—218.
SAHLIN, N. E. 1981: Preference among preferences as a method for obtaining a higher-ordered metric scale. British J. of Math. and Stat. Psych., 34, 62—75.
SANDERS, D. 1980: Path analysis/causal modelling. Quality and Quantity, 1980, 181—204.
SANTEN, J. P. H., BAMBER, D. 1981: Finite and infinite state confusion models. J. of Math. Psych., 24, 101—111.
SARIS, W. 1980: Linear structural relationships. Quality and Quantity, 14. 205—224.
SHEPARD, R. N. 1981: Psychological relations and psychophysical scales: on the status of „direct" psychophysical measurement. J. of Math. Psych., 24, 21—57.
SIEGEL, S., FOURAKER, L. E. 1960: Bargaining and group decision making. New York: McGraw-Hill
SPEARMAN, C. 1904: General intelligence, objectively determined and measured. Amer. J. of Psychol., 15, 201—293.
STEVENS, S. S., 1951: Handbook of experimental psychology. New York: Wiley
STEWART, D. J. (ed.) 1967: Automation theory and learning systems. London: Academic Press
SUPPES, P. 1977: A survey of contemporary learning theories. In: Foundational Problems in the Special Sciences (eds: R. E. Butts and J. Hintikka), Dordrecht: Reidel
SUPPES, P., ZINNES, J. L. 1963: Basic measurement theory. In: Handbook of Mathematical Psychology) ed.: R. D. Luce, R. R. Bush, E. Galanter), Vol. 1. New York: Wiley, 1—76.
SWETS, J. A., TANNER, W. P. JR., BIRDSALL, T. G. 1961: Decision processes in perception. Psychological Review, 68, 301—340.
SZEKERES ISTVÁN 1976: Egy speciális tanulási folyamat vizsgálata információelméleti módszerekkel. MPSzle, 33, 467—480.
SZEKERES ISTVÁN 1979: Szubjektív valószínűségeloszlás különböző típusú feladathelyzetekben. MPSzle, 36, 250—265.
SZIRTES JÓZSEF, DICKMANN, V., ROTHENBERGER, A., JÜRGENS, R. 1981: Adalékok a beszédészlelés mechanizmusához. (Verbális kiváltott potenciálok Fourier-analízise egészséges, afáziás és jobb félteke sérült személyeknél.) Pszichológia, 1, 171—189.
TÉROUANNE, E. 1980: On a class of „impossible" figures: a new language for a new analysis. J. of Math. Psych., 22, 24—47.
THOMAS, H. 1982: A strong developmental theory of field dependence—independence. J. of Math. Psych., 26, 169—178.
THURSTONE, L. L. 1927: Psychophysical analysis. Amer. J. of Psychol., 38, 368—389.
THURSTONE, L. L., 1947: Multiple factor analysis. Chicago: Univ. of Chicago Press
THURSTONE, L. L. 1963: The meauserement of values. Chicago: Univ. of Chicago Press
TORGERSON, W. S. 1958: Theory and methods of scaling. New York: Wiley
TOWNSEND, J. T. 1976: A stochastic theory of matching processes. J. of Math. Psych., 14, 1—52.
VARGA KÁROLY 1982: „A munkakör motivációs potenciálja". Egy munkapszichológiai modell ellenőrzési kísérlete. MPSzle, 39, 383—403.
WENDT, D., VLEK, C. (eds) 1975: Utility, probability, and human decision making. Dordrecht: Reidel
WIENER-EHRLICH, W. K., BART, W. M., MILLWARD, R. 1980: An analysis of generative representation systems. J. of Math. Psych., 21, 219—246.
WILCOX, R. R. 1979: Achievement tests and latent structure models. British J. of Math. and Stat. Psych., 32, 61—71.
WILCOX, R. R. 1981: Methods and recent advances in measuring achievement: a response to Molenaar. British J. of Math. and Stat. Psych., 34, 229—237.
WINSTON, P. H., BROWN, R. H. (eds) 1979: Artificial intelligence, an MIT perspective. Vol 1. and 2. Cambridge, Mass.: MIT Press

v. Winterfeldt, D. 1980: Additivity and expected utility in risky multiattribute preferences. J. of Math. Psych., 21, 66—82.
Zétényi Tamás 1983: Szociális helyzet, intelligencia és kreativitás óvodás korban. MPSzle, 40, 323—339.
Zuckerman, M. 1971: Dimensions of sensation seeking. J. of Consulting and Clinical Psychology, 36, 45—52.
Zwislocki, J. 1965: Analysis of some auditiory characteristics. In: Handbook of Mathematical Psychology (eds: R. D. Luce, R. R. Bush, E. Galanter), Vol. 3. New York: Wiley, 1—98.

СВЯЗЬ ПСИХОЛОГИИ, МАТЕМАТИКИ И ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОЙ ТЕХНИКИ

АНДРАШ ВАРГА

В первой части статьи, опираясь на литературные источники, автор показывает роль математики в таких областях психологии, как психофизика, теория психологических измереий, слуховое и зрительное восприятие, время реакции, выбор решения, научение, память, мышление, индивидуальные различия, а также использование математики в психологии личности и социальной психологии.

Во второй части работы подчеркивается, что связь математики с психологией не должна ограничиваться математико-статистической обработкой, применяемой при анализе результатов психологических экспериментов. В связи с моделированием различных психологических процессов, наряду с математическим анализом и вычислением вероятностей, сегодня уже становится необходимым применение теории множеств и теории относительности, матричной алгебры, теории графов, топологии, теории метрических площадей, а также вообще стохастических процессов, теории информации, теории автоматов и игр.

В этой части статьи автор уделяет особое внимание истории применения математико-статистических подходов в психологии, подчеркивая, что многочисленные математико-статистические методы (например, вычисление простого коэффициента линейной корреляции и линейной регрессии, факторный анализ, различные типы шкалирования многоясленных измерений) появились благодаря эффективному учтастию ьсихологов.

Третья часть публикации рассматривает тенденции развития связи психологии и математики в Венгрии с 1928 по 1983 год на основе материалов, появившихся в журналах «Журнал Венгерской Психологии» и «Психология», а также в сборниках «Психологические записки».

INTERRELATIONS BETWEEN PSYCHOLOGY AND MATHEMATICS: A PSYCHOLOGICAL POINT OF VIEW

VARGHA, ANDRÁS

The study investigates the relationship between psychology and mathematics from several aspects.

The first part of the study tries to point out-with reference to the literature — what an important role mathematics has played in the development of the different branches of psychology such as psychophysiology, psychological measurement theory, visual and auditory perception, reaction time, choice learning, memory, concept formation and reasoning, social psychology, individual differences and personality in general.

The second part shows that the relationship between mathematics and psychology cannot be reduced to the mathematical statistical procedures applied during the evaluation of psychological experiments and examinations. As a consequence of modelling of different psychological processes besides mathematical analysis and probability theory the theory of sets and relations, matrix-algebra, graph-theory, the theory of metric spaces, that of random walk and stochastic processes in general, information theory, automatics and game theory have become indispensable, too.

The author gives a summary of statistical procedures from a hystorical point of view. He also points out that numeruous methods of mathematical statistics have been established as a result of effective cooperation of the part of psychologists; these include

linear coefficients of correlation and linear regression, factor-analysis and several types of multidimensional scaling.

The third part of the study presents the developmental trend of the relationship between mathematics and psychology in Hungary in the period between 1928—1983 on the basis of the articles published in the Hungarian Journal of Psychology, Psychology, and the volumes of Psychological Studies.

VISSZAESŐ BŰNÖZŐK KRIMINÁLIS AKTIVITÁSA

KIS GÉZA
BM Rendőrtiszti Főiskola

A tanulmány abból a hipotézisből indul ki, hogy a krónikus bűnözők életútjuk során specializálódnak bizonyos bűncselekményfajták elkövetésére. Ebből adódóan feltételezi azt is, hogy a specializálódott életút jellegzetes — a kriminális személyiség általános személyiágvonásait tovább finomító — személyiségvonások kialakulását eredményezi. A hipotézis igazolása a speciális prevenció további gazdagításához nyújt lehetőséget.

A meghatározott szempontok alapján kiválasztott 150 többszörösen visszaeső bűnöző életútjának — jobbára kriminológiai és kriminálstatisztikai — elemzése igazolta, hogy megkülönböztethetünk intellektuális, manuális és agresszív típusú bűnözőket, valamint hogy ezen bűnözői típusok kriminális életútjában csak véletlenszerűen jelenhetnek meg inadekvát bűnelkövetések. Megállapítja a tanulmány, hogy az egyes bűnözői típusok eltérnek egymástól iskolai végzettség, családi állapot, agresszív telítettség és a kriminális aktivitás számszerűsége tekintetében.

A specializálódott bűnözői életút a szakemberek számára eddig sem volt ismeretlen, de reprezentatívnak minősíthető, konkrét vizsgálattal ez a tanulmány bizonyít először. A következtetések elfogadásával reálisnak tekinthetjük a speciális prevenciót kiterjeszteni a bűnözői típusok mélyrehatóbb, összehasonlító személyiségvizsgálata irányába.

A kriminológusok többsége ma már úgy látja, hogy a bűnözés okait és feltételeit elsősorban a társadalmi viszonyokban, azok változásában, az elkövető életviszonyaiban és az őt ért hatásokban kell keresni. Ennek alárendelten azonban nem tagadhatjuk a bűnözői magatartásban szerepet játszó biológiai és pszichológiai tényezők szerepét sem. Ebből következik, hogy hatékony bűnmegelőzés és utógondozás csak abban az esetben lehetséges, ha elvégezzük a bűnöző személyiségének vizsgálatát és a vizsgálat eredményeit felhasználjuk a gyakorlati munkában.

A vizsgálat célja

A prevenció és az utógondozás kérdésének kutatására az utóbbi években egyre több tudományág terjesztette ki vizsgálódását. Nem egyéb ez, mint a bűnözéssel foglalkozó tudományok összekapcsolódása, mely kétségtelenül lehetővé teszi, hogy ezt a társadalmilag fontos problémát mind sokoldalúbban közelítsék meg. Ily módon további lehetőség nyílik a bűnözés társadalmi és egyéni okainak, a joggyakorlat és a büntetésvégrehajtás esetleges hiányosságainak a feltárására.

Az évtizedek óta egyre szélesedő, már-már társadalmi méreteket öltő és helyenként intézményesített utógondozási rendszer, illetve a széleskörűen megalapozott prevenciós törekvések mind a mai napig nem elég hatékonyak.

A nagy anyagi és szellemi kapacitást felemésztő kutatások és az emberek nevelhetőségében bízó társadalmi erők erőfeszítései sem tudták megakadályozni a fiatal, első bűntényesek krónikus bűnözővé válását, a visszaeső bűnözők számának növekedését.

Az utóbbi évtizedek társadalmi igénye élesztette fel hazánkban is a kriminálpszichológiai kutatásokat, amelyek az elvárások kielégítése céljából a bűnözővé válás útját és a már kialakult kriminális személyiséget választották vizsgálódásuk tárgyául.

1965 után a kriminálpszichológia fejlődése olyan fokot ért el, hogy a bűnözés feltételeinek, a személyiségre gyakorolt hatásának és e hatás mértékének a számbavétele mellett felvethette azt a kérdést is, hogy ha valóban vannak olyan kriminális személyek, akiknek életvitelét az antiszocialitás, az emberi együttélés szabályaival és a törvényekkel való konok szembehelyezkedés jellemzi, akkor milyen személyiségvonásokban térnek el ezek a társadalomban normálisan adaptálódott emberektől.

Popper Péter: A kriminális személyiségzavar kialakulása című munkájában a kriminalitást, mint általános pszichés személyiségzavart vizsgálja, és jellemzőiként a következőket jelöli meg:

„A kriminális személyiség egyik fontos jellemzője a gyermek-és serdülőkori fejlődés során elszenvedett generális jellegű érzelmi sérülések következtében az affektív élet és reakciómódok infantilis szinten való rögzülése. Ennek jellemzője az állandó jellegű emocionális feszültségek csökkent toleranciája, ugyanakkor a rövid ideig tartó és nagy intenzitású feszültségek igénylése. Megfigyelhető továbbá az ellentétes jellegű szociális szerepek egyidejű vállalása, az ösztönélet éretlensége. Ezek mellett jellemzi még a bűnöző személyiségét az agresszív telítettség és az erkölcsi fejlődés alacsony szintje".

Ezek a szimptomák — jóllehet többszörösen visszaeső bűnözők személyiségvizsgálatának eredményei — kevésbé szembetűnő módon, de megfigyelhetők azon fiataloknál is, akik még nem követtek el bűncselekményt, de antiszociális életvitelük, a családi, majd a társadalmi kötelékből való kilazulásuk következtében hajlamosak arra. E fiatalok személyiségfejlődése — a kriminálpszichológia terminológiája szerint — praekriminális szakaszban van. Még nem követtek el delictumot, de potenciálisan mindazon személyiségtényezők, életfelfogások és környezeti feltételek hatnak, amelyek adott pillanatban bűnözővé tehetik őket. Ezek a fiatalok — éppen a köznapitól eltérő életvezetésük miatt intézeti szököttek, csavargók, „csövezők", galeritagok stb. — viszonylag korai szakaszban fennakadnak a rendőrségi felderítés vagy a társadalmi ellenőrzés hálóján. Ha ebben az időszakban sikerülne beavatkozni és a fiatal deviáns személyiségfejlődését megállítani, akkor jelentős mértékben csökkentenénk a bűnözés utánpótlási bázisát. Megítélésünk szerint ez a prevenció első és legfontosabb feladata. Ahhoz azonban, hogy kedvezően befolyásoljuk őket, a kriminálpszichológus bevonásával meg kell vizsgálni, hogy a deviáns

személyiségfejlődés a fiatalkorú személyiségének melyik területét és milyen mértékben érintette.

Konkrétabban, a kialakult kriminális bűnözőt jellemző személyiségvonások közül melyik milyen mértékben mutatható ki a fiatalnál? Ennek megállapítása után kidolgozhatjuk a „terápiát", meghatározva, hogy a fiatal személyiségstruktúrájának melyik területét kell tudatosan erősíteni (pl. az erkölcsi normák interiorizációját) vagy csökkenteni (pl. agresszív telítettséget). Ezzel a vizsgálattal pszichológiailag megalapozottabbá, célirányosabbá, és még konkrétabbá tehetnénk a speciális prevenció és az utógondozás munkáját.

Hipotézis és módszer

A fenti elmélet alapján hipotézist állítottunk fel: A többszörösen visszaeső krónikus bűnözők a kriminális életútjuk során elkövetett bűncselekményfajták alapján típusokat alkotnak. Így megkülönböztethetünk agresszív, manuális — a lopás különböző formáit elkövető — és intellektuális bűnözőket. Ha ezt a tipizálást bizonyítani tudjuk, megteremtettük az alapját egy kriminálpszichológiai összehasonlító személyiségvizsgálatnak, amely arra a kérdésre adhat választ, hogy az általános kriminális személyiségvonásokon túl milyen speciális személyiségjegyek jellemzik az egyes bűnözőtípusba tartozó egyedeket. Elsődleges feladatunk tehát annak bizonyítása, hogy a hipotézis első állítása igaz: igazolni kell, hogy a többszörösen visszaeső bűnözők életútjában bizonyos bűncselekményfajták elkövetése tekintetében kimutatható a specializálódás.

A vizsgálandó személyek kiválasztásához a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságától kaptunk segítséget. A nyilvántartóból 150 többszörösen elítélt bűnöző adatait emeltük ki a következő szempontok alapján:

A kiválasztott személyek többszörösen visszesők legyenek, mert egy kriminális életút vizsgálatához ez elengedhetetlen feltétel. A visszaesés fogalmát nem jogi és nem statisztikai meghatározásban értelmeztük, hanem kriminológiai és kriminálpszichológiai értelemben, amely a törvényi rendelkezéshez hasonlóan, de attól függetlenül a személyben rejlő társadalomra veszélyesség alapján, azokat az elkövetőket tekintik visszaesőknek, akik „konok bűnözési tulajdonságokkal" rendelkeznek. E fogalomkörbe azok az elkövetők tartoznak elsősorban, akiknek defektuozus személyisége állandósult és erősen rögzült. E meghatározás szerint az ismétlődően elkövető társadalomra veszélyességet, társadalomellenes tudati beállítódásait, az elkövetés indítékait kell figyelembe vennünk.

A kiválasztott személyek életkora 45—55 év között legyen. E szempont érvényesítését egyrészt az indokolta, hogy így nagyobb volt a „valószínűsége" a többszörös visszaesésnek, tehát mód nyílt a feltételezett specializáció

kialakulására, másrészt az a tapasztalat, amely szerint az ötvenedik év körül már csökken a kriminális aktivitás.

A kiválasztás harmadik — és talán leglényegesebb — szempontja az utolsó bűncselekményre vonatkozott. Eszerint a fenti két kritérium figyelembevételével 30 jelenleg (a vizsgálat időpontjában) élet- és testi épség elleni bűncselekmény miatt, 30 lopás miatt, 30 betöréses lopás miatt és 30 csalás és sikkasztás miatt elítélt és jogerős büntetését töltő, 45—55 éves korú, többszörösen visszaeső bűnözőt választottunk ki. A kiválasztás időpontjában csak azt a bűncselekményt ismertük, amiért az utolsó ítéletet kiszabták. A bűnöző korábbi életútjának tartalmi vonatkozásairól semmi adatunk nem volt.

A kriminális életút specializáltságának bizonyítása — esetleg tagadása — céljából megismertük a 150 kiválasztott bűnöző korábban elkövetett bűncselekményeit. Az eredmények lényegében megfeleltek a várakozásnak, bár akadt néhány meglepő, és így említésre méltó momentum is. Mielőtt azonban az adatok elemzését elvégeznénk, a kiválasztott mintán reprezentatív jellegét bizonyítjuk:

Megállapítottuk, hogy a vizsgálat időpontjában 669 többszörösen visszaeső férfi bűnöző töltötte büntetését szigorított börtönben. Ebből 150 főt választottunk ki. Így mintának 22%-os, tehát feltétlenül reprezentatívnak tekinthető. Megjegyezzük, hogy amennyiben nem csak a többszörösen visszaesőket számoljuk, hanem az összes 45 év feletti férfi bűnözőt, akkor is elegendő a mintánk, mert anyaggyűjtésünk idején 1496 férfi bűnöző volt börtönben.

Specializálódás a bűnözői életútban

Az áttekinthetőség érdekében táblázaton kimutatjuk, hogy az egyes bűncselekmény-kategóriába sorolt bűnözők (5×30 fő) életútjuk során összesen hány bűncselekményt követtek el és ezek a törvényi tényállás megvalósítása szerint milyen típusúak (agresszív, manuális, intellektuális).

Különböző jellegű bűncselekmények előfordulása kategóriánként

Bűncselekmények megnevezése	Agresszív bűncselekmények		Manuális bűncselekmények		Intellektuális bűncselekmények		Egyéb bűncselekmények		Összes bűncselekmények
	Száma	%	Száma	%	Száma	%	Száma	%	Száma
Élet- és testi épség elleni	116	47	58	7	24	3	29	17	227
Rablás	81	33	127	16	86	13	36	21	330
Betöréses lopás	29	12	306	38	64	11	37	21	436
Lopás	5	2	241	32	71	12	34	19	351
Csalás, sikkasztás	14	6	58	7	381	61	38	22	491
Összesen	245	100	790	100	626	100	174	100	1835

Az egyes bűnözőkategóriák specializációjára vonatkozóan az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

Az a 30 elítélt, aki vizsgálatunk időpontjában élet- és testi épség elleni bűncselekmény miatt tölti büntetését, életútja során is elsősorban agresszív jellegű bűncselekményeket követett el. Ezt bizonyítja egyrészt az, hogy az általuk elkövetett 227 bűncselekménynek 52%-a (116 bcs.) agresszív jellegű és csupán 48%-a esik a manuális, intellektuális és egyéb (tehát a fentiekbe nem sorolható — pl. tartási kötelezettség elmulasztása) bűncselekményekre. Másrészt fenti következtetésünk helyességét bizonyítja egy másik adat is: A vizsgált 150 bűnöző összesen 245 agresszív bűncselekményt követett el. Ezek 46%-át (116-ot) az e kategória 30 bűnözője. Az első csoport kriminális életútjában tehát az agresszív bűncselekmények nagy száma akkor is szembetűnő, ha a harminc bűnöző összes bűncselekményéhez viszonyítjuk, és akkor is, ha az összes bűnöző agresszív bűncselekményeihez.

Bizonyítottnak tekinthetjük tehát, hogy a vizsgálatunk időpontjában élet- és testi épség elleni bűncselekmény elkövetése miatt elítélt bűnözők életútjában agresszív specializálódás figyelhető meg. Hasonló módszert alkalmaztunk a további négy bűnözői kategória életútjának elemzésénél is.

A rablás bűncselekményéért elítélt 30 bűnöző kriminális életútjának vizsgálata a specializáció szempontjából váratlan eredményeket hozott, amennyiben a manuális bűncselekmények száma meghaladja az adekvátnak tartott agresszív bűncselekmények számát. E 30 bűnöző összesen 330 bűncselekményt követett el, ebből 127 (31%) manuális jellegű és mindössze 81 (24%) az agreszszív. A várakozással ellentétben ebben a kategóriában gyenge az agresszív specializáció, jóllehet a rablás bűncselekményét a törvényi tényállás megvalósítása alapján indokoltan sorolhatjuk az agresszív bűncselekmények kategóriájába.

Adataink alapján reálisnak látszik az a következtetés, hogy a rablás kettősen motivált bűncselekmény. Indítékai között jelentős szerepet játszik az agresszió kiélése, valamint az anyagi haszonszerzés vágya is. A kimutatható manuális orientáció azonban alapvetően nem zárja ki azt az állításunkat, hogy a rablók életútjában van agresszív specializáció, jóllehet ez korántsem olyan szembetűnő, mint az első kategóriánál.

Az agresszív specializációt bizonyítja egyrészt a rablás bűncselekményének megvalósításakor reprezentálódó magatartási mód, másrészt vizsgálatunk néhány adata. A bemutatott összesítő táblázaton olvasható, hogy az összes bűnöző által elkövetett agresszív bűncselekmények 33%-át (81-et) e kategória bűnözői követték el. Témánk szempontjából összegezve az agresszív bűncselekményeket elkövetők kriminális életútját, azt mondhatjuk, hogy a bűnözők egy részénél jellegzetes agresszív kriminális életút figyelhető meg, másoknál az agresszió kiélésének vágya mellett motívumként jelentkezik az anyagi haszonszerzés igénye is.

A manuális bűncselekményért elítéltek kategóriájában 60 bűnöző életútját vizsgáltuk. A vizsgálat időpontjában 30-an betöréses lopásért, 30-an pedig a lopások egyéb formáiért töltik szabadságvesztésüket.

E két csoportba sorolt bűnözők az életútjuk specializációja szempontjából közel azonos képet mutatnak; A betöréses lopásért elítéltek életútjában 70% a manuális bűncselekmények előfordulása, 6% az agresszív és 14% az intellektuális bűncselekmények képviselete. A lopás egyéb formáiért elítélteknél 68% a manuális, 1% az agresszív és 20% az intellektuális bűncselekmények aránya.

Ez a megegyezés feljogosít bennünket arra, hogy a tárgyalt két csoportot összevonjuk, és egységesen mondjuk ki a következtetéseinket a manuális bűncselekményt elkövetők életútjára vonatkozóan. A kategória 60 bűnözője összesen 787 delictumot követett el, és ennek 70%-a (547 bűncselekmény) manuális jellegű. E 787 bűncselekmény az életkor előrehaladtával egyre jellegzetesebb specializációt mutat egy-egy bűnöző kriminális életútjában. A 20—30 éves életkor között az elkövetett bűncselekmények 67%-a manuális és 33%-a egyéb bűncselekmény. A 40. életévet követő években már 72%-ban szerepel az adekvát bűncselekmény. A manuális bűncselekmények együttes vizsgálata alapján levonhatjuk a következtetést, hogy az ilyen bűncselekményekért elítélt bűnözők életútjában megfigyelhető a specializálódás, az ismételt elkövetés. Állíthatjuk tehát, hogy van a bűnözőknek olyan kategóriája, melyek életútjára a manuális bűncselekmények kiemelkedő gyakorisága jellemző.

A csalás vagy a sikkasztás bűncselekménye miatt szabadságvesztésüket töltő bűnözők életútjában vizsgálva a specializációt szembetűnő összefüggések figyelhetők meg:

A táblázat adataiból nyomon követhetjük, hogy ennek a kategóriának a legmagasabb a kriminális aktivitása. A 150 bűnöző által elkövetett összbűncselekményből 491-et (28%) az ebbe a kategóriába sorolt bűnözők követték el. A 491 bűncselekmény 77%-a (381) intellektuális jellegű. A 381 intellektuális bűncselekményből 337 csalás és sikkasztás.

Az a tény, hogy a kategória összbűncselekményének 77%-a intellektuális jellegű, önmagában is bizonyítja a specializációt. Szembetűnő adatot kapunk azonban akkor is, ha azt vizsgáljuk, hogy az összes (150) bűnöző által elkövetett intellektuális bűncselekményből (626) hányat követtek el e kategória bűnözői. Az adat önmagáért beszél, ugyanis az összes bűnöző által elkövetett intellektuális jellegű bűncselekmény 61%-át az e kategóriába sorolt 30 bűnöző követte el.

Az említett adatok alapján bizonyítottnak tekinthetjük a következő konklúziónkat is:

Az intellektuális bűncselekményekért vizsgálatunk időpontjában börtönbüntetésüket töltő bűnözők életútjában erőteljes specializáció figyelhető meg az adekvát (intellektuális) bűncselekmények irányában. Specializált életútjuk

alapján ezeket a bűnözőket intellektuális bűnözőknek nevezzük. Az életútjukat tovább elemezve azt tapasztaljuk, hogy abban nagy számmal kapcsolódnak egymáshoz a csalások és sikkasztások, ugyanakkor az agresszív bűncselekmények előfordulása szinte véletlenszerű. Itt jegyezzük meg — szintén az életút specializált voltának bizonyítékaként —, hogy az agresszív bűnözők életútjában is meglepetésnek számít egy-egy intelektuális büncselekmény.

Miután igazoltuk mintánk reprezentatív voltát — levonhatjuk a következtetést:

A bűnözők életútjában kimutatható egy bizonyos bűncselekményfajtára történő specializáció. Ennek alapján joggal megkülönböztethetjük az agresszív, a manuális és az intellektuális bűnözők csoportját, amely involválja az egyes bűnözők ilyetén megkülönböztetésének jogosságát is.

Konklúziónk akkor is reálisnak mondható, ha az agresszív bűnözők csoportjának létezését nem tudtuk olyan markánsan bizonyítani, mint azt a másik két csoporttal tettük.

A közlemény 1980-ban a Pszichológiai Műhely sorozat részére érkezett szerkesztőségünkbe. A kriminálpszichológiai kötet kiadására technikai okok miatt nem kerül sor, a tanulmányokat folyóiratunkban közöljük.

IRODALOM

Bartha Lajos, 1968: A kriminálpszichológia időszerű kérdései és helyzete hazánkban. Belügy le, 3. sz.

M. Dufek: A visszaeső bűnözők pszichiátriai és pszichológiai vizsgálatának módszerei Csehszlovákiában. Gyűjteményes kiadás. Prága, — nyersfordítás.

Gálffy Lajos, 1970: A bűnöző magatartás pedagógiai és pszichológiai szempontból. Belügyi Szemle, 2. sz.

György Júlia, 1967: Az antiszociális személyiség. Medicina

Györök Ferenc, 1968: A visszaeső bűnözés. BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség

Hans Von Hentig: Az egyes bűncselekmények lélektana. I—V. kötet. J. C. B. Mohr— Paul Siebeck — Tübingen, — nyers fordítás BM Kiadvány

Popper Péter, 1970: A kriminális személyiségzavar kialakulása. Akadémiai Kiadó Bp.

Szabó András, 1960: Bűntett és személyiség. Állam- és Jogtudomány, 4. sz.

Szabó András, 1965: A bűnöző karrier Belügyi Szemle, 3. sz.

A. B. Szaharow, 1961: A bűnöző személye és a bűnözés okai a Szovjetunióban. Moszkva, — nyersfordítás.

Szondi Lipót: Elmélet és methodika (előadások a kísérleti ösztöndinamika köréből — kézirat)

Vermes Miklós, 1966: A visszaeső bűnözés kriminológiai vizsgálata. Kriminalisztikai Tanulmányok, 4. sz.

Vigh József, 1964: A bűnözés idegen a szocialista társadalmi rendtől. Belügyi Szemle, 9. sz.

КРИМИНАЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ РЕЦИДИВИСТОВ

ГЕЗА КИШ

Отправной точкой исследований было предположение, что хронические преступники в ходе своей жизни специализируются на определенных видах преступлений. В связи с этим предполагалось также, что определенный жизненный путь формирует характерные черты личности, оттачивает постоянные черты личности преступников. Подтверждение гипотезы даст возможность для дальнейшего обогащения превенции.

Анализ жизненного пути 150 рецидивистов, отобранных на основе определенных критериев, подтвердил, что счеди них можно виделить интеллектуальных, мануальных и агрессивных преступников. У этих типов в их криминальной жизни неадекватное преступление может проявляться только случайно. Автор отмечает, что некоторые типы преступников отличаются друг от друга уровнем образования, семейным положением, егрессивной насыщенностью и криминальной активностью.

Специализированный жизненный путь преступников и до сих пор был известен специалистам, но эти исследования впервые конкретно его проанализировали. Автор предлагает расширить специальные превентивные меры в направлении более глубокого сравнительного исследования личности типов преступников.

CRIMINAL ACTIVITY OF RECIDIVISTS

KIS, GÉZA

The hypothesis of the study is that criminals specialize in committing a certain kind of crime in the course of their life. The author also presumes that due to this specialized life-course common criminal personality traits are further refined and characteristic personality traits develop. Verification of this hypothesis would give an opportunity to improve special prevention.

The life of 150 recidivists has been analyzed from a criminological and criminal-statistical point of view. This has verified that a discrimination between intellectual, manual and agressive types of criminals can be made and inadequate crimes occur accidentally in their life. Numerical data concerning education, marital status, agressive saturatedness and criminal activity are different in the criminal groups.

Though the specialized way of life has not been an unknown phenomenon, this is the first study verifying it by a concrete study carried out on a representative sample. Accepting the conclusions we think it realistic to expand special prevention toward the direction of a more thorough comparative personality examination.

SZEMLE

ÚJABB FEJLEMÉNYEK A TÁRSADALMI SZTEREOTÍPIÁK KUTATÁSÁBAN

VÁRINÉ SZILÁGYI IBOLYA
MTA Pszichológiai Intézet

Hamilton, D. L. (Ed): Cognitive processes in stereotyping and intergroup behaviour. Hillsdale, New Yersey Erlbaum, 1984.

Turner, J. C., Giles, H. (Eds): Intergroup Behaviour. Oxford, Blackwell, 1981.

Hézagpótló és egyben illúzióromboló Hamilton új tanulmánykötete a sztereotípiák képződésének és funkciójának kognitív szociálpszichológiai megközelítéséről. Hézagpótló, mert G. W. Allportnak az Előítélet című, 1954-ben megjelent, ma már klasszikusnak számító könyve óta aligha található nagyobb volumenű és jelentőségű számvetés a sztereotípiák kutatásáról. Pedig a 70-es évek pszichológiai és szociológiai közleményeiben ugyancsak megszaporodott (a Psychological Abstractben a 40-es évekhez képest megtízszereződött, a Sociological Abstract-ben azonos időszakban hasonlóan megsokszorozódott) a sztereotípiák kutatásáról hírt adó tartalmi kivonatok száma.

Illúzióromboló a szóban forgó kötet, mert a szerző — miközben áttekinti a sztereotípia-kutatás tényleges tudományos hozamát, mindenekelőtt a leíró jellegű kutatások mögötti teoretikus és módszerbeli implikációkat —, fényesen bizonyítja, hogy a társadalomtudósok is foglyai maradhatnak tudományuk művelése közben a mindennapi élet szükségletei és kényszerei által termelt illúzióknak, az önismeret elmélyítése nekik sem könnyű. Arról az illúzióról van szó, hogy hajlamosak vagyunk azt hinni, ha sokat beszélünk valamiről, vagy sokat foglalkozunk valaminek a kutatásával, netán sokat jelentünk valamiről, akkor a feladat nagyobbik részét már teljesítettük is, vagyis hogy a dolog legalábbis a rendeződés, a tisztázás irányába halad. Hamilton kimutatja, mennyire öncsalás ez a rejtett, ki nem mondott álláspont, mely a szóban forgó témakörben is érvényesül. A sztereotípiákkal egyre több kutatás foglalkozik, csak az a kérdés, hogy hogyan? Milyenek azok a megkezdett csapások, amelyeken a kutatások haladnak? Van-e megfelelő tükrünk ezek retrospektív áttekintésére, távlataik, eredményességük megítélésére? S egyáltalán *kell-e, hogy legyen* ilyen tükrünk, nem mondott el mindent erről a kérdésről az ismert Allport-könyv?

Hamilton válasza erre könyve előszavában a következő: „nehezen képzelhető el még egy olyan terület, illetőleg téma a szociálpszichológiában, amelynek olyannyira nyilvánvaló és fontos társadalmi implikációi lennének, és mégis oly kevés előrehaladás történt volna mind a jelenség tudományos megértésében, mind empirikus tanulmányozásában, mint épp a sztereotípiák kutatása" (IX. o.). Sajnos, ez a megállapítás igaznak tűnik. Talán ezzel is összefügg az a fájdalmas tény, hogy a szociálpszichológia nem tudott igazán hatékony ajánlásokat tenni a fennálló társadalmi berendezkedések és intézmények számára az

előítéletes gondolkodásmód, az ezen alapuló politika, valamint a sztereotipizálás ismert veszélyeinek kiküszöbölésére vagy legalábbis csökkentésére. Úgy tűnik, hogy önmagában a felvilágosítás vagy a felvilágosítói attitűd kialakítása nem elégséges pszichikus feltétel a sztereotipikus gondolkodás megértéséhez és csökkentéséhez. Már Allport is rámutatott arra, hogy a társadalmi intézményrendszer megfelelő átalakítása — az előítéletes gondolkodásmódnak kedvező társadalmi feltételek megváltoztatása — nélkül igen gyenge hatásfokú a sztereotipizálás és az előítéletek ellen irányuló felvilágosítói attitűd. Hamilton ennél tovább megy: Tajfel nyomán, vele egyetértésben azt állítja, hogy nemcsak az intézményi rendszer változtatása kívánatos, hanem a pszichológusok hozzáállásának és gondolkodásának is változnia kell a sztereotípiák értelmezésében. A kötet ezt a változást kívánja elősegíteni.

Hozzájárul ahhoz, hogy a szociálpszichológusok megfelelő kutatástörténeti elemzés birtokában helyesen tudják diagnosztizálni a sztereotípia-kutatás valós eredményeit és szabadulni tudjanak bizonyos rossz irányzéktól, rosszul feltett kérdésektől (mint amilyen pl. a sztereotípiák azonosítása az előítéletekkel, vagy a sztereotípia olyan minősítése, hogy az szükségszerűen rossz, a gondolkodásból kiküszöbölendő és kiküszöbölhető). A számvetésen túlmenően a kötet megismerteti az olvasót a sztereotípia-kutatás viszonylag fiatal, ám termékenynek ígérkező újabb vonulatával: a sztereotípiák *kognitív szociálpszichológiai megközelítésével*, elméleti támpontjaival és empirikus alátámasztásával egyetemben. E megközelítés értelmében a sztereotípiák tanulmányozásának célzott területét azok a kognitív folyamatok alkotják, amelyek képződésükben és fennmaradásukban minden embernél közrejátszanak, tehát mintegy általános pszichológiai jellemzőkként vagy/és mechanizmusokként minősíthetők. Annak az emberképnek az értelmében, melyre a kognitív szociálpszichológiai megközelítés épít, az ember korlátozott racionalitással jellemezhető, szemben az információfeldolgozás gépi-technikai formájának elvileg korlátozatlan racionalitásával vagy szemben az emberi irracionalitásra építő modellekkel. (A „boundes rationality"-ről lásd bővebben a Carroll and Payne által szerkesztett kötetet.) A korlátozott racionalitás mint értelmező elv magja: az ember értelemmel bíró lény, de információfeldolgozási kapacitása limitált, s ennek számos pszichikus következménye van. Azzal a nézettel szemben fogalmazódott meg, mely közelállt ahhoz, hogy azonosítsa az emberi és gépi információfeldolgozást. Hamilton kötete tehát egyben azoknak az újabb sztereotípia-kutatásoknak a bemutatása, amelyek programja a kognitív szociálpszichológia jegyében a 70-es évek második felében fogalmazódott meg, integratív, egymásra építő jelleggel: e kutatások az egységes szemléleti kereten túlmenően, egymás ellenőrzései és kiegészítései is.

A legáltalánosabb érdeklődésre tarthat számot Ashmore és Del Broca Conceptual Approach to Stereotypes and Stereotyping (Konceptuális megközelítések a sztereotípiákhoz és a sztereotipizáláshoz) c. történeti és kritikai jellegű tanulmánya, mely végigvezeti az olvasót a sztereotípia-kutatás történetének főbb állomásain, szociokulturális, pszichodinamikai, valamint kognitív pszichológiai értelmezési kísérletein és vizsgálatain.

Érdekes szembesülni a ténnyel, hogy mennyire gondolatgazdag volt a sztereotípiák első tudományos problémakénti felvetése, mely egy újságíró, Walter Lippman nevéhez fűződik. Public Opinion c. művében (1922) ő nagyította ki először a sztereotipikus gondolkodás jelenségét a tudományos vizsgálódás számára. Noha nem törekedett precíz fogalmi meghatározásra, a tömeg-

kommunikáció gyakorlatának kihívására válaszolva és tapasztalatait általánosítva félelmetesen érzékenyen, sokrétűen mutatta be a sztereotípiák működését a mindennapi gondolkodásban. Hozzá képest nem egy későbbi kutató elszegényítette a sztereotípiák funkcióját (ilyen volt pl. az a beállítás, hogy a sztereotípia egyenlő téves tanulással, hibás gondolkodással). Az a mód, ahogyan Lippman jelezte a sztereotípiák sokrétű funkciófelületét, szinte előlegezte mind a későbbi sztereotipia-kutatás főbb irányait, mind az ún. fenomenológiai szociológia kérdésfelvetését.

A sztereotípiák empirikus vizsgálatát a 30-as évek elején Katz és Braly indították el, ekkor még a sztereotípiák *tartalma* állott a figyelem előterében. Kutatásaikat tulajdonságlisták alkalmazásával végezték, s ez a módszer hosszú ideig a sztereotípia-kutatás egyetlen empirikus modelljét képezte. (Az ilyen listák alkalmazása szinte kizárólagos volt a nemzetekre, etnikumokra, valamint a férfiakra és nőkre vonatkozó sztereotipiák kutatásában.) Erre a korai korszakra (30-as, 40-es évek) és a tulajdonságlisták alkalmazására utalnak vissza Ashmorék kritikai megállapításukkal: a sztereotípia-kutatás erősen *módszerfüggő* (a rendelkezésre álló módszer által behatárolt) volt, s nélkülözte a megfelelően kidolgozott elméleti hipotéziseket. Ennek következtében hosszú ideig rejtetten magában hordta például azt az ellenőrizetlen előfeltevést, hogy mindennapi gondolkodásunkban a sztereotípiák képződésének vezérfonala az egyes tulajdonságok mentén halad. Ma már ismert, hogy ez távolról sincs így.

Katz és Braly *szociokultúrális* jelenséget láttak a sztereotípiákban s azt az attitűdökkel és előítéletekkel kapcsolták össze. Ez utóbbi értelmezést mélyítette el Allport már említett művében, a normális megismerés téves kapcsolásaként, rossz kinövéseként minősítve a sztereotípiákat, amelyekhez természetesen értékimplikációk is fűződnek. Tajfel szerint Allport túlságosan is statikus képet festett a sztereotípiákról azáltal, hogy minden további nélkül általános emberi kategorizációs jelenségként kezelte ezeket, s csupán az előítéletes gondolkodásban játszott szerepüket elemezte. Így maga is hozzájárult ahhoz, hogy kialakuljon egy sztereotípia a sztereotípia-kutatásban is: azaz túlzottan egyenes kapcsolatot tételezzenek fel a sztereotípia és az előítélet között, s a jelenséget csupán ebben a funkcióban vizsgálják.

Hasonló egyoldalúságtól szenved Tajfel szerint a sztereotípiák *pszichodinamikus* értelmezése, mely a klinikai lélektan hagyományaihoz híven a rigiditással mossa egybe a sztereotípiát (melyre egyébként valóban jellemző a merevebb rögzülés a memóriában s az ebből fakadó könnyebb felidézhetőség, csakhogy ez részigazság, a sztereotípiák egyik funkciófelülete). A pszichodinamikus értelmezést teljes határozottsággal Adorno és munkatársai rajzolták meg, kinagyítva a sztereotipikus gondolkodásmód énvédő funkcióját, s az egyén individuális személyiségszükségletéből vezetve le az autoriter, zárt és merev személyiség keletkezését.

Ashmore és Del Broca szerint épp Tajfel volt az, aki valóban új alternatívát nyitott a téma kutatásában, noha hatása sajnálatos módon, erőteljesebb volt a csoportkutatásban, mint a sztereotípiák szociálpszichológiai tanulmányozásában. Tajfel elméleti fordulata abban állott, hogy funkcionálisan kapcsolta össze a sztereotípiák keletkezését és működését a társadalom csoporttagolódásával, csoportviszonyaival és a *csoportkategorizáció* belső, egyszerre társadalmi és individuális szükségletével. Figyelme elsősorban a sztereotípiák keletkezésére és a csoportközi viszonyok kategorizálásában, valamint a szociális énazonosságtudat kialakításában játszott sokoldalú szerepük feltárására irányult (Tajfel,

1969; 1979; 1981). Tajfel — Adornóékkal szemben — mélylélektani szempontból értelmezhetetlennek tartotta a sztereotípiák keletkezését, noha elismerte azt, hogy énvédő funkciót is betölthetnek. Úgy vélte, hogy a sztereotípiákat nem egyfajta individuális személyiségszükséglet szüli, hanem a társadalom sajátos csoporttagolódása s e tagoltság elsajátításának, pszichikus feldolgozásának belső kényszere. „A csoportközi viszonyok etiológiáját nem lehet helyesen értelmezni kognitív aspektusaik elemzése nélkül, ez az elemzés pedig nem vezethető le a motivációra és az ösztönös viselkedésre vonatkozó állításokból." (Tajfel, 1969.) A mindennapi tudatban, a társas viszonyok csoporttagolódásának kognitív térképében pedig mint nélkülözhetetlen alkotóelemek vezető szerephez jutnak a saját csoportra és más csoportokra vonatkozó sztereotípiák. Tajfelnek a sztereotípiák természetéről és működéséről kialakított felfogása tehát mind Allporthoz, mind Adornóékhoz képest dinamikusabb és jobban hangsúlyozza azok *szociális* jellegét valamint a társadalmi csoportkategorizációval és értékekkel való közvetlenebb kapcsolatát. Tajfel a sztereotípiák individuális funkcióit közé sorolta az ún. *kognitív kategorizációs funkciót,* valamint az egyén értékrendszerének védelmét és fenntartását biztosító eszközfunkciót. Ugyanakkor rávilágított a sztereotípiák társadalmi funkcióira is, ezekhez sorolta a csoportideológiák kialakításában, fenntartásában, valamint a saját csoport és más csoportok közötti, általában a pozitívan értékelt különbségek kialakításában és megőrzésében játszott fontos szerepüket (Tajfel, 1981). E következtetés empirikus bázisául szolgáló — a csoporton belüli különbségek önkéntelen csökkentésére s a más csoportokkal szembeni különbségek spontán felnagyítására s ennek magatartásbeli konzekvenciáira (a saját csoport spontán favorizálására stb.) rávilágító kutatások a hazai olvasók előtt is ismertek lehetnek.

Tajfel nézeteinek részletesebb ismertetését épp az Ashmorék által is elismert szerep — az új alternatíva körvonalazása a szóban forgó témában — indokolta. Ashmorék azonban nem kevésbé perspektivikusnak tartják a Hamilton-kötet szerzőinek közös — kognitív szociálpszichológiai — nézőpontját, mely közel áll a Tajfel-féle felfogáshoz, de némileg más irányban tervez rendszeres kutatásokat: elsősorban azokat a *kognitív* sajátosságokat kívánja megismerni, amelyek belső pszichikus adottságként vagy korlátként segítik a sztereotípia-képződést. Ashmorék kiemelik, hogy nem hipotézisalkotással és igazolással, hanem a hiedelmek, vélekedések társas átörökítésének ún. népi hagyományozódási útjain (folkways) örökítődnek és terjednek a sztereotípiák.

Felvetődik a kérdés, mi az a valóságfelület, mely leginkább provokáló a sztereotípia-képződés és rögzülés felé? Annál is inkább élő ez a kérdés, mert a sztereotípia-kutatás korai szakaszánál leszüremlett az a tanulság, hogy a korai feltételezéssel szemben nem az egyes tulajdonságok mentén szerveződnek a sztereotipiák (noha tükröződhetnek a tulajdonságok odaítélésében is).

Erre a kérdésre felel Sh. Taylor tanulmánya a Hamilton-kötetben, ki Tajfeltől eltérően a *szerepviszonylatokat* tartja a sztereotípia-képződés és stabilizálódás fő forrásának és dimenziójának. Közös vonásuk, hogy mindketten megkülönböztetik a társas világ megismerését a tárgyi világ megismerésétől és mint ilyet, megkülönböztetetten tárgyalják — ebben ismerve fel a sztereotipia-képződés fő talaját — az általános kategorizálás pszichés folyamataitól. Mindketten úgy vélik, hogy a sztereotipizálás magjában lévő kategorizálási aktus *társadalmi jellegű,* mely úgy, ahogyan azt Campbell 1956-ban jelezte, Tajfel és Wilkes pedig 1963-as kísérleteikben kimutatták, önmagában is növeli a csoporton belüliek azonosságtudatát és más csoportoktóli különbözőségének

az érzetét. Azt, hogy épp milyen sajátosság válik a sztereotipizálás alapjává, több tényező befolyásolhatja, így az adott csoport kisebbségi vagy többségi státusa, a szóban forgó sajátosság jól megragadható és hozzáférhető (konceptuálisan kidolgozott) volta, a személy vagy csoport hajlandósága a sztereotípizálásra stb. Taylor tanulmányának középpontjában éppen annak a dinamikus kölcsönhatásnak a vizsgálata áll, hogy hogyan szervezik a társas mező tagolódásai (a csoporton belüli „szóló" státus: más nemű vagy fajtájú személy esetében; a „kisebbségi" helyzet stb.) és kiugró jelenségei az ítéletek sztereotipizálódását és ez hogyan hat vissza arra, ahogyan a résztvevők fejében a társadalmi társas valóság tovább formálódik, hogyan befolyásolja mások észlelését és az információk szerveződését. A lehetőségek módszeres megvizsgálása során — részint mások, részint Taylor kísérlete alapján — szembesülünk azzal a képpel, amelyet Berger és Luckmann ismert művükben (Berger—Luckman, 1966) a társadalmi valóság *konstruálásának* nevez. A társadalmi valóság e sajátos szférájában: a mindennapi élet közvetlen építkezéseinek a világában a bergeri elképzelés valóban igazolható. A Taylor-tanulmány a sztereotipiákat olyan társadalmi végszavaknak tekinti, amelyek a heterogén háttérből kiemelkedve, nélkülözhetetlenek a társas jelenségek homogenizálásához és a társas viszonyok jelentéseinek — mint többek vagy sokak által osztott tudásnak — a tisztázásához, rögzítéséhez és örökítéséhez.

A sztereotípia-képződés leggyakoribb pszichológiai mechanizmusának a tükrét Hamilton Illusory Correlation as a Basis os Stereotyping (Az illuzórikus korreláció mint a sztereotípia-képződés alapja) c. tanulmányából ismerhetjük meg. Az illuzórikus korreláció jelenségére már korábban rámutattak (Chapman, 1967), behatóbban azonban Hamilton és Gifford vizsgálták a 70-es évek második felében. Szellemes kísérleteikben azt követték, hogy hogyan szerzünk információkat egy-egy társadalmi csoportról, milyen kognitív természetű csapdák, korlátok működése jellemzi az emberi információfeldolgozást, szemben a matematikai ill. gépi integrálással. A társas alakzatok és események (tulajdonságok, viselkedés stb.) együttjárására és összefüggésére vonatkozó ún. korrelációs elképzeléseink megdöbbentően kétarcú szerepet játszanak e folyamatban. Ezek az elképzelések mint „a priori", valahonnan elsajátított hiedelmek vagy korábbi megfigyelési eredmények alapul és vezetőül szolgálnak a további megfigyelésekhez, ugyanakkor furcsa módon be is határolják, „egyirányúsítják" ezeket, sajátos pszichikus vakságot hozva létre az újabb — esetleg a korábbiaknak ellentmondó — információk felvételéhez.

Az illuzórikus összefüggésről alkotott fogalom pszichikus alapja tehát a figyelem beszűkülése az adott helyzetben valamely szempontból kitüntetett ingerek, események együttes előfordulására. Hogy mi válik kitüntetetté, az nagyban függ a mindennapi élet társas érintkezéseinek ismerős rutinjától: a szokványtól eltérő, ritka esemény vagy pozíció mindig ilyenné válik. Az ember az információk feldolgozásában különösen fogékony a ritka események együttjárása iránt, ezek súlyát spontán módon aránytalanul eltúlozza. Így keletkeznek azután pl. bizonyos események tragédiát (pl. földrengést, háborút stb.) jelző szerepéről szóló mítoszok, mert az emberekben jobban rögződnek a szokványtól eltérő megfigyelések. Megkülönböztetett eseménnyé válhat az is, ha a többségi társadalomhoz tartozó egyén a kisebbségi csoportbelivel találkozik. Ha az előbbi ugyanakkor még valamilyen rendellenes viselkedést is megfigyel az utóbbinál, akkor számára már két „ritka esemény" kumulá

lódik, és ezek együttjárása mély nyomot hagy és tartósan rögzül emlékezetében. Következésképp nő a hajlandósága arra, hogy legközelebb már csak erre figyeljen és teljességgel mellőzzön olyan történéseket, amelyek ellentmondanak a szóban forgó illuzórikus korrelációnak. Kísérletileg kimutatott, hogy az így rögzült hamis összefüggések az emlékezésben is továbbélnek: az emberek hajlanak arra, hogy emlékeik felidézésekor túlbecsüljék a valamely szempontból kitüntetett (faji vagy nemi összetétel szerint eltérő) csoport és egyfajta tulajdonság vagy viselkedés együttjárását.

Megerősítik ezt Rothbart, M. és munkatársainak a *memóriaszerveződés és a sztereotípiák kapcsolatára* irányuló vizsgálatai is, amelyekről Rothbart Memory Processes and Social Beliefs (Emlékezeti folyamatok és társadalmi hiedelmek) c. tanulmányában számol be. Rothbart az említetteken kívül más kognitív korlátok szerepére is rámutat a sztereotípiák stabilitásának magyarázataként: kiemeli, hogy a személyközi történések emlékezeti feldolgozásából szinte teljességgel hiányzik az előzetes sztereotip elvárással ellentétes ún. nemleges történések vagy események pszichikus képviselete. Tehát hiányzik annak a nyoma, hogy valami nem történt meg, bár a sztereotípia alapján várható volt. Az emlékezet a sztereotípiát igazoló megfigyelések gyakoriságához igazodik, ennek súlyát becsüli túl az információk integrálásakor, szinte spontán tendenciaként. Ahhoz, hogy ne ily módon összegeződjenek egy-egy csoportra vonatkozó információink, külön tudatosan kidolgozott tárgyilagos beállítódásra és differenciált ítélőkészségre van szükség. Ez a szál viszont már elvezet a *kognitív stílus és a sztereotípiák* kölcsönhatása kérdéséhez, melyet a kötetben közbelebbről egy másik szerző: Wilder tanulmányoz.

Rothbart külön is foglalkozott a negatív sztereotípiák még makacsabb természetével, melyet azzal magyaráz, hogy mélyebb és merevebb rögződésük az erősebb vitális erejű motivációval, az én-védő motivációval való társulásuknak köszönhető (függetlenül attól, hogy valóban fennállt-e vagy sem az én veszélyeztetettsége a sztereotípia kialakulásakor). A sztereotípiák virulékonyságának további okát Rothbart abban a módban látja, ahogyan a memóriában tárolódnak: embercsoportok és esetek, helyzetek *általános* osztályaira vonatkoztatva rögzülnek. A mindennapi tapasztalat viszont szükségképpen egyedi és konkrét. Így ha netán az egyén tudatára is ébred annak az ellentmondásnak, mely általános sztereotípiái és köznapi tapasztalatainak zöme között fennállhat, sőt gyakori eset — különböző okokból nehezen jut el oda, hogy felülvizsgálja egy-egy csoportra vonatkozó, általános sztereotip hiedelmeit. Ahhoz, hogy ez az út könnyebben járható legyen, az egyénben további motivációk és kognitív közvetítők is ki kell hogy épüljenek. Viszonylag könnyebb a helyzet, ha a közgondolkodás, a tömegkommunikáció, a nevelés a túláltalános kategóriák helyett inkább az általános sztereotípiák aleseteivel igyekszik dolgozni, ily módon differenciáltabb megítélésre ösztönözni, a megfigyeléseket nemcsak a csoport-, hanem az egyéni jellemzőkre is ráirányítani. Ezt az utat szorgalmazza Wilder tanulmánya is Perceiving Persons as a Group (A személyészlelés mint csoportészlelés) címmel. Más emberek észlelésében ugyanis a csoport-hovatartozás szempontjának túlhajtása szükségképpen dezindividualizál, az egyén elveszti egyéni sajátosságait, „beskatulyázódik" a csoportba. Wilder szerint az ilyen merev megítélésre hajlamosabbak a kognitíve szimplább személyek. A dezindividualizáció egyébként ismételten bizonyított kognitív gátja a faji vagy egyéb előítéletek felszámolásának, s eszköze a társadalmi távolság kimerevítésének. Az általa javasolt út — mint megoldás

az ellenséges csoportviszonyok javításában — vagyis a csoporttagok egyéni arculatának visszaállítása a megítélésben, csak mérsékelten járható. Hiszen, mint már korábban volt arról szó, a sztereotípiák nem felesleges kognitív tévedések, hanem többféle, szükségszerű funkcionális aspektussal rendelkeznek a csoportközi viszonyokban, a csoportok és az egyének önmeghatározásában. A csoport-hovatartozásról — az egyént sokoldalúan megismerve — meg lehet feledkezni, de jobb, ha ez nem történik meg, mert az egyén társadalmi identitásába lényegi csoportvonzatai is beépültek, integrálódtak. Az igazi megismerés nem ezen vonzatok tudomásulvételének megtagadása az egyéni vonások kiemelése kedvéért, hanem annak a kényes egyensúlynak a megértése, amely valakinek, bárkinek a csoport-hovatartozása(i) és saját egyéni pszichikus és jellembeli kvalitásai között fennáll.

Ezt a kényes — egyszerre csoportközi és személyközi dimenzióban szerveződő emberi minőséget tartja szem előtt a Turner—Giles-féle kötet másik kiváló tanulmánya is, amely G. Stephenson-tól származik, s a *tárgya* a *tárgyalások, alkudozások szerepére,* hatékony kimenetelére vonatkozó kutatások elemzése a *csoport-közi viszonyokban.* Közismert, hogy az ellentétes érdekek, attitűdök, sztereotípiák ellenére a csoportközi konfliktusok léte szükségessé teszi a képviselők útján történő szempontegyeztetést, alkudozást. Kérdés, hogy a szociálpszichológia milyen szempontból elemezheti a *tárgyalásokat* a csoportközi viszonyokban? Stephenson Intergroup Bargaining and Negotiation (Csoportközi alkudozások és tárgyalások) c, tanulmányában kiemeli, hogy a kutatások zöme csupán interperszonális szempontból tartotta szükségesnek a hatékony vagy meghiúsult tárgyalások elemzését, olyan változókat vizsgálva, mint az egyezségre törekvés, a partnerek észlelt megbízhatósága, a választott tárgyalási stratégia. Megjegyzendő, hogy rendszerint két félre, képviselőre redukálták a tárgyaló felek számát, s valójában mellőzték az olyan lényeges változók önálló figyelembevételét, mint a „képviseleti szerep elkötelezettsége a csoportérdek iránt". Így a csoport iránti elkötelezettség beleolvadt a képviselő felek közötti interperszonális történés modelljébe. Mindez olyan meggondolásból történt, mely Sherifék konfliktusteóriájából merített érvet: nevezetesen azt, hogy az alkudozás a képviselő felektől azt kívánja, hogy minél inkább távolodjanak el szemléletben a saját csoportérdekektől, kötelezettségtől s változzanak át egy sajátos problémamegoldó csoporttá. Így a vonatkozó irodalom java része a csoportközi viszonyokban a *tárgyalásokat* csupán a személyközi dimenzióban és a problémamegoldás mentén vizsgálta. Stephenson indokoltan bírálja ezt az álláspontot, minthogy a kollektív alkudozások a csoportközi viszonyok (konfliktusok) következményei, s mint ilyenek, nem tekinthetők ezektől függetleneknek, még kevésbé valamilyen magasabbrendű problémamegoldó gyakorlatozásoknak. A tárgyalási folyamatban kielégítő eredményre csak úgy juthatnak, hogy ténylegesen felszínre hozzák a csoportok közötti különbségeket és konfliktusokat és nem igyekeznek valamilyen, ezek fölött álló, metaszintű egyezkedésre. Ily módon a tárgyaló feleknek személyes partneri viszonylatukat és személyes képességeiket szükségképpen egyeztetniük kell a csoportképviseleti szereppel, mindezek meglehetősen kényes egyensúlyát kell megteremteni a siker érdekében. Következésképp a kutató sem részesítheti előnyben az elemzés meghatározó dimenziójaként a személyközit, hanem csoportközi és személyközi perspektívából egyaránt elemeznie kell a tényleges vagy modellezett tárgyalás folyamatait.

Azt, hogy az ilyen partneri kapcsolatot, a tárgyalás kimenetelét milyen mértékben befolyásolják ismét csak már kialakult sztereotípiák — pl. a nemzetközi szervezetekben vagy teamekben az együttműködő partnerek eltérő kulturális és szervezeti sztereotípiái —, világosan és meggyőzően mutatja be Dinges és Maynard tanulmánya a Handbook of Intercultural Training c. kötetben. A probléma kinagyítása a szóban forgó tanulmányban azért is figyelmet érdemel, mert rávilágít arra, hogy még az együttműködés határozott szándéka esetén is milyen félrecsúszásokat, szemléleti akadályokat jelentenek ezek az eltérő szervezeti kultúrális sémák, sztereotípiák a másik fél megértésének, a célfeladat megoldásához vezető közös út megtalálásában. A meglevő sztereotípiákhoz való ragaszkodás spontán és biztonságot adó. Biztonságra kiváltképp szüksége van mindenkinek, aki idegen környezetben próbálja magát elfogadtatni vagy új környezetének elvárásait és szándékait igyekszik megfejteni. Az én-prezentálás — akár szakemberi, akár magánemberi minőségben — a rutinszerűségből átsorolódik a sajátos feladatszerűségbe. Ilyenkor a szélsőséges kilengésekre kerülhet sor: az egyén még inkább ragaszkodik verbális és viselkedésbeli sztereotípiáihoz vagy ellenkező végletbe csap át, rapszódikusan kapkodva vagy divatszerűen váltogatva a megítéléseit és viselkedését.

Ez a szál a sztereotípiák újabb funkciófelületéhez vezet el bennünket, nevezetesen az énazonosság kiépítésében és fenntartásában játszott szerephez, melyet M. Snyder világít meg a Hamilton-kötetben. Self-perpetuating Stereotypes (Én-építő, én-fenntartó sztereotípiák) c. tanulmányában a szimbolikus interakcionizmus fogalmi eszközeit, elemzési sémáit alkalmazva azt próbálta meg követni, hogyan épülnek be az identitásba, ill. hogyan támogatják az énazonosságot az önmagunkról és a releváns másokról kialakult sztereotípiák, hogyan konstruálják a köznapi találkozások kimenetelét. Minthogy a társas érintkezések reciprok jellegűek, s azokban mindkét fél többnyire már előzetes benyomások és sztereotípiák birtokában vesz részt, ez utóbbiak szinte preformálják a találkozás kimenetelét. Kétféle korlátozás is működik ilyenkor: az emlékezésé, mely csupán a sztereotípiával egyező elemeket idézi vissza, és a partnerrel szembeni aktuális viselkedésé, mely ezekhez a múltbeli emlékekhez igazodik. Minél inkább hajlamosak az előítéletességre, minél inkább érdekeltek az adott találkozás tétjében a partnerek, minél nagyobb felszólító jellege vagy kitüntetett jelentősége van a csoport hovatartozásnak s minél konfliktuózusabb a partnerek, ill. csoportjaik előtörténete, annál inkább önmagukat beteljesítő jóslatként működnek az egymásnak feszülő sztereotípiák. Az egyén képtelen szabadulni a sztereotípiák által neki tulajdonított jellemzőktől, abban a klisében mozog és azt „hozza" aktuális megnyilvánulásaiban, amit ezek előírnak. Snyder esettanulmányok (pl. a rendőr a négergettóban, munkanélküli az állásközvetítőnél, ill. a munkafelvevőnél stb. vonatkozó esettanulmányok) másodelemzésére alapozta következtetéseit. Szemléletes példái könnyedén kiegészíthetők hazai vagy közép-európai megfigyelésekkel (a „buta paraszt" az „úri hivatal"-ban, a dzsentroid katonatiszt stb.).

Még érdekesebb és gondolatgazdagabb Pettigrew tanulmánya Extending the Stereotype Concept (A sztereotípia fogalmának kiterjesztése) címmel. Nemcsak azért, mert rendkívül logikusan köti össze a Hamilton-kötetben bemutatott kutatási szálakat és eredményeket, hanem mert egészében elmélyíti gondolkodásunkat a sztereotípiákról. A szociálpszichológia jelenkori három fő vonulatának (a kísérleti szociálpszichológia, a szimbolikus interakcionizmus és az ún. kontextuális szociálpszichológia, vagyis mindenekelőtt az egyén és a

makrotársadalom közötti közvetítők elemzésére épülő szociálpszichológia) találó jellemzése után rávezeti az olvasót ezek kölcsönös érdekeltségére a sztereotípia-kutatásban. Pettigrew azon a véleményen van, hogy talán épp a sztereotípia-kutatás segíthetné elő a három — ma már nem egészen indokolt módon túlzottan elkülönült — irányzat teoretikus és módszerbeli integrálódását s a tudományon belül egymással szemben érvényesülő sztereotípiák elválasztó hatásának csökkentését. Hiszen épp ez a téma, melynek kérdéseire nem lehet csupán mikroindividuális elemzésmóddal választ kapni, de a makroszociális elemzés is béna marad önmagában. A sztereotípiák maguk is közvetítések termékei és eszközei.

Pettigrew — ki korábban épp a faji sztereotípiákra és előítéletekre vonatkozó kutatásai folytán vált ismertté — figyelemre méltóan összegezi az Allport-könyv óta megtett fejlődési út eredményeként a sztereotípia fogalmának értelmezésében, illetve a sztereotípia-kutatásban bekövetkezett szemléleti változásokat. Magát a fogalmat illetően a legfontosabb „újdonság" annak tudatosítása, hogy a társadalmi sztereotípiák nemcsak kultúrálisan hagyományozott s a szocializáció során átvett kognitív minták, sémák, hanem olyan kognitív sémák, amelyeket az egyének maguk is szükségképpen termelnek és újratermelnek mindennapi érintkezéseikben. Az egyénileg kidolgozott, módosított sztereotípiák természetesen valamilyen megfeleléses viszonyban vannak a fennálló domináns kultúrális sztereotípiákkal, de nem értelmezhetők egyszerűen a mintakövetés példáiban. Az individuális sztereotípiák is társadalmi jellegű kognitív képződmények: a társas viszonyok elsajátításának és az önmeghatározásnak az eszközei.

A kutatás új mozzanataként emeli ki Pettigrew azt a felismerést, hogy a sztereotípiák sokkal inkább szerepekhez és helyzetekhez tartozó viselkedés- és tulajdonságegyüttesekként szerveződnek, semmint egyes tulajdonságokhoz, s ezt a kutatás metodikájában is érvényre kell juttatni, mert csak így juthatunk megbízhatóbb eredményekhez.

Pettigrew egy további, súlyosan akadályozó szemléleti tényezőre hívja fel a sztereotípia-kutatók figyelmét: arra az emberi hibára, ill. sajátosságra, amelyre a társas észlelésben és az ún. attribúció-kutatásban az oktulajdonítási stratégiák tanulmányozása révén derült fény. Ezt a kognitív hibát „ultimate attributional error"-nak nevezik s lényege, hogy az emberek hajlamosak arra, hogy egy másik csoporttag negatív tettét állandó beállítódásának, jellemzőjének tulajdonítsák, míg pozitív tettét, megnyilvánulását időlegesnek és véletlenszerűnek tartsák. Ez a két összefüggő oktulajdonítási tendencia együttesen képezi azt a végletes megítélésbeli hibát, amelynek leküzdéséhez ismét csak tudatos önkontroll szükséges.

Ezek után joggal vetődhet fel a kérdés: ha a sztereotipizálás szükségszerű velejárója, természetes kognitív sajátossága az embernek, mely nem űzhető el mégoly felvilágosult és demokrata neveléssel sem, hogyan, mi módon tudunk védekezni a negatív sztereotípiák káros következményei ellen? Vagyis a kérdés az, hogy tud-e a társadalomlélektan jobb ajánlásokat tenni a társadalomvezetés számára, mint amilyeneket már korábban is tett a csoportközi konfliktusok és távolságok enyhítésére, a negatív sztereotípiák kiküszöbölésére (mint pl. társadalmi közeledés lehetőségeinek megteremtése lakótelepekben, iskolákban; közös nevelési program a többségi és a kisebbségi társadalom gyermekei számára; az egyenjogúsítás nyelvi, gazdasági és egyéb feltételeinek a megteremtése vagy legalábbis a törekvés ez irányban)?

A Hamilton-kötet egy optimista és egy pesszimista beállítódású tanulmánnyal válaszol a fentebbi kérdésre: Wilder javaslata — a csoporttagság kitüntetett (salient) szerepének csökkentésére s a szemléletben az individualizáció fokozására képezi az optimista változatot, míg Rose tanulmánya jelzi a pesszimizmust. Már csak azért is, mert hangot ad annak a jelentős társadalmi csalódásnak, amely az amerikai társadalomban az utóbbi évtizedben az ún. deszegregált (a néger tanulók elkülönültségét felszámoló oktatási program keretében működő) iskolák működése, és egyáltalán a beígért „nagy társadalmi reformprogram" félrecsúszása következtében kialakult. Rose kifejezetten naivnak és utópistának minősíti azt a domináns korábbi hiedelmet — melynek elterjedésében a szociálpszichológusok is ludasok voltak —, hogy a különböző társadalmi csoportok közeli kontaktusba kerülése, maga a „kapcsolat" (a szomszédság, a találkozás, a megismerés) csökkenti, sőt, felszámolja a társadalmi távolságokat s a diszkriminanciát. Persze, Rose ennél többet is tesz: behatóan elemzi a hiedelem meghiúsulásának kognitív, szemléleti okait, túl az egyéb szociológiai természetű okokon. Mindenekelőtt arra mutat rá, hogy a kapcsolatba kerülés után a különböző társadalmi csoportok között szinte szükségszerűen felerősödnek a negatív sztereotípiák és ütközések, hiszen minden egyes interakcióban már preformált, hogy mit vesznek észre s mit nem s hogy milyen módon dolgozzák fel a tévesen begyűjtött információkat. A társadalmi közeledésre kidolgozott reformjavaslatok és megtett lépések csakis hosszú távon kamatoztathatók — s erre az embereket fel is kellene készíteni —, és csakis akkor, ha a társadalmi gyakorlat alakulásáért felelős szervek, vezetők, intézmények (iskola, tömegkommunikáció stb.) megtanulják kezelni azokat a kognitív bias-eket is, amelyek a sztereotípiák képződésében külön tanulmányozást igényelnek, s megpróbálják erősíteni azokat a társadalmi szálakat és vonzásokat, amelyek a szemben álló csoportok felett kötődnek, illetve ezeket egy harmadik „áramkörbe" kapcsolják bele. Voltaképpen ez a Hamilton-kötet fő tanulsága, melyet leginkább Pettigrew tanulmányából, valamint Hamilton a kutatás perspektíváit mérlegelő zárszavából vonhat le az olvasó.

A sztereotípia-kutatás ismertetése kissé eltolódott a Hamilton-féle kognitív szociálpszichológiai irányzat és kötet javára. Mentségül legyen emlékezetünkbe idézve, hogy a Tajfel által képviselt kutatási vonalat a magyar nyelvű szociálpszichológiai irodalom már igyekezett bemutatni (Tajfel és Wilkes 1963-as, ma már klasszikusnak mondható vizsgálata pl. rövidítve megjelent az Előítéletek és csoportközi viszonyok c. tanulmánykötetben, Csepeli Gy. szerkesztésében a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál 1980-ban, s más Tajfel-tanulmányok is hozzáférhetők. Tanítványának, J. C. Turner-nek a Csoportlélektan újabb, bővített kiadásában jelent meg hasonló gondolatokat közlő tanulmánya.) Figyelem- és hangsúlyeltolódás természetesen van a Hamilton-kötet és a Turner—Giles szerkesztésében megjelent Intergroup behavior c. kötet között, amennyiben az utóbbi a sztereotípiák társadalmi funkcióit elsősorban a csoportközi konfliktusok szerveződése szempontjából elemzi, lényegi ellentét azonban nincs. Figyelemre méltó fejlemény azonban, hogy mindkét kutatási irányzat, illetve műhely szembekerült viszont a sztereotípia-képződés és tanulás korábbi, vulgárisabb behaviorista tanuláselméleti modelljével, és differenciáltabb és korszerűbb tudást közvetít felénk a sztereotípia-képződés kognitív tényezőiről.

IRODALOM

ADORNO, TH. W. 1980: Típusok és tünetegyüttesek. In: Előítéletek és csoportközi viszonyok (Vál. és szerk.: Csepeli Gy.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 237—295.

BERGER, P. L.—LUCKMANN, TH. 1966: The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. Doubleday et Co., N.Y.

BLANEY, N., COOKIE, ST., ROSENFIELD, D., ARONSON, E. 1980: Kölcsönös függés az osztályban: vizsgálat a helyszínen. In: Előítéletek és csoportközi viszonyok (Vál. és szerk.: Csepeli Gy.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 446—455.

BREWER, M. B. 1979: In-group bias in the minimal intergroup situation: A cognitive-motivational analysis. Psychological Bulletin, 307—323.

BRUNER, E. M., 1956: Primary group-experience and the process of acculturation. American Anthropologist, 58, 605—623.

CAMPBELL, D. T. 1967: Stereotypes and the perception of group differences. American Psychologist, 22, 817—829.

CANTOR, M., MISCHEL, W. 1979: Prototypes in person perception. In: L. Berkowitz (ed.), Advances in Experimental social psychology (Vol. 12.) New York: Academic Press

CARROLL, J. S., PAYNE, J. W. (eds) 1976: Cognition and social Behavior. Hillsdale Erlbaum

CHAPMAN, L. J. 1967: Illusory correlation in observational report. Journ. of Verbal Learning and Verbal Behavior, 6, 151—155.

HAMILTON, D. L., GIFFORD, R. K. 1976: Illusory correlation in interpersonal perception: A cognitive bias of stereotypic judgements Journ. of Exp. Soc. Psych., 12.

LANDIS, D., BRISLIN, R. W. (eds) 1982: Handbook of Intercultural Training Vol. II. Issues in Training Methodology. Pergamon general Psychology

ROTHBART, M. et al. 1979: Recall for confirming events: Memory Processes and the maintenance of social stereotypes. In: Journ. of Exp. Soc. Psych., 15.

PETTIGREW, T. F. 1979: The ultimate attributional error. In: Pers. and Soc. Psychology Bulletin, 5, 461—476.

SHERIF, M., C. W. SHERIF 1981: Csoporton belüli és csoportközi viszonyok, kísérletes kutatás. In: Előítéletek és csoportközi viszonyok (Szerk. Csepeli Gy.), Közg. és Jogi Könyvkiadó, 347—391.

SMEDSLUND, J. 1963: The concept of correlation in adults. Scand. Journ of Psychology.

TAJFEL, H., WILKES, A. L. 1963: Classification and quantitative judgement British Journ. of Psychology, 54. pp. 101—114.

TURNER, J. C. 1980: A társadalmi összehasonlítás és a társadalmi azonosságtudat: A csoportközi viselkedés távlatai. In: Csoportlélektan (Szerk. Pataki F.) Gondolat Könyvkiadó, Budapest

TVERSKY, A., D. KAHNEMAN, P. SLOVIC (eds) 1981: Judgement under Uncertainty: Heuristics and biases. N.Y. Cambridge Univ. Press

WOLMAN, C., FRANK, H. 1975: The solo woman in a professional peer group. Amer. Journ. of Orthopsychiatry, 45, 164—171.

FÓRUM

A TANÁR ÚR

Mérei Ferenc a pszichológiai tudományok doktora, a Ranschburg Emlékérem kitüntetettje, a szociálpszichológia világszerte ismert tudósa, a hazai klinikai lélektan megújításának egyik vezéralakja, a szenvedélyes pedagógus, 75 éves.

Szerkesztőségünk tisztelettel és szeretettel köszönti azt a tudóst, aki lélektani és pedagógiai életművében mindig „a jelenségek szerelmese" maradt — mint ezt önmagáról vallotta. Mérei Ferenc szakmai életútjával is bizonyította szociálpszichológiai eszméinek érvényességét; a közösség, az együttes élmény személyiségalakító hatását, az együvé tartozás teremtő erejét.

Eleven, alkotó és mindig megújulásra képes szellemi atmoszférája évtizedeken át vonzotta bűvkörébe a tanítványokat — a pszichológiának szinte minden területéről.

Szellemi műhelyének vezéreszméje „a teljesítmény öröme" volt és maradt mindmáig. Sokaknak mutatott példát arra, hogy miként születhetnek életkrízisekből is megújulások, teremtő fordulatok és kibontakozások.

75. születésnapján a magyar pszichológusok tisztelettel köszöntik az élni tudás mesterét, töretlen erőt kívánva újabb munkáihoz.*

* E születésnap alkamából a "Pszichodráma Munkacsoport" tanítványi köre "rendhagyó" interjút készített Mérei Ferenccel, amelyet folyóiratunk 1985/3-as számában közlünk.

MARGIT NÉNI . . .

Hirsch Margit a gyermekpszichológusok szeretett Margit nénije 90 éves. 1928 óta folytatott értékes munkássága szerves részévé vált a magyar klinikai gyermekpszichológiának.

Születésnapja alkalmából melegen köszöntjük az MTA Pszichológiai Intézetének és a „Faludi"-nak kiemelkedő tudású, markáns egyéniségű nyugdíjas munkatársát, aki mindmáig aktív résztvevője a magyar pszichológiai közéletnek.

Jó egészséget, további sikeres éveket kívánunk.

JUHÁSZ PÁL

1916—1984

Juhász Pál egyetemi tanár 1984. február 27-én, 68. életévében eltávozott az élők sorából. Ideg- és elmegyógyász volt, de széles körű érdeklődése, személyiségének nagyfokú nyitottsága, orvosi szemléletének szintézisre való törekvése eredményezte, hogy nemcsak a neuro-pszichiáterek tisztelhetik benne nagy halottjukat, hanem a társszakmák képviselői is. A pszichológiát mindig olyan határterületnek tekintette, melynek pszichiátriába történő integrálása nélkül a pszichiátria nem művelhető, a pszichiátria a pszichológiának csak részleges mellőzése esetén is alap nélküli építménnyé válik. Ez a szemlélete tükröződött a mindennapok feladatainak megoldásában éppenúgy, mint oktató és kutató munkájában, de társadalmi tevékenységében is.

Juhász Pál 1916-ban Nagyenyeden született. Egyetemi tanulmányait Debrecenben végezte és orvosi tevékenységét dr. Sántha Kálmán tanítványaként a Debreceni Ideg és Elmeklinikán kezdte. Rövid időn belül dr. Sántha Kálmán helyettese lett és tevékeny részese az idegsebészeti osztály kialakításának, majd az ország első EEG laboratóriuma megszervezésének. 1942-ben és 1947-ben egy-egy évet töltött Bécsben Pötzl és Gagel, majd Párizsban

Guillain és Bertrand professzorok mellett. 1950 és 1957 között orvos ezredesként a Magyar Néphadsereg főideggyógyásza, aki e tevékenysége során irányítója volt a kórház ideg- és elmeosztálya korszerűsítésének, laboratóriumi bázisa kiépítésének. Ugyanebben az időben, mint igazgatóhelyettes részt vett az Országos Idegsebészeti Tudományos Intézet munkájának megindításában is. 1952-ben lett az orvostudományok kandidátusa. 1957-ben, 41 éves korában nevezték ki egyetemi tanárnak, a Debreceni Orvostudományi Egyetem Ideg- és Elmegyógyászati Klinikája igazgatójának. Négy évig a Debreceni Egyetem rektora is volt. 1967-ben kapott meghívást a Semmelweis Orvostudományi Egyetem II. számú Neurológiai és Pszichiátriai — 1976-tól Pszichiátriai — Klinika vezetésére.

Oktatómunkájának fő célkitűzéseit a Klinika 100 éves fennállásának ünnepségén foglalta össze. Mindig arra törekedett, hogy az elméleti oktatás biztosítsa azt az ismeretanyagot, mely elsősorban a gyakorló orvos számára nélkülözhetetlen, de eközben a szakma perspektiváit is felvillantsa. Évekig az orvosi pszichológia előadója is volt az Orvosegyetemen, és ennek oktatása során is hasonló elveket valósított meg. A TDK (tudományos diákköri) tanfolyamok a fakultatív oktatás előterében állottak — ezek egy-egy paraklinikai szakterület módszereinek és problémáinak áttekintését adták. A pszichológiai laboratóriumhoz kapcsolt tanfolyamok mindig igen látogatottak voltak, ezért a TDK előadások és rektori pályázatok között nagyon sok volt a pszichológiai tárgyú. A Rorschach-tanfolyamokat, a Bálint-köröket és az önismereti csoportokat is az a szándék keltette életre, hogy a hallgatók pszichológiai jártasságot szerezzenek és felismerjék az interperszonális kapcsolatok helyes alakításának fontosságát.

Klinikai szervező munkáját mindenkor az új, az előremutató felismerése jellemezte. A vegyes összetételű speciális osztályok képezték az egyes szervezeti egységeket, melyek az 'open door' rendszer bevezetésével, a meglévő laboratóriumok bővítésével, újak kialakításával egy modern felépítésű pszichiátriai intézmény kialakítását tették lehetővé. A Pszichiátriai Klinikára kerülését követően egyik első tevékenysége volt, hogy pszichodiagnosztikai laboratóriumot hozzon létre. Olyan pszichológusokat vett maga mellé munkatársként, akik nevelőmunkája a klinikai pszichológusok képzésében jelenleg is számottevő, ill. akik biztosítani tudták a diagnosztikai laboratórium mindenkori korszerűségét a klinikai munkában és a kutatásokban egyaránt. Egyértelmű támogatásának köszönhető az is, hogy munkatársaival a pszichoterápiás tevékenység különböző irányait megkedveltette. Így volt elérhető, hogy vezetése alatt olyan munkatársak nőjjenek fel, akik a csoportterápiákban, a magatartás- és szuggesztív terápiákban stb. jártasságot szerezve, a pszichoterápiás képzésben vezető szerepet tölthetnek be. A nappali szanatórium létrehozatala — melyben a szocioterápiás módszerek mellett a pszichoterápiának elsősorban különböző csoportos formái kezdettől fogva nagy hangsúlyt kaptak — ugyancsak kifejezője annak a modern szemléletnek, mely dr. Juhász Pálra annyira jellemző volt.

Juhász Pál tudományos tevékenysége is tükrözi azt a sokirányúságot, mely gyógyító munkájának fő jellemzője volt. Kezdeti publikációinak tárgyát neuromorfológiai kutatásaiból merítette. Munkásságát 1948-tól az EEG jelentőségének felismerése határozta meg. Mind a klinikai enkefalográfia, mind az epileptológia hazai története szorosan összefonódik Juhász Pál nevével. Kutatásai egyik területen sem voltak elvontak; — mindig kapcsolódtak az

aktuális feladatokhoz, követelményekhez. Így nem csodálható, hogy elméleti munkásságának eredményei EEG laboratóriumok létrehozatalában, epileptológiai centrumok (Debrecen, majd Budapest) kialakulásában is jól követhetőek. Számos munkatársa az általa elindított gyakorlati munka és kutatások során lett elismert szakemberré. Komplex szemlélete az epileptológiai kutatásokban is fellelhető: „az epilepszia kutatásnak jelenlegi kérdései a neuropszichiátria valamennyi aktuális problémáját felölelik". Komplex szemléletét fejezi ki az is, hogy az epilepsziások gyógykezelését csak olyan gondozási formában látta lehetségesnek, mely a rohamok befolyásolásán kívül a beteg élet- és munkakörülményeivel is foglalkozik és adaptációs problémáit is felöleli. Az epilepsziások rehabilitációjára szolgáló hencidai munkaterápiás intézet létrehozatala is nevéhez fűződik, egy olyan időpontban, amikor az még teljesen újszerű volt.

Szociálpszichiátriai munkásságát is nemzetközi elismerés övezte. A neurózis és az alkoholizmus morbiditásának növekedése motiválta epidemiologiai kutatásaiban, melyeket 1960-ban kezdett el egy kelet-magyarországi faluban, Csengersimán. Az itt végzett longitudinális vizsgálatok, majd a VIII. kerület két körzeti orvosi szektorában eszközölt vizsgálatok, ill. a néhány kisebb közösségben megvalósított hasonló felmérései a neurózusok és az alkoholizmus előfordulásának növekvő tendenciájára szolgáltattak minden eddigi vizsgálatnál objektívebb adatokat. A nagyobb és kisebb közösségekben végzett szűrővizsgálatok egyaránt arra utaltak, hogy az urbanizáció, a fejlődés az interindividuális különbségek fokozásával egyre szövevényesebbé teszi az interperszonális kapcsolatokat, melyek sérülése neurózishoz vezethet.

Tudományos kutató munkájában mindig támaszkodott a pszichodiagnosztikai módszerekre, mégha munkáinak célja elsősorban a szociális összefüggések feltárása is volt. A tapasztalt klinikus írta az „Orvos-beteg kapcsolata" c. kis monográfiát: a könyv minden sora az intézményesítettséggel szemben az interperszonális kapcsolat jelentőségét húzza alá. Az „alkalmazott pszichológia „Orvosi lélektan" c. fejezete, melyet társszerzővel írt, a pszichológia iránti elkötelezettségének fontos tanújele.

Magyar és idegen nyelveken 160 tanulmánya jelent meg. 1969-ben került első ízben kiadásra a „Klinikai neurológia alapjai" c. egyetemi tankönyve, melyet a könyv két további kiadása követett. Egyik társszerzője volt a „Gyakorló orvos enciklopédiájá"-nak. Életének utolsó évében került kiadásra a nagy volumenű „Pszichiátria" kézikönyv két első kötete, melyet társszerzővel írt (a másik két kötete kiadás alatt). Több tanulmánykötetnek (Pszichoszomatikus megbetegedések, 1976, Sclerosis multiplex, 1980) is a szerkesztője volt.

Társadalmi tevékenységének követése is világosan mutatja a pszichológa tudományával való szoros kapcsolatát. Hosszú időn keresztül elnöke volt a Pszichológiai Társaság Orvosi-klinikai Lélektani Szekciójának, és éveken át tagja, három évig pedig elnöke a TMB pszichológiai szakbizottságának. Az MTA II. osztályának öt évig volt a tanácskozó tagja. A Pszichiátriai Társaság elnökének 1980-ban választották meg. Nem kis mértékben a szükségszerűség felismerése által indokolt támogatásának köszönhető, hogy a Pszichoterápiás Szekció a Társaság legnagyobb létszámú szekciójává vált, és munkacsoportjai a pszichoterápia valamennyi ágát képviselik. A teljesség kedvéért, de a teljesség igénye nélkül lehet megemlíteni, hogy az Ideg- és Elmeorvosok Társaságának vezetőségi tagja volt, 10 éven keresztül a Magyar Igazságügyi Orvosok

Társasága Elmeorvosi Szekciójának elnöke, a Magyar EEG Társaság főtitkára, majd 1972-től alelnöke. Az Ideggyógyászati Szemle felelős szerkesztői tisztjét 36 évig látta el. Tiszteletbeli tagja volt több külföldi társaságnak is, meghívott referense számos külföldi kongresszusnak. A felsoroltak hazai és nemzetközi hírnevét, megbecsülését egyaránt tükrözik.

Huszár Ilona

KÖNYV

DEANE H. SHAPIRO Jr.: MEDITÁCIÓ — MINT ÖNSZABÁLYOZÁSI STRATÉGIA ÉS MÓDOSULT TUDATÁLLAPOT. TUDOMÁNYOS-SZEMÉLYES VIZSGÁLÓDÁS

Deane H. Shapiro, Jr.: Meditation: Self-regulation Strategy and Altered State of Consciousness. A Scientific/Personal Exploration Aldine Publishing Company, New York, 1980.

Shapiro a meditáció pszichológiájának egyik legaktívabb, fiatal amerikai képviselője. Nagyszabású és sürgetően időszerű feladatra vállalkozott: nemcsak áttekinti és kritikailag elemzi a meditáció eddig megjelent angol nyelvű irodalmát, hanem a klinikai és pszichoterápiás alkalmazást, valamint az elkövetkezendő kutatásokat szem előtt tartva megkísérli a meditáció egy átfogó tudományos elméletének megalapozását.

Egy ilyen munka azért fölöttébb üdvözlendő, mert noha a meditációs kísérletek irodalma az utóbbi 15 év során exponenciálisan szaporodott, a közlemények színvonala sajnálatosan vegyes. A nyugati, tudományos pszichológia és a hagyományos keleti pszichológiák izgalmas találkozási területén a talaj még nem kellően szilárd. A paradigma-ütközés után még nem jött létre megnyugtatóan érett szintézis. Ennélfogva az elméletalkotás töredezett, hiányoztak a megalapozott hipotézisek, a meditációs kísérletekben gyakoriak a módszertani hibák és a trivialitások.

A pszichoanalitikusok (Jung, Horney, Fromm és mások) már a század közepén élénken érdeklődtek a zen-buddhizmus iránt. Azóta a tudományos pszichológia több fő irányzata is kölcsönhatásba lépett a keleti gondolkodással. A hirtelen megnövekedett érdeklődésnek számos oka lehetett. Az egyik ok minden bizonnyal az, hogy a pszichológusok, felismerve a tudományos elméletek önbeteljesítő erejét, a kóros lelkiműködést alapul vevő klasszikus pszichoanalízis helyett fokozottabban érdeklődtek a mentális egészséget, emberi potenciálokat hangsúlyozó irányzatok iránt. A kompetitív, stresszteremtő technológiai kultúrával szemben szívesen tekintenek egy ezzel alternatív hagyomány irányába.

Az *analitikus* irányultságú terapeuta kezében a meditáció evokatív eszköz, amely alkalmas lehet az elfojtott anyag feltárására, a védekező mechanizmusok feloldására. Mivel a pszichoanalízisben a felszínre kerülő anyagot szavakba kell foglalni, s azt megbeszélni, a meditáció itt a pszichoterápiát csak előkészíti. A *humanista- vagy ego-pszichológus* felfogásában a meditáció segít az embernek abban, hogy jobban kapcsolatba kerüljön valódi énjével; szenzitívvé váljon saját belső, veleszületett, önvalóra váltó természetére. Az eredeti keleti spirituális hagyományokhoz még közelebb áll a *transzperszonális pszichoterápia* szemlélete: a meditáció segít elvonatkoztatni a gondolatoktól, jelen-központúvá és viszonylag ego nélkülivé tesz. *Behaviorista* megközelítésben — és a Szerző szemlélete leginkább ennek az irányzatnak feleltethető meg — a meditációt olyan *önszabályozási stratégiának* tekinthetjük, amellyel valaki

sikeresen redukálhatja saját maladaptív — elsősorban stressz-függő — viselkedéseit, s azokat adaptív viselkedésre módosíthatja.

A könyv első fejezete kitűnő bevezetés, sok jó, általános információt tartalmaz a meditáció pszichológiájáról. A meditációnak igen változatos fajtái alakultak ki a legkülönbözőbb kultúrákban az ókori Egyiptomtól a mai eszkimókig. Shapiro típusokba sorolja ezeket, de a továbbiakban meditáció alatt a zen meditáció változatait érti: a koncentratív és a kitáró meditációt, illetve ezek formális és informális változatait. Munkadefinícióként meditációnak a technikák egy olyan családját tekinti, melyekben az a közös, hogy általuk megkíséreljük figyelmünket nem-analitikus módon összpontosítani.

A klinikai, kontrollált kísérletek céljaira feltétlenül szükséges megfelelő független változót választani. A Szerző felépítményében az *önszabályozási stratégia* ez a független változó. Az eddig végzett vizsgálatok gyakori hiányossága éppen az, hogy gyakoriak a nem specifikus változók és a függő- és független változók keveredtek, ennek következtében nehezen kontrollálhatók a kísérletek. Az önkontroll „képesség annak eldöntésére, hogy mit akarunk tenni, és azok a készségek, amelyek e döntés végrehajtásához szükségesek." A meditáció jellegzetes relaxált fiziológiai állapottal jár. (Függő változói: csökkent szívritmus, csökkent oxigénfogyasztás, csökkent vérnyomás, megnövekedett bőrellenállás, az alfa-aktivitás amplitúdójának és százalékos arányának megnövekedése.) Viszont azok a korábbi várakozások, melyek szerint a meditációt egyedülálló fiziológiai állapotként lehetne azonosítani — legalábbis még egyelőre — nem bizonyosodtak be. A meditáció klinikailag számos panasz (szorongás, alkohol- és drogfogyasztás, álmatlanság, magas vérnyomás stb.) kezelésében *ugyanolyan* hatásosnak és nem hatásosabbnak bizonyult, mint a többi passzív, relaxációs önszabályozási technika.

A meditáció nem mindenki számára indikált terápiás eszköz, nem csodaszer. A kitartóan gyakorlók és a hamar kimaradottak személyiségprofiljának elemzése megmutatja, melyik a legsikeresebb típus. Pszichotikusok és határeseteik csak avatott terapeuta szoros felügyeletével meditálhatnak. Nem ajánlható a meditáció krónikus depressziósoknak, kifejezetten külső kontrollos személyeknek, valamint azoknak, akik a meditációt kognitív elkerülő eljárásnak vélik, s ezáltal próbálnak elzárkózni életük kellemetlen vonásaitól; azoknak az introvertáltaknak, akik alapvető társas készségek híján meditációba húzódnának vissza.

A terápiás alkalmazhatóság érdekében meg kell tisztítanunk a meditációt a kultikus rárakódásoktól, mindazoktól az esetleges jegyektől, melyekkel az a kultúra látta el, amelynek nézetrendszere eddig befolyásolta. Így a meditációnak csak a valóban aktív, a hatásért valóban felelős komponensei maradnak meg. Ebben az esetben optimálisan ötvözhető más önszabályozási módszerekkel úgy, hogy a kialakított eljárás terápiásan eredményesebb lehet, mint összetevői külön-külön. A könyv egyik szép eredménye éppen erre szolgálhat példaként: a zen meditációnak és egy viselkedési önkontrolltechnikának a klinikai kombinációját hozza létre.

Ha a meditáció egyedülálló technika, ez a jellege, úgy látszik, az átélő egyén élményében keresendő. Ezek az élmények nehezen hozzáférhetőek, hiszen megfigyelésük diszkurzív, analitikus gondolkodást kívánna, amit pedig a meditációban aktívan vissza kell fogni. A szubjektív beszámolók, az attitűd- és percepciós változások objektív megfigyelése alapján annyi bizonyos, hogy a közönséges, megszokott tudatállapotunk megváltozik, *módosult tudat-*

állapot jön létre. A meditáció módosult tudatállapotát egyelőre sem „zavart, pszichotikus", sem „magasabbrendű, megvilágosult" tudatnak nem nevezhetjük, véli a Szerző. Egyelőre még több adatot kell gyűjtenünk, s azokat össze kell vetni a többi, módosult tudatállapottal: a hipnotikus transszal, az alvással, pszichózissal és másokkal.

A Szerző végül általános, interaktív rendszerelméleti modellt szerkeszt a meditáció további terápiás alkalmazásához és kutatásához.

A meditáció olyan pszichológiák terméke, amelyek inkább személyes tudást céloznak, mint egy kizárólag az intellektus közvetítésén átszűrt, személytelen információszerzést. Shapiro nehéz szerepet vállalt, amikor a tudományos elemzést ötvözni próbálta a személyes, belső élménnyel. Mindkét oldalról érhetné szemrehányás: távol-keleti barátai azzal vádolhatnák, hogy meghamisítja tradícióikat, a másik oldal pedig esetleg a tudománytalanság vádjával illethetné. Véleményem szerint Shapironak sikerült megnyugtató egyensúlyba hoznia a két hagyományt, s számunkra ez a fontos.

A gyakorló klinikus és terapeuta, valamint a kutató számára is irányadó ez a könyv, amely közel 40 táblázattal és grafikonnal, kritikai értékeléssel, sok új kérdéssel és kutatói programvázolással sikeresen integrálja a tudományos elméletet, kutatást, klinikai esettanulmányokat és a Szerző személyes meditációs tapasztalatait.

BALOGH MÁRTON

A. H. G. S. VAN DER VEN: BEVEZETÉS A SKÁLÁZÁS TECHNIKÁJÁBA

Introduction to scaling. John Wiley & Sons, New York, 1980. 301 oldal

A pszichológiában az egyik alapvető kérdés, hogy a tapasztalati úton megfigyelt pszichológiai objektumokat miképpen lehet összehasonlítani, egymáshoz való viszonyukat feltárni. van der Ven könyve ennek a feladatnak a megoldásához nyújt segítséget, felhasználva a matematika és a számítástechnika legújabb eredményeit. Guttman, Coombs, Kruskal, Thurstone, Cattel és sok más matematikus-pszichológus kutató neve fémjelzi az ismertetett módszereket, mintegy biztosítva azok hasznosságát és hatékonyságát. A hasonló témájú magyar nyelvű irodalom és magyarországi felhasználás rendkívül egysíkú, és az elterjedt faktoranalitikus modell mellett csekély számú és kevés információt nyújtó modell, ill. módszer jellemzi.

Van der Ven bevezető könyve nem teoretikus, hanem sok példán keresztül mutatja be a skálázás különböző modelljeit és technikáit. Példái egyszerűek, és található köztük több olyan is, mely különböző könyvekben, folyóiratokban — tényleges vizsgálati alkalmazásként — már megjelent. Ven viszonylag sok skálázási modellt és technikát ismertet, műve mégsem tekinthető kézikönyvnek. Egyrészt a kimaradó modellek és technikák száma és fajtája miatt, másrészt nem elég tömörek a magyarázatai. A könyv legnagyobb része a kezdő, csak józan ésszel bíró érdeklődőnek is könnyen érthető, még a kisebb része némi valószínűségszámítási ismeretet tételez fel. Ennek ellenére az ismertetett skálázási modellek és technikák a gyakorlatban sokszor és nagy hatékonysággal alkalmazhatók.

A továbbiakban előbb röviden körülírjuk és némileg pontosítjuk az összehasonlítás problémáját. Az általános elméletben tetszőleges pszichológiai objektumokat, míg a gyakorlatban természetesen egy konkrét vizsgálatban résztvevő objektumokat hasonlítunk össze. Az egyszerűség kedvéért pszichológiai objektumon csak a fent említett, egy adott vizsgálatban szereplő, jól meghatározott objektumot fogunk érteni. A pszichológiai objektumokról feltesszük, hogy azokat egy vagy több pszichológiai dimenzió határozza meg. Ezeket a dimenziókat általában nem ismerjük pontosan, és hogy hány darab van belőlük, azt vagy ismertnek tételezzük fel, vagy, mint a faktoranalitikus eljárás során, becsüljük. A kérdés most már a következő: az ismert vagy becsült számú dimenziókban hogyan helyezkednek el a tapasztalati úton megfigyelt objektumok. Például, ha csak egy dimenziót tételezünk fel, akkor az objektumok rangsorára, egymástól való távolságaira stb., míg több dimenzió esetén a térbeli elhelyezkedésükre lehetünk kíváncsiak. A szakirodalom egyill. többdimenziós skálázásnak nevezi a fenti problémát, és ezentúl mi is ezt az elnevezést fogjuk használni. A skálázás végrehajtásához szükséges, hogy a pszichológiai objektumokat és a megfigyelés során nyert adatokat kódoljuk. Itt kódoláson azt értjük, hogy minden egyes objektumhoz és adathoz meghatározott jelet rögzítünk. Például, ha egy kérdőívben a kísérleti személy igen vagy nem választ adhat a feltett kérdésekre, akkor a kód 1, ill. 0 lehet, több válaszlehetőség esetén A, B, C stb. lesznek a kódjelek. Ha pedig megfigyelésünk eredményét egy már ismert skálán reprezentálhatjuk, akkor a kód az illető skálán mért érték lesz. Ezekután kezdődhet maga a skálázás, melyhez szükséges egy skálázási modell, amit egy példával világítunk meg. Egy iskolában a matematikatanár 4 feladatot oldat meg a diákokkal. Ekkor a skálázási modell a következő lehet. Feltesszük, hogy a diákok és a feladatok egy dimenzióban helyezkednek el. Tegyük fel továbbá, hogy nehézségi fok szerint rangsoroltuk a feladatokat, és ha egy diák megoldja a nehezebb feladatot, akkor megoldja a könnyebbet is. Értelmezzünk egy relációt a feladatok és a diákok együttes halmazán. Az i-dik feladat balra van a j-dik feladattól, ha könnyebb, mint j, a k-dik diák balra van az m-dik diáktól, ha a k-dik diák kevesebb feladatot oldott meg, mint az m-dik diák. Végül az i-dik feladat balra van a k-dik diáktól, ha a k-dik diák megoldotta az i-dik feladatot. Ezen modell alapján kíváncsiak vagyunk a diákok és a feladatok együttes sorrendjére a „balra van" reláció értelmében. Tehát skálázási modellen egyszerűen azt értjük, hogy előre rögzítjük az elvárásokat és feltevéseket, amelyek alapján végrehajtatjuk a skálázást.

A könyv első része, az első tíz fejezet, az egydimenziós skálázással, többek között a Guttman, ill. a Coombs által bevezetett két alapvető modellel, ezek továbbfejlesztett változataival foglalkozik. A Guttman-féle modell az objektumok távolságain értelmez egy relációt. Mindkét modellnek tárgyalja a determinisztikus és a valószínűségeken alapuló változatát. A hatodik és a hetedik fejezet röviden ismerteti a relációelmélet féligrendezés elemeit. A többdimenziós skálázást négy fejezeten keresztül mutatja be. Megismertet az előző fejezetekbeli modellek és technikák többdimenziós változataival, ezenfelül tipikusan többdimenziós alkalmazásokat is tárgyal. Ezek között találjuk a jól ismert faktoranalitikus módszert, és egy teljes fejezetben a nem-metrikus skálázást, élén a Kruskal-féle monoton regresszió elvén alapuló modellel. Az utolsó fejezetben formális definícióját adja a mérésnek, majd áttekinti a skálázás és a pszichológia, ill. a skálázás és a statisztika jelenlegi viszonyát és

kapcsolatuk irodalmát. Az irodalomjegyzék szinte lefedi a skálázás eddig megje ent ismeretanyagát.

Ven könyve minden pszichológus számára hasznos olvasmány, hiszen eddig megoldhatatlannak látszó problémákra megoldást adhat, és új, megoldhatatlannak látszó problémát vethet fel.

MÜNNICH ÁKOS

FOLYÓIRAT

ZEITSCHRIFT FÜR INDIVIDUALPSYCHOLOGIE 1981—1982

A folyóirat a Német Szövetségi Köztársaságban jelenik meg, negyedévenként. Előtörténete és története szorosan összefügg az Alfred Adler által alapított individuálpszichológia (első elnevezése szerint szabad pszichoanalitikus) iskola történetével. Kiadója a Német Individuálpszichológiai Társaság (Deutsche Gesellschaft für Individualpsychologie), a svájci és az osztrák hasonló egyesületek közreműködésével. — Az ősi folyóirat magának Adlernek a kezdeményezésére indult Bécsben, 1914-ben; megjelenését a világháború szakította meg: az irányzat képviselői — jórészt orvosok — a tábori kórházakba vonultak, így nem tudtak kedves témáikkal foglalkozni. Az individuálpszichológiai mozgalom — nyugodtan illethetjük a „mozgalom" névvel, mivel széles körű társadalmi megmozdulást hozott magával — felvirágzott a húszas harmincas években. A folyóirat újra indult, Adler irányításával Bécsben. Új címe „Internationale Zeitschrift für Individualpsychologie". Az állandó munkatársak között ott láthatjuk a magyar Máday István nevét is. A nácizmus előrenyomulása és Ausztria bekebelezése zárta ezt a korszakot. A folyóirat 1938—1946 között szünetelt. 1947-től Adler leánya, Alexandra vezetésével, néhányéves folytatás következett, ez azután nem világos okokból elakadt. A mi mostani folyóiratunk 1976-ban született újjá és azóta fókusz a német nyelvterület individuálpszichológusainak. Fellendülése párhuzamos az individuálpszichológiai mozgalom térhódításával (tanácsadó helyek, előadások, tan-analízislehetőségek). A folyóirat szerkesztői kollégiuma (Rudolf Kausen, Erwin Ringel, Victor Louis) az első számban meghirdette a programot: semmi egyoldalúság, merevség, ortodoxia; minden oldal felé nyitottság. Interdiszciplinárisan orientáltak akarnak lenni, kapcsolódni a medicinához, pedagógiához, bölcselethez, bármely szaktudományhoz és praxishoz, amely az emberek szolgálatában áll. Vallják a módszerek pluralizmusát és nem szeretnének elszigetelődni a többi mélypszichológiai irányzattól. A szerkesztőbizottság nem tartja magát a „tan tisztasága fölött őrködő" hatóságnak — ennek szektaképződés lenne a következménye, és gátolná a haladást. Bárhonnan jövő munkatársakat szívesen látnak — mondják —, az olvasókkal baráti kapcsolatot kívánnak és elfogadják a kritikát is. — Úgy tűnik, jópár évvel az indulás után is, hogy igyekeznek ígéretüknek eleget tenni. Ragaszkodnak természetesen az adleri tradícióhoz. Állandó rovat „Az individuálpszichológia történetéből". Ebben értékes adatokat közölnek a mozgalom és tagjai múltjából, egykori működésükről. Így sokat tudunk meg Adler vonzó személyéről, aki a zárkózott, befelé forduló Freuddal szemben piknikus alkatú, közvetlen, barátságos, meleg humorú egyéniség volt. Igen izgalmasak a közlések arról, hogyan sikerült — szerény keretekben — átmenteni a nemzetiszocialista birodalomban

valamennyit az individuálpszichológiai mozgalomból. Adler nevét és az individuálpszichológia elnevezést elhallgatva (Adler külföldről megadott beleegyezésével!) tanácsadó helyet tudtak fenntartani Münchenben („Deutsche Institut für psychologische Forschung und Psychotherapie", később: „Reichsinstitut"). Itt működött — többek között — a felvilágosító könyvecskéjéről ismert individuálpszichológus Kurt Seelmann, de még sok más kiváló munkatársat is tudtak ebben az intézményben átmenteni. Kompromittáló adatok is kerülnek időnként elő: pl. az individuálpszichológusként induló F. Künkel karrierje kedvéért nem árja feleségét és gyermekeit Hollandiába küldte. Beszámolókat, emlékezéseket olvashatunk az individualpszichológia egyre sanyarúbb sorsáról az Anschluss felé sodródó ausztrofasiszta rezsimben: kevesbednek, sorvadnak a kiválóan működő nevelési tanácsadó helyek. Mindezen témák nem bántóan kerülnek terítékre. Az egykori kínos eseményeket is merik érinteni: dokumentumokat közölnek a Freuddal való szakítás körülményeiről. Itt is tárgyilagosságra törekszenek. Nem az apológia, az individuálpszichológusok önigazolása mozgatja a szerzők tollát, hanem szeretnék megértetni az akkori feszült helyzetben történteket. — A folyóiratot jellemzi még az életközelség. Minden számban találhatunk „beszámolókat a praxisból", sok és jó esetelemzést (főleg pedagógiai és gyógypedagógigi kázusok). A tanulmányok konkrét megoldásokat keresnek. Nem zárkóznak el az egyéb irányzatoktól sem. Freuddal és követőivel szemben nincs „idézési tilalom", megbecsülten szerepelnek a folyóirat hasábjain. Megemlékeznek a rokonnak érzett szellemekről, így nekrológot írnak Erich Frommról, megemlítve a közös pontokat. Nyitott és pozitív magatartása révén a folyóirat (és a mozgalom) sok szimpatizánst és támogatót szerzett, így a nálunk is járt Günter Ammont, a dinamikus pszichiátria képviselőjét. Témáiban és stílusában a folyóirat igen színes és sokoldalú. A most következő cikkismertetések csak kis ízelítőt tudnak adni változatosságából.

Elisheva Pelled (Tel-Aviv): *Miben áll a pszichoterápia?* (1981. 87—96. o.) Alcím: Alfred Adler individuálpszichológiai pszichoterápiája — a legújabb pszichoterápiai iskolák bázisa és előfutára. A pszichoterapeuta szerzőnő cikkének célja bemutatni, hogy a tágan értett pszichoterápia csaknem minden mai jelentős mozzanata — legalább csíraszerűleg — megtalálható Adler individuálpszichológiájában. Erre a következtetésre harmincéves működésének tapasztalatai indították, miközben megismerkedett az új iskolákkal. A modern pszichoterápiának haladónak, vagyis eklektikusnak kell lennie véleménye szerint. — Mozaikszerűen adja Adler terápiai és nevelési gondolatait és mellé állítja a más irányzatok hasonló vagy azonos elemeit. Az adleri tan specifikumait, a különbözőségeket említi, de sohasem élezi ellentétté. Beszél az adleri indíttatású nevelési elvekről, amelyek ma általánosan elfogadottak, irányzatoktól függetlenül (pl. a nevelendő bátorítása, a sikerélmények fontossága, a szülői becsvágy és a testvérek családbeli helyének figyelembevétele). Kiemelten hozza F. Perls „alakterápiáját": itt közös gondolat az individuálpszichológiával az ember egysége („individuum" = Adler munkatársának, Neuernek a találó, bár félreérthető névadása, a szó eredeti jelentése szerint: oszthatatlan) és a terápiai módszer: a beteget arra segíteni, hogy megértse képességeit és felelősségét, így döntőképessé váljon. E. Fromm teóriájával főleg abban látja a közös momentumot, hogy mindketten hangsúlyozzák az anya—gyermek szeretetkapcsolat döntő fontosságát, és az elszakadás problémáit nagyjából egyformán látják. C. G. Rogers kliensközpontú beszélgető-

terápiájának Adler volt az előfutára: a terapeuta—beteg kapcsolat a jóakarat horizontális, embertársi vonatkozása; ki kell emelkedni a „fenn-lenn" ideológiájából (hogy az ember kalapács vagy üllő); a párbeszéd egymással szemben folyik. A *magatartás-terápiák* folytatják, továbbviszik Adler gyakorlatát: a pszichoterápia tanulási folyamat, ami rizikóvállalásokon, kudarcokon át halad. Ha három téves lépést tesz az ember, nem elég erre rádöbbennie, a magatartást is meg kell változtatni, visszamenni és jó irányban haladni. Vallja a cikkírónő, hogy a három nagy egymástól elszakadt irányzat — Freud, Adler, Jung iskolája — közös alapokon áll. A többiek is tartják, amit Adler úgy fejez ki, hogy a neurózis alapjában véve tévedés, irrealitás, és ezt kell helyreigazítani. A tudattalannal foglalkoznak mindhárman, a legkorábbi gyermekkor fontosságát hangsúlyozzák, asszociációs módszert alkalmaznak és álmokat elemeznek. Mindegyik irányzatnak van persze saját anyaga, Így Adlernél különösen a célirányultság és a magatartás vizsgálata. Észrevehető meggyőződése a szerzőnőnek a mélypszichológiai iskolák lényegi egysége.

Pola Andriessens (Göttingen, egy. tanár, pszichoterapeuta): *A fogyatékosoknak és családtagjaiknak nyújtott tanácsadás* . Fokozódik a nyilvánosság érdeklődése a fogyatékosok — szomatikusan, intellektuálisan, pszichésen csökkentértékűek — problémái iránt, bár Németországban még érezhető a nemzetiszocialista kor hatása az előítéletekben és a magatartásban. A cél, hogy ne csupán elviselhető, hanem értelemmel ís bíró életet éljenek a fogyatékosok. Hozzátartozóikat illetően tanácsadói, terápiás vagy egyszerűen együttműködési tevékenységről van szó, aszerint, hogy milyen mértékben tud megbírkózni a család a feladattal. A szerzőnő a család helyzetét elemezve szembeállítja a szülőkben élő elvárásokat — ezek a terhességtől fogva bennük élnek — azzal a ténnyel, hogy a gyermek nem képes ezeknek megfelelni. Farber (1962) 502 fogyatékos-gyerekes családot vizsgálva megkülönböztette a „tragikus kríziseket" és az enyhébb „szerepszervezési kríziseket". Nagy jelentőségű a család társadalmi helyzete. A visszatérő, szülőket érintő kérdések katalógusát Kanner (1953) állította össze. A társadalomban még mindig „széleskörűen elterjedt a nézet, hogy a szülők bűnösek a gyermek gyengeelméjűsége miatt", ezért érthető, hogy a fogyatékos gyermek izolálódik, az élettér a családra korlátozódik. A szülői nevelésre kevésbé jellemző a fogyatékos gyermek elhanyagolása, sokkal gyakoribb az elkényeztetés — ez elvágja az önállósulás útját, a gyermeknek nagyon nehéz megtalálnia közösségbeli helyét. A fogyatékosok sajátosan szembesülnek önmagukkal és a környezetükkel, ezért a nevelésnek támogatnia kell őket a kompenzálásban, de talán még a túlkompenzálásban is, hogy a lehetőség szerint önállóak, függetlenek és felelősségvállalók lehessenek. A neurózis kialakulása a fogyatékosoknál nem szükségszerű, de sok minden elősegítheti. Többnyire előforduló kísérőjelenség a fizikai (és pszichikai) érzékenység. A szerzőnő csak néhány utasítást ad a nevelő, a tanácsadó, a terapeuta feladatairól. Fontosnak tartja az individuálpszichológia idevágó alapelveit (a gyermek céljainak elismerése, önmagáról alkotott véleményének figyelembevétele, a bátorítás verbálisan és nem-verbálisan). Mindig a konkrét tanulási folyamatot kell szem előtt tartani. A tanácsadás alkalmai közül részletesen ismerteti az általa rendezett „nagy" (kb 40 családot felölelő) családi estet, annak előkészítését és levezetését. Az első két estén külön-külön asztaloknál — mindegyiknél 1—2—3 munkatárs és több szülő — folyik az előre kiválogatott esetek elemzése és megoldása. Az egyes asztaltársaságok az este vége felé összegezik, és a plénum előtt megvitatják eredményeiket. Kü-

lön figyelmeztetés a munkatársak részére, hogy tartsák szem előtt a résztvevők különböző műveltségi szintjét. A harmadik estén négyzet alakban egymáshoz állított asztaloknál ülnek a szülők, a munkatársak kissé a háttérben helyezkednek el. A kérdéseket és a beszélgetés témáit a szülők hozzák elő és tárgyalják meg. Megjegyzés a módszerhez: a rendezés rugalmas legyen. Annyi példát vegyenek elő, amennyit fel is tudnak dolgozni. A módszert természetesen kisebb létszámra is lehet alkalmazni.

Gustav Lebzeltern (Grác): *Álmaink erkölcsi felelőssége* (1982. 192—196. o.) A szerző, a pszichoanalízis történetének egy. előadója, egy konkrét álom elemzéséből indul ki. Szigorúan katolikus férjes asszony azt álmodja, hogy az ördög beleszeret és el akarja csábítani. Fölriad a borzalomtól. Az analízis első lépése oda vezet, hogy a hölgy visszaemlékszik X. Y. úrra, aki ellenszenves ugyan az ő számára, mégis átfutott rajta valamiféle vonzalom. Visszaemlékeztette egykori — fiatalkori — barátjára. Feltett kérdés, hogy az álom csak vágyteljesítő, csak a múltra vonatkozó (ahogy Freud gondolta), vagy figyelmeztető, a jövőre mutató is lehet. A cikkíró — anélkül, hogy mélyebbre menne a kérdés megvitatásába — idézi Adlert: „Az álom a teljes életstílus funkciója, ami dinamikusan éppúgy vonatkozik a jövőre, mint a múltra. Ez olyan tény, amit intuitíven már az antik világban is észrevettek, amikor az álmoknak valamilyen prófétai és nem csupán történelmi jelleget tulajdonítottak. Az álmodó az előtte álló életeseményekhez való állásfoglalása és dispozíciója elkészítésével foglalkozik". Az álmot magát nem lehet a legszigorúbb moralisták szerint sem a felelősség témájává tenni. Viszont — amennyiben figyelmeztető jellege is van az álmainknak — akkor komolyan kell venni és foglalkozni az értelmezésükkel.

Rainer Schmidt (Aachen): *Individuálpszichológiai csoportterápia* (1981. 195—206. o.) A belgyógyász és pszichiáter szerző csoportmunka közben mindig újra Humperdinck meseoperájára, a Jancsi és Juliská-ra asszociált, ahogy megelevenedtek az elvarázsolt gyermekek. Visszatérő motívum, hogy az elidegenedés valamilyen erő által megszűnik. Ezt az erőt szeretetnek vagy az individuálpszichológia nyelvén közösségi érzésnek lehet nevezni. Kérdés, mennyiben jogos az individuálpszichológián belül a csoportterápia, mennyire specifikusan individuálpszichológiai a jellege, és mi történik konkréten az ilyen csoportterápiában. E kérdésekre próbál válaszolni a szerző. Idézi M. Sperber-t (1970), aki Adler-biográfiájában leszögezi: „Nincs abszolút igazság, de ami ahhoz a legközelebb áll, az a közösség". A közösségi érzés kialakulásának azonban feltétele, hogy a tagok azonos értékűnek éljék meg egymást. A csoport szellemének tehát demokratikusnak, nem-autoritáriusnak kell lennie. A közösségi érzés erős hangsúlyozásán kívül jellemző még a célrairányultság, célratörekvés. Összeveti a cikkíró az individuálpszichológiai csoportmódszert egy ismertebb pszichoanalitikus ülés példájával (A. Heigl-Evers és F. Heigl „göttingai modell"-je, 1979). Itt provokált az áttételi neurózis; indulatáttétel van nem csak a terapeutával, hanem a résztvevő tagoknál egymás közt is. A terapeuta számára kötelező itt is az egyéni analízisből ismert anonimitás és absztinencia. Az individuálpszichológiai csoportmunkánál viszont vannak ugyan áttételi (és ellen-áttételi) jelenségek, azonban nemkívánatosnak minősülnek, melyeken minél hamarabb túl kell jutni. Igaz, a múltban az individuálpszichológusok kevésbé reflektáltak az áttételre és főleg az ellenáttételre — így válhat a terapeuta egyféle varázsló-bűvésszé, akinek bámuló közönsége a csoport — de ezt a veszélyt ellensúlyozni lehet a résztvevők foko-

zódó aktivitásával. Senki sem emelkedhet ki a csoportból, egyéni analízis a csoport kereteiben nem folyhat. A csoport vezetőjének katalizátor szerepe van; fontos tulajdonsága a felelősségérzet; nem szabad hagynia senki háttérbeszorulását; állandó tekintetkapcsolatban kell lennie a résztvevőkkel. Jó beleérző képességre és érzelmi melegségre van még szüksége. Nem isten, aki kezével gyúrja az agyagot, hanem kertész, aki biztosítja a növényeknek a növekedés feltételeit. A többi résztvevővel szemben a sajátossága: a mélypszichológiai és csoportdinamikai folyamatok illetékes ismerője. A szerző foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy mikor és mennyire indikált a csoportterápia. Az egyéni analízissel egyenrangúnak tartja; előkészítője is lehet annak, de követheti is; egymást kiegészíthetik. Colitis ulcerosában szenvedő betegeket hasonlított össze. Az egyik — elégséges szociális technikával rendelkező — férfi betegnél javasolta a csoportba-kapcsolódást, egyéni ellenállásai feloldására; egy másik — bátortalan és depressziós nőbetegnél — kontraindikálta, mivel túlkövetelés lett volna számára a csoportban való tevékeny részvétel. A csoportterápiában alkalmazott eszközök között első az összes résztvevőnek egymással való beszélgetése; a szavaknak itt én-közlő feladata van — egyébként értelmetlenek. A csoport vezetőjének kell arra ügyelnie, hogy a szavak értelmetlenségbe ne süllyedjenek. Bekapcsolandó még eszközként mindaz, ami kreatív erőforrás (fantázia, képzelet, játék), így a Moreno-kezdeményezte improvizált színjáték is. Az álmok bevonását is hasznosnak látja; különleges eljárása, hogy megszakítja az egyik résztvevő álom-elbeszélését egy ponton, és attól kezdve más résztvevők éberállapotú fantáziáival folytatják tovább. A módszer külső kereteiről az a cikkíró elképzelése, hogy hetente egyszer kétórás legyen a csoporttalálkozások időtartama, és egy éven keresztül dolgozzanak együtt.

Josef Rattner (Berlin): *A bűnözés pszichológiája* (1981. 143—151. o.) A cikk a linzi egyetem jogi szemináriumán elhangzott előadás rögzítése. Gondolatmenete: Raszkolnyikov esetének elemzésével kezdi. Mind Freud, mind Adler zseniális tanítónak nevezte Dosztojevszkijt. Regénye leírása szerint a bűncselekmény előtti álomban megjelentek a készülő bűnöző racionalizálásai. Dosztojevszkij a bűnözőt a saját világában írja le. A modern kriminálpszichológia diametrálisan más módszert követ esetei feldolgozásában. Rávetik magukat a bűntett materiálisan megragadható okaira. A filiszter a bűnözőben oly anomáliát keres, ami saját magában nincs meg, a bűnözőt viszont kizárja az emberek világából. Megértő pszichológiára van szükség: az élet hajótöröttjével egy csónakban ülünk, minél inkább megértjük őt, annál inkább tudunk segíteni. Következik az adleri szemlélet közelebbi bemutatása. Az ember generálisan — mint a természet biológiailag legfogyatékosabb létezője, szervi csökkentértékű a többi élőlényhez mérten — kompenzálásra szorul. Csak ha jó szociális gyökerei vannak az embernek, akkor képes kultúrálisan értékes kompenzációs teljesítményekre. Vannak a bűnözők között rossz körülmények közül származók, akiket nem szerettek, pl. csúnyaságuk miatt. Figyelni kell mindig a vizsgált egyén helyét a testvérsorban, a család társadalmi és anyagi helyzetét. Széteső családok, egyedül nevelő anyák, a szülők nevelési stílusa stb. mind problémákat okozhat. Horst-Eberhard Richter kimutatja, hogy különböző lelki zavarok specifikus családi szituációkból származnak. Így a hisztériás olyan családból kerül ki, amely „színpadnak" felel meg; a bűnöző olyan konstellációból jön, ami emlékeztet a dzsungel világára. Adler szerint nincs ember, aki el tudná viselni az „alul-létet" — a bűnöző, más lehetőség híján, antiszociális, kriminális cselekvésével próbál segíteni ezen. Az átnevelés

rendkívül nehéz. A bűnözés problematikáját nem szabad elkülöníteni a nevelés és az önnevelés, a szerelem-házasság, a szexuális nyomor és a militarista, nacionalista és álforradalmár érzület tömegpszichózisainak kérdésétől. Ajánlja tanároknak, szülőknek, orvosoknak, szociális dolgozóknak, bármely kari egyetemi hallgatóknak a mélypszichológiai képzést.

Josef Rogner (Osnabrück, tud. munkatárs): *Individuálpszichológiai tipológiák* (1982. 1—14. o.) A cikk a hazánkban alig ismert adleri tipológia bemutatásával kezdődik. Idézi Adlert: „A természet oly gazdag formákban, a lehetséges ingerek, ösztönök és elvétések olyan számosak, hogy lehetetlen két embernek pontosan azonosnak lennie. Ha mármost típusokról szólunk, csupán intellektuális segédeszközt látunk bennük, hogy az individuumok közti hasonlóságot felismerhetőbbé és érthetőbbé tegyük". Ismerteti az eredeti adleri elképzelést. Objektív vonalon az jellemző az emberre, hogy aktív vagy inaktív, ill. hogy szociálisan hasznos (közösségi érzés), vagy embertársaival nemkooperáló, szociálisan haszontalanul cselekvő. Szubjektív vonalon az a jellemző, hogy milyen a véleménye önmagáról (pozitív, emelkedett önértékelés — negatív, alacsony önértékelés) és a világról („otthon érzi magát az életben" — „mintha ellenséges földön járna"). Négy típus állítható fel így: az uralkodó és a kitérő (ezek társadalmilag nem hasznosak) és a társadalmilag hasznos (aktív), végül az elfogadó típus (ez inaktív). Csatlakozik még ezen kategorizáláshoz a neurotikus életmódok (Adler 1914) és a tíz „pszichés komplexus" (Adler 1935) szempontja, ill. az életstílus-típusok. A cikkíró az ilyen adleri alapon szervezett tipológiákat tekinti individuálpszichológiainak. Említi Kannarkat és Bayton (1979), Dreikurs (1956) és Künkel (1934) konstrukcióit; kiemeli Kefir és Corsini (1974) kísérleteit (a prioritások szempontjai: kényelmesség-tetszenivágyás-kontroll-fölény, és az életcél-manifesztációk az előtérben). A tipológiák hasznosíthatóságának megvitatásánál hangsúlyozza a cikkíró, hogy a tipológiáknál pontosítani kell még a különféle típusok definícióit; ki kell fejleszteni az operacionalizálásokat minden egyes konstrukciónál; felülvizsgálni a posztulált típusokat empirikus osztályozási módszerekkel és végigvezetni a validitás tanulmányozását. Megjegyez még két, általa fontosnak tartott szempontot: az individuálpszichológiai magatartásértelmezésnél ki kell emelni a személyes karakterisztikumokon túl a szituációs jellegzetességeket és a típusokban az osztályozásnál többértékű logika szerint kell eljárni (vagyis nem az igaz-téves alternatívában), a statisztikai vonatkozások egyeztetésével. Bő irodalmat is közöl befejezésül, ahol látható az irányzat Észak-Amerika felé tolódása.

HAGEMANN FRIGYES

MUNKATÁRSAINK

1984-ben a szerkesztő bizottság és a szerkesztőség tagjain kívül az alábbi kollégák végeztek folyóiratunk részére értékes lektorálási és fordítási munkát:

Angster Mária, Bagdy Emőke, Barczy Magdolna, Barta Anna, Bellák Ervin, Benedek László, Benson Katalin, Böszörményi Zoltán, Czigler István, Faragó Klára, Fülei-Szántó Endre, Gerevich József, Goldschmidt Dénes, Halász Péter, Hárdi István, Hermann István, Jarovinszkij Alexandr, Kabainé Huszka Antónia, Katona Nóra, Kertész Aranka, Kézdi Balázs, Kolozsi Béla, Kopp Mária, Koronkai Bertalan, Kun Miklós, Lust Iván, Nagy Attila, Nádudvari Lídia, Ozsváth Károly, Riskó Ágnes, Soós Béla, Süle Ferenc, Szeverényi Péter, Tringer László, Vekerdy Tamás, Virág Teréz.

Közreműködésükért ezúton is köszönetet mondunk.

A Szerkesztő Bizottság

„A Szocialista Országok Pszichoterápiás Munkacsoportja 1985. október 14—17. között rendezi V. Szimpóziumát a TOT Szállóban (Budapest, XII. Normafa u. 54.).

A Szimpózium fő témái:

I. Indikációs kérdések a pszichoterápiában
II. Visszajelentés a pszichoterápia oktatásban és terápiában
III. A pszichoterápia hatékonysága

A *Szimpózium nyelve:* angol, magyar, német, orosz.

Fenti témákban előadást, ill. posztert lehet bejelenteni 1985. május 31-ig az alábbi címre:

MOTESZ Kongresszusi Szervező Iroda Pf. 32, Budapest 1361.

A Szimpózium részvételi díja 900.— Ft, 35 év alatti diplomások, valamint szakdolgozók részére 600.— Ft.

Az esetleg felmerülő költségeket a Motesz OTP—V. Budapest, Deák F. u. 7—9. 218—98055 5874-V. számlára kérjük szíveskedjenek kiszámlázni.

СОДЕРЖАНИЕ

Андраш Варга: Связь психологии, математики и вычислительной техники 457
Геза Киш: Криминальная активность рецидивистов 477

ОБЗОР

Ибоя Варинэ Силади: Новое в исследованиях социальных стереотипов 485

ФОРУМ

Поздравление Ференц Мереи 496
Поздравление Маргит Хирш 497
Пал Юхас (1916—1984) *(Илона Хусар)* 498

КНИГИ

Шапиро Дж.: Медитация как стратегия саморегуляции и изменения состояния сознания. Научно-индивидуальное иссследование *(Мартон Балог)* 502
А.Н.G.Ш. вап дер Вен: Введение в технику шкалирования *(Акош Мюнних)* 504

ЖУРНАЛЫ

Zeitschrift für Individualpsychologie 1981—1982 (Фридеш Хагемани) 507

CONTENTS

Vargha, András: Interrelations between psychology and mathematics: a psychological point of view 457
Kis, Géza: Criminal activity of recidivists 477

REVIEW

Váriné Szilágyi, Ibolya: New developments in the investigation of social stereotypes 485

FORUM

Our teacher 496
Aunt Margit 497
Juhász, Pál (1916—1984) *(Huszár, Ilona)* 498

BOOKS

Deane H.—Shapiro Jr.: Self-regulating Strategy and Altered State of Consciousness. A Scientific/Personal Exploration. *(Balogh, Márton)* 502
A. H. G. S. van der Ven: Introduction to scaling *(Münnich, Ákos)* 504

JOURNALS

Zeitschrift für Individualpsychologie, 1981—1982. *(Hagemann, Frigyes)* 507

Művelődéstörténeti értékű könyvritkaságok
reprint-kiadásban

TUDOMÁNYTÁR

a Könyvterjesztő Vállalat sorozata

Eddig megjelent:

Ógörög—magyar szótár
Ára 335,— Ft

Bodor Antal—Gazda István: *Magyarország honismereti irodalma 1527—1944*
Ára 205,— Ft

Petz Vilmos: *Ókori lexikon* I—IV.
I. kötet ára 490,— Ft

Baán Kálmán és mások: *A magyar családtörténeti és címertani irodalom bibliográfiája 1561—1944*
Ára 180,— Ft

Gulyás Pál: *A bibliográfia kézikönyve*
Ára 290,— Ft

Finánczy Ernő: *Az ókori nevelés története*
Ára 240,— Ft

Kiss Áron: *Magyar gyermek-játékkönyv 1881. Kodály Zoltán bevezetőjével*
Ára 350,— Ft

Előkészületben:

Szentpéteri Imre: *Oklevéltan és chronológia*
Kb. 200,— Ft

A könyvek megrendelhetők az alábbi boltokban:

Akadémiai Könyvesbolt
Budapest,
Váci u. 22.
1052

Illyés Gyula Könyvesbolt
Budapest,
Népköztársaság u. 16.
1061

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója
Műszaki szerkesztő: Sándor István
A kézirat nyomdába érkezett: 1984. V. 28. – Terjedelem: 5,9 (A/5) ív
85.13350 Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Hazai György

Ára: 25 Ft

Előfizetés egy évre: 150 Ft

ISSN 0025—0279

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

1. A Magyar Pszichológiai Szemle olyan kéziratokat fogad el közlésre, amelyek a pszichológia és határterületeinek tudományos kérdéseivel foglalkoznak.

Ezen belül közöl eredeti kutatásokról szóló beszámolókat; témaösszefoglaló tanulmányokat; didaktikusan feldolgozott esettanulmányokat; pszichológiatörténeti tanulmányokat; beszámolókat a hazai és nemzetközi pszichológiai közélet fontosabb eseményeiről; ismertetéseket a hazai és nemzetközi pszichológiai intézmények munkásságáról; hozzászólásokat a pszichológiai és általában a kulturális élet pszichológiai vonatkozású eseményeihez; könyv- és folyóirat-ismertetéseket.

2. A kéziratok terjedelme általában nem haladhatja meg a 0,5—0,75 ívet (16—24-es kettes sorközzel gépelt oldal, soronként 50 „n" betűjellel). Egy oldalon 25 sornál több nem lehet.

3. A kéziratot 3 példányban kell a Szerkesztőséghez beküldeni. A közlemény címe után szerepeljen a szerző neve, alatta az intézmény, ahol a szerző dolgozik.

4. Az idegen nyelvű fordításra szánt 25 soros összefoglalást külön oldalon, címmel, 3 példányban kell csatolni a közleményhez.

5. A szöveget normál betűtípusú írógéppel 1/8 íves géppapírra és csak a papír egyik oldalára kell írni. A gyors nyomdai átfutás érdekében fontos a hibátlan gépelés.

6. Ha a szerző dőlt betűkkel akar valamit kiemelni, azt egyszer húzza alá. Csupa nagybetűvel semmit se gépeljen. Ha a szöveg egy részét kisebb betűtípussal kívánja szedetni, ezt ne sűrűn gépelt sorokkal, hanem a szöveg bal oldala mentén húzott vonallal és „petit" szóval jelezze. A kézirat lapjait oldalanként folyamatosan, középen számozza arab számokkal. Betoldás nem alkalmazható.

7. A számozott és címmel ellátott ábrákat és táblázatokat külön borítékban kell csatolni a kézirathoz. Minden ábra és táblázat hátlapján szerepeljen a szerző neve és a kézirat címe ceruzával.

A kéziratban pontosan fel kell tüntetni az ábrák és táblázatok helyét.

8. Szöveg közben alkalmazott irodalmi hivatkozásoknál a szerző vezetéknevét és zárójelben az irodalomjegyzékben jelzett sorszámát tüntessék fel.

9. Az irodalomjegyzék összeállítása ábécé-sorrendben történik. *Könyveknél, monográfiáknál:* a szerző vezetékneve, keresztnevének kezdőbetűi, a megjelenés éve, cím, kiadó, város, idézett oldalszám.

Folyóiratokban megjelent közleményeknél a szerző vezetékneve, keresztnevének kezdőbetűi, a megjelenés éve, kötetszám, füzetszám, idézett oldalszám. (A közlemény címét tehát nem kell feltüntetni.)

10. A szerző vállalja, hogy a tördelt levonatokat 3 nap alatt kijavítva visszaküldi. A kézirattól eltérő nyomdai javítások költségei a szerzőt terhelik.

11. Szerzőinknek — tiszteletdíjuk terhére — 100 db különlenyomatot készíttetünk.

12. A szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST